

Ādolfs Šilde

VALSTSVĪRI
UN
DEMOKRATI

Pirmais valsts prezidents Jānis Čakste.
Ārlietu ministrs un ministru prezidents Zigfrīds Meierovics.
Tieslietu un zemkopības ministrs, ministru prezidents Voldemārs Zāmuēls.
Iekšlietu ministrs Arveds Bergs.
Iekšlietu ministrs un diplomāts Miķelis Valters.
Ministru prezidents un iekšlietu ministrs Mārgers Skujenieks.
Valsts prezidents un finanšu ministrs Gustavs Zemgals.
Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš.
Saeimas vicepriekšsēdētājs Jāzeps Rancāns.

ĀDOLFS ŠILDE /1907 - 1990/

ĀDOLFS
ŠILDE

VALSTSVĪRI
UN
DEMOKRATI

BIOGRAFISKAS STUDIJAS

© Ādolfs Šilde 1985
© Rasma Kārklīņa
© Eraksti 2007
ISBN 978-9984-806-15-0
245 lpp. / ~ 2,73 MB

Priekšvārdi

Tikai ar Latvijas valsts nodibināšanos latviešu tauta ieguva savus valstsvīrus. Tie nāca gandrīz bez izņēmuma no to tautas darbinieku vidus, kas bija darbojušies biedrības un presē, kā arī cirtuši pirmās stigas kultūras laukā. Lauzdamies cauri Krievijas patvaldības tumsai, viņi prasīja latviešu tautai brīvību, pašnoteikšanās tiesības un netraucētas nacionālas kultūras attīstības iespējas. Sabiedriskajā un vietējo pašvaldību darbā viņi bija ieguvuši darba pieredzi un jau krietni norūdījušies tiem atbildīgajiem uzdevumiem, kas tos sagaidīja valsts dzīvē.

Nevienam nepārsteidza tas, ka no šo sabiedrisko līdumnieku vidus radās jau pašā sākumā spējīgi likumdevēji un valstsvīri. Tikko dibinātās Latvijas republikas starptautiska atzīšana likās pat pirmajās dienās atkarīga no tiešā iespaida, kādu radīja šie cilvēki, ierodoties rietumu zemēs, lai runātu par maz pazīstamu zemes stūrīti pie Baltijas jūras.

Ja arī latviešu valstsvīru pirmie soļi un vēlākais darbs pieminēts Latvijas neatkarības vēstures sējumos, tad pilnīgāku pārskatu par viņu dzīvi un darbu iegūstam, ieskatoties viņu mūža gājumā, gara pasaulē un svarīgāko notikumu risinājumā, kas saistās ar katru no viņiem atsevišķi. Tas pamudināja šīs grāmatas autoru ķerties pie biografiskajām studijām. Šim nolūkam gadiem ilgi vākti un salīdzināti dati, meklētas liecības, iztaujājot laika biedrus, kā arī izdibinot mazāk pazīstamus faktus no tiem valstsvīriem pašiem, kuŗus vēl izdevās sastapt dzīvo pulkā.

Neatkarības laiks devis latviešu tautai desmitiem valstsvīru. Biografisko studiju apmērs neļauj tos visus apskatīt vienā grāmatā. Ne jau par visiem saradās arī pietiekami pilnīgs faktū materiāls. Pagaidām apskatīti tikai tie valstsvīri, par kuŗiem likās iespējams dot puslīdz noapaļotu pārskatu. Turpretim, kur mūsu grāmatniecība var lepoties ar plašiem un bagātīgiem Latvijas valstsvīru dzīves aprakstiem, kā tas ir ar Valsts un ministru prezidentu Kārli Ulmani, tur šīs grāmatas autors maz ko būtu spējis no savas puses dot. Priekšroka tādēļ atstāta citiem, respektējot viņu darbu.

Autora nolūks nav bijis šinī biografiju kopojumā kādu slavēt. Galvenais svārs likts uz iespējami pilnīgāku faktū un notikumu aprakstu, iešķetinot ko jaunu, vēl līdz šim neapzinātu. Turklāt dota priekšroka autentiskajiem tekstiem, kur bijis jāuzduŗas valstsvīru runām vai zīmīgākajiem rakstiem. Tas nodrošina labāku viņu domu paudumu, izslēdzot jebkādu sagrozījumu. Notikumu labākai izpratnei vietumis attēlots laikmeta fons.

Apskatīto valstsvīru biografiju savirknējums izkārtots daudz maz chronoloģiski, vēsturisku notikumu secībā. Pirmajās apcerēs tādēļ pieminēti tie valstsvīri, kas miruši jau neatkarības laika sākumā, kamēr beigu daļā atrodam tos, kas savu darbību turpinājuši trimdā, pēc 1944. gada. No jebkādas gradācijas autors atturējies.

Ja ne daudz, tad dažus no aprakstītajiem valstsvīriem grāmatas autors pazinis personiski vai sadarbojies ar tiem sabiedriskajā darbā. Tas viņam palīdzējis labāk izprast viņu personību un nostāju dažu vēsturisku notikumu brīžos. Visnotaļ tomēr izmantoti dokumenti, apskatīto personu autobiografiskas skices, laikabiedru liecības un agrākas publikācijas. Tas ļāvis izdarīt arī līdz šim uzrādīto faktū pārbaudes un nepieciešamos salīdzinājumus.

Ja grāmatai dots nosaukums "Valstsvīri un demokrati", tad tādēļ, ka visiem šeit apskatītiem Latvijas valstsvīriem demokrātija bija tikpat kā dienišķa maize.

S A T U R S

Prezidents Jānis Čakste **5**

Zigfrīds Meierovics **40**

Voldemārs Zāmuēls **61**

Arveds Bergs **83**

Dr. Miķelis Valters **104**

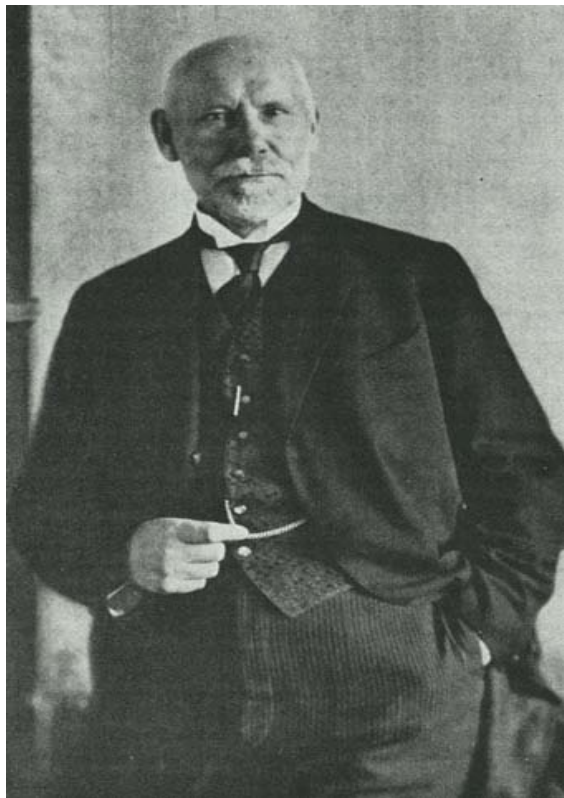
Marģers Skujenieks **142**

Prezidents Gustavs Zemgals **166**

Dr. Pauls Kalniņš **186**

Bīskaps Jāzeps Rancāns **210**

Prezidents Jānis Čakste

PREZIDENTS JĀNIS ČAKSTE

Kas savu tautu iemīlējis jaunībā, tas viņu mīlēs visu mūžu. Ja šāds uzskats tēvutēvu laikā valdījis, tad tam ticamu apstiprinājumu devusi Jāņa Čakstes mūža gaita.

Kāds notikums četrpadsmit gadu vecumā atstājis zēnam paliekamas pēdas visiem turpmākajiem gadiem. Vecāki bija paņēmuši viņu līdz uz Pirmajiem vispārējiem latviešu dziesmusvētkiem Rīgā. Tas bija 1873. gadā. Uz ik soļa varēja sastapt jūsmīgus latviešus, tautumeitas vainadziņiem galvā, cienīgus diriģentus un runasvīrus. Sesavnieki, kas bija dzirdējuši Kronvaldu runājam, atstāstīja notikumu vecākiem, un dēlēns vērīgi klausījās. Ne vien klausījās, bet kaut kas iegulās arī viņa modrajā apziņā un zemapziņā. Kaut kas no visa tā iešķīlās paša prātā, kad divi gadus vēlāk, 1875. gadā, sākās viņa skolas gaitas Kurzemes gubernas ģimnāzijā, vēlākajā Hercoga Pēterā ģimnāzijā. Tur uzņēma vecāka gadagājuma skolniekus. Arī Čakstem bija 16 gadu. Dzimis 1859. g. 14. septembrī.

Latvisko prātu Jānim Čakstem bija nostiprinājuši arī viņa vecāki. Tēvs Krišjānis un viņa priekšteči, kas vēl saukušies Zirņi, kā arī māte Karolīne Matilde no Nārunu mājām, lepojās ar savu latvisko dzīvesziņu. Bez tam viņus pazina kā čaklus un rūpīgus zemes kopējus. Tēvs pārņēma rentē Bērsteles muižu. Viņa pārziņā nonāca vējdzirnavas un kieģeļceplis. Pēc tam viņš iegādājās Vecsvirlaukas (vēlākajā Salgales) pagastā paprāvās "Auču" mājas. No celmāja īsā laikā izveidojās priekšzīmīga saimniecība ar lauksaimniecības mašīnām, ko tās puses vēl toreiz nepazīna.¹⁾ Viss tas vairoja turību, un Jānis Čakste savā bērnībā nepazīna trūkumu, kas bija parastais tālaika latviešu skolu jaunatnes pavadonis.²⁾ Labvēlīgie dzīves apstākļi nodrošināja viņam nepārtrauktas skolas gaitas un deva labumu arī viņa skolas biedriem, kas sadēvēs kopā t. s. vakarniekos.

Par spīti tam, ka Jelgavas ģimnāzijā valdīja vācisks gars un dresūra, latviešu ģimnazisti pulcējās vakara stundās pašdarbības pulciņā, lai izkoptu latviešu valodu un iepazītos ar Latvijas vēsturi.

Jāņa Čakstes biografs Ansis Kurmis devis labu pārskatu par šo laiku. "J. Čakstes laikā Jelgavas ģimnāzijā mācījās vairāk kā 60% vācu tautības skolēnu, galvenokārt muižnieku dēli," stāsta viņš. "Tie bija ļoti pārgalvīgi pret latvju skolēniem, sevišķi tiem, kas nāca no laukiem un bija vienkārši apgērbti un neveikli savās kustībās. Vācieši tiem mēdza uzbrukt un beidzot padarīja viņu dzīvi tik grūtu, ka daži jutās piespiesti pat atstāt ģimnāziju. Arī pret šo parādību sāka uzstāties citi latvju ģimnazisti. Protams, ka nepalika bez incidentiem. Un arī te radās nepieciešamība vingrināties un mācīties apieties ar rapiežiem. Ne vienu vien reizi J. Čakste tā aizstāvējis savu tautiešu tiesības un godu ... Ģimnāzijā bija aizliegts runāt latviski. Ar laiku nodibinājās ģimnazistu grupa ar J. Čaksti priekšgalā, kas nolēma savā starpā runāt tikai latviski."³⁾

Ja te bija pamodusies latviešu pašapziņa, kas prasīt prasījās pēc demonstratīvas pieskaņas, tad latviskā gara izkopšanai jaunus apvāršņus pašķīra ģimnazistu pulciņa sarīkotie vakari. Par šo Jelgavas vakaru nozīmi Jānis Čakste pats izteicies: "Tur ieguvu garīgos ieročus pret toreiz tik uzmācīgo pārvācošanu, nostiprināju teorētiski to latvisko pašapziņu, kas bija iedzimta un vecāku mājā ieaudzināta, kā arī atradu uzticīgus domu biedrus, tā kā nejutos viens."⁴⁾

Baltvācu rakstnieks un redaktors Oskars Grosbergs, kas ticies ar Jāni Čaksti jauneklā gados, stāsta par viņu šādiem vārdiem: "Tuvāk mācījos Čaksti pazīt Pēterā Alunāna ģimenē, kur pavadīju kā ģimnazists sešus gadus. Čakste stāvēja tuvu Pēterim Alunānam un viņa brālim, grāmatattirgotājam Indriķim. Satiekoties vecais Alunāns ar J. Čaksti sarunājās par mirušo dzejnieku Juri Alunānu un citiem literāriskajiem jautājumiem. Toreiz Čakste bija slinks, ziedošs jauneklis. Ģimnāzijā zinājām, ka viņš ir "jaunlatvietis", bet viņš skaitījās pie ieredzētiem latviešiem, varbūt tādēļ, ka labi runāja vāciski un ikvienā gadījumā prata uzstāties. J. Čaksti pazinu kā krietnu latīņu valodas pratēju un vispār labu skolēnu."⁵⁾

Papildus ģimnāzijas mācībām, Čakste apguva vēl franču un krievu valodas zināšanas. Tas viss viņam noderēja vēlākajās dienās.

1882. gada pavasarī viņš nobeidza skolas gaitas Jelgavā un paguva rudenī iestāties Maskavas universitātē, ko nobeidza 1886. gadā. Jelgavas klasiskās ģimnazijas izglītība deva nevien viņam, bet savukārt pārējiem šīs mācības iestādes audzēkņiem daudz. Zīmīgi, ka šī ģimnazija devusi vēl vairākus citus valstsvīrus. Minēsim šeit vēlāko valsts prezidentu Albertu Kviesi, Lietuvas valsts prezidentu Antanu Smetonu un Polijas republikas prezidentu S. Voicehovski. Zinātnieku un parlamentu locekļu skaits ir vēl lielāks.

Ir dažkārt jautāts, kādēļ Čakste izvēlējās savām studijām Maskavas un nevis Tērbatas universitāti. Čakste pats par to savā laikā izteicies, ka tiesību zinātņu fakultāte tanī laikā Maskavā bijusi pārāka par šādu fakultāti Tērbatā. Turklāt viņš piebildis, ka, lūk, Maskavā viņš cerējis sastapt Krišjāni Valdemāru. Tas tiešām viņam arī izdevās. Tiešajam kontaktam ar Kr. Valdemāru radās svētīgas sekas. Pie Fr. Brīvzemnieka iznāca bez tam pulcēšanās "Maskavas vakaros". It visur, kur Čakste gāja, viņš jau no pirmā mirkļa sameklēja latviešus un palika ar viņiem domu izmaiņā. Tas palīdzēja vienu otru nodomu pavirzīt uz priekšu.

Čakste pats stāsta: "Kad es 1882. gadā aizbraucu turp (Maskavā. Aut.), atradu priekšā kādus 8 studentus. Tie tomēr sevišķi kopā neturējās. Viņi pazinās viens ar otru, bet kaut kādas organizācijas viņu starpā nebija. Viņi sanāca, kad pie Fr. Brīvzemnieka vai kāda cita tautieša notika pa sestdienām tā saucamie Maskavas latviešu vakari. Tur pa lielākai daļai nolasīja kādu referātu, ziņoja par tekošajiem politiskajiem notikumiem."6)

Plašāka apjoma tikšanās notika 1883. g. 19. oktobrī, piecpadsmit Maskavas universitātes studentiem pulcējoties Tatāru viesnīcā, kas skaitījās pie labākajām. "Mēs sametām finanses kopā un teicām," atceras Čakste, "ja reiz rīko, tad jāriko skaisti. Stingri skatījāmies, ka uzņemam tikai tos, kas ir akadēmiķi, kas paši augstskolu apmeklējuši."7) Te radās pirmā akadēmiskā organizācija Fraternitas Moscoviensis, no kuŗas izaugusi korporācija Lettica un studentu apvienība "Austrums". Ar pēdējo Jānis Čakste sasaistīja jo ciešas draudzības saites. Vēl būdams students, viņš panāca studentu stipendiju piešķiršanas kārtības grozījumu. Studentu stipendiju kapitāli sakrājās Rīgas Latviešu biedrībā. Zinību komisija tās sadalīja starp Tērbatas, Rīgas un Maskavas studentiem. Tikai Maskavā tiešo piešķiršanu izdarīja viena vien persona. Čakstem tas nebija pa prātam. Viņš panāca kollēģijas nodibināšanu, kuŗā pašiem studentiem arī piekrita vārds. Neatkarīgi no tā, Čakste apmeklēja saslimušos latviešu studentus, dalīdamies ar viņiem savā rocībā.

Čakstem jau no studentu gadiem rūpēja sevišķi latviešu tautas likteņi, kādēļ viņš pievērsās vēstures studijām un izvērtēja rakstus, kas skāra tautas nākotnes jautājumus. Krišjānis Valdemārs deva Čakstem izlasīt vienu Fridriha Veinberga rakstu, kuŗā bija izteikta vajadzība latviešiem izveidot savu dižciltīgo kārtu. Atreferēdams šādu Veinberga domu izklāstu kādā sanāksmē, Čakste to pienācīgi nokritizēja. Čakste un pārējie sanāksmes dalībnieki pievienojās Kr. Valdemāra paustajiem uzskatiem, ka latviešu tauta var būt tikai demokratiska. Valdemāra laika biedri A. Bandrevičs un Kreicbergs apliecinājuši, ka Krišjānis Valdemārs bijis tas, kas audzinājis, veidojis un stiprinājis savas tautas topošo inteliģenci. Visvairāk no tā ieguva tieši tie, kas pag. gadsimta otrajā pusē studēja Maskavā.

Kad Kr. Valdemārs 1891. gadā nomira, Jānis Čakste veltīja viņam savā avīzē šādus vārdus: "Viņš, mūžam darbīgais, nenogurstamais strādnieks, ierādīja jaunu, spirtu darbības virzienu, pārvērsdams tuksnešaino jūru par zelta kalnu, zīda pļavu, nodibinādams avīžniecībai ceļu, nodibinādams tautas pašapziņu. Visas viņa idejas bija lielas."8)

Patiešām tas bija gudrs lēmums, ka Čakste izšķīrās studēt Maskavā. Ja arī viņš iemantoja krietni daudz no tādiem profesoriem, kā M. Kovaļevska, kas lasīja lekcijas par rietumtautu valsts tiesībām, no grāfa Komarovska, kas deva pārskatu par starptautiskajām tiesībām, no prof. Bogolēpova, kas ļāva teicami izprast romiešu tiesības, tad latvisko atziņu pamatkursu viņš ieguva ārpus universitātes no Krišjāņa Valdemāra.

Kā tiesībnieks un cerīgs tautas darbinieks Jānis Čakste 1886. gadā atgriezās Jelgavā. Kā tiesamatu kandidātu viņu tur iesaistīja prokurātūras darbā, kas bija tikai nepieciešams etaps turpmākajam, jau patstāvīgam jurista darbam. Viņš bija izšķīries par advokātūru.

Tieši advokātūra solīja Čakstem brīvākas rokas sabiedriskajam darbam, bez kā viņš vispār nespēja iztikt. Aizmetņi tam bija jau manāmi radušies. Viņa personība, dedzīgais patriotisms un izmaņa visās lietās jau bija pazīstama, kādēļ viņu 1887. gadā ievēlēja Jelgavas Latviešu biedrībā par priekšnieku, kā arī Kurzemes bīskopības biedrības un Jelgavas Sarkanā krusta latviešu komitejas vadītā. Gadu vēlāk viņš atpirka no izdevējiem paputējušo "Tēvijū", palikdams par tā izdevēju līdz 1. pasaules kara laikam un pildīdams līdz 1906. gadam galvenā redaktora pienākumus.

Ar to radās milzīgs darba lauks, kas ne katram cilvēkam bija pa spēkam.

Čakstes darba mīlestība un pievēršanās tautas lietai to spiestin spieda uzņemties. Un, jau no pirmā brīža netrūka panākumu.

Kas tas īsti bija par laiku, kad Jānis Čakste visu to uzņēmās?

Deviņpadsmitā gadsimta astoņdesmitos gadus Miķelis Valters kādā savā latviešu nacionālās sadzīves aprakstā apzīmējis par "astoņdesmito gadu pelēko nakti". To pašu citiem vārdiem teikuši jaunstrāvnieki. Tiem nemiera gariem, kas allaž alkuši pēc spraiģāka dzīves ritma un jaunām domu dzirkstīm tautas atmodas pēclaiks šķita par gurdenu. Arī mūsu vēsturē ieviesies uzskats un novērtējums, ka pēc *Pēterburgas Avīžu* apstāšanās un pēc Kronvaldu Ata nāves varenā ozola lapotne it kā nobirusi. Bet jau 1930. gadā nāca literatūrvēsturnieks Alfreds Goba ar mājienu šādu spriedumu pārvērtēt. "Apbrīnojami sīkstī turas leģenda par latviešu tautiskās kustības panīkšanu pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā," saka viņš. "Esot parasts apzīmēt šo laiku vienkāršības dēļ par konservatīvu jeb reakcionāru "romantisko laikmetu latviešu rakstniecībā un vispār gara dzīvē", par glābēju uzskatot "Jauno strāvu".⁹⁾ Bet, jau Teodors Zeiferts redzīgākām acīm teicis, ka latviešu tautiskā apziņa nebūt tanī laikā nav atslābusi¹⁰⁾ un Goba plašāki pamato, ka arī toreiz nacionālie centieni neesot uzskrējuši sēkli.

Vienalga, kāds jebkuŗam viedoklim piekritēju skaits, izsekojot kaut tiem tautiskajiem centieniem, kas vijas ap Jāņa Čakstes sabiedrisko darbu un lomu avīzniecībā, redzam paliekamas vērtības nacionālās apziņas nostiprināšanā un kultūras celšanā. Viņš pie tam nepalika viens šinī darbalaukā.

Ja par 80-to gadu "pelēko nakti" runā, tad apstiprinājumu tam deva kas cits. Ar 1887. un 1889. gada likumiem krievu administrācija uzsāka rusifikācijas politiku, kas vērsās pret Baltijas skolām. Vācu valodas apmaiņa pret krievu nebija vienīgais, kas ar to nāca. Ārēji no tā latvieši būtu mazāk cietuši, bet rusifikāciju uzsāka uzspiest rupjā, uzmācīgā veidā. To izjuta smagi arī latvieši. 1888. un 1889. gadā birokratizēja krievu garā vēl tiesu un administrāciju. Pat protestantu baznīca no tā cieta.¹¹⁾

Tieši šādā pārvērtību laikā Čakstem nācās uzsākt profesionālo darbu. Nebūdams ne vācu, nedz krievu draugs, viņš atradās sevišķi grūtā stāvoklī. Viņa politiskais instinkts lika ik reizes izprast stāvokli, pievērsties ar sirdi un prātu tikai latviešu lietai. Viņam sekmējās.

Iestādamies advokātūrā, viņš izvēlējās par savu patronu Andreju Stērsti. Tā bija liela priekšrocība. Stērste bija darbojies Manaseina revīzijā, prazdams iegūt krievu senātoru labvēlību latviešu zemnieku agrāro jautājumu izpratnē. Būdami advokāti, kā Stērste, tā Čakste pievērsās lielāko tiesu zemnieku sūdzību un interešu aizstāvības lietās. Turpat Jelgavā taču bija darbojies Juris Māters, ne mazāk dedzīgi aizstāvēdams Kurzemes zemnieku esības. Pēc viņa nāves šo neatliekamo darbu turpināja Stērste un Čakste, būdami vēl kvalificētāki šinī tiesību laukā.

Arī sabiedriskais darbs viņus vienoja. Elza Stērste, izrakstīdama atmiņas par savu tēvu, no savas puses saka: "Nevar runāt par Jelgavas sabiedrisko dzīvi, neizceļot tanī abas spilgtākās personības *S t ē r s t u A n d r e j u* un *J ā n i Č a k s t i*, kuŗu mājas bij centri tiklab sabiedriskajai, kā politiskajai dzīvei. Šie abi izcilie darbinieki, kas pēc gara, temperamenta un dabas bij tik dažādi, līdz galam palika draugi, un dzīvē viņu gaitas allaž krustojās. Stērste bij kabineta cilvēks, atturīgs, darbīgs, bez godības. Čakste bij dzimts valdnieks, kas atdzīvojās, nākdams tiešos sakaros ar masām; viņš valdīja ar savu personību. Čakstem bij apbrīnojams apstākļu takts, ko viņš

prata īstā brīdī izmantot, Stērste uz visu lūkojās no mierīgāka viedokļa ... Abiem dārga bij latviešu lieta."12)

Laika biedru atmiņās Čakste parādās kā cilvēks, kam jau no mūža pirmajām dienām rūpēja jaunās paaudzes pievēršana tautas kopībai. Vēl skolā iedams, viņš bija iezīmējis tam ceļu, bet vēlāk, darbojoties Jelgavā par advokātu, viņa nams kļuva par jaunatnes pulcēšanās vietu. Jānis Zankevics, kas vienu ziemu pasniedza stundas Čakstes ģimenes bērniem, atstāta savus novērojumus. "Čakste dzīvoja paša mājā, kas atradās tanī vietā, kur uzcēla Latviešu biedrības namu — Katoļu ielā. Čakste ieņēma ļoti izcilu vietu latviešu un krievu sabiedrībā. Viņš mēdza pie sevis aicināt augstāko klašu skolniekus uz tēju, kur tika dejots, un namatēvs pastāstīja par latviešu tautas pagātni un deva norādījumus, kā vieglāk sasniegt nodomātos mērķus. Aicināja turpināt izglītību un sekmēt latviešu centienus pēc kultūras un saimnieciskas patstāvības. Mēs J. Čaksti ļoti cienījām un griezāmies pie viņa pēc padoma un palīdzības. Bieži pārrunājām arī politiskus jautājumus, jo viņam bij progresīvi uzskati, bet mērena un apdomīga taktika, kas bija pareiza cara laikā."13)

Par galveno zemgaliešu pulcēšanās centru tomēr izvērtās Jelgavas Latviešu biedrība. Tā nodibinājās 1872. g. 29. martā, tā tad laikā, kad Čakste apmeklēja vēl tikai elementārskolu, bet vēlākajā dzīvē tieši šai biedrībai bija viņa sākotnējās sabiedriskajās gaitās ievērojama loma. Par šo sabiedriskās dzīves centru Pēteris Alunāns teicis, ka "nolūks, latviešus vest uz augstāka izglītības un garīgas attīstības pakāpiena, dzina dibināt arī Jelgavā Latviešu biedrību."

Ievērtību jau bija izpelnījušies 1868. gadā dibinātā Rīgas Latviešu biedrība. Kurzemniekiem un zemgaliešiem (tanī laikā tos parasti visus apzīmēja par kurzemniekiem) radās vēlēšanās izveidot pašiem savu biedrošanās centru, kas nekalpotu vienīgi jelgavniekiem, bet visai Kurzemei. Tas tiem arī teicami izdevās. Kolīdz Jelgavas Latviešu biedrības vadību uzņēmās Jānis Čakste, tai radās jaunas darbības nozares un ierosmes plašāka vēriena kopdarbam. Tas parādījās jau t.s. brīvvaldības svētku rīkošanā katra gada 30. augustā. Dzimtbuve Kurzemē bija atcelta 1817. gadā. Ne jau vēsturiskais notikums vien mudināja par to domāt, kodolā bija un palika brīvvaldības doma tās dziļākajā izpratnē.

Tas bija brīnišķīgs skats, kad kurzemnieki brauca savās platajās orēs uz Jelgavu svinēt brīvvaldības svētkus. Bet Čakste jau 1890. gadā panāca, ka Jelgavas Latviešu biedrības rīkotie tautas svētki pulcināja ap 10 000 dalībnieku.14) Krišjānis Valdemārs, kuŗu Čakste savukārt aicināja piedalīties šinīs svētkos, atsūtīja telegrammu. Tanī bija lasāms: "Kurzemnieku kuplais ozols, Latviešu biedrība Jelgavā, lai zaļo, zied un aug!"

Par šiem tautas svētkiem Jelgavā visnotaļ sakāms, ka tā nebija izprieca parastajā nozīmē, bet tie saliedēja plaša novada latviešus apzinātā kopībā, dzenot jaunus asnus nacionālās pašapziņas zelmenī. It īpaši tas, ka šādus svētkus rīkoja gadskārtēji, neļāva tautas kopības apziņai iesnausties, kļūt gurdenai vai panīkt. Lielākajiem tautas gara uzliesmojumiem taču palika vēl pāri lielie, vispārējie dziesmu svētki. Tās visas bija spēcīgas dzīvības straumes nevien nacionālās kultūras celšanā, bet arī tautas pašapziņas kāpināšanā, kam nāca līdz jau zināmas brīvības alkas.

Vizionāru patriotismu saskatām pat kādā dzejas vārsnā, kas iespiesta Tēvijā 1886. g. numurā: "Vēl gan maza mūs' māsiņa, Svešu ļaužu pulciņā, Bet mums diži bāleliņi, Māsai rotas darina. Tālu nava tā dieniņa, Kad māsiņa liela kļūs. Tad tā svešu tautu pulkā Diža, daiļa, stalta būs".15)

Tautas svētku nozīmi izcēla Čakste savos rakstos. *Tēvijā* 1891. g. 9. janvāra nr. varēja lasīt: "Kurzemes brīvvaldības svētki laiku no laika, bet īpaši pēdējos gados ieguvuši tādu vispārēju nozīmi un diženumu, ka tagad pa lielākai daļai jau tiek saukti par tautas svētkiem. Šo nosaukumu tie nešaubīgi mantojuši caur plašajiem, diženajiem svētku sarīkojumiem, kuŗus vadījusi Jelgavas Latviešu biedrība, aicinādama piedalīties lauku dziedāšanas un mūzikas koŗus. Piedalīšanās abos pēdējos gados pierādījusi, ka tiklab svētku rīkotāji bauda plašu uzticību un cienību, kā arī svētku nozīme jau paliekoši iesakņojusies tautas sirdī. Ja nu vēl vērojam, ka šie svētki bijuši un ir par uzmodinātāju uz dziedāšanas kopšanu, par koŗu attīstīšanās veicinātāju Kurzemē, tad gan pietiekoša iemesla sacīt, ka tautassvētki uzskatāmi par tādu goda dienu, kuŗa svinama katru gadu."16)

To teikdams, Čakste tomēr lika apdomāt, "vai svinot tautas svētkus tādā kārtībā kā līdz šim, tie nesāk rādīt gurdenumu un tamlīdz zināmu atpakaļ gājumu". Bez tam viņš jautāja, vai tas koņiem pa spēkam. Jelgavas Latviešu biedrība vēlējās visu turpināt, tikai gribēja uzzināt ļaužu un sevišķi koņu vadītāju domas. Čakste nebija paradis kaut ko uzspiest un vēl mazāk viņam rūpēja savas personas izcelšana. Tautas sirdī viņš gan bija jau agri ieslēgts, un koņiem ierodoties Jelgavā, tie jau svētku priekšvakarā ataicināja Čaksti svētku dārzā, lai uzklausītos viņa uzrunu un nodziedātu viņam par prieku pāris dziesmu.

Dziedātāju skaitam pieaugot, biedrībai bija jāgādā par īpašu svētku ēku, kuņā koristi varētu pulcēties vienkopus un citiem dalībniekiem netrūktu telpas. Čakste lika uzcelt vispirms 120 pēdu garu un 108 pēdu platu ēku, kas ļāva sapulcēties 4000 cilvēkiem. Estrāde spēja uzņemt 800 dziedātāju. Gadu vēlāk to steidzās paplašināt 6000 svētku dalībnieku novietošanai, koristiem nodrošinot 2000 vietas.¹⁷⁾ Tas vien jau rādīja nemitīgo tautas kultūras strāvojumu un runāja pretim leņdandai par tautiskās kustības panīkšanu 80-tos gados, kas it kā ietiecās arī nākamajā gadu desmitā.

Dziesmotajā Jelgavā atskanēja arī dzīvais un rakstītais vārds, kas palīdzēja atraisīt tautas centienus un deva cerīgu nākotnes paudumu.

Jelgava atguva ar to zināmā mērā to spoņumu, kas tai piekrita Kurzemes hercogu laikā. Tikai tās sabiedrība un garīgie centieni virzījās mainītās lomās. Arī Rīgas straujais uzplaukums manāmi mazināja Jelgavas nozīmi. Ka daudz kas bija mainījies, rāda kaut tas, ka 18. gadsimta vidū Jelgava varēja lepoties ar apmēram 25 000 iedzīvotājiem, kamēr Rīgai 1767. gadā bija tikai 20 000 un 1794. gadā 27 813 iedzīvotāju. Jelgava kā Kurzemes hercogu galvaspilsēta bija tā tad savā laikā tikpat liela kā Rīga. Bet arī tad, kad Rīga kā ostas pilsēta ar strauju rūpniecības attīstību izauga par ievērojamu lielpilsētu, Jelgava turpināja ar to sacensties, vismaz kā redzams visas Baltijas kultūras centrs. Ne vien Academia Petrina bija tā, kas vilināt vilināja centīgus jauniešus uz Jelgavu, bet šeit atradās visas Kurzemes administratīvais centrs, lielas spiestuves, laikrakstu redakcijas, kultūras krātuves un daudz kas cits, kam latvieši pievienoja savas biedrības un plašo pašdarbību.

Jo sevišķi ar Jelgavas Latviešu biedrības nodibināšanos bija celtas spēres mērķtiecīgam darbam, garīgām un nacionālpolitiskajām rosmēm. Arī materiālās kultūras celšana, kas nāca it īpaši lauksaimniecībai par labu, nepalika dīkā.

Jelgavas Latviešu biedrība izvērtās par Rīgas Latviešu biedrības dvīņu māsu. Kas gan viss negrozījās ap Jelgavas Latviešu biedrību (turpmāk JLB). Rakstniecības nodaļa, kuņā bez Čakstes darbojās divi Alunāni, K. Graudiņš, K. Pauļuks, Dr. P. Strautzels, Dr. E. Dzinters u.c. inteligences pārstāvji, pievērsa sev uzmanību ar daudzajiem jautājumu vakariem, kas sacentās ar populāri zinātnisko literātūru. Čakste šais jautājumu vakaros iztirzāja visbiežāk tiesību jautājumus. Par JLB liberālo garu liecina tas, ka 1893. gadā Janim Jansonam-Braunam tur ļāva nolasīt kritisko un daudzīnāto priekšlasījumu "Domas par latviešu literātūru". Tas vien jau atspēkoja kreiso aprindu ņirgas par pilsoniskajām biedrībām un viņu veikto darbu. Šīm biedrībām ar Rīgas Latviešu biedrību un JLB priekšgalā nerūpēja gan vienas atsevišķas šķiras intereses, bet visas tautas kopdarbs, kas tieši parādījās darbos un nevis pirmo latviešu marksistu nodrāztajās frazēs.

Aspazija, kas pati bija jelgavniece, caur Čaksti iepazinās ar *Dienas Lapas* pirmo redaktoru Frici Bergmani. Čakste pulcināja ap sevi literārus talantus un nevis skauda, bet priecājās par katru latviešu avīzi, kas uzsāka savas gaitas. Viņš gādāja par to, ka JLB izdod savus rakstu krājumus. Sekmēdams garamantu krāšanu, viņš atvēlēja šajos rakstu krājumos pirmo vietu latviešu folklorai. JLB visnotaļ sekmēja Kr. Barona un A. Lercha-Puškaiša monumentālo darbu, arī no savas puses apzinādama garamantas. Pilnīgi jaunu ceļu JLB nosprauda, vākdama ziņas par "ievērojamiem latviešiem". Ja šāds krāšanas darbs nebūtu laikus uzsākts, daudz kas latviešu kultūras vēsturei būtu aizgājis zudumā.

Lielu atsaucību atrada JLB nodibinātais teātris. Kad biedrības skatuve kļuva par mazu, iznomāja telpas citur. Bez pašu spēkiem, aicināja izcilus skatuves māksliniekus no Rīgas. Viesu izrādes rīkoja arī ārpus Jelgavas. Pie visa tā bija Čakstes roka klāt. Jelgavas teātra repertuārs bija

daudzpusīgs. Čakste nebaidījās likt uzvest 1896. gadā Aspazijas "neaizsniegto mērķi" un darīja to, "lai arī jelgavniekiem būtu iespēja iepazīties ar šo Aspazijas jauno lugu, kas daudz pelta un daudz pārrunāta", kā to piezīmēja Tēvija savā pārspridumā. Šinī lugā bija aizskarts arī sieviešu tiesību jautājums.

Par JLB priekšnieku Čakste palika līdz 1901. gadam. Piepūle jau visus iepriekšējos gadus bija bijusi smaga. Vieni vien 4. vispārējie latviešu dziesmusvētki Jelgavā prasīja pāris gadu darbu. Tas, ka šādi svētki notika vienreiz ārpus Rīgas, nebija neviena cita kā Jāņa Čakstes nopelns.

Kā jau redzējam, Čakste kā pusaudzis bija piedalījies jau 1. vispārējos dziesmusvētkos. Viņš neiztrūka arī nevienos citos vispārējos dziesmu svētkos. Viss tas tā iedarbojās, ka urdīt urdīja pašam pielikt roku šādu svētku rīkošanā Jelgavā. Viņa ierosme guva atbalstu. Nevienam nebija šaubu, ka Čakstem pašam uzņemoties 4. vispārējo dziesmu svētku komitejas priekšnieka amatu, lieta sekmēsies. Ievēlēts šādā amatā, Jānis Čakste kopā ar Miku Skruzīti nāca ar uzaicinājumu, ko iespieda laikraksti. Tad nu tanī bija lasāms: "Līdzšinējie trīs vispārējie dziedāšanas svētki latviešiem bijušas īstas goda dienas, kuŗās viņi centušies pierādīt un arī godam parādījuši, ka viņus ne velti sauc par dziedātāju tautu, ka viņi pakāpienu pa pakāpienam, bet tādēļ arī jo droši, spēruši lieliskus soļus uz priekšu. Tādēļ viegli noskārstams, cik nopietns un liels ir uzdevums, kāds tagad uzņemts, pošoties uz 1895. g. svētkiem, kuŗos nu nāksies pierādīt, ka neapnikuši soļojuši uz priekšu, piekopdami un izkopdami dziedāšanu." Turpat daži atzinīgi vārdi atradās vēl instrumentālās mūzikas pārstāvjiem un Čakste aicināja latviešu komponistus palīgā.¹⁸⁾ Tik plašu svētku sarīkošanai bija nepieciešama augstākās administrācijas atļauja un Čakste panāca to, apgalvojot, ka tos rīko "par godu Kurzemes pievienošanai Krievijai." Muižnieki gan palika citās domās, tomēr šādu svētku komitejas lēmumu krievu gubernātors nevarēja noraidīt.

Svētku rīcības komiteja gan bija ievēlēta, bet viss darba smagums uzgūlās viena cilvēka pleciem. Vīgneru Ernests to apraksta šādi: "Viņš (Čakste) bija šo svētku galvenais rīkotājs. Bet taisni šie dziesmu svētki viņu sarīkošanā bija saistīti ar vislielākajām grūtībām. Tā kā rīcības komiteja par nožēlošanu bija ļoti pasīva, tad viss smagums gūlās uz nelaiķa (atmiņas publicētas pēc J. Čakstes nāves) pleciem. Un te nu es novēroju viņa lielās organizatora spējas. Lai pieminam tikai grandiozās svētku ēkas celšanu. Tad sabraukušo dziedātāju, kuŗu bija ap 5000, nometināšanu. Te viss bija jau iepriekš jāaprēķina un jābūt nomodā, lai neiznāktu sarežģījumi. Un nelaiķim vienam pašam nācās par visu rūpēties un visur būt klāt. Tā, piemēram, pat nozīmes dziedātājiem nelaiķis izdalīja pats. Un tomēr viņš visu darīja mierīgi, ar smaidu sejā, šo smaidu, kas to neatstāja visā viņa dzīvē."¹⁹⁾

Cilvēkam, kas nav atradies nekad biedrības darbā, šādu sīku faktu uzskaitījums var likties lieks un nevietā. Dažam labam vadonim būtu pieticis ar vienas runas teikšanu. Čakste, neatrazdams naskus palīgus, padarīja nepieciešamo pats. Tas nebija tikai svētku brīdī, bet jau divi gadus pirms tam, veicot priekšdarbus. Un jāatceras pašu svētku norise, par ko pastāsta Jāzeps Vītols. "Visiem zināms Jelgavas svētku liktenis", stāstīja viņš savas paaudzes cilvēkiem, — "tie salija visbēdīgākā kārtā. Un, ja šo svētku labais gars Čakste nebūtu ar lielāko drosmi un liesmainu enerģiju glābis, ko glābt vēl varēja, — svētku mākslas un finanču bilance bija pazudināta. Pirmajā koncertā visi dziedātāji un klausītāji glābās grandiozajā svētku ēkā zem lietussargiem, ūdeņi gāzās caur jumta šķirbām, apdraudēja ērģeles, orķestra instrumentus, un galvenais — nāvīgi apdraudēja dziedātāju un klausītāju labo humoru, draudēja pārvērst milzu svētku telpas par tukšnesi: kas ies koncertā, kad viņam list aiz krāgas?!"

Otrās svētku dienas priekšpusdienā mēģinājums tiek traucēts no mūžīgas klauvēšanas virs galvām: Čakste iepriekšējo vakaru no Rīgas pasūtījis vagoniem papes, mobilizējis visus Jelgavas strādniekus un sludināja koncertu nevien "slēgtās", bet arī "sausās" telpās.²⁰⁾

Rīkotājiem radās smagi finansiāli zaudējumi, no kuŗiem Jānis Čakste viens pats sedza 4000 zelta rubļus.²¹⁾

4. vispārējie latviešu dziesmusvētki risinājās Jaunās strāvas laikā, kad zemē bija uzziedējušas jau pirmās marksisma magones. Saradās tautas brāļi, kas visu tautisko nopaļāja, pat tautas tērpu

nosaucot par kankariem. Ludis Bērziņš savā "mūža rītā" par to izsakās: "Ceturto dziesmusvētkus latvieši jau vairs nesvinēja tik vienprātīgi kā iepriekšējos. Publika bij brīdināta, ka svētku laukumā vērsi maurošot.²²⁾

Tautas vienības darbam pat zem svešu varu sloga radās pretdarbība. Kā Rīgas, tā Jelgavas Latviešu biedrība savu nozīmīgo darbu tomēr turpināja ar sekmēm. Rīgas Latviešu biedrība tanī laikā ieguva "Māmuļas" nosaukumu un Jelgavas Latviešu biedrība izjuta kurzemnieku sirds siltumu. Izgaisa arī dzīvi spārnotais teiciens, it kā JLB būtu RLB "konkurences biedrība". Tādā garā *Baltijas Vēstnesis* izrakstījās kāds "Mārčus". Kr. Valdemārs turpretim apzīmēja JLB par "tēvijas biedrību".²³⁾

Ja Čakste ar 1901. gadu JLB priekšnieka amatu nolika, tad tādu soli viņš nespēja kāda sarūgtinājuma vai paguruma dēļ. Jelgavniekiem likās svarīgi pastiprināt savas pozīcijas pilsētas pašvaldībā. Draugu mudināts, Čakste tanī laikā pievērsās Jelgavas pilsētas vietnieku vēlēšanām. Kā redzams no laikrakstiem, tad viņš deva JLB derīgus norādījumus vēlēšanu taktikā un iepazīstināja Jelgavas latviešus ar pilsētas pašvaldības darbības noteikumiem.

Viens no svarīgākajiem Čakstes darbības cēloņiem līdz šim vismazāk apskatīts un vēl mazāk izvērtēts. Tas attiecas uz viņa darbību latviešu avīzniecībā. Kailais fakts vien, ka viņš bijis Tēvijas izdevējs un redaktors visu nepasaka.

Ja, advokāts būdams, Čakste bija latviešu zemnieku tiesību aizstāvis, tad kā redaktors viņš kļuva par tautas tiesību cīnītāju. Viņa darbībā saskatāma labi apdomāta politiska programma. Ja cara patvaldības laikā viņš līdz 1906. gadam nenāca atklātībā ar īpaši izsludinātu nacionālpolitisku programmu, tad tikai ārēju apstākļu dēļ, lai gan jau tad viņam radās sadursme ar baronu fon der Roppu un vispār ar muižniekiem. Bet Čakstes idejas un politiskie uzskati atrada vietu laikrakstā "Tēvija". Šis izdevums sevi apzīmēja par politisku un literārisku laikrakstu. Sākumā tas bija nedēļas laikraksts, vēlāk iznāca trīsreiz nedēļā.

Pēteris Ērmanis par Tēviju teicis, ka tas, kas populāritātes ziņā vidzemniekiem bija "Balss", tas kurzemniekiem Čakstes vadītā "Tēvija".²⁴⁾ Jau 1891. gadā *Tēvija* apzīmēja sevi par vislielāko latviešu nedēļas laikrakstu. Ar nākamo gadu tā savu saturu un apmēru vēl paplašināja. Tai gāja līdz pat īpašs biškopības pielikums. Tas šo avīzi pat nesadārdzināja. Kā zemnieku tiesību aizstāvis Čakste pietuvināja Tēviju lauksaimnieku vajadzībām, bet visam vijās cauri patriotiskais pavediens. Kurzemnieki apzīmēja Čakstes rediģēto laikrakstu par "Kurzemes diženo ozolu". Tas pilnīgi aizēnoja Jelgavā izdoto Latviešu Avīzi. Šī bija tanī ziņā privilēģēta, ka vācu vadītās iestādes nodeva labi samaksātus sludinājumus tai. Neskatoties uz to, latviešu uzņēmība bija paspējusi pašķirt ceļu patstāvīgai saimnieciskai attīstībai. Tēvijai netrūka sludinājumu arī no latviešu puses.

Izšķirstot tos astoņpadsmit *Tēvijas* gadagājumus, ko rediģēja Jānis Čakste, uzdušamies jautājumiem, par kuriem visbiežāk rakstīts. Blakus lauksaimniecības jautājumiem apskatīta dārzkopība un biškopība, atrodam daudz rakstu par latviešu valodas izkopšanu, par tautskolas jautājumiem, pagasta pašvaldību, pilsētu vēlēšanu norisēm latviešu skatījumā, par tiesību problēmām un vietējiem civillikumiem, šādā ceļā audzinot lasītājus likumu un tiesību izpratnē; atrodam rakstus par zīmīgiem notikumiem Latvijas vēsturē, par etnografiju, folkloru, par toreiz vēl strīdīgo kuršu tautības jautājumu, par Latgales latviešiem jeb t.s. Inflatiju, par Rīgas Latviešu biedrību un tās Zinību komisiju, latviešu rosmēm kuģniecībā, par humanitārajiem jautājumiem, ieskaitot Sarkano krustu un Pestalocija atziņām. Aktuālajos ziņojumos vislielākā vērtība veltīta, protams, JLB darbībai, kā arī Jelgavas Lauksaimniecības biedrībai, kas bija izaugusi no JLB saknes.

Ja nozīmīgākās aktuālītātes neaizņēma pirmo lappusi, tad tur netrūka ievadraksta. Reti kādam no tiem bija autora paraksts. Redaktors Čakste aizsedza savu vārdu ar izdomātiem iniciāļiem, kādēļ ne ik reizes viegli pateikt, vai tas nācis no viņa vai kāda cita spalvas. Tomēr ievadrakstu daļa bija pilnīgi viņa ziņā. Pat ja raksts ar idejisku saturu nebija viņa, tad tas parādījās ar viņa ziņu un atspoguļoja laikraksta virzienu. Un tieši pie tā nedaudz jāpāstājas.

Jau savas darbības sākumā Čakste publicēja zīmīgus rakstus latviešu biedrošanās jautājumā. "Biedrību panākumi nāk par labu tautai", rakstīja *Tēvija* jau 1890. gadā, "viņu darba augļi vairo tautas garīgās mantas krājumu. Latviešu tauta sasniegtu lielus panākumus, ja viņa varētu uzrādīt ne vien vienu, divus, bet daudz spožu gaismas centru, kuŗos tautas dēli pulcējas uz krietniem darbiem vispārībai par labu ... Tautiskās biedrības, pārvarot dažādus grūtumus un kavēkļus līdzina ceļu tautas attīstībai. Katrs latvietis, vienalga, vai kurzemnieks vai vidzemnieks, it labi zin un jūt, cik stipra, nesaraustāma tā saite, kas vieno visus locekļus vienā tautā, vienā kopībā."24)

Un tieši šinī sakarībā Čakste runāja par tautas kopības kā spēka faktora izveidošanu. Ne jau atsevišķa biedrība, vienalga, kādam mērķim un kādiem uzdevumiem tā kalpotu, bet apvienots un saskaņots spēks tautas nacionālās substances un pamatmērķu nodrošināšanai spēj dot galveno. Vēl kādā citā rakstā, labākai izpratnei, teikts: "Tā kā sabiedrības pamats ir kopība, kuŗā vienojas visi spēki, cenzdamies pēc noteiktiem nolūkiem un attīstīdamies krietnumā un lietderībā, tad biedrību stāvoklis mums arī to rāda, kāds i e k š ē j s s p ē k s mājō tautā, kāds ražotājs gars pārvalda tautu kopību — valsti."25) Par savu valsti 1890. gadā nevarēja ne runāt, nedz rakstīt, kādēļ Čakste lika visu svaru uz tautu un nostiprinātu latviešu tautas kopību. Pasvītrodams no savas puses "I e k š ē j o s p ē k u , kas tautā mājō," viņš pievērsa uzmanību latviešu gara satversmei.

Nākdams ar mudi: dibiniet biedrības! — Čakste rādīja ceļu, par kuŗu Latvijas neatkarības laikā dibināti teikts, ka no biedrībām izauga Latvijas valsts.26)

Par "tautas kopību" Čakste runā ka par nacionālu un socioloģisku jēdzienu. Tanī laikā, kad viņš par to runāja, mēdza norādīt uz kurzemniekiem, vidzemniekiem, un, ja vispār, tad vēl uz Inflantijas t.i. Latgales latviešiem. Citos savos rakstos, kas parādījās *Tēvijā*, Čakste liek latviešiem atradināties no provinciālisma un tautas kopības saskaldīšanas kurzemniekos, vidzemniekos un latgaļos, paturot vērā, ka "Daugava vairs nešķiŗ latviešus."27) Sākotnējai nacionālai ideoloģijai arī tas nozīmēja fundamentālu pamatprasību. Diemžēl, 1. pasaules kaŗa bēgļu gaitas vēl rādīja, ka šim pakalnam ne jau katrs bija pārķļuvis pāri. Polītiskajās siltumnīcās tad uzziēdēja vēl jauni brīnumstādi.

Ja Jānis Čakste parādās kā nacionāls ideologs, tad galvenokārt *Tēvijas* rakstos. Spēcīgu turpinājumu tas atrada viņa Latvijas autonomijas centienos, vispār par ko runa būs vēlāk.

Čakste atzina par svarīgu dibināt ne vien kultūras un dziedāšanas biedrības, bet pievērsās savukārt kooperācijas kustībai, ieteikdams dibināt krāj- un aizdevu kases, apdrošināšanas biedrības un organizētā veidā visnotaļ pacelt saimniecisko dzīvi. Bez visa tā nebija domājama zemkopju labklājība. Kādas iespējas pastāv zemkopības pacelšanai, rādīja Jelgavas Lauksaimniecības biedrība un agronoma J. Bisenieka Ekonomiskā savienība. Pēdējā prata daudz darīt arī Latgales zemkopju labā un saimnieciskās kultūras pacelšanā. J, Čakstes mudinājumi nepalika nepamanīti arī Latgalē, vismaz vienā tās stūrī, jo viņa vadīto *Tēviju* naski izplatīja Krustpilī un Daugavpilī.

Ja vēlākajās dienās dzirdēti atkārtoti pārmetumi t.s. "baltiešiem" jeb pārnovada latviešiem, ka tie maz rūpējušies par saviem tautas brāļiem Latgalē (toreizējā Vitebskas apgabalā), tad to nevar attiecināt uz Čaksti un viņa centienu biedriem. *Tēvijā* atrodam atkārtotus norādījumus uz Franča Trasuna sabiedrisko darbību, viņa izdoto Daugavas Katoļu kalendāru, uz Aglonas dievnamu u.c. Tas viss ietilpa *Tēvijas* programmā, kur bija teikts, ka *Tēvija* centīsies lasītājus iepazīstināt ar mūsu pašu dzimtenes dzīvi un tās attīstību."28)

Tēvijā parādījās raksti un ziņojumi par latviešu kolonistiem Krievijā. "Zemes trūkums — tas ir tas ļaunums, kuŗu tūkstoši nevar panest savā dzimtenē. Cenšanās pēc zemes ir tas dzineklis, kas viņus ved uz svešatni", "Bezzemes ļaužu stāvoklis Baltija ir atzīstams par grūtāku nekā citās guberņās: viņiem te grūtāk iespējams caur uzcītību un taupību reiz tikt tiktāl, ka viņi var iegūt sev zemes stūrīti", aizgājējiem "vieglāk panest šķiršanos no dzimtenes nekā dzīvi dzimtenē".29) Konstatējot šos drūmos, katastrofālos apstākļus, Čakste nevarēja ar šādu stāvokli samierināties, kādēļ prasīja Kurzemes kroņa muižu sadalīšanu latviešu bezzemniekiem. Par to viņš rakstīja nevien *Tēvijā*, bet nāca ar šādu prasību Kurzemes guberņas pārvaldē. Šai agrārpolītiskajai prasībai nebija tikai praktisks saturs, bet jau nacionālpolītisku apsvērumu kodols, kas iezīmēja Jāņa Čakstes, kā

vēlāka parlamentārieša vaibstus. Starpcēlienu tam deva viņa darbība Krievijas valsts domē 1906. gadā.

Kamēr Čakstem rūpēja zemnieka piesaistīšana pie dzimtās zemes, tikmēr krievu ierēdņi un slavofili lauzīja galvu par kroņa muižu appludināšanu ar krievu zemniekiem, kā arī no dienesta atlaistajiem krievu zaldātiem. Šo pretējo interešu starpā notika klusa cīņa.

Pāris Kurzemes baronu steidzināja no savas puses vēl vācu kolonistu ievēšanu, piešķirot tiem dažādas priekšrocības zemes iegūšanā. Latviešiem trūka politisku instanču, kas to spētu novērst. Neatlika nekas cits, kā atsevišķiem latviešu interešu pārstāvjiem, kā Jānim Čakstem, Andrejam Stērstem, Jānim Kreicbergam un citiem uzņemties to kārtot. Čakste 1902. gadā panāca, ka oficiālajās apspriedēs, ko vadīja Kurzemes gubernators Sverbējevs, lauksaimniecības jautājumos uzklaušīja nevien lielgruntnieku, bet arī mazgruntnieku pārstāvjus. Arī tas bija ieguvums. Mazgruntnieku pārstāvji J. Čakstes vadībā vispirms apspriedās paši savā starpā un tad nāca ar saskaņotām prasībām. Latviešu pārstāvjiem rūpēja novērst zemniekiem netaisni uzveltās ceļu klaušas un tie centās ierobežot muižnieku privilēģijas. Čakste iestājās, kur vien varēja, par zemnieku apgādāšanu ar zemi. Šis jautājums viņu pavādīja visu mūžu.

Bet atgriežoties pie redakcijas darba *Tēvijā* un Čakstes lomas avīžniecībā, vēl pieminama viņa apņēmība uzlabot arī latviešu preses neatkarību no svešiem priekšrakstiem. J. Čakste un M. Ukstiņš panāca, ka Krievijas preses uzraudzības padomes priekšnieks Kobeko viņus 1905. g. 22. februārī pieņēma audiencē kā latviešu avīžniecības pārstāvjus. Kobeko imponēja tas, ka abi latviešu redaktori bija zvērināti advokāti. Viņu prasības bija šādas: iepriekšējās cenzūras atcelšana, atbildība vispārējās tiesas priekšā un vienādas tiesības ar visu Krievijas presi.³⁰⁾ No jauna pierādījās, ka latvieši ne jau ar visu akli samierinājas, bet pauž savu gribu tur, kur tas skaņ viņu intereses. Tuvs un izprotams viņam bija latīņu teiciens: voluntas facit spem, griba līdzina ceļu cerībai.

Tēvija, līdzīgi citām avīzēm, bija spiesta tomēr ievietot tām piesūtītās "Visuzēlīgā Zemestēva Kunga un Ķeizera vēstījumus". Slavofilu rakstos varēja apzināti izcelt dažus nodrāztus pārspīlējumus, kas radīja smīnu. Bez tam, kad krievu slavofils, M. Menšikovs, publicēja *Novoje Vremja* rakstu, kurā pieprasīja Baltijas pārkrievināšanu visdrīzākajā laikā, Čakste uz karstām pēdām gādāja par pretrakstu, apzīmēdams Menšikova prātojumu par "neprātību" un ironiski viņam jautāja: "kādēļ tad Dievs arī latviešus pasaulē licis".³¹⁾ Tautu, kurai trūkst savas pašapziņas, Čakste pielīdzināja tādai, kas "noslīkusi tautiskas pašnāvības peklē."³²⁾ Līdzīgi Vilim Olavam viņš iespieda rakstu par "kaunīgajiem latviešiem" un nopēla "līdēju" lomu, kādu izvēlējušies daži pagasta ļaudis, iztāpdami saviem dzimtkungiem.

Vispār tālaika latviešu preseī piekrita tautas audzināšanas darbs, un arī Čakste iesaistījās tanī. Lielākus nopelnus viņš šinī darbā piešķīra tautskolotājiem, "kuŗi kā kurmjī, klusībā strādādami, audzina tautu, viņā modina dzīšanos pēc visa daiļa un augsta".³³⁾ Bet vēl kas cits Čakstem rūpēja: "Lai zemnieku bērnam jau no pašas jaunības iepotētu mīlestību uz savu nākamo nodarbošanos un derīgas zināšanas lauksaimniecībā, jāvēlas, ka visiem tautskolotājiem dotu iespēju nodarboties ar dārz- un biškopību, cik atliktu brīva laika no skolas darbiem."³⁴⁾

Lauku biedrību dibināšana deva bez tam jaunu virzienu sadzīvei, lielum lielā mērā atstumjot malā t.s. krogus kultūru. *Tēvija*, dodama gadu gadā atskatu latviešu sabiedriskajām rosmēm, 1902. gadā priecīgi konstatēja, ka darīts nopietns darbs, kas aizstājis "runāšanas un goda mielastu laikmetu".³⁵⁾ Šie latviešu sadzīves vērojumi nepalika neievēroti. *Tēvija* bez tam vērsās visnotaļ pret "jūsmu filozofiju". Turpretim latviešu mūzeja dibināšanu tā jau 1896. gadā uzskatīja par apsveicamu ierosinājumu.

Brāzmainajā sadursmē ar sociālistiem, kas teicās izravējam jaunlatvietību, Čakste klaji pateica, ka tie, "kas latviešiem grib ieteikt, lai viņi dzen vagu no viena pasaules gala līdz otrajam, tā sakot, lāpa pasauli, tie nav latviešu draugi, tāpat kā tie, kas slepeni priecājas par to, ka daži apstulboti latvieši šādām strāvām peld līdz un viņus slepeni uz to skubina un mudina."³⁶⁾ Kaut arī Čakste vērsās pret dogmatiskajiem sociālistiem un 1905./06. gadā bija rezervēts pret revolūcijas ekstrēmo novirzienu, viņš apsveica demokrātiskās prasības, kas nāca ar vispārēju sakustēšanos tautā. Čakste

tikai bija pret varas darbiem.³⁷) Tas sadūrās ar viņa tiesību apziņu. Galu galā pašu revolūcionāru vidū netrūka tādu, kas iebilda pret varas darbiem un postīšanas kāri. Pat Piektais gada emigrantu vidū atradās daži, kas nemuka no žandarmērijas, bet saviem satracinātiem cīņās biedriem.

Tēvijā bieži uzdušamies rakstiem, kas vērsās pret "kopīpašuma sludinātājiem".³⁸ Privātīpašuma iznīcināšanas mācības gan nebija radušās latviešu pašu galvās, bet tās pretendēja uz piekritējiem inteliģencē un nelielajā pilsētu proletariāta slānī, kāds bija radies pag. gadsimta beigās. Lauku ļaudis turpretim turpināja tiekties pēc "sava kaktiņa, sava stūrīša zemes".

Cēlies pats no zemnieku kārtas un turklāt no tādiem priekštečiem, kas bija paši pratuši celt savu saimniecību no t.s. kroņa mājām, Jānis Čakste jau tūlīn pēc studiju nobeiguma kļuva par dabisku vadoni Kurzemes zemniekiem un bezzemniekiem. Bez jau iepriekš minētā, Čakste neatlaidīgi prasīja, lai dīkā stāvošo kroņa zemi nodod latviešu bezzemniekiem nomas vai pirkšanas ceļā, pie tam ne mazākā platībā par 30 pūrvietām. Bez tam viņš prasīja, lai valsts banka izsniedz zemkopjiem aizdevumus ar zemām procenšu maksām. Tikai šādā veidā varēja zemniekiem palīdzēt, un kaut arī Čakste spēja runāt tikai Kurzemes zemnieku labā, tas nepalika nepamanīts arī viņpus Daugavas.

Kolīdz viņu ievēlēja Krievijas Valsts domē, prasības jau varēja attiecināt uz visu Baltiju. 1906. un 1907. gadā, kad J. Čakste un P. Juraševskis darbojās Kurzemes provinciālpadomē, viņi bija jau piesaistīti pie visas Baltijas reformu izstrādāšanas.³⁸)

Iekams runājam par Čakstes darbību Krievijas Valsts domē, apskatāms vēl viens starpcēliens. Dažus gadus pirms Valsts domes viņš bija ievēlēts Jelgavas pilsētas domē. Arī tur viņa darbība atstāja svētīgas sekas. Bet kopš 1904. gada viņš iesaistījās arī nelegālā darbā. Zīmīgi, ka tieši kā tiesībniekam viņam nācās iesaistīties nekrievu tautu autonomistu nodomos.

Vispilnīgāko pārskatu par to devis poļu advokāts un vēlākais valstsvīrs Aleksandrs Ļedņickis. Turēsimies tādēļ pie viņa atstāstījuma.

"1904. g. rudenī," sāk savu liecību Ļedņickis, "Kamenostrovskas prospektā, notika slepens Krievijas advokātu kongress. Piedalījās tanī kā delegāts. Tur pirmo reizi iepazinās ar Jāni Čaksti. Šis kongress bija visai vētrains. Plašās sabiedrības aprindās jau bija nostiprinājies naidis pret absolūtismu. Vispārējā vēlēšanās bija gāzt patvaldību. Kongresā izlobījās divi pretēji virzieni, ne tādi, kā vēlāk zemstu darbinieku kongresā, kur daži stāvēja par tīri konstitucionālu valsts iekārtu un ātri apmierinājās ar padomdevēju zemes padomi.

Turpretim advokātu kongresā šī domu dažādība attiecās vienīgi uz jautājumu, vai ievedama radikāla konstitūcija ar vienu parlamentu un vispārējām vēlēšanām, vai mērenākas reformas. 1905. gadā notika otrs advokātu kongress. Neesmu drošs, vai Čakste tanī piedalījās; liekas, ka viņš tomēr bija. Pēc ievēlēšanas 1. valsts domē visi iestājāmie kadetu partijā. Es uzņēmos iniciatīvu noorganizēt autonomistu frakciju, kas cīnītos par dažādu Krievijas tautu emancipāciju un federatīvu iekārtu. *V i e n s n o d e d z ī g ā k a j i e m l ī d z d a r b i n i e k i e m š i n ī o r g a n i z ā c i j ā* bija Čakste un tagadējais Igaunijas valsts galva Jans Tenisons (Ļedņickis to apraksta 1928. gadā. Aut.). Pateicoties viņa līdzdarbībai, pēc ilgām un grūtām pārrunām tika sastādīta autonomistu frakcijas programma. 1906. gada jūnija beigās frakcijai bija jau 154 pārstāvji. No maniem tautiešiem sirsnīgi šīs idejas piekritēji bija profesors Leons Petražickis un Romāns Skirmunts. Viborgas uzsaukuma sastādīšanas laikā, kā arī procesa laikā mēs atradāmies kopā.

Darbu, ko uzsākām Valsts domē, nepārtraucām arī pēc tiesāšanas.

1911. gadā Maskavā manā dzīvoklī sanāca pirmais nelegālais Krievijas mazākuma tautību kongress. Gadu pēc tam notika otrs. Vienā no šiem kongresiem piedalījās arī Čakste. 1913. gadā biju Rīgā un sazinājos ar Čaksti, kas dzīvoja Jelgavā. Viņš atbrauca uz Rīgu, lai ar mani satiktos. Jau toreiz mēs runājām par iespējamo kaŗu un sakarā ar to *p ā r r u n ā j ā m k o p ē j u p l ā n u p a r m ū s u t a u t u a t b r ī v o š a n u.*"⁴⁰)

Apspiesto nekrievu tautu pašnoteikšanās tiesības pārdzīvoja vairākas fazes. Kamēr sākumā šķita iespējams runāt tikai par politisko autonomiju, tikmēr paredzamā kaŗa nojaukšanās radās jaunas ieceris un darbības pakāpieni. Koks nebija ar vienu cirtieņu nocērtams, kādēļ pat poļi ar savu

slaveno pagātni turējās reālītāšu robežās. Latviešiem bija bez tam nepieciešams divu paaudžu laiks, lai rastos nācijas jēdziens. Pārņēmis no Krišjāņa Valdemāra mērķtiecīga patriotisma dzirksti, Jānis Čakste to dažu desmit gadu laikā iešķīla spēcīgā liesmā.

Vēl pirms ievēlēšanas Valsts domē, kur viņš nekrievu tautu ievēlēto deputātu vidū varēja saskaņoties par ejamo ceļu ar tiem, Čakste ķērās pie Latvijas autonomijas projekta izstrādāšanas. Jelgavnieks Ž. Jākobsons nodevis par to šādu liecību: "1905. gadā, kad cerējām redzēt Latviju autonomu, mēs kādu nakti sapulcējāmies Jāņa Čakstes dzīvoklī. Bijām septiņpadsmit personas un izstrādājām programmu Latvijas autonomijai. Cik atminu, bija piecpadsmit prasību. Vēlāk, reakcijai iestājoties, visi šīs sapulces dokumenti tika iznīcināti."41)

Kā demokrats, Čakste pūlējās uzklaut arī citu domas. Būdam jau Valsts domes deputāts, viņš devās no Pēterburgas uz Maskavu, lai apgaismotu savus soļus, turklāt viņam rūpēja dzirdēt tautas balsi. Skolotājs J. Trans atceras zīmīgo brīdi, kad 1906. gada maijā Čakste ieradās Jelgavā, lai informētu vēlētajus. Minētais skolotājs atceras arī to, ko Čakste saviem vēlētajiem pauda piemērotā veidā Latvijas autonomijas lietā. "J. Čakste runāja, kaut arī taisni vārdā nesaukdams, par atsevišķu Krievijas apgabalu autonomiju, jo šai idejai esot labvēlīgi noskaņoti krievu liberālie deputāti. Čakste domāja, ka pašreizējais moments izmantojams šīs idejas propagandai. Vienas Viskrievijas valsts domes vietā ir jācīnās par apgabalu domēm."42) Domas kodols vēīgākajiem klausītājiem kļuva skaidrs. Čakstem likās nepieciešams radikālākajām politiskām pārmaiņām sagatavot zemi.

Valsts domes vēlēšanu laikā Jānis Čakste un Kārlis Pauļuks kā Progresīvās tautas partijas kandidāti ietvēra savā vēlēšanu platformā prasību, dot brīvību visām Krievijas tautām. Arī citas viņu prasības nozīmīgas, kādēļ der iepazīties ar uzsaukuma pilnu tekstu. Tas skan:

"Valsts domes vēlētajiem Kurzemē! Pilsoņi!

10. aprīlī (1906. gadā) notiks ilgi gaidītās Valsts domes vēlēšanas Kurzemes pilsētās. Katra vēlētāja morāliskais pienākums ne vien piedalīties vēlēšanās, bet nodot savu balsi vienīgi tādiem kandidātiem, kas apņēmušies iestāties priekš visu līdzcilvēku brīvības un līdzības bez izņēmumiem.

Pie mums Kurzemē cīnīsies divas partijas viena ar otru. Viena no tām ir vācu "monarchiskā-konstitucionālā (konservatīvā-reakcionārā) partija, kuņas rindās vēl atrodas arī viens otrs pārgājējs uz citām tautībām. Otra — progresīvā tautas partija — pulcē ap savu karogu visas citas tautības Kurzemē: krievus, latviešus, žīdus, poļus un leišus.

Progresīvā tautas partija uzstājas atklāti un ar pārliecību par pilnīgu visu tautību pilsonisku un politisku brīvību un līdzdalību.

Monarchiskā-konstitucionālā partija gan apsolas uzstāties priekš visu iedzīvotāju šķiru interesēm, bet starp viņas 'liberālajām' frazēm spīd iz viņas programmas gaiši cauri cenšanās, arī uz priekšu nodrošināt visas priekšrocības un priekštiesības pilsētās un uz laukiem tai kārtai, kas līdz šim vienīgā bauda visas privilēģijas.

Pilsoņi! Progresīvā tautas partija cenšas īstā parlamentāriskā ceļā visupirms panākt 17. oktobra manifestā solīto brīvību stingru izpildīšanu.

Pilsoņi! Progresīvā tautas partija prasa: personas neaiztiekamību, visu pilsoņu līdzdalību likuma un tiesas priekšā, ticības, runas, preses, savienību, sabiedrību un sapulču brīvību, nodrošinātu caur pamata likumiem. Šī partija prasa plašu agrārreformu un ciešu strādnieku apsardzību caur likumu, ne vien priekš visas valsts, bet arī saskaņā ar mūsu dzimtenes sevišķām vajadzībām.

Šī partija prasa: brīvību priekš visām krievu valsts tautām, pašām noteikt un veicināt savu kultūras un tautības gaitu.

Šī partija prasa: lai nekavējoši un neaprobežoti atceļ priekš dažām kārtām, tautām un ticībām pastāvošos aprobežojumus, kā arī lai atceļ visas kārtas un privilēģijas. Vārdu sakot, šī partija prasa, lai ievēd īstu konstitucionālu valsts kārtību uz plašas vēlēšanu tiesību pamata, tādas

vēlēšanu tiesības, kas nevien vienai vai otrai iedzīvotāju kārtai, vai kopinteresešu grupai, bet arī katram pilsonim dod iespēju valsts un pašvaldības lietās ņemt darbīgu līdzdalību.

Pilsoņi! Šo programmu mēs varam tik tad izpildīt, kad Jūs visi kā viens vīrs piedalāties vēlēšanās un nododiet savas balsis priekš vīriem, kas šādu progresu grib veicināt. Jelgavas un Dobeles vēlētajiem! Nododiet savas balsis priekš progresīvās tautas partijas kandidātiem, kuŗi ir: virsskolotājs Meļņikovs, zvērināts advokāts Pauļuks, Dr. med. Rubinšteins, zvērināts advokāts Čakste.

Progresīvās tautas partijas savienotās komitejas."43)

Programmas izstrādāšanā savu roku varēja pielikt vislabāk abi latviešu juristi. Apvienošanās ar krieviem un žīdiem nodrošināja panākumus pret labi noorganizēto muižnieku sarakstu.

No Kurzemes tiešām ievēlēja Jāni Čaksti, kamēr no Krievijas vēlēšanu apgabaliem savēlēja neparasti daudz kņazu un firstu.

Jānim Čakstem jau 27. aprīlī iznāca aut kājas, lai dotos uz Krievijas Valsts domes atklāšanu Pēterburgā. Viņš nebija vienīgais latvietis, kas mēroja šo ceļu. Valsts domē bez Jāņa Čakstes bija no dažādiem apgabaliem ievēlēti Jānis Kreicbergs, Arveds Bremers, Fridrichs Grosvalds, Francis Trasuns un Kārlis Ozoliņš. Kopējā audiencē viņus tanī pašā dienā Ziemas pilī pieņēma cars Nikolajs II. Domes sēdes notika Taurijas pilī. Atzīmējot vēsturisko notikumu, 33 tautas vietniekus ievēlēja svinīgas adreses teksta izstrādāšanai, ko pēc tam iesniedza caram. Viens no tiem bija deputāts Čakste. Baltiešu un vairums deputātu prasīja no cara drīzas amnestijas pasludināšanu politiski apcietinātiem. Amnestijas jautājums bija vispār viens no akūtākajiem jautājumiem, ko visas 1. Valsts domes laiku pārrunāja, tam visam pēc tam turpinoties nākamajā Valsts domē.

Jebšu 1. Valsts domes darbības laiks bija īss, latviešu deputāti parādīja teicamu rosību, runādami ne vien amnestijas jautājumā, bet tāpat par agrāro apstākļu steidzīgu izkārtojumu Baltijā. Kolīdz ienāca priekšlikums par kroņa muižu un Krievijas klosteru lielo zemes īpašumu sadalīšanu bezzemniekiem, Čakste norādīja uz spiedīgo vajadzību sākt domāt arī par Baltijas mācītāju muižām patvaļīgi piedalītās lauksaimniecības zemes sadalīšanu. Čakste apšaubīja bez tam vajadzību piešķirt mācītājiem bez tiešajiem ienākumiem vēl papildus ienākumus no viņu pārvaldīšanā atstātajiem plašajiem lauku īpašumiem. Pēdējos mācītāji nomādot taču zemniekiem. Slēdzot nomas līgumus, rodoties strīdiņi un tiesāšanās, kas atraujot mācītājus no viņu tiešajiem amata pienākumiem. Radusies līdzīga situācija, kādu pazīstot tikai Īrijas zemkopji.⁴⁴⁾

Kauču arī citi latviešu un igauņu deputāti apgaismoja neciešamos agrāros apstākļus Baltijā, tad neviena viņa runa nesacēla tik daudz putekļu, kā tikko minētā. Uztraucās kā muižnieki, tā mācītāji. Arī Čakste, kas bija paradis būt savās runās un rakstos mērens, preses polemikā, kas izraisījās, neskopojās lietot asus vārdus.

Divi atklātas vēstules ieguvušas šinī sakarībā pat vēsturisku nozīmi. Nepietika vairs ar Čakstes runu Valsts domē, lai ilgi krātais saspīlējums izlauztos uz āru. To redzam vispirms no Kurzemes barona fon der Roppa 1906. g. 15. maijā rakstītās vēstules, kam Čakste no savas puses pievienoja Tēvijā atbildi. Tēvijā lasāms:

No Grobiņas man piesūtīja uz Valsts domi šādu vēstuli:

"Čakstes kungs! Jūs esat Kurzemes valsts domnieks. Tā tad Jums pēc l a b ā k ā s z i n ā š a n a s u n a p z i ņ a s jāapsver un jāpārrunā tie jautājumi, kas Jums nāk priekšā, attiecoties uz mūsu Baltijas apstākļiem.

Bet, ievērojot Jūsu m u s i n o š ā s runas, es uzlūkoju par savu pienākumu Jums izsacīt savu nicināšanu, bet arī īsi un skaidri Jums pasludināt, ka es un mani domu biedri, starp kuŗiem atrodas arī latvieši, Jūs uzskatām par n e ģ ē l ī g u, p r a s t u d e m a g o g u, kuŗš savu dzimteni pārdod par pāris radikālu cīņasvārdu. Es m ī l u t o latviešu tautu un ienīstu katru, kas bez vēsturiskas jēgas pārdoši mēģina aizpildīt kultūras plaisu ar nacionālu trakumu. Vēsture par Jums, Čakstes kungs, taisīs savu spriedumu, un tas terrorisms, kuŗu Jūs izaiciniet, cerams, Jums padarīs galu, kad lapa būs griezusies.

Dziļi nicinādams, barons Jūlijs f.d. Ropp, monarchists-konstitucionālists.45)

Turpat *Tēvijā* lasāma Jāņa Čakstes atbilde:

Ceru, ka vēstules rakstītājs man neņems ļaunā, ka viņam atbildi uz vēstuli rakstu atklāti, jo tās lietas, par kurām ar viņu sarakstos, interesē ne vien mūs abus, bet arī plašākas aprindas.

Barona fon der Roppa kungs!

Atsaucoties uz manām "musinošām runām" Jūs, kā domāju, zīmējoties uz tām manām runām, kuŗas turēju sakarā ar gaidāmajām agrārreformām Baltijā, un kuŗās aizstāvēju tās domas, ka priekš Baltijas zemnieku apgādāšanas ar zemi ir vajadzīgs arī privāto muižu zemi ekspropriēt, kā arī mācītāju muižas līdz ar visiem mācītāja saimniekiem. Ka tādas runas Jūsu cienīgajās ausīs skan kā musināšana, par to es nemaz nešaubos. Es tikai brīnos par to, ka viņas tikai tagad Jūs uzmusinājušas. Līdzīgas runas es jau turēju 1902. gadā, kad toreizējā guberņas komisijā pārsprieda mūsu zemkopības trūkumus un vajadzības. Bet toreiz viņas Jūs maz uztrauca, tādēļ ka Jūs bijāt pārliecināti, ka no visām tām runām nekas neiznāks. Turpretim tagad tā lieta paliek nopietna. Ja Jums būtu cik necik saprašanas priekš mūsu zemes patiesām vajadzībām un, ja Jums cik necik būtu spējas izkūņoties iz vecu laiku aizspriedumiem, tad Jūs manas runas nemaz tā nebūtu uztraukušas. Jūs esat to panākuši, ka no Jums parakstīja galīgo spriedumu. Tagad runā citi un to viņi darīs, kauču Jūs mētat ar diezīn kādām rupjībām.

Jūsu apgalvojums, ka Jūs mīlot to latviešu tautu, var jau būt pareizs, tikpat pareizs, kā tas, ka Jūs mīlat savu jājamo zirgu un jaks suni. Tikai to Jums vajadzēja iegaumēt, ka tādām, kas savu mīlestību klajā sludina, neviens īsti negrib ticēt. Bet mēs nemeklējam Jūsu mīlestību, kuŗa mums ir jau labi pazīstama: mēs meklējam taisnību un tiesības. To Jūs negribiet saprast, ka bez Jums vēl kādam citam varētu būt tiesības. Un te ir Jūsu nelaime. Quos deusperdere vult, dementat prius. Ko mēs meklējam, to mēs sasniegsim bez Jums. Jūsu cerība, ka lapa griezīsies uz otru pusi, šoreiz Jūs piekrāps, kauču vēsture gan māca, ka viņa daudzas reizes griezusies Jums par labu. Kas vienreiz izdodas un desmit reiz izdodas, vienpadsmito reiz vairs neizdodas. Apdomājiet labi, vai Jūs tagad nestāviet vienpadsmitās reizes priekšā.

Beidzot gribētu Jums dot padomu, nesteigties vēsturei priekšā un aiztaupīt savu nicināšanu uz vēlāku laiku, viņa tad varbūt Jums noderēs pašam priekš sevis.

J. Čakste

1906. g. 23. maijā 46)

Neapstājoties pie šī konflikta un tā satura, pievērsīsimies tikai notikumam tālākajam risinājumam. Jau četrpadsmit gadus vēlāk Latvijas Satversmes Sapulce nāca ar grandiozo agrārreformu, kuŗas izstrādāšanā piedalījās kā tautas ievēlēts deputāts arī Jānis Čakste. Lasot viņa atbildi baronam fon der Roppam, atklājas sevišķi spilgti šī kādreizējā Krievijas Valsts domes deputāta, kas bijī viens no pirmajiem latviešu parlamentāriešiem, savas tēvzemes likteņa izpratne un politiskā tālredzība.

Dažu mēnešu laikā Čakste, Kreicbergs un Trasuns paguva Valsts domē pievienoties prasībai par pamatlikuma izstrādāšanu, kas paredzēja piešķirt visiem pilsoņiem vienlīdzīgas tiesības likuma priekšā. 47) Kā redzējām, šāda prasība parādījās jau Jelgavā izstrādātajā Progresīvās tautas partijas vēlēšanu programmā. Valsts domes laikā viņš kārtoja citas akūtas lietas. 1906. g. 15. maijā Čakste piedalījās Valsts domes debatēs par Krievijas sodu likumu un tā piemērošanu Baltijā. 48) Kā redzams no stenogrammām, tad viņš vēl citādi piedalījās likumdošanas darbā. Bet tad tas viss pēkšņi pārtrūka.

1906. gada 9. jūlija rītā Valsts domes deputāti atrada Taurijas pils t.i, domes ēkas durvis noslēgtas. Pašu ēku apsargāja žandarmi. Uz laternu stabiem bija uzlīpināti paziņojumi par Valsts domes atlaišanu. To tā izšķīra Nikolajs II, krievu imperijas valdnieks.

Domei un atsevišķajiem tautas vietniekiem tas nebija iepriekš paziņots. Viņi burtiski bija izlikti uz ielas. Līdzīgi pārējiem ielas gājējiem viņi uz sētas žogiem un laternu stabiem lasīja paziņojumu par tautas piešķirtā mandāta atņemšanu. Nepietika tā tad ar patvaldnieka dūri, bet tam visam bija pievienots vēl pazemojums, visrupjākā tautas gribas noniecināšana. To tā izprata arī gada sākumā ievēlētie tautas vietnieki. Apzinīgākie un drošsirdīgākie deputāti tādēļ tūliņ arī rīkojās.

Jau 9. jūlija vakarā ap 220 domnieku (no 478) devās uz netālo Vīborgu, Somijā, lai protestētu pret ķeizara rīcību un izstrādātu manifestu tautai. Viņu vidū bija Jānis Čakste un Arveds Bremers (Jānis Kreicbergs bija tikai slimības dēļ aizkavēts). 49)

Manifestu šie vīri deva "Tautai no tautas pārstāvjiem".

Vēsturiskā Vīborgas vēstījuma saturs savā kodolā šāds: "Tauta, izvēlēdama mūs par saviem pārstāvjiem, pilnvarojusi mūs sagādāt zemi un brīvību. Darbojoties Jūsu pilnvarā un izpildot pienākumu, mēs izstrādājam likumus tautas brīvības nodrošināšanai, mēs pieprasījām neatbildīgu

ministru atlaišanu, kas nesodīti pārkāpj likumus un nomāc brīvību. Bet visam pa priekšu mēs vēlējamies izdot likumu par zemes piešķiršanu darba zemniekiem no valsts un valdības, no apanāžas, klosteru un baznīcas zemēm. Valdība pretojās šāda likuma izdošanai, un kad Dome vēlreiz uzturēja spēkā savu lēmumu par zemes piespiedu atsavināšanu, nāca pavēle par tautas vietnieku atlaišanu. Valdība gan apsoliļusies sasaukt pēc septiņiem mēnešiem jaunu domi, bet zeme nevar tādā kritiskā brīdī palikt bez savas pārstāvības. Valdība var pat atsacīties no sava nodoma sasaukt domi. Pilsoņiem jāaizstāv savas apdraudētās tiesības. Līdz jaunas tautas pārstāvniecības izraudzīšanai nedodiet ne kapeikas nodokļu valsts kasei, nedodiet neviena zaldāta armijai. Esiet nelokāmi savā nostājā un aizstāviet savas tiesības kā viens vīrs."50)

Vīborgas manifestes nepalika gluži nepamanīts arī Latvijā. Dīvainā kārtā par to gādāja kreisie sociāldemokrāti, kas bija ieteikuši Valsts domes vēlēšanas vispār boikotēt. Ņirgādamies par Vīborgas manifestu, Pēteris Stučka ironiski rakstīja *Cīņā*: "Ir paruna par sprāgušu lauvu, kuŗam mazāk vērtības nekā dzīvam sunim. Uzsaukums ar revolūcionāro uzaicinājumu nemaksāt nodokļus un nedot zaldātus, jādomā, paliks par tukšu skaņu."51) Izplatīdama savu *Cīņu* strādnieku un t.s. sīkburžuju aprindās, sociāldemokratu pagrīde tieši vairoja uzticību tautas ievēlētiem pārstāvjiem, pie kam nākamajās Valsts domes vēlēšanās viņi paši jau piedalījās.

Latviešu sabiedrībai nepalika nepamanīta sevišķi Čakstes stingrā stāja un neapklusināmā darbošanās par labu bezzemnieku apgādāšanai ar zemi.

Par Vīborgas manifesta parakstīšanu Jāni Čaksti un vēl 168 citus deputātus apsūdzēja. Prokurātūras sastādītajā apsūdzības rakstā teikts: "Bijušos 1. Valsts domes locekļus, kuŗi parakstījuši uzsaukumu, apsūdz par to, ka ar nolūku uzmusināt Krievijas iedzīvotājus uz nepaklausību un sacelšanos pret likumu, tie izplatījuši īpašu uzsaukumu tautai. Viņi pēc iepriekšējas norunas sastādījuši un parakstījuši 1906. g. 10. jūlijā Vīborgā uzsaukumu "Tautai no tautas vietniekiem", ar nolūku izplatīt to tautā, jo griežas pie "visas Krievijas pilsoņiem". Uzsaukuma saturs, kā tiem bij zināms, uzmusina Krievijas iedzīvotājus nemaksāt valsts un sabiedriskus nodokļus un nodevas, neizpildīt likumā noteiktu kaŗa klausību. Šis uzsaukums vēlāk no parakstītājiem, vai ar viņu ziņu un piekrišanu no citām personām, ir ticis izplatīts Krievijā lielā skaitā eksemplāru. Šāds noziegums, paredzēts Sodu likuma 51. panta un 129. p.1. daļas 3. pantā."52)

Augstākais soda mērs bija paredzēts ar ieslodzīšanu pārmācības namā līdz 3 gadiem. Par trim galvenajiem vainīgiem tiesa izvēlējās 13. Čakste to starpā nebija. Katrs apsūdzētais netika pie vārda. Manifesta sastādīšanas vajadzību tiesā apgaismoja divi deputāti, labi tiesību pazinēji. Tie norādīja, ka tautas ievēlētas Valsts domes atlaišana ir nekonstitucionāls akts. Vienīgā iestāde, kuŗai tanī laikā uzticējušies un kas vērsusies pret cara varu, bijusi Valsts dome. Ne jau šai, bet visas tautas un vēstures tiesas priekšā viņi, kas tagad apsūdzēti, spējīgi atbildēt. Tautas acīs, viņi norādīja, Valsts domes pilnvaras nav izbeigušās arī pēc "domes atlaišanas". Tautas vietnieki Vīborgā bez tam protestēja pret necienīgo atlaišanas veidu.

No otras puses varēja likties, ka ar savu aicinājumu nemaksāt valsts nodokļus, deputāti tomēr aizgājuši par tālu. Bet arī uz to reaģēja viens no galvenajiem runātājiem prāvā, prof. Kokoškins, teikdams, ka arī šī kondicionāli izlietotā prasība nav nekas pretvalstisks, paturot vērā, ka cara režīms taču par to gādājis, lai augstākas kārtas pārstāvji vispār nemaksātu nodokļus. Kādēļ tad uz īsu brīdi arī citi pilsoņi nedrīkstētu izmantot šādu iespēju, pie tam šoreiz tautas interešu labā.54)

Apsūdzētos visus sodīja ar trim mēnešiem cietokšņa sodu. Tādu saņēma arī Čakste, ko viņam 1908. gadā lika izciest Jelgavas cietumā.

Kā sodīta persona Čakste vairs nedrīkstēja kandidēt nākamās domes vēlēšanās, jo bija ierobežotas viņa pilsoņa tiesības. Kā *Tēvijas* redaktors, viņš pēc astoņpadsmit gadu darbības nedrīkstēja parakstīt vairs savu laikrakstu, lai gan drīkstēja paturēt izdevēja tiesības, īstenībā arī tad Čakste atrada iespēju pielikt savu roku redakcijas darbā. Tikai sabiedriskajā darbībā nācās sašaurināties līdz Pirmā pasaules kaŗa sākumam.

Cietumā viņu apmeklēja viņa dzīvesbiedre Justīne, ar kuŗu viņš bija iepazinies 1890. g. vasarā Rīgas Jūrmalā, kur viņas tēvam Fridricham Veseram bija vasarnīca. Vesers bija pazīstams lieltirgotājs un rosīgs sabiedrīks darbinieks, viens no Rīgas Latviešu biedrības dibinātājiem un tās runasvīrs līdz mūža galam. Veseru mājā apgrozījās Krišjānis Kalniņš, Andrejs Pumpurs, brāļi Kaudzīši, Rūdolfis Blaumanis u.c., iedēstot Justīnes sirdī tautas mīlestību. 1891. gadā, apvienojot kopējus mūža ceļus ar Jāni Čaksti, viņas tēvzemes mīlestība tika iecelta tikpat kā šūpolēs. Viņa dāvāja Čakstem deviņus bērnus: četras meitas un piecus dēlus. Piemeklējumus, kas nāca Vīborgas dumpja laikā, viņa pārcieta cildenā mierā. Un arī notiesātais latviešu patriots nebija garīgi salauzts, nedz zaudējis ticību nākotnei, aizvērdams aiz sevis cietuma vārtus. Viņš taču, kā saka Ansis Kurmis, bija cīnījies par "zemi un brīvību tautai".⁵⁵⁾ To apstiprina arī viņa atkārtotā tikšanās ar dedzīgo poļu politiķi Ļeņicki.

Būtu pārāk vienpusīgi runāt par Čaksti tikai kā par latviešu tiesību cīnītāju. Daži vārdi sakāmi par viņu kā Zemgales lauksaimnieku, kas bija saaudzis ar savu dzimto pusi, laukiem un lauku darbu. Tās bija viņa mūža jaukākās dienas, ko varēja pavadīt Aučos, Lielupes krastmalā. Visnaskāk viņš pievērsās lauku darbam pēc izciestā cietuma soda. Zinātāji stāsta, ka 1912. gada pavasarī Čakste pats ar bērniem iestādījis vairāk tūkstoš ābelīšu, apstādīdams zemesgabalu gandrīz kilometra garumā, ap 90 pūrvieta lielu. Sevišķi dārkopība un bišu drava pievērsa viņa prātu.⁵⁶⁾ Tas nemainījās arī tanī laikā, kad Čakste bija ievēlēts par neatkarīgās Latvijas valsts prezidentu. Turklāt viņam patika galdniecības darbi.

Jauns pagrieziens iestājās ar Pirmo pasaules kaŗu. Pirmos piemeklējumus piedzīvoja tanī laikā tieši Kurzeme un Zemgale. Kaŗš nāca ar postu un kaŗa upuriem.

Kopš ilgiem gadiem Čakste bija darbojies Sarkanajā Krustā. Ar 1915. gadu viņš ievērojami paplašināja un pieskaņoja jaunajām vajadzībām šīs humānītārās organizācijas darbu. Liels palīgs viņam bija dzīvesbiedre Justīne. Viņi prata ap sevi iesaistīt vēl citus uzpurīgus cilvēkus.

Davidis Bīskaps, kas bija ārsts Jelgavā, par pirmajām kaŗa dienām stāsta: "Trešās dienas vakarā Jelgavas Latviešu biedrības priekšnieks J. Čakste aicināja visus iesauktos virsniekus un ārstus uz atvadu vakariņām. Viņš teica dziļi patriotisku runu un izteica cerību, ka kaŗš var izraisīt latviešiem zināmas brīvības."⁵⁷⁾

Jelgavas Sarkanā Krusta komiteja izplatīja uzsaukumu "Nāciet palīgā!", piesūtot to pagastu valdēm un biedrībām, īsā laikā izdevās ierīkot kaŗa lazareti ar simts gultām.

Kad 1915. gada sākumā vācu kaŗaspēks uzbruka Jelgavai, divas Daugavgrīvas cietokšņa rotas, kas sastāvēja no latviešu kaŗavīriem, sīvās cīņās atsvieda uzbrucējus. Jelgavnieki sarīkoja pēc tam manifestāciju par godu latviešu varonīgajiem cīnītājiem. "Čakstes tēvs bija zīmīgās manifestācijas vadītājs 1915. gadā, kad krievu kaŗapulku vadonis ģenerālis Potapovs uzsauca "urrā" latviešu tautai", saka skolu vēsturnieks A. Vičs.⁵⁸⁾

Neskatoties uz to, Kurzemes bruņniecības maršals apsūdzēja Čaksti ķeizaram un gubernātors Nabokovs gatavojās viņu izraidīt no Kurzemes. Notikumi risinājās tomēr tik strauji, ka Čakste pats ar pirmo bēgļu straumi bija spiests 1915. g. jūlijā atstāt dzimto pusi. Čakstes ģimene atstāja Aučus pajūgos, lai dotos uz Tērbatu. Pa ceļam tā tikai apstājās Cēsīs. "Nu mēs esam drošībā," noteica Čakste saviem tuviniekiem, "gādāsim tagad par tiem, kas palikuši bez pajumta." Viņš bija rūpējies arī par Jelgavas lazaretes pārvešanu. Laika biedri ir atstāstījuši Cēsu un Tērbatas notikumus, kur abi Čakstes ar lielu gādību un izmaņu metušies palīdzības darbā bēgļiem. Protams, viņi palīdzēja vispirms tiem, kur paši bija. Visai Kurzemes bēgļu masai, kuŗā bija 404 000 cilvēku, spēja palīdzēt tikai kāds lielāks centrs. Un tāds tiešām jo drīzi radās. "Bēgļu laikā mums radās iestāde, kuŗa dzima no sabiedrības pašas iniciatīvas un uz viņu atbalstās, kuŗa daudzējādā ziņā līdzinās pašvaldībai. Tā ir Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja," rakstīja laikraksts *Baltija*, "tā ir mūsu pašu sabiedriska iestāde, šī iestāde nostājas mūsu bēgļu lietas priekšgalā."⁵⁹⁾

Centrālkomiteju nodibināja 1915. gada 30. un 31. augustā Pēterpilī, piedaloties 126 pārstāvjiem no 82 organizācijām. Par valdes priekšsēdi ievēlēja Vili Olavu, par priekšsēža vietniekiem Čaksti un Arvedu Bergu. Arī pārējie valdes locekļi bija nozīmīgi sabiedriski darbinieki. Olavs bija

polītiski mazāk profilēts, nekā Čakste, kas tik plašai un raibai bēgļu masai šķita daudz izdevīgāk. Sodīti gan bija abi, tomēr Olavs tikai kā *Balss* redaktors, kamēr Čakste par atklātu sacelšanos pret cara patvaldību. Jau dažu mēnešu laikā šī bēgļu centrālorganizācija apvienoja 179 vietējās bēgļu apgādāšanas organizācijas Vidzemē, Igaunijā, Somijā, Iekškrīvijā un Sibīrijā. Tikai viena steigā dibināta biedrība "Dzimtene", kas bija atradusi spēcīgu krievu aizmuguri, pielabinājoties slavofiliem, atteicās no kopdarba un mēģināja iedzīt ķīli vienošanas darbam. To redzēdams, kā liecina advokāts Mārtiņš Antons, "piecēlās Jānis Čakste un, griežoties pie klātesošiem, lūdza vārdu. Dziļi izjustā un ar temperamentu noturētā runā Čakste aicināja uz sabiedrošanos un apvienošanos, norādīdams uz tēvijas kara postu un izteikdams pārliecību, ka tikai apvienotiem spēkiem izdosies novērst tautas galīgo postu un pārciest kara laika grūtības. Šī runa tai ziņā zīmīga, ka šeit Čakste, neviena nepilnvarots, uzņēmās apvienotāja lomu un runāja it kā visas tautas vārdā, juzdamies uz to morāliski pilnvarots."60)

Par Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas vienreizējo darbu būs runa vēl citās šīs grāmatas lappusēs, kādēļ pietiks atzīmēt, ka bez tiešā bēgļu aprūpes darba, kas aptvēra pabalstu un mājvietu sagādāšanu, bēgļu skolu nodibināšanu, garīgo aprūpi un tiesisko aizsardzību, tā palika vispār nomodā par tēvzemes likteni izšķirīgā brīdī. Līgotņu Jēkabs, kā labs apstākļu pazinējs, atzina, ka "tik plaša bēgļu palīdzības organizācija un pilnvaroto tīkls neesot toreiz bijis nevienai citai pasaules kara cietušanai, pie Krievijas piederīgai tautai."61)

Kārlis Zariņš, vēlākais sūtnis Anglijā, bez tam vēl liecina, ka "Centrālkomitejā bieži apsprieda jautājumu par Latvijas patstāvību."62) To pašu teikuši vēl citi, kas piedalījušies slepenajās apspriedēs.

Ja ne vairāk, tad Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja bij pirmā nopietnā skola mūsu intelliģencei plašākam valstiskam darbam, kā tas arī vēlākajos laikos atzīts.63)

Vilim Olavam 1917. g. 29. martā (pēc vecā stila 16. martā) mirstot, šīs ievērojamās bēgļu pārstāvības darbu uzņēmās Jānis Čakste.

Bet ar Februāra revolūciju Krievijā radās jauns sliksnis latviešu sabiedriski politiskajam darbam. Malu malās dibinājās jaunas organizācijas, padomes un partijas. Pie tā atsevišķi neapstājoties, minēsim tikai Latviešu pagaidu nacionālo padomi (turpmāk Nacionālā padome), un papildus vēl tos uzdevumus, kuŗos iesaistīja Jāni Čaksti. Šo uzdevumu saradās tik daudz, ka tos īsumā uzskaitīsim.

1917. g. 30. maijā Čakste atklāja lielo bēgļu kongresu Tērbatā. To 2. jūnijā slēdzot, delegāti lielā sajūsmā nodziedāja Dievs, svētī Latviju, bet lielinieku pulciņš mēģināja traucēt un nopulgoja himnu, izbļaudami kādas savas dziesmas vārdus.64) Pēc tam nepārtraukti bija jāuzduŗas lielinieku funkcionāru rīkotajām pretakcijām latviešu pašnoteikšanās centieniem. Cara absolūtisma vietā tie daudzinaja Padomju Krievijas absolūtismu. Cara Nikolaja vietā tagad figurēja Ļeņins.

Vienā bēgļu daļā turpretim vairojās bažas, ka tik "mēs nepaliekam kurzemnieki bez Kurzemes."65) Kurzemieku pārstāvju kongresā pēc Februāra revolūcijas tie paguva izveidot savu Kurzemes zemes padomi, kā arī izraudzīt Čaksti par Kurzemes galveno pārstāvi sadarbībai ar oficiālajām iestādēm. Krievijas pagaidu valdība iecēla pēc tam Čaksti par Kurzemes novada komisāru, kam bija jāstājas agrākā gubernatora vietā. Viņa kanceleja, iestādes un archīvs bija jau evakuēti uz Tērbatu. Čakstem atlikās to tikai pārņemt. Archīvā viņš uzduŗās Kurzemes gubernatora pavēlei par viņa kā nevēlamas personas izsūtīšanu ārpus Baltijas. Atstādams Jelgavu ar bēgļu straumi, Čakste bija toreiz no deportācijas pasargāts.

1917. g. oktobra sākumā Čakste uz pagaidu valdības rīkojuma pamata pārcēla Kurzemes oficiālo pārvaldi uz Kazaņu. Bet arī Kazaņā, komunistiem sagrābjot varu, darbība bija traucēta. Čakste pārcēlās tādēļ uz Maskavu. Kauču pastāvīgi apdraudēts, Čakste uzdrīkstējās veikt svarīgus uzdevumus 1917. gada novembrī dibinātās Latviešu pagaidu nacionālās apvienības labā. Viņa vadībā notika šīs latviešu augstākās nacionālās pārstāvības 3. sesija. Ja jau 2. sesija bija likusi pamatus Latvijas valstij, tad šī trešā sesija pieņēma lēmumu par sakaru nodibināšanu ar ārvalstīm, deklarējot, ka neatkarīgās un nesadalītās Latvijas mērķis ir sadarboties ar Sabiedroto varām.

Nacionālās padomes 3. sesija notika no 26. līdz 28. jūnijam Pēterpilī, kur Čakste bija paspējis ierasties no Maskavas. Kā norāda vēsturnieks E. Andersons, tad šī sesija notika pagrīdes apstākļos.⁶⁶) Slepēnība nav ļāvusi saglabāt protokolus un dokumentus, kas ir smags zaudējums Latvijas vēsturei. Tikai zināms, ka saskaņā ar nosprausto ārpolitisko kursu, tūliņ pēc tam izdeva Z. Meierovicam pilnvaru, aizstāvēt neatkarīgās Latvijas intereses Anglijā.

Par delegātiem uz rietumzemēm Nacionālā padome jau 2. sesijā bija ievēlējusi bez Meierovica vēl Čaksti, kam lika braukt uz Amerikas Savienotajām Valstīm, un Kreicbergu, ar uzdevumu doties uz Franciju. Krievijas Oktobra apvērsums aizkavēja šādu braucienu, kas nebija tikai informācijas brauciens, bet kam vaadzēja iegūt rietumu demokrātiju labvēlību Latvijas neatkarības atzīšanai. Gluži neiespējama nelikās arī līdzekļu sagādāšana no cittautu labvēļiem. Šinī sakarībā minēja amerikāņa Karnegija vārdu un Čakstem deva līdz rekomendācijas vēstules.⁶⁷)

Braucienam uz ASV Čakste bija ievadījis priekšdarbus jau Bēgļu centrālkomitejas laikā 1916. g. decembrī, kad arī šī organizācija sūtīja viņu līdzīgā uzdevumā, bet tālāk par Stokholmu viņš toreiz netika. Gaidīdams uz tālākas braukšanas iespējām, Čakste bija spiests toreiz Stokholmā pavadīt vairākas nedēļas. Nevēlēdamies tās pavadīt bezdarbībā, viņš sarakstīja vācu valodā grāmatiņu *Die Letten und ihre Latvija*, kas parādījās dienas gaismā jau 1917. gadā. Paturēdams vērā, cik vispār maz ko zin par latviešiem un Latviju, viņš ietilpināja šinī izdevumā, kas aptvēra tikai 67 lappuses, lielāko tiesu puslīdz elementāras ziņas. Sabiedroto orientācijas dēļ tā, protams, vērsās pret vāciešiem. Citādi šī publikācija, pildot Bēgļu centrālkomitejas norādījumus, bija ieturēta visai apdomīgā garā, īsti neatspoguļojot Čakstes paša viedokli. 1916./17. gadmijā pasaules politiskais stāvoklis vēl nebija pārredzams, kādēļ jebkāda radikāla doma toreiz šķīta nepiemērota. Pats svarīgākais bija, un to Čakste pateica *Latvieši un viņu Latvija* beigu vārdos, proti, ka neviens cits kā tikai latviešu tauta pati spēs visātrāk atrast sev derīgo attīstības ceļu un iesaistīties Eiropas nāciju kultūras darbā, ja tā spēs patstāvīgi darboties savā autonomajā Latvijā.⁶⁸)

Iesaistījies Nacionālās padomes darbā, Čakste vairs nejutās atkarīgs no ārējiem ierobežojumiem. Kā liecina viņa laika biedrs Jānis Seskis, tad, ierazdamies no Kazaņas Pēterpilī, Čakste Nacionālās padomes sēdēs atkārtoti "uzstājās ar stipru ticību Latvijas nākotnei. Šinī ziņā Čakste izcēlās starp daudz citiem Latviešu pagaidu Nacionālās padomes darbiniekiem, kuŗu starpā bija ne mazums tādu, kas uz neatkarīgās Latvijas valsts idejas īstenošanu skatījās ar vāji aplēptu skepticismu. Č a k s t e t u r p r e t i m t i c ē j a , k a L a t v i j a g ū s n e a t k a r ī b u (Seska pasvītrojums), un tādēļ viņš labprāt uzņēmas L.P.N. padomes ārzemju delegāta uzdevumus."⁶⁹)

J. Čakste, kopā ar A. Bergu un J. Zālīti bija tas, kas izstrādāja Nacionālās padomes 1. sesijā pieņemto Latvijas pašnoteikšanās tiesību deklarāciju.⁷⁰) Klīve norāda, ka Nacionālās padomes vispārīgo lēmumu un politikas īstenošanai bija izveidots īpašs izpildu orgāns ar sešiem locekļiem, kuŗu vidū bijis Čakste.⁷¹) "Čakste uzsvēra lielo atbildību, ko ar Nacionālās padomes dibināšanu un neatkarības izsludināšanu mēs uzņemamies uz sevis un uzveļam visai tautai."⁷²) No tā redzam, ka nacionālās degsmes jau 1917. un 1918. gadā apvienojās ar apdomu un atbildības izpratni, turklāt tādu, kas nekavēja spert tālākos soļus suverēnas Latvijas pilnīgai izcīņai.

Zīmīgi, ka tanī pat laikā, kad citi politiskie darbinieki, kas tikko bija parādījušies atklātībā, visu apsvēra un izprata pragmatiski, Čakste un viņa tuvākie domu biedri Nacionālajā padomē spēja apskatīt jautājumus plašākā apjomā un Eiropas perspektīvā. Ād. Klīve atceras, ka "gatavojoties uz Nacionālās padomes dibināšanu, J. Čakste ierosināja vadošo latviešu darbinieku starpā apspriest un iztirzāt jautājumu par Eiropas jaunākās politikas attīstību. J. Zālītis tādu domu silti atbalstīja. Tas esot nepieciešams, lai visos aktīvos darbiniekos radītu vienādu skatu par notikumiem, kas uzpeldētu sarunās ar ārzemniekiem un varētu skart Latvijas intereses. J. Zālītis ieteica Eiropas politikas iztirzāšanu sākt ar 19. gadsimteņa vidu, bet Čakste domāja, ka apspriede jāiesāk ar Vīnes kongresu, jo Vīnes kongress bijis visas modernās Eiropas valstu sistēmas pamatu licējs. Tad arī pēc Nacionālās padomes nodibināšanās tāda apspriede Ārlietu un Finanču nodaļu starpā sākās ... No šī vesela gadu simteņa raibajiem notikumiem tad nu Nacionālās padomes darbiniekiem vajadzēja izlobīt to labāko taktisko ceļu, kas visdrošāk ved uz brīvas un neatkarīgas Latvijas

nodibināšanos".⁷³⁾ Cik plaši un pamatīgi bijuši šie, puslīdz akadēmiskie apskati un iztirzājumi, redzams no tā, ka Klīve veltī minētajam pārrunu atskatam piecpadsmit lappuses savā grāmatā *Brīvā Latvija*. Arī Brestas mierlīgumu izvērtēja latviešu skatījumā vairākās sēdēs.

Ja drīzi pēc tam šie pārrunu dalībnieki un Latvijas tiesību aizstāvji parādījās kā atzīti valstsvīri un likumdevēji, tad tas nepārsteidz.

Par Čaksti runājot, nepārsteidz arī tas, ka viņu tūlī pēc Tautas padomes nodibināšanas 1918. g. 17. novembrī un valsts pasludināšanas izraudzīja par Miera konferences Latvijas delegācijas priekšsēdi, kam bija jādodas uz Versaļu. Viņš devās ceļā novembra beigās, kad bija izdota Tautas padomes komandējuma apliecība.

Vispirms viņš apstājās Londonā. Redzot ap sevi izcilus latviešu inteliģences pārstāvjus, viņš izvēlējās starp tiem derīgākos kandidātus diplomātiskajām pārstāvībām. Tas notika ar Meierovica ziņu, pildot kopējus Tautas padomes un valdības uzdevumus. Gaidīt uz vēlākajiem pagaidu valdības lēmumiem nebija iespējams pašas lietas labā. Liepājā tobrīd atradās valdības fragments un ministru prezidents K. Ulmanis uzturējās Skandināvijas valstīs. Valsts intereses bija tanī laikā jāaizstāv it īpaši Parīzē. Čakstem un Meierovicam izdevās izveidot darba spējīgu Latvijas delegācijas sastāvu Parīzē miera konferencei. Tas ļāva Čakstem jau drīzi atgriezties Latvijā un ar 1919. g. 21. maiju Latvijas delegācijas vadību turpināja ārlietu ministrs Z. Meierovics. Vēl būdams Parīzē, Čakste sazinājās ar Amerikas Latviešu nacionālās līgas priekšsēdi Kārli Ozolu par plašākas palīdzības akcijas ievadīšanu no Savienotajām Valstīm. Līdzīgus pūliņus savukārt pielika Kārlis Ulmanis. Viņi nepalika tukšām rokām, un tanī laikā, kad Krievijā miljoniem cilvēku mira bada nāvē, tikko nodibinātā un kaŗā nopostītā Latvija spēja visus paēdināt un drīzi ievadīt palīdzību citu labā.

Tas, par ko Kārlis Skalbe rakstīja 1919. g. vidū, piepildījās: "Paši savā tautā lai meklējam pirmo un stiprāko atbalstu Latvijas valsts uzcelšanai."⁷⁴⁾

Dodams priekšroku Latvijas interešu pārstāvībai rietumu pasaulē un diplomātiskā tīkla izveidošanai, Čakste līdz 1919. gada jūlijam bija atrauts no Tautas padomes sēžu vadības. Viņa vietā to darīja Gustavs Zemgals un Margērs Skujenieks, abi Tautas Padomes priekšsēža vietnieki.

Kad Jānis Čakste 1919. g. 13. jūlijā uzņēmas Tautas Padomes trešās sesijas 1. sēdes vadību, tās atklāšanas brīdī piedalījās angļu misijas pārstāvis ģenerālis Berts, pulkvedis Tallents, majors Kīnans, misters Ellis, franču misijas pārstāvis kolonels Diparkē, amerikāņu misijas pārstāvji Dollijs un Grīns.

Prezidents Čakste ievadīja šo plenārsēdi vārdiem: "Atklājot šo Tautas Padomes sesiju, es uzlūkoju par vajadzīgu aizrādīt uz to, ka pēdējos mēnešos Tautas Padomei nav bijis iespējams sekmīgi un rosīgi strādāt: viņas darbu traucēja visiem zināmie pēdējā laika notikumi un bija pavisam pārtraukts darbs, kas prasīja visas enerģijas, visa spēka pielikšanu. Tas bija steidzams, jo mums bija jāuztur valsts izbūve un visas dzīves atjaunošana. Bet, nelūkojoties uz to, ka vajadzīgais darbs nav varējis būt tik rosīgs, kā to tauta gaidīja, Tautas Padome ir atradusi arvien vairāk tautas piekrišanu. Arvien vairāk auga tā pārliecība tautā, ka Tautas Padome ir Latvijas patstāvības un tautas brīvības idejas nesēja un, ka vadīta pagaidām no Tautas Padomes, tauta iet pretī spožai nākotnei. Tautas Padomei ir jāsaģatavo Satversmes Sapulce, kuŗai Tautas Padome nodos savas pilnvaras. Uzlūkoju par pienākumu šē atzīmēt, ka Tautas Padomei devuši stipru pabalstu mūsu drošie kareivji, bez kuŗu pabalsta mēs nebūtu varējuši atjaunot valsts darbu. Viņi nav taupījuši savas asinis, uz ežiņas galvas liekot, sargājot savu tēvuzemi. Tad man te jāpiemin mūsu kaimiņi — igauņi, ar kuŗiem uzturam ne tikai draudzīgas kaimiņu attiecības, bet kuŗi ir mums parādījušies kā uzticīgi drošie sabiedrotie. Bet it īpaši šinī brīdī mums ir jāuzsver tas, ka, ja mēs tagad redzam mūsu ministru kabinetu atsvabinātu no neveikla stāvokļa, ja Tautas Padomei ir iespēja šē strādāt un, ja mēs tiekam apģādāti ar pārtiku, kaŗa materiālu un visādu citu pabalstu, tad pateicība par to no visas tautas pienākas Sabiedroto lielvalstu valdībām — Anglijai, Francijai un Ziemeļamerikai, kuŗu priekšstāvji atrodas šai zālē."⁷⁵⁾

Šinī Tautas Padomes prezidenta runā atspoguļojās valsts pastāvēšanas pirmā gada notikumi, kas prasīt prasījās likumdošanas iestādes atzinības. Arī Sabiedroto pārstāvju klātieņi tas atbilda.

Kolīdz no Rīgas bija padzīti Bermonta pulki un arī šis pārbaudījums bija novērsts, Čakste Tautas Padomes 1919. g. 12. novembrā sēdē godināja līdzīgā runā brīvības cīnītājus. "Tas nebija nekāds burvis, tas bija latviešu dzīvais spēks, latviešu kareivji, latviešu jaunatne, kas viņus aiztrieca projām, no savas puses netaupīdami ne pūles, ne dzīvību," teica prezidents.⁷⁶)

Nedēļu vēlāk, kad 18. novembrā diena prasīja Tautas padomes svinīgas sēdes sasaukšanu, Čakste teica vienu no savām lielākajām runām Tautas Padomē. Arī šoreiz atskatīdamies uz brīvības cīņās veltītajiem upuriem, Čakste teica: "Agrākais režīms Krievijā, kuŗš bija patapinājis savus varmācības principus, apspieda un nospieda latviešu tautu. Viņas ģenijs nevarēja attīstīties, kā tam bija vajadzīgi notikt, viņas saimniecība nevarēja uzplaukt, un viņas kultūra tika nospiesta. Latviešu tauta gaidīja pēc miera slēgšanas labāku nākotni, un izrādījās, ka šīs cerības nebija bez pamata. Atskanēja pazīstamais prezidenta Vilsona princips par tautu pašnoteikšanos. Bija jautājums, vai latviešu tauta pieder pie tām tautām, pie kuŗām varētu šis princips tikt piemērots. Latviešu tauta apzinājās, — ka "jā." Latviešu tautas attīstība, viņas spējas, viņas kultūrālās mantas deva garantiju par to, ka latviešu tauta, reiz kļuvusi par valsti, spēš pilnīgi nostāties pati uz savām kājām. Šī apziņa, kuŗa pamazītiņām arvien vairāk pieņemas spēkā, izvērtās un izauga ar laiku par ciešu apņemšanās gribu. Latviešu tautā nodibinājās uzskati, ka: mēs gribam būt brīvi un būsīm brīvi! Šo apziņu, šo tautas apņemšanos saprata agrākā Nacionālā padome un no savas puses tā izpildīja tautas gribu un pirmā proklamēja latviešu patstāvības lietu. To pašu saprata mūsu Tautas Padome, kuŗa neaprobežojās tikai ar proklamēšanu, bet kuŗa tūlīt ķērās pie darba, uzņemdamās suverēno varu līdz Latvijas tautas satversmes sapulces sanāksšanai. Tautas Padome proklamēja brīvo Latviju un iecēla pagaidu kabinetu."⁷⁷)

Savas runas tālākajā daļā Čakste pauda cerību Latvijas valsts de jure atzīšanai. Bet iekšpolitiskajā skatījumā viņš norādīja uz demokratiskās sistēmas izveidošanās svarīgumu, kam bija likts labs pamats jau valsts pirmajā 18. novembrī. "Ko mēs redzējam pērn 18. novembrī?" jautāja Čakste. Ar gandarījumu viņš konstatēja, ka "sapulcējās uz kopēju darbu visas partijas, cik Latvijā ir, un visi stājās vienotiem spēkiem pie darba. Tas ir apstāklis, kas mums dod jaunu liecību par mūsu tālākā darba ražīgumu un iespējamību. Mēs nevaram aprobežoties ar kaut kādas partijas programmu. Visām vajaga padoties zem vienas pašas brīvas Latvijas. Nekādas atsevišķas grupu intereses nevar būt, bet tikai vispārējs labums un vispārējas intereses. Latvijas valsts stāv pār visu augstāk. Mēs uzsauksim: lai dzīvo mūsu dārgā Latvija."⁷⁸)

Būdam Tautas Padomes un pēc tam Satversmes Sapulces priekšsēdis, Jānis Čakste vadīja šo likumdošanas iestāžu kopsēdes, bet neiedalījās parlamentārajās debatēs. Tā tas ir visu zemju parlamentos. Vienīgi valsts svētku un lielu motikumu brīžos viņš runāja visa parlamenta vārdā. Šo runu saturs pieskaņojās svinīgajam notikumam, ierobežojot patstāvīgu politisku domu izklāstu. Tomēr arī tanīs ik reizes parādījās daži zīmīgi politiski akcenti. Apstāsimies tādēļ vēl pie dažām runām, ko Čakste teica Latvijas Satversmes Sapulcē, kuŗas priekšsēdis viņš bija no 1920. gada 1. maija līdz 1. Saeimas sanāksšanai 1922. gada 7. novembrī. Tas vien, ka valsts dzīves svarīgāko notikumu pieminējumi atkārtojās, saskanēja ar valsts izaugsmes kontinuitāti.

Atklādamas Satversmes Sapulci, Čakste teica šādu uzrunu:

"Augsti cienītā sapulce! Pēc Satversmes Sapulces vēlēšanu likuma mans pienākums ir kā Tautas Padomes prezidentam atklāt Satversmes Sapulci. Izpildot šo uzdevumu, es vispirms apsveicu jūs kā no pašas tautas izredzētos Latvijas valsts saimniekus. Latvijas tauta sekos no šīs dienas visiem jūsu soļiem, visiem jūsu lēmumiem ar vislielāko uzmanību. To Latvijas tautas gribu, kuŗa no sākuma bija parādījusies tikai nenoteikti, bet pa lielā kuŗa laiku arvien vairāk ieguva noteiktību, to gribu lemt pašai par savu likteni, izteica Latvijas Tautas Padome savā lēmumā 1918. gada 18. novembrī. Ka šī griba bija pareizi saprasta, to pierādīja tālākie notikumi. To pierādīja tas, ka tautas visā savā visumā piekrita šim solim un pabalstīja Latvijas Tautas Padomes tālāko darbību. Šis pirmais Latvijas valsts pastāvēšanas laiks bija pildīts dažādām grūtībām, tas prasīja daudz darba, tikpat

iekšienē, kā arī uz āru. Šis pirmais Latvijas valsts laikmets sevišķi daudz prasīja no mūsu jaunās Latvijas armijas. Mūsu jaunā Latvijas armija pulcējās pie mūsu robežām un gādāja par to, ka Latvijas valsts robežas tiktu iztīrītas no visiem ienaidniekiem, kas apdraudēja celtās Latvijas valsts neatkarību. Starp mūsu slaveniem dēliem, kas pūlējās un strādāja priekš latviešiem un latviešu valsts, ieņem pirmo vietu tie, kas ir atdevuši to visdārgāko, kas ir cilvēkam, kas atdevuši savu dzīvību, tie — mūsu kareivji, kas guldīti kapenēs tikpat Rīgas tuvumā, kā arī pa visām frontes vietām. Tur dus mūsu varoņi, un es uzaicinu sapulci tos godināt. (Visi pieceļas.) Viņu atmiņa mums paliks mūžam dārga. Kamēr pastāvēs brīvā neatkarīgā Latvija, tikmēr neaizmirsīsim to, ko viņi darījuši priekš šīs brīvās, neatkarīgās Latvijas. Mēs nevaram uzskaitīt visas tās rokas, nevaram uzskaitīt visas tās domas un jūtas, kas ir stāvējušas par mūsu jauno neatkarīgās Latvijas valsti. Ir darīti dažādi darbi: gan pildītas augstas, atbildīgas valsts vietas, gan arī kuŗa katra vienkārša maza vietņa ir pildījusi savu pienākumu ar vislabāko, vesteicamāko apziņu. Visi tie darbinieki un strādnieki, lai būtu viens strādājis ar zobenu, otrs ar arklu, trešais ar spalvu, ceturtais ar kādu citu rīku — visi bijusi pildīti ar ideju, ka šis darbs tiek strādāts priekš neatkarīgās Latvijas, priekš visaugstākā mērķa. Visiem šiem darbiniekiem pienākas no mūsu puses pateicība un atzinība.

Bet ne vien šē, mūsu pašu Latvijas robežās, starp mūsu darbiniekiem un tautiešiem, bet arī ārpus šīm robežām mēs atradām visdziļāko atbalstu. Mēs esam atraduši simpātisku pretimnākšanu arī pie svešajām valstīm. Mēs varam minēt Itāliju, Franciju, Angliju un citas valstis, kuŗas no paša sākuma izturējušās labvēlīgi. Arī mūsu tuvākās valstis: Polija, Igaunija, Lietuva uzturējušās ar mums visvairāk labas saites, kas atvieglinājušās mūsu darbu šē mūsu zemē.

Tagad, kad mēs šē esam sapulcējušies, lai izveidotu un izbūvētu Latvijas valsti uz tiem pamatiem, kādi tika likti pirms pusotra gada, mūsu pienākums ir pielikt visus spēkus, lai tas izdotos, un tādēļ šinī darbā mēs savienosimies visi kopējā aizlūgumā Dievs, svētī Latviju."79) Satversmes Sapulces locekļos pārdzīvojums šinī brīdī bija tik liels, ka tie nodziedāja valsts himnu trīskārtīgi.

Nevaram šeit pieminēt visas prezidenta J. Čakstes turētās runas Satversmes Sapulcē un Saeimā, bet ieskatīsimies tikai vēl dažos šo runu fragmentos, jo tie attēlo valsts dzīves gājumu sākuma gados.

Savā 1921. g. 18. novembra runā Satversmes Sapulcē Čakste varēja atzinīgi izteikties par to, ka zemnieki jau labu daļu lauku, kas pa kuŗa laiku bija pamesti atmatās un izpostīti, pārvērtuši ziedošās druvās. Atzinīgus vārdus viņš bez tam teica strādniekiem un rūpniekiem. Plašā uzskaitē viņš minēja valstis, kas atzinušās Latvijas republiku de jure. Bez tam Latvija bija uzņemta Tautu Savienībā. Lielu nozīmi viņš piešķīra Latvijas republikas satversmes izstrādāšanai.

Gaidāmās satversmes garā bija teikta viņa runa jau 1920. g. 1. maijā, kad viņu ievēlēja par Satversmes Sapulces prezidentu. Čakste tobrīd uzsvēra: "Es pateicos no visas sirds par man dāvāto uzticību. Es varu apliecināt, ka centīšos arī uz priekšu sapulci vadīt objektīvi, nepabalstot nedz kādu personu, nedz partiju. Es centīšos gādāt par to, ka mūsu zeme attīstās pareizā ceļā, ka pie mums rodas l i k u m ī b a, k ā r t ī b a, ka pie mums rodas s a t i c ī b a. Mūsu pienākums ir strādāt visiem kopā."80)

Viss prezidenta Čakstes tālākais amata laiks liecināja, ka viņam rūp visu Latvijas pilsoņu iesaistīšana celsmīgā valsts darbā.

Tieši Latvijas Satversmes Sapulces darbam ir visnozīmīgākā Latvijas neatkarības vēsturē. Ar to celti Latvijas kā tiesību valsts pamati. Runājot par Latvijas republiku, visu skati tādēļ pievēršami tieši konstitucionāli demokratiskās iekārtas izveidošanas darbam, ko veica Satversmes Sapulce. Atstājot to īpašam aplūkojumam, ieklausīsimies vārdos, ko teica šīs likumdošanas iestādes vadītājs, darba cēlienam noslēdzoties.

"Mani kungi un dāmas! Šī ir 213. sēde, kuŗu noturēja mūsu Satversmes Sapulce, un šī ir pēdējā sēde. Priekš divi un pus gadiem mūs raidīja šurp Latvijas tauta kā īsto legālo Latvijas valsts saimnieku. Viņa mūs raidīja šurp ar plašām, neaprobežotām pilnvarām, lai mēs varētu pēc savas labākās apziņas, pēc sava labākā ieskata izbūvēt un veidot mūsu valsti. Mēs esam savu darbu

pabeiguši. Mums ir atlikušas tikai dažas daļas, bet tas jau parlamentāriskajā dzīvē ir parasta parādība. Man ir atkal jāatkārto tas, ko esmu jau reiz teicis, ka par mūsu darba labumu mēs paši nevaram spriest, lai tautas spriež par viņu un tālākās paaudzes, Latvijas valsts vēsture.

Uz šo mūsu Satversmes Sapulci priekš divi ar pus gadiem lika viena daļa pārmērīgas cerības, varbūt, un citi, varbūt, skatījās ar bažām uz viņu. Man šķiet, ka ja pārmērīgās cerības nav izpildījušās, tad tas ir dabīgi. Bet no otras puses nav arī attaisnojušās bažas, ar kuŗām sagaidīja šo pirmo legālo Latvijas saimnieku. Par viņu domāja, ka viņš būs nespējīgs kopīgu darbu veikt. Ka dažas šķelšanās, domu starpības, interešu pretišķības būs tik stipras, ka šis augstais nams nevarēs mierīgi veikt svarīgo uzdevumu, kuŗš uz viņu bija likts. Jūs zināt, šīs bažas arī izrādījušās pilnīgi par nedibinātām. Mums ir, kā visos parlamentos parasts, bijušas cīņas uzskatu ziņā, mums ir bijušas domu starpības, bet mēs esam kopā strādājuši, atskaitot, varbūt, vienu otru gadījumu, kur kaislības, varbūt, lielākā mērā parādījās, bet darbi varēja turpināties. Latvijas tautas pirmie likumīgie priekšstāvji ir parādījušies par spējīgiem strādāt parlamentārisku darbu un šis darbs nav bijis arī bez panākumiem.

Latvijas valsts ideja, apziņa par Latvijas valsts vajadzību ir nostiprinājusies tautā cieši. Es domāju, mums tagad nerasies neviens pats, kuŗš būtu pret šo Latvijas valsts ideju. Latvijas valsts izbūves darbs arī ir gājis diezgan sekmīgiem soļiem uz priekšu un Latvijas saimnieciskā dzīve ir sākusi atjaunoties, protams lēnām, bet tomēr ir spējusi celties augšām no jauna no tā sabrukuma, kas bija pa visiem kuŗa gadiem. Uz drupām un pelniem radusies jaunā Latvijas valsts un jūs, mani kungī, esat šai jaunajā valstī bijuši tie pirmie tautas priekšstāvji, kas veidoja un kārtoja viņas dzīvi.

Šī jaunā Latvija ir ieguvusi cienīšanu un atzīšanu ne vien pie visiem Latvijas pilsoņiem, ne vien visos Latvijas apgabalos, bet arī pie lielām un mazām valstīm ārzemēs. Šai īsajā laika sprīdī, kas valsts dzīvē ir tikai acimredzams, šie panākumi ir ievērojami. Satversmes Sapulces vadībā tautas pārdzīvojuši šos 2 ar pus gadus nopietnā darbā, un tagad, kad mēs šķīramies no šīm telpām, mēs šķirsimies ar to apziņu, ka nākošā likumdevēja iestāde saņems Latvijas valsti jaunizveidotā stiprākā sastāvā, nekā viņa bija tad, kad jūs saņēmāt viņas vadību.

Bet vienalga, vai viena daļa no jums arī nākošajā likumdošanas iestādē piedalīsies, vai viņi, varbūt, strādās citur un citos darba arodos, paturēsim vienmēr acīs to, ka visu pilsoņu, bet it sevišķi to pilsoņu uzdevums, kuŗiem tauta uzticējusi savas valsts vadību, ir viņu pienākums pret valsti, tas jāpilda nesavtīgi ar labāko gribu un labāko sirdsapziņu. Ja mēs to vienmēr paturēsim acīs, tad, bez šaubām, šī mūsu jaunā Latvija, pie kuŗas izbūves mēs esam strādājuši 2 ar pus gadus, attīstīsies, plauks un zels priekš mūsu tālākajām paaudzēm un pēcnācējiem. Šodien, šķīroties no šīs vietas pēc 2 ar pus gadu kopēja darba, vienosimies atkal visi vienā kopējā aizlūgumā Dievs, svētī Latviju!"⁸¹)

Kā šī, tā iepriekšējās prezidenta Čakstes runas teiktas valsts sākuma gados, kas lika runāt par Latvijas republiku tikai tās veidošanās stadijā un tādēļ atšķīrās saturā daudz vai maz no tām runām un padarītā darba pārskatiem, kad valsts bija jau nostabilizējusies.

Tautas Padomes un Satversmes Sapulces laikā Čakste bija ne vien šo likumdošanas iestāžu vadītājs, bet vispār Latvijas republikas augstākais reprezentants. Pārmaiņas notika 1922. gada 7. novembrī, kad stājās spēkā Latvijas republikas satversme, kuŗas 35. pants paredzēja īpaša Valsts prezidenta ievēlēšanu uz trim gadiem.

Pirmajās Valsts prezidenta vēlēšanās, kas notika 1922. g. 14. novembrī, Jānis Čakste bij vienīgais kandidāts šim amatam. Viņu ievēlēja gandrīz vienbalsīgi. Zinot lielo skaitu partiju, demokratiskajai Latvijai tas darīja godu. Šādos nobalsojumos ne ik reizes pietiek ar populāru kandidātu, ne mazāka loma ir politisko spēku samēriem. Tas pietiekami spilgti parādījās vēlāk, bet ir lietderīgāk visu apskatīt vienlaicīgi.

Otrajās Valsts prezidenta vēlēšanās, kas notika, 2. Saeimai sanākot, 1925. g. 6. novembrī, sacentās trīs kandidāti. Tie bija Jānis Čakste, Jānis Rainis un Kārlis Ulmanis. Pirmajā balsošanas gājienā neviens no viņiem nedabūja balsu vairākumu, bet otrajā nobalsojumā Čakste ieguva 60 balsis, pie kam 33 no sociāldemokrātiem, 16 no mazākuma tautību deputātiem un 11 no centra partijām. Viņa pretkandidāts Kārlis Ulmanis pirmajā gājienā ieguva 32, bet otrajā 31 balsi. Rainis

jau pēc pirmā nobalsojuma atteicās otrreiz kandidēt. Kā redzam, tad visi uzstādītie kandidāti bija pazīstami.

Parlamenta frakcijām bija savi apsvērumi un izšķirīgā brīdī arī pārorientēšanās spēja. Tas raksturīgi visiem rietumu parlamentiem. Salīdzināšanas dēļ minēsim Somiju, kur izcilajam somu valstsvīram Svinhufvudam bija 1931. gadā uz Valsts prezidenta amatu divi sāncenši, Stolbergs un Kallio. Pirms ievēlēšanas par valsts prezidentu Stolbergu bija nodotas 149 balsis. Par Svinhufvudu tikai 98 un par trešo kandidātu Kallio 55. Ievēlēja tomēr Svinhufvudu ar 151 balsi.

Laiku palaikam dzirdēts sakām, ka Latvijas Valsts prezidenta kompetence bijusi pārāk ierobežota un pats amats pieskaņots tikai reprezentācijai, kādēļ valsts un tautas dzīvē tam piekritusi maza loma. Šādas balsis pacēlās ne vien no to vidus, kam svarīgāks par visu citu bija varas faktors, bet arī no ticīgu demokrātu puses. Prezidents Čakste tomēr pierādīja, ka arī tanīs robežās, kādas bija nospraustas šim amatam, var daudz ko celt un iedzīvināt. Pie tam nebija gluži tā, ka Valsts prezidentam piekristu tikai reprezentācijas un protokolāras funkcijas. Konstitucionālo tiesību izpratnē Latvijas Valsts prezidenta funkcijas nebija nemaz tik nenozīmīgas.

1922. gada Latvijas republikas satversmē bija teikts, ka Valsts prezidents reprezentē valsti starptautiski, ieceļ Latvijas, kā arī pieņem citu valstu diplomātiskos priekšstāvjus. Viņš izpilda Saeimas lēmumus par starptautisku līgumu ratificēšanu (41. pants). Valsts prezidents ir valsts bruņotā spēka augstākais vadonis. Kaŗa laikam viņš ieceļ virspavēlnieku (42. p.). Valsts prezidents uz Saeimas lēmuma pamata pasludina kaŗu (43. p.). Valsts prezidentam ir tiesība spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus, ja kāda cita valsts Latvijai pieteikusi kaŗu vai ienaidnieks uzbrūk Latvijas robežām. Līdz ar to Valsts prezidents nekavējoties sasauc Saeimu, kuŗa lemj par kaŗa pasludināšanu un uzsākšanu (44. p.). Valsts prezidentam ir tiesība apzēlot noziedzniekus, par kuŗiem tiesas spriedums stājies likumīgā spēkā. Šīs apzēlošanas tiesības neattiecas uz gadījumiem, kuŗiem likums paredz citu apzēlošanas kārtību. Amnestiju dod Saeima (54. p.). Valsts prezidentam ir tiesība sasaukt un vadīt ārkārtējas ministru kabineta sēdes, noteicot tām dienas kārtību (46. p.). Valsts prezidentam ir likuma ierosināšanas tiesība (47. p.). Valsts prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kuŗām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas (48. p.). Ja Saeima ir atlaista, tad Saeimas locekļu pilnvaras tomēr paliek spēkā līdz jaunievēlējamās Saeimas sanāksšanai, bet līdzšinējā Saeima var sanākt uz sēdēm tikai tad, ja Valsts prezidents to sasauc. Šādām Saeimas sēdēm dienas kārtību noteic Valsts prezidents (49. p.).

Tālākie panti par Valsts prezidentu paredzēja tā atbildību un viņa funkciju pagaidu nodošanu izņēmuma gadījumos Saeimas priekšsēdim.⁸²⁾

Ja arī ne visi Satversmes panti bija tādi, kas lika Valsts prezidentam tūliņ rīkoties, tad starptautisko attiecību izveidošanā Čakste bez kavēšanās pielika savu roku.

Teicami izprasts un nozīmīgs bija viņa kā Latvijas valsts galvas brauciens uz Igauniju 1925. gada 23. februārī, ziemeļu kaimiņienes valsts svētku priekšvakarā. Igaņu prese atzīmēja, ka ar Latvijas Valsts prezidenta viesošanos Igaunijā vispār pirmo reizi uzņem kā viesi ārvalsts galvu. Jau pārbraucot robežu, sākās Latvijas Valsts prezidenta sumināšana. Tērbatas, Jegevas un Tapsas stacijās tā kāpinājās. Tallinā prezidentu Čaksti sagaidīja Igaunijas valsts vecākais Jāksons un parlamenta priekšsēdis Tenisons, — tas pats igauņu patriots, ar kuŗu Čakste bija sadarbojies Krievijas Valsts domē un kopīgi demonstrējis Vīborgā pret krievu ķeizaru. Savā apsveikšanas uzrunā valsts vecākais Jāksons, cita starpā, veltīja Latvijas Valsts prezidentam šādus vārdus: "Jūsu apciemojums, Prezidenta kungs, apzīmogo igauņu un latviešu savienību, kuŗas nodibināšanu Jūsu Eksellence tik lielā mērā veicinājusi."⁸³⁾

Latvijas Valsts prezidenta Čakstes viesošanās laikā lielais igauņu dienas laikraksts *Paevaleht* iespieda Latvijai veltītu speciālnumuru, kuŗā bija lasāms: "Latviešu un igauņu tautas ir kaimiņi kopš gadu simteņiem nevis pēc savas piederības, bet pēc likteņa lēmuma. Tomēr, ja mums tagad

būšu izdevība izvēlēties sev kaimiņu, — mēs nezinātu nevienu citu tautu, kuŗu vēlētos par kaimiņu vairāk nekā latviešus."84)

Un notika tas, ko abas šīs tautas savā likteņkopībā varēja vēlēties — kopš 1925. gada ledus, kas bija sastrēdzis abu kaimiņtautu starpā, vienā rāvienā izkusa. Par kādreizējiem robežstrīdiem nevienam vairs neienāca prātā galvu laužīt. Tik dziļi izjustus un priecīgus kopējus svētkus abas tautas vairs nepiedzīvoja, kā tieši 1925. gada 24. februārī, kur spontāni un pacilātībā sadēvēs rokās igauņu un latviešu valstsvīri un viņu abas tautas. Kā svētku parādē, tā Rīgikogu (parlamenta) namā un "Estonijas" zāles svinībās sabiedrotās valstis slēdza vispilnīgāko saderības līgumu.

Runādams Igaunijas parlamentā, prezidents Čakste apliecināja, ka latviešu tautas vēlēšanās ir, lai tuvināšanās starp Latviju un Igauniju būtu jo ciešāka. "Labām dienām tā varētu izies kā dekorācija, bet viņa ir svarīga mūsu tumšajām dienām. Tādēļ mūsu tuvināšanās nevar būt tikai vārdos un ceremonijās, bet tai jābūt tik cieši ieaugušai ikkatrā latvietī un igauņī, lai tā izturētu visas vētras. Es nācu šurp, lai dotu piemēru, lai Jūs nāktu pie mums."85)

Sūtnis J. Seskis vēl apliecināja, ka prezidents šinī viesošanās gadījumā izprata, ka nepietiek tikai runāt no tribīnes, bet viņš viņam bija pieteicis par to gādāt, lai ikviens igauņu viesis, kas tanī brīdī piedalījās svinībās, varētu ar viņu atsevišķi apsveicināties un izmainīt ar viņu kaut pāris vārdu.

Tik labi ievadītā divu tautu tuvināšanās nepalika par vienreizīgu notikumu. Jau tā paša gada 9. maijā Igaunijas valsts vecākais Jīrijs Jāksons ieradās ar pavadoņiem Rīgā, Ar šo pretvizīti draudzība un mērķtiecīga abu tautu sadarbība atrada jaunu kāpinājumu. Prezidents Čakste, apsveikdams Igaunijas valsts vecāko, teica: "Šodien, Jums ierodoties mūsu valstī, Jūs vienprātīgi apsveic visa Latvija. Draudzīgi visur šodien plivinājās mūsu abu valstu karogi. Jūsu apciemojums ir jauna liecība par to, ka abas kaimiņu tautas, kuŗas pārdzīvojušas gluži vienādu likteni, ir mācījušās vēsturē iet kopīgu ceļu roku rokā, viena otru atbalstot."86) Kaut gan tas bija jau uzsvērts Tallinā, tad šoreiz tam tika pievienots atzinums, ka "līgumu slēdzot, lai mēs neliekamies vadīties no zināmiem labumiem, kuŗus mēs varētu iegūt uz otra rēķina, bet vienīgi no abpusējām interesēm, jo, viens otru vājinādami, mēs kaitētu pašu savienībai, paši sev".87)

Kādēļ likās vietā pieminēt savstarpējos līgumus?

Latvija bija 1923. gada 1. novembrī noslēgusi ar Igauniju nevien aizsardzības savienību, bet arī pagaidu līgumu par ekonomisko un muitas savienību, nolīgumu starp Latvijas un Igaunijas republikām par savstarpēju prasību nokārtošanu, kā arī papildlīgumu robežu jautājumos. Igaunū pusē dzirdēja balsis, ka Rīga kā liels saimnieciskais centrs varētu apslāpēt Igaunijas saimniecību. Latviešiem turpretim sāpēja Valkas zaudējums. Tam visam bija jātiek pāri, un prezidents Čakste uzskatīja par derīgu tam dot no savas puses kādu labvēlīgu mājieni, ko šādā veidā izpauda.

Divu valstsvīru tikšanās un draudzības padziļināšana starp Latviju un Igauniju nepalika nepamanīta abās kaimiņtautās. Jo jūsmīgi to apsveica akadēmiskā jaunatne. Baltijas valstu sadarbībā, pateicoties Igaunijai, bija iesaistīta arī Somija. Nodibinot koporganizāciju SELL (Suomi, Eesti, Latvija, Lietuva), somu akadēmiskā jaunatne, pretēji savas valdības nostājai, pievirzījās apzināti Baltijas valstīm. Vissiltāk to apsveica no savas puses Igaunija un Latvija. Ar to bija sagatavota zeme divu tautu tuvināšanās kopceļam. Prezidents Čakste 1926. gadā varēja doties oficiālā viesošanās braucienā uz Somiju. Tieši viņa persona tam bija piemērota, un ne jau tikai Vīborgas notikumu dēļ vien.

Prezidents Čakste ieradās Somijā 13. maijā, kad ledus apstākļu dēļ šāds ceļojums bija jāuzņemas ledlauzī. Ledlauzis "Krišjānis Valdemārs" ar savu nosaukumu vien jau simbolizēja Baltijas piekrastes tautu kopību. Atkal draudzība gāja pa jūras ceļu. Somu valstsvīri, prezidentam Čakstem ierodoties Helsinkos, apliecināja kā pagātnes, tā tagadnes kopējos likteņus ar Latviju. Apsveicēju vidū bija somu valodnieks Mikkola, kas uzrunāja viesus latviešu valodā. Savā atbildes runā Somijas valsts prezidentam Relanderam Čakste pateica to, ko latviešu intelliģence jau veselas paaudzes laika bija turējusi sev acu priekšā, proti, ka "Latvijas tauta vienmēr ar vislielāko interesi sekojusi somu tautas attīstības gaitai un viņas spožajiem panākumiem, tiklab kultūras, kā arī politiskajā un saimnieciskajā laukā, un vairākus no šiem panākumiem, kā piemēram tos, kuŗus

Somija guvusi cīņās par savu brīvību un nacionālo neatkarību, Latvija ņēmusi par paraugu savās tieksmēs pēc tā paša mērķa."88)

Somijas valsts prezidents apmeklēja pēc tam Latviju VI vispārējo dziesmusvētku laikā, nostiprinot vēl vairāk ievadīto draudzību un sadarbību.

Pieminot šos četrus neatkarības laiku notikumus, atliek jautāt, vai te viss grozījās tikai ap reprezentāciju.

Atgriežoties pie Latvijas republikas satversmes 41. panta, kas noteica, ka Valsts prezidents reprezentē valsti starptautiski, formāli liktos, ka Čakste minētajos gadījumos izpildījis tikai reprezentācijas funkciju, bet īstenībā viss grozījās ap daudz ko nozīmīgāku. Ikvienā šādā solī prezidents Čakste ieguldīja krietni vairāk par parasto reprezentāciju, vismaz labu daļu no tā, kas ir ārpolitikas uzdevums.

Ar ziemeļu kaimiņiem Latvijai izdevās sadarboties pilnīgas uzticības garā un nospraust jaunas sadarbības stīgas. Prezidentam Čakstem bija allaž laimīga roka un tas kalpoja manāmi Latvijas ārpolitikai. Vismaz tuvāko kaimiņvalstu attiecību vēlamai izveidošanai tas deva manāmi daudz. Kur tas bija ārlietu ministra Z. Meierovica interesēs, tur prezidents Čakste bez tam vēl uz viņu atsaucās. Tā tas bija Tautu Savienības ģenerālsekretāra sēra E. Drumonda viesošanās laikā Rīgā 1925. g. 26. februārī. Prezidents Čakste viņam norādīja uz mazo tautu nozīmi tautu kopdzīvē. Viņš apsveica Tautu Savienības darbu, kas kailās varas vietā pūlējās iedzīvināt tiesību principu. Tautu Savienības vadībai šķita svarīgi uzziņāt jauno demokrātisko valstu uzskatus.

Arī savā iekšējā valsts izbūves darbā Latvija, pretēji savam austrumu kaimiņam, netaupīja pūles tiesību pamatprincipu nostiprināšanai. Kāda loma šinī laukā piekrita Čakstem, to savā laikā pateicis Marģers Skujenieks, kas vēroja viņa darbu kā parlamentā, tā ārpus tā. Skujenieks to pateicis šādos vārdos: "Kopš mūsu valsts tapšanas dienas Jānis Čakste bija valsts galva. Viņa redzamākais nopelns bija tas, ka zem viņa vadības iespaida mūsu valsts izveidojusies par tiesisku valsti. Kad pirmajā laikā mums nebija rakstveida satversmes, kad valsts nebija vēl izveidojusies, tad zem viņa iespaida radās nerakstīta satversme. Un kad Satversmes Sapulce deva rakstveida satversmi, tad viņš tanī ielēja saturu. Mūsu satversme un dziļi izprastie likumības pamati bija tas granitcietais pamats, uz kā stāvēja mūsu valsts galva"89)

Par Jāni Čaksti Skujenieks papildus liecinājis: "Es gribu pasvītrot vienu īpašību: viņš mīlēja patiesību. Pats neslēpa savus ieskatus, bet prasīja no citiem, lai tie arī neslēptu savus. Tai pašā laikā viņš prata pretinieka ieskatus cienīt."

Tautvaldība un tiesību principi bija Čakstes galvenās mērauklas valsts dzīvē. Būdam valsts bruņotā spēka augstākais vadonis, viņš centās šos principus nostiprināt arī armijā. Viņu aicināja un viņš gāja uz virsnieku un augstāko virsnieku kursiem, lai apgaismotu valsts tiesību un demokratiskās sadzīves iekārtas pamatprincipus. Ar to saistījās jo cieši pilsoņu tiesības un pienākumi. Čakste gādāja, cik tas viņa spēkos stāvēja, par politiskās kultūras iesakņošanu latviešu tautā visnotaļ. Sākums tam bija meklējams jau Jelgavas darbības laikā, kur viņš tieši un netieši modināja latviešos izpratni par cilvēku fundamentālajām un savas tautas pašnoteikšanās tiesībām. Ja to tanī laikā ne ik reizes varēja panākt skaidros vārdos, tad viņš apgāja cenzūru, ziņodams *Tēvijā* par vācu reichstaga sēdēm un parlamentāro iekārtu jau pirms 1905. g. 17. oktobra manifesta pasludināšanas Krievijā.

Tagad, kur latvieši bija tikko atbrīvojušies no krievu patvaldības sistēmas, nebija nemaz viegli likt izprast demokrātijas priekšrocības. Tiem, kas bija no galvas līdz papēžiem ieauguši stingras varas sistēmā, prāts nesās uz "varu no augšas", uz pavalstnieku paklausības reglamentu. Vienā rāvienā tauta nebija pāraudzināma. Čakste to saprata, bet tas neatturēja viņu no konsekventas nostājas tautvaldības principa pusē. Ja agrāk kā brīvprātīgs cīnītājs, tā tagad, balstoties uz savu amatu valsts dzīvē, Čakste ar visas savas personības spēku un ietekmi nosprauda ceļu demokrātijas un parlamentārās sistēmas virzienam. Vērodams dažus politiskās dzīves sānu gājienus, kā arī atsevišķu politiķu patmīlību un neapvaldāmu varas kāri, viņš tikai baiļojās un par to izteicās saviem draugiem, kas zin, kā viss iegrozīsies pēc viņa nāves. Viņš gan cerēja Latvijas demokrātijas labā vēl

ko darīt, kolīdz izbeigsies viņa amata laiks. Republikas satversme ļāva vienu un to pašu personu ievēlēt par Valsts prezidentu tikai divi reizes. Tālāko savu darbību Čakste sev iztēlojās aviāzniecības laukā, kurā viņš bija ieaudzis no *Tēvijas* laikiem. Viņš bija izšķīries par sava laikraksta izdošanu, kas ļautu viņam vispilnīgāk aizstāvēt savus ideālus un turpināt tautas nacionāli politiskās audzināšanas darbu. Tanī viņš vēlējās iesaistīt arī savu dēlu Mintautu. Prese viņam bija vispār tuvu. Tas redzams pa daļai no tā, ka, uzņemdamies Tautas Padomes prezidenta pienākumus, Čakste jau tad aicināja pie sevis preses pārstāvjus un apsolīja viņiem nodrošināt pirmšķirīgu informāciju, lai Tautas Padomes darbība, kā viņš teica, visnotaļ norisinātos lielākās atklātības veidā.⁹⁰) Ne vien plenārsēdēs viņš vēlējās redzēt preses ļaudis, bet pat starpfrakciju sēdes. Kritiskiem aplūkojumiem arī esot vieta, tikai kritikai jāturoties takta un patiesības robežās. To teikdams, viņš saprata, ka arī tas kalpo demokratijai un tautas politiskajai audzināšanai.

Republikas satversmē Valsts prezidentam bija paredzētas notiesāto noziedznieku apžēlošanas tiesības. Prezidents Čakste bija pirmais, kas izmantoja šīs viņam piešķirtās tiesības. Katrā šādā lietā bija jāiedziļinājas un jāapsveķ dažādi faktori, kas viņam kā tiesībniekam nerādīja grūtības. Un tomēr vienā tādā noziedznieka apžēlošanas gadījumā sacēlās bieži putekļu mākoņi. Par valsts nodevību bija notiesāts Andrievs Niedra. Kad Valsts prezidentam iesniedza lūgumu par viņa apžēlošanu, Čakste, neskatoties uz to, ka Niedras politiskajās dēkās 1919. gadā bija cietusi Tautas Padome un pagaidu valdība, izšķīrās par atlikušā soda mēra saīsināšanu Andrievam Niedram, paredzot viņa izraidīšanu no Latvijas. Pret to Saeimā protestēja sociāldemokrātu frakcija. Šādas rīcības dēļ viņi vērsās tieši pret prezidentu Čaksti un tieslietu ministru Ansi Petrevicu, kas abi bija apžēlošanas aktu parakstījuši. Jādomā, ka Čakste saskatīja Andrieva Niedras noziegumā tikai politisku kļūmi, kas bija pielaista sarežģītos vēsturiskos apstākļos, un viņam bija žēl paša rakstnieka.⁹¹)

Jāatceras taču, ka Čakste, būdams savā laikā advokāts, glāba arī piektgadniekus, kam draudēja smagas represijas.⁹²) Ja padomju varas laikā viņam rupjā kārtā uzbrukts un pat šī viņa darbība tiesā un Valsts domē sagrozīta, tad tas tikai liecina par komunistu daudzīnātās "padomju morāles" vērtību. Der tomēr padomju aģitatoru insinūācijas salīdzināt ar to, ko apliecinājis zvērināts advokāts Šablovskis, viens no visredzamākajiem 1905. gada revolūcionāru aizstāvjiem tiesā: "Jāņa Čakstes augstais princips — palīdzēt savai tautai, kur vien viņam bija iespējams, spilgti izpaudās pēc 1905. gada kustības, kad viņš vienmēr un labprāt bija gatavs aizstāvēt politiskajās prāvās, uzaicināts ne tikai no apsūdzētiem, bet arī no mums, advokātiem, kas bijām organizējuši aizstāvēšanu. Nelaiķis piedalījās kā aizstāvis dažādos politiskajos procesos kā kara, tā arī apgabaltiesā. Un tad viņš nerēķinājās ne ar laiku, nedz ar civilo klientūru, pavadīdams tiesā vairākas dienas un bez kādas atlīdzības. Politiskajās prāvās viņš nekādu honorāru neņēma."⁹³)

Bet, būdams Valsts prezidents, viņš bija nepiekāpīgs apžēlošanas lietās pret koruptantiem un t.s. lielajiem ķirmjiem, kamēr atrada par iespējamu apžēlot kādu notiesāto, kam bija paslīdējusi kāja kādā sodāmā, tomēr sīkākā lietā. Pie tam, ja tas bija lauku cilvēks ar ģimeni, tad viņš, pazīdams labi lauku apstākļus, paturēja vērā arī to, ka ar priekšlaicīgu tāda cilvēka izlaišanu no cietuma, viņš deva tam iespēju apsēt pavasarī laukus, ar ko bija nodrošināta kā viņa, tā ģimenes tālākā eksistence.

Savā parlamentārajā darbā un kā Valsts prezidents Čakste bija nepiekāpīgs pret koruptantiem, partiju veikalniekiem un savtīgiem ļaudīm. Viņš prasīja tieši no tautas vietniekiem "tīras rokas". Kāds nelāgs mantojums no cara laiku paradumiem tomēr meta bieži ēnu uz valsts dzīves vēlamu ritējumu. Tas Čaksti nomāca un sarūgtināja.⁹⁴)

Kādas attiecības Jānim Čakstem bija ar politiskajām partijām? Jau no Valsts domes laikiem daži viņu uzskatīja par konservatīvu, citi par progresīvu. Neatkarības laiku sākumā viņš piediedrojās Zemnieku savienībai, kur arī pēc visām pazīmēm šķita esam viņa īstā vieta. Līdzīgi Jurim Māteram un Andrejam Stērstem viņš taču bija izgājis pirmajās rindās kā latviešu zemnieku tiesību aizstāvis. Kā Auču saimnieks viņš bez tam nebija nekāds "puķpoda zemnieks", kādu Zemnieku savienībā netrūka. Viņu bez tam varēja uzskatīt par vienu no darbīgākajiem agrārreformas sagatavotājiem, jo desmitiem gadu viņš bija cīnījies par zemes piešķiršanu kalpiem un citiem bezzemniekiem.

Ja nu tomēr viņam bija radušās nesaskaņas Zemnieku savienībā, tad atšķirīgu uzskatu un vēl vairāk politiskās prakses dēļ ar Kārli Ulmani. Šo attiecību sīkāk noskaidrojums prasītu īpašu apskatu. Šeit atkārtosim tikai to, ko savā dienasgrāmatā 1920. gadā ierakstījusi Ivande Kaija, pazīstama rakstniece un toreiz rosīga ievadniece laikrakstā *Latvijas Sargs*. Viņas ieraksts skan: "Par Ulmaņa un Čakstes nesaskaņu jau runā visa mūsu pasaule".⁹⁵) Ivandes Kaijas simpatijas svērās uz Ulmaņa pusi, kas, būdams gados jaunāks, ar to vien solīja valstij rosīgāku darbību valdībā.

Turpretim Čakstem bija vislabākā saprašanās ar Zigfrīdu Meierovicu.

Tuvs centienu biedrs viņam bija Kārlis Pauļuks, Alberts Kviesis, Oto Nonācs, no lauku kooperācijas kustības vēl J. Bisenieks, V. Skubiņš, J. Gulbītis u.c. Un tomēr Jānis Čakste jutās spiests aiziet no Zemnieku savienības. Arī politiski apdāvinātais Oto Nonācs un pulciņš citu izstājās. Jau pašā sākumā tur kaut kas rūga un neļāva palikt viņiem visiem vienā paspārnē.

Aiziešana no Zemnieku savienības Čakstem tomēr nenozīmēja attālināšanos no politiskās dzīves iebrauktajiem ceļiem. Čakstes valstsvīra svars svēra tik daudz, ka viena partija pēc otras raudzīja viņu piesaistīt sev un nodrošināt sev lielāku balsu pieplūdumu. Ja Čakste ļāva sevi minēt beidzot Demokratiskā centra sarakstos, tad viņš joprojām turpināja sevi uzskatīt drīzāk par bezpartejisko. Vislielāko skaidrību šinī jautājumā devis Arvīds Kalniņš, kas ar paprāvu Latvijas Universitātes zinātnieku grupu piedalījās Demokratiskā centra dibināšanā.

"Nav pareizs uzskats," saka prof. A. Kalniņš, "it kā uz J. Čakstes iniciatīvu būtu nodibināts Demokratiskais centrs. Šīs partijas nodibināšanās ideja radās centra aprindu darbiniekiem no agrāko darba un tautas partiju vidus, kas centās radīt lielu apvienotu centra grupu partiju. Piedalījās arī vairākas ārpus partijām stāvošas personas: daži augstskolas mācībspēki, sīkzemnieku un citu lauksaimniecības organizāciju atbildīgi darbinieki, rakstnieki un žurnālisti. J. Čakste par tādu nodomu nebija informēts. 1. Saeimas vēlēšanu laikā Čaksti uzaicināja kandidēt vairākas citas partijas. Beidzot Čakste izšķīrās par Demokratisko centru.

Arī 2. Saeimas vēlēšanās Jāni Čaksti aicināja vairākas partijas kandidēt to sarakstos. Pēc 2. Saeimas vēlēšanām, kad iesākās sarunas par jaunā Valsts prezidenta ievēlēšanu, nelaiķis no sākuma negribēja ne dzirdēt par savas kandidātūras atkārtotu uzstādīšanu. Viņš gribēja asi cīnīties no Saeimas katedras pret tiem, ko uzskatīja par Latvijas valstij kaitīgiem demagogiem. Viņa dzīves pēdējā periodā nelaiķim vairs nebija nekādu sakaru ne ar vienu no mūsu pastāvošām politiskajām partijām."⁹⁶) Viņš neslēpa gan simpatijas Dr. Gustava Reinharda vadītajai Kristīgo nacionālistu partijai.⁹⁷)

Atzīdams demokrātiju, Čakste stāvēja par plurālismu, lai gan iebilda pret politisko partiju plūdiem. Ar piemērotu korektūru to katrā laikā varēja labot. Bet demokrātija Čakstem likās kā vairāku sliežu tīkls, kas ievada politisko domu vilcienu vienā gala punktā — parlamentā. Tikai viņš bija pret šausmīgajām un savtīgajām grupu interesēm. "Latvijas valsts stāv par visu augstāk," viņš bija teicis pirmajā valsts pastāvēšanas gadā, un to viņš atgādināja ikvienam līdz savas darbības pēdējai stundai.

Vēl kaut kas cits Čakstem rūpēja. Tautas darbā bija aicināts katrs un parlamentārā iekārta ļāva kļūt par tautas vietnieku savukārt katram. Bet no tā, kas šādus pienākumus uzņēmas, Čakste prasīja sagatavotību, prasīja lietpratību. Kad Latvijas Universitāte viņam savos piektajos gada svētkos piešķīra goda doktora gradu, čakste runāja universitātes sienās par tematu — "Lietpratība, viņas nozīme un svars valsts un zinātniskajā dzīvē".

Ar to nepietika. 1926. gada februārī, kad akadēmiskā biedrība "Austrums" viņu aicināja runāt savā literārajā vakarā, viņa izvēlētais temats bija — "Kompetences jautājums demokrātijā".

Jānim Čakstem kā izcilam latviešu tiesībniekam piekrita loma Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes noorganizēšanā. Universitāte viņu tanī laikā ieskaitīja "fakultātes kodolā", kurā bez viņa darbojās vēl prof. Augusts Lēbers (toreiz docents), kā arī ārkārtas prof. Kārlis Puriņš un Alfrēds Hēdenštrēms (abi pēdējie toreiz kā docenti). 1920./21. mācībgadā J. Čakste uzsāka lasīt starptautiski publisko tiesību kursu, ko turpināja līdz savai ievēlēšanai par Valsts prezidentu. Universitātes darbā viņš bija paredzējis atgriezties, bet tā kā viņu

ievēlēja pa otram lāgam Valsts prezidenta amatā, tad šāds zinātniska darba turpinājums atkrita. Goda doktora gradu viņam piešķīra reizē ar prof. Kārli Balodi.⁹⁸) Savas darbības laikā Latvijas Universitātē Čakste stingri iestājās par akadēmisko brīvību.

Visvairāk ievērots, — pie tam pamatoti — Čakstes darbs parlamentārās un konstitucionālās prakses izveidošanā. Valststiesību iedzīvināšana te apvienojās ar piemērota stila atrašanu. Viņa sākotnēji iedestītais stils, amata kārtojuma veids un normatīvo institūciju satura izpratne noderēja pēc tam viņa amata turpinātājiem. Tas attiecās tiklab uz viņu kā parlamenta priekšsēdi (ieskaitot Tautas Padomi un Satversmes Sapulci), tā uz Valsts prezidenta amata funkcionālo pildīšanu.

Viņa pēcteči pēc tam varēja atsaukties uz precedentu, varēja runāt par nodibinātām tradīcijām. Protams, arī tad, daudz kas saistījās tikai ar pašas personas subjektīvajiem vaibstiem un iedabu.

Minēsim šeit kaut tikai to, ko par Čaksti kā prezidentu teicis Fēlikss Cielēns. "Sevišķi es gribētu pasvītrot Jāņa Čakstes smalkjūtīgo toni, kad viņš pildīja reprezentāciju," saka viņš. "Savās oficiālajās svētku un piemiņas runās, minot mūsu pagātņi, viņš nekad neizcēla savus nopelnus, bet cildināja vienmēr tautu par tās varonību un uzpurēšanos vispārības labā. Visā savā Valsts prezidenta amata laikā Jānis Čakste nekādā veidā neizrādīja varas kāri, vai kādu valdīšanas prieku. Viņš vienmēr tikai pildīja pienākumu pret nāciju."⁹⁹) Satversmes Sapulces un Saeimas prezidija locekļi bez tam atceras, ka Prezidents Čakste nekad neuzspieda neko no savas puses, bet pirms galīgā lēmuma pieņemšanas, ar viņiem kollēģiāli apspriedās.

Nav, varbūt, lieki pieminēt arī to, ko *Brīvā Zeme* 1920. gadā rakstīja par viņu: "Sēžu pirmais vadītājs, Satversmes Sapulces prezidents, ir palicis mūsu priekšparlamenta prezidents J. Čakste. Viņa sēžu vadīšanas veids ir pietiekoši pazīstams no Tautas Padomes laikiem. J. Čakste izpilda savu pienākumu ar lielu mīlestību un neatlaidību, un mēs nezinām, vai pa TP sesiju laiku, kopš J. Čakste atgriezies no ārzemēm, būtu jel viena kāda sēde, kuŗu viņš būtu izlaidis. Viņa agrākie biedri ir skaudīgi maz dabūjuši sēdes vadīt, jo TP prezidents, kā īsts, apzinīgs kuŗa kapteinis, savus palīgus vismazāk apgrūtināja, bet pats nesa visus vadīšanas pienākumus."¹⁰⁰)

Ārpus parlamenta un Rīgas pils sienām ikviens ievēroja prezidenta Čakstes reprezentablam stāvam un kustībām, viņa vienkāršību, kas viņu tuvināja tautai, kā lauku, tā pilsētas cilvēkam, tiklab latvietim, kā cittautietim. Paturēsim vērā, ka Latvijā netrūka mazākuma tautību. Sākuma gados ne visi bija neatkarīgajai Latvijai labvēlīgi, bet pietika prezidentam Čakstem kaut kur parādīties, tā visi atplauka un izmanīja kādu tuvību Latvijas republikai. Un, runājot par latviešiem pašiem, ir bīstami apgalvot, ka vistuvāk Čakstem stāvēja kurzemnieki. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas varēja manīt, ka viņš ir vienlīdz tuvs visiem, tikpat vidzemniekiem, kā latgaliešiem. To panākt var tikai liela personība, ko pati daba un garīgās kultūras piedevas par tādu veidojusi, bet nekādā gadījumā samākslota poza. Turklāt redzam, ka ar viņa vārdu un darbību nav bijis savienots jebkāds "Čakstes kults."

Viņa personības lielumu un vispārēju atzīšanu sekmēja vēl viņa dzīvesbiedre Justīne Čakste. Viņa uz ik soļa bija pielikusi savu roku tanī sabiedriskajā darbā, kas Jānim Čakstem bija tuvs. Tas sākās ar latviešu ģimnazistu pulcināšanu Jelgavā viņu mājā, tas turpinājās Sarkanā Krusta un bēgļu aprūpes darbā. Bet tad, kad nodibinājās Latvijas valsts un uz Jāņa Čakstes kamiešiem uzgūlās smagi pienākumi, atkal viņa stāvēja blakus savam vīram. Zīmīgi par to stāsta Lizete Skalbe, jau par sākotnējo iepazīšanos. "Atceros pirmo reizi," piemin Lizete Skalbe. "Latvijas likteņi bija sākuši vērsties uz labu. Pagaidu valdība atgriezās no Liepājas. No Rīgas vaļņa Daugavas pusē lielā pacilātībā noraudzījāmies tās sagaidīšanā. Šķiet, šim notikumam par godu, vai varbūt arī vēlāk, Rīgas pilī bija pieņemšana. Justīne Čakstes kundze prezidentam līdzās sagaidīja viesus. Pārsteidza viņas staltums, cieņas pilnā vienkāršība, tumšais tērps, pie kuŗa neatceros redzējusi nevienas rotas. Tas viss tik labi likās atbilstam Latvijas prezidenta kundzes stāvoklim."¹⁰¹) Visbiežāk gan pieminēta viņas un viņas meitu darbība Sieviešu Palīdzības korpusā brīvības cīņu laikā, par ko vēl šodien atrodama dokumentācija Sarkanā Krusta Internacionālās komitejas archīvā Ženēvā. No saviem pieciem dēliem vienu Čakstes zaudēja Brīvības cīņu laikā.

Arī tā sauktajos parlamentāriskajos vakaros, kurus prezidents Čakste rīkoja Rīgas pili Satversmes Sapulces laikā, viņa dzīvesbiedei kā namamātei piekrita sava loma. Šāda veida tējas vakarus ar pārrunām Čakste rīkoja nolūkā padziļināt Satversmes Sapulces locekļu demokrātisko apziņu.¹⁰²⁾

Ja šinī ziņā Čakste parādījās kā principu cilvēks un kā ideologs, bija vēl citi jautājumi, kas nedeva viņam mieru. Viens šāds jautājums bija tautas dzīvā spēka problēma. Kara, revolūcijas un bēgļu gaitās latviešu tautas dzīvības koks bija aizcirsts, bet neatkarīgi no tā atklājās, ka dzimstība samazinājās un tautai draud briesmas. Dziļi satricēts par to, prezidents Čakste, atgādinādams tikko pārciestos dzīvā spēka zaudējumus, griezās ar īpašu aicinājumu pie latviešu sievietes.

"Šie zaudējumi jānolīdzina," izteicās viņš. "Bet kāda cita lieta ir vēl daudz ļaunāka. Tā ir viena vai divu bērnu sistēma, vai pat bezbērņība. Kurzemē iedzīvotāju skaits vēl priekš kara stāvēja gandrīz uz vietas, Vidzemē tas auga tikpat lēni kā priede mūsu tīrelī. Tikai Latgale bija palikusi dabiska un nebija ielaidusies nekādās noziedzīgās sistēmās.

Tagad nu, mīļās tautietes, kad Latvija ir pierādījusi, ka viņa ir dzīvotspējīga, tagad, kur visas sirdis pukst mūsu Latvijai, kur visas rokas viņai strādā, kur jūs pašas nevien nenogurušas strādājat, bet pat ziedojat tai savas rotas, tagad es vēl Jūs lūgtu: padariet mūs stiprus, dodiet mums bērnus. Apdomājiet, ja sistēmu vietā katrā mūsu ģimenē mudžētu sešas mazas galviņas, tad jau pēc viena auguma mēs skaitītu Latvijā nevis 2 ar pus miljona iedzīvotāju, bet 7 un pus miljona!"¹⁰³⁾

Čakstes tēvs, kā viņu tautā sāka dēvēt, varēja šinī kardinālajā jautājumā teikt savu vārdu, jo viņa ģimenē bija deviņi bērni. Savu dzīvo piemēru viņš apvienoja ar akūtas nacionālas eksistences izpratnes atgādinājumu. Pārspilēts materiālisms jau vairāk kā vienas paaudzes laikā bija, diemžēl, nogremdējis jēgu par mūžīgām vērtībām un padarījis daudz populārāku banālo saukli: "Mūsu teļos mūsu nākotne!"

Čakstes tēvs nebija paradis grebt politiskus aforismus un svaidīties ar dekoratīvām mudēm. Ko viņš teica, bija apsvērts, tautas un valsts dzīvei piemērots. Vārdu vienkāršībā bija to svars.

Tie, kas personiskajās attiecībās vai dienesta darīšanās pazinuši Čaksti, spējuši viņu vislabāk raksturot. Jānis Kreicbergs par viņu teicis: "J. Čakstes kā politiķa īpašības dziļi sakņojās viņa cilvēciskajās īpašībās. Visās lietās viņš mīlēja vienkāršību, kārtību, mēru."

Oto Nonācs devis vēl šādu raksturojumu: "No vienkāršas zemnieka sētas uz Valsts prezidenta pili gājis viņa dzīves ceļš. Tas ir augstākais, ko kāds pilsonis savā valstī var sasniegt. Un tomēr Jānis Čakste abiem šiem it kā pretstata jēdzieniem — zemnieka sētai un prezidenta pilij — atradis jaunu saskaņojumu. Kā valsts pirmais pilsonis, atrazdamies sabiedriskās un politiskās dzīves virsotnēs, Jānis Čakste ir mīlējis nokāpt arī pelēkā ikdienas darba ielejā un būt kopā darbā ar tiem zemesdēļiem, no kuŗu vidus viņš pats cēlies. Jānim Čakstem bija divi mājokļi un divas darbavietas: prezidenta pils un Auču mājas. Tā vienā, kā otrā viņš bija priekšzīmīgs saimnieks."

M. Ņuroks, žīdu pārstāvis, izjusti teica: "No Čakstes personības izstaroja kaut kas tāds, kas visur viņu nostādīja kā aicinātu vadoni, kas var imponēt visiem. Par Čakstes sevišķām īpašībām, viņa ārkārtīgo taktu un patiesi cienīgo izturēšanos, kas viņam, darbojoties Valsts prezidenta amatā, ne mazumu palīdzēja celt mūsu jaunās valsts prestižu, zinās pietiekoši teikt arī citi, neatkarīgi no politiskā virziena un tautības."

"Visbeidzot starp Jāņa Čakstes rakstura īpašībām jāatzīmē arī gara cildenums, sirdsskaidrība, sirsnība un smalkjūtība," piebilst no savas puses vēl vēsturnieks Fr. Zālītis. "Nevar būt nekādu šaubu, ka viņš visu savu mūžu ir bijis un palicis īsts goda virs — ar skaidru sirdi un tīrām rokām. Un kam vien ir bijusi izdevība stāvēt ar Jāni Čaksti tuvākos, kaut arī īslaicīgos sakaros, — visi ir valdzināti no viņa neliekuļotās sirsnības, laipnības, uzmanības. Vienmēr viņš ir centies respektēt otra cilvēka domas, centienus un visu to, kas viņā ir cilvēcis." ¹⁰⁴⁾

Zīmīgi, ka daudz no tā ievēroja pat bērni. Maija Celmiņa-Zariņa, kas uzaugusi izcilā latviešu grafiķa prof. Richarda Zariņa mājā, novērojusi Pēterpilī viņas tēva tikšanos ar Jāni Čaksti bēgļu laikos. "Es kā meitene, skolniece, no pārrunu drūmā satura visu nesapratu, bet atceros, ka Čakste taisījās pāri Somijai nokļūt uz Angliju un Savienotajām Valstīm un tanī sakarībā tika minēta arī

varbūtēja, gandrīz droša brīvās Latvijas tapšana nākotnē. Man no tās dienas un stundas sākot, uz visiem laikiem palika tāda nesatricināma pārliecība, ka manas tēvuzemes liktenis Čakstes rokās ir pilnīgā drošībā. Man taču pašai bija tēvs, kuŗā šķita iemiesojies nesalaužams spēks, bet Čakste man likās no sākta gala — manas tēvuzemes tēvs. Ka mans tēvs arvien ilgojās un sapņoja par brīvo Latviju, to jau zinājām, bet Čakste kaut kā bija drošs, ka tā drīzi būs."105) Par vēlāko laiku viņa vēl piebilst: "Čakstem bija tā īstā, iedzīmtā dižciltība, ko nevar cilvēkam ne piespriest cits, nedz kāds to atņemt."

Ko viņš nozīmējis Latvijas nacionālajai armijai, par to izteikušies ģenerāļi K. Goppers, P. Radziņš, J. Ruškevičs un citi, kāda bijusi viņa iedarbība ārpolitikā, to raksturojuši sūtņi K. Zariņš un J. Seskis. Kad viņš mira, vesela virkne rietumu valstsvīru pievienoja parastajām līdzjūtības telegrammām atzinumus par izcilā Latvijas republikas prezidenta nozīmi Eiropas likteņkopībā. Par to lasām 1927. gada *Valdības Vēstnesī*. Daļēji tie parādījās Jānim Čakstem 1928. gadā veltītajā piemiņas rakstu krājumā.

Kā Latvijas, tā cittautu prese 1927. gada martā ziņoja:

"14. martā, plkst. 20.45 miris Latvijas valsts augstākais pārstāvis, bruņoto spēku vadonis un pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste."

Jau nedaudz minūtes pēc drūmā notikuma visu Rīgas dievnamu torņos sāka zvanīt baznīcu zvani. Nākamajā rītā visā zemē parādījās karogi pusmastā. Saeima un pilsētas domes noturēja sēru sēdes. Sēru zvani skanēja no jauna bēru dienā, 18. martā. Izglītības ministrs Rainis lika tanī dienā pārtraukt mācības skolās. Laikraksti iznāca sēru ielogojumā. Tur bija teikts, ka šī ļaunā diena un stunda nenāca mūsu valstij nejauši. Jau ilgāku laiku prezidenta spēcīgais organisms un mošais gars veda pārcilvēcisku cīņu ar grūto slimību. Visa tauta zināja, kāda traģēdija norisinās aiz Rīgas pils sienām. "Ap šo vietīņu jau nedēļām ilgi koncentrējās visas tautas aizlūgšanas un nopūtas," rakstīja žurnāls *Tautas Tiesības*, ko izdeva kāda latviešu zinātnieku grupa. "Nebij neviena, kas nejustu, ka mūsu valstij draud liela nelaime un neatsverams zaudējums. Daudziem, kas līdz šim maz bija interesējušies par valsts lietām un valsts vadošām personām, it kā zvīņas nokrita no acīm, viņi kļuva redzīgi un ieraudzīja pie valsts kuŗa stūres cēlo, apskaidroto sirmgalvja tēlu, kuŗš ar mierīgu un drošu roku vadīja valsts likteņus pa tiem ceļiem, kuŗus nospraudusi mūsu valsts demokratiskā satversme. Čakstes tēvs bija drošs un uzticams Latvijas demokratiskās satversmes sargs. Kamēr viņa acis nebij klājis nāves plīvurs, neviens neuzdrošinājās pacelt roku pret mūsu valsts iekārtu.

Čakstes tēvs bij kā iemiesota tautas sirdsapziņa, kuŗa priekšā sarka un nolaida acis, vai arī vairījās no viņa visi tie, kas ne ar tīrām rokām un ne ar šķīstām sirdīm strādāja amatos, kuŗus valsts un tauta viņiem bija uzticējusi. Čakstes tēvs bij, ir un paliks nesasniedzams paraugs un cildens piemērs, kādam jābūt īstam, nesavtīgā, pašaieliedzīgā valsts darbiniekam. Čakstes tēva vairs nav ... Viņš ir miris ... Dziļās sērās tauta loka ceļus pie viņa zārka ... Viņa vārds un piemiņa nezudīs, kamēr pastāvēs Latvija un latvju tauta."106)

Viņa piemiņu godinot, ne vien viņa atdusas vietā Rīgas Meža kapos pacēlās piemineklis, bet tādu uzcēla arī Rīgā pie pils un Jelgavā netālu no Hercoga Pēterļa ģimnazijas, kur bija iezīmēti viņa mūža metri. Bet vispilnīgāko apstiprinājumu tam, ka viņa piemiņa nezudīs, devuši plašu tautas slāņu gājieni 18. novembrī vai Mirušo piemiņas dienā uz Meža kapiem, kur glabājas neatkarības laiku valsts prezidenta mirstīgās atliekas. No padomju varas apspiestā latviešu tauta ik brīdī apzinājās, ko Jānis Čakste devis tai. Tā neļauj apdzist pateicības liesmai virs viņa kapa.

Par prezidentu Čaksti un viņa nozīmīgo dzīvesgājumu jau tik daudz teikts, ka liktos lieki vēl ko pievienot. Tomēr tautu vēsturisko likteņu kopība mudināt mudina izdarīt dažus salīdzinājumus.

Pirmā pasaules kara beigās manāmi pārveidojās Eiropas karte un uz varenu monarchiju drupām pacēlās jaunas valstis. Nāca jauni valstsvīri. Parasti tie nāca no ilggadēju savu tautu tiesību cīnītāju vidus. Tāds somiem bija Pērs Evinds Svinhufvuds. Viņš, līdzīgi Jānim Čakstem, bezbailīgi cīnījās par savas tautas dabiskajām tiesībām, kaut arī sākumā tikai autonomijas apjomā. Kā advokāts viņš glāba no cietuma cara pretiniekus. Līdzīgi Čakstem viņš vīrišķīgi protestēja pret cara patvaldības metodēm.

To pašu Igaunijā darīja Jans Tenisons, tuvs Čakstes draugs un cīņu biedrs Krievijas Valsts domē. Viņam rūpēja Igaunijas agrāro apstākļu taisnīgs izkārtojums, viņš cīnījās par zemnieku tiesībām.

Bet, attālākā stūrī — Čehoslovākijā, to darīja Tomass G. Masariks. Kā Čakste, tā arī Masariks bija cēlies no zemnieku cilts, no slovaku zemnieka. Rakstīdams par Tomasu Masariku, senators Kārlis Ducmanis *Brīvajā Zemē* teicis: "Tāpat kā latviešiem, — serbiem un čehoslovākiem visus tos gadsimtus cauri uzglabājās pārkuma apziņa par apspiedējiem un tā tad iekšējas brīvības gars un, kā tā auglis, tieksme uz sacelšanos pret svešām varām. Tādas tautas nekad, nevienu brīdi, nav iekšīgi nebrīvas. Un visās šinīs tautās šo brīvības svētuguni sargāja vispirmā kārtā zemnieku ciltis." Un, runādams tieši par Masariku, Ducmanis saka, par spīti vajāšanām, kuŗas pret viņu vērsa, Masariks jau bija tapis par nācijas simbolu uz mūžu mūžiem. Viņš apzīmē Masariku par čehu dzīvās nācijas sirdsapziņu.¹⁰⁷) Katrā ziņā viņš bija redzamākais savas tautas tiesību cīnītājs un pārstāvis, turklāt labs eiropietis, kas izprata arī citu mazo tautu likteņus. "Mums, latviešiem," saka Austrā Dāle-Ķeniņa, "prezidents Masariks paliks mīļā piemiņā it sevišķi tādēļ, ka viņš aizstāvēja arī mūsu taisno lietu — cīņu par brīvās Latvijas atzīšanu."¹⁰⁸) Masariks patiešām bija mazo tautu pašnoteikšanās tiesību sludinātājs, kas visu savu mūžu sekojis šo tautu garīgās dzīves attīstībai.

Šeit minētie raksturojumi varbūt palīdz saprast arī Jāņa Čakstes lomu latviešu tautas dzīvē.

Kaut arī der lietas un cilvēku darbību skatīt plašākā kopsakarībā, tad tomēr katrai tautai un tiem, kas no tās izauguši, ir arī gluži kas savs un īpatns. To, vēltīdams nelielu apceri par Jāni Čaksti, savās *Mazajās piezīmēs*, saskatījis visredzīgāk Kārlis Skalbe. Tas dod tīkamu noapaļojumu Čakstes tēlam. Kārlis Skalbe to apvieno ar pārdomām, kas padara tautas lielas un slavenas. Un, viņa uztverē tas ir šādi:

"Ne karaļi, kas veduši asiņainus kuŗus, ir padarījuši Franciju lielu un slavenu, bet izmanīgie sadzīves politiķi, kas pratuši izlīdzināt nesaskaņas un vienot tautu radošā darbā." Šādas domas izsaka viens no ievērojamākajiem franču rakstniekiem, kuŗš dziļi pazinis vēsturi un ar skeptiķa smaidu ievērojis cilvēkus un laikmetus.

Čakste bij viens no šādiem sabiedrības vīriem. Viņš ir gan teicis labu skaitu oficiālu runu, kuŗās varēja izpausties tikai vispārpieņemamas domas, jo viņa augstais stāvoklis tam neatļāva izteikt savus personīgos uzskatus; bet patiesībā viņš vairāk ir klausījies nekā runājis. Sapulcēs, kuŗas viņš vadīja, likās, ka viņš tikai uzkrāj un kārtō sabiedrības domas, ar dzīvu sabiedrisku nojautu vērodams īsto ceļu. Čakste darbojās laikmetā, kad varēja gūt vieglus panākumus ar demagoģiju. Bet tā nebija Čakstes dabā. Viņš bija par daudz sabiedrības cilvēks, lai tiktāl nolaistos. Vienkāršāk un siltāk viņš prata pieiet tautai.

"Kad es vasaru izbraucu uz laukiem, es izeju pastaigāties un satieku kaimiņu, kuŗš aŗ vai ecē uz lauka. Viņš aptur zirgu, mēs apsēstamies uz eŗas un izrunājamies par visu, kas mums uz sirds," viņš kādreiz teica. "Jeb vakarā es apsēstos ar siena grābējiem ceļmalā un runājam par augsto politiku."

Viņš prata pieiet cilvēkiem. Viņa augstam amatam nāca līdz zināms oficiāls vēsums. Bet viņš to tūliņ salauza, atdzīvinādams gaisu ar vieglu joku un katru iedrošinādams ar labvēlīgu smaidu.

Čakste bij cilvēks, kuŗu visbiežāk esmu redzējis smaidot. Var būt, ka viņam vajadzēja smaidīt pēc sava amata, var būt, ka tas arī katreiz nebija viegli, viņš jau bij vecs vīrs, kas varēja vēlēties mieru. Reiz, kādā lielā pieņemšanas dienā, kad viņš stāvēja Baltās zāles vidū, visus sveicinādams, es viņam teicu: "Jūs gan, prezidenta kungs, šīs reprezentācijas ļoti nogurdina?"

— "Vai zināt, dažreiz vieglāk ir saskaldīt asi malkas," viņš atbildēja un smējās. Tas nu gan bija sevišķi kabineta krīzes gadījumos, kad pie viņa sanāca partiju līderi ar savām stūrgalvīgām un nepiekāpīgām domām un viņam vajadzēja tos novirzīt uz kopēja sabiedriskā ceļa. Bet tas viņam beidzot arī izdevās, jo viņa domāšana bija vieglāka, vispārējāka.

Sevišķi nelaiķa prezidentu bij iemīļojuši latgalieši, kuŗi viņam pieķērās kā bērni. Bet kam bērni uzticas, tas nav slikts cilvēks, jo bērniem ir nemaldīga nojauta. Savā ceļojumā pa Latgali viņš tik vienkārši un sirsnīgi prata izrunāties ar katru, meklēdams visur cilvēku, ka tauta viņu nesa vai uz rokām. Savā sabiedriskajā un politiskajā darbā ik dienas satikdamies ar ļaudīm no dažādām

apriņdām, ar dažādiem uzskatiem, viņš meklēja cilvēku, sabiedrisku cilvēku, kas spēj kalpot vispārējam labumam.

Čakstes dabā netrūka iekšēja līdzsvara. Šo līdzsvaru, kuŗš mums tik nepieciešams pēc lieliem satricinājumiem, viņš ienesa arī valsts dzīvē. Kur viņš to ieguva? Man liekas, laimīgā ģimenes dzīvē. Ap viņu arvien bij silts mājas gaiss. Es atceros "Balto māju" (Valdemāra ielas galā), kur Tautas Padomes laikā bij prezidenta mitekļis. Bij pieņemšana. Kamīnā kurējās uguns, prezidenta meitas pašas pasniedza visiem tēju, un viesmīlīgais saimnieks vienkāršā zilā mājas uzvalkā nāca visiem pretī ar savu sirsniġo smaidu. Kuŗš gan nav sildījies pie Čakstes tēva pavarda? Un kas mūs, cilvēkus, jau no seniem laikiem vieno, ir pavards. No viņa smeļ savu siltumu tā ģimenes, kā ļauzu ciltis. No turienes šis vienojošais gars."109)

Ja sākumā runājām par Jāni Čaksti kā Valdemāra iemīto pēdu turpinātāju, par viņu kā patriotu un tiesībnieku, redaktoru un visvecāko latviešu parlamentārieti, par viņu kā tiesību cīnītāju un demokrātu, par viņu kā valstsvīru un tautas dabisku vadoni, tad Kārlis Skalbe palīdz mums izprast viņu kā cilvēku.

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. Sīkākas biografiskas ziņas par 1859. gada 14. septembrī Lielsesavā dzimušo Jāni Čaksti devis Ansis Kurmis piemiņas rakstu krājumā "Jānis Čakste" (Rīgā, 1928). Sk. sevišķi 10.-33. lp. Bez tam tādas atrodamas LKV u.c. latviešu enciklopēdijās.
2. Pag. gadsimtā bezrūpīgas skolas gaitas Pēterim Stučkam spēja savukārt nodrošināt viņa tēvs, lielu lauku māju īpašnieks un koktirgotājs, kā arī Jūlijam Daniševskim un Jānim Rainim viņu tēvi, muižu arendatori.
3. Rakstu krājums "Jānis Čakste", 20.-21. lp.
4. turpat, 24. lp.
5. turpat, 25.-26. lp.
6. Citēts pēc E. Liepiņa "Maskavas latviešu vakari. Fraternitas Moscoviensis", 37. lp.
7. Ansis Kurmis, Austruma vēsture, 35. lp.
8. *Tēvija*, 1891. g. 11. dec. 50. nr. Sk. rakstu "Valdemāra tēva bēres".
9. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1930. g. 7./8. nr. Sk. A. Gobas rakstu "Leģenda par tautiskās kustības panīkšanu astoņdesmitajos gados".
10. T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture, III sēj., 5. lp.
11. Profesors M. M. (Jānis Bokalders), Latvijas ekonomiski ģeogrāfiskie pamati (Stokholmā, 1947), 51. lp.
12. Stērstu Andreja Kopoti raksti (Rīgā, 1935), 21. lp.
13. *Jāņa Zankevica memuāri* (mašīnrakstā). Grāmatas autora rīcībā 8. lp.
14. *Tēvija*, 1880. g. 5. sept. 36. nr.
15. Līgusona-Zunduja dzejolis, veltīts pirmās latviešu valodā iespīstās grāmatas 300 gadu jubilejas piemiņai. No *Tēvijas* 1886. g. 31. dec. 53. nr. iespīstās dzejas vārsmas šeit izmantoti pēdējie divi panti.
16. *Tēvija*, 1891. g. 9. janv. 2. nr. Sk. ievadrakstu "Domas par šāgada tautassvētku svinēšanu".
17. *Tēvija*, 1880. g. 5. septembra 36. nr. Raksts "Tautas svētki".
18. *Tēvija*, 1883. g. 10. novembra 45. nr. Sk. tekstu "Uzaicinājums".
19. Rakstu krājums "Jānis Čakste", 180. lp.
20. turpat, 177.-178. lp.
21. turpat, 41. lp. Arī: *Tēvija*, 1899. g. 14. apr. 15. nr.
22. Ludis Bērziņš, *Mūža rīts un darba diena* (Mineapolē, 1954), 86. lp.
23. *Tēvija*, 1890. g. 15. marta 11. nr., ar norādi uz *Baltijas Vēstnesi*.
24. *Tēvija*, turpat
25. *Tēvija*, 1890. g. 8. augusta 32. nr.
26. Rakstu krājums "Jānis Čakste", 35. lp.
27. *Tēvija*, 1893. g. 24. marta 12. nr.
28. *Tēvija*, 1890. g. 50. nr. un 1900. g. 1. apr.
29. *Tēvija*, 1890. g. 14. jūn. 24. nr. u.c.

30. *Tēvija*, 1905. g. 2. marta 9. nr.
31. *Tēvija*, 1903. g. 20. aug. 34. nr.
32. *Tēvija*, turpat.
33. *Tēvija*, 1893. g. 8. sept. 36. nr.
34. *Tēvija*, 1903. g. 8. janv. 2. nr.
35. *Tēvija*, 1903. g. 1. nr. ievads.
36. *Tēvija*, 1903. g.
37. *Tēvija*, ... g. 13. un 14. nr.
38. *Tēvija*, 1905. g. 28. dec. 52. nr.
39. Valdības Vēstnesis, 1928. g. 19. nr., 5. lp.
40. Rakstu krājums "Jānis Čakste", sk. Aleksandra Ļeņicka rakstu "J. Čakstes darbība autonomistu frakcijā," 175.-176. lp.
41. Rakstu kr. "Jānis Čakste", 47. lp.
42. turpat, 52.-53. lp.
43. *Tēvija*, 1906. g. 8. apr. 41. nr.
44. Krievijas 1. Valsts domes 1906. g. 4. maija 1. sesijas 4. kopsēdes stenogramma, 195. un 196. lp. (krievu valodā).
45. *Tēvija*, 1906. gada maija nr. Arī tā paša gada 65. nr. Sk. J. Čakstes parakstīto rakstiņu "Izskaidrojumi".
46. turpat. Vēl cita sadursme Čakstem iznāca ar Jelgavas lauku draudzes mācītāju Fr. Bernevicu. Sk. Čakstes rakstu *Tēvijas* 1906. g. 73. 76. nr.
47. Krievijas 1. valsts domes 1906. g. 1. sējums, 378.-379. lp.
48. turpat, 1. sēj., 371. lp.
49. *Djelo o Viborgskom vozzvanii*. Sostavil V. N. Klasson. St. Petersburg, 1908.— Par deputāta Jāņa Kreicberga gatavību parakstīt Vīborgas manifestu rakstīts Straumes (Kristapa Bachmaņa atmiņās).
50. *Djelo o Viborgskom vozzvanii*. Priloženije 1.
51. P. Stučka, Rakstu izlase, 1. sējums (Rīgā, 1976). Sk. rakstu "Pa labi vai pa kreisi," 273. lp. Arī: P. Dauge, "P. Stučkas dzīve un darbs" (Rīgā, 1958), 298.-299. lp.
52. Atstāstīts pēc *Dzimtenes Vēstneša* 1907. g. 15. dec. 38. nr.
53. *Djelo o Viborgskom vozzvanii*. Deputati pervoi pod sudom, 124. u.c.lp.
54. turpat, 25.-30. lp.
55. Rakstu krājums "Jānis Čakste", 57. lp.
56. turpat, 59.-60. lp.
57. Davids Bīskaps, *Dzīves vējos* (Čikagā, 1961), 186. lp.
58. *Audzinātājs*, 1927. g. 3. nr. Sk. A. Viča rakstu.
59. *Baltija*, 1917. g. 4. janvāra 3 (197). nr.
60. Rakstu krājums "Jānis Čakste". Sk. zvēr. adv. M. Antona rakstu "J. Čakste kā vienotājs sabiedriskajā darbā", 133. lp.
61. *Burtnieks*, 1932. g. 3. nr., sk. Līgotņu Jēkaba rakstu "Olava fonda darbība vēsturiskajā perspektīvā", 211.-212. lp.
62. Rakstu krājums "Jānis Čakste", sk. K. Zariņa rakstu "J. Čakste Latvijas "parlamentā" Pēterpilī, 155. lp.
63. Sal. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 1. sējums, 2021. sleja.
64. *Dzimtenes Atbalss*, 1917. g. 43., 44. un 45. nr.
65. Alise Osis-Stunda, *Dzejnieks un nepazīstamā* (Toronto), sk. Edvarda Vulfa stāvokļa izvērtējumu un teicienus.
66. E. Andersons, *Latvijas vēsture 1914-1920*, 315. lp.
67. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 22. lp.
68. J. Čakste (Tschakste), *Die Letten und ihre Latvija*. Eine lettische Stimme (Stockholm 1917), 66. lp.
69. Rakstu krājums *Jānis Čakste*. Sk. J. Seska atmiņu rakstu "J. Čakstes ticība neatkarīgai Latvijai", 156. lp.
70. Ādolfs Klīve, *Brīvā Latvija*, 9. lp.
71. turpat, 309. lp.
72. turpat, 227. lp.
73. turpat, 239. lp.
74. Kārļa Skalbes *Raksti* (Stokholmā 1955), 359. lp. Tas pats: K. Skalbes 1919. g. 15. jūl. runa Tautas Padomē.
75. Tautas Padomes protokoli I, 1919.g. 13. jūlija sēde, 96.-97. lp.
76. Tautas Padomes protokoli, 1919. g. 12. novembra sēde, 451. lp.
77. Tautas Padomes protokoli, 1919. g. 18. nov. sēde, 466. lp.
78. turpat, 467. lp. Čakstes runu pavadīja atkārtoti aplausi, kas šeit nav uzrādīti.
79. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1920. g. 1. maija sēde, 1. burtnīca, 1.-2. lp. Norādījumu uz aplausiem šeit trūkst.
80. turpat, 3. lp.
81. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1922. g. 3. nov. sēde, 18. burtn., 2884.-2886. lp.

82. Latvijas republikas satversme. Bez tās oficiālā teksta sk. prof. Kārļa Dišlera komentārus grāmatā *Latvijas valsts varas organi un viņu funkcijas* (Rīgā 1925), kā arī A. Geruša disertāciju "Die staatsrechtliche Stellung des Staatshauptes in Litauen, Lettland und Estland" (Berne un Kauņa, 1934).
83. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 24. febr. 44. nr.
84. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 24. febr. 44. nr., un *Paevaleht* 1925. g. 23. febr. nr.
85. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 25. febr. 45. nr.
86. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 12. maija 104. nr.
87. turpat.
88. *Valdības Vēstnesis*, 1926. g. 15. maija 106. nr.
89. *Jaunākās Ziņas*, 1925. g.
90. *Valdības Vēstnesis*, 1920. g. 11. janv. 8. nr. 91.
91. *Ādolfs Šilde*, Pirmā republika (Ņujorkā 1982), 276.-278. lp.
92. *Latviešu Juristu raksti*, 1959. g. 2. nr. Sk. A. Kurmjā rakstu "Jānis Čakste kā tiesībnieks", 36.-38. lp.
93. Rakstu krājums *Jānis Čakste*, 48. un 188. lp.
94. *Tautas Tiesības*, 1927. g. 15. maija 10. nr., 302. lp.
95. Ivande Kaija, *Mana dienasgrāmata*. 1920. g. 7. oktobra ieraksts.
96. Rakstu krājums *Jānis Čakste*, 127.-132. lp.
97. Janīnas Teriņas, dzim. Čakstes liecinājums šīs grāmatas autoram Stokholmā 1977. g. 16. aprīlī.
98. Latvijas Universitātes piegādu darbības pārskats (1919.-1924.), 278. lp. LU 10 gadu darbības pārskats, 531.-533. lp.
99. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 289. lp.
100. *Brīvā Zeme*, 1920. g. 9. maija 105. nr.
101. *Latvju Ziņas* 1954. g. 6. maija 9 (596). nr. Sk. Lizetes Skalbes rakstīto nekroloģu "Justīni Čaksti pieminot".
102. *Brīvā Zeme*, 1920. g. 12. maija 107. nr.
103. Pēc rakstu krājuma *Jānis Čakste*, 78.-79. lp.
104. turpat, 103.-108. lp.
105. Maijas Celmiņas-Zariņas atmiņas (rokraksts), šīs grāmatas autora archīvā.
106. *Tautas Tiesības*, 1927. g. 15. marta 6. nr. sk. ievadrakstu.
107. *Brīvā Zeme*, 1937. g. 18. sept. 211. lp. Sk. senātorā K. Ducmaņa rakstu "Prezidentu Masariku pieminot".
108. *Universitas*, 1937. g. 117. nr. Sk. Austras Dāles-Ķeniņas rakstu 249.-250. lp.
109. Kārlis Skalbe. *Raksti. Mazās piezīmes*, 193.-194. lp.

Zigfrīds A. Meierovics

ZIGFRĪDS MEIEROVICS

"Vislielākā cīņa cilvēkam ir ar sevi, vislielākā uzvara — pašam pār sevi" — bija Zigfrīda Meierovica visbiežāk lietotie vārdi.1)

Daudziem likās, ka pats liktenis ieliek Meierovicam visu klēpī, ka viņam bez jebkādas piepūles viss padodas. Vismaz viņš pats zināja, ka tas tā nav. Jau no visagrākās bērnības viņš neatlaidīgi strādāja, lai sagādātu sev iespējami pilnīgāku izglītību un veidotu savu personību. Māte viņam mira dažas dienas pēc dzemdībām, tēvu viņam atrāva ļauna slimība. Ja arī viņam trūka vecāku mīlestības, tad gluži savam liktenim viņš nebija atstāts. Viņa audzināšanu uzņēmās mātes brālis, draudzes skolotājs Roberts, kas darbojās Pūrē, vēlāk Kabilē. Beidzis pamatskolu, jaunais censonis iestājās Tukuma apriņķa skolā, izglītību turpinādams Mironova komercskolā Rīgā. Tas prasīja līdzekļus. Viņu atbalstīja Kārlis Zandbergs, bij. Engures jūrskolas direktors, kas nopriecājās par Zigfrīda sekmēm mācībās.2)

Zigfrīds Meierovics nebija paradis visu pieņemt no otra, kādēļ viņš raudzījās sev sagādāt līdzekļus, pasniedzams mācības stundas citiem. Uzsākdams 1907. gadā tirdzniecības zinātņu studijas Rīgas Politehniskajā institūtā, viņš uzsāka līdztekus skolotāja gaitas Olava komercskolā. Ne vien šinī skolā, bet jo sevišķi korporācijā Talavija pavadītie gadi tuvināja Meierovicu Vilim Olavam. Meierovics pats atzinās, ka Vilis Olavs bija kļuvis par viņa "garīgo tēvu".3) Tas viņa vēlākajā sabiedriski politiskajā dzīvē nozīmēja krietni daudz.

Vilis Olavs bija latviešu tautas vienotājs. Kā redzēsīm no Meierovica politiskās darbības Latvijas neatkarības laikā, tad neviens, ja neskaita Jāni Čaksti, nespēja tik lielā mērā saskaņot dažādu novirzienu pārstāvjus un izlīdzināt domstarpības kā viņš. Diezgan droši varam apgalvot, ja pārgrā nāve nebūtu Meierovicu latviešu tautai atrāvusi, viss Latvijas politiskais kurss būtu atradis labvēlīgāku gājieni. Viņš bija ne vien izcils valstsvīrs un diplomāts, bet arī visas tautas iemīļots vadonis, kam nav jāuzspiež sevi daudzina, bet ko tauta pati paceļ uz savām rokām.

Jāievēro pie tam, ka Zigfrīda Meierovica politiskās darbības apjoms bija samērā īss, aptverot tikai desmit gadu (1915-1925).

Ja šeit pieminam 1915. gadu, kad 1. pasaules kara rīboņa atskanēja Kurzemē, no kurienes Meierovics pats bija nācis, tad jau tanī brīdī viņš nepalika kluss novērotājs vai malā stāvētājs, bet pieteicās brīvprātīgi darbā Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā. Tas vien, ka savu piepūli pieprasīja ikdienas darbs Maskavas tautas bankā, nespēja viņu atraut no latviešu lietām. Bet arī viņa tiešais maizes darbs nosprauda viņam zīmīgas tekas. Viņam kļuva tuva kooperācija. Jau Rīgā viņš strādāja Rīgas Latviešu centrālbiedrības nodibinātajā Savstarpējā kredītbiedrībā, kur noderēja Rīgas Politehniskajā institūtā iegūtās zināšanas, bet Maskavā viss ievirzījās plašākos ūdeņos. Būdams speciālists kredītkooperācijā, viņš atsaucās aicinājumam lasīt lekcijas Šaņavska universitātē. Sava daļa taisnības būs viņa draugiem, kas teikuši, ka Meierovicam bija iespējams uzņemties profesūru Latvijas Universitātē, ja vien viņu no tā nebūtu atrāvusi citi pienākumi.

Ar ko Meierovics jau 1915. gadā izcēlās latviešu sabiedriskajā darbā?

Vispirmām kārtām te minams latviešu bēgļu centrālās organizācijas Kultūras birojs. Kā ziņoja *Dzimtenes Atbalss* 1915. gada beigās, tad tanī gadā bija notikušas četras Kultūras biroja sēdes, bet tikai ceturtajā, kas bija sasaukta 1915. g. 16. decembrī, sadalīja amatus. Tieši paredzēto amatu dēļ bija radies saspīlējums. Atrāvušies no bēgļu aprūpes centrālā darba, ko turēja savās rokās Vilis Olavs, Jānis Čakste un Arveds Bergs, sociāldemokrāti vēlējās gūt virsroku minētajā Kultūras birojā, jo tas būtu ļāvis arī viņu politiskajām idejām rast izdevīgu mājvietu. Liekas, ka samierinātāja lomā nostājās Meierovics, jo viņu ievēlēja par Kultūras biroja priekšnieku. Par viņa vietnieku izraudzīja pazīstamo marksistu Paulu Daugi, par valdes sekretāru stingro nacionālistu Ati Ķeniņu un par kasieri Andreju Frīdenbergu. Demokrātiskā noskaņa panāca kompromisu. Tūliņ pēc tam Meierovics prata piesaistīt šim apvienotajam kultūras darbam vēl Marģeru Skujenietu, Kārlī Skalbi, Jēkabu Velmi un Paulu Dāli.

Kolīdz Meierovics 1916. g. maijā pārcēlās dzīvot Rīgā, atkal viss sāka šķobīties. No Kultūras biroja maijā izstājās Atis Ķeniņš, Pauls Dāle un A. Briedis.⁴⁾ Neskatoties uz sarežģījumiem iesāktajā darbā, Kultūras birojs apvienoja inteliģences darbiniekus Maskavā un guva ievērojamus panākumus ar t.s. Inteliģences vakariem. Šinīs vakaros nolasītie priekšlasījumi nosprauda ceļu latviešu kultūrpolitikai, kas atstāja pēdas arī vēlākajam laikam.

Meierovics bija Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja pilnvarnieks Maskavā. Būdams vēl nepilnus trīsdesmit gadus vecs, viņš aizēnoja desmitiem citu redzamu latviešu sabiedrisku darbinieku. Turklāt jāpatur vērā, ka viņu netramdīja godkārtība.

Kur bija meklējama Meierovica panākumu atslēga, to diezgan spilgti izprotam no grāmatnieka Anša Gulbja novērojuma Pēterpilī. Viņu un citus aizrāva šī jaunā latviešu censoņa piemērotā brīdī teikta runa. "Šī runa bija tik spēcīga, ka pārsteigtas bija visas Centrālkomitejas vadītājas personas un arī mēs, pēterpilieši, kas Valsts domē bijām klausījušies ievērojamu krievu parlamentāriešu runas. Starpbrīdī par Meierovica runu daudz debatēja, uzsvēra viņa loģisko domu un samierināšanas tendenci. Jau toreiz visi vienā balsī atzina, ka ja mums, latviešiem, būs savs parlaments, Meierovics būs viens no izcilajiem parlamentāriešiem un ministrs. Ar savu runu Meierovics maskaviešus samierināja: V. Bastjānis un Atis Ķeniņš sadevās rokās un, atgriezušies Maskavā, strādāja kopējo darbu bēgļu labā,"⁵⁾ saka Gulbis.

Vēl daži vārdi sakāmi par Meierovica darbību kooperācijā. Kolīdz vācu kaŗaspēks arvien dziļāk ielauzās Krievijā, piefrontes joslā radās vajadzība daudzmaz nostabilizēt saimnieciskos apstākļus. Pašā sākumā valdīja tikai chaoss, kas arī lika latviešiem pašiem rīkoties. 1916. gadā arī krievu pašvaldības aptvēra stāvokli un panāca īpašas pašvaldību resp. Pilsētu savienības nodibināšanos.

Ziemeļfrontes pārtikas komitejas priekšgalā nostājās redzams krievu politiķis, Nikolajs Čaikovskis. Viņam un citiem krievu kooperācijas darbiniekiem bija sevišķa paļāvība uz latviešiem. Ādolfs Klīve, kas darbojies Pilsētu savienības darbā, pastāsta: "Meklējot sev palīgus jaunajā darbā, N. Čaikovskis griezās pie Maskavas institūtiem, kam bija darīšanas ar kooperāciju. Maskavas tautas banka N. Čaikovskim ieteica Z. Meierovicu."⁶⁾ Viņam piekrita plaši uzdevumi Latgalē. Vienalga, kādi bija Meierovica tiešie uzdevumi, viņš bija viens no tiem latviešu tautas darbiniekiem, kas atvēra plaši logu uz Latgali. Ar to saistās tik nozīmīgi notikumi, ka ļausim par tiem plašāk pastāstīt bīskapam Rancānam.

"Vēsturiskā brīdī Z. Meierovics iepazinās ar Latgali un latgaliešiem," iesāk savu liecinājumu izcilais Latgales latviešu vadonis. "Kad lielgabalu dārdoņa satricināja latvju āres, nelaiķim bija lemts apmesties uz dzīvi Latgales sirdī — Rēzeknē, un tur mācīties tuvāk pazīt tautas brāļus — latgaliešus. No tā paša brīža arī Latgale tuvu jo tuvu iepazinās ar savu nākamo ministru un savu draugu.

Ar iedzimto vienkāršību un dziļu garīgo izpratni Z. Meierovics tuvojās latgaļu dvēselei. Viņa skaidrais prāts tūlīt nesa gaismu Latgales drūmās dzīves apstākļos un rādīja ceļus, pa kuŗiem ejot, vistuvāk var piekļūt pašai tautai.

Z. Meierovics ieradās Rēzeknē 1916. gada pavasarī. Vienā acumirkli viņš izprata vietējos apstākļus un iepazinās ar Latgales sabiedriskajiem un kultūras darbiniekiem. Šī iepazīšanās sākās vispirms ar katoļu garīdzniekiem, kuŗiem pirmiem bija jāmodina latgaļu latviskais tautas gars un jāceļ novārtā atstātā sabiedriskā un ekonomiskā dzīve, bet pašai tautai Meierovics piekļuva, izrādot vislielāko izpratni un pretimnākšanu iedzīvotāju ekonomiskajām prasībām un vajadzībām. Savu pretimnākšanu un labdarību plašām ļaužu masām Z. Meierovics pierādīja, atbalstīdams kooperatīvus, kas tanī laikā jau sāka laist dziļākas saknes Latgales ekonomiskajā dzīvē."⁷⁾ Turpat bīskaps Rancāns vēl sīkāk apraksta praktiskos ieguvumus Latgales saimnieciskās dzīves nostiprināšanai uz kooperatīva pamatiem. Cits Meierovica vietā būtu apmierinājies ar tīri ierēdniecisku darbību atlikušajām kaŗa dienām.

Ar jaunu atvēršanos Meierovics metās darbā pēc Februāra revolūcijas.

Nu atvērās slūžas visplašākajiem tautas centieniem nacionālo idejalu īstenošanai. Meierovica politiskais instinkts tieši dzītin dzinās izmantot iespējas, kas radušās. Viņš devās uz Rīgu kā

dabisko latviešu sadarbības centru. Ja līdz tam bēgļu masas bija koncentrējušas savus idejiskos spēkus Pēterpilī un Maskavā, tad tagad latviešu balsij bija jāatskan no Rīgas. Ne jau tikai dažām atsevišķām balsīm, bet nacionālas gribas paustai valodai. Tas prasīt prasīja politiskā potenciāla pacelšanu. No vienas puses vēl arvien bija izmanāms vārgulīgs skepticisms, bet no otras puses kā vārpatas no jaunās augsnes izlīda dažu manīgo ļaužu kārie dzinumi. Katra nokavētā diena solīja tikai zaudējumus. Igaunī rīkojās straujāk un tas viņiem nāca tikai par labu. Latviešiem bija ejams savs ceļš, kas izklaidētās tautas dēļ šķita daudz skaudrāks.

Par laimi latviešu centrālās kooperatīvās organizācijas, kas lielāko tiesu kalpoja lauku vajadzībām, apsvēra Zemnieku savienības dibināšanu. Kolīdz 1917. gada maijā notika tās dibināšana, Meierovics bija tur klāt. Tas saveda Meierovicu tuvāk ar Kārli Ulmani, neļaujot viņiem atšķirties arī vēlākajās dienās. Zemnieki savienība pēcrevolūcijas situācijā izvērtās par drošu balstu tautas pašnoteikšanās tiesību izcīnā. Neviena cita partija tanī laikā bez tam nespēja tik organizēti un drosmīgi atvairīt lielinieku uzmācību un politiskās machinācijas, kā to visnotaļ iespēja šī pilsoņu partija.

Kopš 1917. gada marta bez tam nodibinājās dažādas padomes. Viena no tām bija Vidzemes Pagaidu zemes padome. Tanī ievēlēja arī Meierovicu. Zīmīgi, ka jau no paša sākuma viņam kopā ar Dr. Miķeli Valteru piekrita samierinātāja loma. Bezzemnieki nodibinājuši savu padomi un tās kreisais spārns grasījās citus nobīdīt malā. Par spīti sakarsētiem prātiem viņiem abiem tiešām izdevās panākt sadarbību, kaut arī tā pastāvēja īslaicīgi. Ja tas tā izpaudās abu minēto padomju sadarbībā, tad tas dzina vēlāk dziļākas saknes. Oto Nonācs par šīm norisēm saka, ka Meierovica un Valtera ievadītais darbs Pagaidu zemes padomē ievērojami veicināja politiskās situācijas noskaidrošanos un zemes sagatavošanu 18. novembra aktam, kas nāca pusotra gada vēlāk, vācu okupācijas sabrūkot.⁸⁾

Drīzi pēc Vidzemes pagaidu zemes padomes vēlēšanu ceļā nodibinājās Vidzemes zemes padome, kurai piekrita lielāka nozīme nekā tās priekštecei. Kā liecina Kārlis Ulmanis, tad Vidzemes zemes padomē Meierovics kļuva par aktīvāko darbinieku, "par zemnieku vadoni, kas nekad neizlaiž no acīm tā laika svarīgāko mērķi — cīnīties par Latvijas brīvību."⁹⁾ Aprakstā par Voldemāru Zāmuēlu redzēsīm, kādā idejiskā sadursmē pilsoniskie pārstāvji šinī padomē nonāca ar lielinieku fanātiķiem.

Meierovics, kas allaž bija par kompromisu pašas sadarbības labad un bija pietiekami lokans sadarbībā ar citu uzskatu cilvēkiem, liktenīgajā Vidzemes zemes padomes sēdē, kur lieta grozījās ap Latvijas patstāvību, tautas tiesībām un nacionālo pašcieņu, deva visiem pilsoniskajiem pārstāvjiem mājienu, pārtraukt kopā iešanu ar kreiso spārnu. Redzēdams katastrofālo stāvokli, ne vien viņš pats izšķīrās, bet pārliecināja pārējos nacionāli noskaņotos pārstāvjus aiziet no šīs pēkšņās laiku maiņas radītās padomes.

Bet ap to pašu laiku risinājās vēl citi notikumi. Latviešu delegācijas brauciens pie krievu pagaidu valdības galvas Aleksandra Kerenska itin neko nedeava. Sarunas atdūrās uz Kerenska pilnīgu ignoranci. Tas deva Meierovicam tomēr skaidru mērauklu par lielās Krievijas nostāju pret nekrievu tautām, neatkarīgi no jebkuŗas turienes varas politiskās nokrāsas. Parīzē un Londonā Meierovicam iznāca vēlāk vēl cīniņš ar krievu monarchistiem. Tāpat Meierovics dabūja izmanīt lielās Krievijas pagaidu valdības auksto divu Viskrievijas tautu kongresā Ķijevā, ko 1917. gada septembrī sarīkoja Ukrainas rada. No latviešiem turp bija sūtīti Z. Meierovics, Kr. Bachmanis, M. Bruņeniķis un St. Kambala. Lielinieki lika šinī kongresā piedalīties komunistam Seržantam, kuŗa uzstāšanās ar runu uzdūrās tūlītējam dalībnieku protestam.¹⁰⁾ Turpretim Meierovica runa iemantoja ukraiņu un citu apspiesto nekrievu tautu pārstāvjos vislielāko izpratni un atzinību. Runu pāršalca atkārtoti aplausi.

Ja no Krievijas pagaidu valdības sagaidīja, ka tā norobežosies no caristiskās mazo tautu apspiešanas neprāta, tad, pārliecinoties par faktisko stāvokli, kas turpināja vērsties pret nekrievu tautām, tās sāka rīkoties pašas.

"Tanī laikā, kad mums rokas nolaižas un mēs neredzējām vairs palīdzības mūsu tautai," izteicās Meierovics, "tanī brīdī, kad Latviju grib samalt divu lielu dzirnakmeņu starpā, nāca ukraiņu sauciens: "Nāciet, stāsimies slēgtās rindās, cīnīsimies par mūsu tiesībām, jo cīņa vēl tik sākas! Un savas tautas labākas nākotnes dēļ mēs cīnīsimies līdz uzvarai. Bet, lai varētu uzvaru gūt, mums, Krievijas nesuverēnajām tautām, jātop par sabiedrotiem savā starpā vārda pilnā nozīmē. Mums jārada viena, cieša fronte pret tautu pašnoteikšanās principu."11)

Šīs atziņas vadīts, Meierovics teica Kijevā liela vēriena runu. Tai bija vairākas sastāvdaļas. Vispirms Meierovics norādīja uz latviešu nacionāli politiskajām rosmēm pēc Februāra revolūcijas. Pieminēdams steigā dibināto t. s. Zemju padomju darbību, viņš plašāk apstājās pie latviešu apdzīvoto zemju apvienošanās un Latgales jautājuma, pārkrievināšanas tieksmēm, nesen notikušās Maskavas valsts apspriedes, ko bija sasaukusi krievu pagaidu valdība, latviešu strēlnieku lomas, Latvijas izpostīšanas apstākļiem un nacionālā jautājuma. Pēc šī stāvokļa izvērtējuma Meierovics nāca ar prasībām, kuŗas viņš apzīmēja par mērenām (tās bija saskaņotas ar citu nekrievu tautu prasībām, kas vēl neprasiņa pilnīgāku atdalīšanos no Krievijas, bet gan pilnīgu politisku autonomiju). Arī tad savu galveno prasību Meierovics ietvēra vārdos: "Latvijas tautai, tāpat kā visām citām tautām, ir tiesība uz pilnīgu pašnoteikšanos."12) Kijevā nodibinātajai Tautu padomei, par kuŗas prezidija locekli ievēlēja arī Meierovicu, vajadzēja vēl pirms Krievijas Satversmes sapulces sanāksšanas izlemt visu tālāko.

Lielinieku pārstāvis arī tad nespēja apvaldīties, bet, kā to dažas dienas vēlāk vēstīja *Brīvais Strēlnieks*, tad tas reaģēja šādi: "Kad Meierovics šinī kongresā apgaismoja latviešu centienus un pašnoteikšanās gribu, Zemes padomes priekšstāvis13) pierādīja, ka šiem ļaudīm nav tiesības runāt visas Latvijas vārdā."14)

Pēc savas runas Kijevas kongresā Meierovics būtu apcietināts, ja viņu drošsirdīgi nebūtu paglābis latviešu patriots Aloīzs Bojārs, kas bija tērpies virsnieka formas tērpā un izveda viņu cauri sardzei.

Meierovics bija tas, kas jau tanī laikā prata izvēlēties citu tautu forumu, lai runātu par latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām.

Visur un vienādi Meierovics centās paglābt latviešus no provinciālisma. Arī tiesību cīņā viņš meklēja plašākas perspektīvas, kas sniedzās tālu pāri jebkādam guberņas robežām. Būdams stingrs demokrats, viņš izprata tautu pašnoteikšanās tiesības kā viņa tautai piešķirtas fundamentālas tiesības, kuŗās gala vārdu spēj teikt viņa pati.

Šinī sakarībā nozīmīgi ir Meierovica vārdi, kuŗus viņš apmēram gadu vēlāk teica kā Latviešu Nacionālās padomes pilnvarotais delegāts Anglijas ārlietu ministram Balfūram. "Krievijai nav bijušas uz Latviju jebkādas citas, kā tikai iekārošanas tiesības. Šīs tiesības tagad ir zaudētas un latviešu jautājums ir tagad starptautisks jautājums. Ne rases, ne nacionālas, ne kultūrālas, ne reliģiskas, nedz sabiedriskas saites nesaista latviešus ar Krieviju un slāviem."15)

Un sliksni savai turpmākajai politiskajai darbībai Meierovics atrada tieši Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē, kas nodibinājās 1917. gada novembrā beigās (pēc savas otrās sesijas šī latviešu tautas pārstāvība neapzīmēja sevi vairs par "pagaidu", bet jau par Nacionālo Padomi.) Arī mēs to apzīmēsim tādēļ par Nacionālo Padomi.

Nacionālās Padomes darbībā Meierovics iesaistījās kā Zemnieku savienības pārstāvis. Viņš bija tās galvenais delegāts un pilnvarotais. Kad notika šīs padomes struktūras uzbūve ar atsevišķām nodaļām, Meierovicu izraudzīja par finanču nodaļas vadītāju, lai gan pareizāk būtu bijis viņu jau no paša sākuma iesaistīt ārlietu nodaļas darbā, kaut arī tad par tās vadītāju atstājot Jāni Goldmani. Goldmaņa vārds, pateicoties viņa darbībai Valsts domē, bija tanī laika pazīstams arī ārpus Latvijas robežām. Galu galā, neatkarīgi no ārējās struktūras, visiem jo drīzi kļuva skaidrs, ka Meierovicam primāri jākalpo ārlietām.

Kārlis Ulmanis savā laikā atgādināja, ka Zemnieku savienība jau no paša sākuma bija izpratusi Meierovica spējas un izmaņas diplomātijā un vēlējās, lai arī Nacionālajā padomē viņš kārtotu ārlietas.16)

Meierovics izvirzījās Nacionālajā Padomē par vienu no rosīgākajiem darbiniekiem. Jau no pirmās sesijas viņam lika vadīt sēdes un viņš piedalījās prezidija apspriedēs. Kolīdz radās sarežģīti jautājumi, viņš nekavējās teikt savu vārdu.

"Ar savu taktu un nosvērto izturēšanos viņš manāmi atšķīrās no tiem runātājiem," liecina par Meierovicu Līgotņu Jēkabs,¹⁷⁾ kas visā Nacionālās padomes darbā bija klāt.

Meierovics iestājās sevišķi par Latvijas satversmes sapulces sasaukšanu, kas paceltu Nacionālās padomes ievadītā darba leģitimitāti. Tāpat tuvs viņam bija sadalītās Latvijas apvienošanas jautājums. Ja šinīs jautājumos viņš teica savu vārdu pirmajā sesijā, tad otrajā sesijā izvirzījās vēl citi neatliekami uzdevumi. Par to zīmīgi izteicies Līgotņu Jēkabs: "Kad 1918. g. 15. janvārī (pēc vecā stila) sanāca Pēterpilī Nacionālās padomes otrā sesija (polītisku apstākļu dēļ tā notika konspirātīvi), bija jau paveikts ievērojams priekšdarbs sabiedroto un neitrālo valstu pārstāvju iepazīstināšanā ar Latvijas politisko domu. Šai sesijā viens no svarīgākajiem jautājumiem bija Latvijas turpmākās orientācijas noteikšana.

Man šķiet, ka nekur citur tik redzami neizpaudās Z, Meierovica politisko spēju straujais pieaugums kā šinī sesijā, kāpēc man gribētos viņu pielīdzināt milzim pasakā, kuŗa spēki auga pa dienām un stundām."¹⁸⁾

Kaut arī Meierovics nebija vienīgais, kas skaidri pateica, ka "no Krievijas mums nekā nav ko gaidīt," tad nepārprotamu programmu ietvēra tieši viņa formulējums, proti, ka "mums jānostājas uz Latvijas viedokļa un jāprasa Latvijas patstāvība."¹⁹⁾ Zināma pretruna it kā parādījās viņa ieteikumā neizdarīt skaļu Latvijas valsts proklamēšanu. Kaut arī atdalīšanos no Krievijas šinī sesijā Nacionālā padome izdarīja, tā taktisku apsvērumu dēļ atturējās no klaja valsts dibināšanas pieteikuma. No šī soļa Nacionālās padomes pārstāvjus bija atrunājuši Sabiedroto diplomāti Pēterpilī. Lietas būtībā tas neko negrozīja, jo Nacionālā padome apzīmēja sevi par augstāko zemes pārstāvību un atbilstoši tam arī rīkojās.

Meierovicam bija šinī ziņā jārespektē ārlietu nodaļas un Zemnieku savienības norādījumi. Ar Latvijas Satversmes sapulces ievēlēšanu tad nāktu formāli juridiskais tautas gribas izteikums. Meierovics bija turklāt reālists. Viņš vēlējās ar reāliem faktiem un predisponētu rīcību iedzīvināt Latvijas valsti tomēr jau tagad. Līdzīgu viedokli izvēlējās arī Nacionālās padomes ārlietu nodaļa, Meierovicu jau tā paša gada jūlijā deleģēdama uz Londonu.

Meierovicam izdotās pilnvaras teksts tik nozīmīgs un ietveŗ sevī tik daudz esenciālu elementu, ka der iepazīties ar tās pilnu saturu. Pilnvarā teikts:

Latviešu Nacionālā padome, kuŗa pagaidām ir topošās Latvijas augstākā valsts iestāde un apvieno sevī visas latviešu nacionālās partijas un centrālās sabiedriskās iestādes, sūta uz Angliju, kā savu pilnvarotu priekšstāvi šā raksta uzrādītāju Latviešu Nacionālās Padomes locekli cand. rer. merc. Zigfrīdu Meierovicu. Meierovica kungam ir tiesība Latviešu Nacionālās Padomes vārdā stāties sakarā ar Anglijas valdību un valstsvīriem, piedalīties un runāt Latviešu Nacionālās Padomes vārdā konferencēs un apspriedēs.

Pie tam Meierovica kungs strādās tādā garā, ka visur aprādīs suverēnas un nedalītas Latvijas vajadzību ar viņas patstāvības internacionālu garantiju. Šādas Latvijas valsis nodibināšanu Latviešu Nacionālā Padome var panākt, atbalstoties uz Angliju un tās sabiedroto palīdzību un aizstāvniecību starptautiskās konferencēs un pie nākošā mierlīguma. Šinī ziņā Meierovica kungs dos visus aizrādījumus un ziņas, kas pareizi apgaismo Latvijas iedzīvotāju politiskos centienus.

Tāpat Meierovica kungam ir uzdots noskaidrot Latvijas saimnieciskās intereses, kuŗas nevar pieļaut, ka Baltijas jūra tiktu pārvērsta par slēgtu jūru, bet prasa, ka caur Latvijas teritoriju ietu pilnīgi brīva satiksme starp Vakareiropas valstīm un Krieviju.

Sevišķa vērība Meierovica kungam jāpiegriež tam, lai panāktu palīdzību izpostītās Latvijas saimnieciskai atjaunošanai, attīstot viņas ekonomiskos spēkus, kā arī tam, lai Latvijas saimnieciskā neatkarība tiktu nostādīta uz drošiem pamatiem, kas viņu aizsargātu pret kaimiņu valstu ekonomisko iespaidu.

Latviešu Nacionālā Padome cer, ka viņas pilnvarotais priekšstāvis pie Anglijas valstsvīriem un sabiedrības atradīs piekrišanu un palīdzību, jo viņa jūt, ka viņas centieni pilnīgi saskan ar angļu tautas centieniem, kas prasa tiesību un taisnības uzvaru, nodrošinot nākotni mazajām tautām."²⁰⁾

Pilnvaru parakstīja Nacionālās padomes ārlietu nodaļas priekšsēdis Jānis Goldmanis un sekretārs Jānis Seskis.

Dodamies uz Londonu, Meierovics pa ceļam apmeklēja Stokholmu, kur izveidoja Informācijas biroju. Londonā viņš ieradās 12. augustā. Par viņa darbību angļu valsts archīvā (Public Record Office) atrodami akti, kas visai uzskatāmi parāda viņa diplomātiskās misijas sarežģītos ceļus un iegūtos panākumus.

Meierovics iesniedza angļu ārlietu ministrijai vairākus rakstus, kuŗos apgaismoja latviešu tautas neatkarības centienus un apņēmību izveidot savu valsti. Kā bīstamākos pretiniekus latviešu nacionālajiem centieniem viņš minēja Krieviju un Vāciju. Vācijas nolūkos esot, kā norādīja Meierovics, pārvērst Baltijas jūru par vācu jūru. Latvijas piekrastei piekristu tad liela nozīme. Latvijas valsts turpretim sekmētu brīvu jūru un neierobežotus saimnieciskus sakarus ar citām tautām. Arī Krievija neko nezaudētu, jo Latvija ierīkotu brīvostas un atvieglotu transita noteikumus.

Tā kā tanī laikā visai latviešu tautai bija piedēvēta lielnieciska nosliece, tad Meierovics savos iesniegumos atspēkoja arī to.²¹⁾ Nacionālā padome jau no pirmās dienas bija nostājusies Sabiedroto orientācijas pusē, ko piemērotā veidā atspoguļoja arī angļu ārlietu ministrijai iesniegtie raksti. No visa tā redzams, ka Meierovicam bija jānopūlas pārliecināt angļus par suverēnas Latvijas valsts atbalstīšanu, kas nemaz nebija viegli, un nevis, kā apgalvo padomju vēsturnieki, ka "buržuāziskās Latvijas valsts nodibināšanās notika ārvalstu intervencijas rezultātā."²²⁾

Meierovica argumenti pārliecināja tik lielā mērā ārlietu ministru Džeimsu Balfūru, ka viņš aicināja 1918. g. 23. oktobrī Meierovicu uz ministriju, lai paziņotu viņam, ka Viņa Majestātes valdība atzīst Latviešu Nacionālo Padomi par neatkarīgu publiski tiesisku iestādījumu de facto. Saņemot šādu lēmumu no Lielbritānijas valdības puses nebija nejaušība. Tas bija politiski un tiesiskajā izpratnē apsvērts solis. Jau tas vien, ka to pasludināja Balfūrs, nozīmēja pietiekami daudz, jo šis angļu valstsvīrs, kā izsakās grāfs Karlo Sforca, bija vispilnasinīgākais "angļu politiķa tips."²³⁾

Ar tikko minētās de facto atzīšanas termiņu vēl arvien turpinājās neskaidrība par to, kad īsti nāca šāda atzīšana. Šī deklarācija bija dota jau 23. oktobrī, nevis tikai 11. novembrī, kad to, atsaucoties Meierovica lūgumam, tikai atkārtoja. Tādēļ ir nevietā teikt, kā tas parasti darīts, ka Latvijas valsts de facto atzīšana notikusi nedēļu pirms 18. novembra. No angļu centrālā archīva aktīm redzams, ka Latvijas neatkarības deklarācija dota no Balfūra tieši 23. oktobrī.²⁴⁾ Arī Meierovics, sarakstē ar angļu ārlietu ministriju min tikai 23. oktobri kā Latvijas neatkarības de facto atzīšanas dienu.²⁵⁾ Tas turklāt pastiprina Latvijas valsts eksistences faktu jau pirms 1918. gada 18. novembra, pie kā latviešiem vēl arvien grūti pierast, bet cittautu vēsturniekiem tas sagādājis galvas laužīšanu.²⁶⁾

Pilnīgākai Meierovica lomas un panākumu izpratnei der ievērot vēl to, ka Lietuva ieguva no Anglijas de facto atzīšanu tikai 1920. gadā. Ja Meierovicam būtu izdevies ierasties Londonā dažus mēnešus agrāk, tad visai iespējams, ka Latvijas neatkarības de facto atzīšana būtu notikusi pat pirms tam, kā to panāca igauņu pārstāvji Pīps, Poska un Pusta 3. maijā, kam bija laimējies Londonā nokļūt daudz agrāk.

Kā redzams no angļu ārlietu ministrijas aktīm, tad atļauju iecerēšanai Anglijā Meierovics ieguva tikai jūnijā, bet arī tad viņš nevarēja doties tūlīt ceļā.

Valsts de facto atzīšana nebija vienīgais Meierovica ieguvums. Balfūrs viņam piešķīra zināmu diplomātisku statusu, proti — kā diplomātam ar informācijas funkcijām. Bez tam Londonā pirms 1918. gada 18. novembra sāka darboties Latvijas sūtniecība, kaut arī ar ierobežotām funkcijām, pret ko protestēja krievu ģenerālkonsulāts. Meierovics turklāt panāca šīs sūtniecības oficiālās korespondences nosūtīšanu un saņemšanu caur angļu ārlietu ministrijas kurjēriem.²⁷⁾

Kļūmīgā stāvoklī Meierovics un līdz ar viņu angļu ārlietu ministrija nonāca pēc tam, kad 1918. g. 18. novembrī notika otrreizēja Latvijas neatkarības pasludināšana.

Anglija nebija vienīgā valsts, kas atrada kontaktu ar Nacionālo padomi. Poļu oficiālais pārstāvis Jozefs Mokrčinskis 1918. gadā izsacīja vēlēšanos, lai starp Polijas valdību un Latviešu Nacionālo padomi nodibinātos tuvākas attiecības kā politiskajā, tā saimnieciskajā laukā.²⁸)

Kāds arī bija politiskās attīstības gājiens, Meierovica politiskās karjeras šūpulis bija Nacionālā padome. Ja te pašķīrās viņam ceļš viņa tālākajai grandiozajai ārpolitiskajai darbībai, tad tas bija viņa paša spēju vainagojums. Vispār toreizējā Latvijas ārpolitika bija Zigfrīda Meierovica roku darbs. Par savu toreizējo darbību Meierovics izsakās šādi: "Nacionālās padomes uzdevumā braucu uz Londonu, tur sabiju ap pusgadu no 1918. gada jūlija beigām līdz pat 1919. gada janvāra sākumam. Darbs bij ārkārtīgi grūts, daudz atbildības vajadzēja ņemties pašam uz sevi. Ar Latviju nevarēja sazināties, jo tā atradās vācu okupācijā. Grūti bij sazināties arī ar Pēterpili un Nacionālo padomi, sevišķi, kad Anglija pabalstīja Čaikovska valdību Krievijas ziemeļos.

Slavenās Albiona salu valsts kopiespāids par Latviju bij tas, ka uz zemeslodes atrodas Krievijai agrāk piederīgās provinces, kuŗas uz Brestļitovskas mierlīguma aneksējusi Vācija, ka šīs Baltijas provinces starp citu apdzīvo latvieši, kuŗi pieder it kā pie slavu, it kā pie ģermāņu rases un, ka lielākā daļa latviešu ir vienīgais lielnieku organizētais stiprais atbalsts, bet pārējie latvieši esot vācu draugi, kas ejot kopā ar Baltijas muižniekiem.

Man bija jāpanāk šīs pārlicības izklaidēšana, pierādot Latvijas patstāvības idejas nepieciešamību. Nodibināju ciešus sakarus ar Somijas priekšstāvi Dr. Holsti un Igaunijas priekšstāvi prof. Pīpu. Anglijā atradu priekšā daudz ienaidnieku. Paši stiprākie no tiem bij vairāk redzami Krievijas priekšstāvji ar pēdējās nelielinieciskās valdības ministru prezidentu Kerenski priekšgalā. Viskrievijas apvienotajiem bij lieli sakari, bagāti līdzekļi, daudz cīņas biedru ar norūdītu erudīciju kā atklātā, tā sevišķi aizklātā diplomātijā. Bez tam viņiem bij tā lielā priekšrocība būt juridiski atzītiem, jo Anglija vēl tai brīdī nebija šai valdībai savu atzīšanu atņēmusi. Opozīcijā pret mums apvienojās tiklab monarchisti, kā kadeti, tā arī sociālisti revolucionāri un citi, kuŗi izlietoja visu savu iespaidu, lai manu darbu jauktu. Otra mūsu pretinieku grupa, kaut gan tai nebij tik liela nozīme, bij Baltijas muižniecībai tuvu stāvošas personas.

Mans spēks bij mazs, jo sakaru nebij nekādu, attīstīt propagandu presē arī nevarēju, jo viss mans līdzekļu krājums bij 500 angļu mārciņu.

Angļu ārlietu ministrijā valdīja divi uzskati. Galvenais, — ka Latvijai vajadzēja tapt par Krievijas federācijas sastāvdaļu. To centās pierādīt Kerenskis, Miļukovs, Nabokovs un citi. Otra tendence, — kuŗa tomēr bij samērā ļoti vāja, — mēģināja redzēt Latviju kā patstāvīgu valsti.

Kad es ar saviem memorandiem aizstāvēju Latvijas patstāvības ideju, tad Krievijas dažādie priekšstāvji un daudz organizāciju gan ar pierādījumiem, gan ar draudiem iesūtīja Anglijas ārlietu ministrijai savus pretmemorandus. Iesākās diplomātisks kaŗš starp mani un krieviem. Krievi dabūja zināt manus iesniegumus un otrādi. Šī sarakstīšanās aptvēra visas tautas dzīves problēmas — politiskas, kultūras, saimnieciskas, pie kam vislielāko svaru lika uz saimnieciskajām problēmām.

Krievi palika asi un vietām aizrāvās pat tik tālu, ka viņi centās pierādīt, ka Krievijas nodevēji — Latvijas šovinisti — esot tīši sakūdījuši latviešu strēlniekus, sūtījuši tos uz Pēterpili, lai gāztu Kerenska valdību, kas, diemžēl, esot arī izdevies, un tagad, drupinādami Krieviju, sapņojot par savu patstāvību. Tamlīdzīgi komiski gadījumi bij vairāk. Viens no tādiem, ar ko Krievijas priekšstāvji biedināja Anglijas valdību, bij tas, ka Krievijas pagaidu valdība esot nolēmusi saukt mani pie atbildības par valsts nodevību. Protams, ka šādi lielgabalu šāvieni uz gudro angļu diplomātiju atstāja tikai negatīvu iespaidu, un tādā kārtā krievu nemākulība arī savukārt noderēja man par palīgu.

Lieta nobeidzās ar to, ka oktobra otrajā pusē ārlietu ministrs lords Balfūrs pieņēma mani gaŗākā audiencē un apsolījās atzīt Nacionālo padomi kā Latvijas valdību de facto.²⁹)

Tieši šis reālais stāvokļa apgaismojums, ko devis Meierovics, visspilgtāk parāda, kādos apstākļos nācās izcīnīt Latvijas valstisko patstāvību. Tas rāda, ka latviešu tautas griba un dedzīgo latviešu tiesību cīnītāju prasme no vienas puses, un brīvības cīnītāju uzupurēšanās no otras puses pašķīra ceļu suverēnajai Latvijai.

Ja nu bija jāizcīna smagas cīņas ar Kerenski un krievu monarchistiem, tad arī komunisti nepalika malā. Tie pie tam bija pašu mājas sarkanās frontes ierindnieki. Tanī laikā, kamēr Meierovics vēl uzturējās Vidzemē un piedalījās kā Zemnieku savienības kandidāts Krievijas 1917. gada Satversmes sapulces vēlēšanās, tie dažādi traucēja sapulces, kur Meierovicam vajadzēja runāt. Bezzemnieku sapulcēs viņu apzīmēja par "pelēko baronu",³⁰⁾ lai gan tieši viņš bija vārda īstajā nozīmē bezzemnieks. Turpretim lielnieki aģitēja par turīgo vecsaimnieku dēlu Pēteri Stučku un muižas arendatora lutekli Jūliju Daniševski.

Tas, kas norisinājās Malienā, tomēr nebija ne tuvu tik bīstams, kā tas, ko Meierovics piedzīvoja Pēterpilī pirms izbraukšanas uz Stokholmu. Jau savā dzīvoklī viņš bija tikai ar grūtībām izglābies no čekas vīru nagiem. Kronštates tuvumā zviedru kuģa kapteinis, kas bija uzņēmis pasažieru vidū Meierovicu, saņēma no Pēterpils komunistu autoritātēm telegrafisku rīkojumu aizturēt un izsēdināt Kronstatē "bīstamo kontrevolucionāru Meierovicu". Bet par laimi kapteinis stāvokli izprata un telegrammu Meierovicam smaidīdams uzrādīja. Pietika ar to, ka zviedrs šo telegrammu saplēsa.³¹⁾

1919. g. 18. janvārī sāka darboties Parīzes Miera konference, kuŗas pirmajā un galvenajā posmā Sabiedrotie, bez Vācijas piedalīšanās, izstrādāja miera noteikumus. Līdzīgi pārējām nekrievu tautām, arī latvieši sūtīja uz Parīzi savu miera delegāciju. Je nevarēja piedalīties konferences sēdēs, tās uzdevums bija iesniegt oficiālajām delegācijām memorandus ar latviešu tautas prasībām. Jau tiešajai sakaru nodibināšanai vien piekrita ievērojama loma.

Latvijas delegāciju no sākuma vadīja Tautas padomes priekšsēdis Jānis Čakste, bet pēc viņa atgriešanās Latvijā, kas notika 1919. gada maijā, delegācijas tālāko vadību uzticēja Meierovicam. Viņš, būdams ārlietu ministrs, tieši šim uzdevumam bija piemērots. Tā kā Latvijas delegācijas darbība Parīzē pieminēta arī citā vietā, tad šeit aprobežosimies tikai ar notikumu pieminējumiem, kam sakars ar Meierovica veikumiem.

Kolīdz Miera konferencē sāka darboties īpaša Baltijas komisija, trīs Latvijas delegācijas locekļi ar Meierovicu priekšgalā ieradās Francijas ārlietu ministrijā, lai satiktu tur komisijas priekšsēdi, par kādu bija izraudzīts angļu pārstāvis Esme Hovards.

Hovards paziņoja lielvalstu viedokli Baltijas valstīm. Kā norāda vēsturnieks Edgars Andersons, tad Hovards un vēl viens Baltijas komisijas loceklis, prof. Morisons, bija Baltijas tautām labvēlīgi, kamēr citi svērās vairāk uz Lielās Krievijas atjaunotāju puses.³²⁾ Lūk, tādos apstākļos ritēja Meierovica un pārējo latviešu pārstāvju darbs. "Kaut bija daudz politisku un materiālu grūtību, kuŗās norisinājās šī darbība," savās atmiņās stāsta Dr. Oļģerds Grosvalds, Latvijas miera delegācijas sekretārs, "Meierovics nekad nezaudēja uzņēmību, droširdību, labo omu un arī humoru, ar kuŗu tas novērsa vienu otru pesimisma izpaudumu."³³⁾

Ja miera konference neliedza Baltijas valstīm "de facto" atzīšanu un atbalstu, tad tas vien jau bija svarīgs solis tālākajam. Anglijas šāda veida de facto atzīšanai tā tad bija pievienojusies "Četru Lielo" de facto atzīšana. Šī instance pati par sevi nozīmēja politisku faktoru. Ja tā deva vismaz de facto atzīšanu, tad pārnestā nozīmē bija radies skelets, kas prasīt prasījās pēc miesas un tālākajiem dzīvības spēkiem. To saskatīja de jure atzīšanas panākšanā.

Sabiedrotie kavējās dot Baltijas valstīm de jure atzīšanu, cerēdami sagaidīt brīnumus no Kolčaka, Deņikina, Vrangela, Judeņiča un pat no jau minētā Čaikovska. Un ar to saistījās visas Krievijas problēma, lielniecisma briesmas, kā arī vēl citi ārpolitiski apsvērumi, lai Vācija agri vai vēlu nesadotos ar Krieviju kopā, kas nozīmētu jaunu pasaules miera apdraudējumu.

Var piekrist vai nepiekrist vēsturnieka un diplomāta Juŗa Vīgraba domām, kas aplūko toreizējo stāvokli šādi: "No vēstures viedokļa būtu nepareizi pārmest Sabiedrotiem viņu izturēšanos pret Baltijas valstīm Miera konferences laikā, — toreizējos apstākļos viņi nevarēja citādi rīkoties, sevišķi, ja ņem vērā, ka Baltijas tautas kā tādas Sabiedroto zemēs bija gandrīz vai nepazīstamas, un arī neaizmirst Latvijas Pagaidu valdības stāvokli 1919. gadā. Līdz maija beigām liela Latvijas daļa atradās lielnieku rokās, bet pēc viņu sakaušanas un aiziešanas Latgalē Latvijai radās jauni ienaidnieki, pašu zemes vāci, vecās Vācijas izirusā kuŗaspēka daļas, un, beidzot, Vācijas pabalstīti reakcionāri krievi. Nepadodoties jūtām, bet spriežot mierīgu prātu, jāatzīst, ka Latvijas delegācija

Miera konferencē panāca taisni to, ko vispāri varēja panākt, un, ka Sabiedrotie toreiz Latvijai nav devuši mazāk, nekā no viņiem varēja pamatoti prasīt. Bet tikpat dabīgi un pareizi bija arī no Latvijas delegācijas puses tūlīt celt konferencē priekšā savas galīgās prasības."34)

Kā norāda prof. E. Andersons, tad arī Savienotās Valstis neticēja mazo valstu saimnieciskajai dzīves spējai, kādēļ neatbalstīja Baltijas un Kaukaza valstu neatkarību.35)

Pēc Versaļas miera līguma noslēgšanas, ar kuŗu Baltijas valstis saņēma tikai netiešu atzīšanu un garantijas, Meierovicam nebija vairs vajadzības palikt Parīzē. Turpat vai veselu gadu viņš bija pavadījis ārzemēs, kas viņu kā ārlietu ministru atrāva no tiešā valdības darba. Ārlietu ministrijas vadība bija viņam uzticēta jau pirmajā Pagaidu valdībā.

Tikai ar 1919. gada jūlija mēnesi Meierovics varēja ķerties pie sava resora izveidošanas. Vispirms bija jāatrod piemēroti darbinieki. Citiem resoriem tas nebija tik grūti, kā ārlietu ministrijai. "Nebija mums taču ne diplomātisku piedzīvojumu, ne tradīciju, ne diplomātiski sagatavotu darbinieku, ne iekārtotas ārlietu ministrijas," konstatē Arveds Bergs, kas īstos apstākļus vislabāk pārzināja.36)

Un kā ar pašu Zigfrīdu Meierovicu?

Viņš vienu laiku bija neskaidrībā, vai viņš ir vairāk tautsaimnieks vai ārpolitīķis un diplomāts. Nobeigdams 1911. gadā Rīgas politehnisko institūtu ar pirmās šķiras tirdzniecības zinību kandidāta gradu, viņš izstrādāja diploma darbu par "Naudas reformu Krievijā un Austrijā". Sevišķu prieku viņam sagādāja darbošanās kooperācijā. Bet viņa daudzpusīgā personība un izcilā inteliģence spēja allaž atraisīt spēkus jebkurā darbā. Jau no pirmajām dienām, kolīdz viņš bija iesaistīts Nacionālās padomes ārpolitiskajos uzdevumos, viņš stāvēja ar abām kājām uz zemes. Bet tūri specifisko, ko prasīja atbildīgais darbs ārlietu sektorā, viņš apguva bez liekas galvas laužīšanas faktiskajos apstākļos.

Sūtnis K. Zariņš turklāt kādreiz teicis, ka lords Balfūrs bijis Meierovica pirmais diplomātijas skolotājs.37) Tas nozīmē, ka Meierovics ar vēriņu aci uztvēra to, kas diplomātiskajā satiksmē šķita svarīgs, kā arī savā sarakstē ar angļu ārlietu ministriju atrada piemēroto argumentāciju, kā arī ievēroja ārējās formas.

Komplektējot ārlietu ministrijas darbiniekus un Latvijas pirmos diplomātiskos pārstāvjus, Meierovics parādīja apbrīnojamu veiksmi. Neapšaubāmi palīdzēja arī tas, ka Meierovics jau kā students bija grozījies akadēmiskajās aprindās, bija darbojies Izglītības biedrībā, Rīgas Latviešu biedrībā un citas organizācijās, nerunājot nemaz par Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteju, kas pulcināja ap sevi redzamākos latviešu spēkus. Bet arī tad vajadzēja prast novērtēt, kas der tieši diplomātiskajai arēnai.

Meklējot piemērotus kandidātus sūtņiem, Meierovicam tomēr neradās tikpat kā nekādu grūtību. Protams, arī tad no vairākiem iespējamiem kandidātiem bija jāizvēlas viens. Edgars Krieviņš, vēlākais sūtnis Vācijā, pastāsta savās atmiņās, ka pēc tam, kad ārēju apstākļu dēļ no Berlīnes bija jāatsauc sākotnējais diplomātiskais pārstāvis Vilhelms Šreiners, Meierovics minējis trīs jaunus kandidātus.

"Valdībai ir trīs kandidāti, trīs dakteŗi un visi trīs jūsu konfilistri (t.i. lettoņi. Aut.) — Dr. Voits, Dr. Reinhardis un Dr. Reinies. Konsultējiet viņus manā vārdā."38) Ja arī ne bez galvas laužīšanas, tad pirmais no tiem deva savu piekrišanu, un, kā redzams no vēlāko dienu publikācijām vācu *Diplomaten Zeitung*, tad Dr. Oskara Voita izraudzīšana par sūtni Vācijā bija ievērojams panākums, kur pirms tam Latvija atradās kaŗa stāvoklī ar Vāciju.

Meierovicam izdevās sagādāt labu darbinieku sastāvu arī ministrijas vispārējam darbam. Kā demokrats viņš savu darbinieku izvēlē nebija vienpusīgs. Viņu netraucēja arī tas, ka tuvi līdzdarbinieki, kas piederēja kreisam novirzienam, viņu kritizēja.

Viens no sirdīgākajiem opozicionāriem Meierovicam parlamentā bija Fēlikss Cielēns. Neskatoties uz to, Meierovica aicināts, Cielēns divi mēnešus nostrādāja ārlietu ministrijā. Par šo īso, bet interesanto darba posmu Cielēns pastāsta sekojošo: "Uzaicinājumu ar pateicību pieņēmu, bet zem divi noteikumiem, — es negribu nogrimt ministrijas administrātivajā praksē un gribu

paturēt sev tiesību izteikt presē un Tautas padomē savus uzskatus par ārpolitikas jautājumiem, kaut arī tie redzami atšķirtos no ārlietu ministra oficiālās līnijas. Meierovics pieņēma abus manus noteikumus. Es sāku strādāt ārlietu ministrijā par ministra sevišķu padomnieku. Sākumā gan nebija vēl izstrādāta ārlietu ministrijas iekārta un nodalītas darbinieku kompetences. Faktiski izpildīju ģenerālsekretāra un viceministra uzdevumus."39)

Cielēns turklāt norāda, ka pašam Meierovicam kā ministram bija ļoti daudz darba. "Bet Meierovics savu darbu veica ātri un labi. Viņš bija ar dzīvu refleksu: modri aptvēra lietas un steidzīgi kārtoja. Šī steiga nenesa sev līdz paviršību. Meierovics prata ļoti labi sastrādāt ar saviem darbiniekiem. Kaut pašapzinīgs, tomēr nekad viņš neizrādīja iedomību vai ietiepību."40)

Savā biografiskajā romānā par Zigrīdu Meierovicu Ansis Gulbis raksta, ka "iecelt attiecīgus departamenta direktorus nebija liela māksla. Bet šie direktori, sekretāri, mašīnrakstītājas un reģistratori nezināja ko iesākt un gaidīja rīkojumus no resora vadītāja."41)

Tā tas bija, protams, tikai pirmajās dienās, kad jauna valsts izveidoja valsts aparātu. Iekaisis darbā un redzēdams ap sevi citus, Meierovics sagaidīja no tiem vismaz pašierosmi. "Ja viņš redzēja, ka kāds no viņa darbiniekiem spēj uz savu roku ko veikt, tad ļāva tam patstāvīgi strādāt," liecina Roberts Liepiņš, ko ārlietu ministrs jau kopš pirmajām dienām bija iesaistījis sava resora darbā.42)

Meierovica toleranci un demokratiskos vaibstus vēl iezīmē gatavība piepulcināt ārlietu ministrijas darbiniekiem prāvu skaitu Baltijas vāciešu. Kā Latvijas pavalstniekiem arī viņiem bija tiesība strādāt līdz jaunās valsts izbūves darbā. Visu izšķīra darba spējas un lojalitāte.

Kolīdz Meierovica darbības centrs pārcēlās uz Rīgu, viņam diendienā pienācās domāt par attiecību nokārtošanu ar Krieviju un Vāciju. Ar abām šīm lielvalstīm Latvija 1919./20. gadā atradās kaŗa stāvoklī. Pārsteidz tas, ka tieši Latvija bija tā, kas pieteica Vācijai kaŗu. Apstākļi, kas to izraisīja, bija šādi.

Pēc Bermonta sakaušanas Latvijas valdība uzzināja, ka dezorganizēto pretinieka pulku priekšgalā nostājies vācu ģenerālis Eberhards. Meierovics Latvijas valdības vārdā pieprasīja no vācu valdības atbildi, vai šis ģenerālis rīkojas Vācijas valdības uzdevumā. Vācija to apstiprināja. Ar to pietika, lai konsekventi rīkotos. Latvijas valdība 1919. gada beigās paziņoja, ka Latvijas republika atrodas kaŗa stāvoklī ar Vāciju. No Berlīnes uz Rīgu tādēļ atgriezās Latvijas diplomātiskais pārstāvis.

Der ievērot, ka tas notika laikā, kad Latvijas valsts nebija vēl ieguvusi de jure atzīšanu, kad zināmas skolas teorētiķi neuzskatīja Baltijas valstis par tādām, kas starptautisko tiesību izpratnē vispār pastāv, kuŗas, kā teikts, vēl arvien ir skelets bez miesas. Par spīti visam tam, Latvija pierādīja pretējo.

Latvija bez tam tanī laikā bija ierauta smagās cīņās ar sarkano armiju. Redzēdams latviešu tautas nelokāmās brīvības alkas, Padomju Krievijas ārlietu komisārs Čičerins tad piedāvāja Latvijai noslēgt mierlīgumu.

Iekams Latgale nebija no lielnieku kaŗapulkiem atbrīvota, Meierovics neatrada par iespējamu uzsākt miera sarunas. Pat ja Padomju Krievija būtu solījusi no Latgales atvilkt armiju, tad vēl arvien būtu problēmatiski, vai tas patiešām notiktu. Meierovics nebija vientiesīgs un neticēja jebkādiem padomju varasvīru solījumiem. Turpretim viņš nešaubījās, ka latviešu brīvības cīnītāji visu zemi atbrīvos saviem spēkiem. Arī viņš pats lika sevi ieskaitīt nacionālajā armijā.

No sociāldemokrātu puses viņam neatlaidīgi uzbruka. Viņu partijai rūpēja mierlīguma noslēgšana ar Padomju Krieviju par katru cenu. Meierovics turpretim respektēja kaimiņvalstis, viņš vēlējās mierlīguma slēgšanā saskaņoties ar Somiju, Igauniju, Lietuvu un Poliju. Varēja manīt, ka arī Sabiedroto interesēs bija izvilcināt mierlīguma slēgšanu, lai neatvieglotu Maskavai cīņu pret pretpadomju spēkiem, kas vēl nebija salauzti.

Pārrunas par miera sarunām ar Padomju Krieviju bija sākušās Latvijas Tautas Padomē jau 1919. g. 9. oktobrī. Vēl neatlaidīgāk tās turpinājās Satversmes Sapulcē.

Vispilnīgāko pārskatu par miera sarunu gaitu Meierovics kā ārlietu ministrs deva Satversmes Sapulces 1920. g. 2. septembrā sēdē, kad mierlīgums jau 11. augustā bija noslēgts. Viņam bija

jāatbild kritiķiem, vai mierlīgums noslēgts īstajā laikā un vai Latgali nevarēja atgūt arī sarunu ceļā. No šīs atbildes uzzinām, ka latviešu miera delegācija arī par to bija runājusi ar Ļitvinovu un Čičerinu. Minētie padomju ārpolitiskie vadītāji toreiz bija paskaidrojuši, ka viņiem neesot iespējams pavēlēt saviem kaņapulkjiem, no kuriem daļa pieder pie latviešu komunistiem, atstāt Latgali labprātīgi.⁴³) Bez tam ārlietu ministrs norādīja, ka ar mierlīguma noslēgšanas novilcināšanu Latvija neko nav zaudējusi.

Kā visur un arvien, Meierovics šinī vēsturiskajā sēdē runāja kā eiropietis. To tik spilgtā mērā pauda viņa vārdi: "Mēs uzsākām miera sarunas tikai 12. aprīlī ar apziņu, ka mēs nezaudējam, bet iegūstam, aizvien paturēdami acīs savu gala mērķi: ne tik vien mieru starp Krieviju un Latviju, bet vispārējo mieru pasaulē."⁴⁴)

Mierlīgums ar Krieviju nenozīmēja Latvijai tikai abpusīgu līgumu divu valstu starpā, kas turklāt bija noslēgts uz mūžīgiem laikiem. Šis līgums radīja sliksni jaunām starptautiskām attiecībām pasaules mērogā. Mierlīgums taču apliecināja Latvijas atdalīšanos no Krievijas impērijas un deva Latvijas valstij pilnīgu de jure atzīšanu no padomju puses. Vācijai un citām valstīm ar to pietika, lai neliegtu atzīšanu arī no viņu puses.

Roku rokā ar mierlīgumu gāja robežu kārtojums, optācijas un bēgļu reevakuācijas jautājumi. Neskatoties uz formālajiem līgumiem, kas ar Padomju Krieviju bija noslēgti, tam visam pievienojās vēl nebeidzamu konfliktu kārtošana ar Maskavas iestādēm.

Jau no savas varas pirmajām dienām Padomju Savienība ieguva pasaules slavu ar terrora metodēm un cilvēka tiesību pārkāpumiem. Meierovicam nācās glābt latviešu pilsoņus no brutālām apcietināšanām un paredzamas noslepkavošanas. Īsā laikā viņš iesniedza vairāk nekā simts protesta notas. Lai glābtu vajātus cilvēkus, bija jāielaižas t.s. ķīlnieku apmaiņā, kas gan nozīmēja Krievijā apcietināto miermīlīgo Latvijas pavalstnieku apmaiņu pret aizturētiem padomju aģentiem un spiegiem. Pretēji mierlīguma noteikumiem arī tad neļāva atgriezties prāvam skaitam latviešu bēgļu. Tāpat ar Pasaules kara laikā aizvesto fabrikas iekārtu un citu mantu reevakuāciju viss gāja kā pa celmiem. Ap visu to lielā mērā grozījās ārlietu ministrijas darbs, kur Meierovicam vienādi pienācās pielikt savu roku. Vēlākajās dienās, izvērtējot šī valstsvīra masīvo darbu un personisko izmaņu, tieši šī darba daļa palikusi tikpat kā neievērota un neizprasta. Pirmajos gados Meierovics dzirdēja pat pārmetumus, ka viņš nav pratis piespiest Kremli nodot Latvijai atpakaļ visas fabriku iekārtas, banku un lombardu vērtības, kokmateriālus 100 000 desetinu apmērā, tūkstošiem pilsoņu personisko mantu un aizvestās govīs.

Šinī un citā sakarībā dzirdēja Meierovicam pārmetam, ka viņš visnotaļ esot pārāk mīksts un piekāpīgs. Tie, kas to teica, piemirsa padomāt, cik īsti spēcīga ir latviešu dūre. Ka gluži pārāk mīksts savos darbos un vārdos viņš nebija, redzam no zūdīgajiem vārdiem, ko teicis Vilhelms Šreiners savas darbības laikā 1919. gadā Berlīnē. Šim tikko nodibinātās Latvijas republikas diplomātiskajam pārstāvim nācās nolīdzināt dažādus grumbuļus. "Grūti jautājumi radās starp citu tādos brīžos," vēstī Šreiners, "kad šeit Berlīnē nāca zināmi mūsu ārlietu ministra Zigrīda Meierovica temperamentīgie izteicieni par Vāciju, kas savās asās formas dēļ, kaut gan tie dibinājās uz faktiem, neizbēgami izsauca vācu ārlietu ministrijā daudz dusmu. Tā, piemēram, Zigrīds Meierovics bija nosūtījis Sabiedrotiem kādu notu, kuŗā aizrādīts, ka Vācija neievēro un pārkāpj Versaļas mierlīgumu. Kādā citā reizē vācu kaŗaspēks Kurzemē bija apzīmēts par demoralizētu armiju, kas nododas laupīšanām. Tālākā: vācu kaŗaspēks pēkšņi uzbrūk Rīgai, bombardē pilsētu vācu granātām, vācu loŗmetējiem, vācu ūautenēm, vācu lodēm u.t.t. Vienmēr vācieši un atkal vācieši. Par to Vācijas ārlietu ministrs, protams, bija ļoti uzbudināts, tas viņam krita uz nerviem."⁴⁵)

Kur nu tādā brīdī, kur fon der Golcs raka kapu Latvijas republikai, segdamies aiz krievu kapelmeistara Bermonta, varēja iztikt ar laipniem vārdiem. Pie tam no šīs puses Ulmaņa valdību un viņa ministrus no vācu puses apzīmēja taču par lieliniekiem. Meierovicam nepalika arī nepamanīts, ka aiz Bermonta stāvēja sākumā fon der Golcs un vēlāk ģenerālis Eberhards.

Notu izmaiņā ar Čičerinu apcietināto Latvijas konsulāro darbinieku un citu pilsoņu lietās Meierovics arī atļāvās lietot valodu, kādu normālos apstākļos viņam nenāca ne prātā lietot.

Aleksandrs Birznieks, Latvijas sūtniecības padomnieks Maskavā, devis pārskatu par drāmatisko stāvokli, kādu pieredzējusi ārlietu ministrija Meierovica laikā. "Apskatot diplomātisko saraksti par 1920. g. beigām un vēlāk, redzam, ka tā grozās ap mūsu apcietināto pilsoņu atsvabināšanu, kas lielā skaitā sēdēja Maskavas un citu pilsētu cietumos un koncentrācijas nometnēs. Gandrīz neviena diena nepagāja, kad mēs nepieprasītu kāda mūsu pilsoņa vai veselas grupas atbrīvošanu no cietuma un atlaišanu uz Latviju. Piem., Streļņas nometnē pie Pēterpils sēdēja apcietināti 120 mūsu jūrnieki, Maskavas cietumos bija ap 300 pilsoņu, no kuriem 1921. gada janvārī bija atbrīvoti tikai apm. 25 cilvēki. Vissāpīgāk tomēr mums bija pēc ilgākas meklēšanas un garākas sarakstīšanās saņemt ziņu, ka mūsu meklētais pilsonis sodīts ar augstāko soda mēru, kā tas bija, piem., ar Voldemāru Grīnbergu un vēlāk ar Jāni Kovaļevsku. Šie pilsoņi Ziemeļkaukazā bija daudz darījuši mūsu bēgļu repatriācijas lietā."46)

Ne vien Latvija, bet arī daudz spēcīgākas valstis par to, nespēja ik reizes glābt savus pilsoņus no padomju asiņainā terrora, par mantu reevakuāciju nemaz nerunājot.

Ne gluži viss, kas uzgūlās Meierovicam kā ārlietu resora vadītājam, bija ārpolitika parastajā nozīmē. No viņa vēstulēm sūtņiem redzams, ka 1919. gadā viņam bija jāpalīdz brīvības cīnītājus apgādāt pat ar tādām lietām kā zābakiem, siltu apģērbu un ieročiem (M.1919. g. 7. augusta vēstule Dr. O. Grosvaldam).

Viņam bija jāpiedalās starptautiskās sanāksmēs, kas ieguva vēsturisku nozīmi. 1921. g. 18. martā Meierovicam piekrita uzdevums atklāt Rīgā, Melngalvju namā, Polijas un Krievijas miera konferenci. Rīgas izvēle poļu un krievu saspīlētajām attiecībām arī nebija nekāda nejaušība.

Kopš Latvijas neatkarības sākumiem Rīga izvērtās par vispiemērotāko sēdekli rietumu diplomātisko pārstāvību vairumam. Latviešus šī ziņā apskauda kā igauņi, tā lietuvji.

Ārpolitikai Latvijas valsts sākuma gados piekrita lielāka loma, nekā vēlākajos gados. Tai izsekoja un to izvērtēja vispirms Satversmes Sapulce. Parlamentārajās runās Meierovicam atkārtoti bija jāapgaismo savs viedoklis un taktika. To prasīja ne vien partijas, bet tas atbilda Meierovica politiskajam stilam. It īpaši, kad Meierovics pa divi lāgiem kļuva valdības galva, viņš atzina par pareizu izskaidrot savu politisko kursu un uzklaut tautas vietniekus.

Kā mūsu parlamentārās prakses pazinēji teikuši, Meierovics ar to atšķīrā no citiem Latvijas ministru prezidentiem. Cielēns salīdzina viņu ar izcilajiem angļu liberālo valdību premjeriem, kas, kalpodami savas valsts interesēm, no sava viedokļa ievēro korrekta attiecības ar opozīcijas vadītājiem, neatsakoties arī no kompromisa. "Savu augsto amatu viņš pildīja cienīgi, nekad neizrādot uzpūtību un lielmanību," liecina Cielēns. "Šai nozīmē Meierovics lika vislabākās tradīcijas ministru prezidenta amatam, sevišķi sadarbībā ar parlamentu."47) Šāda politiska mijiedarbība nostiprināja latviešu parlamentārās demokrātijas pamatus.

Ministru prezidenta amatu Meierovics uzņēma vispirms 1921. gada 17. jūnijā, palikdams tanī līdz 1923. g. 26. janvārim, un tad vēl pa otram lāgam 1923. g. 28. jūnijā, paturot savās rokās valdības grožus līdz 1924. g. 26. janvārim.

Nākdams 1921. gada 16. jūnijā ar valdības deklarāciju, Meierovics apsoliya atdot visus spēkus un visas zināšanas, "lai nostiprinātu un izbūvētu demokrātiski tiesisku valsti."48) Šāda apņēmība ne ik reizes parādījās citu valdību deklarācijās, īstenībā te lieta negrozījās tikai ap deklarāciju, bet šī formulā Meierovics ietvēra savu konsekventu politisko koncepciju, negrozāmos demokrātiskos pamatprincipus. Viņš centās visam tam nospraust stīgas kā iekšpolitikā, tā kultūras laukā un saimnieciskās dzīves procesā. Runājot par pēdējo, viņš aizstāvēja brīvas tirdzniecības nepieciešamību un vērsās pret jebkādiem saimniecības ierobežojumiem. Neatkarīgi no runām Satversmes Sapulcē, viņš to no jauna uzsvēra 1922. gadā sarunā ar *Corriere diplomatica e consolare* redaktoru.49)

Jau no pirmajām dienām bija svarīgi nospraust piemērotus ceļus valsts dzīves galvenajiem virzieniem. Ārpolitikā tas jo sevišķi bija svarīgi. Meierovics apzinājās atbildību, kāda viņam piešķirta miera un valsts drošības nodrošināšanai. Ar mierlīgumiem un robežu konvencijām, kas bija noslēgtas ar kaimiņvalstīm, nepietika. Atlikās iet soli tālāk un jau laikus padomāt, kā

nodrošināt izcīnītās valsts eksistenci. Primāro drošības garantiju Meierovics saskatīja plaša apjoma Baltijas valstu savienībā.

Par Baltijas valstīm pēc 1. pasaules kara uzskatīja Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu. Neturēdamies vienīgi pie ārējām pazīmēm, Meierovics pieskaitīja tām arī Poliju, gan tikai tādā nozīmē, lai sagaidāmā politiskā vienošanās šo valsti tuvinātu Baltijas valstu savienībai. Pēc tam, kad Varšavā 1922. g. 17. martā panāktā četru valstu vienošanās (bez Lietuvas) netika no Somijas ratificēta, Polija pēc tam Baltijas valstu paplašinātās savienības variantos vairs nefigurēja.

Cik tālu sniedzās Meierovica ārpolitiskā iecere, rāda vēl viņa 1922. g. 31. marta runa Satversmes Sapulcē. Nākdams ar savām politiskajām tezēm un minēdams sadarbības līnijas, Meierovics tad teica: "Šīs līnijas ir miera līnijas, saimnieciskās jaunuzbūves līnijas, piecu Baltijas valstu savienības radīšana uz tiem pamatiem, kas visām šīm valstīm dotu iespēju brīvi attīstīties un plaukt."⁵⁰⁾

Kas deva Meierovicam dzenuļus neatlaidīgi iestāties par Baltijas valstu savienību?

Viena atbilde atrodama viņa ārpolitisko problēmu izklāstā jau Tautas Padomes 1919. gada piektās sesijas 6. oktobra sēdē. Tanī viņš uzskatāmā veidā apskatīja iespējamus draudus jaunajām valstīm. Tiem spēkiem, kas grasās iznīcināt Baltijas valstu patstāvību, būtu nostādāma pretim Baltijas valstu savienība. Meierovics teica: "... nodibināt zināmā laikā antanti, sirsniņu savienību starp Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu. Šīs valstis vieno ļoti daudz. Šīs valstis vieno, pirmkārt, viņu bēdīgā pagātne kā valstīm, kā nacionālām vienībām. Tās visas nav aizmirsušas tos 200 gadus, kamēr Pēteris Lielais pārgāja šīs zemes un ievēda to kārtību, kāda pastāvēja līdz 1917. gadam. Šīs valstis kopo arī vēl tas, ka viņām nav izšķirības viņu valsts dzīvē, tās visas stāv uz atzītas demokratisks valsts iekārtas platformas, viņas vieno lielas interešu kopības taisni šinī brīdī, kad viņas jūt, ka pret viņu patstāvību ir vērsti plāns šīs nācijas iznīcināt, kas tiek kalts un mēģināts izvest dzīvē."⁵¹⁾

Par Baltijas valstu savienības nepieciešamību runāja ne vien Latvija, bet arī pārējās Baltijas valstis. Pirmā Baltijas valstu konference notika 1920. gada janvārī Helsinkos. Kopējas apspriedes notika arī Tērbatā, bet sevišķu ievērību izpelnījās Bulduru konference tā paša gada augustā. Meierovicam piekrita nopelns, ka tā bija teicami noorganizēta un aptvēra visus galvenos jautājumus Baltijas valstu ciešākai sadarbībai.

Ar prof. Arnolda Spekkes gādību 1960. gadā iznāca Bulduru konferences protokolu kopojs (52), kas dod vispilnīgāko pārskatu par šīs vēsturiskās sanāksmes darbu un lēmumiem. Šeit apstāsimies tikai pie Meierovica daži atzinumiem, kas skāra šo konferenci tieši tās darbības laikā, 1920. g. 17. augustā. "Tagadējā konference," teica ārlietu ministrs, "atšķiras no Helsinku konferences tai ziņā, ka tagad starp piecām konferējošām valstīm lielā mērā uzlabojušās attiecības. Tagad visās sarunās un darbībā manāma veikta konsolidācija. Visas piecas valstis cieši vēlas panākt tuvināšanos, kādēļ arī konferences darbi labāk sokas... Politiskajos jautājumos mēs pieņemsim rezolūcijas, kuŗas tiks pamatus mūsu savienībai. Faktiska antantes (savienības) dibināšana tik ātri nav panākama. Savienības galīga izveidošana prasa laiku."⁵³⁾ Par Bulduru konferenci vēlākajās dienās teikts, ka tā nav devusi nekādus panākumus. Tāds uzskats parasti ir tiem ļaudīm, kas sagaida tūlītējus taustāmus panākumus. Ārpolitikā drīzāk attaisnojas tā saukto lēno soļu politika. Bulduru konference iešķīla tomēr dzirksti vēlākajiem pūļņiem triju Baltijas valstu kopējiem ceļiem. Ja nebūtu bijis jāuzduŗas nelaimīgajam Viļņas jautājumam, tad jau no paša sākuma kodolu triju Baltijas valstu sadarbībai būtu devuši valstsvīru sākotnējie lēmumi Bulduros. Gluži bez jebkādas vērtības nebija arī tas, ka Bulduru konferencē izstrādātos projektus vēlākajos gados izraudzījās par pamatu attiecīgo jautājumu nokārtošanai starp Baltijas valstīm, kamdēļ arī praktisko panākumu ziņā Bulduru konference lietpratēju izpratnē ieguva pirmo vietu Baltijas konferenču virknē, vismaz pirmo desmit neatkarības gadu laikā.⁵⁴⁾

1920. g. 6. novembrī Meierovics devās ceļā, lai apmeklētu Rietumeiropas galvenos politiskos centrus un tiešās sarunās ar turienes valstsvīriem cirstu stigas Latvijas de jure atzīšanai. Novembra sākumā Ženēvā sanāca Tautu Savienības 1. pilnsapulce. Ap Tautu Savienību saistījās tanī laikā visu

rietumu demokrātiju cerības, ja neskaita Savienotās Valstis, kas gāja savu ceļu. Meierovicam šķita, ka ar zināmu piepūli varētu Ženēvā panākt Latvijas uzņemšanu Tautu Savienības locekļu skaitā, kas dotu apvienotu Latvijas republikas de jure atzīšanu.

Aizpildīdams ikvienu dienu steidzamiem darbiem, Meierovics ņēma sev līdzi sekretāru. Tas bija Jānis Tepfers, vēlākais sūtnis. Pašam ministram neatlika laika dienas grāmatas rakstīšanai, labi, ja viņš varēja izdarīt sīkas dienesta atzīmes. Tādēļ jaunā diplomāta Tepfera klātie deva iespēju vismaz no viņa iegūt pilnīgāku notikumu aprakstu.

"Meierovics un delegācijas locekļi uzsāka drudzainu darbību, apmeklējot dažādo delegāciju vadītājus, tos informējot par Latviju un viņas centieniem, iesniedzot memorandus un notas. Beidzot tika panākts, ka Meierovics 1920. g. 25. novembrī pusstundas garā "exposé" varēja aizstāvēt Latvijas prasību, to uzņemt Tautu Savienībā. Viņš runāja īpašā, tikko radītā Baltijas valstu apakškomisijā, pie kam viņa ziņojumu šī komisija atzina par tik vispusīgu un izsmelšu, ka nekā vairs nebija ko jautāt."55)

Tepfers piemin Anglijas un Francijas delegāciju toreizējo atturību. Patiesus draugus latviešu pārstāvji atrada vienīgi Itālijas, Somijas, Polijas un vairākās Dienvidamerikas delegācijās. Tas vien, ka Ženēvā neizdevās ledu lauzt, neatturēja Meierovicu rīkoties tālāk. "Ar sīkstu neatlaidību mūsu ārlietu ministrs nolēma turpināt cīņu par de jure," atzīmē Tepfers. "No Ženēvas devāmiem decembra otrajā pusē vispirms uz to valsti, kuŗa no Sabiedrotiem vissiltāk bija atbalstījusi Latvijas lietu — Itāliju. Romā Latvijas delegācija atrada ļoti draudzīgu uzņemšanu, un Meierovics tur tika saņemts, kā viņš pats to teica, "nevis kā de facto, bet gan kā galīgi de jure atzītas valsts pārstāvis," kaut arī Sabiedroto solidaritātes dēļ Itālija nevarēja mums atzīšanu dot oficiāli. No Romas Meierovics ar delegāciju devās uz Parīzi."56)

No notikumu tālākā apraksta redzams, ka valdības maiņa Francijā sekmēja galīgā atrisinājuma atrašanu. Valdības priekšgalā nostājās Aristids Briāns, kas bez tam pildīja arī ārlietu ministra amatu. Tieši šis izcilais franču valstsvīrs bija Latvijai labvēlīgs.

Meierovics to uz karstām pēdām izmantoja jaunas notas iesniegšanai. Protams, ar prasību neatteikt Latvijai de jure atzīšanu. Grūtības turpretim bij gaidāmas no Anglijas puses, kādēļ Meierovics pavadīja Londonā vairāk nekā trīs nedēļas (no 1921. g. 1. līdz 23. janvārim). Pret Baltijas valstu atzīšanu bija sevišķi angļu ārlietu ministrs Kersons (Curzon). Tanī laikā lielnieki bija sagrābuši savās rokās atkal Armēniju un Azerbeidžanu. Piesardzīgais angļu valstsvīrs neizslēdza šādu pašu varbūtību Baltijas valstīs, lai gan viņam netrūka vēl citu iebildumu. Toties ministru prezidents Loids Džordžs (Lloyd George) negribēja pamest Baltijas valstis savam liktenim.

Latvijas un Igaunijas atzīšanas jautājumu pa trešam lāgam apsprieda Sabiedroto Augstākā padome 26. janvārī. Izšķirīgās pārrunas bija dzīvas un atskabargainas, turklāt ar neparasti atjautīgiem dialogiem. Visos sīkumos tos izdevās uzzināt, un Meierovics tos savā laikā atstāstījis draugiem.56)

Ziņa par Latvijas atzīšanu "de jure" no Sabiedroto puses pienāca Rīgā 27. janvārī, izraisot nepieredzētu sajūsmu. Notika manifestācijas. Apsveica Sabiedroto pārstāvības Rīgā. Bet ikviens tanī brīdī saprata, ka ar vienu sauju pateicības Meierovicam vien nepietiek. Viņa autoritāte augtin auga. Satversmes Sapulces priekšsēdis Jānis Čakste pulcināja tautas vietniekus 28. janvārī ārkārtējā sēdē. Meierovics pats ziņoja par sava ceļojuma panākumiem Satversmes Sapulces 18. februāra sēdē.57)

Ar Latvijas starptautiski tiesiskās atzīšanas izcīņu Meierovics veica sava mūža lielāko uzdevumu. Tam pievienojās 1921. g. 21. septembrī Latvijas uzņemšana Tautu Savienībā. Kā Meierovicam, tā viņa pēctečiem ārpolitiskajā laukā Tautu Savienība bija un palika nopietns darba lauks. Jebšu lielvalstis tur teica galveno vārdu, tad tomēr arī mazajām tautām radās iespēja runāt līdzī reģionālajos miera un drošības jautājumos. Latvijas valdība reaģēja uz silto gaisotni, ko viņai deva Tautu Savienība, ar īpašas Latvijas istabas māksliniecisko iekārtošanu Tautu Savienības pilī. No Baltijas valstīm viņa bija vienīgā, kas parādīja šādu žestu.

Ar Eiropas valstsvīriem Meierovics tikās bieži. Tās nebija tikai oficiālas attiecības. Ja vēl apspriedes ar Balfūru pirms 1918. g. novembra bija ar cieņas pilnu distanci, tad ar Briānu jau bija manāma tuvība, un ar grāfu Sforcu, Itālijas lielo valstsvīru, kā viņš, tā Dr. Miķelis Valters varēja runāt kā "līdzīgs ar līdzīgu."58) Meierovics savā laikā salīdzināts ar čehu ārlietu ministru Eduardu Benešu, kam piekrita liela loma Tautu Savienībā. Salīdzinājumam noderēja tas, ka Eiropas uzmanību uz sevi vērta divu jaunu valstu valstsvīri. Par kādu līdzību tomēr grūti runāt, kaut gan viņi abi pazīstami kā demokrati, kam demokrātija bija viņu pasaules uzskata būtiska sastāvdaļa. Ar ārēju kritēriju salīdzinājumam tomēr nepietiek. Neatkarīgi no viņu personības atšķirībām, Meierovics bija visnotaļ reālists, kam nevarēja aizplīvurot acis ne draugs, nedz pretinieks. Benešs turpretim izšķirīgā briesmu brīdī, kāds, piemēram, radās pēc 2. pasaules kara, kļuva illuzionists, akceptēdams pat padomju diktātūru. Kas gan teiks, ka līdzīgos apstākļos to būtu darījis Meierovics. Benešam bija nosliece uz slavismu, Meierovics stāvēja ar muguru pret to. Jau 1921. gadā, sarunā ar angļu laikraksta *Pall Mall* redaktoru Meierovics tieši uzsvēra, ka "Latvijai, Igaunijai un Lietuvai nav nekā kopēja ar Krieviju."59)

Mazo tautu politika Meierovicu tomēr tuvināja Benešam, un kā norāda Lotars Šulcs, viņu starpā pastāvēja sevišķi tuvas un draudzīgas attiecības. 1925. gadā Meierovics apmeklēja Benešu viņa lauku mājās.60)

Šāda veida draudzīgi sakari spēja satuvināt cilvēkus, kam bija veicami kopēji uzdevumi, tikai Meierovics nespēja sagādāt nevienam prieku ar līdzīgu ielūgumu. Jebšu komunisti apzīmogoja viņu par "pelēko baronu", tad zinām, ka viņš līdz sava mūža galam palika bezzemnieks. Darbodamies Zemnieku savienībā, viņš pat atšķīrās no daudziem saviem partijas biedriem, kurus dēvēja tautā par "puķpodu zemniekiem", jo, sildīdami krēslus Rīgā, tie tikai pa tālruni aprasījās, kas notiek viņu lauku mājās.

Kā jau iepriekš teikts, Meierovicam rūpēja jo sevišķi visciešākās sadarbības izveidošana ar kaimiņvalstīm. Baltijas valstu savienības doma, diemžēl, locījās līkumu līkumos un arvien kaut kur aizķērās. No jumta tā kā tā neko nevarēja celt, kādēļ Meierovics izšķīrās likt pirmo pamatakmeni sadarbībai ar Igauniju. Tas pirmajos gados šķita pat visgrūtākais uzdevums, kur tikko bija notikuši strīdiņi ap Valku un Ziemeļlatvijas pagastiem. Tie pie tam nebija vienīgjie grumbuļi.

Meierovics nebija paradis iet pa vieglāko ceļu. Ja jau ar igauņiem bija saspīlējums, tad tieši šo mezglu viņam patikās atrisināt. Piemērotu sarunu un kārtojumu ceļā viņš panāca, ka 1923. g. 1. novembrī Latvija noslēdza politiskas savienības līgumu ar Igauniju, kas ietvēra arī militāras sadarbības jautājumus. Noslēdza arī saimnieciskas ūnijas līgumu.61) Ar to sākās regulārās ārlietu ministru konferences, kurās vēlāk piedalījās arī Lietuvas resora vadītājs.

Ko tas deva vēlākajām dienām, to pateicis Igaunijas ministrs Fridrihs Akels. Viņam pieder šie vārdi: "Manas domas mani neizbēgami ved pie tā ģeniālā cilvēka Zigfrīda Meierovica, pateicoties kuŗa plašā vēriena Latvijas politikai mums izdevās 1923. gada Tallinas konferencē parakstīt savienības līgumu starp Igauniju un Latviju, kas kļuva par īstu izejas punktu metodiskai un panākumiem vainagotai sadarbībai abu valstu starpā un kas patiesībā ir tā sēkla, no kuŗas izrietējuši tālākie notikumi."62) 1923. g. 1. novembra līgums noveda pie Baltijas antantes 1934. g. 12. septembrī. Ar to izdevās novērst arī asimetriju triju Baltijas valstu politiskajā struktūrā, kur ilgu laiku trūka trešā dabiskā locekļa.

Ja Meierovics Ziemeļaustrumu Eiropas drošības dēļ bija domājis arī par Somijas un Polijas iesaistīšanu Baltijas savienībā, tad galu galā tikai Latvija, Lietuva un Igaunija spēja radīt šīs savienības īsto serdi. Par Baltijas valstu savienības ciltstēvu visi vienprātīgi atzinuši Zigfrīdu Meierovicu.

"Meierovics bija izcils valstsvīrs un diplomāts," apstiprina igauņu neatkarības izcīnītājs Kārlis Pusta. "Viņš man palicis atmiņā kā Baltijas tautu sadarbības uzticamākais draugs."63) To pašu ar uzsvāru teicis pēdējais igauņu ārlietu ministrs Kārlis Selters.64)

Kā finanču lietpratējs Meierovics nekavējās izveidot plašu saimniecisko līgumu sistēmu ar citām valstīm. Likdams pamatu Latvijas ārējās tirdzniecības politikai, viņš 1922. gadā noslēdza pirmos

divus tirdzniecības līgumus (ar Angliju un Čehoslovākiju), kas iezīmēja tālāko ceļu, pielietojot vislielākās labvēlības principu.

1925. gada vasarā, Īsu brīdi pirms traģiskās nāves, Meierovics devās gaŗākā ceļojumā pa Rietumeiropu, lai panāktu Latvijai labvēlīgu lēmumu Tautu Savienības padomē muižnieku apsūdzības lietā. Viņš tikās vispirms ar Tautu Savienības ģenerālsekretāru sēru Drumondu, kas no savas puses bija apmeklējis arī Rīgu. Kā liecina igauņu diplomāts Kārlis Selters, tad Drumonds bija dāņu un norvēģu sūtņiem atzinīgi izteicies par Baltijas valstīm, it īpaši vēl uzsvērdams, ka Latvijas ārpolitiku vada kā drošs kuģa kapteinis Zigfrīds Meierovics, kuŗa valstsvīra formāts sniedzas tālu pāri viņa zemes robežām.⁶⁵⁾

To saprata arī tie Rietumeiropas likteņu noteicēji, ar kuŗiem Meierovics tikās 1925. gadā. Viņu starpā bija Gustavs Štrēzemans un ģenerālis Hindenburgs, Baldvins, franču valstsvīri Dumergs, Briāns un Penlevē, Musolini, Masariks, Grabskis un citi. Bekingemas pilī viņu pieņēma Lielbritānijas karalis Džordžs. Meierovicam iznāca dot daudz interviju preseī. Latvijas nacionālā identitāte bija pilnā apjomā ievērota. Būdams Londonā, Meierovics neatteicās dot plašu interviju *Times* ārpolītiskajam redaktoram Viljamsam, izsakot viņam pie tā paša pateicību par cildeno novērtējumu, ko šis angļu publicists bija vēltījis Latvijai tās Brīvības cīņu laikā. Arī tāda ievēriba imponēja, un Meierovics tieši tādas lietas atcerējās.

Par Meierovicu dzirdēti daudzi spriedumi un viņa personības izvērtējumi. Par to izteikušies kā latvieši, tā cittautieši. Ja tie būtu tikai komplimentī, tos varētu neievērot, bet daudz kas teikts arī bez pārspīlējuma. Pat Edvarts Virza, runādams par Meierovicu, nav tik daudz dzejnieks, kā laika biedrs, kas ar viņu bieži sadarbojies un var spriest par viņu un viņa darbu bez liekām piedevām. Nav pārspīlējuma viņa vārdos, ja viņš par Zigfrīdu Meierovicu saka: "Viņa uzņēmība bij tik liela, ka viņš attīstījās ne pa dienām, bet pa stundām". "Būdams ārkārtīgi elastīgas dabas cilvēks, viņš nepastāv uz savu projektu izvešanu pa vienu ceļu. Ja tur ir gaidāma liela pretišķība, viņš uz reizi maina virzienu un iet pa citu ceļu, to maskēdams ar vislielāko piekāpību." "Viņa apslēptais gars bija tāds, kas viņu virzīja uz visu sarežģītumu atrisināšanu ļoti laipnā kārtā." "Patiess dzīves artists būdams, viņš ļoti agri iemācījās nešķūcošiem soļiem staigāt pa starptautisko parketu." "Ar Meierovicu nevien mūsu politikā, bet arī mūsu sabiedrībā ieradās jauns cilvēka tips: elegants, apburošs, starptautiskām manierēm, ar jau iedzimušu kultūru, cilvēks bez sentimentālītes personīgā un sabiedriskajā dzīvē. Šīs viņa īpašības un sevišķi viņa ievērojamais sabiedriskuma talants atstāja lielu iespaidu, un daudzi tam padevās."⁶⁶⁾

Kādā Meierovicam vēltītajā atceres vakarā Virza vēl papildus teica: "Meierovics piederēja tai cilvēku šķīrai, kuŗai nav ienaidnieku, bet tikai draugi."

Cits viņa centīenu biedrs, Ādolfs Klīve, salīdzina Meierovicu ar Ulmani. Klīve saka, ka Ulmanis nācis allaž ar gataviem priekšlikumiem, cerēdams, ka ikviens viņam piekritīs. "Meierovicam turpretī," piebilst viņš, "nekad nebija jau iepriekš pieņemtu lēmumu. To es piedzīvoju neskaitāmas reizes Pilsētu Savienības darbā, Nacionālajā Padomē un Satversmes Sapulces ārlietu komisijā. Meierovica vadītās iestādes lēmumam vajadzēja rasties kopīgu domu izmaiņas rezultātā. Ja debates novirzījās tādā plāksnē, kas Meierovicam nebija pieņemama, viņš tālāku jautājuma apspriešanu atlika, bet nereaģēja ne par, ne pret. Viņa uztverē katra deputāta balsij bija vienlīdzīgs svārs, jo visi bija no tautas vēlēti. Tāpat tas bija ar ministriem. Ja kādam priekšlikumam kabinetā radās vairākums, kas prezidentam nebija pieņemams, jautājums bija atliekams un plašāk studējams." Meierovics bija dzimis diplomāts, kas katrā sabiedrībā jutās kā savās mājās un nekļūdīgi prata ieņemt pareizo stāju savu domu visizdevīgākajai aizstāvēšanai"⁶⁷⁾

Sūtnis Vilis Šūmanis vēl papildina iepriekš teikto: "Meierovics bija ātrs un noteikts savos slēdzīenos, kas pārsteidza, jo diplomātam tā ir neparasta rīcība."⁶⁸⁾ Savā diplomātiskajā darbībā Meierovics bija virtuozs.

Bet arī kā valdības galva, pa divi lāģiem sastādīdams valdības, Meierovics ar savu nosvērtību un demokratisko stāju ieguva uzticību arī pie tiem, kas bija cita novirziena cilvēki. Latvijas parlamentārajā dzīves ritmā radās pārsteigums, kad Meierovics, lai iegūtu valdībai vairākumu,

atskaldīja no prāvās sociāldemokrātu frakcijas septiņpadsmit deputātus. Tie bija maziņieki ar M. Skujenieku priekšgalā.

Cielēns mēģina saskatīt citus motīvus šādam pārgājienam. Diezgan droši varam tomēr teikt, ka valdību nebūtu sastādījis Meierovics, ja vispār tāda pārmaiņa būtu notikusi, kas deva maziņiekiem iespēju piedalīties ar saviem ministriem valdībā.

Der atcerēties arī to, ka Meierovics, neskatoties uz to, ka viņš bija Zemnieku savienības biedrs, kandidēja 1925. gadā Rīgas pilsētas domes vēlēšanās no Progresīvo pilsoņu apvienības saraksta.⁶⁹⁾

Par Zīgfriđu Meierovicu kā cilvēku un valstsvīru izteikušies daudzi cittautu valstsvīri, diplomāti un parlamentārieši. Bez jau minētajiem un tiem, kas rakstīja Meierovicam atvadu vārdus Piemiņas fonda izdevumā, minēsim vēl tādus, kas piederēja kultūras aprindām.

Vācu publicists Bernhards Lamejs, kam Latvijas ārlietu ministrija uzdeva paplašināt informācijas darbu ārpus tiešā resora uzdevumiem un kas laiku pa laikam tikās ar ministru, vienā savā atmiņu grāmatā raksturo Meierovicu šādi: "Tā bija visspilgtākā un briljantākā personība uz Latvijas politiskās skatuves, ko apstrāvoja panākumi, kuŗa gars dzirkstīt dzirkstīja, laimes bērns, bet skarts arī no neizprotamas traģikas.

Šeit pieminētā traģika skāra ne vien viņu un viņa ģimeni, bet visu latviešu tautu. Drīz pēc savas atgriešanās no Rietumeiropas, Meierovics mira 38 gadu vecumā.

Daudzie ārzemju ceļojumi atrāva Meierovicu no ģimenes, bet arī tad viņš palika ģimenes cilvēks. Viņa ģimenē no pirmās laulības bija trīs bērni: dēli Helmut un Gunars, meita Rūta. Viņa atstātās vēstulēs tie bieži pieminēti. Arī otrās laulības laikā Meierovica ceļš aizveda pie tiem, pat lauku klusumā. Tieši izbraukumā pie bērniem Zemgalē norisinājās drūmais nelaimes gadījums. 1925. g. 22. augustā viņš piedzīvoja autokatastrofu uz Tukuma-Brizules ceļa. Aklā nāve laupīja latviešu tautai vienu no tās gaišākajiem dēliem, tiesību cīnītāju un ārlietu ministru, kas sargāja tās intereses uz ārieni gandrīz bez pārtraukuma. Meierovica bēres bija viena no drūmākajām Latvijas dienām.

Kad 1935. g. 18. augustā nelaimes vietā Tukuma tuvumā piestiprināja Meierovicam piemiņas plāksni, Jānis Lapiņš teica: "Pirms simts gadiem mūsu tēvi pastalām kājās gāja uz Pēterpili meklēt taisnību pie svešas tautas, bet tas vīrs, ko mēs šodien pieminam, godam reprezentējis mūsu tautu pie svešu zemju galmiem, atnesot mums viņu atzīšanu."⁷⁰⁾

Meierovics pie tam bija tas celmlauzis, kas sagādāja Latvijas republikai kā de facto, tā de jure atzīšanu. Tieši šinī kopsummā novērtējams šī lielā valstsvīra darbs. Arī tad tas nepasaka visu. Neatgādinot vēlreiz viņa nopelnus Latvijas demokratiskās kārtības nostiprināšanā, jāievēro, ka viņš lika izmanīt latviešiem eiropiskās sadzīves kultūras dzīvo dvašu. Un ne gluži bez nozīmes palika arī tas, ka tuvāk iepazīstot ministru prezidentu un ārlietu ministru Zīgfriđu Meierovicu, cittautieši sprieda un vērtēja latviešu tautu pašu. Banāli izsakoties, Meierovics bija "vizītkarte" visai latviešu tautai. Citu tautu piederīgie saskatīja viņā latvieti un eiropieti.

Kā par viņu sprieda ne vien Eiropas valstsvīri, bet arī citi, redzam kaut no beļģu kultūras darbinieka Burdelēna gadījuma. Moriss Burdelēns (Maurice Bourdelain), kas bija Briseles zinātniskās apvienības prezidents, apbrīnoja Zīgfriđu Meierovicu kā "lielu atbrīvotās nācijas veidotāju". Burdelēnam likās, ka Meierovics var dot daudz visai Eiropai. Pēc Meierovica traģiskās nāves viņš Briselē izteicās, ka "varbūt viņš (Zīgfriđs Meierovics) sapņoja kādu sapni par Latvijas nākošo slavu un redzēja simboliski paceļamies no apvāršņa Savienoto Eiropu, kuŗā viņa dzimtene ieņems redzamu vietu."⁷¹⁾

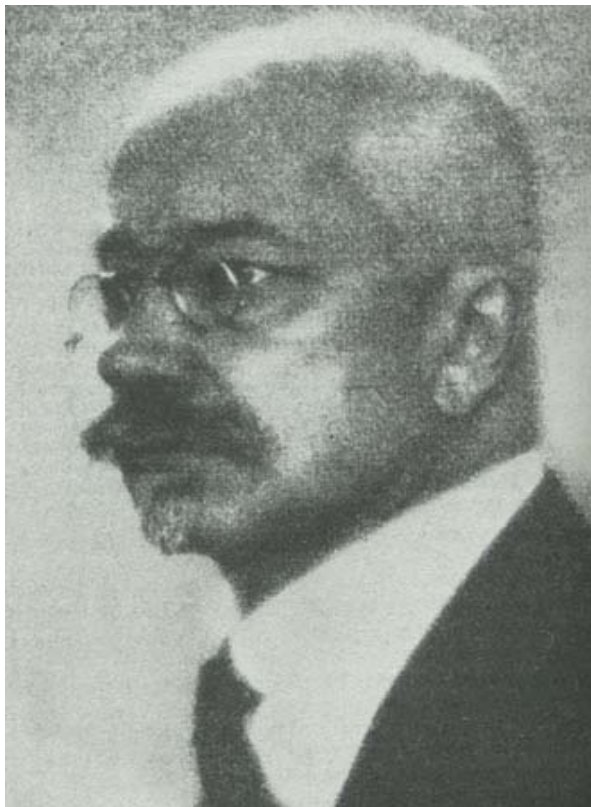
Diezgan droši varam teikt, ka ar šī lielā Latvijas valstsvīra nāvi nav gluži aizsērējuši tie dzīvie avoti, kas apstrāvojuši viņa tēvzemes pirmo republiku, bet kas sola veldzi vēl tālākajām dienām.

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. Zigfrīda Meierovica bieži lietotie vārdi mācītāja E. Stanges ģimenē Torņakalnā, Rīgā.
2. Ādolfa Bļodnieka atmiņas par Z. Meierovica skolas gaitām un darbošanos korporācijā Talavija. *Universitas* 1962. g. 9. nr., 17. -18. lp. Arī: Johanna Fīlholdes raksts *Jaunāko Ziņu* 1936. g. 68. nr.
3. Frīdas Olavas, tuvas Z. Meierovica laika biedres, liecinājums.
4. *Dzimtenes Atbalss*, 1915. g. 19. dec. 30. nr.
5. Monografija Z. A. Meierovics (Rīgā, 1935). Sk. Anša Gulbja rakstu "Atmiņas par Zigfrīdu Meierovicu", 215. lp.
6. Ādolfs Klīve, *Brīvā Latvija* (Ņujorkā, 1969). 164. lp.
7. Monografija Z. A. Meierovics. Bīskapa J. Rancāna raksts "Zigfrīds Meierovics un Latgale", 111.-113. lp.
8. turpat. O. Nonāca raksts "No skolas audzēkņa līdz valstsvīram", 198. lp.
9. turpat K. Ulmaņa raksts "Zigfrīds Meierovics Latviešu zemnieku savienībā", 23. lp.
10. *Laika Vēstis*, 1917. g. 7. nr.
11. turpat, 1917. g. 6. - 8. nr. Sk. Meierovica runas tekstu.
12. turpat.
12. turpat.
13. Runa ir par Kārli Seržantu, Iskobata locekli un aģitācijas nodaļas vadītāju.
14. *Brīvais Strēlnieks*, 1917. g. 9. (116.) nr.
15. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 394. lp.
16. Monografija Z. A. Meierovics, K. Ulmaņa raksts, 23. - 24. lp.
17. Monografija Z. A. Meierovics, 211.-212. lp.
19. turpat, 212. lp.
20. Latviešu Nacionālās Padomes 1918. g. 12. jūlijā izsniegtās pilnvaras oriģināla teksts franču valodā (Lettre de Creance) atrodas angļu Public Record Office arhīvā Londonā, reģ. FO 371/3316-673. — Tulkojums ņemts no Līgotņu Jēkaba *Latvijas valsts dibināšana*, 388.-389. lp.
21. Z. A. Meierovica 1918. g. 28. okt. un citi iesniegumi Britu ārlietu ministrijai, kas atrodami Public Record Office krājumos ar signatūru FO 371/3316-673.
22. V. Sīpols, *Slepenā diplomātija* (Rīgā, 1965), 23. u.c. lp.
23. Carlo Sforza, Graf, *Gestalten und Gestalter des heutigen Europa* (Berlin, 1931), 212. lp.
24. Public Record Office. Lieta FO 371/3316-673. Sevišķu ievēribu izpelnās 1918. g. 23. okt. akts nr. 177709.
25. turpat.
26. Vācu vēsturnieks Hans-Erich Volkmann's apzīmē savā grāmatā *Baltikumpolitik zwischen Brest-Litowsk und Compiègne* Latvijas de facto atzīšanu no Anglijas puses pirms 1918. g. 18. novembra par "valststiesisku kuriozu", jo viņam maz pazīstama Nacionālās padomes darbība un lēmumi.
27. Public Record Office. Lieta nr. 181252 un Meierovica sarakste ar Hovardu Smitu.
28. Monografija Z. A. Meierovics, 48. lp.
29. *Valsts pieci gadi 1918. - 1923.* (Rīgā, 1923). Z. Meierovica atmiņu raksts "Pirmais ieguvums diplomātijā" (citēts saīsināti).
30. *1917. gads Latvijā*. Revolūcijas dalībnieku atmiņas (Rīgā, 1957), 174. lp.
31. *Universitas*, 1955. g. 2. nr. Dr. O. Grosvalda raksts "Atmiņas par Z. A. Meierovicu", 32. lp. 32. Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1914 - 1920* (Stokholmā, 1967), 489. lp.
33. *Universitas*, 1955. g. 2. nr., 33. lp.
34. *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 1938. g. 4.(8.) nr., 575.-576. lp.
35. Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1914 - 1920*, 493. lp.
36. *Latvis*, 1925. g. 25. aug., 1169. nr. A. Berga ievadraksts.
37. Monografija Z. A. Meierovics, K. Zariņa atmiņu raksts, 122. lp.
38. Edgars Krieviņš, *Viņās dienās* (Melburnā, 1966), 109. lp.
39. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 82. lp.
40. turpat.
41. A. Gulbis, *Zigfrīds Anna Meierovics I-II* (Rīgā, 1939), 141. lp.
42. Grāmatas autora saruna ar ministru Robertu Liepiņu Bonnā, 1956. g. vasarā.
43. Satversmes Sapulces stenogramas, 1920. g. 8. burtnīca, 773. lp.
44. turpat, 777. lp.
45. Nonācs un V. Šreiners. *Pēc 18. novembra* (Rīgā, 1933), 166.-167. lp.
46. Monografija Z. A. Meierovics, 78.-79. lp.
47. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 172. lp.
48. Satversmes Sapulces stenogramas, 1921. g. 13. burtnīca, 1264. lp.

49. Pēc *Valdības Vēstneša* 1922. g. 117. nr. atreferējuma.
50. Satversmes Sapulces stenogramas, 1922. g. 8. burtnīca, 1111.lp.
51. Tautas Padomes protokoli I, 352. lp.
52. *Minutes of the Baltic Conference, held at Bulduri in Latvia in 1920. Published by the Latvian Legation, Washington, D. C., 1960.*
53. *Valdības Vēstnesis*, 1920. g. 17. aug. 185. nr. Meierovica intervija Latvijas telegrafa aģentūrai.
54. *Latvija desmit gados*. Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu vēsture (Rīgā, 1928), 61. lp.
55. *Universitas*, 1973. g. 32. nr. Jāņa Tepfera atmiņu raksts, 32. lp.
56. Latvijas de jure atzīšanas norise Meierovica versijā, aprakstīta viņam veltītajā monografijā, 172. lp.
57. Sīks Latvijas de jure atzīšanas prasību apraksts atrodams *Latvijas vēstures institūta žurnālā*, 1938. g. 4. nr., 569.-612. lp.
58. Carlo Sforza, Graf, *Gestalten und Gestalter des heutigen Europas* (Berlin, 1931), 11.lp.
59. Citēts pēc *Valdības Vēstneša* 1921. g. 269. nr.
60. *Valdības Vēstnesis*, 1936. g. 46. nr. Arī: *Universitas* 1936. g. 2. nr., sk. L. Šulca rakstu.
61. *Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 13. sējums, šķirklis "Meierovics", 26342. sleja.
62. *Valdības Vēstnesis*, 1936. g. 10. dec. 281. nr.
63. Grāmatas autora saruna ar igauņu valstsvīru Karelu Pustu Štrasburgā 1958. g., ACEN sesijas laikā.
64. Saruna ar Igaunijas bij. ārlietu ministru Kārli Selteru 1959. g. Štutgartē Baltijas padomes sēdes laikā.
65. turpat.
66. Monografija *Z. A. Meierovics*, 6.-11. lp.
67. Ādolfs Klīve, *Latvijas neatkarības gadi* (Ņujorkā, 1976), 54. lp.
68. Monografija *Z. A. Meierovics*, 129. lp.
69. *Nedēļa*, žurnāls, 1925. g. 3. nr., 200. lp.
70. *Valdības Vēstnesis*, 1935. g. 19. aug. 186. nr.
71. Pēc *Izglītības Ministrijas Mēnešraksta* 1927. g. 3. nr., 200. lp.

Voldemārs Zāmuēls

VOLDEMĀRS ZĀMUĒLS

Kāda austrumu paruna saka, ka cilvēks mirst pa divi lāgiem: vienreiz, kad viņa sirds stāj pukstēt, un otru reizi, kad viņš izgaist no ļaužu atmiņas, kad viņu neviens vairs nepiemina.

Šī paruna jāatceras, runājot par Voldemāru Zāmuēlu.

Ja viņa vārds un darbība būtu saistīta tikai ar 1905. gada revolūcionāru aizstāvēšanu tiesā, pilsoniskās konstitucionāli demokrātiskās partijas nodibināšanu šīs revolūcijas laikā, tikai ar darbību laikraksta *Latvis* redakcijā, vai strēlnieku pulku noorganizēšanu, tad varētu saprast, ka aizmirstības plīvurs spēj diezgan saprotami pārklāties visam pāri. Tādu likteni taču piedzīvojuši desmitiem, ja ne simtiem rosiņu latviešu darboņu. Bet Voldemāra Zāmuēla mūža gājums ar sabiedriski politiskajām rosmēm neaprobežojas ar minēto vien.

Viņa vārds ar sevišķu spožumu parādās tautas izcilāko darbinieku vidū it īpaši 1917. gadā. Tam seko izšķirīgi soļi valsts izveidošanas darbā, kas atbrīvo tautu no politiska mulsuma un bīstamām svārstībām. Ne tik daudz deklarātīvi vēstījumi nosprauž šinī laikā ceļu valststiesiskajai izaugsmei kā apņēmīga griba, kas veido pamatus valsts eksistencei.

Ja vēsturiskajos notikumos sava loma dažkārt piekrīt masām, tad Latvijas valsts dibināšanā redzam priekšgalā ejam latviešu inteliģenci. Jau Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā Pēterpilī tai bija sakāms svarīgs vārds, bet, nodibinoties Latviešu Pagaidu nacionālajai komitejai Valkā, tā visu tur savās rokās. Redzami latviešu inteliģences pārstāvji, ar Voldemāru Zāmuēlu priekšgalā, ķeras pie "melnā darba". Viņi izveido sakarus ar Sabiedroto diplomātiskajām pārstāvībām Pēterpilī, kas sagādā iespēju sūtīt Zigfrīdu Meierovicu uz Londonu, viņi aizstāv latviešu tautas pašnoteikšanās tiesības Krievijas Satversmes sapulcē, Ukrainā un Tālajos Austrumos, viņi iziet frontālā cīņā pret Latvijas neatkarības noliedzējiem, kuŗu kodolu sastāda lielinieki, bet vēl jo vairāk viņi liek nopurināt vecos putekļus tiem, kas ir mazdūšīgi un nespēj izprast lielās vēsturiskas stundas nozīmi, kas vēl neapzinājas, ka reiz pienācis laiks atkratīties no svešām varām.

Arī Nacionālajā padomē bija dažādi ieteikumi un viedokļi. Tanī laikā tīri pievilcīgs likās sauklis "Brīvā Latvija brīvajā Krievijā", bet Voldemārs Zāmuēls no savas puses jau no sākta gāla prasīja neatkarīgu Latviju un nevis autonomiju.

Runājot par Zāmuēlu, būs daudz jārunā par Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP jeb parastajos vārdos par Nacionālo padomi), bet iekāms to darām, iepazīsimies tuvāk ar viņa mūža gājumu līdz tam brīdim, kad viņš nostājas šīs pirmās latviešu tautas pārstāvības priekšgalā.

Nav daudz ziņu, ko Zāmuēls saglabājis par sevi. Savus iesāktos memuārus viņš 1944. gadā, atstājot Rīgu, pametis Blaumaņa ielas dzīvoklī uz galda. Tikai trimdas sākuma gados kāda nepieciešamība piespieda viņu uzrakstīt nelielu dzīves aprakstu.¹⁾ Tanī lasām:

Esmu dzimis 1872. gada 22. maijā Dzērbenes baznīckrogū, Cēsu apriņķī, Vidzemē. Mans tēvs Pēteris Zāmuēls bija namdaris un būvuzņēmējs, vēlāk zemkopis, īsu laiku krogus nomnieks. Mana māte Anna Zāmuēle bija meldeņa Gusta Ēversa vecākā meita. Apmeklēju pirmmācības un apriņķa skolu Cēsīs un Vidzemes muižniecības t.s. zemes ģimnaziju Bērzainē pie Cēsīm. Mācības valoda visās trijās skolās bija vācu. 1889. gada oktobrī pārgāju no Bērzaines ģimnazijas uz Nikolaja I ģimnaziju Rīgā, kur bija jau krievu mācības valoda ieviesta. Guvu gatavības apliecību 1890. g. decembrī. 1891. g. janvārī immatrikulējos kā Tērbatas universitātes tiesību zinātņu fakultātes students. Studiju laikā piederēju pie korporācijas Lettonia. 1895. g. 23. maijā noliku valsts eksāmenu, iegūdam cand. iur. gradu. Tā paša gada novembrī kļuva par zvērināta advokāta Kļaviņa palīgu Rīgā. 1902. g. 26. februārī mani uzņēma Pēterpils Tiesu palātas apgabala zvērināto advokātu skaitā.

1900. g. 21. novembrī salaulājos ar Vecauces tirgotāja meitu Mariju Zariņu. Bērni: dēls Valdemārs, dzim. 1901. g., un meita Nora, dzim. 1903. g. Ārpus savas profesionālās advokāta darbības esmu piederējis pie dažādām sabiedriskām un kultūrālām organizācijām. 1905. gadā man uzticēja atbildīgu amatu progresīva virziena politiskajā partijā.

1906. gadā rediģēju kopā ar zvērinātu advokātu F. Albertu politisku laikrakstu *Latvija*. 1915. g. vasarā tiku iecelts par Latviešu Strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas locekli. Sakarā ar Rīgas apgabaltiesas evakuāciju Pirmajā pasaules karā pārcēlos uz Tērbatu. Tur nodarbojos kā advokāts un minētās Organizā komitejas pilnvarnieks, kamēr neatgriezos Rīgā 1916. g.

1917. g. augustā pārcēlos uz Valku, lai kārtotu mana starplaikā turpat mirušā brāļa, zvērināta advokāta Oto Zāmuēla, lietas.

1917. g. augustā Valkā sasauktajā Vidzemes Pagaidu Zemes padomē piedalījos kā loceklis, bet valdē kā priekšnieka biedrs.

1917. gada 17. novembrī Valkā nodibinājās Latviešu Pagaidu Nacionālā padome, kas mani ievēlēja par valdes priekšnieku."

Šī ir Voldemāra Zāmuēla autobiografijas pirmā daļa, un pie tās apstāsimies. Paša Zāmuēla atturīgais stāstījuma veids prasa dažus papildinājumus. Kādā sarunā ar šīs grāmatas autoru Zāmuēls pavēra sava stāstījuma logu nedaudz plašāk. Paveŗoties caur to, uzzinām, ka Voldemārs Zāmuēls uzaudzis tādā ģimenē, kuŗā iemājojis hernhūtiešu gars un tikumi. Viņam un viņa mātei vienīgi nav paticis dažu brāļu draudzes tētiņu "raudināšanas veids", kādam bijis jāuzduŗas saiešanas namā. Tad jau daudz labāk paticis mācītājs Juris Neikens, kuŗu viņa māte tuvāk pazinusi. Neikens runājis allaŗ mierīgi un kodolīgi. Zāmuēlam Neikens zēna gados atgādinājis draudzes skolotāju Gailīti, kas savukārt runājis kodolīgi. Liekas, ka tas nav palicis gluŗi bez pēdām Zāmuēla tālākajās mūŗa gaitās.

Tāpat zēna gados Zāmuēls vērojis un salīdzinājis apkārtnes ļaudis, to iedabu, spējas un īpatības. Vēlākajos gados, nākdams saskarsmē ar citu tautu piederīgiem, viņš atradis apstiprinājumu tam, ka latviešu zemnieka inteligēnces pakāpe manāmi pacēlusies pāri citu zemju lauku ļaudīm. Ja pēdējo vidū jāuzduŗas pusinteligēntiem, tad latviešu zemnieks jau pagājuŗā gadsmīta otrajā pusē izcēlies ar sava veselā prāta slēdzieniem un teicamiem tikumiem. Zāmuēlam patika tos apzīmēt par labieŗiem.

Abi Zāmuēla tēvabrāļi bijuŗi pagasta vecākie. Paŗa tēvs bez skolas pratis iemācīties rakstīt. Ieiedams iegāŗņos Nēķenas pagasta Baltiņu mājās, tēvs pametis arodnieka amatu, dedzīgi pieķerdamies zemes kopŗanai. Ar seviŗķu uzŗvaru Zāmuēls piebilst, ka viņš audzis mīlestības un labsirdības vidē. Uz Baltiņu mājām viņi pārgājuŗi no Dzēŗbenes, kad viņš pats bijis septiņus gadus vecs. Tautskolu sācis apmeklēt tomēr Dzēŗbenē. Ja vēlāk no Bēŗzaines ģimnazijas ŗķŗries, tad tādēļ, ka nonācis uzskatu sadursmē ar vācu direktoru.2)

Zāmuēla autobiografija papildināma vēl ar to, ka, tikko nobeidzis studijas, viņš kādu laiciņu apguvis praksi pie zv. advokāta Friŗa Veinberga, kas toreiz vēl prata norobeŗoties no cittautu politiskajiem strāvojumiem un to ietekmēm. Un kā jauns tiesībnieks, Zāmuēls aizpildīja sava sasirguŗā brāļa vietu Valmierā. Viss tas bija rutīnas darbs, kādu to pazīst jebkuŗš advokāts. Ar savu cītību un darba prieku viņš sevi attaisnoja kā likumu pazinējs un uzticības persona Valmierā.

Bet jau lielāku izmaņu un ievēŗību Zāmuēls ieguva politiskajās prāvās, kādas kaudžu kaudzēm radās 1905. gadā un pēc tam. Kad Rūdfam Blaumanim bija jāstājas tiesas priekŗā it kā par krievu soda ekspedīcijas apvairoŗanu, pazīstamais latvieŗu rakstnieks par savu aizstāvi izvēlējas Zāmuēlu. Prāvas priekŗvakarā Blaumanis bija nosapņojis, ka viņam piespriedīs cietuma sodu, bet advokāts nodroŗināja labāku iznāķumu. Zāmuēlam izdevās sodu samazināt, kas aptvēra 20 cara rubļu soda naudu. Vilim Olavam un Kāŗlim Ulmanim kā redaktoriem tik labi neveicās, pie kam pirmajam bija jāpavada vairāk par gadu cietoksnī, un Ulmanis paglābās no soda, emigrēdam uz Savienotajām Valstīm. Netrūķa turklāt tādu, kam bija jāmēro tālais ceļŗ uz Sibīŗiju.

Zāmuēls sapazinās un cieŗi sadarbojas ar Rūdfu Blaumani *Latvijas* redakcijā. ŗŗis pilsoniski liberālais dienas laikraksts sāķa iznāķt Rīgā 1906. gada februārī Voldemāra Zāmuēla un Friŗa Alberta vadībā kā latvieŗu konstitūcionāli demokratiskās partijas oficiāls organs. ŗŗis pilsoniskās partijas eksistence vēlākajos gados nepamatoti noklusēta 3), kas pa daļai tādēļ, ka sociāldemokrāti pūlējuŗies visos laikos izcēlt savas partijas vēsturisko lomu.

Konstitūcionāli demokratiskā partija (sauķta arī par "kadetu" partiju) un viņas oficiozs *Latvija* palīdzēja labāk izprast demokrātijas pamatprincipus pilsoniskajās aprindās, kamēr pirms tam

demokratijas idejas daudzinašana bija kļuvusi tikpat kā par sociāldemokrātu monopolu, lai gan ar manāmu marksistisku balastu. Tie daudzinaja "proletāriāta diktāturu".

Zāmuēla nodibinātais dienas laikraksts *Latvija* izraka jaunu gultni latviešu demokratijas strāvojumiem. Ar to bija nosprausts konstruktīvs ceļš fundamentālo tautvaldības principu iedēstīšanai latviešu politiskajā kultūrā.

Revolūcijas atplūdu laikā *Latvijas* redakcijas vadību pārņēma Rūdolfs Blaumanis, kas savukārt bija vīrs ar stabiliem politiskiem uzskatiem un cara patvaldības pretinieks. Nedrīkstam piemirst, ka Piektā gada revolūcijas laikā pārsvaru bija ieguvuši radikāli uzskati. Tieši tādā laikā paust no skarbiem vējiem pasargātu demokratijas domu nelikās viegli. Laikraksts *Latvija* to darīja, atgaiņādams marksismu un, kā saka Andrejs Upīts, vērsoties pret Fr. Veinberga vadīto "melnsimtņieku kliķi."⁴⁾

Zāmuēla idejiski sabiedriskā darbība neaprobežojās vienīgi minēto darbu avīžniecībā. Pirms tam viņš jau bija rakstījis mēnešrakstā *Austrums* un laikrakstā *Baltijas Vēstnesis*.

Zīmīga bija Zāmuēla darbība Latviešu Izglītības biedrībā, 1908. gada 29. februārī nodibināja Rīgā Dr. Ādams Butuls. Jau sadarbība ar šo dedzīgo latviešu patriotu daudz ko nozīmēja. Tā neapsīka ar kopējiem centieniem Izglītības biedrībā, bet atrada vēl spēcīgāku izpausmi valsts idejas aizstāvēšanā.

Kā daudz kas cits, arī Ādama Butula vadītās Izglītības biedrības naskā darbība izglītības laukā mūsu kultūras vēsturē maz ievērota. Ne vien viņas nodibinātās vienpadsmit privātskolas ar latviešu valodas nostiprināšanu tanīs pašķīra jauniešiem gaišāku ceļu, bet Izglītības biedrība nebaidījās uzsākt cīņu pret rusifikāciju.⁵⁾ Šīs biedrības darbība aizsniedza arī Latgali, kādēļ nav pamatots daudzkārt izteiktais pārmetums t.s. baltiešiem, pārnovada latviešiem, it kā tie arvien atstājuši savas tautas brāļus Latgalē pilnīgā tumsā.

Arī rosīgā darbošanās Latviešu Strēlnieku Organizācijas komitejā saveda Zāmuēlu ciešāk kopā ar Latgales kultūras darbiniekiem. Jau viņa amats vien Strēlnieku Organizācijas komitejā prasīja šādu sadarbību, jo viņš bija Latvju strēlnieku bataljonu Organizācijas komitejas priekšsēža biedrs un strēlnieku pieņemšanas komitejas loceklis.⁶⁾

Ja ar Latgales latviešiem Zāmuēlam radās teicama saskaņa, tad to nevar teikt par savas paša tuvākās apkārtnes sociālistiem. Vēlreiz apstājoties pie Piektā gada revolūcijas notikumiem, raksturīgs ir notikums Dubultos. Piedaloties kādā revolūcionārajā mītiņā, Zāmuēls pieteicās pie vārda, lai oponentu ekstrēmajiem sociāldemokrātiem, bet tie liedza viņam vārdu. Tad Aspazija bija tā, kas iestājās par tādu kārtību, kas dotu vārdu arī pilsoņiem.⁷⁾ Tikai ar Aspazijas atbalstu Zāmuēls un Jēkabs Stumbergs toreiz ieguva vārda brīvību, kur tieši šī prasība bija izvirzījies cara patvaldības laikā kā pamatprasība un mītiņu runātāji kāpa pat baznīcu kancelē, lai pierādītu, ka pat tur tiem būtu dodams vārds.

Ja cara patvaldības laikā visplašākajos sabiedrības slāņos bija iepotēts uzskats, ka ar politiku nav jānodarbojas, tad Zāmuēls gāja tieši pretējo ceļu. Būdams redaktors, viņš rakstīja gandrīz tikai par politiskajiem jautājumiem, to pašu ar dzīvo vārdu darīdams sabiedriskajā laukā. Viņa viedoklis bija, ka tauta vispār nevar izaugt par nāciju, neiesakņojoties politiskajā kultūrā. Turklāt viņš saprata, ka politiskā kultūra nav siltumnīcas stāds, bet tai jādod dzīvības elpa ikdienā, paturot acīs tautas dzīves dienišķo pulsu.

Tālaika pretišķības ar vācu valdītāju kārtu tieši paasināja politisko domāšanu. Kur latviešiem vieniem nebija izredžu ko panākt, tur reālpolitiski apsvērumi piespieda sadarboties ar citiem pieņemamiem interešu pārstāvjiem. Par tādu 1912. gadā izvērtās Serafīms Mansirevs (1866-1928), kas bija cēlies no mordvinu kņaziem. Pēdējo ievēlēja par Krievijas Valsts deputātu ar latviešu atbalstu. To panāca toreizēja vēlēšanu balsu apvienošana. Jāievēro, ka vēl arvien pastāvēja klasu sistēma ar mantas cenzu. Krievijas 4. valsts domē kņazs Mansirevs tiešām pietiekami labi sadarbojas ar Jāni Goldmani un Jāni Zālīti, tiešā ceļā ievēlējot latviešu deputātiem.

Tad pienāca Februāra revolūcijas laiks. No šī brīža sāka mutuļot izšķirīgi notikumi, kas radīja latviešu dzīvei jaunu sliksni.

Tanī pašā brīdī, kur Rīgā dibinājās gan "strādnieku", gan "zaldātu deputātu padomes" un ap tām plīvo sarkanie karogi, Zāmuēls vada Sabiedrisko organizāciju kongresu. Tas sanāk Rīgas pilsētas otrajā teātrī, vēlākajā Nacionālajā teātrī. 1917. g. 21. martā sasauktais kongress iezīmēja jau pašā sākumā atšķirīgus uzskatus. Kamēr viena daļa neslēpa simpātiju Krievijas valdībai un tās tīri demokratiskajam virzienam, tikmēr šķiru cīņas daudzīnātāji meklēja glābiņu tikai "padomēs". Zāmuēlam un Marģeram Skujeniekam nenācās viegli novadīt trokšņaino sapulci. Daudzo pieņemto rezolūciju vidū viena paredzēja sadarbību ar pagaidu valdības vietējiem komisāriem un gubernas pārvaldniekiem. Tam tomēr bija tikai īslaicīga nozīme. Tāpat tas parādījās citos kongresos pieņemtajās rezolūcijās, kas nāca kā no pilnības raga. Cietāku mezglu sasēja tā paša gada 12. augustā sasauktā Latviešu sabiedrisko organizāciju konference Rīgas pilī, kas nolēma, ka Latvijas tautai, tāpat kā citām tautām, ir tiesība uz pilnīgu pašnoteikšanos.

Ne visur Zāmuēls bija klāt. Jau 1917. gada pirmajā pusē nodibinājās daudz partiju, bet Zāmuēls neiesaistījās nevienā no tām. Kad 1917. g. 2. septembrī vēlēšanu ceļā radās Vidzemes Zemes padome, kas aizstāja šādu pašu pagaidu padomi, jo tā nebija ievēlēta, tad viņš ieguva mandātu kā neatkarīgais. Viņa specifiskais svars politiskajā laukā bija tomēr tik liels, ka viņu ievēlēja par prezidija locekli. Bet arī Vidzemes pagaidu Zemes padome bija izraudzījusi viņu jau vasarā par savu pārstāvi oficiālajā Vidzemes gubernas zemes komitejā, kur viņš kārtoja lietas kopā ar kooperatoru E. Laursonu, V. Bastjāni un lauksaimnieku L. Kalniņu no Jaunpiebalgas.⁸) Bez tam viņu nozīmēja delegācijā pie Kerenska. Pārējie delegācijas locekļi bija Jānis Goldmanis, Jānis Zālītis, Zigfrīds Meierovics un Ādolfs Klīve. Šai delegācijai piekrita grūts uzdevums, jo Krievijas apspiesto tautu pārstāvji bija skaidrībā, ka Aleksandrs Kerenskis, tāpat kā krievu cari nevēlējās nekrievu tautām dot jebkādu brīvību un pašnoteikšanos. Galvenais trumpis, ko latviešu delegācija izspēlēja pie Kerenska, bija norādījums uz latviešu strēlnieku nopelniem. Viņu varonība un nacionālais lepni zem saviem karogiem vien jau dodot tiesības prasīt pašnoteikšanos.

Par šo vēsturisko apspriedi pie Kerenska Zāmuēls šīs grāmatas autoram pastāstīja, ka Krievijas pagaidu valdības galva klausījies latviešu pārstāvju runās bez jebkādas intereses, bijis vienaldzīgs.

"Koņečno — ja vinovat!" (protams — es pie tā vainīgs) Kerenskis gluži ironiski iestarpinājis no sevis šo piezīmi, noklausoties kādu viņam izteiktu pametumu. Tā tad esot bijusi arī vienīgā viņa atbilde uzstādītiem jautājumiem un latviešu delegātu konstatējumiem.⁹)

Ne vien krievu pusē latviešu patriotiem bija jāuzdužas pretestībai, bet to pašu viņi piedzīvoja sociālistiskās dogmas apmētajos tautas brāļos.

Toreizējo stāvokli labi raksturo Hermanis Asaris, kas jaunībā pats bija soļojis pa sociālistu iemīto ceļu. "1917. gadā visas nacionāli apzinīgās Krievijas tautas prasīja sev neatkarību un patstāvību vai vismaz tā saucamo autonomiju. To prasīja somi, poļi, ukraiņi, gruziņi, armēņi, un pat Sibīrijas dažādās tautas... Bet lielākā daļa sociāldemokrātu, ar Pēteri Stučku priekšgalā, joprojām uzskatīja nacionālismu un līdz ar to arī katru nacionālu autonomiju par "cauru zeķi", par kuŗu runā tad, kad "nav nekā cita, par ko runāt". Tāpēc drīz vien Vidzemes Zemes padomes sociāldemokrātiskais vairākums arī vairs nevēlējās par to runāt un taisni šai jautājumā Vidzemes padomē izcēlās ass konflikts, kas spieda visus pilsoņus no Vidzemes Zemes padomes aiziet... Pie tam sociāldemokrātu pārstāvis un Vidzemes Zemes padomes priekšsēdis Oto Kārklīņš teica šādus vēsturiskus vārdus: "... mēs negribam nekādas nacionālas autonomijas, bet tikai teritoriālu autonomiju. Nedomājiet, ka mēs aizstāvēsim latviešus. Mēs aizstāvēsim tikai savas šķiras intereses, lai te dzīvotu latvieši, krievi, ebreji vai samojedji! Mūsu lieta ir skaidra un tīra."

Zāmuēls sauca no savas vietas: "Netīra!"

Pēc tam Voldemārs Zāmuēls pieprasīja vārdu jautājumam, noprasot, vai klātesošā sociāldemokrātu frakcija visa apliecina, ka ka tikko dzirdētais teikts visas frakcijas vārdā. Sākumā sociāldemokrāti atbildēja nīrgādāmiešiem: "Ticības apliecība mums nevienam nav jādod. Bet pēc tam sauca: "Jā! Protams!"

Saņēmuši tik skaidru atbildi, pilsoniskā spārna pārstāvji pieprasīja sēdes pārtraukumu. Visi piecpadsmit pilsoniskās frakcijas pārstāvji bija vienis pratis par vienīgi iespējamo atbildi. Viņi

paziņoja, ka tikko dzirdētā O. Kārkliņa deklarācija, ar ko solidarizējas sociāldemokrātu apvienotā frakcija, kā arī latviešiem naidīgā noskaņa padara pilsoņu pārstāvjiem tālāku palikšanu Vidzemes Zemes padomē par neiespējamu.¹⁰) Oto Nonācs *Līdumā* norādīja, ka "koalicijas ideja Latvijā sabrukusi", t.i., ka kopdarbība ar sociāldemokrātiem izrādījies par neiespējamu. Īstenībā lielinieki pārņēma vadību. Bet ar pilsoņu pārstāvju izstāšanos no Vidzemes Zemes padomes tā pārvērtās fragmentā, tā vairs nebija tautas pārstāvības iestāde savā apgabalā.¹¹) Ar pilsoņu lēmumu solidarizējās liela daļa Ziemeļlatvijas apriņķu darbinieku.¹²)

Konflikts Vidzemes Zemes padomē paātrināja Nacionālas padomes jautājuma atrisināšanu, jo par plašas nacionālas pārstāvības izveidošanu bija atkārtoti rakstīts un runāts. Jau dažas dienas pēc cara patvaldības gāšanas nemitējās prasība pēc latviešu tautas leģitīmas pārstāvības radīšanas. "Latvija un latviešu tauta nav nekāda tirgus prece, par kuŗu būtu starptautiskajā lielkapitalistu un imperiālistu biržā jākaulējas. Latvija vajadzīga mums pašiem... Jārada Nacionālā padome. Tai būs jāizstrādā arī likumprojekti un Latvijas konstitūcijas projekts Latvijas Satversmes Sapulces apspriešanai," rakstīja jau 1917. gada 19. aprīlī *Dzimtenes Atbals*.¹³) Valkā izdots laikraksts *Līdums* 1917. g. 30. septembrī iespieda ievadrakstu "Ceļā uz Latviešu nacionālpadomi."¹⁴) Pēterpilī oktobra vidū notika apspriede ar priekšdarbiem. 29. oktobrī (vecais stils) Valmierā vajadzēja notikt Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes dibināšanas sapulcei, bet lielinieku apvērsums to izjauca.

LPNP (turpmāk apzīmēta sāsinājumā arī — Nacionālā padome) noturēja savu pirmo sesiju 1917. gadā no 16. līdz 19. novembrim Valkā (pēc jaunā stila no 28. novembra līdz 1. decembrim). Tās autoritāti cēla tas, ka bez Latgales, Kurzemes un Vidzemes (daļēji) Zemes padomju pārstāvjiem, tās dibināšanā un darbā piedalījās pilsoniskās partijas, Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, Valsts domē ievēlētie deputāti Jānis Goldmanis un Jānis Zālīts, Latvju kareivju nacionālā savienība, kooperatīvās un profesionālās organizācijas ar saviem pārstāvjiem. Bēgļu centrālkomiteja viena pati pirms tam bija aprūpējusi simtiem tūkstošu bēgļu, aizstāvot to intereses. Kaŗa apstākļos, kur Latvijas teritorija bija sadalīta svešu varu starpā un kur apmēram 800 000 bēgļu atradās ārpus Latvijas, tā bija vienīgā iespēja izveidot apvienotu tautas pārstāvību.

Nacionālās padomes specifisko svaru pacēla vēl tas, ka ap to pulcējās tautā pazīstami un atzīti darbinieki, kā Zigfrīds Meierovics, Voldemārs Zāmuēls, Jānis Čakste, Arveds Bergs, Kārlis Pauļuks, bīskaps Rancāns, Francis Trasuns, Jānis Kreicbergs, Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters, Kristaps Bachmanis, Ādolfs Klīve, Staņislavs Kambala, Jānis Sesks, Kārlis Goppers, Jānis un Vladislavs Rubuls, Oto Nonācs, Oļģerds Grosvalds, prof. P. Zālīte, Davids Rudzītis un daudzi citi. Pat sociāldemokrāti, kas atteicās piedalīties Nacionālās padomes darbībā, bija spiesti atzīt, ka tās darbu ceļ nozīmīgs latviešu intelliģences slānis.¹⁵)

Arī darbības funkcijas, kādas piekrita Nacionālās padomes amatpersonām, kārtoja vīri ar dziļu inteliģenci un profesionālu kvalifikāciju.

Ķeroties pie Nacionālās padomes valdes priekšsēža ievēlēšanas, iznāca balsošana par divi kandidātiem, par Voldemāru Zāmuēlu un Kārli Pauļuku. Tie abi bija redzami tiesībnieki un profilētas personības. Ievēlēja Zāmuēlu. Kā izsakās Ād. Klīve, tad par Zāmuēla kandidāturu stingri iestājies Jānis Goldmanis. Pēdējam bija liela pieredze Krievijas parlamentārajā darbā, un, acīmredzot, viņš saskatīja Zāmuēla personā vēl dažas priekšrocības, kas citādi maz būtu atšķirušās vienam kandidātam no otra. Bez tam Goldmanis bija ar Zāmuēlu cieši sadarbojies Latviešu Strēlnieku Organizācijas padomē, uzskatīdams viņu par rosīgāko tās locekli.¹⁶)

Voldemārs Zāmuēls bija sevi vienādi un visur parādījis par izšķirīgu un bezbailīgu cilvēku. Tieši tāds tobrīd bija liekams cīņas organizācijas priekšgalā, redzot visapkārt lielinieku patvaļu un izdarības.

Ievēlēja bez tam trīs priekšsēža biedrus. Par tādiem izraudzīja Kārli Pauļuku, Jāni Rubuli un Jāni Palcmani. Izvēlot piemērotas personas, bija turklāt ievēroti visi Latvijas apgabali.

Sekretāra amatu uzņēmās Kristaps Bachmanis, kā palīgus piesaistot Kārli Skalbi un Jāni Akurateru. No daudzajām LPNP nodaļām un komisijām minama jo sevišķi ārlietu nodaļa ar tās priekšsēdi Jāni Goldmani un tuvākajiem palīgiem — prof. Jāzepu Rancānu, Arvedu Bergu, Oto

Nonācu un ārkārtīgi darbīgo Ādolfu Dobeli, kam piekrita vēl citas funkcijas. Par Satversmes projekta izstrādāšanas komisijas priekšsēdi ievēlēja Zāmuēlu.

Ne gluži piemērota likās Zigfrīda Meierovica ievēlēšana par finanču nodaļas priekšsēdi, jo jau no viņa piedalīšanās brīža Ķījevas nekrievu tautu kongresā kļuva skaidrs, ka blakus viņa zināšanām tautsaimniecības laukā, viņš ir kā radīts ārpolitiskajiem uzdevumiem.

Nacionālā padome, darbodamās neparasti grūtos un apdraudētos darba apstākļos, spēja noturēt tikai trīs sesijas. Viss darba smagums tādēļ uzgūlās izpildu organam, kas bija Nacionālās padomes valde.

Nacionālā padome bija nodibināta Valkā, kur arī līdz 1918. gada vasarai palika valdes sēdeklis. Par laimi Zāmuēlam tur bija paprāvs dzīvoklis, ko viņš bez kavēšanās nodeva Nacionālās padomes rīcībā. Šai latviešu tautas pārstāvībai bija turklāt svarīgi darboties Latvijas teritorijā. Nelielā Ziemeļlatvijas pilsētiņā Valka tanī laikā pārvērtās par nozīmīgu politisku centru, jo tur atrada piemešanos politiskie sāncenši ar savām organizācijām, redakcijas un kultūras darbinieki.

Savā pirmajā sesijā latviešu patrioti, kas sanāca Valkā, apzīmēja savu kopdarbības organu par "Latviešu Pagaidu Nacionālo Padomi". Rodas jautājums, kādēļ tikai par "pagaidu". Toreizējā doma bija, ka LPNP ir ceļa sagatavotāja vēlāk vispārējās vēlēšanās ievēlētajai Latvijas Nacionālajai padomei, tas ir — demokratiskajās vēlēšanās ievēlētam parlamentam. Lai arī cik pieticīgs bija sākotnējais apzīmējums, tad nacionāli politiskā attīstība ierāva tādu ceļu, ka Nacionālā padome izvērtās par Latvijas valsts pamatlīcēju. LPNP apzīmēja pati sevi par latviešu tautas augstāko iestādi un tautas gribas izteicēju. Arī vēlākajās dienās tā no latviešu tiesībniekiem apzīmēta par "latviešu tautas priekšstāvības organu"¹⁷), kamēr Ādolfs Klīve, kas devis vienu no plašākajiem apskatiem par Nacionālās padomes darbu, apzīmē to par "priekšparlamentu".¹⁸) Par to, kā Nacionālo padomi izvērtēja cittautu politiskās instances, būs runa vēlāk.

Vispirms daži vārdi sakāmi par Nacionālās padomes darbu, ciktāl tas bija saistīts ar Voldemāra Zāmuēla tiešu līdzdalību.

"V. Zāmuēls vada visu (Nacionālās Padomes) darbību, uzņemas viņam piekritīgus priekšnieka pienākumus, nes visu risku ir lielinieku, ir vācu okupācijas varas priekšā," konstatē Līgotņu Jēkabs, kas bija viens no tuvākajiem viņa darba biedriem.¹⁹) Tieši šī liecība nozīmīga.

Pašnoteikšanās tiesību jautājumā 1917. gadā un vēl 1918. gada sākumā bija dažādi ieteikumi un viedokļi. Zāmuēls no savas puses Nacionālajā padomē iestājās par neatkarīgu, suverēnu Latviju un nevis autonomiju. Viņš necieta puskoka lēcējus. Tomēr viņš mērenāko uzskatu pārstāvjiem nemēdza uzbrukt, tikai tos pārliecināt. Tādu pašu ceļu gāja Kārlis Skalbe, kuŗa ievērtīgā siris apstrāvoja arī Zāmuēla vēso prātu un nelokāmo stāju. Ka tāda mijiedarbība un tāda garīgo spēku ievirze kļuva nepieciešama, to piemērotā brīdī pateica Goldmanis. Tas notika tad, kad pārrunāja manifesta jautājumu tautai. Klīve ieteica manifesta resp. deklarācijas tekstu sastādīt juristiem. Turpretim Goldmanis iebilda pret sausa, īsa un tīri formāla teksta sastādīšanu, kādu no juristiem varēja sagaidīt. Tauta jāuzrunā dzīvākā valodā. Un to vislabāk spēja Kārlis Skalbe, kas tad arī sastādīja vēsturisko aicinājumu "Visiem latviešiem!"²⁰)

Zāmuēla priekšrocība parādījās priekšlikumu formulēšanā, kam parasti vienbalsīgi piekrita pārējie Nacionālās padomes locekļi. Zāmuēls bija arī memoranda sastādītājs vācu valsts kancleram grāfam fon Hertlingam, ko nosūtīja uz Berlīni vācu okupācijas laikā. Kaut arī Goldmaņa vadītā ārlietu nodaļa darbojās diezgan patstāvīgi, tad tomēr galvenos apsvērumus un taktiku saskaņoja ar valdes priekšsēdi Zāmuēlu. Zāmuēls bija pret jebkādu sakaru uzturēšanu ar Krievijas pagaidu valdību, atsakoties arī no Nacionālās padomes deklarāciju piesūtīšanas tai. Pēc Oktobra apvērsuma Krievijā gan notika vietēja sataustīšanās ar Friča Roziņa "Iskolatu", jo šķita, ka no visiem latviešu lieliniekiem bez latviskas apziņas nav palicis vismaz Roziņš-Āzis, bet lielāka noteikšana bija citiem, kādēļ piedabūt viņus Latvijas neatkarības atzīšanā bija gluži vērtīgs gājiens. Vēlamais saskaņošanās fakts tomēr bija jāpierāda, kas ar pielietoto taktiku izdevās.

Kā Goldmanis, tā Zāmuēls bija pielikuši savu roku latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanā. Tagad, kur par ielas varoņiem bija kļuvuši tā sauktie sarkanie strēlnieki, Nacionālā padome ar tās

vadoņiem uzskatīja par savu pienākumu morāliski brīdināt politiski apmātos strēlniekus. Tiem veltīja īpašu uzsaukumu. Tanī cita starpā teikts:

"Latviešu strēlnieki! Ļauna vara, kuŗas nolūks ir mūsu tautas un zemes pazudināšana, ir sākusi jūs vadīt. Atjēdzaties no šīs ļaunās un tumšās varas iespaida un atminaties to, kas ir jūsu pienākums un gods. Atminaties mūsu tautas verdzības mūžus, atminaties savus brāļus, kuŗi krita mūsu nākotnes labā uz Daugavas un Lielupes krastiem! Esat savas tautas cienīgi, esat gaišie latvju kareivji, nevis tumšas varas kalpi. Paliekat savā dzimtenē un glābiet no posta Latviju, un tos, kas izmisumā sauc pēc palīga... Vai jums ir vienalga, vai bojā ejoša tauta jūs lād vai sveicina? Vai jums patīk labāk savai tautai nest važas, nekā brīvību?"

Arī pārējie argumenti un faktu apgaismojums, ko saturēja aicinājums strēlniekiem, bija ass, līdzinādamies vietumis apsūdzības rakstam. Liekas, ka teksta sastādīšanā savu roku bija pielicis arī Zāmuēls.

Diplomātiju varēja pielietot ārējās lietās, bet latviešu pašu starpā neatlika nekas cits kā runāt skaidru valodu. Nacionālā padome atradās cīņas pozīcijās pret daudziem ienaidniekiem. Tie bija ne vien lielinieki, bet arī vācu okupācijas vara Kurzemē un drīzi vien visā Latvijā, tie bija Baltijas baroni un gandrīz visu nokrāsu krievu politiķi, sākot ar Kerenski un beidzot ar krievu monarchistiem rietumu trimdā.

Ziemeļlatvijas stūrītis ar Valku pašā pamalē atgādināja eža pozīciju, kas ik brīdi izmanīja naidīgu varu asos zobus, un kas tādā stāvoklī tikpat kā neko nepanāktu, ja lielajos latviešu bēgļu centros, sevišķi Pēterpilī un Maskavā, nerastos spēcīgi atbalsta punkti. Pēterpils bija pateicīga vieta sakaru uzturēšanai ar franču un angļu vēstniecību. Tur vispār meklējams šūpulis Latvijas diplomātijai. Tikai ar Sabiedroto diplomātisko pārstāvību atbalstu Z. Meierovicam izdevās 1918. gada vasarā izkļūt uz Angliju, kas jau tā paša gada 23. oktobrī deva Nacionālajai padomei pagaidu valdības kompetenču piešķiršanu un Latvijas republikai de facto atzīšanu.

Pagaidu valdību?

Tas, ka Latvijai bijusi jau pagaidu valdība pirms 1918. gada 18. novembra radījusi ne vien latviešu, bet arī cittautu vēsturniekiem lielu galvas laužīšanu par to — kā var būt valdība, kur nav pašas valsts.

Ja dažādu ieganstu dēļ nebūtu ignorēta Latvijas valsts eksistence pirms 1918. gada 18. novembra, tad nekādu pretrunu un iedomātu ačgārnību nebūtu. Latviešu valststiesībnieki, ar prof. Dr. Kārli Dišleru priekšgalā, jau neatkarības laikā norādīja, ka pilnīgi patstāvīgas Latvijas valsts dibināšana notikusi jau 1918. g. 30. janvārī (pēc vecā stila 17. janvārī). Pamatodamās uz vispār atzītām tautu pašnoteikšanās tiesībām to panāca Nacionālā padome savā otrajā sesijā.²¹⁾

Tikai tas deva iespēju Meierovicam Nacionālas padomes uzdevumā un pilnvarā panākt audienci pie angļu ārlietu ministra Balfūra, kas vainagojās ar oficiālu Nacionālās padomes de facto atzīšanu valsts organa izpratnē. Nacionālajai padomei, t.i. tās valdei atzina pagaidu valdības funkcijas. Zināmā mērā tādu pašu atzīšanu saņēma arī Nacionālā padome no Francijas puses, ja arī citādiem vārdiem. Nacionālo padomi kā latviešu tautas pārstāvību atzina franču vēsturnieks J. Nūlenss Pēterpilī, piesūtīdams V. Zāmuēlam kā Nacionālās padomes prezidentam oficiālu rakstu, reaģējot uz pieteiktajām nacionālo tiesību prasībām.²²⁾

Nacionālās padomes starptautiski tiesiskā atzīšana nāca arī vēl no citas puses. Tās deklarētie nacionālās politikas principi un eksistence uztrauca vācu aprindas, kas pūlējās panākt Latvijas aneksiju vācu monarchijā. Latvijas valsts dibināšanas fakts nebija 1918. gada sākumā gluži nepazīstams vācu okupācijas varai, kā tas redzams no Kurzemes okupācijas pārvaldes Goslera aktīm.²³⁾

Zāmuēls un visi, kas bija ap viņu, turējās tikai pie Sabiedroto orientācijas, paredzēdami Vācijas kapitulāciju. Citādos uzskatos bija Demokratiskais bloks Rīgā. Tādēļ Augusts Vinīgs, kas bija atsūtīts kā Vācijas valsts ģenerālpilnvarotais Baltijas valstīs, centās krustot Nacionālajai padomei ceļu, ieteikdams bloka vīriem nodibināt līdzīgu latviešu pārstāvību Nacionālajai Padomei, ko varētu nosaukt par Tautas padomi. Vinīgs pie tam steidzināja tādas sāncenšu organizācijas dibināšanu. Par

to, kā viņš pats izsakās, viņi esot runājis ar bloka vīriem jau 31. oktobrī.²⁴) Lai apietu Nacionālo padomi, Viņš deva padomu ķerties pie Latvijas valsts proklamācijas no jaundibināmās Tautas padomes puses, kam vācu okupācijas vara apsola atbalstu saskaņā ar Hāgas konvenciju par sauszemes karu.²⁵) Jebšu sākumā Viņš izlikās, it kā viņš par Tautas padomes darbību neko nezina un viņu it kā pārsteigusi otrreizējā Latvijas valsts pasludināšana, tad viņš sagatavoja ceļu tieši tam. Viņam kā sociālistam bija simpātijas latviešu sociāldemokratu pusē. Tiem šādā ceļā nodrošināja vietu jaunajā Tautas padomē.

Demokratiskais bloks, īstenodams Tautas padomes dibināšanu tādos apstākļos, panāca galu galā to, kas Nacionālajai padomei nebija izdevies, proti, sociāldemokratu partijas piesaistīšanu.

Uz politiskās skatuves uzņāca šinī brīdī Kārlis Ulmanis. Vēlākajās dienās arī to pierakstīja 1918. gada 17. novembrī dibinātajai Tautas padomei par labu.

Bet Nacionālā padome kā latviešu tautas pārstāvība jau bija no Lielbritānijas valdības Viņas Majestātes vārdā atzīta pirms tam. "Pamest savam liktenim to iestādi, kas pirmā pasaules noteicošām varām bija deklarējusi Latvijas neatkarību un daļēji panākusi tās atzīšanu, nebija viegla lieta," norāda Ād. Klīve.²⁶) Tieši starptautiskajās attiecībās jaunai valstij tas kaitēja. Meierovicam, kas atradās rietumzemēs, tāds stāvoklis sagādāja manāmas grūtības.

Zāmuēlam kā Nacionālās padomes priekšsēdim pēkšņi radās iekšpolitiskas grūtības. Viņa vadībā bija nopietni strādāts, pie tam ar redzamiem panākumiem. Nacionālā padome taču bija Latvijas valsts pamatlicēja, un nu to nostūma malā. Ja vācu kaŗaspēks nebūtu ieņēmis visu Latviju, tāds pagrieziena vispār nebūtu noticis. Pārmaiņas radās jau no pirmā brīža, vācu okupācijas varai nostiprinoties arī Ziemeļvidzemē. Pirms tam, 1918. g. 19. februārī lielnieki paspēja vēl Zāmuēlu apcietināt un kā ķīlnieku aizvest sev līdzī. Viņš tomēr izbēga no gūsta Pleskavā. Valkā viņš atgriezās 25. februārī. Šo notikumu dēļ desmit dienas Nacionālās padomes darbība Valkā bija pārtraukta, bet ar 1. martu Zāmuēls pulcināja atkal savus darba biedrus savā dzīvoklī. Tur gan starplaikā bija apmeties vācu majors. Jau tas vien ierobežoja darbību.

Zāmuēls rūpīgi izsekoja jaunajam politiskās dzīves kursam, lēmumus atstājot valdei. Tai bija jāievēro ne mazāka konspirācija, kā pirms tam padomju pusē. Tādēļ lēmumus neprotolēja.

Slepeno sēžu lēmumus jau agrāk neprotolēja, kādēļ tos izdibināt vēlākajos laikos bija grūti un vēsturnieki nav varējuši atsaukties uz autentiskiem avotiem.

No aculiecinieku liecībām redzams, ka to, ko komunisti panāca ar terroru, to vācieši panāca ar dzelzs dūri. Nacionālajai padomei joprojām bija jācieš no abām varām. Kamēr valde, darbodamās Latvijas teritorijā, darīja iespējamo Latvijas interešu aizstāvēšanai, tikmēr ārlietu nodaļa Pēterpilī turpināja izbūvēt sakaru ceļus ar rietumu Sabiedrotiem. Ne gluži bez nozīmes palika arī tas, ka Nacionālā Padome turpināja darboties Ukrainā, Tālajos Austrumos un daudzajās latviešu kolonijās Krievijā. Pat nelielais latviešu pulciņš Helsinkos apsprieda Nacionālās padomes darbu un lika atskanēt savai balsij. Nacionālā padome bija kļuvusi par nozīmīgu nacionāli politisku faktoru, kas konsekventi aizstāvēja Sabiedroto orientāciju.

Ja bailēs no lielniekiem viena iedzīvotāju daļa samierinājās ar vācu okupācijas varu, tad Demokratiskais bloks tai pretojās, lai gan orientācijas jautājumā paturēja acīs alternatīvu. Rīgā uzskati abu orientāciju jautājumā dalījās.

Zāmuēls pats šinī jautājumā izteicies. Viņu atmiņu fragmentā lasāms: "Valde nodibina sakarus ar Rīgas politisko partiju apvienību "Demokratisko bloku" un konstatē, ka viņa taktika ārējā politikā saskan ar Nacionālās padomes nospraustajām līnijām."²⁷) Neapšaubāmi arī taktikai piekrita sava loma. Pēdējā Nacionālās padomes valdes sēde Zāmuēla vadībā notika 1918. g. 26. jūlijā. Tā bija 49. valdes sēde Valkā. Pēc tam Zāmuēls pārcēlās uz Rīgu, kur jau pirms viņa bija ieradušies citi valdes locekļi.

Bet darbības divdalījuma dēļ, pa Pēterpilī npsprausto stīgu daudz kas virzījās uz priekšu. No 26. līdz 28. jūnijam tur notika Nacionālās padomes trešā sesija. Zāmuēls nevarēja tanī piedalīties, bet tas lietai nekaitēja. Šo sesiju vadīja Jānis Čakste, kas jau pirms tam bija nonācis ar Kurzemes Zemes padomes pārvaldi Kazaņā. Trešā sesija notika vēl lielākā lielnieku ielenkumā, nekā

iepriekšējā. Kaut plenārsēdes dalībniekus Goldmanis pulcināja savā dzīvoklī, tad kādu laiku pārrunas bija jāturpina jau tīri drāmatiskos apstākļos Kazaņas katedrālē, slēpjoties aiz masīvajām kolonnām.

Ar valdes pārceļšanos uz Rīgu, likās, ka arī tur būtu sasaukama Nacionālās padomes pilnsapulce. Par to Zāmuēls bija domājis un Ād. Klīve šādu vajadzību diendienā atgādināja. "Pirmais, kas tai jādara," norādīja Klīve, "jāsastāda formāla valdība."28) Ja viņš runāja par formālu valdību, tad tādēļ, ka Nacionālās padomes locekļi pēc 1918. g. 30. janvāra par tādu faktiskajā nozīmē uzskatīja tikai šīs tautas pārstāvības valdi. Ikvienam no tās locekļiem piekrita jau toreiz savas noteiktas funkcijas.

Kaut arī apstākļi Rīgā, rudenim tuvojoties, prasīja pilnsapulces sasaukšanu, tad Zāmuēls ieteica nogaidīt ārlietu nodaļas vadītāja Goldmaņa ierašanos no Pēterpils.

Vispilnīgākais pārskats par ārpolitisko stāvokli Sabiedro uztverē bija tobrīd Goldmanim un Meierovicam. Goldmani Zāmuēlam ziņoja, ka varēšot ierasties Rīgā ne agrāk par decembra sākumu. Arī tad Zāmuēls bija par to, ka jānogaida viņa atbraukšana. Klīve, būdams Zemnieku savienības loceklis, uzturēja nepārtrauktus sakarus ar K. Ulmani. Tas deva iespēju noskaidrot, ka Ulmanis un sociāldemokrāti ir pret Nacionālo padomi. Tā bija tik krasa nostāšanās pret Nacionālo padomi, ka nelīdzēja arī Nacionālās Padomes piedāvājums Ulmanim uzņemties ministru prezidenta amatu.29) Zāmuēlam nekādu ambīciju nebija un viņš nemaz nemēģināja meklēt sev draugus un viņa amata stutētājus citur. Klīvem, kas ar visu savu sirdi un prātu bija pielicis savu roku Nacionālās padomes izveidošanā, tas tomēr graužtin grauza. Klīve politiskajā laukā bija arī mērķtiecīgāks. Redzēdams, ka Rīgā nojauc to, kas Valkā un Pēterpilī bija celts, viņš pretojās Ulmaņa nodomiem, kā arī pārmeta Zāmuēlam "bezdarbību". Par īstu bezdarbību gan nevarēja būt runas, tikai par bezdarbību, lai novērstu Nacionālās padomes nogremdēšanu jaunas padomes radīšanai.30) Zāmuēls izteica gatavību lietās labā pat ar Demokrātisko bloku apvienoties,31) bet tam savukārt pretojās sociāldemokrāti.

Vērojot tik miermīlīgu Zāmuēla rīcību un izturēšanos, atliek jautāt, vai viņš bija īsti politiķis. Nevienš īstens politiķis neizlaiž tik viegli grožus no rokām.

Zināmu skaidrību iegūstam, apskatot viņa raksturu un personību visnotaļ.

Visbiežāk dzirdētais vērtējums par Voldemāru Zāmuēlu bijis šāds: "vīrs ar augstu intelektu un stingri ētiskiem principiem." Fēlikss Cielēns, kas ar viņu sastrādāja Satversmes Sapulcē, apzīmē viņu kā spilgtu pilsonisko demokrātu personību, piebilzdams: "Voldemārs Zāmuēls atšķīrās no visiem ar savas intelektuālās sejas bargo notonojumu, it kā pats liktenis viņam būtu uzdevis figurēt par nesaudzīgu prokuroru, jo viņš pazina dzīvos cilvēkus un skaidri saredzēja ēnu puses."32)

Cielēna teiktais gan samezglojas kopā ar Zāmuēla visai enerģisko darbību Satversmes Sapulces sūdzību un lūgumu komisijā, par ko būs vēl vēlāk runa.

Ja par latviešiem mēdz teikt, ka tie ir mīksti un pārāk maigi savā raksturā, tad Zāmuēls bija pilnīgs pretstats tam. Stādīdams godaprātu un taisnību pāri visam, viņš prasīja to pašu no citiem. Tādās lietās viņš nepazina piekāpību. Stāvēdams par savu tautu un valsti, viņš prasīja arī no tautas darbiniekiem un valstsvīriem pienācīgu stāju. Arvīds Muchka, kas neatkarības laiku sākumā strādāja Latvijas ārlietu ministrijā, atceras, ka Zāmuēls nav beidzis šķendēties par to, ka valdības vilcienā kā "diplomātiskajam kurjēram" reiz ļauts braukt tādām, kas bijis pazīstams kā spekulants. Viņa izpratnē valsts prestīžs taču bijis jānosargā ik uz soļa.

Kalpošana tautas un valsts lietai sagādāja Zāmuēlam tikai personiskus pametumus, ja to aplūko no materiālā un profesionālā viedokļa. Atrazdamies sava tēva tuvumā no Nacionālās padomes laikiem, viņa dēls, arī Voldemārs un vēlākais robežapsardzes virsnieks saka: "Vispirms komunisti atņēma viņam maizi un visbeidzot deportēja, vācieši tēvam 1918. gadā Valkā atņēma advokāta prakses tiesības, beigās to pašu vēl darīja t.s. nacionāla valdība. Hamsuna vārdiem runājot, "loks noslēdzās."33)

Zāmuēls visu savu mūža laiku bija vīrs ar nelokāmu raksturu.

Bet ievērojams viņa darba cēliens nāca vēl Satversmes Sapulcē, Saeimā un viņa tiesībnieka gaitās. Pie šī darba posma vēl jāatgriežas.

Satversmes Sapulcē viņu ievēlēja 1920. gadā no 5 vīru lielās "tautas partijas" (viņa frakcijā bija Kārlis Skalbe, Erasts Bite, Ādolfs Bļodnieks un Miķelis Bružis).

Apskatot Zāmuēla darbību Satversmes Sapulcē, der vēlreiz ieklausīties Fēliksa Cielēna neitrālajā vērtējumā, it īpaši kur viņš piederēja citam politiskajam nogrupējumam. "Starp pilsoniskajiem demokrātiem, kas sēdēja Satversmes Sapulces centra solos, V. Zāmuēls bija visizcilākā politiskā figūra: persona ar cieņu un autoritāti. Viņš bija ļoti inteligents un godprātīgs. Politika viņam bija nevis līdzeklis goda kāres vai varaskāres apmierināšanai, bet patriotisks pienākums un principu realizācija. Ulmanis kā pagaidu valdības galva piedāvāja viņam 1919. g. ministra amatu, bet viņš no tā toreiz atteicās. Uz valsts amatiem viņš nekad nelauzās pats, par ministru (1921. g.) viņš kļuva citu aicināts, lūgts un pierunāts. Savos sociālajos ieskatos viņš bija mērens pilsonis, bet noteikts demokrats, kas demokrātiju atzina par vienīgo neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas veidu."³⁴)

Nedzīdamies pēc amatiem, Zāmuēls arī tad netika no tiem vaļā. Daži no šiem amatiem bija tādi, kas maz ievēroti. Viņš vēl nebija ievēlēts Satversmes Sapulcē, kad viņam lika veikt priekšdarbus Bulduru konferencei. Tas varbūt tādēļ, ka viņa izcilās spējas jau Nacionālās padomes laikā bija ievērojis Zigfrīds Meierovics. Tieši Meierovics prata ap sevi pulcināt apdāvinātus cilvēkus. Tas tad visam Latvijas ārpolitiskajam zelmenim nāca par labu.

Bulduru starptautiskajai konferencei gāja pa priekšu baltiešu sadarbības konferences Helsinkos un Tērbatā. Salīdzinot ar Bulduru konferenci, tās bija maznozīmīgas. Bulduru konference ar savu mērķtiecīgo politisko programmu un vērienu lika pamatu ne vien trīs Baltijas valstu, bet arī sadarbībai ar Somiju un Poliju, par ko vēl būs runa, apstājoties pie Zigfrīda Meierovica darba novērtējuma.

Zāmuēls bija, līdzīgi Meierovicam, viens no Bulduru konferences viceprezidentiem. Viņi abi pārstāvēja Latviju politiskajā un juridiskajā komisijā. Zāmuēls bija galvenais referents obligatoriskās šķīrējtiesas jautājumā, pie tā noskaidrojot Latvijas nostāju arī citās starptautiskajās problēmās.³⁵) Ja Bulduru konference bija teicami noorganizēta, tad tas bija galvenokārt Zāmuēla nopelns, jo viņš pie tās sagatavošanas sāka strādāt jau 1920. g. februārī, vadīdams ārlietu ministrijas īpašo biroju.³⁶)

Smagās krustugunīs Zāmuēls nonāca Bermonta uzbrukuma laikā, kad viņu valdība sūtīja delegācijā uz Igauniju, lai noslēgtu aizsardzības līgumu pret Bermontu. Igauni izteica gatavību palīdzību sniegt, ja tiem atstāj Valku un prāvu Ziemeļlatvijas teritorijas joslu, kas robežo ar Igauniju. Zāmuēls no savas puses norādīja, ka igauņu militārais atbalsts ir viņu pašu interesēs, lai ienaidnieks neielauztos arī viņu zemē.

Tikpat nepiekāpīgi, kādi bija igauņi, bija Zāmuēls kā delegācijas vadītājs. Ar igauņu spītīgo raksturu viņš bija iepazinies jau no Valkas laikiem, būdams šīs pilsētas domnieks. Pārējie latviešu delegācijas locekļi bija piekāpīgāki. Palicis savā nepiekāpīgajā nostājā gluži viens, Zāmuēls telefonēja ministru prezidentam K. Ulmanim, pamatodams savus uzskatus. Latvijas valdības galva nostājās Zāmuēla pusē. Atbildības smagums gulās uz abiem, jo Bermonta bandas jau atradās Daugavas krastā un Rīgas liktenis vienu brīdi likās jau apzīmogots. Bet pierādījās, ka arī tādos brīžos nedrīkst zaudēt galvu. Daudz netrūka, ka Latvija būtu toreiz zaudējusi prāvu savas zemes daļu ziemeļos. Par savu atšķiršanu no Latvijas uztraucās visvairāk robežpagastu latviešu lauku ļaudis. Principiālu domstarpību dēļ ar citiem delegācijas locekļiem, Zāmuēls no delegācijas izstājās.³⁷)

Tas gan nenozīmēja, ka robežstrīdu jautājumā Zāmuēlam vēl arvien nebūs jāturpina sarunas ar igauņiem. Liekas, ka vismaz valdībai bija skaidrs, ka galīgo robežu novilkšanai ar Igauniju jābūtu atkal Zāmuēls. Ne jau tādēļ, ka viņš savā serdē būtu igauņu pretinieks, bet gan stingrs valsts interešu pārstāvis. Turklāt vietējo apstākļu pazīšana Zāmuēlam nāca par labu, nerunājot nemaz par to, ka viņam kā tiesībniekam savukārt bija cita priekšrocība. Zīmīgi, ka ieceļot viņu Satversme

Sapulces laikā par Latvijas delegācijas vadītāju robežkonflikta lietā ar Igauniju, viņu neapzīmēja par Satversmes Sapulces locekli, bet par Senāta virsprokuroru, kādā amatā viņš bija jau pirms tam iecelts. Igaunijas intereses pārstāvēja diplomāts Aadu Birks. Robežkonfliktu abas puses vienojās izšķirt šķīrējtiesas ceļā. Par šķīrējtiesas priekšsēdi iecēla angļu kolonelu sēru Stīfensu Džordžu Tallensu (Tallens).

Tallensa priekšlikumu uzklausa abas puses, lai pēc tam delegāciju tiešajās sarunās panāktu vienošanos.

Angļu valsts archīvā (Public Record Office) atrodams pulkveža Tallensa autentiskais ziņojums viņa valdības ārlietu ministrijai. Tanī, cita starpā, teikts, ka "Zāmuēla kungs izmantoja savu klātieni, lai liktu izmanīt savā runā dziļu sarūgtinājumu. Pieminēdams daudzas lietas, viņš norādīja uz vietējo iedzīvotāju sūdzībām, kas cēla gaismā, ka igauņu režīms Valkā pārspējis vācu un lielnieku izrīcības. Visasāk viņš vērsās pret Igaunijas satversmes to daļu, kas jau 15. jūnijā ietvēra Valku Igaunijas teritorijā."38) Tallents cerēja panākt lielāku saprašanos starp Zāmuēlu un Birku privātajās sarunās, bet arī tās palika bez jebkādiem panākumiem.39) Ja viss galu galā nobeidzās puslīdz pieņemamā garā, tad pateicoties šķīrējtiesai, lai gan latviešiem bija sāpīgi pazaudēt Valkas pilsētas galveno daļu. Turpretim Latvija atguva igauņu okupētos pagastus. Tur bija jāizdara Satversmes Sapulces papildus vēlēšanas, kas pavairoja Satversmes Sapulces locekļu skaitu no 150 uz 152.

Robežkonflikta sapratīga izkārtošana nāca abām kaimiņvalstīm par labu. Sava daļa nopelnu piekrita Zāmuēlam. Tāpat viņam iznāca pielikt savu roku robežjautājuma kārtošanā ar Lietuvu. Jau 1919. g. decembrī viņš bija attiecīgās delegācijas vadītājs Kauņā. Sarunām ieilgstot, arī tur izšķīrās par šķīrējtiesu.

Ar ievēlēšanu Satversmes Sapulcē Zāmuēlam pašķīrās plašs darba lauks. Izvēloties demokrātisko sadzīves kārtību, latviešu tauta sagaidīja radikālus pārkārtojumus visās dzīves nozarēs. Tas nozīmēja ne vien satversmes izstrādāšanu, bet turklāt steidzamu agrārreformu, sociālu likumdošanu, piemērotu izglītības un kultūras prasību ievērošanu. No tā daudz vai maz bija atkarīga Latvijas valsts tiesiska prezentācija citu tautu acīs.

Bet, kur viss jāsāk no jauna un jānodrošina kārtīgs darbs, tur jāpievērš uzmanība arī ikdienas un elementārajiem jautājumiem. Lai pašas Satversmes Sapulces sēdes varētu noturēt bez traucējumiem, bija jāizstrādā t.s. kārtības rullis. Par referentu šīnī jautājumā izraudzījās Zāmuēlu.

Sociāldemokrāti bija arvien nadzīgi interpellāciju iesniegšanai. Tautas Padome piedzīvoja pirmo krusu un Satversmes Sapulcē interpellāciju mākoņi savilkās par jaunu, lai kapātu īpaši valdības iekšpolitiku.

Ne vien sociāldemokrātu frakcijas interpellācija, bet nemiers plašākos sabiedrības slāņos savukārt cēla dienas gaismā valstij nodarītos zaudējumus nemākulīgas saimniecības dēļ. Pagaidu valdības 1919. gada līgums ar nestabilo "Metal and Chemical" banku, bojātu silķu iepirkums Norvēģijā un citi saimnieciski līgumi nodarīja valstij vairāk nekā viena miljarda rubļu zaudējumu.40)

Satversmes Sapulce nespēja tam visam pāriet gaļām vienaldzīgi, pārmetumi Ulmaņa valdībai turpinājās. Lai atkārtoto pārmetumu mudžeklī rastu skaidrību un izdibinātu faktisko stāvokli, Satversmes Sapulce iecēla īpašu parlamentāru sūdzību un lūgumu komisiju (ērtības dēļ to dažkārt apzīmēja arī par revīzijas komisiju). Par tās priekšsēdi ievēlēja Zāmuēlu, kamēr par tās locekļiem nāca dažādo frakciju locekļi.

Lūgumu un sūdzību komisijas atzinums uztrauca sevišķi Zemnieku savienību, jo tā notikumu laikā bija sastādījusi pagaidu valdību. Tā apšaubīja parlamenta tiesību revidēt valdības darbību. Zāmuēls turpretim uzskatīja, ka parlamentam ne vien šādas tiesības jāizmanto, bet tam pat ir morālisks pienākums to darīt. "Iznāk galu galā tā, ka Satversmes Sapulcei zinot, ka ir nekārtības, tas jācieš un nav nekā jādara," teica Satversmes Sapulces 1920. g. 23. novembra sēdē Zāmuēls. "Nekārtības jaunā valstī zināmā mērā atvainojamas. Bet tas nekavē prasīt atklātu kontroli."41) 25. novembra sēdē vēlreiz par atklātajām nebūšanām runādams, Zāmuēls piebilda, ka "par lietas

polītisko pusi neesam tuvāk runājuši valsts interešu labā. Ja nebūtu bijušas revīzijas komisijas, tad daudzas lietas nebūtu uzpeldējušas, par to varat būt pārliecināti."42)

Kārlis Skalbe, kam savukārt kremta korupcijas ievazāšana valsts dzīvē, nespēja attaisnot, līdzīgi Zāmuēlam, nebūšanu slēpšanu. Savā Satversmes Sapulces runā, solidarizēdamies ar Zāmuēlu, viņš gleznaini teica: "Ja jūs uz plankumaina galdauta uzliktu šķīvjus un glāzes, tad plankumi caur to netiktu iznīcināti. Šim galdautam jātiek tīrītam, un, ja tagad uz tiem netīriem galdautiem, kas ir uz kukuļošanas galda, sastāda mākslīgi partijas un partijas politiķus, varbūt cienījamus vīrus, tas nebūt neapslēps tos plankumus."

Kaut gan Zāmuēls neuzrādīja tik daudz ļaunprātību kā nemākulības un neattaisnojamo nolaidību, lietā iejauktie valdības locekļi un to frakciju pārstāvji pūlējās ne vien taisnoties, bet atzina par izdevīgāku atgaiņāties ar rupjiem pretuzbrukumiem Zāmuēlam. Tas, protams, nebija labs parlamentārs stils. Izvairoties no minētās revīzijas tālākajiem atklājumiem un slēdzieniem, neslavā nākušie deputāti un to frakcijas mēģināja panākt Zāmuēla vadītas izmeklēšanas komisijas likvidāciju.

Kārlis Skalbe, kas gribēja redzēt tikko dzimušo Latvijas valsti spodru un tīru, sabangotajā Satversmes Sapulces 25. novembra sēdē teica: "Augstā sapulce! Jūs vienbalsīgi ievēlējāt revīzijas komisiju, bet tagad redzams, ka jūs gribiet viņas pārejas formulu un vispār revīzijas komisiju likvidēt, kamēr viņa nav devusi savu atzinumu par lietām, uz kuŗām prasīja valdības paskaidrojumus. Neaizbāziet viņai muti. Viņa ir darījusi mūsu valstij un valdībai labu darbu — viņa ir atsvabinājusi mūsu valdību no tām baumām, kas lipa viņai apkārt; no tām nenoteiktajām baumām, kuŗām nebija robežu. Revīzijas komisija bija vajadzīga. Bez viņas mūsu valdība joprojām atrastos zem baumu un aizdomu sloga. Ja viņa tagad valdībai un valstij izdarījusi zināmu pakalpojumu, jūs par to gribiet viņu diskreditēt un, tā sakot, aizbāzt viņai muti. Bet ar to jūs sev izdarīsiet sliktu pakalpojumu."43)

Parlamentāro izmeklēšanas komisiju jēga valsts dzīves sākuma gados labai daļai deputātu vēl nebija skaidra. Otrkārt, neizbēgamās kļūmes, kādas atgadās valdību darbā pat normālos laikos, toreizējā koalīcija neprata attaisnot lietišķi un ar cieņu, bet izvēlējās robusto paņēmienu uzbrukt tam, kam uzdots lietu noskaidrot. Visļauņāk bija tas, ka to turpināja gadiem ilgi. Ja sākumā pretojās jau minētajai revīzijas komisijai, tad pēc tam vērsās tieši pret tās priekšsēdi Zāmuēlu. Tādēļ tikko pieminēto nevarēja uzskatīt tikai par epizodu valsts darbā.

Zigfrīdam Meierovicam 1921. gada 19. jūnijā stājoties jaunas valdības priekšgalā, viņš aicināja savā kabinetā Zāmuēlu par zemkopības ministru. Daudz piemērotāks Zāmuēlam būtu bijis tieslietu ministra amats, bet paturot acīs nepieciešamību, izveidot radikālu un plašu agrārreformu, valdības galva atrada arī šim amatam īsto vīru.

Latvijas agrārreforma nebija vienīgi sociāli saimniecisks jautājums, bet tās dziļākās saknes ietiecās sarežģītos un atbildīgos tiesību atrisinājumos. Muižu īpašnieki krampjaini aizstāvēja savas tiesības, kas lielum lielā mērā balstījās uz feodālo laiku privilēģijām. Bet arī pati zemes sadalīšana radīja neskaitāmas problēmas, it īpaši steigas dēļ, kādā visa agrārreforma bija jāīsteno. No tā bija atkarīga visa zemes labklājība.

Zāmuēls izpildīja Meierovica kabinetā ne vien zemkopības ministra amatu, bet bija tanī pat laikā ministru prezidenta vietnieks. Tas lika viņam vadīt arī tā sauktās mazā kabineta sēdes. Tanīs kārtoja lielāko tiesu administratīvus un juridiskus jautājumus. Tomēr Meierovicam uzturoties ārzemēs, kas notika itin bieži, Zāmuēls vadīja arī lielās ministru kabineta sēdes.

Zemkopības ministriju Zāmuēls uzskatīja par vienu no svarīgākajām ministrijām. Latvijas apstākļos tas arvien tā bija, taču visvairāk jau minētās agrārreformas laikā. Būdams ministrs, Zāmuēls izstrādāja arī zemkopības ministrijas satversmi.

Kā Satversmes Sapulces loceklis viņš bija viens no darbīgākajiem agrārreformas likuma izstrādātājiem. Bez tam viņu ievēlēja Zemes ierīcības galvenajā komitejā, vispirms par locekli un vēlāk par priekšsēdi. Zemes ierīcības galvenā komiteja ar tās daudzajiem vietējiem atzarojumiem

radās kā Valsts zemes fonda organs. Valsts zemes fondu nodibināja, pārņemot muižas un atsvināmus zemes gabalus valsts īpašumā.

Tik grandiozs lietas kārtojums, kāds radās ar agrārreformas praktisku izkārtošanu, nevarēja palikt bez iebildumiem un sūdzībām. Sevišķi ar izkārtojumiem atsevišķās vietās katrs nebija mierā. Tas nevienu nepārsteidza, kur jau brāļu Kaudzīšu *Mērnieku laikos* atspoguļojas errastības un tīri cilvēciskas iekāres labāka zemes gabaliņa iegūšanā. Lai novērstu patvaļības, Zāmuēls atzina par vēlamu, ka centrālajā zemes ierīcības komitejā iesaistītu sabiedrisko elementu. Tas tad būtu kontroles labā.⁴⁴) Viņš to panāca.

Dažas privātas sūdzības nonāca Latvijas Senāta izšķiršanā, ko varēja uzskatīt par normālu parādību. Turpretim gluži citādi tas bija ar Latvijas cittautiešu zemes īpašnieku, — ar vācu, poļu un krievu minoritāšu petīciju Tautu Savienības padomei 1925. gada 6. aprīlī. To bija parakstījuši divi Latvijas Saeimas deputāti, barons V. Firkss un M. fon Fegesaks. Petīcija vērsās pret Latvijas republiku, kas bija atsavinājusi muižu zemi, bet to sasaistīja ar mazākumtautību tiesību aizkārums. Protestu pastiprināja vēl apstākļi, ka ar agrārreformu 2.700.000 ha lauksaimnieciski apstrādājamas zemes un mežu bija atsavināti bez atlīdzības. Cietušo vidū gan bija arī daži latviešu tautības nelielu muižu īpašnieki, kuŗu zemes kopplatība tomēr sasniedza 98.649 ha.⁴⁵)

Vācu sūdzības atspēkošanai Z. Meierovica valdība iecēla īpašu komisiju, kuŗas sastāvā Zāmuēls darbojās kā priekšsēdis, bet Kārlis Pauļuks un Dr. Fricis Menders kā locekļi, visi tiesībnieki. Viņu atspēkojumam netrūka panākumu Tautu Savienībā. "Mūs izglāba Briāns," saka Zāmuēls par muižnieku sūdzību Ženēvā, "jo, pateicoties viņam, lieta nenonāca plenārsēdē.⁴⁶)

Pretišķības Satversmes Sapulcē izraisījās atlīdzības maksāšanas jautājumā par atsavinātajām zemēm. Zāmuēls no centra partijas stāvēja līdzīgi labajam spārnā par piemērotas atlīdzības maksāšanu. Sociāldemokrāti un daļa progresīvo pilsoņu tomēr viņus pārbalsoja.

Gluži bez nekā arī tad muižu īpašnieki nepalika. Atstājamā daļā, ko muižu īpašnieki drīkstēja paturēt, bez paredzētajiem 50 ha dažkārt atradās spirta dedzinātavas vai citi saimnieciski objekti. Zīmīgi, ka Zāmuēls atzina par iespējamu 100 ha zemes atstāšanu muižu īpašniekiem, uzskatīdams to par taisnīgāku izkārtojumu, kamēr Arturs Alberings no Zemnieku savienības runāja pat par 500 ha.

Netrūka arī citu jautājumu, kas sacēla Satversmes Sapulcē virpuļus. Kolīdz bija sakāms kāds nozīmīgāks vārds valsts dzīves jautājumos, Zāmuēls teica savu vārdu, kuŗos izpaudās viņa paša, nevis viņa partijas apvienota bloka nostāja. Ja nu laiku palaikam uzšķīlās domstarpības Latgales jautājumā, arī tanī viņš teica to, ko domāja.

Kad Satversmes Sapulces 1921. g. 5. oktobra sēdē latgaliešiem pārmeta separātismu, Zāmuēls kāpa katedrā un plašākā runā pieskārs ne vien tam, bet aplūkoja Latgales jautājumu vispār.

"No savas puses es gribētu teikt, ka zināmas īpatnības Latgalei ir," uzsvēra viņš, "bet šīs īpatnības, ciktāl tās ir saimnieciskas un kultūrālas dabas, ir pārejošas un viņām vajadzētu izzust. Ar tām rēķināties un teikt, ka Latgalei jārada sava iekārta, nevajadzētu. Bet ir citas īpatnības, reliģiskas un psihiskas dabas. Mēs zinām, ka Latgalē reliģija noteic tautas dvēseles parādības, kuŗas neizzudīs un kuŗām arī nevajadzētu izzust, kuŗas ienes nevis nesaskaņas valsts organismā, bet padara viņu varbūt bagātāku un plašāku. Vai izejot no šīm pēdējās šķiras īpatnībām, būtu vajadzīga tā autonomija, ko prasa Kempa un Trasuna kungi? Man šķiet, ka autonomija galvenokārt domāta saimniecisko un kultūrālo vajadzību veicināšanai un apmierināšanai."⁴⁷) Ja Latgale turpretim tiektos pēc novadu sistēmas, tad tas tomēr novestu pie separātisma, piebilda Zāmuēls.

Lai arī šinī gadījumā viņu nepārprastu, der atcerēties Latgales deputāta Juŗa Pabērza vārdus, kur viņš Satversmes Sapulcē apzīmēja Voldemāru Zāmuēlu par Latgales labvēli, līdzīgu Zigfrīdam Meierovicam un Aleksandram Daugem.⁴⁸) Tieši viņš pievērsa sevišķu uzmanību agrārlietu izkārtošanai Latgalē, kurienes apstākļi manāmi atšķīrās no pārnovada stāvokļa.

Var apbrīnot Zāmuēla daudzpusību likumdošanas darbā. Gluži vienalga, vai tie bija tiesību, agrārie, sociālie, ārlietu vai nacionālie jautājumi, visos tanīs viņš ar lietpratību un apdomu pašķīra

ceļu. It īpaši sarežģītos vai kļūmīgos jautājumos viņu izraudzīja par komisiju vai delegāciju priekšsēdi, referentu parlamentā vai padomdevēju.

Par viņa darbību robežkonfliktu lietās jau bija runa, bet kad iznāca attiecību kārtošana ar Vāciju, viņu izraudzīja par referentu pagaidu līguma izstrādāšanai. Šinī jautājumā viņš runāja Satversmes Sapulces 1920. gada 9. jūnija sēdē, jau dažas nedēļas pēc Satversmes Sapulces sanāksšanas, kas notika 1. maijā. Pagaidu līguma lieta bija jāsatavot apakškomisijā. Deputātu darbs komisijās bija savienots ar krietni daudz darba. Stenogrammās tas neatspoguļojās un sabiedrībai tas palika nepamanīts. Dienas prese labi ja atreferēja plenārsēdes. Tomēr arī šo "melno darbu" der atzīmēt.

Liela darba slodze Zāmuēlam bez tam bija Zemkopības ministrijā. Zemkopības ministra amatā viņš sabija no 1921. gada 19. jūnija līdz 1922. gada 20. jūlijam. Satversmes Sapulce izbeidza savu darbību ar ārkārtēju sēdi 1922. gada 3. novembrī. Ar to arī Zāmuēlam noslēdzās šis intensīvais darba cēliens valsts darbā, un viņš atgriezās advokatūrā.

Tomēr tas nenozīmēja, ka Zāmuēlam vispār būtu lemts atgriezties privātajā dzīvē. Pēc neliela starplaika viņu aicināja atkal valsts darbā.

Tas notika 1924. gadā, kad Zāmuēls sastādīja valdību. Tā stājās Meierovica otrās valdības vietā. Pēc skaita tā bija astotā valdība Latvijas neatkarības laikā. Valdības mainījās bieži, un arī Zāmuēla valdības mūžs nebija ilgs, tas ilga no 25. janvāra līdz tā paša gada 18. decembrim. Jebšu visas parlamentārā laika valdības bija koalīcijas valdības, tad arī šī, būdama tāda, tomēr atšķīrās no visām pārējām. To atbalstīja sociāldemokrātu partija, pati neieiedama valdībā. Tādēļ daži apzīmēja Zāmuēla valdību par "kreiso valdību", kamēr Zāmuēls pats uzskatīja to par darba kabinetu, jo tās sastāvā bija bezpartejiski lietpratēji, kā arī finanču ministrs Ringolds Kalnings no A. Berga partijas, kas gan pati nostājās opozīcijā. Šīs 1924. gada valdības sastādīšana bija lielā mērā deputāta Cielēna rokdarbs. Vispilnīgāko pārskatu par toreizējām norisēm iegūstam no viņa paša. Sociāldemokrātu frakcija bija tā, kas gāza Meierovica otro kabinetu, kuŗa mūžs tādēļ aptvēra tikai nepilnus 7 mēnešus.

"Ministru kabinets bija kritis. Ko nu tālāk darīt?" jautā Cielēns savā atmiņu grāmatā *Laikmetu maiņā*.⁴⁹) "Mēs bijām valdības gāzēji, mums arī vajadzēja uzņemties atbildību par jaunās valdības sastādīšanu. To prasīja no mums parlamentārās cīņas loģika, to mums diktēja arī demokrātiskās iekārtas sargāšana pret reakcionāru virsnieku draudiem (domāts pulkvedis Krišs Ķūķis. Aut.). Šoreiz mums jābūt ļoti aktīviem jaunās valdības sastādīšanā un jārikojas steidzīgi.

Uzaicināju Bastjāni un Rudevicu noturēt tūlīt frakcijas prezidija sēdi, lai izlemtu mūsu rīcību. Bastjānis un Rudevics pievienojās manam ierosinājumam un steigā devāmies pie V. Zāmuēla. Izsacījuši mūsu nodomus, lūdzām viņu uzņemties ministru prezidenta pienākumus un sākt tūlīt naktī sastādīt jauno ministru kabinetu. Zāmuēls pieņēma mūsu piedāvājumu, atzina mūsu galvenās konkrētās prasības demokrātiskās kārtības un satversmes sargāšanai par izpildāmām un tūdaļ sāka rīkoties... Viss valdības stādīšanas darbs, kas citkārt prasīja daudzas nedēļas, tagad virzījās uz priekšu ātri. Ārkārtīgajai steigai valdības sastādīšanā bija divējādi motīvi. Pirmkārt, mēs negribējām dot laiku Zemnieku savienības līdeļiem Klīvem un Ulmanim atjēgties un jaukt mūsu valdības nodibināšanu. Otrkārt, mums bija jābūt gataviem arī uz varbūtību, ka pulkvedis Ķūķis, sajutis, ka tiek izšķirts viņa liktenis, ar bruņotu varu saceļas pret pastāvošo iekārtu, par ko jau klīda baumas Liepājā. Jaunajai Zāmuēla valdībai vajadzēja pārņemt valsts varu laikā, lai sagatavotos pret šiem draudiem.

Viss noritēja, kā bija paredzēts. 25. janvārī Voldemārs Zāmuēls prezentēja savu valdību Saeimā, lai dabūtu tās uzticību. Droši viņš kāpa katedrā. Seja pauda intelektuālu smalkumu, ilggadēja advokāta un politiķa pašapziņu, enerģiska valstsvīra apņemšanos realizēt savus nodomus. Svinīgā klusumā Zāmuēls izteiksmīgi un katēgoriski nolasīja šo valdības deklarāciju. Viņa balss tonis liecināja, ka jaunais ministru prezidents zina, ko viņš grib un ko viņš var. Šī taču bija pirmā valdība, no kuŗas Zemnieku savienība bija izstumta. Zāmuēla vārdus pret korupciju jau tūdaļ pavadīja skaļi aplausi pa kreisi un centrā. Tas bija īsts cīņas signāls. Kad Zāmuēls beidza nolasīt savu deklarāciju, atkal viņu pavadīja aplausi." Un Cielēns piebilst: "Uz Voldemāru Zāmuēlu liktās

cerības pilnīgi attaisnojās. Viņš turēja visus mums dotos solījumus, jo atzina par nepieciešamu ieturēt noteiktu demokrātisku virzienu iekšējā politikā."50) "Plašā sabiedrībā Voldemāra Zāmuēla ministru kabinets guva labu slavu kā korupcijas apkaŗotājs. Par korupciju apzīmēja ne tikai kukuļu ņemšanu, bet arī dažas legālas priekšrocības, ko ministri vai augstāki ierēdņi piešķiŗ privātām personām vai sabiedrībām."51)

Jebšu Zāmuēla valdību apzīmēja par kreisu, viņa politiskajā rīcībā drīzi jo vien saskatīja pretējas pazīmes. Sociāldemokrāti mazinieki 1924. g. 2. maijā iesniedza interpellāciju Saeimā par 1. maija gājieni un sapulču aizliegumu, kas bija notikusi zem klajas debess. Jau iepriekšējie gadi rādīja, ka internacionāli daudzinaŗās un svinētās 1. maija dienas sociālisti un komūnisti, kas slēpās aiz arodnieku izkārtnes, izmantoja plašām demonstrācijām Rīgas Esplanādes laukumā un provincē uz tirgus laukumiem. Pretinieku pretestība pārvērta parasti šādus mītiņus par smagu sadursmju vietām. Zāmuēls negribēja tādas iepriekš paredzamas nekārtības pieļaut.

Ministru prezidents Zāmuēls, atbildēdams interpellācijas iesniedzējiem, norādīja, ka iekšlietu resors jau laikus bijis informēts par to, kas gaidāms, pie kam komūnistu pagrīdes lapa, kas iespiesta Spartaka spiestuvē, paziņojusi, ka "sāksies cīņa, kuŗā strādniecība neapstāsies pusceļā, bet vedīs to līdz galam." Aizliedzot manifestācijas, neesot bijušas apdraudētas pilsoņu brīvības. Turoties jau pie esošajiem likumiem, viņa valdība ar 1924. g. 15. maiju vairs nepagarīnāŗot arī līdzšinējo valsts pastiprināto apsardzības kārtību, kāda bija nepieciešama pirmajos pēckaŗa gados.52) Drīzāk tā bija spiesta ierobeŗot pilsoniskas brīvības.

Ar 1924. gada beigām izbeidzās Voldemāra Zāmuēla valstsvīra gaitas.

Nevar teikt, ka viņš būtu kļuvis vienaldzīgs valsts darbam. Zāmuēls tikai neprata sev atrast piemērotu partiju, lai pašķirtu sev ceļu tādām darbam, kādam viņš kā viens no pirmajiem latvieŗu demokrātiem bija pievērsies. Arī tad ir bīstami teikt, ka "viņš neprata sev atrast piemērotu partiju." Latvijas parlamentārā sistēma pati radīja sev tik sareŗģītu sistēmu, ka blakus vienai lielai sociālistu partijai varēja nodrošināt sev ceļu tikai viena liela pilsoņu partija. Tā bija Zemnieku savienība. Ne tās programma Zāmuēlu atbaidīja. Līdzīgi Jānim Čakstem, arī viņš neatrada tikai iespēju sadarboties ar tās vadoņiem. Un, ja stingri nacionāli noskaŗotā inteliŗence Zāmuēlu mēdza apzīmēt par kreisu, tad tas bija tikpat greīzi tēmeŗts kā vācu frakcijas līdeŗa apgalvojums, it kā Zāmuēls ir "fanatisks ŗovinists"53), vai komūnistu dzēlīgais teiciens, ka viņš esot "monarchists".54)

Kā jau agrāk teikts un kā tas izlobāms no viņa politiskās darbības nozīmīgākajiem soļiem, Voldemārs Zāmuēls bija un palika allaŗ pilsonisks demokrats.

Ne personiskās godkāres dēļ, kādas viņam trūka, bet savas nacionālās apziņas un pilsoniskā pienākuma dēļ viņš bija ar mieru reiz kandidēt Vidzemes apgabalā no jaunzemnieku saraksta. No saraksta Vidzemē ievēlēja tikai vienu deputātu un tas bija Ernests Bauers. Arī Jāni Akurāteru, Marku Gailīti un Kristapu Bachmani toreiz neievēlēja. Ar agronomu Baueru viņu atšķīra tikai 399 balsu.55) Protams, jaunsaimniekiem likās svarīgāk ievēlēt aktīvu lauksaimniecības speciālistu nekā šinī gadījumā kādu tiesībnieku vai rakstnieku.

No Nacionālās padomes laikiem Zāmuēlam bija laba sapraŗšanās ar Oto Nonācu, kādēļ arī saprotams, ka viņš atbalstīja Nonāca vadīto jaunzemnieku partiju. 1928. g. martā Zāmuēlu ievēlēja ŗīs partijas centrālkomitejā, bet tanī viņš palika īsu laiciņu, nevēlēdamies sakompromitēties daŗu ŗīs partijas nelaimīgo "partijas veikalu" dēļ.56) Pagriezdams ŗai agrārajai partijai muguru, Zāmuēlu pierunāja Treŗās Saeimas vēlēŗšanās kandidēt no prof. Dr. Kāŗļa Baloŗa Latvijas darba savienības, kas bija apvienota ar kādreizējo tautas apvienību. Pēdējā jau Satversmes Sapulces laikā bija bez Zāmuēla darbojies arī Kāŗlis Skalbe. Neievēlēja ne vienu, nedz otru. Tā bija ŗiko partiju nelaime, ka par spīti tam, ka tanīs kandidēja daudz redzamu tautas darbinieku (jo tie bija izstumti no lielajām partijām), reti kāds ieguva parlamentā mandātu. Vēl pieminams, ka Rīgas pašvaldības vēlēŗšanās Zāmuēls stāvēja tuvu M. Skujenieka Progresīvajai apvienībai.

Nevis viņš uzmeŗlēja ŗīs partijas, bet tās pierunāja viņu kandidēt, izmantodamas viņa personības svaru. Īstā vēlēŗšanu kampaņā viņš neiesaistījās, kas parlamentārajās vēlēŗšanās tomēr ŗķita svarīgi.

Otrās Seimas laikā radās nodoms vēlreiz sastādīt Zāmuēla valdību. Ja tā būtu ieguvusi vairākumu, tad tā tiešām būtu kreisa valdība. Sociāldemokrātu abi novirzieni toreiz sadēvēs kopā ar centra grupām, dažiem latgaliešu un mazākuma tautību deputātiem, sagādājot 52 balsis šādai koalīcijai. Notika vienošanās par Zāmuēlu kā ministru prezidentu. Valsts prezidents Čakste uzdeva Zāmuēlam stāties Saeimas priekšā ar valdības deklarāciju. Bet tad notika kaut kas neparedzēts un vienreizējs Latvijas parlamenta vēsturē.

Cielēns notikumu attēlo šādiem vārdiem: "Kad Zāmuēls taisījās kāpt Saeimas katedrā, lai nolasītu valdības deklarāciju, Ņuroka divvīru frakcija pēkšņi paziņoja, ka tā atsauc savu atbalstu Zāmuēlam. Tomēr ministru prezidenta kandidāts vairs negribēja atkāpties un kāpa katedrā, lai izprasītu Saeimas uzticību. Nu sākās pavisam niknas debātes. Ādolfs Klīve laida vaļā savu smago artilēriju pret Zāmuēlu, arī Arveds Bergs tarkšķināja savu ložmetēju, bet mūsu frakcijas kaŗotāji cīnījās par Zāmuēlu, gan bez panākumiem, Ņuroka divvīru frakcija izšķīra nobalsošanu un vēl kādi atturējās, kas bija solījušies atbalstīt Zāmuēla kabinetu. Zāmuēlam pietrūka dažu balsu: par viņu 1925. gada 23. decembrī nobalsoja 47 deputāti, pret 44 un atturējās 5.

Nedabūjis Saeimas uzticību, Zāmuēls devās tūlīt uz pili, lai paziņotu valsts prezidentam par savu neveiksmi. Tas ļoti nepatika Čakstem. Mūsu neveiksmes cēlonis toreiz bija Ņuroka frakcija."57) Kā raksta Cielēns, tad Klīve bija sasolījis Ņuroka frakcijai ko tādu, ko tā vēlējās iegūt savu vēlētāju labā.

Parlamentārajā praksē arī tādas varbūtības bija iespējamās. Bet Zāmuēla iepriekšējā loma valsts dzīvē nebija gluži maza. Zāmuēls kā agrākās valdības galva, kā tieslietu ministrs un kādu laiciņu arī kā ārlietu ministrs bija pļāvis platu vālu. Satversmes Sapulces darbā viņu varēja pieskaitīt līdumniekiem, kas sagatavoja auglīgu zemi likumdošanas darbam un parlamentārajai praksei. Un par šo likumdevēju iestādi Zāmuēls desmit gadus pēc tās sanāksanas vispār teica: "Satversmes Sapulci minēs, kamēr pastāvēs Latvija."58) Bet tieši ar Satversmes Sapulces monumentālo darbu nav noklusējami arī Voldemāra Zāmuēla nopelni, ko ievēroja arī Saeimas darbības laikā.

Ar Satversmes Sapulci un viena gada valdības darbu Zāmuēls bija cieši jo cieši sasaistījis ar valsts uzbūves darbu. Viss tas vairoja cieņu un apbrīnu viņa politiskajam talantam. Valsts dzīves sākuma gados latviešu tauta tādus spējīgus cilvēkus vairāk ievēroja, nekā tas parādījās vēlākajos gados. Neatkarības pirmajā laikā tauta visu uztvēra intensīvāk un tiešāk. Tās demokrātiskā apziņa un nacionālā jutoņa skubināja darboties līdz ikvienam pašam, bet kur radās izdevība uzticēt ko citam, tad mērija visu ar stingrāku mērauklu.

1927. gada pavasaris nāca ar manāmu satricinājumu valsts dzīvē. 14. martā bija miris Jānis Čakste, Valsts prezidents, kas pirms tam pildīja citus svarīgus amatus un pašķīris tautai gaišākus ceļus.

2. Saeima savā 5. aprīļa sēdē izlēma Valsts prezidenta jauno vēlēšanu kārtību, jo prezidents bija miris pirms savas amata pilnvaru izbeigšanās, t.i. pirms trīs gadu notecējuma. Tanī pašā sēdē ķērās pie jaunā prezidenta vēlēšanām. Uzstādīja divi kandidātus, Pēteri Juraševski un Albertu Kviesi. Trijos nobalsojumos neviens no tiem neieguva 51 balsi, ar ko būtu pieticis ievēlēšanai. 7. aprīlī uzstādīja atkal divi kandidātus, bez Alberta Kviesā vēl Voldemāru Zāmuēlu. Atkal trijos balsojumos nesanāca vajadzīgais vairākums. Pirmajā gājienā Kviesis ieguva 43, bet Zāmuēls 44 balsis. Divi pārējie balsojumi deva līdzīgu balsu skaitu, vienreiz 47, otreiz 43. Kamēr Zāmuēls noņēma savu kandidāturu, Kviesis turpināja dienu vēlāk sacensties ar Fridrihu Vesmani. Nepieciešamo balsu skaitu neieguva ne viens, nedz otrs. Latvijas parlamentārajā praksē tas bija kļuvis par vissarežģītāko jautājumu. Izeju atrada 8. aprīļa sēdē, uzstādot tikai vienu kandidātu. Tas bija Gustavs Zemgals, kas ieguva 73 balsis. Tā tad desmit reizi nācās balsot, lai ievēlētu Valsts prezidentu. Bez labā un kreisā spārna Saeimā bija vēl centrs un minoritātes. Visus apvienot ap vienu kandidātu nenācās viegli. Arī Somijas un citos rietumu parlamentos tādos gadījumos rodas grūtības. Pāri vienas piemērotas personas izvērtējumam taču stāv partiju sistēma un politiski apsvērumi. Līdz kompromisa atrašanai, kā redzējam, Zāmuēls bija viens no spēcīgākajiem kandidātiem. Jau paredzētā izvēle vien darīja viņam godu.59)

Ja nu esam Valdemāru Zāmuēlu aplūkojuši kā valstsvīru ar viņa īpatiem vaibstiem, tad paceļas jautājums, vai viņam varam atrast kādu līdzinieku.

Latviešu valstsvīru vidū gan ne. Tad jau drīzāk kādā citā Eiropas zemē, proti, Francijā.

Gribētos šinī sakarībā minēt Rēmondu Puankarē (Poincare). Ja ievērotum viņu abu darba dedzību un gara skaidrību, tad tas būtu par maz, — tādas īpašības ir daudziem. Salīdzinājumam ar Puankarē dažus pavedienus atrodam angļu publicista Viljama Martina dotajā portretējumā ar minēto franču valstsvīru. Lūk, ko viņš saka par Rēmondu Puankarē: "Viņš bija vienlaicīgi sirsnīgs un sauss, viņa balss skaņa bija asa, ikviens vārds precīzs. Bieži dzirdēja sakām, ka Puankarē pietrūkst šarma. Vienā skatījumā tas tā ir. Viņam vispār nav siltuma. Bet ārējas pievilcības vietā viņam ir goda prāts un viņš paradīs par visu spriest labā ticībā. Kamēr citi ir filozofi, viņš ir vīrs, kas stingri turas pie likuma. Puankarē ir jurists un nav tautsaimnieks."⁶⁰) Runādams par Puankarē, Viljams Martins, kas viņu personiski pazina, apgalvo, ka Puankarē kā gribas cilvēkam tomēr brīžiem pietrūcis enerģijas. To gan nevar teikt par Zāmuēlu, lai gan daudzas līdzības viņiem ir. Gluži vienādu cilvēku un sevišķi valstsvīru tā kā tā nebūs.

Franču nācija varēja lepoties ar vecām un nostiprinātām politiskās dzīves tradīcijām. Latviešu tauta turpretim pēc 1917. gada gāja pretim savas valsts izveidošanas rītausmai. Bija ceļami ne vien tikko dibinātās republikas ārējie meti, bet arī garīgās ievirzes balsti. Viens no tiem bija politiskās kultūras izveidošana. Ar likumdošanu un priekšrakstiem te neko nevarēja panākt. Savs uzdevums piekrita politiskajai audzināšanai, tolerancei, godprātībai savstarpējās attiecībās. Cara patvaldības sistēmā daudz kas no visa tā bija gluži lieks.

Ja arī jaunajai valstij netrūka labu un spējīgu valstsvīru, tad politiķu vidū, kas uz viena rāviena iznira, netrūka gadījuma vīru, kas tiecās uzņemties tautas vietnieku uzdevumus. Lai nodrošinātu sev vietu, tie nozākāja citus un piedēvēja tiem trūkumus, kādu pašiem netrūka.

Zāmuēls jutās spiests arī uz to reaģēt. Būdams ministru prezidents, viņš 1924. g. aprīlī preses darbiniekiem izteicās: "Lielākais ļaunums ir ētiski un kultūrāli nosodāmi paņēmieni cīņā ar pretiniekiem. Tie atbaida godīgos darbiniekus no piedalīšanās aktīvā politikā. Vispirms uzbrukumu vērs nevis pret partiju kā tādu, bet pret tās redzamākajiem darbiniekiem personiski. Attiecīgu darbinieku mēģina iztēlot kā godkāri, kam valsts intereses svešas. Ja tas neizdodas, tad pretinieku pataisa par nemākulī, to izsmej un beidzot rauga to attēlot kā savtīgu, negodīgu cilvēku." Zāmuēla brīdinājumu gan reti kāds ievēroja.

Ja daudz kas teikts par Voldemāru Zāmuēlu kā tautas tiesību cīnītāju, par viņu kā politiķi un valstsvīru, tad viņa darbības apraksts būtu nepilnīgs, ja kaut skopos vārdos drusku nebūtu pieminētas viņa tiesībnieku gaitas. Par viņa sākotnējo darbošanos advokātūrā tomēr bija jau runa. Latvijas Senātā viņš kā tā loceklis no 1918. gada 19. decembra un drīzi pēc tam kā Senāta virsprokurors maz dabūja strādāt, jo viņu iesaistīja valsts darbā. Zāmuēls palika Senāta virsprokurora amatā līdz 1921. g. 16. jūnijam, tad radās pat kollīzija abu darbības lauku savienošanā. 1920. g. 20. decembrī Senāts atzina par nepielaižamu, ka senātori vai Senāta virsprokurors uzstājas Satversmes Sapulcē partiju vārdā. Tas attiecās tiklab uz Zāmuēlu, kā senātoru Andreju Sīmani. Atšķirīgu viedokli puda Zāmuēls, likdams izprast valsts izveidošanas priekšrocību: "Tur, kur valsts iekārta pilnīgi: nodibinājusies, nav vēlams pielaist tiesu darbinieku līdzdarbību politiskajās partijās. Bet attiecībā uz Latviju, kuŗā valsts pamati tikai tagad likti un veidoti, visiem jāpiedalās šai valsts uzbūves darbā un it sevišķi juristiem, kuŗiem tāpēc jāpiedalās politiskajās partijās un Satversmes Sapulcē."⁶¹)

No 1925. līdz 1944. gadam Zāmuēls darbojās advokātūrā un dažus gadus bija dažu ministriju juriskonsults. Viņu uzskatīja par vienu no vislielākajām autoritātēm šinī laukā. Sāpīgs tādēļ bija viņa 1938. gada konflikts ar Tiesu palātas priekšsēdi Hugo Lazdiņu. To izraisīja pārkonkrustiešu prāva. Kamēr pagrīdes komunistiem, kas nonāca tiesas priekšā, netrūka aizstāvju, tīkmēr Rīgas advokāti Ulmaņa režīma laikā baidījās uzņemties aizstāvību apsūdzētiem Pārkonkrusta organizācijas biedriem. Zāmuēls un Preisbergs arī tādos apstākļos neatteicās.

"Aizstāvot politiskas organizācijas Pērkonkrusts biedrus Tiesu palātā," savās piezīmēs raksta Zāmuēls, "nosaucu Ulmaņa 1934. g. 15. maija puču par sodāmu rīcību, ar ko izpelnījos vairākas priekšsēdētāja piezīmes. Bez tam mani vēlāk sauca pie atbildības disciplinārā kārtībā. Zvērinātu advokātu padome nolēma izteikt man rājienu, bet Tiesu palāta, uz prokurora protestu, paaugstināja sodu ar advokāta prakses aizliegumu uz sešiem mēnešiem."62) Zāmuēls palika joprojām pie tā, ka Ulmaņa režīmam trūkst tiesiskas bāzes.63)

Būdam stingrs principu cilvēks, viņš atrāvās no jebkādas sabiedriskas darbības. Un, kādēļ Zāmuēls devās trimdā? Viņa atbilde bija šāda: "Kur nav tiesas un taisnības, tur nav kultūras, un tur cilvēkam ar pārlicību labāk nedzīvot."64)

Ko nozīmē padomju režīms, to viņš piedzīvoja jau 1918./19. gadā Valkā un Baigajā gadā, kad 1940. g. jūlija sākumā viņš ar Ati Ķeniņu un citiem patriotiem noorganizēja pilsoniskā saraksta iesniegšanu t.s. Tautas Saeimas vēlēšanām. Tas bija drošsirdīgs solis un nacionālas pretestības izpausme. Kad kāds pārgudrs pilsonis pārmeta saraksta iesniedzējiem "zīdaiņu politiku", Zāmuēls tam atbildēja, ka viņi ne vien zinājuši, ka neko nepanāks, bet apzinājušies arī to, ka arī paši par to cietīs. Pretkomunistu sarakstu viņi organizējuši, lai pasaulei pierādītu, ka latviešu tauta neliecas komunistu priekšā un ka padomju vara nedomā dot brīvas vēlēšanas.

Kad Zāmuēlu kopā ar citiem saraksta iesniedzējiem pratināja, viņš bezbailīgi atbildēja. Saruna ar čekistu bija šāda:

"Kur ņemāt līdzekļus sava saraksta noorganizēšanai," jautāja krievu čekists.

"Mums ir savi uzskati, uzticamies tikai sava saraksta personām, tik daudz līdzekļu, cik vajaga, mums pašiem ir."65)

Pēc tam viņš aizbrauca uz Baltiņiem, savām lauku mājām, kur pretinieku roka viņu steigā neatrada.

Nedaudzos trimdas gadus Zāmuēls pavadīja lielāko tiesu Ravensburgā. Bet tad jau viņš slimoja. Tuvējais tautiešu pulciņš bija mazs, viņam bija tikai viens vienīgs domu biedrs Marburgā. Ar to viņš sarakstījās un tikās. Bet par spīti smagajai slimībai, kas neļāva viņam atstāt māju, kur viņš atradās meitas Noras kopšanā, viņš uzmanīgi sekoja pasaules politikas notikumiem. Sevišķu uzmanību viņš pievērsa Nirnbergas prāvai pret vācu kaŗa noziedzniekiem. Viņš izlobīja no tā visu, kas attiecās uz Baltijas valstīm. Savus atzinumus Zāmuēls ietvēra īpašā traktātā, ko nodeva sūtņa Kārļa Zariņa rīcībā. Latviešu tiesībnieku vidū to pārrunāja. Citādi sevi atgādināt viņš nevēlējās. Ko viņš bija spējis Latvijas labā darīt, tas jau piederēja pagātnei.

1948. gada 16. janvāra pievakarē savas acis slēdza uz mūžu "vīrs, kuŗa mūžs cieši saistīts ar Latvijas neatkarības valstiski politisko izcīnīšanu," rakstīja tobrīd laikraksts *Tēviņa*.

Noslēdzot šī latviešu patriota un valstsvīra dzīves un darbības aprakstu, vēl jāpiemetina, lai nerastos robs, ka bez tās literāri sabiedriskās darbības, kas aptvēra viņa mūža gājumu, viņš neatkarības laikā neatrāvās arī no sabiedriskas darbības.

Nodibinoties Latvijas Sarkanajam Krustam, Zāmuēls bija tās Galvenās valdes loceklis. Viņam lika 1919. gadā vadīt komisiju, kas vāca materiālus par Bermonta un fon der Golca militāro vienību mežonīgajiem kaŗošanas paņēmienu.66)

1930. gadā viņš runāja Parīzes Latviešu Biedrībā, kur pulcējās latviešu inteliģence.67) Ap to pašu laiku viņš labprāt atsaucās citiem aicinājumiem, cik viņa milzīgā darba slodze atļāva kur būt.

Kad sarkanā armija jau bija ielauzusies Rīgā, viņš 1940. gada jūnijā piedalījās Dr. Paula Kalniņa sasauktajā apspriedē Meŗa parkā.68) Kur vien latviešu lieta prasīja, tur Voldemārs Zāmuēls bija klāt.

Un tomēr viņš bija vientulis un tāds palika līdz sava mūŗa pēdējai dienai. Par Voldemāru Zāmuēlu varam teikt Andrieva Niedras vārdiem, it kā tie būtu veltīti viņam, proti — viņš: "vientuļš savu ceļu iet un savam ceļam tic."

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. Voldemāra Zāmuēla autobiogrāfija rokrakstā glabājas Ād. Šildes archīvā Minsterē.
2. Voldemāra Zāmuēla saruna ar šīs grāmatas autoru 1948. g. Ravensburgā. Rakstveida piezīmes.
3. Daži norādījumi par Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas darbību atrodami Rīgā 1907. gadā izdotajā pārskatā *Bericht ueber Taetigkeit der Baltischen Konstitutionellen Partei*, 1906. Sk. 9., 45., 100. u.c. lp.
4. *Latviešu literātūras vēsture IV*, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izd. Rīgā, 1957. Sk. 59.-60.lp.
5. *Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 1. sēj., 13335. -13336. sleja.
6. *Latvijas darbinieku galerija 1918-1928*. Rīgā, 1929.
Arī J. Porietis, *Sāpju ceļš*, 23. -24. lp.
7. V. Zāmuēla atmiņas. Saruna ar šīs grāmatas autoru 1948. g. Ravensburgā.
8. *Jaunā Dienas Lapa*, 1917. g. 18.jūn. 131. nr. Arī: *Dzimtenes Atbalss*, 1917. g. 6. sept. 69. nr.
9. V. Zāmuēla atmiņas. Saruna ar grāmatas autoru 1948. g. Ravensburgā.
10. *Latvis*, 1933. g. 19. nov. 3612. nr. Sk. H. Asaņa ievadrakstu.
11. Nonācs, O., *Ziemeļlatvija*, 29. lp.
12. turpat, 29.-30. lp.
13. *Dzimtenes Atbalss*, 1917. g. 19. apr. nr.
14. *Lūdums*, 1917. g. 30. sept. nr. Sk. rakstu "Ceļā uz Latviešu nacionālpadomi".
15. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*. Rīgā, 1925. 69. lp.
16. Klīve, Ā., *Brīvā Latvija*, 237. lp.
17. *LKV*, 14. sējums. 28306. sleja. Šo sējumu rediģēja trīs latviešu tiesībnieki — K. Dišlers, A. Švābe un A. Būmanis.
18. Klīve, Ād., *Brīvā Latvija*, 308. lp.
19. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 183.-185. lp.
20. Kārļa Skalbes izstrādātais uzsaukuma teksts "Visiem latviešiem" publicēts Līgotņu Jēkaba gr. *Latvijas valsts dibināšana*, 192.-194. lp., Ād. Klīves *Brīvajā Latvijā*, 292.-293. lp., un Ād. Šildes *Latvijas vēsturē 1914-1940.*, 217. lp.
21. *Latvieši II*, rakstu krājums, Sk. K. Dišlera rakstu "Latvijas satversme".
22. Sesks, J., *Latvijas valsts izcelšanās*, 182. un 398. lp.
23. Gosler, von, *Der Frieden mit Russland und die baltischen Provinzen*, 1918. g. 4. marta slepenais memorands, kas pievienots fon Goslera depozītam Koblencas valsts archīvā.
24. Winnig, A., *Ausgang der deutschen Ostpolitik*, 13. lp.
25. turpat, 13.-14.lp.
26. Klīve, Ād., *Brīvā Latvija*, 369. Šīs grāmatas VI nodaļa noskaidro Nacionālās padomes likvidācijas norisi.
27. *Latvijas republika desmit pastāvēšanas gados*. Sk. V. Zāmuēla rakstu "Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome", 23. lp.
28. Klīve, Ād., *Brīvā Latvija*, 358. lp.
29. turpat, 376. lp.
30. turpat, 359.-376. lp.
31. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados*, 24. lp.
32. Cielēns, F., *Laikmetu maiņā II*, 124. lp.
33. Zāmuēls, Valdemārs, Jun. Viņa 1967. g. 24. nov. vēstule šīs grāmatas autoram.
34. *Latvju Ziņas* 1948. g. 35. nr. Sk. Fēliksa Cielēna rakstīto nekrologu.
35. *Minutes of the Baltic Conference held at Bulduri in Latvia in 1920*, 8., 10., 18., 89. u.c. lp.
36. *Valdības Vēstnesis*, 1920. g. 42. nr.
37. *Latvijas darbinieku galerija 1918-1928*. Rīga, 1929.
38. Public Record Office, London, F.O. 371, 3630. lieta.
39. *Valdības Vēstnesis*, 1920. g. 22. jūn., 139. nr.
40. Satversmes Sapulces stenogrammas. 1922. g. 18. jūl. sēde, 18. burtn., 2798. lp. Sk. arī agrākās parlamenta debātes šinī jautājumā.
41. Satv. Sap. stenogr., 1920. g. 23. nov. sēde, 12. burtnīca, 1359.-1960.
42. Satv. Sap. stenogr., 1920. g. 25. nov. sēde, 1409. lp.
43. Satv. Sap. stenogr., 1921. g. 27. maija sēde, 986. lp.
45. Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei. Barons Firkss uzrāda savā memorandā kļūdai 20 000 ha, kas piederējuši latviešu tautības muižu īpašniekiem.
46. Voldemāra Zāmuēla personisks paskaidrojums šīs grāmatas autoram Ravensburgā 1948. gadā (Protokols).
47. Satv. Sap. stenogr. 1921. g. 5. okt. sēde, 1507.-1509. lp.
48. Satv. Sap. stenogr. 1921. g. 17. jūn. sēde, 1287. lp.
49. Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 232. lp.

50. turpat, 28. un 234.-235. lp.
51. turpat, 235. lp.
52. 1. Saeimas stenogr. 1924. g. 6. maija sēde, 58.-62. sleja.
53. No Dr. Paula Šimana runas Satversmes Sapulces 1922. g. 19. jūl. sēdē. Sk. Satv. Sap. stenogr., 18. burtn., 2823. lp.
54. *Krievijas Cīņa*, 1920, gadagājums.
55. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 237. nr.
56. *Tautas Tiesības*, 1927. g. 13./14. nr., 360. lp. un 1928. g. 3. nr., 80. lp.
57. Cielēns, F., *Laikmetu maiņā II*, 286.-287. Lp.
58. *Jaunākās Ziņas*, sk. V. Zāmuēla ievadrakstu "Satversmes Sapulce cīņā ar korrupciju".
59. 2. Saeimas 1927. g. 5., 7. un 8. aprīļa sēdes stenogrammas.
60. Martin, William, *Staatsmaenner des Weltkrieges*, 78.-85. lp.
61. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1936. g. 3, nr., 565. Turpat, 561. lp. senātoru A. Loebera norādījumi.
62. Voldemāra Zāmuēla rokraksts. Ād. Šildes archīvā.
63. Zv. adv. Nikolaja Valtera liecinājums šīs grāmatas autoram 1964. g. 15. martā Kēnigšteinā, Rietumvācijā.
64. Saruna ar Voldemāru Zāmuēlu Ravensburgā 1948. gadā. Ād. Šildes archīvs.
65. turpat.
66. *Valdības Vēstnesis*, 1919. g. 28. novembra 72. nr.
67. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1930. g. 7./8. nr., 141. lp.
68. LPSR Zinātņu akadēmijas *Vēstis*, 11. nr., 13. lp.

Arveds Bergs

ARVEDS BERGS

"Arveds Bergs kā valstsvīrs, politiķis un publicists bija ilggadējs cīnītājs par savas tautas brīvību, laimi un labklājību. No pretinieku puses gan ir apstrīdēts un apkarots, bet nekad nenoliegts kā respektējama personība mūsu ievērojamāko darbinieku vidū. Ja Saeimas plenārsēdēs daudzas runas aizslīdēja gar deputātu ausīm un likās tukšas kā izkultas vārpas, tad Bergu klausījās visi, zinādami, ka viņa vārdi ir smagi piebrieduši ar saturu un svaru. Tagad gan viņš pamaz pieminēts. Nepelnīti aizvirzīts tālā ēnā."¹⁾

To par Arvedu Bergu teicis Felikss Krusa divdesmit piecus gadus pēc tam, kad šis latviešu valstsvīrs un kultūras darbinieks bija no komunistiem apcietināts un aizvests uz Krieviju. Krusa, kas ar Bergu bija sadarbojies Latvijas neatkarības laikā, pasaka šinīs vārdos būtiski svarīgāko, atturēdamies no slavinājuma un pārspīlējuma, ko citkārt jo viegli piesprauž vienai otrai viduvējībai. Arveds Bergs bija vēl tikai divdesmit astoņus gadus vecs, kad viņš pievērsa sev uzmanību kā *Baltijas Vēstneša* redaktors. Tieši 1903. gads ar viņa drošo soli avīžniecībā izvirza viņu spilgtā dienas gaismā, kas viņu pēc tam pavada visu mūžu.

Svas dzīves gaitas Arveds Bergs sāka 1875. g. 13. septembrī Rīgā, kur toreiz vāciskajā Rīgā latvieši sāka nostiprināt savas pozīcijas. Tās gan nespēja satricināt vācu politisko virskundzību, bet līdzināja ceļu latviešu saimnieciskajai patstāvībai. Bez šī priekšnoteikuma nevarēja neko cerēt panākt arī nacionāli politiskajā laukā.

Sākdams ar mazu rocību, viņa tēvs Kristaps uzcēla Rīgā daudzus namus. To veicināja latviešu pašu izveidotā kredītkooperācija. Pirms tam šādas iespējas pašķīra latviešu ienācējiem Rīgā tikai pārvācošanās. Kristaps Bergs spītēja šādai pārvācošanās ligai, celdams apņēmīgi spāres savai latviskajai mājai, latviskajam pavardam.

Arveds Bergs varēja tādēļ uzaugt pilnīgi latviskā mājā, ko apstrāvoja latviska dzīvesziņa un tautiski centieni. Iejūsmu vēl deva darbošanās Rīgas Latviešu Biedrībā.

Turp bija iemīts ceļš, pa kuŗu atlikās iet jaunajiem Bergiem. Un Arveds Bergs bija tas, kas kopš studiju laikiem cieši jo cieši sasaistīja savu sabiedrisko darbību ar tā saukto "Māmuļu", Rīgas Latviešu Biedrību. Tikai laika maiņas ap 1905. gadu un vēl otrreiz, pēc 1934. g. 15. maija, viņu no tās atrāva.

Pirmo izglītību Arveds Bergs baudīja tautskolotāja Spundes privātskolā. Pēc tam viņš apmeklēja Rīgas pilsētas klasisko ģimnaziju. Līdzīgi tam, kā tas notika Jelgavā un Liepājā, arī minētajā Rīgas ģimnazijā izveidojās latviešu audzēkņu pulciņi ar lasāmiem vakariem. Skolas vispārējo programmu viņi papildināja ar cītīgu latviešu valodas mācīšanos, pievērsot bez tam uzmanību Latvijas vēsturei un literatūrai.

Pēc abiturijas Bergs devās uz Tērbatu studēt tiesību zinātnes. Jebšu arī tur dominēja vācu valoda, latviskajam prātam un izjūtai pietika ar iestāšanos Lettoniā. Ap viņu tanī laikā bija Ludis Bērziņš, Voldemārs Maldonis, Ernests Felsbergs un citi dedzīgi latviešu jaunekļi.

Pēc studijām Bergs strādāja Pēterpils apgabaltiesā un Tiesu palātā. 1901. gadā viņš turpināja darbu Rīgas advokātūrā. Kaut arī tiesību problēmas Bergam bija tuvas, viņš nevarēja samierināties ar latviešu apspiesto stāvokli, kādēļ izšķīrās cirst jaunas stigas sabiedriskajā laukā un avīžniecībā.

1903. gadā viņš uzņēmās *Baltijas Vēstneša* vadību. Pēteris Ērmanis savā laikā norādījis, ka *Baltijas Vēstnesi* (dib. 1868. gadā) var uzskatīt par vēsturisko *Pēterburgas Avīžu* virziena turpinātāju. Tomēr 35 gadu laikā šī avīze bija nonākusi, tā sakot, ceļa jūtīs. Nepietika ar gaŗajām polemikām starp *Baltijas Vēstnesi* un jaunstrāvnieku *Dienas Lapu*, jo pašā laikraksta vadībā uzplaiksnījās pretišķības. Fridricham Veinbergam šķīroties no *Baltijas Vēstneša* un nodibinot savu *Rīgas Avīzi*, lielais dienas laikraks nonāca otras un trešās šķiras žurnālistu rokās, draudot pazaudēt katru tālāko nozīmi.

Tieši tādos apstākļos jaunais advokāts A. Bergs uzņēma *Baltijas Vēstneša* vadību, liecina viens šī laikraksta redakcijas loceklis. "Līdz ar to spēji pārvērtās šī laikraksta garīgā seja. Parastās

nenoteiktības un laipošanas vietā iestājās spilgti noteikti ievadraksti, kuņiem gribot negribot bij jāpiegriež vērība. Gan dažkārt varbūt paasā veidā, tomēr viņos sāka izkristalizēties jauns virziens latviešu sabiedriskajā domā, kas raudzījās vienādi cieši norobežoties kā no *Dienas Lapas* aizsegtā internacionālisma, tā no *Rīgas Avīzes* tautiskā konservātisma, un beidzot arī no E. Plātes firmas izdotā *Mājas Viesa*. Tas ir, *Baltijas Vēstnesī* sāka izpausties liberālās latviešu sabiedrības domas."3)

Bergam nepietika ar to, ka viņš ar sirdi un prātu nosprauda jaunus ceļus tā laika lielākajam latviešu dienas laikrakstam, bet viņš gāja bez tam palīgā Rīgas Latviešu Biedrībai tās izdotās *Konversācijas vārdnīcas* satura veidošanā un rediģēšanā. No 1903. līdz 1906. gada sākumam viņu izraudzīja par *Konversācijas vārdnīcas* rīcības komitejas priekšsēdi. Piektā gada revolūcija gan viņu atrāva no šī darba.

Kamēr Rīgas Latviešu biedrības vadība bija manāmi konservatīva, tikmēr Bergs bija liberāls. Viņš pats nespēja saskaņoties ar laika garam pasvešo nostāju. Tas redzams no viņa paziņojuma RLB Zinību komisijai:

"Stāvoklis, kuņu RLB ieņem tagadējā politiskajā kustībā, atrod pilnīgu nepieķrišanu vistālākajās aprindās. Tā arī viena daļa no *Konversācijas vārdnīcas* redaktoriem uzskata par nesavienojamu ar saviem uzskatiem, darboties joprojām pie RLB izdodamās vārdnīcas."4) Līdz tam laikam Bergs bija uzrakstījis šai vārdnīcai dažu labu rakstu sabiedriskajām zinātnēm.

Ja Arvedu Bergu pašu vēlākajās dienās uzskatīja par cilvēku ar stingri konservatīviem uzskatiem, tad savas sabiedriski politiskās darbības sākuma laikā viņš bija liberāls un ar progresīvu noslieci.

Tas mudināja viņu pulcināt ap sevi demokrātiski noskaņotus pilsoņus. Piektā gada revolūcijas laikā un pirms tam demokrata vārds bija kļuvis par sinonīmu sociāldemokratam. Bergs gādāja par jēdzienu skaidrību, nepieļaudams demokrātijas jēdziena sašaurināšanu.

Nebija jau gluži tā, ka demokrātijas dziļāko būtību tanī laikā vispār neizprastu. Jau Jaunās strāvas laikā, kad ap viņu grozījās daudz sociālistu, Aspazija skaļi pateica, ka viņa gan ir demokrate, bet nevis sociāliste.5) To pašu viņa atkātoja vēlākajā laikā par nepatiku sociāldemokratu partijai.

Bet Bergam rūpēja pilsoniskos demokratu saslēgt ciešākā vienībā, paturot acīs demokrātijas fundamentālās prasības. Tas tad arī noveda pie tā, ka viņš 1905. gadā nodibināja Demokrātu partiju. Tas neatturēja viņu Piektā gada revolūcijas laikā sadarboties ar sociāldemokrātiem. Kad izstrādāja t.s. inteligences petīciju, Bergs saaicināja iniciātorus savā mājā, kur petīciju izstrādāja. Viņu vidū bija arī Rainis. Viņi prasīja nacionālu skolu latviešiem, kā arī citas nepieciešamas reformas. Protams, netrūka arī atgādinājuma caram par preses un biedrošanās brīvības nodrošināšanu.

Latviešu demokrātu Partijas programmu Bergs iztirzāja sīkāk savos rakstos *Baltijas Vēstnesī*. Demokrātu partija prasīja Krievijas Satversmes sapulces sasauķšanu, Latvijas autonomiju, kā arī noskaidroja demokrātijas vispārējās pamatprasības. Kamēr vēl cars nebija piespiests pasludināt manifestu par konstitucionālu noteikumu ievēšanu un Valsts domes sasauķšanu, tikmēr Bergam atlikās nepārtraukti cīnīties ar cenzoru. "Ja viņa zīmulis bija bijis pārāk nežēlīgs, man pieķrita uzdevums aizbraukt pie viņa Artilērijas ielā, lai taču jel ko no visiem strīpojumiem izlaiķ cauri," raksta savās atmiņās Bergs.6)

Skaidrākajiem vārdiem savus uzskatus varēja pateikt īsu laiciņu pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta pasludināšanas. Berga nodibināto Demokrātu partiju atbalstīja arī *Mājas Viesis*, kādēļ šīs partijas programma un darbība nepalika gluži nepazīstama.7)

Šinī sakarībā jautāts, cik tad īsti tādu pilsonisku demokrātu toreiz bija.

Kārlis Ducmanis savā grāmatā *Georgs Brandess un Jaunā strāva* saka: "Pēteris Stučka kādā polemikas rakstā pret mani (Ducmani), ar viņam piemītošo strupo zobgalību paziņoja, ka pēc viņa aprēķina latviešu tautā esot pavisam tikai trīs pilsoniski demokrāti: Arveds Bergs, Kārlis Ducmanis un vēl viens vai pāris."8)

Arveds Bergs minēts kā pirmais. Pamatoti, jo viņš patiešām lika pamatu pirmajai pilsoniskajai demokrātu partijai. Par tās dvīņu brāļi gan jāuzskata Voldemāra Zāmuēla un Fr. Alberta apzinātie "kadeti", t.i. Konstitucionāli demokrātiskās partijas atbalstītāji.

Zīmīgi, ka marksists Vilis Dermanis Arvedam Bergam vēl Satversmes Sapulcē atgādināja viņa Piektā gada liberālo politisko kursu.⁹⁾

Pa daļai ar to saistās arī baltvācu politiskā vadoņa Paula Šimana atzinīgie vārdi Arvedam Bergam par viņa "toleranto nacionālismu" 1910. gadā.¹⁰⁾

Kāds salīdzinājums ar igauņu politisko centienu vēsturi rāda, ka Arveds Bergs un Jans Tenisons bija savu tautu demokrātisko partiju priekšgalā jau 1905. gadā.¹¹⁾ Ap Bergu un igauņu demokrātisko vadoni Tenisonu toreiz un vēlāk pulcējās lielāko tiesu intelliģence un pilsētnieki.

Revolūcijas apspiešanai sākoties, Berga vadīto *Baltijas Vēstnesi* ar ģenerālgubernatora pavēli 1906. gada 31. janvārī apturēja. Ar to nepietika. Bergu viņa politisko rakstu dēļ izsūtīja no Baltijas. Viņa darbīgais gars prata gan arī izsūtījuma laiku izmantot auglīgi. Viņš pievērsās šinī laikā valsts pētījumiem. Lai rastu zināmu skaidrību daudz pārrunāta zemstu jautājumā, ar ko vistiešāk bija sadūrušies jau Latgales latvieši, Bergs sarakstīja teorētisku darbu par lauku pašvaldību problēmu Baltijā. Krievu valodā sarakstītā grāmatīņa saucās *Zemskoje chozjaistvo v Pribalkķiskom kraje*.

Bergu interesēja tāpat valststiesiskie jautājumi Šveicē un Francijā. Lai iepazītos tuvāk ar turienes demokrātisko sadzīvi un iekārtu, viņš devās uz rietumzemēm.

Tikai 1908. gadā Bergam radās iespēja atgriezties Latvijā. Tas bija nozīmīgs gads latviešu kultūras dzīvē. Tikko bija nodibināta Latviešu Izglītības biedrība, kas ar savām rosmēm drīzi vien pārspēja Rīgas Latviešu biedrību izglītības un skolu laukā. Latviešu akadēmiskā intelliģence gādāja par to, lai blakus politiskajiem emancipācijas centieniem rastos arī latviešu kultūras emancipācija.

Drīzi pēc tam Bergs nodibināja Rīgā īpašu Liberāļu klubu, kas faktiski bija viņa dibinātās Demokrātu partijas turpinājums. Bija tikai jāpiemērojas dotajiem apstākļiem. Pēc Piektā gada revolūcijas cara pārvaldes iestādēs neuzticība latviešiem bija manāmi vairojusies. Ne vien revolūcionārie notikumi, bet arī latviešu deputātu darbība visās Krievijas domēs (vienīgais izņēmums bija mākslīgi ievēlētais Kurzemes deputāts E. Karlsbergs) lika izmantīt šīs nekrievu tautības nacionālo pašapziņu un politisko mērķtiecību. Aizspriedumus pret latviešu tautu cara galmā vairoja iespaidīgākie Baltijas muižnieki. Ja jau saspilējumu pastiprināja agrāro apstākļu jautājums, tad ne mazāk vācu virsslāni baidīja latviešu demokrātiskie centieni.

Kopš Bergs un Zāmuēls dzina jaunas vagas latviešu politiskajā kultūrā, visus jaunus strāvojumus nevarēja vairs uzvelt sociālistiem, kā tas bija sākumā. Caram uzticīgās aprindas redzēja, ka vispār radies bīstams idejisks spēks latviešu tautā. Par tādu to atzina arī Fr. Veinbergs no latviešu puses. Veinberga politiskā loma bija gaužām maznozīmīga un viņa izdotā *Rīgas Avīze* grima vienos parādos. Ja kas latviešu lietai vēl arvien kaitēja, tad tā bija mantīgās šķiras vienaldzība vitālo tautas interešu atbalstīšanai. Tikpat vienaldzīga viņai bija demokrātiskā doma. Šinīs aprindās demokrātijas pamatprincipiem netrūka arī pretinieku. Svarīgs tādēļ bija politiskās audzināšanas darbs. Visvieglāk ļaužu masām un ļaužu prātiem varēja piekļūt ar presi. Berga politiskais instinkts un neatlaidība tādēļ skubināja viņu atkal atgriezties avīžniecībā.

Baltijas Vēstneša vietā 1907. g. novembrī sāka iznākt *Dzimtenes Vēstnesis*. Bergs sāka tanī jo naski darboties līdzī. Politiski kavēkļi neļāva gan viņam šo dienas laikrakstu parakstīt kā redaktoram.

Ne jau tas šķita pats svarīgākais. Dažu gadu laikā viņš bija ieguvis nozīmīgu vārdu un viņa izmaņa avīžniecībā prasīt prasīja viņa iesaistīšanu faktiskā darba darītājos. Bergs kļuva par *Dzimtenes Vēstneša* virziena noteicēju. Sevišķu ievērību izpelņijās viņa ievadraksti. Tie skāra allaž tautai tuvos jautājumus un izrāva prāvu sabiedrības daļu no politiska truluma.

Dzimtenes Vēstnesis ar savu pilsoniski liberālo virzienu izvērtās par lielāko latviešu dienas laikrakstu pirms 1. pasaules kara. 1913. gada beigās to jau iespieda 63 - 68 000 eksemplāros. Idejiskajos rakstos Bergs cēla nacionālo pašapziņu. Kultūras jomā viņam daudz palīdzēja Āronu Matīss un Līgotņu Jēkabs.

Polītiskajā laukā rosību cēla Rīgas pilsētas domes vēlēšanas. Kamēr RLB vīri sadarbojās ar iespaidīgo vācu spārnu, tikmēr Bergs pulcināja t.s. Progresīvajā blokā to latviešu vidusšķiru, kuŗas obligātais mantas cenzs atbilda vēlēšanu tiesībām. Progresīvais bloks no Berga prasīja daudz darba un lielu piepūli spēcīgā pretinieka dēļ. Arī tas, ka bija maz izredžu uzvarēt, Bergu neatbaidīja.12)

"Priekškaŗa latviešu sabiedrībai bija darīšanas ar diviem pretiniekiem," norāda vienā savā rakstā Arveds Bergs. "Pirmais no tiem bija Krievijas birokrātija ar savu reakcionāro politiku un krievināšanas centieniem, otrais bija vācu muižnieki un pilsoņi, pret kuŗiem latvieši cīnījās nacionālajā un sociālajā laukā."13)

Līdz ar 1. pasaules kaŗa sākumu šis stāvoklis grozījās tanī ziņā, ka sabruka vācu polītiskās pozīcijas. Krievu birokrātija sāka uzskatīt Baltijas vāciešus par nelojāliem un vērsa pret tiem represijas. Tas pašķīra latviešiem jaunas iespējas, ko tie nekavējās izmantot, it sevišķi, kur vācu muižnieki krievu galmā bija līdz šim iztēlojuši latviešus kā cara patvaldībai neuzticamus. Šāda pietuvināšanās krievu pusei ieslīdēja pat galējībās, kā to rādīja valsts domnieka Goldmaņa 1914. g. 20. jūlija runa Valsts domē. Taktiski apsvērumi te sajaucās ar paaudžu paaudzēs sakrātu naidu pret vācu kakla kungiem. Pārāk daudz latviešu domnieki no tā neieguva. Pat ar latviešu strēlnieku bataljonu nodibināšanu vairāk ieguva krievu militārais aparāts. Ja latviešu tauta tomēr ieguva ar strēlnieku pulku rašanos ko sev, tad tā bija nacionālās pašapziņas celšana. Latvieši izgāja cīņā zem saviem karogiem un latviešu virsnieku vadībā. Līdz tam visā pasaulē noklusētā un neievērotā tauta ieguva pēkšņi žilbinošu slavu.

Strēlnieku domas aprobežojās ar zaudētās Kurzemes atgūšanas lēmumu. Prasīt pašnoteikšanās tiesības un ko vairāk uzdrīkstējās, tikai valsts domnieki un prese, bet arī tad tikai stipri apdomīgā veidā un atbilstoši kaŗa stāvokļa noteikumiem.

Latviešu valsts domnieki pielika vispirms pūles visu latviešu apdzīvoto apgabalu apvienošanai vienā administratīvā vienībā, attiecās arī uz Latgali.

Turklāt izdarīja korrektūras pašvaldības formu prasībām. Jānis Goldmanis jau pirms Krievijas Februāŗa revolūcijas izteicās: "Stāvoklis pašlaik ir tāds, ka mūs nevar apmierināt kaut aprobežota zemste. Mums jāuzstājas par apvienotas Latvijas pašvaldības satversmi ar nacionālām, kultūrālām un saimnieciskām pašnoteikšanās tiesībām."14) Līdzīgas prasības pauda deputāts Jānis Zālītis.

Arveds Bergs, būdams laikraksta *Baltija* atbildīgais redaktors, savukārt teica: "Mēs nevaram mūžīgi klusēt... Tautas ilgām jātop ietvertām nacionālajās prasībās, kuŗu piepildīšanu mēs gribam ne kā dāvanu, bet kā pienākuma pildīšanu pret tautu, kas apzinās savas tiesības."15)

Jāievēro, ka ar 1. pasaules kaŗa sākumu latviešu tautas stāvoklis bija smagi satricināts. Vissmagāk cieta Kurzeme. Milzīgs bēgļu vilnis vēlās pāri visai Latvijai.

Pirmie bēgļi atstāja Bausku 1915. g. aprīlī, kuŗiem pieslēdzās bēgļu straumes no Liepājas. Jebšu māju atstāšanas pavēle nāca no krievu pārvaldes iestādēm, tad par bēgļu novietošanu un aprūpi tās nelikās zinīs. Kolīdz šo baigo īstenību ievēroja latviešu intelligence, tā glāba, kas vēl bija glābjams. Latviešu spēks un pašdarbības iespējas koncentrējās no šī brīža viņu pašu dibinātajās biedrībās. Ar viņu gādību radās ēdināšanas punkti, pagaidu mājokļi un ātrā palīdzība slimniekiem. Bet, lai sniegtu palīdzību ap 400 000 bēgļiem, nepietika ar vietējo organizāciju. Kļuva skaidrs, ka jāķeras pie centrālas organizācijas dibināšanas. Tam ceļu pašķīra Pēterpilī 1915. g. 30. un 31. augustā sasauktais bēgļu kongress. Stāvokli raksturoja Vitebskas pārstāvju ziņojums, kas ietvēra vārdus: "Caur Vitebsku tagad aizbrauc visa latviešu tauta."16) Kongress ieteica bēgļiem palikt tuvāk dzimtenei. Tāds lēmums bija vietā, tikai to neizdevās tik viegli īstenot. Netrūka tādu, kas nonāca pāri Urāliem.

Kongress izlēma Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas (turpmāk apzīmēta ar LBAC) dibināšanu. Ievēlot valdi, priekšnieka amatā nāca Vilis Olavs un par viņa vietniekiem Jānis Čakste un Arveds Bergs.

Kaut arī citi amatvīri bija sevi sabiedriskajā darbā teicami pierādījuši, tad pašā priekšgalā nostājās vīri, kas jau bija ieguvuši atzītu tautas darbinieku vārdu. Kā Vilis Olavs, tā Jānis Čakste un

Arveds Bergs bija izcili apdāvināti cilvēki, ideālisti, patrioti un absolūti nesavtīgas personības. Ne jau katrreiz izdodas nodot vadību tik viengabalainam sabiedriskam iejūgam. Viņu vadībā izdevās LBAC izveidot par plašāko latviešu sabiedrisko organizāciju, kādu vien pazīst mūsu kultūras vēsture līdz Latvijas valsts tapšanai un pēc tam.

Ja arī LBAC galvenais uzdevums bija bēgļu aprūpe, ar maizes rieciena sagādāšanu sākot un ar skolām, darbnīcām un garīgo aprūpi beidzot, tad jo drīzi šī tautas izklaidēto locekļu palīdzības organizācija izvērtās par visas latviešu tautas interešu aizsardzības centru. No šī tautas dzīvības koka radās jauni dzinumi, kas ļāva atzelt latviešiem viņu apņēmībā celt Latviju kā savu zemi, kurā latvieši reiz nostātos kā sava likteņa noteicēji un nevis citu tautu pamesls.

Viļa Olava, Jāņa Čakstes un Arveda Berga patriotismā saskatāma zināma mijiedarbība. Kaut viena gara bērni, tie atrada viens otrā jaunus dzenuļus un ierosmes.

"Mums nav vajadzīgi latvieši tikai vārda pēc, bet mums ir vajadzīgi latvieši, kas tautību uzlūko par vienu no savām dārgākajām mantām," bija teicis Vilis Olavs. Apmēram to pašu nemītīgi pauda Jānis Čakste un Arveds Bergs, kas mēdza teikt, ka "mūsu stiprums esam mēs paši".

Šinī trijotnē bija iedēstīta latviešu nacionālā ideoloģija. Viņi, tas ir Olavs, Čakste un Bergs, lika arī bēglim Krievzemes ceļmalā ik brīdī apzināties, ka nepietiek ar to, ko dod dienīšķā maize, bet jāatrod kāpnes, kas ļauj pacelties augstāk, un, ja ne gluži šodien, tad vismaz rīt un parītdien.

Tie, kas darbojušies ar Vili Olavu kopā LBAC, stāsta, ka šis pašreizējais vīrs degtin dega un sadega savā smagajā darbā, savās nemitīgajās domās par savas tautas piemeklēto daļu. Kad Olavs slimības dēļ ar 1916. gada otro pusi aprobežojās ar sēžu vadīšanu, LBAC faktisko vadību pārņēma Arveds Bergs. Jau tad Bergs kļuva par šīs milzu organizācijas centrālo figūru.¹⁷⁾ Tas tādēļ, ka Čakste, kas savukārt bija priekšnieka vietnieks, bija ievēlēts par Kurzemes padomes priekšnieku un viņa pārvalde atradās Kazaņā.

Pēc Olava nāves 1917. gadā Bergs kļuva par LBAC pēdējo priekšnieku. Tas bija laiks, kad LBAC bija jau jācīnās pret lielnieku nekrietnībām, pret sarkano terroru. Tieši LBAC bija dadzis lielnieku acīs. Nedaudz labākā stāvoklī bija tikai Latgaliešu bēgļu palīdzības biedrība, ko vadīja Vladislavs Rubulis un Valērija Seile. Tā spēja turpināt savu darbību, kaut ierobežotā apmērā, līdz 1919. gada sākumam.¹⁸⁾

Ja LBAC pūlējās saturēt latviešus kopā, lai tos iespējami drīz virzītu atpakaļ uz dzimteni, tad marksisti, zīmīgā kārtā, tieši apsvēca latviešu izkliedi Krievijā, jo šādā ceļā tos varot izdevīgi iepludināt bezkrāsainajā pasaules proletāriāta masā. Lieliniekiem kremta, ka Bēgļu centrālkomiteja saturēja kopā ne vien masas, bet bija sadzinusi rokā Krievijā pat veselas tautas daļas un kolonijas, kur agrākajos laikos izceļojušie latvieši pat no pagājušā gadsimta, atradušies atšķirti no savas tautas. Bez tam LBAC atrada sazināšanās ceļus starp šaipus un viņpus frontes iedzīvotājiem un latviešu kara gūstekņiem.

Berga vadītā *Baltija* tādēļ pamatoti varēja rakstīt, ka "bēgļu laikā mums radās iestāde, kuŗa dzima no sabiedrības pašas iniciatīvas un uz viņu atbalstās, kuŗa daudzējādā ziņā līdzinās pašvaldībai."¹⁹⁾

Par Arveda Berga paša lomu Bēgļu centrālkomitejā Juris Kēmans kā darba apstākļu labs pazinējs teicis: "Plašā bēgļu apgādāšanas organizāciju aparāta pavedieni trīs gadus stāvēja Arveda Berga stingrajās rokās. Kā Centrālkomitejas priekšsēža biedram un pēdējos gados faktiskajam Centrālkomitejas priekšsēdim viņam pienācās disciplinēt plaši pašas Centrālkomitejas aparātu ar lielo pilnvarnieku tīklu un pārraudzīt vietējo organizāciju darbības pareizību."²⁰⁾

Tik lielai organizācijai kā LABC it īpaši uzticības jautājums bija dzīvības jautājums. Ja Olavs un Čakste neatrada ik reizes laiku uzmanīt savāktu līdzekļu pareizu izlietošanu, tad šo melno pārvaldes darbu iznesa uz saviem pleciem Bergs. Tāds darbs bieži paliek neievērots un maz novērtēts. Bergam arī šis darbs likās ne mazāk svarīgs.

Var apbrīnot turklāt Berga spēju un prasmi visdažādākos uzdevumus saskaņot un virzīt tos savu nosprausto mērķu virzienā. Tautas liktenis taču nebija atkarīgs vienīgi no tautas kopības saglabāšanas. Nākotnes iecerēm bija svarīgi, ka latviešus pazīst un viņus pareizi novērtē citas

tautas. Tas vien, ka latvieši bija pakļauti krievu impērijai, nenozīmēja, ka viņus Krievijā pazīst. Bēgļi, kas no Kurzemes nonāca dziļāk Iekškrīvijā, piedzīvoja, ka viņus notur par vāciešiem. Latviešus kā tādus tur reti kad pazina. Kamēr tos skaitīja par Krievijas pavalstniekiem, kaut kas bija jādara, lai viņus kā tautu pazītu gan Krievijā, gan citur. Citādi taču nevarēja cerēt, ka šai tautai kaŗa beigās varētu piešķirt politisku autonomiju, pēc kā viņa tiecās.

Vēl Olavam dzīvam esot, nolēma izdot brošūru par Latviju krievu valodā. Olavs uzrakstīja šim rakstu krājumam trīs rakstus. To virsraksti bija šādi: 1. Par latviešu tautas izcelšanos, 2. Aplams ieskats par Baltiju kā vācu zemi, 3. Kurzemes ekonomiskā un politiskā nozīme. Kā ceturto rakstu tam pievienoja J. Goldmaņa un A. Berga interviju ar franču preses aģentūras pārstāvi Pēterpilī, kas noskaidroja aktuālus jautājumus. Tā kā bija paredzēti seši raksti, tad iepriekš minētajam sekoja valsts domnieka J. Goldmaņa runa Krievijas Valsts domē 1916. gada 3. novembrī (kas nebija tik emocionāla kā viņa 1914. g. vasarā teiktās runas), kā arī Arveda Berga raksts par Baltijas jūru. Ja savu rakstu par Baltijas jūru Bergs ierobežoja tautsaimnieciskajā skatījumā, tad to prasīja toreizējie apstākļi. Vēlākajos gados, no jauna pievērzdamies svarīgajam Baltijas jūras jautājumam, viņš to aplūkoja jau ārpolitiskajā skatījumā un kā miera nodrošināšanas jautājumu ziemeļu telpā. Daži izvilkumi un dati no minētās brošūras figurēja krievu delegācijas iesniegumos Brestļitovskas miera sarunās. Arī citādi šis izdevums bija ievērots.

Bēgļu centrālkomitejas darbs tecēja pa dažādām straumēm.

Ja šīs organizācijas darbinieks un vēlākais sūtnis Kārlis Zariņš liecina, ka Centrālkomitejā bieži apsprieda jautājumus par Latvijas patstāvību, tad viņam ir pilnīga taisnība.²¹) Ja arī ir pārspīlēti teikts, ka LBAC bijusi Latvijas priekšparlaments, tad tomēr zināms, ka tanī bieži apsprieda izšķirīgus nacionālus jautājumus, kas ar laiku noveda pie Latvijas republikas dibināšanas.

Vēstures avotos maz pieminēta LABC 1916. gada 14. decembra apspriede, kuŗa jau pirms Rēzeknes kongresa iezīmēja izšķirīgo ceļu Latgales apvienošanās lietā ar pārējo Latviju. Par šo apspriedi ziņoja *Līdums* jau 1916. gada 17. decembra nr.²²) Cenzūras un krievu uzraudzības iestāžu dēļ laikraksta redakcija izšķīrās minēto sēdi apzīmēt par "privāta rakstura apspriedi". Tā tomēr bija visnotaļ autoritatīva vienošanās sēde, kuŗā piedalījās Francis Trasuns, prof. Jāzeps Rancāns, Dr. Skrinda, Jānis Čakste, Arveds Bergs un citi redzami tautas darbinieki. Par šo vēsturisko sēdi un lēmumiem būs runa vēlāk, apskatot J. Rancāna nacionālpolitiskos centienus.

Bēgļu centrālkomitejas darbības beigu posmā, 1917. g. vasarā, Tērbatā notika latviešu bēgļu pārstāvju vispārīgais kongress. Bergs tanī laikā bija LABC faktiskais vadītājs. Ierodoties Tērbatā, vietējie darbinieki viņam ziņoja, ka ar samākslotiem mandātiem uz šo kongresu atsūtīti divdesmit veiklākie komunistu aģitatori. Līdzīgi strēlnieku sanāksmei, kas notika tā paša gada maijā, tiem bija uzdots pārņemt vadību arī šinī LABC. Kā varēja novērot, tad pilsoņi ar parasto miegainību ļāva lietām iet savu gaitu. Dzirdēja sakām: "Kas būs, tas būs!" Citi, pazīdami lielnieku demagoģiju, atzina par labāku visam atmest ar roku un "nolikt pilnvaras".

Notikums tik zīmīgs, ka ļausim par to pastāstīt Līgotņu Jēkabam, kas minētajā kongresā piedalījās kā pilnvarots pārstāvis.

"Kongress sākās stipri sakarsētā atmosfērā," stāsta Līgotņu Jēkabs. "Pirmais no lielnieku aģitatoriem, lai pastiprinātu sav vārdu svaru, izšāva revolveri Vanemuines zāles griestos, jau iepriekš pilsoņiem rādīdams, ka revolveris tiem runā vairāk pai cinošu valodu nekā teiktais vārds.

Kongresa sākumā, kad bija jānoklausās ziņojumi no vietām, tā vien likās, ka viss delegātu vairums iet lielnieku pavadā. Kādus grēkus vien Centrālkomitejai neuzkrāva. Sākot ar apavu trūkumu bērniem un beidzot ar aizliegumu muižas iepirkt Krievijā. Kongress ar sīvām debatēm turpinājās tepat divi dienas un divi naktis, un Bergs bija tas, kas ar apbrīnojamu gara spēku un drosmi vadīja šo nepieredzēto cīņu, pats visur stāvēdams uguns līnijā. Protams, aiz Centrālkomitejas stāvēja viņas morāliskā nevainojamība... Bergs pieņēma lielnieku izaicinājumu un katru viņu apmelojumu turpat uz vietas no katedras atspēkoja ar datiem un liecībām no Centrālkomitejas kases un protokolu grāmatas. Tā lielnieku uzbrukumi izčākstēja gaisā un arī viņu bezkaunībām pienāca mērs."

Un Līgotņu Jēkabs vēl piemetina: "Ar katru kongresa cēlienu sabruka lielinieku prestižs un bēgļu organizāciju pārstāvju viss lielākais vairums pārgāja pozīcijas pusē.

Pazīstu daudz gadu Bergu sabiedriskajā darbā, bet tādas svētas gara dusmu uguns, spara, asprātības un izturības apdvestu neesmu nekad to redzējis ne pirms, ne pēc šī kongresa. Centrālkomitejas pozīcija uzvarēja kongresā uz visas līnijas. Bet ar šo morālisko uzvaru pietika Bergam. Bergs bēgļu darbam palika uzticīgs līdz galam, kamēr novembrī lielinieku vadoņi ar bruņotu matrožu patruļu ielauzās Centrālkomitejas telpās, lai ar ieročiem rokā izbeigtu tās darbu."22)

Jau šis apraksts vien iezīmē raksturīgus vaibstus Arveda Berga sejā: nelokāmu pienākuma apziņu, drosmi un nepiekāpību rupjas varas un netaisnības priekšā, asu prātu un morālisku degsmi.

Ar šīm pašām īpašībām un bezgalīgu ticību Latvijas valsts idejai viņš parādījās Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes (turpmāk: Nacionālā Padome jeb LPNP) darbā.

Nacionālā Padome nodibinājās trīs nedēļas pēc lielinieku sarīkotā Oktobra apvērsuma, ko viņi paši apzīmē bramanīgi par revolūciju. Revolūcija gan bija pāršalkusi visu Krieviju 1917. gada februārī, bet tas, kas notika oktobrī (vai 7. novembrī pēc jaunā stila) atgādināja revolvera šāvieni Vanemuines tautas nama griestos, par ko jau runājām.

Par spīti lielinieku pretestībai un manāmiem draudiem latviešu patrioti 1917. gada 29. novembrī (pēc vecā stila 16. novembrī) pulcējās Valkā, liekot pamatu Nacionālajai Padomei kā latviešu tautas leģitīmai pārstāvībai. Latviešu tautas tiesību cīnītāju vidū kā viens no darbīgākajiem parādījās Arveds Bergs.

Par Nacionālās Padomes darbību atrodami aculiecinieku apraksti, daļēji arī protokoli.23) Tās darbības daži cēlieni jau pieminēti, runājot par Voldemāru Zāmuēlu, kādēļ šeit apskatīsim tikai to, kam sakars ar Arvedu Bergu.

Nacionālās Padomes darbā iesaistīja jau agrāk nodibināto atsevišķo Latvijas apgabalu Zemju padomju, lielāko organizāciju un partiju pārstāvjus pēc zināma spēku samēra. Arveds Bergs un Jānis Kreicbergs ieguva mandātu no Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas.

Bergs tanī laikā atradās Pēterpilī. Nacionālās padomes pirmajā sesijā viņu ievēlēja par ārlietu nodaļas priekšnieka vietnieku, Jānim Goldmanim uzņemoties šīs nozīmīgās nodaļas vadību. Ne jau tādēļ vien, ka viņi uzturējās Pēterpilī, kas toreiz bija Krievijas galvaspilsēta, viņa izraudzīšana ārlietām likās piemērota, bet izšķirīgas bija viņu spējas un sakari. Goldmanim kā Valsts domniekam bija vārds, bet Bergam par labu nāca vēl viņa juridiskā izglītība un svešvalodu prasība. Abiem bija teicama sadarbība ar prof. J. Rancānu, redaktoru O. Nonācu, žurnālistu Ād. Dobeli, kas savukārt bija izraudzīti šīs nodaļas darbam. Viņi saskaņojās ar ārzemju delegācijas locekļiem, no kuŗiem viens bija Zigfrīds Meierovics.

Pēterpilī vēl arvien darbojās Sabiedroto sūtņi, kā arī citi iespaidīgi diplomāti. Ārlietu nodaļai rūpēja tos pastāvīgi kontaktēt, informējot tos par latviešu tautas pašnoteikšanās prasībām, orientāciju un Nacionālās Padomes politisko programmu. Tanī ietilpa Latvijas Satversmes Sapulces sasaukšana, Brestļitovskas mierlīguma jautājumi. Pēdējie kļuva bīstami latviešu nacionālajai eksistencei, ja patur vērā Latvijas teritorijas sadalīšanu starp kaŗotājām valstīm un kardinālo Latvijas valsts dibināšanas pamatjautājumu.

Sarunās ar cittautu diplomātiem. un preses pārstāvjiem latviešu delegāti savas prasības neaizplīvuroja. Uz parasto jautājumu — "kāds būtu pēc latviešu domām ideālais latviešu jautājuma atrisinājums," kā Goldmanis, tā Bergs atbildēja: "Latvijas neatkarīgā valsts, kuŗā apvienota Kurzeme, Vidzeme un Latgale." Šinī sakarībā likās drošs, ka arī Sabiedrotiem būs sakāms savs vārds.24) Sabiedroto oficiālajiem pārstāvjiem patika Nacionālās Padomes t.s. Sabiedroto orientācija,

Kā toreiz, tā vēlāk pierādījās, ka kompass uz Sabiedroto pusi pareizi rādīja.

Nepilna gada laikā Nacionālā Padome paguva izdot vairākas brošūras, kas noskaidroja latviešu nacionālpolitiskos centienus. Divas no tām sarakstīja Arveds Bergs. Abas iznāca 1918. gada sākumā Pēterpilī. Kamēr *Latvijas starptautiskais stāvoklis* bija domāts latviešiem, tikmēr polemiskā

rakstura izdevums *Lettische Zukunftsgedanken* bija atbilde uz vācu Landesrāta priekšsēža Īles barona Rūdolda fon Hernera (von Hoerner) grāmatiņu *Baltische Zukunftsgedanken*.

Latvijas starptautiskajā stāvoklī Bergs noskaidro priekšnoteikumus savas valsts radīšanai. Beigu slēdziens ir šāds: "Bez šaubām latvieši pieder pie tām tautām, kuŗām šī kara beigās (domāts 1. pasaules karš. Aut.) vajaga sasniegt brīvas pašnoteikšanās tiesības. Citāda jautājuma izšķiršana latviešu tautu nevar vest pie apmierināšanās, Latvijas attīstības un plaukšanas. Latviešu tauta paspējusi radīt tik stingru un ievērojamu organismu, ka ar viņu nāksies rēķināties, lai neradītu jaunas sadursmes, cīņu un ciešanu perēkli... Latvijai ir visas sastāvdaļas, kuŗas nepieciešamas patstāvīgai valstiskai dzīvei un tāpēc patstāvīga Latvija ar starptautiski garantētu neutralitāti ir labākā un taisnīgākā izeja no tagadējā stāvokļa."25)

Latvijas valsts doma šeit ir skaidra, kaut gan daži Berga apsvērumi jāskata vēsturiskajā perspektīvā. Nebija vairs runas par pakļaušanos ne Krievijai, nedz Vācijai.

Pēc Brestas mierlīguma, kur Kurzemes liktenis jau bija izlemts latviešiem nepieņemamā veidā un ar ko draudēja visas Baltijas pakļaušana Vācijai, Nacionālajai Padomei iznāca iesaistīties nemitīgā protesta akcijā pret Brestas mierlīguma kļūmīgākajiem lēmumiem. To, ka ar šo mierlīgumu bija apzīmogota Latvijas atdalīšanās no Krievijas, taktisku apsvērumu dēļ atstāja neievērotu.26) Varbūt tas tā notika Sabiedroto dēļ. Nacionālā Padome vispār turējās pie dažiem Sabiedroto ieteikumiem, kur ārpolitiski apsvērumi kara laikā to prasīja.27)

Nacionālā Padome visnotaļ noraidīja jebkādu pielaikšanos vācu pretenzijām.

Kur bija jāuzduŗas nekautrīgai latviešu tautas pārvācošanas tieksmei, kā tas pierādījās jau minētajā barona fon Hernera grāmatelē, tur lietoja pat asu valodu. Tas parādījās skaidri Arveda Berga brošūrā *Lettische Zukunftsgedanken* (Domas par latviešu nākotni).28)

Dodams vispirms vēsturisku atskatu, Bergs formulē savā traktātā latviešu viedokli. Latvijā krustojas daudzas un dažādas intereses, saka Bergs. Viņā ieinteresētas vairākas lielvalstis, kas vēlētos latviešu nāciju sev pakļaut. Latvijai turpretim jāklūst patstāvīgai. Tai jātop suverēnai, līdzīgi tādai valstij kā Beļģijai. Vienīgi šāds izkārtojums sola paliekamu atrisinājumu. Latvieši to jau tā izšķīruši. Bergs apskata arī iebildumus, kas tādai nostājai veltīti. Atspēkojis tos, Bergs neizvairās pieskarties arī sasāpējušam agrārajam jautājumam.

Līgotnis-Roze devis par šo Arveda Berga publicēto traktātu šādu vērtējumu: "Neraugoties uz korrekto veidu un visnotaļ ieturēto lietišķību, kas, ievērojot toreizējo jautājuma asumu, kad lietas gāja par būt vai nebūt Latvijai, prasīja lielu taktu un nosvērtību, darbs cauri visām polemiskajām finesēm atstāj pārliecinošas, idejiskas domu izmaiņas iespaidu un pieder pie vērtīgākajiem propagandas rakstiem, kādi vien parādījušies par topošo Latviju. Viņa vēsturiskā nozīme Latvijas valsts tapšanā jo gaiši top redzama, kad ievērojam, ka no vācu puses izgāja vesela propagandas literātūra par iespējamu Latvijas pievienošanu Vācijai, kāda Eiropas acīs palika vai nu atspēkota ar nejausiem avīžu rakstiem, vai visbiežāk, pamesta pavisam bez atbildes. Bet politiskas klusēšanas ceļš nav īstais, pa kuŗu kāda tauta tiek pie savām tiesībām."28)

Tāpat Berga raksti Nacionālās Padomes biļetēnā *Ziņas par Latviju* noskaidroja vēl citus aktuālus nacionālpolitiskus jautājumus. Diemžēl šis izdevums nav pieejams, kādēļ tanī paustās Berga domas paliek nepieminētas. Varam vienīgi ļaut Bergam pašam zīmīgāko pateikt. Vienā savā atmiņu rakstā, izmantodams savu rūpīgi uzglabāto arhīvu, Bergs saka:

"Latviešu nacionālās sabiedrības **L a t v i j a s o r i e n t ā c i j a** izteicās protestos pret Vācijas pievienošanas centieniem un latviešu domu viltošanu, ko lūkoja panākt landesrāti okupētajā apgabalā. Uz Krieviju nebija ko cerēt. Atlika tikai griezties pie Sabiedrotiem. Nacionālā Padome to arī darīja. Savā trešajā sesijā Pēterpilī 1918. gada 26.-28. jūnijā viņa pieņēma rezolūciju, kur starp citu teikts: "Nedalītas un neatkarīgas Latvijas mērķis atrodas dabiskā saskaņā ar Sabiedroto politiskajām un saimnieciskajām interesēm, viņu tiesas un taisnības ideāliem, kuŗiem latviešu tauta pilnīgi uzticas. Tādēļ, atbalstoties uz Latviešu Nacionālās padomes orientāciju un līdzšinējo Nacionālās Padomes ārlietu politiku, sesija atrod par nepieciešamu spert visus soļus par Sabiedroto

valstu vadītāju un atklātības iepazīstināšanu ar Latvijas jautājumu (*Ziņas par Latviju Pēterpilī, 1918.g. jūlijā*).³⁰⁾

Var apbrīnot, ka padomju režīmam un terroram par spīti Nacionālās Padomes ārlietu nodaļa spēja darboties Pēterpilī līdz 1918. gada vasarai.

Lai daudz maz izprastu stāvokli, pieminēsim to, ko par apdraudētajām dienām ziņo Jānis Seskis, viens no Berga tuvākajiem līdzdarbiniekiem ārlietu birojā. "Pastiprinājās aresti, ieslodzīšanas, nošaušanas orgijas," raksturo dzīves apstākļus Pēterpilī Seskis. "Vispirms apcietināja un nošāva vairākus simtus virsnieku. Arestēja tūkstošiem ķīlnieku, ko nošāva vai ieslodzīja cietumos. Ārlietu nodaļas darbība terora laikā bija ārkārtīgi apgrūtināta. Faktiski visas latviešu organizācijas bija likvidētas, jo nevari vairs domāt par sabiedrisku darbu, bet tikai par personisko drošību un eksistenci."³¹⁾

Ja par pilsoņiem mēdz teikt, ka viņi politiskajā cīņā parasti ir mazdūšīgi, tad Latvijas neatkarības rītausmā tas gluži tā nebija. Bez nozīmīgas cīņas, ko neapskaužamos apstākļos veica Nacionālā Padome vispār, minēsim vēl vienu bezbailīgas gribas izpaudumu manifestācijā uz Taurijas pili Pēterpilī. Krievijas Satversmes sapulcei 1918. gada 5. janvārī sanākot, notika plaša manifestācija, lai apliecinātu lojalitāti demokrātiski ievēlētai pārstāvībai. Komunisti spēja Krievijas Satversmes sapulcē iegūt tikai vienu ceturtdaļu mandātu. Nacionālā Padome no savas puses bija uzdevusi deputātam Goldmanim Krievijas Satversmes sapulcē paziņot, ka latvieši izlems savu likteni paši, kas arī notika.

Latvieši piedalījās tikko minētajā manifestācijā ar savu sarkanbaltsarkano karogu. Tā kā lielinieki jau pirms manifestācijas draudēja ar šaušanu, tad pēdējā brīdī latviešu demonstrantu skaits saruka uz 40, bet arī tad to vidū netrūka Arveda Berga.³²⁾ Viņš taču bija viens no visvairāk apdraudētiem. Tuvojoties Taurijas pilij, lielinieku patruļas no paslēptuvēm atklāja ložmetēju un šauteņu uguni uz pilnīgi neapbruņoto manifestantu pūli. Vienpadsmit nošāva. To vidū latviešu nebija.

Diendienā pēc tam viss pasliktinājās.

Arveds Bergs atstāja Pēterpili, kur viņš bija daudz strādājis bēgļu un Nacionālās Padomes labā, tikai 1918. gada vasaras beigu daļā.

Nonācis Rīgā, viņš redzēja, ka atziņa par Latvijas valsti bija latviešu bēgļos bijusi gatavāka nekā Latvijā. Te gan darbojās t.s. Demokratiskais bloks, bet vācu okupācijas spaidi neļāva tam atraisīt pilnīgi savus spēkus. Kā Anna Brigadere, tā daudzi citi nebeidza runāt par vācu dzelzs dūri. "Rīgā ir pilnīga bēru diena, vajadzētu nokaisīt visas ielas ar bēru skujām, tā ir mirstoša pilsēta," — to 1918. gadā rakstīja Kārlis Skalbe vienā savā vēstulē sievai.³³⁾

Vācu okupācijas varai latviešu intelliģence likās no paša sākuma aizdomīga. Par katru latvieti, kas reiz bija grozījies uz politiskās skatuves, tai netrūka ziņu. Arī ne par Arvedu Bergu, kas bija izcēlies ar savām redaktora gaitām, kandidējis uz Krievijas 2. Valsts domi un kopš 1915. gada kļuvis par vienu no profilētākajiem latviešu vadoņiem.

Kad oktobra mēnesī Rīgā no Berlīnes ieradās Vācijas reichstāga loceklis profesors Šulcs-Gevernics, lai orientētos par latviešu prasībām, viņš apspriedās gan ar Demokratiskā bloka, gan Nacionālās Padomes pārstāvjiem. Pēdējos pārstāvēja Arveds Bergs. Nacionālās Padomes vārdā Bergs izstrādāja deklarāciju, kas jau savā ievada daļā pauda skaidru viedokli, proti: "Nacionālās Padomes tiešais mērķis ir patstāvīgas latviešu valsts — Latvijas — nodibināšana latviešu tautas etnografiskajās robežās, kuŗas aptver Kurzemi, Vidzemes dienvidu daļu un Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi. Nevienu no šīm Latvijas daļām nedrīkst nostādīt atsevišķi, kā atsevišķu hercogisti, vai citādā veidā."

Tālāk vēl teikts: "Latvija ir domāta kā patstāvīga valsts, kas nav savienota ar kādu citu valsti personālūnijas vai federācijas veidā, nedz kā valstu savienības loceklis... Jebkuŗa atpakaļ pievienošanās pie Krievijas jāuzskata par izslēgtu... Latviešu Nacionālās Padomes valstiskie centieni stāv tiešā pretrunā ar apvienotās Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas Landesrāta un arī ar Kurzemes Landesrāta centieniem, kas iziet uz šo zemju, pēc iespējas, ciešāku piesliešanos vai

pat savienošānu ar Vāciju... Latviešu Nacionālās Padomes centienus es uzskatu par vienīgi pareizo ceļu, kas var novērst jaunus, smagus satricinājumus un vest pie jaunas valsts nostiprināšanas. Šis ir vienīgais līdzeklis, lai atjaunotu kaŗā grūti piemeklētās un izpostītās vecās kultūras zemi viņas agrākajā krāšņumā."34)

Šinī vēsturiskajā dokumentā atrodami vēl citi spēcīgi argumenti, ieskaitot brīdinājumu vācu toreizējiem Latvijas aneksijas nolūkiem.

Jāievēro, ka teksts pieskaņots okupācijas laika apstākļiem, izvairoties izcelt jau notikušo Latvijas valsts nodibināšanas faktu un Zigrīdam Meierovicam izsniegto pilnvaru, kas paredzēja iespēju Anglijā panākt Nacionālās Padomes kā latviešu tautas leģitīmās pārstāvības atzīšanu. Faktiski šī atzīšana bija notikusi jau dienu iepriekš, nekā Bergs tikko minēto deklarāciju 24. oktobrī iesniedza vācu reichstāga loceklim. Ziņa no Anglijas Rīgā vēl nebija pienākusi. 1918. g. 23. oktobrī angļu ārlietu ministra Balfūra paziņoto Nacionālās Padomes resp. Latvijas republikas de facto atzīšanas lēmumu angļu valdība, atsaucoties Meierovica lūgumam tā paša gada 11. novembrī atkārtoja rakstveidā.

Nacionālajai Padomei pietika arī tad dot prof. Šulcam-Gevernicam līdzī uz Berlīni tikai principiāla viedokļa noskaidrojumu.

Minētais vācu reichstāga loceklis apmeklēja tanīs dienās arī Igauniju, kur viņam piekrita līdzīga politiska misija. Igaunī savukārt deklarēja savu negrozāmo viedokli.35)

Vēl pieminams, ka Nacionālā Padome iesniedza 25. oktobrī rakstu ar Šulca-Gevernica starpniecību Vācijas valsts kancleram, kuŗā paziņoja, ka Nacionālā Padome uzņemas Latvijas, t. i. Vidzemes latviešu daļas, Latgales un Kurzemes pārvaldīšanu līdz pagaidu valdības nodibināšanai un nacionālā kaŗaspēka noorganizēšanai.36) Nacionālajai Padomei bija pamats to teikt, kur divi dienas pirms tam Viņa Majestātes valdība Anglijā bija Nacionālo Padomi atzinusi par augstāko latviešu tautas pārstāvību.

Kā redzam, tad Nacionālā Padome darbojās arī Rīgā līdztekus Demokratiskajam blokam. Iesniegumu vācu valsts kancleram parakstīja V. Zāmuēls, A. Bergs un vēl citi latviešu pārstāvji.

Drīzi pēc tam ar īpašām pilnvarām atsūtītais vācu pilnvarotais Augusts Vinnigs turpretim stājās sakaros tikai ar Demokratisko bloku, mēģinādams ar tā palīdzību krustot Nacionālajai Padomei ceļu.

Kaut arī Nacionālās Padomes darbinieki, kas bija ieradušies Rīgā, mēģināja izveidot sadarbības bāzi ar Demokratisko bloku, tas tiem tikpat kā neizdevās. It īpaši sociāldemokrātiem nebija pa ceļam ar Nacionālo Padomi. Šo pārstāvību apgāja ar Tautas Padomes nodibināšanu, kas pēc tam pārņēma Nacionālās Padomes mantojumu, ieskaitot jau notikušo Latvijas valsts de facto atzīšanu.

Starptautiski tas radīja sarežģījumus. Sabiedrotie pazina līdz tam kā latviešu pārstāvjus Jāni Goldmani, Jāni Zālīti, Jāni Čaksti, Zigrīdu Meierovicu, Arvedu Bergu, Jāni Sesku, Jāni Kreicbergu, bet nepazina tos, kam piekrita uzdevums Tautas Padomes uzdevumā 1918. g. 18. novembrī pasludināt īpašā aktā Latvijas valsts eksistenci. Pagaidu valdība ar Kārli Ulmani priekšgalā prata pēc tam gan pati iegūt Sabiedroto uzticību, kas nekavējās tai dot atbalstu, Ulmanis jau pašā sākumā iesaistīja par valdības locekļiem no Nacionālās Padomes vidus Zālīti, Goldmani un Meierovicu. No kādas liecības redzams, ka arī Arvedam Bergam bija piedāvāts ministra amats, bet tanī brīdī, kad notika lielais lūzums tautas pārstāvības organos, viņš atteicās to pieņemt. 18. novembra svētku aktā Bergs izvēlējās sev klusa vērotāja vietu Nacionālā teātra vistālākajā galerijā.

Berga dabā tomēr nebija atrauties no darba tur, kur tas kalpoja latviešu lietai. Kolīdz Ulmanis atkārtoja aicinājumu viņam uzņemties iekšlietu resora vadību, Bergs vairs neatteica. Trešajā un ceturtajā pagaidu valdībā viņš pildīja iekšlietu ministra amatu. Kaut arī pirmos pamatus iekšlietu resoram bija paguvīsi likt Dr. Miķelis Valters, tad politisku sadursmju dēļ ar Stučkas valdību, ar fon der Golcu un Andrieva Niedras sezonas valdības starpcēlienu iekšlietu ministrijā daudz kas bija aizkavēts. Arī Bermonta cīņas gāja tam visam vēl pa vidu. Līdzīgi ārlietu ministrijai, arī iekšlietu ministrijai normālais darbs varēja sākties tikai 1919. gada beigās.

Bergs bija tas, kas ar lielu lietpratību un enerģiju ķērās pie šī svarīgā resora izveidošanas. Ar kādu nopietnību tas notika, par to stāsta ilggadējais iekšlietu ministrijas Pašvaldības departamenta direktors un visu Latvijas parlamentārā laika iekšlietu ministru ciešs līdzdarbinieks — Juris Zankevics. Viņš par Arvedu Bergu kā iekšlietu ministru devis vispilnīgāko pārskatu, kas reizē atspoguļo neatkarības laika sākuma posmu. Minēsim šeit pašu galveno:

"Kad Ulmaņa valdība atgriezās Rīgā, tad par iekšlietu ministru nāca Arveds Bergs. Cilvēks ar juridisku izglītību. Viņu var uzskatīt par Iekšlietu ministrijas pamatu licēju uz juridiskiem pamatiem un vadoties no lietderības un dzīves prasībām, kuŗas viņš tik labi pazina un saprata. Viņš centās ministriju izveidot pēc Vakareiropas parauga, kur nācās atņemt daudz no cara laika iekārtas.

Pats rīkojās pēc Eiropas valstsvīru parauga, jo plaši pazina ārzemju presi un saimniecisko dzīvi. Prata cienīt, uzklaut un ievērot darbinieku uzskatus, piedzīvojumus un tos ievērot. Bij īsts džentlmenis, korekts un savaldīgs pret visiem. Uzbudinātu, rupju vai satrauktu nevarēja viņu redzēt. Spriedums bij noteikts, apsvērts un loģiski pamatots. Un Latvijas juristu starpā nav daudz cilvēku ar tik ātru, loģisku un pareizu domāšanas spēju kā Bergs. Ievadrakstus, rīkojumus un pat likumu tekstus viņš rakstīja tādā veidā, ka varēja publicēt. No atbildīgajiem darbiniekiem prasīja savu zināmu patstāvību un darba plānu, un kopīgi pieņēmot, pēc tā rīkoties. Plāni bij iepriekš jāizstrādā, un ar tiem viņš mājās iepazīnās un taisīja papildinājumus un labojumus. Viņa darba stundas bij visai garas. Kad gadījās pat pēc pusnakts iet pa ielu, uz kuŗu izgāja viņa darba istaba, tad logos vēl spīdēja gaisma. Kārtīgi apmeklēja savas darba stundas, un katrs atbildīgs darbinieks noteikti zināja, kad tiks pie ministra ar savu ziņojumu vai izgatavoto dokumentu parakstīšanas, jo bij noteikta darba kārtība un laika sadalījums.

Bergs izveidoja Administratīvo departamentu, noorganizējot policijas kadrus laukos un pilsētās un sekmīgi veica cīņu pret Latvijā palikušajām lielinieku bandām. Nodibināja policijas skolu pie Rīgas prefektūras, kur apmācīja sagatavotus jaunus policijas darbiniekus, jo no Krievijas laika darbiniekiem nācās atbrīvoties vai arī to sastāvs bija jāpapildina.

Nodibināja Pašvaldību departamentu, jo līdz tam pastāvēja tikai Pašvaldību nodaļa, resp. pārvalde, par kuŗas vadītāju skaitījās skolotājs Nagobads, bet maz nodarbojās ar šo darbu. Darbu kārtoja sekretāri Freijvalds un Pēteris Klinklāvs lauku daļā un Ņelle pilsētu daļā, kā katram izlikās labāk un lietderīgāk, bet necentās darbu saskaņot valsts apmērā, jo trūka kopīgas vadības. A. Bergs ar Ministru kabineta piekrišanu iecēla man par Pašvaldību departamenta direktoru, līdz ar to nodibinot šo departamentu ar visiem nepieciešamiem štatiem, un uzdeva izstrādāt tā iekārtu. Atceros, cik grūti bij darbu saskaņot un ievest vienību departamentā, it sevišķi pie darbinieku pieņemšanas. Darba bija ļoti daudz, jo nācās vēlēšanu ceļā ievest jaunu iekārtu kā pilsētās, tā laukos. Tāpat bij jāieceļ apriņķa vecākie, pilsētas galvas, pagasta vecākie, kur /vēlēšanas? vk/ nebija notikušas. Nācās izvest Satversmes Sapulces vēlēšanas, kas no Iekšlietu ministrijas prasīja daudz enerģijas un darba no pašvaldībām.

Bergs bija noteikts darba cilvēks un darbu prasīja arī no padotiem. Taisnība un likumība mājāja darbā un laipnība, pieklājība un savaldīšanās ārējā sejā. Valstsvīrs no galvas līdz papēžiem. Kopīgi sastrādājot, izdevās ātrā gaitā izveidot pašvaldību iekārtu uz tādiem pamatiem, ka tās varēja pildīt tos plašos pienākumus, kuŗus tās tik sekmīgi veica.

Ministra Berga laiks nesa svētību mūsu valsts iekārtai un visur valdīja miers un kārtība. No sirds ir pateicīga visa plašā darbinieku saime par viņa enerģiju un darbu, kuŗu viņš pielika pie pašvaldības ēkas celšanas. Tas ir piemineklis, kuŗš runās mūžīgi par viņa personību un mūžīgo piemiņu tautas labā."37)

Laikabiedru liecības un personu raksturojumi pārlicina visvairāk, kādēļ šī Juŗa Zankevica atmiņu daļa šķiet nozīmīga. Tā visai uzskatāmi parāda neatkarības laika svarīgas ministrijas tapšanu un izveidošanu.

Vēl nepieciešams neliels atskats uz tām dienām, kur Arveds Bergs un citi apdraudētie latviešu tautas darbinieki bija spiesti atstāt Rīgu. Tas bija 1918. gada decembra beigās, kad viņus uzņēma angļu kuŗakuģis "Princess Margaret". Sarkanā armija dažas dienas pēc tam iebruka Rīgā.

Nonācis Londonā, Bergs publicēja rakstus angļu presē un sarakstīja grāmatu *Latvia and Russia. One Problem of the World-Peace Considered* (tas pats franču valodā — *La Latvie et la Russie*).

Bergu 1919. gadā iesaistīja Latvijas miera delegācijā, kādēļ viņš pārcēlās uz Parīzi. Kolčaks un prāva krievu monarchistu grupa netaupīja pūles lielās, nedalāmās Krievijas impērijas atjaunošanā, kas prasīja no latviešu puses pretargumentus. Tie parādījās tikko minētajā Berga darbā divi valodās. Sevišķi franči bija toreiz jāpārliecina. Turklāt Latvijas vārds bija jānostiprina, vismaz jārada priekšstats par šo zemi.

Ja tas tā bija ārpolitiskajā laukā, kur Bergs un Meierovics parādījās kā galvenie vagu dzinēji, tad Bergam tūliņ pēc 1918. gada 18. novembra piekrita vēl viena nozīmīga darba daļa, ko vēl neesam apskatījuši. Tas skāra tiesu un tiesību lauku. 1918. gada 19. decembrī pagaidu valdība iecēla Bergu par Tiesu palātas priekšsēdi. Drudžainais valsts jauncelsmes darbs prasīja, lai jau dienu pēc tam viņš kopā ar citiem ieceltajiem Tiesu palātas tiesnešiem noturētu pirmo sēdi, kas izlēma šīs tiesu instances amatpersonu sastāvu. 1919. g. oktobrī atgriezies Latvijā, Bergs uzņēmās Tiesu palātas tālāko vadību, kuŗu gan drīz pārtrauca viņa komandējums uz Igauniju. Dažas nedēļas vēlāk Bergs lūdza viņu vispār atbrīvot no Tiesu palātas darba. Arvien jauni pienākumi rautin rāva viņu uz dažādām pusēm.

Tuvojās Satversmes Sapulces vēlēšanas. Tik dzīva un kreatīva politiska personība nevarēja atpalikt tanī celmsīgajā Latvijas republikas izveidošanas cēlienā, kas piekrita Satversmes Sapulcei.

Šīs likumdošanas iestādes vēlēšanās Bergs noorganizēja Bezpartejisko pilsoņu grupu, kas vēlāk pārdevējās par Bezpartejisko nacionālo centru un beidzot par Latviešu nacionālo apvienību. Satversmes Sapulcē bez Berga ievēlēja vēl piecus citus no viņa saraksta. Berga darbība Satversmes Sapulcē sakrita vienu laiku ar ministra amatu iekšlietu resorā, kādēļ dažas norises nāksies apskatīt kopīgi.

Bet vispirms kāds vispārējs Berga darbības novērtējums, ko devis Ād. Klīve. Tas palīdz noskaidrot zīmīgāko. Klīve, darbotamies Zemnieku savienības frakcijā, redzēja, kas notiek ap viņu. Un viņš par to pastāsta savās atmiņās: "Bezpartejiskais Nacionālais centrs Satversmes Sapulcē sēdēja zāles centrā pa kreisi no LZS un sadarbojās ar visiem pilsoņiem ļoti labi. A. Bergs, bijušais iekšlietu ministrs, baudīja lielu cieņu. Satversmes komisijā A. Bergs bija viens no radikālākajiem pilsoņu deputātiem, kas konsekventi aizstāvēja visas demokrātiskās pilsoņu tiesības. Tā arī Bergs visstingrāk prasīja valsts prezidenta ievēlšanu tiešās, vispārīgās, vienlīdzīgās un slepenās vēlēšanās no pašas tautas, kas neapšaubāmi bija daudz radikālāki nekā prezidenta netiešā ievēlšana no Saeimas. Tāpat Bergs bija iniciators grozāmajām listēm, kam pretojās sociāldemokrāti un LZS. Arī šajā gadījumā Berga nostāja bija radikāli demokrātiska. Tas pats sakāms laulību šķiršanas jautājumā.³⁸)

Skaidrības labā jāpiemin, ka Saeimā Bergs ar saviem domu biedriem sēdēja labajā spārnā, būdams ar Dr. Gustavu Reinhardu viens no t. s. Nacionālā bloka līderiem.

Arveds Bergs bija tas, kas visdedzīgāk un nepiekāpīgāk prasīja tautas ievēlētu valsts prezidentu.

Būdams satversmes komisijas loceklis, viņš jau 1921. gadā panāca vairākumu savam priekšlikumam, ka valsts prezidents ievēlams uz pieciem gadiem tiešās vēlēšanās, neatkarīgi no Saeimas. Turklāt šādā kārtā ievēlētā valsts prezidentam piešķiramas patstāvīgas politiskas funkcijas, ieskaitot tiesību atlaist Saeimu un izsludināt jaunas vēlēšanas Berga uztverē tautas ievēlēts valsts prezidents spētu nodrošināt zināmu līdzsvarojumu Latvijas konstitucionālajā sistēmā. Protams, tautas ievēlēta valsts prezidenta kompetences būtu tādēļ palielināmas, lai tas nepārvērstos tikai par reprezentatīvu figūru.

Kaut arī Bergam šāda veida valsts prezidenta ievēlēšanas kārtībai satversmes komisijā bija vairākums, plenārsēdē pietrūka trīs balsu. Latvijas republikas satversme paredzēja prezidenta ievēlēšanas funkciju pašai likumdošanas iestāde.

Bergam tas nebija pa prātam un viņš nebeidza pret to iebilst. Kolīdz valsts dzīvē bija jāuzduŗas dažām grūtībām, viņš pēc tam saskatīja vainu pašā satversmē. Kļuva populārs viņa teiktais un spānotais teiciens par 1922. gadā pieņemto satversmi, ka "viņa neiet". Ne vien savos rakstos, bet

arī parlamentārajās runās viņš to nebeidza atkārtot. Viņa pretinieki jau kopš 1923. gada iebilda, ka viņš prasot "stipro varu Latvijā". Arī ap šo asi saka mutuļot strīdiņi. Bergs no savas puses 1927. gadā Saeimā teica: "Es nepiederu pie tiem, kas gribētu sevišķi viegli mūsu satversmi grozīt. Mums ir jācienī mūsu satversme, un ar grozījumiem viegli nebūtu jānāk. Tomēr notikumi mūs ir noveduši pie tā, ka citas izejas vairs nav."³⁹⁾

Balstīdamies uz franču valstsvīra Laroša atziņām, Bergs atzina par pareizu piemērot satversmi dzīves vajadzībām. Tikai tā varot paglābt sabiedrību no "lēciena tumsā", t.i. iespējamās pārgrozības varas ceļā.⁴⁰⁾

1932. gadā Bergs nāca no Nacionālās apvienības puses ar savu satversmes grozījumu projektu.⁴¹⁾ Viņa partija nepārstāvēja gan tādu spēku, lai ieteiktos grozījumus īstenotu.

Atkal viss grozījās ap tautas vēlētu valsts prezidentu. Tomēr, būdams teicams valsts tiesību pazinējs, Bergs kā Satversmes Sapulcē, tā Saeimas sēdēs prata pietuvināt tiesību teorijas pamatjēdzienus Latvijas konstitucionālās dzīves prasībām. Ik reizes viņš bija bruņots ar tik spēcīgu argumentāciju, ka viņa krasākajiem pretiniekiem, Fricim Menderam un Vilim Dermanim atlikās tikai atgaiņāties ar frazēm. Pēdējie tad vērsās Satversmes Sapulcē pret Bergu kā iekšlietu ministru. 1920. gadā pastāvēja kaŗa cenzūra, kas vismazāk patika kreisajam spārnam. Kolīdz sociāldemokrāti nozākāja pašu Satversmes Sapulci un kariķēja demokrātiju, tā Bergs bija spiests atbildēt uz viņu iesniegtajām interpellācijām un atsegt viņu divkosību. Pretvalstiskā prese arī dabūja manīt viņa stingro roku.

1920. gadā iekšlietu ministrija bija sodījusi Liepājā izdoto *Strādnieku Avīzi* par to, ka tā kādā savā rakstā valdību bija apzīmējusi par "kliķi", ka tā būtu nosēdināma uz apsūdzēto sola un ka "darba tautai jāatrod citi ceļi, kā aizstāvēt demokrātiju ārpus Satversmes Sapulces."

Atbildē uz interpellāciju, ministrs Bergs konstatēja: "Tā tad ir pacelta roka pret pašu Satversmes Sapulci, pret mūsu zemes augstāko autoritāti. 1918. g. 5. janvārī lielieki ar ieročiem rokā gāza savu Satversmes Sapulci. Te arī pacelta roka pret Latvijas Satversmes Sapulci, gan ne ar ieročiem, bet ar vārdu. Bet principiāli tas ir tas pats."⁴²⁾ Un Bergs tanī pašā runā reaģēja uz vienu Fr. Mendera destruktīvu domu gājienu, vērstu pret demokrātisko vienlīdzību, proti: "1920. gada 15. septembrī Mendera kungs turēja priekšlasījumu un starp citu, pēc *Sociāldemokrata* referāta, teicis: "Proletāriāta diktatūrai, bez kuŗas nav ceļa uz sociālismu, būs jāķeŗas arī pie mantīgo šķiru tiesību ierobežošanas, piemēram, vēlēšanu tiesību ierobežošanas."⁴³⁾

Parlamentārajā laikā bija parasts, ka tiklab kreisais un labais spārnis, kā arī centra solu deputāti uzmanīja viens otru demokrātisko brīvību ievērošanā. Kaut arī Saeimas laikā kreisais spārnis mēdza Bergu iztēlot par "reakcionāru", viņš turpināja stingri iestāties par pilsoniskajām brīvībām. To no jauna pierādīja 1930. g. 18. marta debates Saeimā par parlamentārās izmeklēšanas komisijas kompetenču paplašināšanu.⁴⁴⁾

Demokrātija un nacionālā ideja bija, tā sakot, tās svētās birzes, kuŗu lapotnē Arveds Bergs jutās drošs un laimīgs. Tās deva, viņa izpratnē valstij nepieciešamo dzīvības spēku.

"Katra valsts turas uz tiem spēkiem, kuŗi viņu ir dibinājuši, bijuši par viņas pamatu," uzsvēra Bergs. "Viņa pastāv tik ilgi, kamēr šie spēki ir dzīvi un stipri, un viņa iznīkst, kad izsīkst šie spēki. Mūsu valsts ir mūsu tautisko centienu uzkrāto spēku papildīšanās. Nacionālā ideja gul viņas pamatos. Viņa būs stipra, kamēr būs mūsu nacionālā ideja. Tāpēc tā jāargā, jākopj, jāstiprina, jāizdaīlo."⁴⁵⁾

Noapaļojot pārskatu par Berga darbību Satversmes Sapulcē un trijās Saeimās, jāpiemin, ka viņu izraudzīja bieži par referentu to starptautisko konvenciju jautājumos, jo viņš teicami orientējās ārpolitikā un starptautisko attiecību problēmās.

Berga politiskais temperaments, asā loģika un valsts dzīves problēmu izpratne manifestējās tomēr vairāk tanīs parlamentārajās runās, kas grozījās ap konfrontāciju ar sociāldemokrātiem un komunistiem.

Komunisti parādījās Latvijas parlamentārajā arēnā, sākot ar 1928. gadu. Komunisti sedzās gan ar Kreiso strādnieku un zemnieku frakcijas nosaukumu. Viņu kadri atradās kreiso arodnieku rindās.

Kamēr Saeimā komunistu deputāti turēja nepārtrauktas obstrukcijas runas, tikmēr ārpusē tie nadzīgi rīkoja politiskus streikus, demonstrācijas un ielu kautiņus. Tie uzbruka arī sociāldemokrātiem, kaut arī tie nebeidza viņus aizstāvēt pret policiju un valsts varu.

Kreisajam spārnam jau no Tautas Padomes laikiem šķita labi pārpludināt likumdošanas iestādi ar savām samākslotajām interpellācijām, it īpaši pret drošības iestādēm. Arī tanī laikā, kad Bergs vairs nebija iekšlietu ministrs, viņš nekavējās atsegt provokācijas un apzināto vēršanos pret drošības un kārtības iestādēm. Vienu no savām spilgtākajām runām Bergs turēja 3. Saeimas 1929. g. 29. janvāra sēdē. Kā agrāk, tā tagad viņš vērsās pret politiskās cīņas pārņemšanu uz ielas. 20. janvāra nekārtības bija sarīkojuši sociālistu dvīņu brāļi. Jebšu policija bija steigusies palīgā sociāldemokrātiem, pēdējie manipulēja ar apgalvojumu, ka tikai policija pati rīkojusi nekārtības

Minētā Berga runa varētu noderēt par parlamentāras runas šedevru.⁴⁶⁾

Komunistu iekļūšana Saeimā divainā kārtā saistījās ar Berga vārdu. Pēc tam, kad Menders savas partijas vārdā un uzdevumā atkārtoti prasīja komunistu legalizēšanu, Bergs ieteica pilsoniskajām partijām šādu prasību atbalstīt, lai mazinātu sociāldemokrātu partijas svaru. Patiešām sociāldemokrātu frakcija 3. Saeimā, ar komunistu ielaišanu, saruka uz 25 (no 32 deputātiem 2. Saeimā) un 4. Saeimā pat uz 21. Piepildījās tas, ko Bergs paredzēja, ka tieši šo abu "strādniecības partiju" starpā sāksies visnīknākā apkaņošana. Bergs kādā savā *Latvja* ievadrakstā atzinās, ka "tie gari, ko es saucu", pārvērtušies — sociāldemokrātu vārdiem runājot — par to "ķēžu suni, ko buržuji rīdot virsū sociāldemokrātiem". Kreisā spārna vājināšanai šī taktika varbūt noderēja, bet manāmi kaitēja parlamentārajam darbam. Kreiso deputātu nepārtrauktie ķīviņi kavēja likumdošanas darbu un mazināja Saeimas autoritāti, kas visspilgtāk parādījās 4. Saeimas laikā.

Savā parlamentārajā darbībā un daudzajos ievadrakstos Bergs apkaņoja sociāldemokrātus un komunistus nepārtraukti. Tāpat viņš allaž paturēja acīs draudus, kādiem Baltijas valstis bija pakļautas no Padomju Savienības puses. Turklāt viņš nebija arī Latvijas un un Pad. Savienības saimnieciskā līguma piekritējs. Labāk par daudziem citiem viņš pazina Maskavas ārpolitiskos un militāros nolūkus, padomju terrora metodes un turienes dzīves īstenību. Tādēļ, vēl būdams iekšlietu ministrs, viņš rūpējās par Krievijā palikušo latviešu bēgļu likteni, viņu reevakuāciju un apcietināto pilsoņu apmaiņu. Citādi tas nemaz arī nevarēja būt, kur Bergs jau Latviešu Bēgļu centrālkomitejā trīs gadus bija no rīta līdz vakaram nodevies bēgļu aprūpei un glābšanai.

Vēl runājot par Berga politisko darbību, nevaram atstāt neievērotu viņa toleranto nostāju pret mazākuma tautībām. Arī te varēja manīt viņa demokrātisko elpas vilcienu. Latvijas valstī taču bija ap 25 procentu cittautiešu, pie kam vācu intelliģence ne gluži bez grūtībām pārdzīvoja savas kādreizējās politiskās dominances zušanu. Lojālos vāciešus atgrūst no valsts jauncelsmes darba nelikās gudri, sevišķi kur viņu vadība atradās tik stingra demokrata kā Paula Šīmana rokās. Šī baltvācu vadoņa un Arveda Berga starpā valdīja savstarpējs respekts. Dr. Šīmana vadītā dienas avīze *Rigasche Rundschau* mēdz atreferēt Berga un citu latviešu politiķu ievadrakstus.

Ne vien vēlēšanu laikā, bet arī citādi politiskā gaisotne Latvijā bija sakarsēta un savstarpēja neiecietība pina demagoģijas valģus, kādēļ ar minēto toleranci pietika, lai Bergam piedēvētu vācu noslieci. Šai demagoģijai pat trūka jebkādas mēra sajūtas.⁴⁸⁾ Tas pazemināja jau tā zemo politiskās kultūras līmeni Latvijā.

Kas vēl citādi raksturoja Bergu kā cilvēku, Arveds Bergs bija džentlmenis. Par tādu viņu atzina gandrīz vienbalsīgi visi. Tādēļ bija saprotami, ka viņš neatbildēja saviem pretiniekiem ar tādiem pašiem paņēmieniem.

"Bergs var būt ass un savās konsekvencēs nežēlīgs, bet rupjš — nekad," par viņu izteicās Arvids Avots, viens no redzamākajiem neatkarības laiku žurnālistiem.

Bet Bergs nebija tikai džentlmenis, bet arī principu cilvēks.

Kad pirms 4. Saeimas vēlēšanām dažas partijas mēģināja sevi pataisīt pievilcīgākas ar sakāpināta nacionālisma kvēli un iestājās par Doma baznīcas atsavināšanu vācu draudzei, Bergs nostājās bīskapa Irbes pusē, kas nepiekrita šādam varas aktam vai vismaz to par tādu uzskatīja. Doma atsavināšanas ierosinātāji izmantoja pat tautas nobalsošanu šinī jautājumā, lai prātus vēl

vairāk sakarsētu un iegūtu sev politisku kapitālu. Bergs bija par šī strīdus jautājuma atstāšanu Sinodes izšķiršanai. Tas, protams, nebija toreiz diez cik populāri. Ja arī tautas nobalsošana nevarēja dot izšķirīgu rezultātu, tad vismaz likuma ierosinātāji par Doma baznīcas atņemšanu nepalika tukšām rokām. Doma baznīcas piederības jautājumu izšķīra Saeimā viņiem par labu.

Kā blakus parādība jāmin tas, ka protesta dēļ no sava amata atteicās bīskaps Kārlis Irbe un šinī jautājumā mēreno Arvedu Bergu vairs neievēlēja Saeimā. Nacionālā apvienība, kuņas līderis bija Bergs, ieguva 4. Saeimas vēlēšanās tikai 11 100 balsu, kas bija gandrīz tikai puse no tā, ko šī partija ieguva iepriekšējās vēlēšanās. Tās likteni apzīmogoja gan arī šai partijai neizdevīgie vēlēšanu noteikumi, jo mandātu spēja, iegūt, piemēram, t.s. Darba savienība ar 8851 balsi. Pretinieki izdaudzināja Berga neveiksmi par viņa politisko bankrotu.

Faktiski ar to pašu viss labais spārns beidza 4. Saeimā pastāvēt, jo kristīgajiem nacionālistiem bija radies izbīlis, un a kāda vērīga žurnālista vārdiem runājot, — "visi kā gāju putni aizlaidās uz centru."⁴⁹⁾

Parlamentārās dzīves ainava 4. Saeimas laikā visnotaļ sagrozījās.

Izstumts no Saeimas, Bergs ar vēl lielāku dedzību pievērsās žurnālistikai. Ar parlamenta katedru viņam jau pirms tam nepietika. Kas neiederējās parlamenta runā, atrada savu vietu avīžu rakstos, it īpaši ievadrakstā. Un to Bergam dienas laikrakstā *Latvis* vien līdz 1934. gada martam bija apaļš tūkstotis. Ja nu tam vēl pieskaitītu viņa daudzo rindu kilometrus, kas saradās *Baltijas Vēstneša*, *Dzimtenes Vēstneša* un *Baltijas* laikā, tad darba bilance būtu vēl spožāka. Kad *Latvī* bija iespiests Berga 1000. ievadraksts, tad pamatoti teica: "1000 ievadrakstu — tas jau ir vesels laikmets." Aktuālā skatījumā, reaģējot uz tautas dzīves notikumiem, nacionālām problēmām un iecerēm, šinīs rakstos atspoguļojās visvairāk neatkarības laika straujais dzīves ritms.

Arveds Bergs bija vienlīdz spējīgs rakstīt kā par iekš-, tā ārpolitiskajiem jautājumiem. Viņš izvērtēja ikvienas Latvijas valdības rašanās spējas un priekšnoteikumus, kā arī tās gāšanas konsekvences. Vislielāko vērību viņš veltīja sociāldemokrātiem un Zemnieku savienībai. Pēdējai, kā lielākai pilsoņu partijai un daudzo valdību sastādītājai. Juzdams pret Zemnieku savienību simpatijas, viņš tomēr neieslīdēja aklā mīlestībā pret to. Sevišķi viņam kremta Zemnieku savienības kļūmīgie veikali. Ievadrakstā "Polītiskās bankas" viņš konstatēja: "Visnadzīgākā uz politisko banku dibināšanu ir bijusi Zemnieku savienība, kuņa sāka ar Zemnieku banku, ar 500 000 latu lielu pamata kapitālu, K. Ulmaņa un Žera vadībā, un jau 1925. g. bij ierindojama maksātnespējīgo skaitā. Tomēr partija prata iekārtot tā, ka viņas bankas likvidāciju atlika no viena termiņa uz otru un pašlaik /1934. g. sākumā. Aut./ atkal viņa panākusi likvidācijas atlikšanu uz veselu gadu. Latvijas banka tai pašā laikā ik gadus pa daļām noraksta zaudējumos kā šaubīgas prasības. Tomēr valsts bankas prasības pret Zemnieku banku arī šodien vēl sniedzas simts tūkstošos. Šis nepaglabātais līķis ir Zemnieku savienību nospiedoša nasta, kuņas ēna ļoti reālos Ulmaņa un biedru žirētos vekselos gulstas uz partiju un paralizē tās aktivitāti visos nopietnos brīžos. Kad Zemnieku banka sāka jau šķobīties, A. Klīve un citi ar 1 milj. latu lielu kapitālu nodibināja slaveno Uniona banku. Plaša vēriena vadītāji šo banku neilgā laikā kopā ar savu pasākumu "Latu" nolaida dibenā, un Latvijas bankai vismagāk nācās sērot par šo Zemnieku savienības auklējumu ar norakstījumiem, kas pārsniedza pārskatos minēto akciju kapitālu."⁵⁰⁾

Tāpat kā Zāmuēlam, arī Bergam bija stingri morāli kritēriji, ar kuņiem viņš mēroja kā atsevišķu politisko darbinieku, tā partiju darbību. Ērtāk bija par to klusēt, kas kaitēja valstij. Bet Bergs tieši par tādām lietām nespēja klusēt. Viņu smagi nospieda tas, ka savu reputāciju sabojāja arī vīri, ar kuņiem viņš bija cieši sadarbojies, kā Goldmanis, tā Ulmanis. Par pēdējo viņš kādā rakstā teica: "Savus nopelnus Ulmanis ir stipri apēnojis ar vēlākiem ne visai slavējamiem un atzīstamiem darbiem. Vēsturisko lomu, ko viņam dabiski būtu vajadzējis spēlēt turpmākajā valsts dzīvē, viņš apmainījis pret partijas apgādāšanu naudas līdzekļiem. Tā ir neizdevīga maiņa."⁵¹⁾

Ārpolitikas jomā Bergs savos ievadrakstos visvairāk apskatīja Padomju Krievijas attiecības pret kaimiņzemēm. Tanī pašā sakarībā viņš aplūkoja tādu "maskaviešu", kā Anša Buševica un Friča Mendera lomu Latvijā. Pēdējie prasīja Latvijas ciešu saistīšanos ar Maskavu.⁵²⁾ Bergs tieši no tā

brīdināja, saskatīdams arī saimnieciskajos līgumos, ko noslēdza ar Padomju Krieviju, draudus Latvijai. Rakstīdams bez naida, viņš nesaskatīja līgumos arī neko tādu, kas prasītu sajūsmu.⁵³⁾

Bergs brīdināja ne vien no Padomju Krievijas, bet arī no Hitlera Vācijas. Savā ievadrakstā "Hindenburs un Hitlers" viņš jau 1932. gadā rakstīja, ka "Hindenburga godprātībai un skaidrībai Hitlers stāda pretim nekautrīgu demagoģiju un nav izprotams, kur viņam beidzas programma un kur sākas demagoģija".⁵⁴⁾ Un dažus mēnešus vēlāk Bergs vēl piebilda: "Hitlera "Trešā valsts" ir diezgan diezma miglā tīta. Ka tās iekārta nebūs parlamentārā demokrātija, tas ir skaidrs. Hitlera valdība ir lēciens tumsā, un katrā ziņā straujš lēciens."⁵⁴⁾

Šie Berga ievadraksti nebija vienīgi, kuŗos viņš saskatīja briesmas Eiropai. Uz vienu viņa rakstu reaģēja pat Berlīnes laikraksts *Tempo*, trijās slejās atstāstīdams Berga viedokli un brīdinājumu Eiropai. Šis Berlīnes laikraksts nobeidza Berga politisko analīzi ar divām treknām rindkopām: "Hindenburga uzvara nozīmē Vācijai mierīgu attīstības ceļu. Hitlera uzvara sola turpretim apvērsumu, nemieru, pilsoņu kaŗu. Hindenburgs nozīmē Eiropai pakāpenisku nomierināšanos, izlīdzinājumu. Hitlers draud Vācijai un Eiropai ar katastrofu."⁵⁵⁾

Nepārsteidz tādēļ arī tas, ka Bergs ar nepatiku reaģēja uz Zemnieku savienības vadoņa K. Ulmaņa 1933. gada braucienu uz Nauheimas kurortu, kam sekoja viņa zīmīgais referāts Rīgā par jauno politisko kursu Vācijā.⁵⁶⁾

Turpretim, laiku pa laikam kavēdamies pie Latvijas satversmes jautājumiem, Bergs nebeidza iestāties par tautas vēlētu valsts prezidentu ar pastiprinātām varas funkcijām. 1934. gada aprīlī, savā koreferātā pie docenta R. Akmentiņa pārskata par Latvijas valststiesiskajiem jautājumiem Rīgas Juristu biedrībā, Bergs pat iestājās par autoritāro iekārto.⁵⁷⁾ Par Berga nostāju pret to autoritāro iekārto, kāda nodibinājās Latvijā dažas nedēļas vēlāk, būs runa. Iekams pie tā apstājamies, atliek noslēgumā pieminēt dažus Berga nozīmīgākos darba cēlienus.

Ja jaunībā viņu bija satvērušas latviešu tautas tiesību idejas un viņš tām veltīja visu savu prātu un sirdi, tad valsts neatkarības laikā tā bija pati Latvijas republika. Nepietika ar to, ka Bergs nostiprināja grodus šai valstij, nedz arī tas, ka viņš kā publicists nodevās tautas nacionālās audzināšanas darbam, bet viņš, būdams savā kodolā eiropietis, vēra Latvijai plaši durvis uz gara dzīvē veidoto Eiropu. Ja Nacionālās Padomes laikā tas aprobežojās ar politisku traktātu sarakstīšanu angļu, franču un vācu valodā un intensīvu darbu Parīzes miera delegācijā, tad neatkarības gados ar sakaru uzturēšanu ar rietumzemju valstsvīriem, diplomātiem un kultūras darbiniekiem.

Zīmīgs bija Arveda Berga 1930. gada brauciens uz Kopenhāgenu. Dānijas konservātīvo klubs ataicināja viņu uz Kopenhāgenu, kur lika viņam runāt par Baltijas jūras valstu kopīgajām problēmām.

"Droši vien nebūs otras tādas zemes," teica Bergs sava priekšlasījuma ievadā, "ar tik vētrainu vēsturi, kā Latvija un Igaunija. Tās ir zemes, par kuŗām vestas neatlaidīgas cīņas." Pietuvinādams savu domu gājieni jaunākajiem laikiem, Bergs brīdināja no tā, viņu uzskatīt politisku pravieti, jo tie vienādi bijuši slikti pravieši, bet tomēr vienu viņš ieteica ievērot, proti, ka stipra Krievija, vājināta Viduseiropa un nestipra Skandināvija vairo Padomju Krievijas tieksmes pēc virskundzības ne vien Baltijas valstīs, bet arī par Baltijas jūru. Ar to saistās sensenais dominium maris baltici jautājums.

Par šo jautājumu Bergs bija jau izteicies 1919. gadā sarakstītajā grāmatiņā *Latvia and Russia*, tagad viņš to jau reālākā veidā aplūkoja Kopenhāgenā.

1930. g. 2. maijā Bergu pieņēma audiencē Dānijas ministru prezidents Staunings. Dāņu prese veltīja viņam atzinīgus vārdus. Plaši izplatītais dienas laikraksts *Berlingske Tidende* lika savam rakstam virsrakstu "Cilvēks, kas apturēja lielnieku aģitāciju".

Dāņiem imponēja tas, ka Bergs, būdams savā laikā iekšlietu ministrs, bija pratis efektīgi vājināt padomju aģentu un komunistu aģitatoru destruktīvo darbību Latvijā. Arī preses konferencē, kas notika Kopenhāgenas "Palace" viesnīcā, jautājumi lielāko tiesu grozījās ap Berga panākumiem komunistu pagrīdes darbības apkaŗošānā, no kā, kā tas parādījās preses ziņojumos, "arī Dānija un

Vakareiropa no tā mantojusi." Dāņi ar patiku klausījās par latviešu noslieci uz Ziemeļeiropas un visas rietumu pasaules kultūru.

Arveds Bergs visnotaļ bija līdz 1934. gadam ierauts straujā gara dzīves plūdumā. Kā draugi, tā pretinieki pieskaitīja viņu pie "neikdienišķa brieduma politiķiem". Ja viņam bija daudz draugu Igaunijā un Lietuvā, tad arī tas nevienu nepārsteidza. Desmitiem rakstu Bergs bija taču veltījis Lietuvai un Igaunijai, it īpaši Baltijas savienības idejai. Kur tas samezģlojās ar Padomju Krievijas attiecībām, tur Bergs dažkārt runāja visu trīs Baltijas tautu vārdā.⁵⁸⁾

Berga domas atbalsojās kaimiņvalstīs. Bet viņa asais un dziļais politiskais intelekts bija tas, kas viņu vispirmām kārtām izvirzīja par latviešu nacionālpolītisko ideologu, varbūt pat par pašu galveno, ja novelkam laika robežu ar 1934. gada 15. maiju.

Kad nāca šis 15. maijs, Arveds Bergs pirmajā brīdī neatradās apvērsuma pretinieku rindās. Apvērsumu viņš apzīmēja par "administratīvas varas sacelšanos pret Saeimu".⁵⁹⁾ Turklāt viņš nāca ar formulējumu "fakts rada tiesības". Ja viņš to tik noteikti teica, tad gan dziļā pārliecībā, ka šim politiskās dzīves faktam nāks tūliņ pa pēdām tiesisks pamatojums, kam tikai tauta kā suverēnas varas nesēja spēj dot sankcionējumu. Ka tieši šādā izpratnē Bergs apsveica šo administratīvas varas soli, redzam no tā, ka jau savā pirmajā sarunā ar prezidentu Ulmani Bergs pieprasīja jaunas satversmes došanu. Valdības manifestā tāds kaut arī pabāls solījums, bija atrodams, tikai Bergam rūpēja, lai stiprā vara nekavētos nostāties uz konstitucionālu tiesību pamatiem. Igaunijā tā tas jo drīzi notika, kur stiprās varas priekšgalā savukārt bija nostājies zemnieku vadonis Konstantīns Pets.

Berga ideāls bija un palika tautas vēlēts valsts prezidents.

No sarunas ar Ulmani izmanīdams, ka pēdējam nemaz nav padomā dot satversmi ar pilsoņu fundamentālo tiesību nodrošinājumu, Bergs atteicās no viņam piedāvātā ministra posteņa, kā arī noraidīja viņa izraudzīšanu par sūtni kādā rietumu lielvalstī.

Ar pāris rakstiem *Latvī* viņš pūlējās arī tad daudz maz attaisnot notikušo puču,⁶⁰⁾ palikdams cerībā, ka Valsts prezidents A. Kviesis un tautā iecienītais ģenerālis J. Balodis palīdzēs Ulmani iegrozīt zināmas legālītes slīdēs, bet viņš to nepiedzīvoja. Tieši pretējo iznāca piedzīvot.

Ar laikraksta *Latvis* apturēšanu 1934. g. rudenī, Bergu pašu aplūsināja. Arī tad ne gluži pilnā apmērā, jo Bergs, būdams visu savu mūža laiku cīnītājs, nogāja pagrīdē. Dažiem tas izskatījās paradoksāli, ka Bergs, kas pagaidu valdības laikā bija apkaņojis pagrīdes izdevumus, tagad pats izplatīja slepeni savas sarunas atstāstījumu ar prezidentu Ulmani, kā arī sagatavoja citus izdevumus, kas atrada dienas gaismu, kaut trūcīgā teknikā.⁶¹⁾

Arveds Bergs, ko viņa pretinieki bija apzīmējuši par "reakcionāru", nonāca konfrontācijā ar pilsonisko Ulmaņa valdību un vadonības sistēmu. Ar manāmu ironiju Bergs mēdza tanī laikā teikt, ka "slikta demokrātija vēl arvien ir labāka par diktatūru".

Ja arī Bergu neievietoja Liepājas koncentrācijas nometnē, tad viņu tomēr ik uz soļa vajāja. Vajāšana neatrada pat jebkādu robežu. Senātors A. Rumpēters stāsta, ka "pēc Ulmaņa dota norādījuma RLB priekšniekam A. Krastkalnam, Bergam bija arī iespēja aktīvi darboties Rīgas Latviešu biedrībā, kuŗas labā viņa tēvs bija ziedojis tik daudz pūļu un savas enerģijas."⁶²⁾

Bergs šinī laika nonāca tā sauktajā "iekšējā emigrācijā". F. Cielēns savās atmiņās raksta, ka Bergs 1940. gada pavasarī kādai demokrātu grupai solījis atbalstu apvērsumam pret Ulmani un viņa vadonības diktatūru, bet tālāk par klusu, savstarpēju sazināšanos viņi toreiz nenonāca.⁶³⁾

Un tad nāca 1940. g. 17. jūnija drūmā diena. Par Arveda Berga traģisko likteni padomju varas laikā pastāsta Edgars Švēde, kas ar viņu bijis kopā vēl dažas stundas pirms viņa aizvešanas uz Krieviju: "Arveda Berga personā boļševiki saskatīja vienu no saviem galvenajiem pretiniekiem. Šo latviešu patriotu, goda vīru un ideālistu tie apcietināja un aizveda uz padomju vergu darba nometni jau tad, kad lielās deportācijas vēl nebija sākušās." Tas notika 1940. gada decembrī, pirms Ziemsvētkiem.

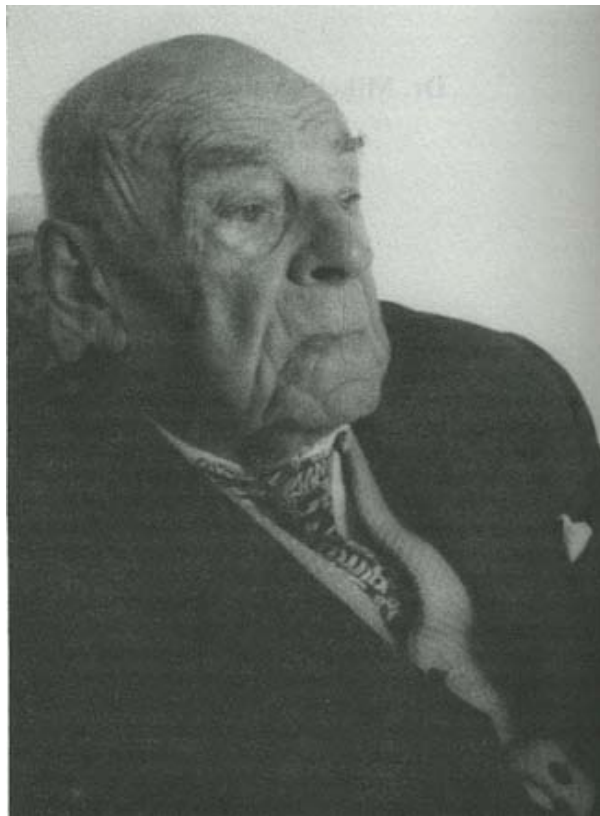
Arveds Bergs mira mocekļa nāvē 1942. gadā, laikam Kaukazā.⁶⁵⁾

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. *Laiks*, 1966. g. 31. aug. nr. Fēliksa Kruzas sēriju raksts "Savā pusē un svešās zemēs."
2. *Universitas*, 1975. g. 36. nr. Augusts Rumpēters Arvedam Bergam veltītajā rakstā piemin Kristapu Bergu kā 20 Rīgas namu cēlēju, krājaizdevu kases dibinātāju, kuģniecības sabiedrības "Austra" sekmētāju un Rīgas pilsētas domnieku. Bez tam tur norādīts, ka Kristaps Bergs sarakstījis pāris lugas un desmit gadus bijis RLB teātra komisijas priekšsēdis. *Latv. Konvers. vārdnīcas* 2. sējuma atzīmēts, ka Kr. Bergs ienācis Rīgā no Udzes (Bērmuižas) pagasta bez jebkādiem līdzekļiem, bet ticis ar savu uzņēmību pie lieliem īpašumiem. Deglava *Rīgā* viņš tēlots par Pēteri Krauklīti.
3. *Latvis*, 1925. g. 13. sept. 1186. nr. Sk. rakstu "Arv. Bergs Baltijas Vēstnesī."
4. Monografija *RLB Derīgu grāmatu nodaļa 50 gadus kultūras darbā*, Rīgā, 1936. g. Sk. 149.-170.lp.
5. Cielēns, Fēlikss. *Rainis un Aspazija*, Vesterosā 1955. 46. lp.
6. *Latvis*, 1934. g. 9. aug. 3836. nr. Berga "Atmiņas", kas iespiestas ievadraksta vietā.
7. *Universitas*, 1975. g. 36. nr., 7. lp.
8. Ducmanis.K., *Georgs Brandess un Jaunā strāva*.
9. Satversmes Sapulces 1920. g. 16. dec. sēdes stenogramma, 1734.-1735. lp.
10. Paul Schiemann, *Leitartikel, Reden und Aufsätze in Auswahl*. Band 1. 1907-1914. Frankfurt a. M. 1980, 76. lp.
11. *Konversācijas vārdnīca*, 88. burtnīca, 4178. lp.
12. *Universitas*, 1955. g. 2. nr. Sk. Edgara Švēdes rakstu "Arveds Bergs".
13. *Burtnieks*, 1932. g. 1. nr. A. Berga raksts "Nacionālā politika pasaules kara laikā", 1.lp.
14. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 24. lp.
15. Citēts pēc A. Rumpētera raksta *Universitas* 1975. g. 36. nr.
16. Felikss Krusa, *Latvijas namdaris Vilis Olavs*, 98. lp.
17. Augusta Rumpētera 1967. g. 8. augusta vēstule šīs grāmatas autoram, kuņā norādīts uz Rūdolfu Veidemaņa liecinājumu.
18. Valerija Seile, *Latgales likteņi*, 8. un 9. lp. Par "Latgalīšu bīdreiba paleiga kara upurem". Seile saka, ka tās mūžs ildzis 3 gadus, bet tā paveikusi vairāk, nekā citas biedrības gadu desmitos.
19. *Baltija*, 1917. g. 4. janvārī 3. (197.) nr.
20. *Latvis*, 1925. g. 13. sept. 1186. nr. Sk. J. Kēmaņa rakstu "Arveds Bergs bēgļu gaitās un Latvijas rītablāzmā".
21. Kārļa Zariņa raksts Prezidentam Jānim Čakstem, veltītajā monografijā, 155. lp.
22. *Burtnieks*, 1935. g. 9. nr. Sk. Līgotņu Jēkaba rakstu "Arveda Berga 60 gadi", 719.-720.lp.
23. Visplašāk Nacionālās Padomes (LPNP) darbība apskatīta Līgotņu Jēkaba *Latvijas valsts dibināšana* (Rīgā, 1925), J. Seska *Latvijas valsts izcelšanās* (Rīgā, 1938), Ād. Klīves *Brīvā Latvija* (Ņujorka, 1969) un Ād. Šildes *Latvijas vēsture 1914.-1940* (Stokholmā, 1976).
24. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 249. lp.
25. Arveds Bergs, *Latvijas valsts starptautiskais stāvoklis*, 22. lp.
26. Kārlis Dišlers.
27. Ādolfs Klīve, *Brīvā Latvija*, 226. lp.
28. Arveds Bergs, *Lettische Zukunftsgedanken*, Petrograd, 1918.
29. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 357. lp.
30. Citēts pēc A. Berga raksta "Nacionālā politika pasaules kara laikā", *Burtnieks*, 1932. g. 2. nr., 100.-101.lp.
31. J. Sesks, *Latvijas valsts izcelšanās*, 1938.161.-162.lp.
32. Līgotņu Jēkabs, *Latvijas valsts dibināšana*, 226.-227. lp.
33. Kārlis Skalbe, *Raksti*, Stokholmā, 1955. 356. lp.
34. *Latvis*, 1931. g. 24. sept. 2970. nr. Ievadraksta vietā iespiests A. Berga raksts "Vēstures dokuments".
35. *National-Zeitung*, Basel. 1918. g. 514. nr.
A. Bergs pa slepeniem ceļiem uzzināja, ka Augusts Vinnigs atsūfīts uz Rīgu vācu valdības uzdevumā sarunu vešanai ar latviešiem par Vācijai draudzīgas Latvijas valsts nodibināšanu. Par to raksta arī Ād. Klīve *Brīvās Latvijas* 367. lp.
36. *Burtnieks*, 1932. g. 2. nr., 193. lp.
37. Juris Zankevics, *Atmiņas* (manuskripts), 1.-2. lp.
38. Ād. Klīve, *Latvijas neatkarības gadi*. Ņujorkā, 1976. 50. lp.
39. Citēts pēc *Latvija* 1930. g. 1. maija 2555. nr. Sk. rakstu "Mūsu parlamentārisma 10 gadi".
40. *Universitas*, 1931. g. 15.(24.)nr., 13. lp.
41. *Latvis*, 1932. g. 26. maija 3165. u.c. nr.
42. *Valdības Vēstnesis*, 1920. g. 23. dec. 294. nr.
43. *Valdības Vēstnesis*, 1930. g. 19. marta 64. nr.
44. Alberts Prande, *Latviešu rakstnieki portretēs*.

45. Arveda Berga runa 3. Saeimas 1929. g. 29. janv. sēdē atrodama šīs kopsēdes stenogrammā no 104.-112. slejā.
46. *Latvis*, 1931. g. 2. jūl. 2598. nr. Sk. A. Berga ievadrakstu.
47. *Atpūta*, 1929. g. 13. dec. 267. nr. u.c.
48. Sk. Fēliksa Krušas ievadrakstu "Bez labā spārna" *Latvja* 1931. g. 9. nov. 3004. nr.
49. *Latvis*, 1934. g. 2. febr. 3671. nr. ievadraksts.
50. *Latvis*, 1933. g. 17. nov. 3610. nr. ievadraksts
51. *Latvis*, 1932. g. 10. janv. 3057. nr. Sk. Berga rakstu "Maskavieši".
52. *Latvis*, 1932. g. 2. aug. 3220. nr. Berga ievadraksts.
53. *Latvis*, 1932. g. 15. sept. 8258. nr. Berga ievadraksts un 1933.g.2.jūl. 3992. nr.
54. *Tempo*, vācu dienas laikraksts. 1932. g. 83. nr. pielikums.
55. *Latvis*, 1933. g. 29. okt. 3595. nr. u. c. tā paša avīzes nr.
56. *Rigische Rundschau*, 1934. g. 25. apr. nr. Rīgas Juristu biedrības diskusiju vakara atreferējums.
57. Sk. Berga rakstu "Baltijas valstu atbilde SSSR", *Latvja* 1926. g. 30.jūl. 1441. nr.
58. A. Bergs "16. maija valststiesiskās sekas". *Latvis*, 1934. g. 23. maija 3759. nr.
59. *Latvja* 1934. g. 3759. un 3763. nr. ievadraksti.
60. A. Š. un M. Z. izziņa šīs grāmatas autoram, kas pašas piedalījušās A. Berga slepeno rakstu pavairošanā un izplatīšanā, nonākot Polītiskās pārvaldes rokās.
61. *Universitas*, 1975. g. 36. nr. ;Sk. A. Rumpētera rakstu.
62. Fēliks Cielēns, *Laikmetu maiņā III*, 46. lp.
63. *Universitas*, 1955. g. 2. nr., 32. lp.
64. Visdrošāko liecību par Arveda Berga nāvi devis Saeimas deputāts, cionists M. Ņuroks, kas sēdējis Kaukazā cietumā kopā ar viņu. Rabīnam Ņurokam laimējās palikt dzīvam un viņš izkļuva uz Izraēlu. Saruna ar šo aculiecinieku atstāstīta sabiedriskās darbinieces Arvīdas Muchkas atmiņu rakstā (manuskripta 13. lp.).

Dr. Miķelis Valters

DR. MIĶELIS VALTERS

Latviešu emigrantu un studentu pulciņā Cīrihē, gadsimtu maiņā, uzliesmoja ideja par Latvijas valsti. Publicists Jānis Jankavs ironiski atstāsta gadījumu, ka Miķelis Valters, studēdams Cīrihē valststiesības, zīmējis ar pirkstu uz alus aplieta galda jaunu Krievijas karti un saviem biedriem stāstījis, ka Krievija jāsadala. 1) Tur sava vieta jau parādījās Latvijai. Jankavs to izprata kā farsu, par ko nebeidza vēl rakstīt Pirmā pasaules kara laikā.

"Doma par patstāvīgu Latviju man radās jau Apšu ielā, Liepājā," atzinās Miķelis Valters, kad viņam atgādināju Cīrihes notikumu. 2)

Lai runātu par Miķeli Valteru kā nacionālu ideologu un valstsvīru jāsāk tādēļ ar viņa bieži pieminēto Apšu ielu, kur viņa tēvs bija uzcēlis tālajā Jaunliepājas nomalē pašauru būdu zaļas pļavas un dzelzceļa tuvumā.

Viņa tēvs bija maisu nesējs Liepājas ostā, māte turpat maisu lāpītāja, vectēvs akmeņu skaldītājs ceļa galā uz Grobiņu. Kolīdz zēns sasniedza divpadsmit gadu vecumu, tēvs vienu rītu pateica: "Tev jāiet darbā." Un pusaudzis uzsāka maizes pelnīšanu.

"Vienu rītu jau agrumā atrados šķūņa galā, kur griezās ritenis. Mani nosēdināja pie viena tāda riteņa, pateica: "Griez, zēn." Mēģināju, un riteņa priekšā nostājās jauns, drusku salicis vīrs, apsējies ar pakulu kušķi un sāka ritināt šņori, gaŗu gaŗo, iedams ačgārni. Tā viņš aizgāja lielu lielo gabalu, un es tikai griezu." 3)

Nekāda īsta skolas izglītība līdz tam nebija iegūta. Viņa atmiņā gan uzpeld kāda Dīķa un Ēvalda skola, bet no tām viņam maz kas tika, un kā viņš atzīstas, "maz palicis prātā". Jau vairāk viņš piemin savu ticīgo vecmāmiņu, kas viņam uzdāvinājusi Bībeli, bet pusaudža gadus viņš nav lāga pratis to lasīt. Māte viņam nomira trīs gadu vecumā. Tā nāca no Sleiņu ģimenes. Visi latvieši. Visi vienkārši strādnieki, turklāt tik trūcīgi, ka bija jāiztiek ar plānu maizes riecieni. Neliela petrolejas lampa apgaismoja kopējo istabu.

Viņi gāja ar prieku darbā. Arī vēl darba solim nepiemērotais zēns neuzskatīja darbu par lāstu, lai gan prāts tiecās pēc izglītības.

"Darbs man likās kā vienīgais dzīves uzdevums un tā to jutu vienmēr, arī vēlāk. Darbu redzēju vecāku mājās un apkārt svešās mājās, un darbs skanēja kā dziesma, ko nebeidz dziedāt." 4)

Vienmuļlais darbs virvju darbnīcā gan nesagādāja nekādu lielu prieku. Pēc 10 līdz 12 stundu darba pārnācis mājās, zēns līdz pusnaktij sēdēja pie grāmatām. "Grāmatās ir kāda cita pasaule," izjuta viņš. Ķēra arī avīzes, kaut to pašu K. Ukstiņa izdoto *Latvieti*. Lasīšana pieņēmas spēkā, kad veco darba vietu izmainīja pret citu — dzelzceļu fabrikā. Tanī gan viņš ilgi nenoturējās, jo par kādu "nedarbu" viņu nosodīja. Kā tas notika, to Miķelis Valters pastāsta pats: "Vienu pēcpusdienu pie lodziņa, pa kuŗu izdodu instrumentus, parādās cilvēks un krieviski uzsauc: — tu latvieti, puika, padod man... Varbūt pa jokam, varbūt nebiju tam paticis. Tepat pie lodziņa blakus slotā, un es ar vienu paķērienu nobraucu ar to mana smējēja ģīmi. Cilvēks tai pašā brīdī no loga ārpusē pazuda, aizskrēja." Bet, par šādu izrīcību ar slapju slotu krievs žēlojās darba vadībai. Uzliktais sods nebija liels, pārdrošnieka vārds parādījās uz sodu tāpeles.

Acīmredzot tas bija likteņa lēmums, jo jaunais censonis izlēma pats tagad uzsākt īstas skolu gaitas. Tās sākās Liepājas reālskolā. Par šīm skolas gaitām Miķelis Valters teicis: "Ak mīļā reālgimnazija, kas palīdzēja mani celt par vīru un par krievu zaimotāju... Krievu kultūra parādījās kā naidnieks." 5) Visam Miķeļa Valtera tālākajam mūžam tas ir zīmīgi. Ja arī ne tik daudz pret krievu kultūru, kā pret krievu patvaldību cara laikos un Krievijas uzkundzēšanos Latvijai padomju laikā, pret visu to viņš saslējies no visagrākās jaunības līdz sava mūža vakaram. Tam uzdursimies, aplūkojot sabiedriski politisko darbību dažādos posmos un dažādos domu risinājumos.

Miķelis Valters piedzima 1874. gada 25. aprīlī pēc vecā stila jeb 7. maijā pēc jaunā kalendāra ieviešanas. Piecpadsmit gadu vecumā viņa dzīvais gars viņu iesaistīja skolēnu pašdarbības pulciņā un vēl vairāk skatuves mākslā. Teātris satvēra viņu tik lielā mērā, ka ar to pašu sākās viņa aktiera

gaitas. Arī pārējo vidū nebija profesionāļu. Liepājas Labdarības biedrības teātris sameklēja lomu tēlotājus vietējo strādnieku vidū. Jaunākais viņu ansablī bija Valters. Tam piešķīra lomas Ādolfa Alunāna, Aspazijas un Zudermaņa lugās. Tiekdamies pēc kaut kā saturīgāka, viņš pārtulkoja Zudermaņa *Godu*, nostājoties skatītāju priekšā kā Roberts. Līdztekus tam, viņš piesūtīja teātra kritikas *Libausche Zeitung'ai*. Ar šo vācu avīzi savijās dažādas taciņas. Vēl nebija sākušās viņa skolas gaitas, kad kādu laiciņu viņu tur nodarbināja kā palīgstrādnieku. Bet pagāja gadi, un viņš tanī pašā avīzē publicēja lielākus rakstus, kas izraisīja polemiku.

Skatuves māksla sajūsmināja Valteru tik lielā mērā, ka viņš ar bažām vēroja, ka skola sāka zaudēt savu autoritāti. To vēl vairāk lika izmanīt rusifikācija, kas tieši tanī laikā lika sevi izmanīt.

Kurzemē ielūda arī citas vēsmas. Savā atmiņu stāstā Miķelis Valters to attēlo šādi: "Deviņdesmito gadu sākums atnesa Jauno strāvu redzamāk Liepājā. Varbūt varētu teikt: *Dienas Lapas* strāvu, vismaz pirmajā laikā. Tā parādās pie strādniekiem, to sāk lasīt. Jaunie sačukstas, it kā brīnās, satraucas, kļūst vārdos bezbēdīgāki. Viens no latviešu teātra tēviem, pareizāk vienīgais, bija Liepājā galdnieks Blumberģis. Pašam bija sava neliela darbnīca. Pie viņa lasu *Dienas Lapu*. To gaida, pastnieku gaida, atnesīs. Tā dienu dienā. Ko *Dienas Lapa*, nebija jau nekas ārkārtējs. Bet kāda starpība ar *Baltijas Vēstnesi!*"⁶⁾

Kā Valters norāda, tad ar *Dienas Lapu* un Jauno strāvu ielūda kultūras rosmes. Tas remdināja garīgo izsalkumu. Bet, politiski? To sāka izmanīt tikai vēlāk. "Jaunā strāva bija kaut kas tālu, kādos studentos Rīgā, tā teica." Tie, kas bija uz vietas, vismaz strādniekiem likās savukārt sveši. Viens tāds bija Janis Jansons. Savas "Domas par jaunlaiku literātūru" viņš vispirms 1892. g. 26. janvārī nolasīja Liepājas Latviešu Palīdzības biedrības jautājumam vakarā. Savu apcerējumu par latviešu literātūru Jansons gadu vēlāk papildināja un ar to ieguva lielu ievērību. Miķelis Valters ar viņu iepazinās Liepājā, bet cieta no viņa augstprātības un skaļuma. Vēlāk viņu ceļi pat krustojās.

Tanī laikā Jansons mēģināja parādīt savu pārākumu arī pret Raini. Rainis kā dzejnieks toreiz gan vēl sevi īsti nebija parādījis, viņš bija *Dienas Lapas* galvenais redaktors.

Bet, jo tuvas attiecības nostiprinājās Valtera un Raiņa starpā. Jau kā *Dienas Lapas* korrespondents Valters vērsa uz sevi Raiņa uzmanību. Ikviens viņa ziņojums kutināja nervus. Par vienu Valtera korrespondenci no Liepājas Rainis vienam kurzemniekam teica, ka viņš gan to "varot pielikt pie sienas zem stikla, bet avīzē ielikt nevarot."

Vienu dienu pats Miķelis Valters ieradās Rīgā. Nekur citur nebija kur palikt, kā doties uz *Dienas Lapas* redakciju. Tur viņš sastapa Raini un Āronu Matīsu. Ar tiem viņš varēja aprunāties, citi, kā viņš atstāsta, "bija mēmi". Vēlāk gan redakcijā grozījās Jansons un citi skaļi ļaudis. Āronu Matīss iegrozīja jauno atnācēju no Liepājas darbā, sīkā, bet avīzei nepieciešamā darbā. Atalgojums bija mazs, kādēļ sākumā Valters pārgulēja redakcijā uz galda. Jau labāk viss likās, kad Pēteris Stučka, pulcinādams savā greznajā dzīvoklī, pašā Rīgas centrā, jaunstrāvniekus, ļāva tiem tur arī pārgulēt. Ne vien pārgulēt, bet sēdināja viņus visus pie bagātīgi klāta galda. Stučkam turpat bija savs advokāta birojs. Rīdzinieki viņu pazina kā vienu no veiklākajiem advokātiem, kādēļ advokāta prakse plauka, un uzaudzis pārtikušos apstākļos, Stučka bija paradīz piekopt kunga dzīvi un likt izmanīt savu pārākumu. Ne vien tas, bet vēl citi iemesli lika Rainim novērsties no Stučkas. Valteru arī jaunstrāvnieki neaizrāva kā sociālisti, bet viņš meklēja viņos literāro un prātniecisko dziņu. Jebšu Valters caur jaunstrāvniekiem bija pietuvinājies sociālistiem, tad viņš, Ernesta Blanka vārdiem runājot, bija "vājš sociālists, bet tomēr sociālists".⁷⁾ Kā toreiz, tā vēlāk viņam imponēja tas, ka Jaunā strāva un vēlākie piektgadnieki bija pret cara patvaldību.

Pirmo gaiļu laikmetā, kā teica, ne strādnieki, nedz visi sociālisma idejas paudēji runāja par šķiru cīņu un šķiru naidu. Atceroties Jaunās strāvas laikus, Valters kādreiz jautāja — "Kas bija Markss Jaunajā strāvā vispārīgi?" Viņa atbilde: "Pa lielākai daļai nekas; īstenībā tīri nekas."⁸⁾

Marksisma doktrīna arī tad atstāja pēdas. To izmanīja visvairāk nacionālajā jautājumā. Kā spirtu rīta rasu tādēļ Miķelis Valters uztvēra Raiņa vārdus: "Nacionālisma jautājumā mēs nevaram visu mest malā."⁹⁾

Šī pati atziņa bija iegulusies Valtera prātā jau no Liepājas dienām un atrada tagad Rīgā spēcīgu atbalstu. "Radās kādas domas sākums," liecina Valters, "un tad — šai domai vairs nebija gala. Tā vītņojās tālāk savām vītņēm; arvien tālāk, un tā nonāca pie Latvijas valsts tiesību idejas. Toreiz Jaunā strāva pie tās nepienāca. Kāpēc nē? Liels šis jautājums. Latvietību noraidīja, latvietība bija veco reakcija, tumša apmātība, pilsoniska nevarība — tā skanēja spriedums."10)

Ar vienu kāju stāvēdami sociālisma viršu laukā, Rainis un Valters ar otru kāju sāka meklēt citus pakalpus.

Par Miķeli Valteru vēl sakāms, ka serdi nacionālajai pašapziņai deva viņa tīri konsekventā norobežošanās no visa krieviskā. Par kādu starpgadījumu Liepājas dzelzceļu darbnīcā jau runāts, bet papildus tam Valters izsaucas: "Ak mīļā reālģimnazija, kas palīdzēji mani celt par vīru un par krievu zaimotāju!"11) 1897. gadā, nonācis ar citiem jaunstrāvnikiem Liepājas cietumā, kur viņam jāpavada viens gads un trīs mēneši, viņam, kam ir jau 23 gadu, atliekas teikt: "Toreiz, un toreiz jau doma atrada pareizo ceļu: nost no šīs Krievijas!" "Es biju Latvijas cilvēks, bet par Latviju valdīja krievi. Visi ideāli man sajuka, un es meklēju kādu izskaidrojumu. Nebijām iekārta zeme. Tas man likās savādi, ka nāk svešinieki un valda."12)

Piecpadsmit cietumā pavadītajiem mēnešiem sekoja Valtera pagaidu noņemšana Daugavpilī. Apcietināts viņš bija 1897. g. 20. maijā Liepājā, Daugavpilī bija pavadīti daži mēneši, kad 1899. g. 31. martā tieslietu ministrs Muravjovs sodīja Miķeli Valteru ar 5 gadiem izsūtījumā Vjatkas guberņā, turpat kur nonāca Rainis.

Valters tomēr izšķīrās par bēgšanu. Nonācis slepus Liepājā, viņš devās pāri ezeram uz Leišmali. Ar Džona Miltona epu "Pazudušo paradīzi" padusē viņš pārmuka robežai, kur dzirdēja svilpjam krievu žandarmērijas viņam un viņa likteņbiedriem pakaļ raidītās lodes.

Miķelis Valters nonāca vispirms Berlīnē, kaut dažos savos ideālos vīlies, viņš devās uz *Vorwaerts* redakciju. Likās skaidrs, ka vismaz tur ievietos kādus ziņojumus par apstākļiem Krievijā. Tas arī izdevās. Tikpat svarīgs bija neliels honorārs. No mājām līdzdoto pavalgu šis bēglis notiesāja dažu dienu laikā. Tad sākās bads. Bet virsroku paturēja viņa stingrais raksturs un neapslāpējamā izglītības dziņa. Bez graša kabatā viņš uzsāka Kētenē studijas tehniskajās zinātnēs.13) Darbs Liepājas dzelzceļu fabrikā bija viņu teknikai pietuvinājis, meistars jau bija viņu izvēlējis par derīgu mehaniķa amatam. Prāts gan viņam tiecās citā virzienā, kā tas taču notika jau dažus gadus iepriekš, kad viņš bija devies puslīdz dēkainā braucienā uz Berlīni un iestājies par brīvklauštāju Berlīnes universitātē. Vēl ilgi pēc tam Valters apjūsmoja tautsaimnieku Šmolleru, agrārpolitīķi Zēringu un filozofu Zimmelu, kas bija viņa profesori.

Tomēr tehniskās zinātnes, kaut arī solīja lielāku drošību turpmākajai eksistencei, neatbilda Valtera intelektuālajai un reizē dzejiskajai noslieci. Tikai šeit sakņojās viņa garīgā pasaule. Un tādēļ arī jo drīzi viņš pārcēlās uz Šveici, lai Cīriches universitātē studētu valststiesības. Blakus tiesību zinātnēm viņu nodarbināja ilozofija un tautsaimnieciskas atziņas.

Ne jau tās vien.

Šīs apceres sākumā jau vērojām Valtera vizionāro domāšanu par Latvijas valsti un trauksmaino ieskatu par Krievijas imperijas sadalīšanu tās dabiskajās sastāvdaļās. Šveice turklāt bija īstā vieta šādām pārdomām, jo tas viss sašķetinājās ar demokrātijas mūžīgajām vērtībām, cilvēku un tautu pašnoteikšanās tiesībām. Šādā vidē, kur skatam izzuda krievu žandarmērijas rēgs un mūžīgās represijas, brīva doma atrada sev piemērotu mājvietu. Neizprotama viņam palika to Cīriches latviešu studentu gara pasaule, kas aprobežojās tikai ar praktiskajām studijām, nepievēršot ne mazāko interesi pilsoņu un valsts dzīves problēmām.

Mūža vakarā, sarakstīdams Šveicē grāmatu *Probleme Europas*, Miķelis Valters tās priekšvārdā saka: "Jaunības gados, būdams bēglis, es nonācu šinī zemē (Šveicē), kas nosprauda manu dzīves ceļu un tīri cilvēcisko nākotni valsts politiskajā domu gaitā. Ar sirdsdegsmi meklēju tam dziļākas saknes. Manā domu pasaulē šī zeme augtin auga un tas, ko šeit redzēju, izvērtās ideālos."14)

Latviešu politiskie emigranti un studenti nodibināja Šveicē brīvo presi, kas Latvijā tanī laikā atrada nelegālās literatūras apzīmējumu. Miķelis Valters bija viens no tiem, kas jau ar 1900. gadu

sāka rakstīt Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu presē, ko iespieda gan Londonā, gan dažādos Šveices centros. Atkal zīmīgi, ka Valters netīkminājās ap sociālisma mācībām, bet nemitīgi vērsās pret cara patvaldību.

Te daži viņa domu gājieni:

"Ķeizariskā patvaldība mūs nekad neapmierinās... Mēs prasām brīvību. Vienīgais, ko mēs no viņas (ķeizariskās patvaldības. Aut.) gribam, ir viņas aiziešana. Par viņas aiziešanu gādāt, pret viņu propagandēt un urbt, tas mūsu sabiedriskais darbs. Pie šī darba ņemt daļību, tas ir arī mūsu tautskolotāju pienākums. Viņiem priekš tā izdevība uz katra soļa — un panākumu netrūks."15) — "Latviešu tautiskā kustība sviežas pilnīgi carismam ap kaklu... valdībai bail no brīvas domas, kas Baltijā pēdējos gados kā ērglis izpleš savus spārnus un draud sakapāt drumstalās patvaldnieciskās grabažas."16) Šinī pašā rakstā Valters protestē pret "šiem Nikolajiem un Nikolajenēm, šiem ministriem, policijas departamenta priekšniekiem, kas ir atklāti un slepeni bendes."

Ja neatkarīgi no šiem cīņas rakstiem Valteram tomēr pieskārs sociālisma jautājumam, tad vairāk kritiski. Turpretim viņš atbalstīja sociālisma prasības sieviešu jautājumā. Vēl Liepājā būdams, viņš rakstīja vācu laikrakstā *Libausche Zeitung* par sievieti modernās vēstures filozofijas skatījumā17), turoties pie vācu marksista Augusta Bēbeļa ieskatiem.

Bet citādi, pret marksismu kā doktrīnu un latviešu sociāldemokrātu ideoloģiju Miķelis Valters cīnījās neapnicis līdz 1. pasaules karām, to ieskaitot.

Visskaidrāk to pasaka pretēja uzskata pārstāvji. Latvijas ko partijas vēstures institūts lika Visvarim Milleram un Ērikai Stumbiņai noskaidrot M. Valtera ideoloģiskos uzskatus. Tā kā to noskaidrojuši divi redzami padomju zinātnieki, tad der klausīties viņu slēdzienos. Viņi pie tā paša noskaidro Miķeļa Valtera un F. Roziņa attiecības, proti: "F. Roziņš bija *Latvijas Strādnieka* redaktors. Līdzās redaktoram pastāvēja vēl redakcijas kollēģija, kas bija nodibināta pēc Šveicē dzīvojošo Savienības biedru prasības.18) Redakcijas kollēģijā ietilpa E. Rolavs, M. Valters u.c. Katru žurnāla ievadrakstu, kā arī visus teorētiskos rakstus F. Roziņam vajadzēja nosūtīt redakcijas kollēģijai ieskatam. Protams, ne jau kārtība, kas bija noteikta rakstu publicēšanai žurnālā, radīja nesaskaņas. Tā tikai atklāja dažādos uzskatus, un vairs nebija iespējams nedz noklusēt domstarpības, nedz arī izvairīties no asumiem. Nesaskaņas starp F. Roziņu un *Latviešu Strādnieka* redakcijas kollēģiju izcēlās jau tad, kad iespiešanai gatavoja pirmo žurnāla numuru. Jau toreiz E. Rolavs, M. Valters un E. Skubiķis iebilda pret Roziņa rakstu "Ko mēs gribam". Viņi nebija vienis prātis ar Savienības darbības programmu un žurnāla uzdevumiem F. Roziņa formulējumā. Taču F. Roziņš kategoriski atteicās grozīt ievadraksta principiālo marksistisko saturu, neatlāva izdarīt šai rakstā E. Rolava un M. Valtera ieteiktos oportunistiskos labojumus. Par to E. Rolavs rakstīja vēstulē F. Vesmanim: "Jā, šis cilvēks (Fr. Roziņš. Aut.) bija arī visa ļaunuma cēlonis, nodrukādams *Strādniekā* savus uzskatus par "Savienības" uzskatiem." F. Roziņš un viņa biedri nevarēja samierināties ar sīkburžuāzisko sociālistu E. Rolava, M. Valtera un dažu citu antimarksistiskajiem uzskatiem vienas organizācijas ietvaros, viena žurnāla slejās... Domstarpības šķiru cīņas teorijas un prakses jautājumos bija tik lielas, ka strīdi iedegās gandrīz vai par katru rakstu, nereti aizkavējot žurnāla iznākšanu. Žurnāla izdošanu, stāstīja H. Punga, stipri kavēja rakstu kontrole Šveicē, bieži notikās, ka grozījumi, kuŗus rakstos izdarīja šveicieši (domāts M. Valters un E. Rolavs. Aut.), nebija pieņemami londoniešiem (kur darbojās ortodoksie latviešu marksisti. Aut.), laboja un pa otram lāgam sūtīja uz Šveici.

Domstarpības izpaudās arī *Latviešu Strādnieka* slejās, starp citu, F. Roziņa un M. Valtera polemikā par nacionālo jautājumu. Šai polemikā F. Roziņš pauda latviešu sociāldemokrātu revolūcionārās, bet Valters — oportunistiskās daļas uzskatus. Valters un viņa domubiedri pirmajā vietā izvirzīja cīņu par nacionālajām interesēm un nevis par proletariāta šķiras interesēm."19)

Ja nu apskaidrotie marksisti un komunisti pārmeta Miķelim Valteram oportūnismu un proletariāta šķiras interešu nodevību, tad Miķeļa Valtera nostājā nevaram atstāt neievērotu, ka tieši viņš cēlies trūcīgā ģimenē un jaunībā bijis proletarietis. Viņa sūrā bērnība un jaunības laiks jau aprakstīts. Turpretim kā zvērīnāti marksisti viņam nostājās pretim saimniekdēli, kas bija cēlušies no

tā sauktajiem "pelēkiem baroniem". Protams, arī viņi nebija, izņemot Stučku un Zemgales bagāto lauksaimnieku vai muižu arendatoru audzinātos dēlus, bezrūpīgas dzīves mantinieki, bet katrā ziņā atšķīrās no Miķeļa Valtera, kas nāca no pelēcīgas pilsētas nomales un ostas strādnieku vides. Turklāt Valters pazina latviešu strādnieka dzīves ikdienu un zemāko tautas slāņu patiesos uzskatus. Pat "sīkburžuaziskā sociālista" mērs, ko viņam piekāra, izrādījās tādēļ par īsu. Un, ja dažam jau bija licies, ka Valters kā jaunstrāvniece uzskatāms par marksistu, tad šādu marksista uzvalku viņš bija paspējis novalkāt, kad radās strīdus ar Frici Roziņu. Tas bija jau 1900. gadā.

Tā vietā stājās p o l ī t i s k a i s n a c i o n ā l i s m s.

Kas tas īsti bija? Par to vispār maz kas teikts, tāds virziens tikpat kā nav dzirdēts.

Arnis, īstajā vārdā Ernests Runcis, piektgadnieks un redaktors, par Miķeli Valteru liecinājis, ka viņš uzskatāms par latviešu politiskā nacionālisma nodibinātāju. Ar to nospraustas laika robežas no Jaunās strāvas sākumiem līdz 1905. gada revolūcijai, to ieskaitot. Šinī, apmēram piecpadsmit gadu posmā, ir, lūk, kāds starpposms, kas palicis neievērots, bet kam mūsu nacionālās domas attīstības gājumā piekrist redzama nozīme. Šo starpposmu var sākt datēt vislabāk ar 1900. gadu, un tas ietiecas latviešu revolūcionāro cīņu mutuļos.

Skaidrības dēļ teiksim, ka šis politiskais nacionālisms kā idejiska kustība izlauzās latviešu sadzīves strāvotumam virspusē no 1900. līdz 1906. gadam. Visbargākajā cara patvaldības laikā, kas gāja roku rokā ar rusifikāciju Latvijā, Miķelis Valters lika latviešiem sevi apzināties par nāciju ar skaidri formulētiem nacionālpolitiskajiem mērķiem.

Viņš prasīja: 1. pašnoteikšanās tiesības latviešu tautai, 2. Latvijas satversmes sapulces sasaukšanu un parlamenta radīšanu, kuŗa rokās nododama Latvijas pārvaldība, 3. Krievijas impērijas sadalīšanas gadījumā, politiskas autonomijas vietā — patstāvīgu valsti, 4. vispilnīgākās demokrātijas īstenošanu Latvijā, 5. neierobežotas individuālas brīvības un pilsoņu tiesības latviešiem.

Tikai tas spētu nodrošināt tautai arī tās nacionālo kultūru un sociālo taisnību.

Šīm prasībām nebija sakara ar 1905. gada revolūciju, vismaz ne ar tās marksistiskajām vēsmām un saukļiem. Fricis Roziņš taču jau 1900. gadā uzbruka Valteram, ka tas mēģinot strādnieku kustību pagriezt uz "ekstrātautiskas latviešu republikas nodibināšanas" pusi.

Protestēdams pret atsevišķa cilvēka apspiešanu, Valters protestēja tikpat noteikti pret atsevišķu tautu apspiešanu. Kolīdz bija nodibinājusies Latviešu Sociāldemokrātu Savienība, kuŗas priekšgalā nostājās Miķelis Valters, nāca viņa programmatiskie raksti, kas ieguvuši vēsturiski nozīmi. Viens no tiem ir viņa ievadraksts "Patvaldību nost, Krieviju nost", kas parādījās minētās savienības organā *Proletariets* 1903. gada novembrī.

Paturēdams acīs kā individuālo, tā tautas brīvību, Miķelis Valters noslēdza minēto rakstu šādiem vārdiem: "Tev nepieciešama tava pašcienība, ne tik vien tavā labā. Tev jācīnās pēc tavas personiskas brīvības, tas ir visu Krievijā dzīvojošo labā, sakām mēs uz ikvienu cilvēku. Tas pats mums jāsaka ikvienai Krievijas tautai: *"nodibini sevī pašcienību, atzīsti savu personu, savu būtību, lauzies ārā no Krievijas, stiprini izšķaidošās tendences Krievijā, jo tas nāk visu tautu un visu Krievijas iedzīvotāju labā; paplašini savu brīvības aploku, centies palikt par sava likteņa nolēmēju, mācies šo pašorganizāciju, pašpārvaldību, paštiesāšanu, esi pati likumu devēja."* (Pasvītrojums autora). Mums jāstājas aktīvi pie tautu modināšanas, pie viņu personu stiprināšanas, kas Krievijas satversmē nozīmē Krievijas sastāvdaļu attālināšanos, izklaidēšanos, Krievijas dismembrāciju, Krievijas saskaldīšanu. Šī ir vadošā doma mūsu uzskatos uz Krievijas ārlietu politiku, kur Krievija rauga iznīcināt saviem tumšiem nolūkiem ārvalsts personas, šī ir mūsu vadošā doma arī cīņā pret tautu un cilvēku apspiešanu pašā Krievijā. Divos vārdos saspiesta tā skan: P a t v a l d ī b u n o s t ! K r i e v i j u n o s t !"²⁰)

Valters bija bezkompromisa cīnītājs, kas latviešu tautu jau šī gadsimta sākumā apzīmēja par vajātu un apspiestu tautu.

Ne vien savos rakstos, kas parādījās dienas gaismā, bet arī savās vēstulēs, ²¹) kur visu varēja pateikt vēl atklātāk, viņš vērsās pret krievu virskundzību un prasīja savai tautai suverēnitātes

tiesības.22) Turklāt suverēnitātes tiesības viņš prasīja visām nekrievu tautām, nodrošinot tām demokrātisku valsts iekārtu.

Jāievēro, ka sauklis "Patvaldību nost! Krieviju nost!" neizskanēja vienā vien rakstā. Tas ietvēra plašu un skaidru nacionālu cīņas programmu. Un šai cīņas programmai pievienojās nozīmīgās sastāvdaļās ietvertas konstitucionālas un politiskas pamatprasības. Pretstatā iecerētajai Latvijas republikai viņš nostādīja Krievijas valsti, ko viņš pat negribēja atzīt tās dziļākā būtībā par "valsti" (viņš mēdza to iespraust pēdīnās), bet par *v a l s t s s u r o g ā t u*.23) Citā vietā viņš vēl piebilda, ka "mums pirmā kārtā jāgādā, ka cilvēks Krievijā nav tikai pavalstnieks, tikai pienākuma objekts, bet arī tiesību subjekts."

Lūk, ar iepriekš minēto programmu un nelokāmo nostāju pret Krieviju saistījās Miķeļa Valtera ievadītā politiskā nacionālisma kustība.

"Pret Krievijas 'valsti' un tās 'organiem' bija jaunā politiskā nacionālisma pirmā prasība," norāda E. Runcis-Arnis, viens no viņa līdzgaitniekiem, "bez kuŗas izpildīšanas nav domājama nekāda tālāka attīstība, — *p o l i t i s k i n e a t k a r i g a L a t v i j a, k u ŕ ā l a t v i e š u t a u t a i r p a t i s a v a l i k t e ņ a l ē m ē j a*. (Pasvītrojums mans. Aut.) Viss šis domu cikls izkristalizējies un izteikts nelegālos izdevumos starp 1900. un 1903. gadu: tie ir mūsu politiskā nacionālisma dzimšanas gadi."24)

Par Latvijas valsti tātad runāts jo skaļi vismaz no 1903. gada, ja ne pat agrāk.

Vai tā bija tikai viena, — Miķeļa Valtera, pārdrošnieka balss?

Tā būtu nepiedodama paviršība to apgalvot. Miķelim Valteram līdzās stāvēja dedzīgais un intelligentais Ernests Rolavs, viens no "savienībnieku" stiprajiem vīriem.25) Viņa idejiski politiskie uzskati maz ko atšķīrās no Valtera viedokļa. Ja viņu izdotajā laikrakstā *Uz priekšu* 1905. gadā lasām: "Mēs prasām pilnīgu Krievijas sadalīšanu federatīvās valstīs un autonomijās, kuŗas ar Krieviju nekas nesaistīs kā vienīgi pamata konstitūcija," tad tas gan bija Rolava formulējums, tomēr reālpolitiski varēja būt arī Valtera minimālā prasība.

Viņu domu biedru vidū bija J. Akuraters, A. Apsītis-Apsesdēls, Kārlis Skalbe, E. Runcis-Arnis, Kārlis Krūza-Vēsmiņš, A. Traubergs, E. Skubiķis, L. Sēja, Ed. Bīriņš, P. Saldavs, sākumā arī Jānis Jankavs un simtiem citu. Kā redzams, daudz dzejnieku un rakstnieku, par kuŗiem Jānis Akuraters mēdza teikt, ka "tauta savus rakstniekus pazīst arī bez pases." Pazīst viņu darbus un domas.

Pat ja Miķelis Valters būtu šinī idejiskajā laukā stāvējis viens, tad arī tas nemazinātu pašas lietas jēgu un nozīmi. Salīdzināsim to kaut ar viena tagad visā pasaulē pazīstama Šveices humānista likteni. Pieminēsim Šeit Sarkanā Krusta idejas cēlēju Anrī Dinānu. Svinot viņa dzimšanas dienas 150. gadskārtu, Šveices valsts federācijas prezidents V. Ričards par Dinānu teica: "Ne Šveice bija tā, kas dibināja Sarkanā krustu. Tā nebija arī dzan pilsoņu kopība. Tas bija tikai viens šveicietis, varētu pat teikt, — gadījuma dēļ, kas nostājās tīri privāti kā iniciātors."27)

Kaut arī Valteram netrūka domu biedru, tad tomēr puslīdz droši varam teikt, ka gadsimta sākumā diez' vai būtu atradies kāds cits, kas tik droši un radikālā veidā būtu iestājies par Latvijas republiku. Viņa paša vārdiem runājot, viņš radīja "latviešu dumpīgo kustību", ko viņa cīņas biedri vēlāk apzīmēja par latviešu politiskā nacionālisma kustību.

Ja "Latvijas republikas" rēgs bija licis krievu un vāc birokratijai jau 19. gadsimta otrajā pusē baiļoties un šo imagināro būtni vācu muižniecība izmantoja krievu ķeizārvalsts galotņu iebiedēšanai, tad laikā no 1903.-1906. gadam "savienībnieku" presē viss ap to tiešām grozījās. Astafs fon Tranzejs, būdams viens no cītīgākajiem Miķeļa Valtera un Ernesta Rolava rakstu lasītājiem, norādīja, ka kamēr laikraksts *Uz priekšu* citām nekrievu tautām paredz savu vietu Krievijas federācijā, tikmēr latviešu tautai tas prasot pilnīgu patstāvību: Latvijas republiku".28)

Iziedams cīņas arēnā, Miķelis Valters negribēja palikt viens. 1903. gadā viņš ar saviem domu biedriem tādēļ nodibināja Latviešu Sociāldemokrātu Savienību. Kā redzams, tad īpašu sociāldemokrātu pagrīdes organizāciju. Ja trīs gadus pirms tam viņš bija uzsācis polemiku ar Frici Roziņu un karstākajiem sociāldemokrātiem gan Latvijā, gan Šveicē, tad rodas jautājums, vai viņā pašā nebija noticis lūzums. Šo neskaidrību mums palīdz noskaidrot tīrasinīgie sociālisti. 1935. gadā

izdotajā "Prometeja" grāmatā *Latvijas Sociāldemokratijas II kongress Londonā, 1907. gadā* norādīts, ka Miķelis Valters (arī Ernests Rolavs, Emīls Skubiķis un Fridrihs Vesmanis) "nepareizi saucas par sociāldemokrātiem".²⁹) Turpat M. Valters apzīmēts par "vēlāko marksisma kritiķi un izķēmotāju".

Vispamatīgākā skaidrošanās par to, vai "savienībnieki" (šāds vispārējs viņu apzīmējums iegājies literatūrā un presē. Aut.) ir vai nav sociāldemokrāti, notika jau 1904. gadā starptautiskajā sociālistu kongresā Amsterdamā. Uz to gan nebrauca Valters, bet Rolavs, kam līdz tam bija mazāk uzbrukts. Bet pietika viņam šādā kongresā parādīties, kad Fr. Roziņš no Sociāldemokrātu partijas puses steidzās paziņot, ka latviešu proletariātu pārstāvēt tikai šī partija. Tad Austrijas sociāldemokrātu partijas līderis Viktors Adlers Roziņam noprasīja, vai viņš Rolavu pazīstot kā godīgu revolūcionāru. "Kā nu es šo lai nepazīstu," atbildēja Roziņš. "Viņš taču bija mans skolas biedrs, un par vienu un to pašu lietu sēdējām arī cietumā." "Āre, tagad visu saprotu," iebilda Adlers: "cietumā jūs abi varat kopā sēdēt, tikai kongresā ne." Pēc tam abus apstiprināja par minētā kongresa dalībniekiem.³⁰)

Friča Roziņa iebildumi tomēr šķita vietā. Tanīs neizpaudās divu organizāciju savstarpējā sacensība, bet stingri principiālas pretrīkstības. Jo drīzi radās vēl viena atšķirība ar t.s. sociālrevolūcionāriem, bet par to runāsim vēlāk.

Līdzīgu incidentu piedzīvoja M. Valters Ženēvas sociālistisko organizāciju konferencē, kas notika 1905. gadā no 2.-6. aprīlim. Viņš ieradās tanī kā Latviešu Sociāldemokrātu Savienības pārstāvis kopā ar Rolavu. Pret šādu "viltus sociālistu piedalīšanos" protestēja Ļeņins un Fr. Roziņš. Tomēr viņus konferencē pielaida. Ļeņins M. Valtera un E. Rolava dēļ bija spiests aiziet no Ženēvas konferences. Šī Ļeņina neveiksme aprakstīta vēl vēlākajos gados Maskavā izdotajā *Latvijas revolūcionāro cīnītāju piemiņas grāmatā*".

Par "savienībniekiem" varam teikt, ka tie bija sociāldemokrāti pēc formas, bet nacionāli pēc satura.

"Sociāldemokrātu politika bija toreiz jo spilgti nenacionāla, bez cietas nostājas nacionālajā jautājumā, noslejoties uz internacionālisma pusi. Šis kreisiskums atrada lielāko pretestību manī."³¹) To liecinādams par Latvijas Sociāldemokratiju (šādu saīsinātu savas partijas apzīmējumu lieto sociāldemokrātu vadoņi. Aut.), Miķelis Valters uzrāda būtisko atšķirību Sociāldemokrātu savienības un Sociāldemokrātu partijas ideoloģijas un programmas starpā.

Ne vien nacionālajā jautājumā "savienībnieki" atšķīrās no sociāldemokrātiem. Tikpat liela plaista radās viņiem agrārā jautājumā. "Savienībnieki" bija tie, kas jau šī gadsimta sākumā prasīja muižu sadalīšanu un agrārreformu. Viņu viedoklis gan bija īpatnējs. Šim jautājumam Valters pieskārs arī savos vēlākajos rakstos.

Piektā gada revolūcijas laikā Miķelis Valters nostājās arī masu priekšā, lai runātu tur tikpat skaidru valodu kā savos rakstos. Tikko studijas beidzis, viņš atsteidzās no Šveices uz revolūcionāro Latviju, lai no jauna paceltu cīņas karogu.

Kādu raksturīgu gadījumu pastāsta Anna Rūmane-Ķeniņa. Viņa atceras: "Patstāvīgas Latvijas prasību sadzirdēju 1905. gadā, kad Sociāldemokrātu Savienība kādā proklamācijā bij uzdrošinājusies runāt par neatkarīgu Latviju... Dzīvi atmiņā, ka šīs Savienības ideolgs, Dr. M. Valters, kādā mītiņā Uļeja zālē, dedzīgi diskutēja ar sociālistu Vili Dermani, aizstāvēdams nacionālo ideoloģiju pret nivelējošo internacionālismu. Cik stipri un līksmi gan toreiz sirds pukstēja, viņa vārdos klausoties!"

Tas bija Rīgā, bet M. Valters pats piemin savas izjūtas un pacilātību, kādu viņš izjutis Piektā gada revolūcijas laikā, runādams savas dzimtas pilsētas Liepājas lielajās biržas telpās. Klausītāju vidū atradās arī viņa tēvs, ostas maisu nesējs, tas pats darba rūķis, kas negribēja novēlēt savam dēlam skolas gaitas.

Tanī pašā laikā notika lieli kongresi, kušos vairāk neaicināts nekā aicināts, ieradās M. Valters, lai arī tur mudinātu visus domāt par Latvijas nākotni, par cienīgas dzīves nodrošināšanu savai tautai. Kur sociāldemokrātiem bija pārsvars, viņu izvīlpa. Demokratiskajā Šveicē viņš tā kaut ko

nebija piedzīvojis. Tas viņu pārsteidza un apbēdināja. Bet viņa izšķirīgais prāts lika tūliņ arī šinī virzienā ko pasākt. Polītiskā kultūra prasīja demokrātu izpratnes un tolerances nostiprināšanu latviešos.

Kas ir demokrātija un kādai jābūt demokratiskai republikai, M. Valters plašāk apskatīja savos rakstos *Revolucionārajā Baltijā*, kas arī bija "savienībnieku" preses izdevums.

"Modernās latviešu demokrātijas cilts grāmatu", kā to apzīmē Ernests Blanks, M. Valters, Rainis un vēl daži bija sākuši rakstīt jau Jaunās strāvas laikā, bet to manāmi papildināja bez Valtera vēl citi "savienībnieki". Viņi bija rietumu gara pasaulē auguši, kamēr viņu pretiniekus bija glāstījuši citi vēji.

"Mūsu demokrātisko inteliģenci ir audzinājis neauglīgais sociālisms no krievu skolas," apliecināja Kārlis Skalbe. "Tāpēc viņa stāv tik nevarīga lielās jaunradīšanas priekšā, un viņai ir tikai viens vārds, ko mūsu nākotnei sacīt: patērēšanas sociālisms."33) Jebšu Skalbe šo atzinumu rakstījis vēlākos gados, tas attiecas uz apskatāmo laiku. Skalbe vēl norāda: "Mūsu demokrātijai ir vecākas un skaistākas tradīcijas nekā sociāldemokrātijai, kuŗai vēl visi klibo pakaļ. Pieminiet Juri Alunānu, Kasparu Biezbārdi, Krišjāni Baronu."34)

Ja nu Piektais gada laikā sociāldemokrātus varēja smādēt demokrātikas izpratnes un stājas ziņā, tad viņi paši tur bija vainīgi. 1905. gada revolūcijas laikā "Savienības" runātājus sociāldemokrāti, kas bija publisko mītiņu vadītāji, bieži nepielaida pat pie vārda.35)

Nebūdama masu partija, ar ko varēja gan lepoties sociāldemokrāti, "savienībnieki" pulcināja savus piekritējus slēgtos pulciņos. Rīgā un Liepājā viņi tomēr sarīkoja vairākus disputus, kas pievilka daudz klausītāju. Kā parasti, arī diskusiju vakaros vislielāko ievērību veltīja nacionālajam jautājumam. Tas skāra ne vien valsts ideju, bet pat tīri elementārus jautājumus, kam ar to bija sakars. Reiz bija jāatbild arī marksistam Kārlim Landeram, kas teica, ka latviešiem pat latviešu valoda esot ļaunums.36)

Sociālisms nāca bez tam ar ateisma mācībām. "Dieva nav, ir tikai dabas spēki," sludināja mūsmāju sociālisti. Gluži bez ietekmes nepalika arī tas. To redzam Eduarda Kalniņa, jaunstrāvnieka un vēlākā Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes neiroloģijas profesora, gadījumā. Pirmo marksistisko ideju ietekmē viņš pārtrauca Tērbatā teoloģijas studijas, pievērsoties medicīnas studijām.37) Viņš nebija vienīgais, kas pakļāvās šādām laikmetīgām vēsmām. Nacionālā pašapziņa cieta vēl vairāk. Marksisma teorijas daži no naskākajiem brošūru sastādītājiem izklāstīja diezgan pavirši un diletantiski, arī pret tiem Miķelis Valters reaģēja, un tas vēl vairāk sakurināja naidu sociāldemokrātu un "savienībnieku" starpā.

Bet marksisti nebija vienīgie, pret kuŗiem bija sakāms kāds vārds. Miķeli Valteru kaitināja savukārt t. s. tautībnieki, viņu gurdenums un aprobežotā nostāja pret jaunlaiku idejām. Kad Fridrihs Veinbergs cilāja domu par kāda pamfleta izdošanu pret jaunu sociālu ideju paudējiem, Valters protestēja, izsaukdamies: "Vai jūs domājat sauli aizklāt ar savām plaukstām?" Tanī pašā laikā Veinbergam bija radusies dīvaina doma par latviešu aristokrātijas dibināšanu.

Iztirzājot jautājumu, ka Krievijas patvaldību varētu aizstāt krievu buržuaziska valdība, M. Valters šaubījās, vai arī tā spētu ko dot latviešu tautai. Latvijai nepietiek ar Krievijas parlamentu, tai nepieciešams savs — Latvijas parlaments.

Polītisku aprobežotību M. Valters saskatīja kā sociāldemokrātu, tā pilsoņu pusē. Daudz maz lielāku jēgu viņš saskatīja sociālvēsturiskā kustībā, kuŗai Latvijas apstākļos bija jādod latviskāki vaibsti. Tādēļ viņš un "savienībnieki" ar 1906. gadu pietuvinājās sociālvēsturiskā virzienam.

Padomju profesora B. N. Ponomarjova *Polītiskajā vārdnīcā* teikts: "Sociālisti-revolūcionāri jeb t.s. eseri ir sīkburžuaziska partija, kas radās divdesmitā gadsimta sākumā Krievijā, apvienojoties dažādām narodņiku38) grupām. Šās partijas 1. kongresā 1905. gadā pieņemtā programma bija liberālā narodņicisma ideju sajaukums ar atsevišķām Rietumeiropas oportūnisma tezēm. Eseri izvirzīja agrāro programmu, kuŗā ierosināja sadalīt zemi zemniekiem, neaizkaŗot ražošanas līdzekļu privātpašumu un saglabājot kapitālismu. Viņi bija marksisma-ļeņinisma pretinieki un neatzina

strādnieku šķiras vadītājas lomu revolūcijā. Revolūcionārajai kustībai ļoti kaitīga bija viņu sludinātā individuālā terrora taktika."39)

Ja nu "savienībnieki" pieslēdzās šādai sociālrevolūcionāru kustībai, gan saglabājot savu seju, tad rodas jautājums, kas viņus spieda to darīt. Viens iemesls, acīmredzot, būs bijis atrast sev spēcīgāku aizmuguri. Latviešu sociāldemokrati bija iesaistījušies lielajā internacionālē, un tiem bija starptautiski sakari. "Savienībnieki" turpretim bija izolēti, un viņu mēģinājums pārstāvēt savu patstāvīgo novirzienu plašajā strādnieku kustībā, atdūrās allaž uz dogmatisko sociālistu iebildumiem. Tie tiešām bija pamatoti, un to saprata arī E. Rolavs un M. Valters. Otrkārt, latvieši bija zemnieku tauta. Jebšu savā vairākumā muižu kalpi un bezzemnieki, tie tiecās pēc sava zemes īpašuma. Tieši to arī sociālrevolūcionāri arī paturēja acīs un prasīja muižu sadalīšanu. "Savienībnieki" uz savu roku jau bija ierakstījuši savā programmā agrāro reformu. Dedzīgs tās aizstāvis bija Miķelis Valters. Kaut arī Liepājas būdnieka un ostas strādnieka dēls, viņš pazina lauku dzīvi un zemnieka domas.

Miķelis Valters arī pēc 1906. gada palika tas, kas viņš bijis. Praktiski jautājumi viņu nodarbināja mazāk nekā nacionālpolitiski pamatjautājumi: tautas tiesības, brīvība un demokrātija.

Ja daži "savienībnieki", kā Alberts Traubergs, atzina par derīgu krievu sociālrevolūcionāru ieteikto individuālo terroru, tad tā bija viņa lieta. Tāda atreibības kāre radās pēc tam, kad no baronu lodes brutālā kārtā krita Ernests Rolavs, viens no "savienībnieku" vadoņiem un iemīļota, cildena personība.

Zīmīgi, ka satuvināšanās ar krievu sociālrevolūcionāriem nebija notikusi Krievijā, bet Šveicē. Tas pats satuvināja viņus ar poļu sociālistiem, kas savukārt šķita esam sociālisti vairāk pēc formas nekā pēc satura. Piļsudska kvēlais patriotisms noēnoja sociālisma dogmu, daudziem tā likās tikai lieka bagāža. Īsto poļu sociālismu pārstāvēja Roza Luksemburga, kas nacionālismā saskatīja nodevību pret šķiru cīņu un pasaules revolūciju.

Šveicē būdams, Miķelis Valters bija ticies un vērojis Ļeņinu, Pļechanovu un citus izdaudzinātos sociālistu ideologus. Viņš, kaut ar distanci, raudzījās izprast viņu garīgos vaibstus, "Tie bija meļi un sazvērnieki. Un tie, kas gāja ar viņiem un kas nāca pēc viņiem, bija savukārt meļi, varbūt paši to neapzinādamies. Profesionālie krievu sociālisti, kas grozījās Cīrichē, bija skoloti meļi," to izlobīja no savām atmiņām Miķelis Valters, runādams 1960. gadā kādā baltiešu sanāksmē Bad Pirmontā.40)

Ja arī sākot ar 1906. gadu, "Savienību" un sociālrevolūcionārus sāka uzskatīt par dvīņu māsām, tad jāievēro M. Valtera teiktais, proti, ka tikai savā cīņas taktikā "savienībnieki" pietuvojās sociālrevolūcionāriem. Viņiem imponēja gan arī tas, ka pretēji marksistiem, šie sociālrevolūcionāri nedievina kolektīvu, bet atzīst individu, redz tanī individuālu spēku un atsevišķam cilvēkam piešķirto uzdevumu.

"Savienībnieki" un sociālrevolūcionāri — tie nav viens un tas pats," atzina Čakstes redīgētā *Tēvija* jau 1905. gadā. Arī toreizēja pilsoniskā prese paguva viņus ievērot.

"E. Rolava un M. Valtera vadītā Sociāldemokratu savienība (dib.1903. gadā) lielā mērā turpina tautiskā laikmeta tradīcijas un tās ideoloģiskās konsekvences," norādīja vēlākajās dienās vērtīgais latviešu nacionālo domu izvērtētājs Ernests Blanks.41) Viņš pieraksta "savienībniekiem" tieši to, ko noliedza Jaunajai strāvai, proti, nacionālās idejas izpratni.

Dažs salīdzinājums varam izdarīt arī ar igauņu sociālrevolūcionāriem. Tādi parādījās Igaunijā apmēram tanī pašā laikā kā Latvijā. Tikai liekas, ka igauņu sociālrevolūcionāri nebija savā darbībā tik patstāvīgi kā viņu domu biedri Latvijā. Viņi prasīja demokratiskas brīvības un radikālas pārmaiņas agrārajā iekārtā, nacionālais jautājums bija tiem palicis iesāņus.42)

Latvijas revolūcionāro sociālistu partija kā patstāvīga organizācija nodibinājās tikai 1913. gadā.43)

Apskatot "savienībnieku" darbību, esam turējušies lielāko tiesu pie Miķeļa Valtera atmiņām un uzklauzījuši viņa rakstos paustās domas. Ne mazāk nozīmīgas būtu bijušas Jāņa Akuratera atmiņas, kas neatkarības laikā publicētas, bet mums nav pieejamas.

Par Miķeļa Valtera ideoloģisko lomu tikko aprakstītajā darbības posmā izteicies Fēlikss Cielēns sava mūža pievakarē. Viņš saka: "M. Valtera rakstiem trimdas žurnālos *Proletārietis* un *Revolucionārajā Baltijā* bija liela vēsturiska nozīme. Tie ierosināja un virzīja Latvijas valsts ideju tāli pāri Sociāldemokrātu Savienības šaurajiem ietvariem. Tie zināmā mērā ir ietekmējuši Raini, M. Skujenieku un arī šo rindu rakstītāju," atzīst Cielēns. "Tāpat liela nozīme ir bijusi arī Valtera rakstiem par radikālās agrārās reformas nepieciešamību Latvijā, atsavinot zemi muižniekiem un sadalot to bezzemniekiem. Arī par šo saukli neuzstājās lielā latviešu Sociāldemokrātu partija 1905. gadā, atzīstot, ka lielsaimniecības varēšot labāk nodrošināt darba cilvēka stāvokli nekā sīksaimniecības un lielās muižas došot labāku iespēju pāriet uz sociālismu."44) Cielēns savā rakstā, izvērtēdams Miķeļa Valtera nemitīgos un vispārējos nacionālpolitiskos centienus, uzskata viņu par Latvijas neatkarīgās valsts galveno dibinātāju.45)

Nevienu labu vārdu turpretim Valteram nav veltījuši marksisti. Visniknāk viņu apkaņoja pirms 1. pasaules kara. Neatkarības laiks iešķīla pret viņu jaunas naida liesmas. Pēc Hitlera un Staļina sazērestības pret Latviju, tie trina pret viņu kā "baltemigrantu" jaunus asmeņus. Un nekas nav grozījies pēc Valtera nāves, jo padomju historiografijā viņam vēl visam pa virsu ierādīta redzama vieta, protams, vistumšākajās krāsās. No visa tā pagaidām aprobežosimies tikai ar to, kas vērsti pret viņu kā marksisma pretinieku līdz 1. pasaules karam.

Viscītīgāk Miķeli Valteru mēģinājis "atmaskot" Andrejs Upīts. Viņš nosaucis Valteru par "marksisma grāvēju," "marksisma ļaunprātīgu sagrozītāju", kā arī mērenākā veidā par "Rietumeiropas ideālistisko filozofu skolnieku" un "vācu valsts profesoru un ideālistiskās filozofijas kalpu."46) Ar to gan nepietika. Viņš rakstīja bez tam "atklātu vēstuli Dr. M. Valtera kungam."47) Bet, atskārdams, ka ar ironiju var panākt vairāk nekā ar žultīgiem izteicieniem, Andrejs Upīts ķērās pie Miķeļa Valtera kariķēšanas.

Savā kultūrvēsturiskajā romānā *Plaisa mākoņos* Andrejs Upīts attēlo, ka: "Miķelis Valters pat Liepājas strādnieku pulciņos ieradās tikai ar rozi pogcaurumā, bet jautājumu vakaros nereti bij redzams katedrā ar glazē cimdu un mīkstu mākslinieka platmali kreisajā rokā, kamēr labā palika brīva plašam, apvaldītam, nosvērtam lokveidīgam vilcienam, kas ar pastieptu īkšķi allaž atdūrās paša baltajā izliktā krūtažā." Ar šādu tēlojumu Andrejam Upītim nepietika. Tanī pašā romānā dažas desmit lappuses tālāk viņš vēl tīksminājās ap to pašu platmali, aizrautīgi stāstīdams par to: "to melno plīša platmali, ko viņš ziemas laikā valkāja pēc silto ārzemju modes, kur zaķa un caunu cepures nemaz nepazīst. Viņam bija angļu fasona mētelis, mugurpusē pārgriezts līdz viduklim, ap kaklu izcili apmesta balta zīda šalle", u.t.t.48)

Andreja Upīša "kultūrvēsturiskajā aprakstā" laika posms, kā redzams, galīgi sajucis un viņš piemirsis pastāstīt par Liepājas jaunekli, kas plānā uzvalciņā bija laimīgs pārnakšņot Rīgā uz *Dienas Lapas* redakcijas galda.

Tad jau Janis Jansons drīzāk ar savu sarkasmu, kas gan vērsās pret visiem "savienībniekiem", varēja ko noskrubināt no Valtera reputācijas. Uzrakstīdams 1910. gadā sava *Vēsturiskā materiālisma* kursa 1. daļu, viņš nespēja novaldīties, jau ievadā neteikdams šādus vārdus: "Pāris gadus vēsturisko materiālismu un pozitīvismu vispār gribēja sadragāt Vēsmiņu Kārlis (ar rakstnieku vārdu: Kārlis Krūza. Aut.) ar dažām "sentencēm un aforismiem", pēc tam stājās priekšā M. Valters ar ļoti daudziem citātiem un frazēm. It sevišķi M. Valtera gara ražojums ielīgsmojis mūsu tautisko birģelību un mūsu apbēdinātos dekadentus novedis līdz bērnišķīgai ekstazei. "Mūsu mākslas un kultūras paraugs, mūsu atzītais ekonomists un atzīstamais estetikas teorētiķis" (tādā godā M. Valteru iecēlis Viktors Eglītis) klāsta atkal no jauna savai ticīgai publikai priekšā tos pašus vecos, tukšos salmus, tikai vēl vairāk peļu saēstus un saķēzītus..." Janis Jansons apzīmē Miķeli Valteru no savas puses par "marksisma sijātāju" un "vēsturiskā materiālisma apkaņotāju", kam netrūkstot šarlatāniskas nekaunības un platmutības. Jansons apzīmē Miķeļa Valtera paveikto marksisma kritiku par "šaubīgu". Un galu galā Jansona sarakstītais *Vēsturiskais materiālisms* pārvērtās par cīkstīšanas ap Miķeli Valteru un viņa spēcīgo argumentāciju, jo Jansons atzīst, ka

Valteram izdevies "samulsināt vismaz dažus, kas vēl nav savus uzskatus noskaidrojuši un nodibinājuši."49)

Tālaika kritikā un polemikā bija parasts lietot asus un nešaubīgus izteiksmes līdzekļus. Ja tas sevišķi parādās Jansona rakstos, Jāpatur vērā, ka šis marksistiski ievirzītais kritiķis uzbruka ne vien Miķelim Valteram un citiem "savienībniekiem", bet tāpat Porukam, to pat noķengādams, kā to apzīmē Pēteris Ērmanis.

Katrā ziņā Miķelis Valters, nobeigdams valststiesību studijas Cīriches universitātē, kā arī iegūdams Doctor juris publici et rerum cameralium gradu, ienāca latviešu sadzīves laukā ar zināmu spožumu. Viņam patika arī 1906. gadā iegūto akadēmisko gradu uzskatāmi lietot, rakstos un grāmatās savam uzvārdam piespraužot Dr. gradu. Liekas, ka tas nenotika aiz lepnības, bet lai mūžīgajos strīdiņos ar saviem pretiniekiem, kas savās studijās palika pusceļā vai pat nevīžoja nobeigt ģimnaziju, liktu saprast, ka viņš, cītīgi studēdams, iedziļinājies vairāk kultūras, tiesību un sociālajos jautājumos. Viņa možais gars turklāt neļāva apmierināties ar augstskolas studijās iegūtajām zināšanām, bet viņš diendienā turpināja lasīt kā klasiķus, tā jaunu autoru darbus. Jau pirms studijām Cīriches universitātē viņš taču bija klausījies un pūlējies izprast Berlīnes zinātniskās autoritātes, un ne vien tos, bet skrēja vēl klausīties lekcijas par mākslu, apmeklēja mākslas galerijas, muzejus, institūtus, zinātniskas bibliotēkas. Tā bija viņa pasaule. Pat īslaicīgās studijas vācu tehniskajā augstskolā paplašināja viņa redzes loku. Viņam piemita bez tam spēja ne vien klausīties un atzīmēt, bet pašam tādā ceļā iegūto problemātiku individuāli izvērtēt. Citiem vārdiem, viņam netrūka paša domu un spriešanas spējas.

To ievēroja jau viņa profesori Cīrichē, panākdami viņa disertācijas iespiešanu grāmatā ar prāvu metienu.50) Savu disertāciju viņš veltīja Tolstojam, viņa sociālekonomiskajiem, valsts teorētiskajiem un politiskajiem uzskatiem. Valtera priekšrocība bija tā, ka viņš kā krievu valodas pratējs varēja izmantot autentiskos avotus. Šveices zinātnieku acīs tas viņa darba vērtību pacēla. Turklāt viņš atsaucās uz Šveicē maz pazīstamo M. Bakuņinu, Krapotkinu, P. Lavrovu, N. G. Čerņiševsku un jo sevišķi uz krievu kritiķi un sociologu N. K. Michailovsku. Bet prasmīga rietumu domātāju sociālo un morālo atziņu iešķetināšana tuvināja šo pētījumu arī rietumu cilvēka domāšanai.

Šveicē pavadītie gadi deva visai Miķeļa Valtera tālākajai dzīvei un jo sevišķi viņa sabiedriski politiskajai gara pasaulei daudz.

"Biju beidzis studijas Cīriches augstskolā, strādāju Bazelē kooperatīvu organizācijā," stāsta Valters, "sitos uz priekšu kā vien varēju — un spēju. Ar ko ierados Latvijā? Ar dvēseli, kas bija stiprinājusies un piedzīvojusi Šveicē. Tik skaidri un spēcīgi uz mani darīja iespaidu šī zeme un to turu vienmēr prātā arī tagad. Vēlāk iepazīnos ar otru Šveici un tā bija Somija," rakstīja Miķelis Valters īsi pirms savas nāves kādā vēstulē.51)

Par Somiju, kur viņam kā politiskajam emigrantam iznāca pavadīt ilgus gadus, Valters tanī pašā vēstulē raksta: Somiju pazinu jau no 1904. gada, tad 1906., un tā gadi tur turpinājās. Tas bija ceļš no Latvijas uz tālākām ārzemēm, uz kuŗu varēja palaisties. Tikt uz Somiju bija viegli, nevajadzēja pasas un no Somijas tālāk varēja tikt arī diezgan viegli. Vienu reizi braucu no Somijas tālāk ar somu pasi un ar to iebraucu Vācijā. Biju uz pasas somu pilsonis un žurnālists. Sen jau miruši mīļie cilvēki no kādas lielas avīzes Helsinkos. Skatīju Somiju un varu teikt, jutos kā Latvijā, bet augušā, lielākā (šie divi pēdējie vārdi Valtera pasvītroti. Aut.), un tā blakus Šveicei man acīs krita šīs tautas, pavisam citādākas nekā biju domājis. Kāds sapnis radās, kāds sajūtas un mūžības ideāls! Jā, vārdi te maz saka un lai vārdos pateiktu, cik liels man pārdzīvojums bija Somijā, man būtu jāskandina eposs. To nespēju un tā atliek tikai prozas vārdi. Šveicē vēl īsti nepiedzīvoju, ko jutu Somijā. Ne tikai jutu, piedzīvoju ar sirdi. Kas tas bija? Vai kāds sapnis? No 1905. gada revolūcijas bija jāaiziet — atkal trimdā. Bet piedzīvojumi palika, un tā dienu no dienas piedzīvoju Somiju. Jau pati ierašanās radīja pārsteigumu. Apmetos kādā dzīvoklī. Meklēju, kur atrast kādu māju, un te man piedāvāja istabu. Biju iepazīnies ar prof. Mikkola — vēsturnieku un politiķi kreisās aprindās. Kad ierados Helsinkos, aizgāju pie tā un nebij ilgi, pat ne dienu jāgaida, kad es atrados apgādāts, kur

varēju justies kā mājās. Likās kāda tuva zeme, kas draudzīgs un ne tikai politiska draudzība. Biju cilvēkos, kas tuvs un mīļš. Tādos bēgļos atradās arī Kārlis Skalbe ar kundzi un citi. Neviens nežēlojās par svešumu un par kādu citu apvidu: visi jutās kā mājās. Jau pirmie politiskie iespaidi liecināja, ka esam zemē, kurai jāved barga un liela cīņa. Kas nepazīna Somijas likteni! Tā atradās krievu rokās. Sēdēja un valdīja kāds ģenerālgubernātors. Paši somi jutās kā cīnītāji, ne tikai par savu zemi: tie bija cīņas biedri arī mums un lieli biedri, kas bija dzīvojuši citu varā. Kā tikt no tās vaļā un kā radīt savu brīvu valsti? Liels uzdevums un to sajuta ikviens somis. Viņu intelligences aprindas zināja ļoti labi, kas notiek Krievijā! Viņi skatījās uz Baltiju."52)

Miķelis Valters bija gandrīz deviņdesmit gadus vecs, kad viņš rakstīja šīs rindas par Somiju.

Tanīs atspoguļojas ne vien viņa kā politiska emigranta liktenis, bet apbrīns somu patstāvības centieniem. Arī tas, ka viņiem rūpēja arī Baltijas tautu brīvība. Ka somu prasības kalpoja netieši arī Latvijai, redzams no viņu pieņemtajiem lēmumiem un deklarācijām.

Ja jau par to runājam, tad neatstāsim neievērotu notikumu, kur 1904. g. 1. decembrī Parīzē pulcējās somu patrioti, kas protestēja pret krievu uzkundzēšanos ne vien somiem, bet arī citām nekrievu tautām. Tanī dienā pieņemtajā deklarācijā bija prasītas nacionālas pašnoteikšanās tiesības visām tautām, kā arī krievu valdība brīdināta no varas līdzekļu lietošanas pret šīm apspiestajām tautām.⁵³⁾

Somu pašnoteikšanās tiesību cīņas priekšgalā toreiz bija nostājies Leopolds Mekelins, somu valststiesībnieks. Ieradies Helsinkos, Miķelis Valters viņu uzmeklēja un viņi viens no otra vairs neatrāvās. Valters kāri lasīja, ko Mekelins savos rakstos teica par somu pašnoteikšanās tiesībām, bet ne mazāk svarīgi bija visu salīdzināt un pārrunāt. Valters jau pirms tam bija krietni daudz pats galvu laužījis, kā panākt krievu varas sistēmas ierobežošanu vai sadrupināšanu. Tagad, Somijas piemērā viņš saskatīja jaunas politisko tiesību variācijas. Somijai jau tanī laikā bija piešķirta provinciāla autonomija. Kamēr somi no tās centās sev iegūt ko vairāk, tikmēr Krievijas oficiālie varas kalpi norāvās ap to, kā sašaurināt jau esošo.

Miķelis Valters diendienā izsekoja visām norisēm kaimiņu tautās. Ja par Latvijas tiesību jautājumu nevarēja toreiz atklāti rakstīt presē, tad jau vieglāk tas bija izdarāms Somijas gadījumā. Valters nosūtīja latviešu laikrakstiem desmitiem rakstu par Somijas problēmām un sadzīves jautājumiem. Rakstīdams par Somijas autonomiju, par tās zemes sapulci (edeskunta) un likumdošanas gaitu, kā arī Krievijas varas orgāniem, Valters lika saviem seriāla rakstiem nevainīgu virsrakstu, proti — "Vēstules par Somijas kultūru". Ar "kultūru" varēja daudzko nosegt, lai gan tiesību kultūra neapšaubāmi ir vispārējās kultūras sastāvdaļa. Tikai cenzoram šķita grūtāk pret kultūras apskatiem ko teikt. Arī tad, kā redzams no šo vēstuļu publicējuma *Latvijas* 1914. g. 21. jūnija nr., cenzoram bija jāiejaucas un vienā bīstamākā vietā viņš "Baltijas" vietā lika iestarpināt vārdu "pasaku zeme".⁵⁴⁾

Ar šādiem un tamlīdzīgiem rakstiem valststiesību jautājumos izdevās vispār pievērst latviešu prātus konstitucionālajām tiesībām un tiesību pamatjautājumiem.

Miķelis Valters, līdzīgi Kārlim Ducmanim un Jānim Asaram, nemitīgi par šādiem jautājumiem rakstīja. Ja kādreiz kāds rakstīs latviešu demokratiskās domas attīstības vēsturi, viņam būs pie tā plašāk jāapstājas. Somi savam visredzamākajam pašnoteikšanās tiesību cīnītājam Leopoldam Mekelinam veltījuši ne vien daudz rakstu, bet viņi uzcēluši galvaspilsētā pieminekli un nosaukuši pilsētu ielas viņa vārdā.

Un, ko 1914. gada sākumā pārdzīvoja Somija, to drūmā noskaņā aprakstīja Miķelis Valters pilsoniski liberālajā dienas laikrakstā *Latvija*, 1914. gada 18. janvāra 14. nr.

Šis raksts vēstīja ne vien somu, bet arī paša Valtera izjūtas.

Šeit raksta sākums: "Smagas ir Somijas sēras. Aizgājis pēdējo gaitu viņas lielais dēls — pilsonis, cīnītājs, vadītājs. Civīlizētā pasaule pazīst Mekelina vārdu, zin, ka ar to saistās Somijas izturība, pašcieņa, staltums. Pagājušo nakti uz rīta pusi aizvērās gudrās acis, apstājās pukstēt sirds pēc ilgām cīņām. Tas bija cīnītāja mūžs.

"Vai zini, ka pagājušo nakti nomiris Mekelins?" jautāja sēri kāda tuva sirds.

"Es zinu, ka šī sirds nemīl liekus vārdus un es sapratu, ka šais mierīgajos vārdos izteicās dziļas sāras — visdziļākās. To liecināja arī rāmās, lēnās acis."55)

Cilvēks, ko Miķelis Valters tikko apzīmēja par "tuvu sirdi", bija somiete, viņa sieva. Viņa dzīvoja kā savas tautas, tā latviešu tautas liktenim līdzī.

Viņa dzīves biedre — Estere, dzim. Flomane, bija kāda augstāka somu ierēdņa meita. Viņa bija piecus gadus jaunāka par viņu, bet citādi par viņu maz kas zināms. Laulībā ar viņu piedzima Miķeļa Valtera meitiņa Ardi, kas bija saīsinājums no tēvam tuvā vārda "Papardīte". Viņa piedzima 1915. gada janvārī, kad vecāki bija apmetušies Grankulā, netālu no Helsinkiem. Piecpadsmit gadu vecumā, cik zināms, Papardīti auto sadursmē sabrauca. Viņa sieva arī drīzi pēc tam mira. Liktenis viņus bija izšķīris jau agrāk.

Pieminot vēl Valtera dzīves laiku Somijā, kā nozīmīgs fakts atzīmējams, ka Helsinku universitāte uzaicināja viņu 1914. gada pavasarī nolasīt vairākus priekšlasījumus vācu valodā. Tie notika universitātes svētku zālē. Kādus jautājumus Dr. M. Valters savos priekšlasījumos apgaismoja, nav pagaidām zināms, bet no *Latvijas* un *Lūduma* īsajiem ziņojumiem redzams, ka tie atraduši lielu piekrišanu. Priekšnesumi bijuši ļoti interesanti un liecinājuši par priekšnesēja dziļām studijām šajos jautājumos."56) Latviešu intelligences pārstāvju lekcijas ārzemju universitātēs tanī laikā bija retums, sevišķi, kur tie bija aicināti kā viesi runātāji.

Kā 1914., tā 1915. gadā latviešu presē parādījās daudz Valtera rakstu par Somiju, par agrārpolitiskajiem jautājumiem jo sevišķi. Šie raksti nāca kā pirmie vēstneši lielajai Latvijas agrārreformai.

Somijā parādījās arī pirmie Miķeļa Valtera dzejoļu krājumi, bet par to runa būs vēlāk. Tie izdoti ar viņa segvārdu "Andrejs Paparde".

Līdzīgi Rainim, Miķeļa Valtera vienīgais ienākuma avots bija brīžiem honorāri. Ja Rainis tos ieguva par saviem literārajiem darbiem, sevišķi lugām, tad Valtera honorāri salasījās no avīžu rakstiem. Lai tādā ceļā kaut kas taustāms sanāktu, tad nemitīgi bija jāraksta. Viņš to arī darīja, lai gan īsto dzenuli tam deva ideju cīņa. Valters rakstīja *Austrumam*, *Druvai*, *Latvijai*, *Lūdumam*, vienu laiciņu *Dzimtenes Vēstnesim*, bet arī tādiem izdevumiem, kas nespēja maksāt ne graša. Pēdējo vidū bija ne vien *Revolucionārā Baltija*, *Uz priekšu* un citi jau minētie "savienībnieku" laikraksti, bet arī retāk pieminētais *Strādnieks*. Arī to izdeva "savienībnieki" kā nelegālu laikrakstu. Tas iznāca no 1906. g. aprīļa līdz 1913. g. vasarai, sākumā Rīgā, tad Pēterburgā, Somijā un visubeidzot Briselē. Kopš 1913. gada 30. aprīļa to pārvērtā par Latvijas revolucionāro sociālistu partijas centrālorganu. Bez Valtera šinī laikrakstā darbojās J. Akuraters, K. Skalbe, E. Traubergs un citi pazīstami revolucionāri."57)

Šo *Strādnieku* der pieminēt tādēļ, ka no M. Valtera šinī laikrakstā ievietotiem rakstiem redzams, cik viņš Latvijas attiecības jautājumā pret Krieviju un neatkarības prasībā ir konsekvents. Ja salīdzinām viņa 1903. gadā paustos deklarātvos uzskatus *Proletāriei* ar 1913. gadā *Strādniekā* atkārtoto, tad rodām apstiprinājumu tam, ka 1903. gadā teiktajiem vārdiem: "Lauzieties ārā no Krievijas!" nav bijis nekāda gadījuma rakstura. *Strādnieka* 1913. gada 25. nr. Miķelis Valters norāda, ka "*nacionāla patstāvība ir mūsu mērķis visos apstākļos, kādi vien varētu Krievijas turpmākajos notikumos attīstīties, un no šī mērķa mēs raugāties uz visiem citiem politiskajiem jautājumiem... Krievija ir mūsu lielākais ienaidnieks. Viņā — un lai tas slēptos aiz jaukākiem solījumiem — mūsu posts.*"58)

Miķeļa Valtera rakstu apjoms tik liels un viņa trauksmainā dzīve tik daudzpusīga, ka grūti to aptvert un aprakstīt īsos vilcienos. To gan pirms daudziem gadiem reiz mēģinājis darīt viņa centienu biedrs Jānis Akuraters. Norādīdams uz Valtera bezgalīgo ceļu un atziņu gājieni pēc Piekta gada revolūcijas, viņš grodos vārdos saka: "Valters nododas valodu, mākslas un literatūras studijām. Te viņš ir Šveicē, Parīzē, Briselē, Ķelnē, Frankfurtē, Romā, Florencē. Te viņš uzmeklē Zviedriju, Vāciju, Somiju, lai studētu šo tautu vēsturi un literatūru. Tas ir īsta moderna eiropieša ceļojums, kuŗā Valters kļūst nosvērts atziņu vīrs, intīms dzejnieks un valsts zinību bagāts novērotājs. Viņš saraksta grāmatas *Florence* par renesanses glezniecību un *Latviešu kritika mākslas*

un zinību jautājumos, ar kuŗu grauj pavisŗības un fraŗu bagātos, bet mākslas atziņās norobeŗotos Jankavu, Jansonu, Lĩgotni un citus. Pēc ŗīs grāmatas parādŗšanās pēkŗņi sabrŗuk ne tikai "Vecie elki mŗsu jaunākajā literāturā" un "Klauni un Fauni", bet arī viŗu autori zaudē katru autoritāti pie mŗsu inteliŗences kā mākslas kritiŗi.

No 1906.-1915. gadam Valters iegŗst neatsveramas bagātŗības daŗādos Eiropas mākslas centros un bibliotēkās. Var droŗi teikt, ka nav gandrŗz neviens lielākas bibliotēkas, kur Valters nebŗtu savos vientulŗības gados sēdējis, nav mŗzeja, kuŗā nebŗtu pētŗjis mākslu un nav nevienas literāriskas vai sociālas kustŗbas, kuŗu viŗš nepazŗtu vai nenovērtētu.

1915. gadā, ŗisi pēc pasaules kaŗa sākuma Valters ierodas Latvijā, lai aprunātos ar vadoŗām personām par mŗsu vai tautas mākslas nākotni. Viŗš jau pilnŗgi skaidri nojauŗ, ka Krievijai jāsabrŗuk un domā par to, kas bŗs ar Latviju un mŗsu tautu

Ja nu Akuraters piemin M. Valtera mākslas vēstures un mākslas teorijas studiju *Florence*, kas iznāca 1909. gadā Rĩgā, tad ŗī ir viena no tām grāmatām, kas iesildŗja visvairāk autora sirdi. Vēl daŗus gadus pirms savas nāves Francijā viŗš apsvēra ŗīs grāmatas atkārtota izdevuma iespēju. Deviŗdesmit gadu vecumā viŗš devās dēkainā braucienā no Nicas uz Florenci un Asisŗ, lai vēlreiz ļautu savam skatam paslŗdēt gaŗām Dŗotto, Botiŗelli, Leonardo da Vinŗi, Fra Andŗeliko un citu lielo italieŗu meistarŗu gleznām un freskām. Viŗš pie tam bija norŗpējis un saviem latvieŗu draugiem uztraukts stāstŗja par bŗstamu temperāturās un citu laika apstākļu iedirbi gleznās, ko viŗš bija skatŗjis jaunŗbā un kādas tās daŗkārt parādās desmitiem gadu vēlāk.

Bet atkal zŗmŗgi un Miŗelim Valteram raksturŗgi. Rakstŗdams par Florencē un Sv. Marka klosterŗ vērotām gleznām, viŗš no 96 lappusēm veltŗ 30 tai mākslas kritikas daļai, kas skaŗ marksismu, vēsturisko materiālistisku un kollektŗivistisku vēstures uzskatu. "Taisni tādā brŗdŗ," saka Valters, "kad mazā tauta ar plaŗu slāŗu moŗanos sāka raudzŗties nākotnē un kad bij sajŗtama dzijāka vajadzŗba pēc principiālas visu jauno centŗenu sintezes, kas izteiktu mŗsu dzimtas stāvokli ar droŗu skatu uz priekŗu, tad par veltŗ to gaidŗja no vecā marksisma."60) Viŗš nobeidz savus pārspriedumus ar aicinājumŗ uz "dziļāku atziŗu cŗŗu".

Māksla, seviŗki tēlotāja māksla un teātris, Valteram nebija laika kavēklis vai patapas bagātinājumŗ. Tā bija viŗa gara pasaules neatņemama daļa. Ja viŗš savās atmiņās piemin, ka Berlŗnē pavadŗtie mēneŗi bija ļāvuŗi viŗam apjēgt, kas ir māksla, tad Itālijā pavadŗtie gadi saradoja viŗu ar tēlotāju mākslu pa ŗistam. Un, ja viŗš ko labu pasmēla sev, viŗa iedaba prasŗja pasniegt otram savukārt kaut ko no tā. Estētiskas ierosmes un estētiski pieredzējumi palŗdz izkopt personŗbu, un par to Valters plaŗāk izteicās savā grāmatā *Latvieŗu kritika mākslas un zinŗbu jautājumos*. Tanŗ netrŗka arī polemikas ar Jansonu un Jankavu, ko jau pieminēja Akuraters.

Ja Itālijā pavadŗtais laiks pietuvŗnāja Valteru mākslai, tad Somijā nodzŗivotie ilgie gadi pievērsa viŗa prātu ne vien tiesŗbu, bet arī agrārajem jautājumiem. Pats nākdams no proletārieŗu vidus, viŗš jau laikus aptvēra, ka latvieŗu tautā notikusi manāma sabiedriskā diferencēŗšanās. Kamēr viena daļa nebeidza runāt par lauku ļaudŗm, tikmēr citi saskatŗja pamatŗķiru tikai pilsētu proletāriātā. Bez tam mēdza runāt par mantŗgo un nemantŗgo ŗķiru. Divu paaudŗu laikā bija radies turklāt arī papŗrvs latvieŗu inteliŗences slānis. Ar to visu sasaistŗjās arvien vairāk sociālu un un polŗtisku problēmu, izraisot paasinājumŗ tautŗbu attiecŗbās.

Somijā bija lŗdzŗgas problēmas. Bija zemnieki, bŗdinieki, meŗstrādnieki, zvejnieki un daŗādas pilsētnieku ŗķiras. Somu inteliŗence pretojās zviedru virsslānim, izcŗnot sev piemērotas pozicŗjas. Dzirdēja prasām sociālas reformas. Pārkārtŗjumi sociālaŗjā struktūrā neļāva arī tur visam sastingt.

Un Latvijā? "Jo vairāk mēs attālināmier no Piektā gada notikumiem," rakstŗja M. Valters savā broŗūrā *Latvieŗu kultŗras demokratŗja, viŗas spēki un uzdevumi* (Rĩgā, 1913. gadā), "jo vairāk arī noskaidrojas, ka latvieŗu zemnieks bija plaŗu demokratisku un lielu sociālu reformu draugs."61)

ŗo patiesŗbu uzsvērdams, viŗš tomēr savos slēdzienos nomaldās, turēdamies vēl arvien pie sociālvēlucionāru programmas agrārajā jautājumā. Kamēr viŗš runāja kā "savienŗbnieks", agrāro apstākļu dziļāko bŗtŗbu viŗš izprata labāk, kā arī cētrus gadus vēlāk, aizgājis no

sociālrevolucionāriem galīgi un pievienojies Latviešu Zemnieku savienībai, viņš korigē agrāko — gan vairāk sociālrevolucionāru nekā savu viedokli.

Miķelis Valters turējās tanī uzskatā, ka zemniekiem pašiem jāapzinājas sevi par politisku faktoru un pašiem jāizlemj, kas tiem der un kas ne. Ne svešas programmas un teorētiski izklāsti var būt tie, kas atbilst zemnieku reālajām vajadzībām, bet viņu tiešā pieredze un apņēmība aizstāvēt savas intereses.

1905. gada 11. marta *Līdumā* viņš publicē tādēļ neparastu, vienreizēju rakstu — "Vai lauciniekiem der nodarboties ar politiku?"

Cara Krievijā taču valdīja uzskats, ka ar politiku vispār nav jānodarbojas. Jo tālāk no politikas, jo labāk. Zemniekam esot svarīgi domāt tikai par to, kā labāk saimniekot, kā vairot ienākumus, bet nevis tērēt laiku ar politisku niekošanos. "Mūsu teļos ir mūsu nākotne" — šo saukli daudzinaja lopkopības instruktori un padomdevēji. Ārējie apstākļi, patvaldības režīms, arī neko citu nevēlējās, kā to ka mazajiem ļaudīm nolemts darbs, bet valdīšana ķeizaram. Pasaules kaŗa laikā no lauku mājām izrāva vēl piedevām daudz kareivju, ieroču nesēju.

Līduma rakstā norādījis uz tiešajiem ieguvumiem, ko zemnieki var iegūt ar līdzrunāšanu valsts saimnieciskajos jautājumos, M. Valters liek izprast vēl to, kas visai latviešu tautai svarīgs. "Kaŗš pacēlis lielus politiskus jautājumus," raksta viņš, "kuŗi prasa pamatīgu pārdomāšanu un dzīvu politisku līdzdalību. Šai ziņā būtu politiska vienaldzība tagad noziegums, kuŗa sekas būtu jānes tiklab katram atsevišķi, kā arī visai tautai... Visie tie apgalvojumi, ka tagadējie apstākļi neatļaujot attīstīties kārtīgai politiskai dzīvei... iziet uz to, atvilkt latviešu tautu no kārtīgas politiskas darbības, vājināt tās politiskās intereses vispār un līdz ar to aizturēt sabiedrisko augšanu."62) Lauciniekiem domāto rakstu Valters noslēdz ar prasību, ka tiem "jāizstrādājas un jāizkopjas par politisku spēku." "Tā ir cilvēka sabiedrisko spēju izkopšana, pašcienības stiprināšana un jaunas dzīves veidošana."63)

Tīri lauksaimniecisku jautājumu apspriešanai M. Valters bija jau 1902. gadā veltījis prāvu rakstu *Austrumā*, kas 1903. gadā iznāca atsevišķā brošūrā, bet tanī netrūka daudz strīdīņu ar tautsaimnieku Kārli Balodi, kas tanī laikā bija Berlīnes universitātes mācībspēks.

Kā daudzās lietās Miķelis Valters bija celmlauzis, tā arī ar savu mērķtiecīgi sastādīto rakstu par latviešu zemnieku politisku organizēšanos. Kad 1917. gadā latviešu kooperatīvo organizāciju ierosmē nodibinājās Zemnieku Savienība, tur no pirmā brīža bija klāt Miķelis Valters un viņa jaunības draugs Kārlis Ulmanis. Par to runāsim drusku vēlāk, jo laika chronoloģija liek mums vēl ievērot vienu no visnozīmīgākajiem darbiem, ko 1913. gadā sarakstīja un gadu vēlāk lika iespiest M. Valters.

1914. gadā, pats par savu naudu, M. Valters izdeva 175 lappušu biezu grāmatu *Mūsu tautības jautājums*. Viņš to veltīja Rainim, uz atsevišķas lapas rakstīdams: "Es zinu, ka Tavā sirdī mīt tās pašas jūtas un tādēļ sūtu Tev šīs lapas kā drauga sveicienu un kā pateicību."

Grāmatas saturs bija tāds, ka viņš vēlējas ar to pievērst rietumu draugu uzmanību, kādēļ viņš bibliografiskajā nozīmē pievienoja šīs grāmatas nosaukumu arī franču un vācu valodā (*La Question nationale de la Lettonie*, un *Die Nationale Frage in Lettland*). Krievu cenzoram bez visa tā bija skaidrs, ap ko lieta grozās. Grāmatu konfiscēja, kaut gan nepaspēja iznīcināt. Pēc Krievijas Februāra revolūcijas tā nedaudzos eksemplāros nonāca lasītāju rokās.

Ievadā autors norādīja, ka šinī apcerējumā izteiktās galvenās domas, ko viņš aizstāvējis jau vairāk nekā desmit gadu. "Latvijas attīstības doma, tāla mērķa vadīta — tā izteikta visās šīs lapās."64)

Miķelis Valters sarakstīja šo nacionālpolitisko traktātu vienā laikā ar Margēru Skujenieku, kuŗu tāpat nodarbināja latviešu nacionālais jautājums. Atšķirība abu autoru darbos tikai tā, ka M. Valters noraida jebkādu marksistu doktrīnu, kamēr M. Skujenieks tanī laikā vēl šo to no sociālisma atziņām uztur spēkā, lai gan vērsās tikpat stingri pret tautības noliedzējiem, kā to dara M. Valters. Viņi abi sabango marksistu prātus tik lielā mērā, ka tanī pašā 1914. gadā Vilis Dermanis, Jūlijs Daniševskis un Antons Birkerts mēnešrakstā *Domās* un citur jūtas spiesti reaģēt uz strādnieku šķīrai it kā neizprotamo tautības jautājumu.

Valtera grāmatas visas trīspadsmit nodaļas ir puslīdz vienādi svarīgas. Tanīs tik daudz dzīvu domu un nacionālas politikas elementu, ka to apskats prasītu tikpat lielu grāmatu, kāda ir *Mūsu tautības jautājums*.

Kā redzams jau no pirmās nodaļas, nu vairs nav tikai sludinātais kosmopolītisms, pret kuŗu jānostājas, bet rusifikācija un Krievijas valsts centralisms savukārt sācis postīt tautas spēkus. Latvieši, nepanesamo Baltijas agrāro apstākļu dēļ, sākuši izklīst pa visu plašo Krieviju. Kā raksturīgu piemēru Valters piemin Sozņas miestu pie Rīgas un Orlas dzelzceļa, kur iebraucējs, latvietis, te var justies tāpat kā Baltijā. Katrs vietējais krievs, žīds saprot latviski. Valteram turpretim rūp gādāt apstākļus, lai latvietis pats savās mājās, savā tēvzemē justos laimīgs. Viņš iebilst pret marksistu aprobežoto nostāju, ka latviešiem būtu jāiekūst cittautu masā, jo tiem pietiekot piederēt tikai šķirai.⁶⁵ Tas ļauj viņam runāt par marksistiem kā "tautības pazudinātājiem" un sakušanas sludinātājiem, sevišķi ar krieviem. Asimilātori esot atrodami vairāk latviešu marksistos, konstatē Valters, nekā slavofilos un Rīgas rātskungos. Visam, kam sakars ar asimilāciju, Valters veltī savas grāmatas divi nodaļas.

Un, runājot par tautas pastāvēšanas problēmām, viņš atkal nonāk pie sava pamatjautājuma — pie Latvijas valsts idejas. "Latviešu tautai tagad (1. pasaules kara priekšvakarā. Aut.) vairāk kā jebkad ir no svara sabiedriskas iekārtas veids, kuŗā *tauta visā savā kopībā ir noteicēja*. Šīs iekārtas veids ir organizēta politiska tautas savienība (42. un 43. lp.). Cerēdams uz cenzora labvēlību, viņš nesaka "valsts", bet "politiska tautas savienība", kaut arī tas neko nelīdzēja un grāmatu aizturēja.

Tālākajās lappusēs Valters runā par "latviešu tautas normālajām pašnoteikšanās tiesībām" (59. lp.), par "latviešu normālu tiesību satversmi" (62. lp.), "latviešu tiesību cīņu" (63. lp.), kas iet roku rokā ar "mūsu nacionālo tiesību jautājumiem" (65. lp.) un "nacionālo tiesību centieniem" (66. lp.). 1905. g. pagastu delegātu kongresā izvirzīto "nacionālo autonomiju" viņš min kā variantu.

"Kompromisu var uzspiest dzīve," saka Valters, "bet nekad nedrīkst pati doma piekāpties savā principā." (69. lp.) Tā tas arī notika 1917. gadā, kad M. Valters Zemnieku Savienības uzdevumā sarakstīja grāmatiņu *Latvijas autonomija*. Tā bija pieskaņota partijas viedoklim.

Nacionālās autonomijas jautājumu Valters apskata savā 1914. gada darbā ne vien aktuālajā, bet arī vēsturiskajā perspektīvā. Lūk, Piekta gada revolūcijas laikā sociāldemokratu *Dzīve* esot apgalvojusi, ka par nacionālo autonomiju stāvējuši tikai "buržuazijas priekšstāvji." "Tas nav taisnība," atbild vēl pēc gadiem Valters, "visā tā laika kustībā norisinājās cīņa starp divām strāvām ap nacionālo jautājumu, tiklab viena kā otra skaitīja savās rindās pašus dažādākos elementus, kā tas bija visa tā laika kustībā". Tāpat viņš reaģē uz *Novoje Vremjas* kādreizējo kļiedzienu, ka latvieši stājoties pie patstāvīgas republikas dibināšanas." (61. lp.)

Zīmīgi, ka rakstot *Mūsu tautības jautājumu*, Valteram vairs nepatīk lietot kādreiz izvēlēto "Sociāldemokratu savienības" vārdu, kuŗas priekšgalā viņš atradās, bet viņš to tagad apzīmē vairs tikai par "progresīvi kritisko strāvu" (62. un 66. lp.).

Kauču *Mūsu tautības jautājumā* viss grozās ap latviešu tautas vitālajiem jautājumiem, taču teorētiskajā skatījumā M. Valters, līdzīgi M. Skujeniekam un V. Dermanim atsaucas daudz uz austromarksistiem, uz Oto Bauera un Kārli Renneru. Tie tiešām vienā rāvienā kļuva tikpat kā par Eiropas apspiesto tautu nacionālo problēmu pamatpētniekiem un ar laiku par "klasīkiem" sociālistu literātūrā, kas nostājās pret t.s. baušļu marksistiem viņiem kļūmīgajā tautību jautājumā.

Oto Bauers un Kārlis Renners pauda Marksam un Engelsam pretējus uzskatus proletāriāta nostājā tautību jautājumā. "Pats dīvainākais ir," saka Valters, ka "ap to laiku, kad parādījās minētie nopietnie darbi par tautības jautājumu, latviešu marksisms atkārtoja ar jo lielāku sparū veco uzskatu" (51. lp.). Tādēļ viņš latviešu marksistiem kādā citā vietā piemēro akmenslaikmeta uzskatus. Kā tas viss latviešu ticīgo marksistu galvās bija pratis iesēsties, to Valters ar kritisku faktu materiālu apskata vairākās savas grāmatas nodaļās.

Tomēr ne vien Marksa bauslībā vien viņš saskata nezāles, kas sakuplojušas latviešu sadzīves laukā un aprobežojušas spriešanas spēju.

Arī tā laipa, pa kuŗu gājuši kā "vectautībnieki", tā "jauntautībnieki", bijusi no sākta gala gaužām šaura. M. Valters vēltī savas grāmatas vairākas slejas konsevātīvajiem latviešiem. Jau Tautas atmodas pirmajiem darbiniekiem bijusi pārāk vienusīga un pašaura programma, proti, tikai cīņa ar vācietību. Bet "cīņa ar vācietību nevar būt paliekošs centrāls spēks, — tautas gribai bij vajadzīgi ideāli ar lielāku pozitīvu saturu" (93. lp.). "Visa konservātīvās strāvas kļūda bija, ka tā neprata uzņemt savos centienos politisko un sociālo ideju nepieciešamo mazumu" (95. lp.).

Un kopš gadsimta sākuma būdams "polītiskā nacionālisma" paudējs, M. Valters nevar samierināties ar jauntautībnieku glēvumu. Viņš uzbrūk Andrievam Niedram, ka tas ieteicot saviem tautas brāļiem atturēties no politikas. Tas nenozīmējot neko citu, kā seklu savas tautas interešu izpratni. Tanī pašā laikā Valters sagaidīja, ka "polītiskā nacionālisma" strāvai pievienosies arī konservātīvo latviešu slānis, bet tas nenotika. (91. lp.) Viņš apšaubā pilsoņu ierosinātos vietējās pašvaldības projektus, taktiskas greizības un demokrātiski nacionālu domu trūkumu latviešu avīžniecībā. (102.-119. lp.).

Labi zinādams, ka ārējie spaidi un apstākļi neļāva latviešiem cara Krievijā visu izkārtot pēc viņa prāta, viņš tomēr allaž palika uzskatā, ka idejām ir dzīvības spēks un kādēļ vismaz nacionāli politiskajās programmās vajadzēja runāt skaidrāku valodu, sagatavot zemi un drupināt svešas kundzības celtos mūrus.

Valters izsmej *Jaunās Pēterburgas Avīzes*, kas ap 1902. gada rakstījušas, ka "zem varenā ērgļa spārniem mīt ap 120 dažādu tautu, kas visas drīkst zelt un plaukt pēc savas tautības īpatnībām," "tāds pazemības gars bija pārņēmis ne vien veco strāvu, bet arī legālo opozīciju". (106. lp.)

Nopeldams mīkstčaulību, viņš iebilst pret mērenajām prasībām arī pašvaldību lietas. Dzird runājam gan par "vietējo" un "vidējo" pašpārvaldības kārtību, bet nedzird prasām "tautas vietniecību" (108.-109. lp.). Jau nākamā valstsvīra skats parādās prasībā, ka "pirmajam solim plašākas pašvaldības nokārtošanā Baltijā vajadzētu būt vienas tautas apdzīvoto apgabalu apvienošanai" (110. lp.). Grāmatas divpadsmitā nodaļa vēltīta latviešu apvienošanās jautājumam ar latgaliešiem. Ja Latgales latvieši Latvijas valsts sākuma gados atkārtoti pārmeta pārnovada latviešiem, ka tie no savas puses neesot likušie par viņiem zinīs, tad īstenībā tā nebija. M. Valters nebija vienīgais, kas aplūkoja Latgales jautājumu no tautas kopības viedokļa un dažādiem tiesiskiem aspektiem.

Un Baltijas tautu liktenkopība netieši skarta grāmatas pēdējā nodaļā, kas aplūko latviešu attiecības ar igauņiem un leišiem.

Ja latviešu un krievu attiecībās Valters nesaskatīja neko pozitīvu, tad ievērtību izpelnās grāmatas autora gatavība revidēt tautās iesakņotos uzskatus par vāciešiem. "Lai arī cik daudz rūgtuma būtu sakrājies pret vāciešiem, tam nevar atdot pilnīgu varu un arī šodien esam pārliecināti, ka latviešu un vācu attiecības varētu sākt nokārtoties, ja arī vācieši neliktos vadīties no pagātnes" (120.-122. lp.). Šeit izteiktajai domai dažus gadus vēlāk sekoja vēsturiski notikumi, kas apliecināja vismaz vienā daļā Valtera uzskata tālredzību. Viņš ticēja un paļāvās uz liberālo vāciešu slāni Latvijā. Latviešu un vācu attiecības viņš mēģināja apskatīt diferencēti, kas viņam kā politiķim darīja godu.

Miķeļa Valtera grāmatai *Mūsu tautības jautājums* ir nezūdīga nozīme latviešu politiskajā literātūrā, pie kam tā aizpilda vairākas lappuses Latvijas vēsturei. Par "Nacionālismu un marksismu" rakstīja 1914. gadā vēl īpašu rakstu mēnešrakstam *Druva*, bet jautājumu grozījušie vēl desmitiem citi viņa raksti un priekšlasījumi.

Ja pieminam pēdējos, tad vēl daži vārdi sakāmi M. Valtera priekšlasījumiem Londonā. 1914. g. sākumā viņš devās uz Angliju, lai mēģinātu panākt uzskatu maiņu tautības jautājumā tanī latviešu marksistu un anarchistu cietoksnī, kas pretojās pret to vissīvāk. Viņš zināja, ka būs pretestība, bet viņa cīnītāja raksturam tas bija tieši pa prātam. Viņš brauca turp ar spēcīgiem un spirtiņiem argumentiem, bet tas, ko trulie marksisti un šķiru naida teicēji varēja stādīt pretim, varēja būt tikai tas pats, ko Roziņš viņam bija pūlējies iegālvot jau Liepājā un Rīgā. Tomēr derēja vēl arvien jauns "domu noskaidrošanas process", kā to tanī brīdī teica Valters.

Runādams Londonā par jaunajām tautību cīņām, Valters atzina par pareizu vēlreiz norādīt, ka "starp tautības un sociālajām jūtām nav pretrīnības. Tādas pretrīnības tiek bieži tīri mākslīgi un tikai domās konstruētas, kamēr pašā dzīvē attīstīta strādnieku šķira vēl nekad nav tikusi kavēta sociālajā kustībā no tautības jūtas." Šinī sakarībā viņš minēja gaišus piemērus no somu, čehu, poļu un īru strādnieku kustības. Un pēc divdesmit gadu taustīšanās, viņš teica, ir pienācis pēdējais laiks, lai vecmarksisma inteligence mācītos saprast mūsu tautības tiesību cīņu.

Miķelis Valters gaidīja tam atbildi.

Tā arī nāca. "Pret pašvaldību mums nav nekas ko iebilst, bet kādēļ vajadzīga tautība?" — tie teica. Atkal tie sāka nīrgāties par "tautiskajām siļķēm" un atkārtoja to pašu, ko kādreiz bija teikuši Pārdaugavā.⁶⁶)

Tomēr cēlās augšā debatēs arī citi, kas bija ievērojuši, ka angļu strādnieki ir lepni uz savu tautību, un kādēļ latvieši savukārt nevarētu sajūst zināmu lepnumu, kur latviešu strādniekiem bija laba slava. Ja ne daudz, tad Londonā M. Valteram radās arī daži patīkami pārsteigumi. Viņš taču bija šurpu braucis tādā kā politiskajā melorācijas nolūkā, un gluži tukšām rokām viņš nepalika, ja arī to uz vietas ikviens negribēja parādīt.

1914. gadā bija jau aptecējuši vairāk nekā divdesmit gadu kopš Miķelis Valters neapkusis gāja kā politisks misionārs strādnieku vidū, lai skubinātu tos izprast tautības un nacionālās kultūras vērtību. Viņš parādījās visur tur, kur bija dzirdamas uzbāzīgās šķiru cīņas mācības un kur ne vien darba ļaudis, bet arī vispār latviešu tautu gribēja aizvirzīt svešos ūdeņos un iznīcībai pretim. "Latviešu vecāko patriotu gars, vājš savā drosmē un savā pilsonības tikumībā," gluži tāpat, — kā to atceras M. Valters, bija "nеспējīgs pacelties līdz nacionālas valsts idejai, krita krievu pārvaldības materiālisma valdzinājumos, un krieviski īpatnējā ierindnieciskā racionālistā."⁶⁷)

Vienai pilsoņu daļai, kas jutās tīri labi Krievijā, jo Latvijas aizmugurē atradās lielā Krievija ar pasakainām saimnieciskajām iespējām, M. Valtera cara patvaldībai naidīgā politika nebija pa prātam, kādēļ atradās daudz tādu, kas publiski apzīmēja viņu par Krievijas valsts nodevēju. Ja krievu acīs tas tā bija, tad sāpīgi bija to dzirdēt no latviešu mutes un turklāt preses slejās.⁶⁸) Kamēr Latvijā darbojas krievu žandarmērija un kaŗa tiesa, tikmēr Valteram šeit arī nebija mājas. Naidīgas varas žņaugi spieda viņu vairāk uzturēties ārzemēs nekā dzimtajā zemē. Par laimi Somijā pavadītos gadus viņš pats neuzskatīja kā "ārzemes", tur viņš jutās kā savu ļaužu vidū.

Par turienes latviešu koloniju gan to nevarēja teikt. Helsinkos kopš 1905. gada marksisti sanāca savrup, maziņi, "savienībnieki" un pilsoniskie patrioti katrs savā trimdnieku pudurī. Pārsvārā bija "kreisie", kādēļ līdz Februāra revolūcijai M. Valters sabiedriskajā dzīvē tikpat kā nepiedalījās. Arī tad vēl iznāca saraušanās ar lieliniekiem.⁶⁹) Tie viņam pārmeta, ka viņš noskaņojot bēgļus buržuazijas labā.

Pēc Februāra revolūcijas Valters tomēr varēja atgriezties Latvijā, kur viņa klātie bija jo sevišķi nepieciešama.

Zemnieku Savienība iesaistīja viņu par savu zinātnisko līdzstrādnieku. Viņam lika uzrakstīt brošūru par Latvijas autonomiju. Zemnieku Savienībai pirmajā brīdī nelikās tik droši, ka Latvija spēs iegūt pilnīgu neatkarību. Kā minimālo prasīja politiskas autonomijas iegūšanu. Tādā garā tad radās šis raksta gabals.

Miķeli Valteru ievēlēja Vidzemes Pagaidu Zemes padomē. Viņu ievēlēja no bezzemniekiem. Tieši bezzemnieku jautājumā viņš vēl nesen bija rakstījis *Līdumā*, nākdams ar konkrētiem priekšlikumiem.⁷⁰) Viņu uzskatīja arī par piemērotāko personu, kas spēj pietuvināt Bezzemnieku padomi Vidzemes Pag. Zemes padomei. Svarīga loma viņam bez tam piekrita Bezzemnieku kongresā 1917. gadā no 29. aprīļa līdz 1. maijam Valmierā, kuŗā piedalījās 436 delegāti. Akūtākais jautājums bija muižas kalpu apgādāšana ar savu zemes stūrīti. Te jau Valteram iznāca smagas cīņas ar spēcīgi organizētiem lieliniekiem un viņu runātājiem.

Pilnīgi jauna situācija radās ar 1917. gada 23. septembri, kad Rīgu ieņēma vācu kaŗaspēks. Ja Kurzemes latvieši bija iepazinušies ar vācu okupāciju jau sākot ar 1915. gada vasaru, tad tagad jau

prāva Latvijas teritorijas daļa atradās vācu rokās un uz politiskās dzīves skatuves parādījās Baltijas hercogistes rēgs.

Kādas izjūtas un kādas neapklusināmas pašierosmes izraisīja šis laiks, apskatīts šīs grāmatas citās nodaļās. Latviešu politiskās aktīvitatē šinī skaudrajā laikā savijās ap Demokrātisko bloku jeb t.s. 17 vīru bloku. Viens no rosīgākajiem šī bloka darbiniekiem bija Miķelis Valters.

Neapstājoties sīkāk pie piecpadsmit mēnešu notikumiem Rīgā, kur atradās minētā sadarbības bloka sēdeklis, un kuŗus pamatīgāk aprakstījis vēsturnieks Edgars Andersons savā plašajā vēstures sējumā *Latvija 1914-1920* un īpašos rakstos,⁷¹⁾ pakavēsimies tikai pie tā, kur M. Valters iesaistījās liela stila akcijās. Jau dažus mēnešus agrāk, vēl Krievijas pagaidu valdības laikā, viņš bija vedis sarunas ar Kerenski, kā arī kņazu Ļvovu, tad tagad, jaunajos apstākļos, viņam un Demokrātiskajam blokam likās, ka nav nozīmes vest sarunas ar vietējiem vācu varas pārstāvjiem, bet, ka daudz nozīmīgākas var būt sarunas ar vācu valdības un reichstāga pārstāvjiem Berlīnē. Demokrātiskais bloks 1918. g. oktobrī pilnvaroja tādām braucienam uz Berlīni Dr. M. Valteru un Eduardu Traubergu. Pa ceļam viņi noskaidroja dažas iespējas Stokholmā. Valteram, kā norāda E. Andersons, radās priekšstats, ka Antante nedomā Latvijai palīdzēt un vienīgā cerība varētu būt gaidāmās demokrātiskās Vācijas atbalsts, kas neies Baltijas muižniecības pēdās. Vācu dokumenti liecina, ka vācieši abus delegātus apcietināja. Pēc tam gan notika apspriede, kas abas puses interesēja.⁷²⁾ Ne visiem latviešiem šāds brauciens patika. No angļu centrālā archīva Londonā redzams, ka Z. Meierovicam, kas tur tanī laikā uzturējās, iznāca minētajā lietā nepatīkama skaidrošanās ar ārlietu ministriju.⁷³⁾ Demokrātisko bloku delegāti Berlīnē apzīmējuši par "Nacionālo komiteju".⁷⁴⁾ Demokrātiskajam blokam, smagajos okupācijas apstākļos, izdevās iegūt zināmu vācu pārvaldes iestāžu labvēlību.

1918. g. 17. novembrī nodibinājās Latvijas Tautas Padome un dienu vēlāk notika 18. novembra valsts proklamācijas akts.

17. novembrī izdevās diezgan vienprātīgi vienoties par Jāni Čaksti kā Tautas Padomes priekšsēdi, daudz vairāk pārdomu radās par ministru prezidenta personu. Daži bija cerējuši, ka, ievērojot Miķeļa Valtera izcilos nopelnus valsts idejas izcīņā, viņam uzticēs valdības galvas pienākumus. Bet viņš uzdūrās kategoriskam noraidījumam no sociāldemokrātu puses. Smagās un ilggadējās cīņās, kuŗas viņš ar sociāldemokrātu ideoloģiju un partiju bija izcīnījis, bija radījis bezdibeni viņu starpā. Vispieņemamākais visiem šķita agronoms Kārlis Ulmanis, un to ministru prezidenta amatam uzstādīja M. Valters. Viņi bija draugi un tobrīd dzīvoja pat vienā dzīvoklī Rīgā, Tērbatas ielā. Tas vien, ka politiska darbība viņam līdz tam laikam bija stāvējusi patālāk, nāca viņam par labu. Tā sakot — "nekādi veci rēķini nebija jākārto."

Ulmanis pats, jau būdams ministru prezidents, savā 1919. gada 22. janvāra intervijā ar dāņu lielā dienas laikraksta *Berlingske Tidende* redakciju atzinās, ka viņš agrāk ar politiku neesot nodarbojies.

Dr. Miķelim Valteram lika uzņemties iekšlietu ministra amatu. Tas toreizējos apstākļos bija visnepateicīgākais un riskantākais postenis. Pazīstot viņa garīgās intereses un iedabu, atlikās jautāt Anša Gulbja vārdiem: "... viņš, vecs revolūcionārs, lai būtu policijas virspavēlnieks!"⁷⁵⁾

Valsts iekšējā drošība nebija tomēr tikai policijas funkcija. No tās bija atkarīga kā tikko iegūtās valsts eksistence, tā brīvības un cilvēka cienīgas dzīves nodrošināšana. M. Valters visu savu mūža laiku bija stāvējis par demokrātiju un fundamentālajām pilsoņu tiesībām, ko tieši tagad bija izredzes nostiprināt pašu valstī, kamēr piedurvē jau stāvēja lielinieki ar diktatūras prasībām un terrora sistēmu. Ja nu svaru kausos viss tas stāvēja, tad būtu nepiedodama mīkstčaulība un prāta aptumšošanās upurēt augstākas vērtības patvaļas un visskaidrākās nejedzības priekšā.

Iekšlietu ministrijas vadību viņš uzņēmās. Šo resoru tanī laikā uzskatīja par līdzīgi svarīgu ārlietu un aizsardzības ministrijai. Dažas nedēļas vēlāk viņam nācās uzņemties vēl ministru prezidenta vietnieka pienākumus, kā arī aizstāt izglītības ministru Dr. Kārli Kasparsonu, ko Stučkas režīma laikā lielinieki Vidzemē apcietināja.

Tikko Pagaidu valdība bija nodibinājusies, ministru prezidents K. Ulmanis un iekšlietu ministrs Dr. M. Valters ieradās pie vācu valdības ieceltā ģenerālpilnvarnieka Augusta Vinniga, lai pārrunātu pārvaldes lietu pārņemšanu. Jau no pirmā brīža kļuva skaidrs, ka Vinnigam ir savi, tālejoši plāni, kas negrib ļaut nostiprināties šai valdībai. Iedami pie Vinniga, Ulmanis un Valters runāja skaidru valodu un tādu, kas Vinnigu kaitināja.⁷⁶) Kamēr par latviešu ministru vairākumu Vinnigs zināja tikai pavīpsnāt, tikmēr Dr. M. Valters, par spīti nepārtrauktajiem strīdiņiem, viņam imponēja.

Vācu okupācijas varu Pagaidu valdība nevarēja apiet, jo jau pēc starptautiskajām tiesībām jebkuŗai okupācijas varai uzlikti savi pienākumi, un otrkārt, Sabiedrotie vēlējās nodrošināt Eiropas austrumu fronti pret lielinieku uzņēmšanos, kādēļ pagaidu stāvoklis prasīja divu varu sadarbošanos. Pagaidu valdība atradās tikai veidošanās stadijā un tai sākumā trūka viselementārāko līdzekļu straujam valsts uzbūves darbam.

Bet, ne jau viss grozījās tikai ap Latvijas valdību. Kā tautas pārstāvības orgāns bija nodibināta Tautas Padome. Vēlēšanu ceļā to nevarēja radīt. Pagaidu valdībai uzticīgais tiesībnieks Antonijs Grāmatiņš pamatoti teicis, ka "Pagaidu valdības stāvoklis bija gaužām grūts. Varētu teikt, valdība karājās gaisā, bez pamatiem tautā. Viss likās bezcerības pilns. Ja bija kādas vājas cerības, tad uz ārzemju palīdzību."⁷⁷) Un, leģitimēta tikai no politiskajām partijām, bez vispārēju vēlēšanu ceļā iegūta mandāta, arī Tautas Padome spēja parādīt tikai labu gribu un darba apņēmību, zinot, ka ikviens viņas spertais solis nāk tautai vai vismaz plašākiem iedzīvotāju slāņiem par labu. Visu izlemt dažu nedēļu vai dažu mēnešu laikā tā nespēja, kādēļ bija jāpiešķir plašas pilnvaras un rīcības spēju valdībai. Un tādēļ var apbrīnot stāvokļa izpratni un izmaņu, kādu savā darbā jau no pirmajām dienām parādīja atsevišķu resoru vadītāji.

Apstāsimies vispirms pie iekšlietu resora, ko vadīja Miķelis Valters.

Dažu dienu laikā ministrija izstrādāja noteikumus par iekšējas apsardzības organizēšanu. Tautas Padome tos pieņēma 1918. g. 5. decembrī. Lai valdība nebūtu par daudz atkarīga no okupācijas varas, ministrs Valters panāca decembrī arī pirmās latviešu aizsargu rotas izveidošanu. Dažus mēnešus vēlāk, 1919. g. martā, viņš lika pamatu plašajai, neatkarības laikā pazīstamajai latviešu aizsargu organizācijai. Viņa pirmais parakstītais rīkojums par to attiecās uz aizsargu nodaļu dibināšanu pagastos. Cik vien iespējams, jāizvairās no valsts birokratizēšanas, viņš domāja, jāaicina paša tauta palīgā. Juku laikos bija jāuzduŗas kā bruņotiem politiskiem pretiniekiem, tā laupītājiem un citiem ļaundarīem. Tiem nedrīkstēja dot pilnu vaļu.

"Dibinot aizsargus," saka ministrs Valters, "mana doma bija tajos redzēt valsts demokrātijas civilo aizsardzību un briesmu laikā arī militāro, kas papildinātu Latvijas kaŗaspēku."

Sociāldemokrātus kaitināja it īpaši ministra Valtera stingrie soļi pret komūnistu pagrīdi. Faktiski tā tanī brīdī vēl nebija pagrīde, bet zināms sāncensis. Kolīdz iekšlietu ministrs lika izklīdēt komūnista R. Endrupa sarīkoto mītiņu Rīgā, Katrīndambī, kas notika pēc 18. novembra, kā arī LSD 17. konferenci Rīgā, tā viņam bija jāatbild Tautas Padomē uz sociāldemokrātu frakcijas interpellāciju. Tās vārdā runāja Fricis Menders, kas vērsās tieši pret M. Valteru kā iekšlietu ministru. Pēdējais savā atbildē bija mērens un aprobežojās lielāko tiesu uz lielinieku proklamāciju satura atgādināšanu.⁷⁸)

Komūnistu pretvalstiskā rīcība bija daudz nopietnāka. Pēc savas 18./19. novembra konferences viņi nodibināja savu Revolūcionāro kaŗa komiteju, kuŗai uzdeva bruņotas sacelšanās sagatavošanu.⁷⁹) Fr. Menders turpināja Tautas Padomē pat ņirgāties par M. Valteru.⁸⁰) Viņu savā naidā pret ministru Valteru pārspēja tikai komūnisti.

Decembra pirmajās dienās Rīgu appludināja *Spartaka* lapiņa, kas bija iespiesta 20 000 eksemplāros. Tanī varēja lasīt: "Jaunā pašdarinātā Pagaidu valdība gatavo jums cilpas un žņaugus. Viņa sauc pilsoņus pie ieročiem. Viņa dibina balto gvardi. Ar kailiem zobeniem un flinšu resgaļiem tā izklīdināja (1918. g. 1. decembrī. Aut.) Rīgas strādnieku deputātu padomi ... Un Valtera-Ulmaņa rokaslaiži ķeŗas pie pēdējā līdzekļa — atbruņot strādniekus."⁸¹)

Kaut arī šāda veida kūdīšana pret Pagaidu valdību tai nevarēja daudz kaitēt, tad tomēr to nevarēja pieļaut valdības prestiŗš. Ministrs Valters apturēja *Sarkanā Karoga*, *Uz priekšu* un tamlīdzīgu

naidīgu izdošanu, netaisot izņēmumu arī ar sociālrevolucionāriem, kuņiem viņš kādreiz bija stāvējis tuvu. Tāpat viņš aizliedza dažas nedēļas vēlāk *Liepājas Arodnieka* izdošanu, kas lika kreisajām aprindām teikt, ka iekšlietu ministrs vērsoties pārlieku pret sociāldemokrātiem. Visvairāk viņi jutās aizskarti par *Strādnieku Avīzes* iznākšanas aizturēšanu "līdz turpmākam rīkojumam",⁸²⁾ jo to iztulkoja kā represiju pret Anša Buševica vadīto Liepājas pilsētas valdi un "sarkanās domes" darbību. Par viskaitīgāko valdība gan uzskatīja *Ziņotāju*, kuņa redaktors bija Ansis Rudevics. Ministra Valtera modrā acs neļāva to pārdēvēt arī citā nosaukumā.⁸³⁾

Vispirms gan daži vārdi sakāmi par Pagaidu valdības ierašanos Liepājā 1919. g. 6. janvārī. Tai apņēmīgi sekoja pulkveža Kalpaka sastādītā Studentu rota. No vācu puses bija dota pavēle tos atbruņot. Kad kalpakieši gatavojās ar ieročiem rokās aizstāvēties, asiņaino konfliktu novērsa iekšlietu ministrs M. Valters.⁸⁴⁾ Bet, kā liecina J. Bankavs, tad "arī Liepājā mēs atradāmies ielenktā pilsētā. Vācieši mūs neieredzēja, bet lielinieki sūtīja draudu vēstules. Naidīgi noskaņoti bija arī sociāldemokrāti, kuņi pasteidzās no Tautas Padomes izstāties jau lieliniekiem Rīgā ienākot."⁸⁵⁾

Ministru prezidentam K. Ulmanim tādos apstākļos atstājot Liepāju un dodoties uz ārzemēm, ar 1919. g. 11. janvāri Pagaidu valdības pagaidu vadību uzņēmas Miķelis Valters kā ministru prezidenta vietnieks. Bez viņa no Pagaidu valdības locekļiem Liepājā palika vēl aizsardzības ministrs Jānis Zālītis un apgādības ministrs Jānis Blumbergs. Arī viņi nebija vācu pārvaldes acīs ieredzēti un sarakstē ar viņu lietoja ironisku apzīmējumu — "tā sauktā Latvijas valdība."

M. Valters bija savā jaunībā uzdūries dažādām cīņu ugunīm un viņš nebaidījās arī jaunajos apstākļos vērsties pret naidniekiem un nelabvēļiem. Vēl tad, kad no ārzemēm atgriezās Ulmanis, kas notika martā, un pēc smagās sadursmes ar landesvēra 16. aprīļa pučistiem, viņš nepārcēlās uz "Saratovu", kur uzturējās valdības vairākums, bet palika pilsētā, turpinādams darbu un vadīdams politisko grupu slepenās apspriedes.

Drosmi un apķērību viņš parādīja arī fon Strika afēras lietā.

1919. g. 19. februārī Liepājas ostā iebruca zviedru tvaikonis "Runeborg". Kontrolējot atbraucēju bagāžu, Pagaidu valdības ierēdnis E. Kaimiņš atrada pie zviedru pulkvežleitnanta Edlunda aizdomīgu saini. Sapinies savos paskaidrojumos, Edlunds kļuva vēl aizdomīgāks, kādēļ Kaimiņš saini aizturēja un to nodeva tieši ministra rokās. Ministrs Valters lika atvērt saini viņa klātienē.

Vājš ministrs to nebūtu uzdrīkstējies darīt. Izrādījās, ka zviedru virsnieks atvedis Vidzemes muižniecības pilnvarotā barona Heinriha fon Strika uzdevumā sazvērētības plānu pret Latvijas republiku un tās Pagaidu valdību. To gāžot, bija nodomāts nodibināt Baltijas hercogisti. Barons fon Striks ar to pašu kuģi bija atbraucis uz Liepāju. Ko tādā gadījumā darīt?

Jau nākamajā dienā ministrs M. Valters deva apcietināšanas pavēli: "Uz kara stāvokļa noteikumu pamata valsts apsardzības un kārtības uzturēšanas nolūkā pavēlu apcietināt Vidzemes muižniecības maršalu Heinrihu fon Striku. Pavēlu visiem, kam zināma H. fon Strika uzturēšanās vieta, par to nekavējoties ziņot man. Personām, kas uzrādīs H. fon Strika uzturēšanās vietu vai arī citādi palīdzēs viņu apcietināt, izmaksās 10 000 rubļu lielu atlīdzību."

Pazīstot ministra Valtera enerģisko darbību, apcietināšana arī būtu notikusi, ja fon der Golcs nebūtu viņu slepus paglābis. Pēdējais, balstīdamies uz savu militāro varu, noliedza M. Valteram izdarīt šinī lietā jebkādas apcietināšanas, Tas tomēr ministru Valteru netraucēja likt apcietināt sazvērētības līdzdalībnieku Stoku un citus, kuņus izdevās atrast.⁸⁷⁾

"Ar šīs sazvērētības atklāšanu maskas bija norautas, un Latvijas pilsoņi nu skaidri redzēja tās piespiestās attiecības, kādas bija starp Latvijas valdību un vācu varas iestādēm," saka Kroders, kas to aprakstīja arī valdības oficiozā *Latvijas Sargs*.⁸⁸⁾ Arī *Strādnieku Avīze* pēc tam sapinās savos ķengu rakstos pret Pagaidu valdību. Vēl jo vairāk viņu tendenciozie uzbrukumi saplaka, kad notika 16. aprīļa pučs.

Kamēr ministru prezidentam Ulmanim izdevās no apcietināšanas paglābties britu misijā, tikmēr ministru Valteru pučisti apcietināja un pakļāva militārai sardzei. Viņu novietoja tanī pašā namā, kur atradās landesvēra "Drošības komiteja". Par spīti spaidiem un pazemojumam, ministrs M. Valters

izcēlās arī šinī stāvoklī ar cieņu un pašapziņu, kā to liecina Hanss fon Rimša, vēlākais vēsturnieks, kas tanī brīdī izpildīja vācu pusē sargposteņa uzdevumu.

Apcietinājuma laikā ministru Valteru apmeklēja pa divi lāgiem Andrievs Niedra. Viņa blakus nolūki palika bez panākumiem. M. Valters viņam turpretim pārmeta līdzdalību valdības gāšanā.⁹⁰⁾

Atbrīvojies no apcietinājuma, M. Valters turpināja sava resora vadību vēl arvien apdraudētajā pilsētā. Turklāt viņš turpināja būt par ministru prezidenta vietnieku. Tas atvieglāja apdraudētās valdības darbību, par kuŗu toreiz teica, ka tā "atrodoties uz ūdeņiem". Redaktors un rakstnieks Jēkabs Janševskis par šī posma darbību teicis: "Iekšlietu ministrs Dr. M. Valters bija īstais Pagaidu valdības grožu turētājs."⁹¹⁾

Iekšlietu ministra amatā M. Valters palika līdz 1919. gada 31. augustam, pildot šo amatu divi Pagaidu valdībās.

1919. g. 27. augusta Tautas Padomes sēdē Fricis Mendrs no jauna un aplinkus ceļā smagi uzbruka ministram M. Valteram. Kad Mendrs savas frakcijas vārdā nerimās, ministru prezidents K. Ulmanis 30. augusta sēdē paziņoja: "Dr. Valters ir jau agrāk izteicis vēlēšanos, lai viņu atsvabinātu no iekšlietu ministra pienākumiem. Es, kā kabineta galva, esmu nodomājis šo vēlēšanos ievērot un ceru, ka saskaņā ar TP norādījumiem man jau tuvākajās dienās būs iespējams minēt jaunu ministru." Dienu vēlāk Valters no iekšlietu resora aizgāja, bet Ivande Kaija savā dienasgrāmatā par sociāldemokrātu toreiz ievadīto kursu rakstīja: "Vēl nupat viņi kļiedza — nost Meierovicu, kā savā laikā viņiem izdevās Valteru aizdzīt."⁹²⁾

Ministram Valteram iznāca atgaiņāt arī uzbrukumus no mazākuma tautībām, bet par savu aiziešanu no iemīļotā darba viņš teicis: "No pagaidvaldības tas (mazākuma tautību problēmas. Aut.) nepiespieda aiziet, bet gan K. Ulmaņa vēlēšanās izvairīties no sociāldemokrātu opozīcijas. Viņam bija kas prātā, kāda valdības sastāva kombinācija, un viņš redzēja, ka sociāldemokrātu frakcija bija pret mani. Tā prasīja, lai aizeju, jo biju tās aiziešanu no Tautas Padomes kritizējis."⁹³⁾

Tanī pašā gadījumā M. Valters vēl piebilst, ka sociāldemokrāti "urbās ap mani jau no pirmajiem laikiem." Par to jau iepriekš krietni daudz teikts.

Ar aiziešanu no Pagaidu valdības Miķelis Valters nonāca alternatīvas priekšā, proti, iesaistīties zinātniskajā darbā vai atsaukties Zigfrīda Meierovica aicinājumam — kļūt par diplomātu.

Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte jau savas darbības pirmajā gadā bija viņu ievēlējusi par privātdocentu pie valststiesību katedras. LU Filoloģijas un filozofijas fakultāte savukārt savā pirmajā sēdē nolēma uzaicināt Dr. M. Valteru lasīt lekcijas mākslas vēsturē, bet LU 5 gadu darbības pārskatā teikts, ka šo nodomu neizdevās izvest dzīvē.

Tāpat, divi dažādas fakultātes vēlējās Dr. M. Valteru iesaistīt tikko dibinātās augstskolas darbā.

Ja tiesību zinātņu nodaļai likās svarīgi viņu iegūt par mācībspēku, tad tas nepārsteidz, jo Miķelis Valters bija studējis Cīrichē, iegūstot Cīriches universitātē valststiesību doktora gradu. Bez tam viņš gadiem ilgi bija iedziļinājies Eiropas konstitucionālajās tiesībās. Runādams par tautas tiesībām, viņš bija runājis un apgaismojis valststiesības. Tāpat nepārsteidza arī tas, ka viņu kā tēlotājas mākslas teorētiķi un mākslas vēsturnieku aicināja Filoloģijas un filozofijas fakultāte. Intellektuālā sabiedrības daļa viņu visnotaļ pazina kā domātāju, ar ko latvieši citādi diez kā nevarēja lepoties.

Latviešu kultūras darbinieki nebija aizmirsuši, ka viņš, darbodamies Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcijā, jau 1917. gadā bija ierosinājis noorganizēt vismaz augstskolas kursus, izvēloties kā paraugu Vācijas "die freie Hochschule" modeli Berlīnē vai t.s. Lesinga universitāti. Kā pamatdomu Latvijas augstskolas dibināšanai viņš izvirzīja to, ko latviešu akadēmiskā intelliģence bija izlēmusi jau Tērbatā. No Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcijas protokoliem redzams, ka tieši viņš, Dr. Ādams Butulis, Pauls Dāle un Kārlis Kundziņš bija visvairāk paveikuši latviešu augstskolas izveidošanas priekšdarbos.⁹⁴⁾

Kad nu iecerētais mērķis bija īstenots, tad nepārsteidz tas, ka divi fakultātes sacentās viņa iesaistīšanā Universitātes zinātniskajā darbā. Tautsaimniecības un tiesību fakultāte pat vēl 1924./25.

mācībgadā izlēma no jauna viņa iesaistīšanu, kas gan praktiski nenotika, kaut gan viņš 1925. g. janvārī nolasīja jau savu ievadlekciju.

Miķelis Valters tomēr izšķīrās par diplomātisko darba lauku.

Ārlietu ministrs Z. Meierovics nosūtīja viņu 1919. gada otrajā pusē par Latvijas delegātu uz Romu, kur pēc valsts de jure atzīšanas viņš akreditējās par sūtni un pilnvaroto ministru. Tas bija savienots ar svinīgu akreditēšanās procedūru.

"Man trūka frakas," stāsta ar manāmu smīnu Dr. Valters. "Arī naudas man nebija tās iegādei. Vēl būdams Rīgā, sagraubināju kādu mazumu un iegādājos sev vienu daudz maz piemērotu fraku utenī, apvalkāto drēbju stūrī. Šī fraka man vēl diezgan ilgi pēc tam kalpoja. Man likās, ka tā nemaz nebija tik neizskatīga." Liekas, ka tas, kā apģērba gabalam pietrūka, to deva, acīmredzot, nēsātāja garīgie vaibsti un stāja.

Sakarā ar sūtņa Dr. Valtera audienci pie Itālijas ķēniņa Viktora Emanuēla un akreditēšanās dokumentu iesniegšanu, *Giornale d'Italia* intervēja viņu. Šinī izplatītajā preses organā parādījās garš raksts par Latvijas vēsturi un Brīvības cīņām.

Jau pirms tam Itālijas ministru prezidents Džiolitti runāja ar Dr. Valteru kā sūtni, uzsvērdams, ka viņš neredzot lielu starpību starp Latvijas de facto un de jure atzīšanu. Idejiski un politiski Latviju kā suverēnu valsti atzina bez tam Itālijas lielais valstsvīrs grāfs Karlo Sforca. Tieši viņš visai izšķirīgi sekmēja Latvijas de jure atzīšanu no citu lielo rietumu demokratiju puses.

Ārlietu ministram Z. Meierovicam ierodoties Romā, zeme jau bija sagatavota. Tur sevišķi nopelni M. Valteram. Turklāt viņš sekmēja vispār Meierovica ārpolitiskos gājienu Eiropā, kur vēl arvien bija jauzama skepse vai tīksmināšanās ap Krieviju, ko veicināja krievu emigranti. "Mūsu ārlietu ministram un priekšstāvjiem ārzemēs ar Dr. M. Valteru priekšgalā nācās pielikt visu savu diplomātisko veiklību, lai atsistu nelabvēļu, galvenokārt krievu, uzbrukumus," rakstīja *Brīvās Zemes* galvenais redaktors Jūlijs Druva.⁹⁶)

Il Corriere del Aegno no savas puses raksturoja sūtni Dr. M. Valteru kā diplomātu ar lielām darba spējām, izceļot pie tam viņa izcilo inteliģenci un kultūras apgarotību. Viņš esot pratis iegūt Itālijā kā politisko, tā diplomātisko un aristokrātisko aprindu vislielākās simpātijas. Draudzības saišu nostiprināšanās starp Itāliju un Latviju esot viņa nopelns. Un šis pats laikraksts vēl piebilda, ka nevarot iedomāties kādu citu, kas spētu labāk reprezentēt cildeno un slaveno latviešu tautu — popolo nobile e grande — pie Itālijas karaliskās valdības.⁹⁷)

Latvieši paši teica, ka sūtnis Dr. Valters esot uzņēmies ārlietu ministra gājienu velkoņa lomu. Arī dziļas ieķērimas kuģiem esot nepieciešami velkoņi.

No Romas aizvījās tālāk ceļi līdz pat Ženēvai. Jau 1920. gada decembrī Tautu Savienības pirmajā asamblejā Itālija kā vienīgā lielvalsts balsoja par Latvijas uzņemšanu Tautu Savienībā. Pašas par sevi tādas lietas nenotiek.

1922. gada pavasarī, izpildīdams Latvijas Universitātes lūgumu, sūtnis Dr. Valters piedalījās Padovas universitātes 700 gadu pastāvēšanas svētkos.

Dodot gadskārtējos pārskatus par Latvijas sasniegumiem, Jānis Akmens konstatēja, ka sūtnis Dr. Valters līdz 1923. gadam "ne vien pilnīgi iekarojis Itālijas presi, bet padarījis mūs populārus pat tālajās Atlantijas krastmalās — Portugālē un Spānijā."⁹⁸)

Tas neatturēja sociāldemokrātu frakciju Satversmes Sapulcē pieprasīt Romas sūtniecības likvidāciju.⁹⁹) Pamatā bija atkal vecā berze. Meierovics tam pretojās. Bez tam sūtnim Dr. Valteram uzticēja jaunus uzdevumus, kas vēl vairāk attaisnoja budžeta piešķirumus.

Ministru kabinets 1922. g. 18. jūlija sēdē apstiprināja Valteru par delegātu Tautu Savienībā, uzdodot viņam pārstāvēt Latvijas republiku Tautu Savienības pamatlīgumā paredzētajās komisijās un padomē.¹⁰⁰) Dr. M. Valteram kā pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā piekrita steidzams uzdevums atvairīt Latvijas mazākuma tautību sūdzību par it kā notikušiem minoritāšu aizsardzības noteikumu pārkāpumiem. Viņš izstrādāja un 1922. gadā iesniedza Tautu Savienībai savas valdības memorandu: *LATVIA, C.225.354, 1922*, kā arī argumentēja Latvijas viedokli, atspēkojot šī starptautiskā organa ieceltā referenta Da Gammas iebildumus.¹⁰¹) Tautu Savienības pils bibliotēkā

vēl šodien glabājas tālaika dokuments: *Protection of minorities in Latvia. Letters from Dr. M. Walters, Latvian minister at Rome, to M. da Gama, Brazilian representative on the Council of the League and rapporteur for the question of minorities in Latvia.* Dr. Valtera iesniegums Tautu Savienībai tika toreiz iespiests.

Minoritātes nemitējās arī pēc tam griezties pie Tautu Savienības ar jaunām sūdzībām. Nākamais uzbrukums nāca Latvijas agrārreformas lietā. Tautu Savienības ģenerālsekretārs saņēma 1925. gada 6. aprīlī vācu, poļu un krievu minoritāšu zemes īpašnieku peticiju, kuŗā bija prasīta muižu atdošana viņiem atpakaļ vai vismaz atlīdzības nodrošināšana. Peticijas prasību atspēkošanā piedalījās redzamākie latviešu tiesībnieki, Dr. M. Valteru ieskaitot. Viņi norādīja, ka agrārreforma bija sociāla nepieciešamība un ka nav aizskartas mazākuma tautību tiesības Latvijā.¹⁰²) Kā pastāvīgais delegāts pie Tautu Savienības Dr. Valters darbojās sesiju laikā kopā ar katrreizējo Latvijas ārlietu ministru, Saeimas ārlietu komisijas priekšsēdi F. Cielēnu un nozīmētiem sūtņiem.

Kā vēsturnieks E. Andersons pamatoti norāda, tad sūtņi Dr. M. Valters bija pazīstams ar savu neatkarīgo raksturu, kā arī bija lepnas un impulsīvas dabas cilvēks¹⁰³), kādēļ Saeimas sēdēs bija jāuzduŗas paasai kritikai, bet ārlietu ministrs Z. Meierovics viņu visās lietās aizstāvēja.¹⁰⁴)

Kāds slavens rakstnieks salīdzina diplomāta dzīvi ar putna likteni uz zara. Diplomātu laiku pa laikam pārvieto. To piedzīvoja arī Dr. Valters.

1924. gada novembrī Dr. Valters izbrauca no Romas uz Parīzi, lai iesniegtu savas sūtņa pilnvaras Francijas republikas prezidentam. Tur viņam bija izraudzīts jaunais darba lauks.

Ko vienas mazas valsts pārstāvis var savas zemes labā darīt tik dziŗā lielvalsts centrā kā Parīze? To dzirdēja jautājam sevišķi pirmajos neatkarības gados.

Sūtņi Dr. Valters strādāja Parīzē ne mazāk enerģiski kā Romā. Bet bez valsts intereŗu aizstāvēšanas un labiem sakariem ar presi, tieŗi kultūras laukā varēja cerēt iegūt vēl kādu sauju panākumu pa virsu. Pieskaņojoties Parīzes kultūras ritmam un starptautiskās sadarbības labajai gribai, to varēja panākt pat bez manāmiem izdevumiem. Kolīdz Dr. Valters uzzināja, ka 1925. gada rudenī notiks starptautiskās dekoratīvās mākslas izstāde, viņš sacēla kājās ŗis nozares līdumniekus Rīgā. Ievēriŗu izpelnījās J. Muncis ar teāŗa maketiem un inscinējumu ierosinājumiem, Valtera un Rapas apgāds ar teicami ilustrētām grāmatām. Muncis tad arī ieguva Grand Prix balvu, citi goda diplomus un zelta medaļas, īpaŗu pagodinājumu ieguva pats sūtņi, kam Francijas valsts prezidents Dumergs pasniedza grezni iesietu grāmatu ar visu izstādē apbalvoto saraksti. Latvijas stenda dalībnieki ieguva 14 balvas. Līdzīgā kārtā sūtņi pielika savu roku abu tautu tuvināšanās darbam.

Nelaimīgā kārtā sūtņim Dr. Valteram viņa darbības laikā Parīzē iznāca smags konflikts ar sūtniecības padomnieku Jūliju Feldmani. Pēdējais, juzdamies personiski smagi aizskarts, ziņoja par notikumu ārlietu ministriŗai uz Rīgu. Meierovics neilgi pirms tam bija auto katastrofā miris, resoru vadīja pagaidām ministru prezidents Hugo Celmiņŗ. Pēdējais ieteica sūtņim cietuŗā priekŗā atvainoties, bet viņa lepnais raksturs to nepieļāva. Sekas bija tās, ka Dr. Valteram bija sūtņa vieta jāatstāŗ. Valstij tas nenāca par labu. Neatrodot citu izeju, Dr. Valteru nosūtīja par ģenerālkonsulu uz Karaļauŗiem, kas, protams, nozīmēja viņa degradāciju. Ja daŗiem likās, ka tādā pamalē maz ko var iesākt, tad Dr. Valters pierādīja pretējo. Viņŗ apvienoja savu tieŗo darbu ar pētniecību un iedzīvināja Austrumprūŗijas sakarus ar Latviju. 1929. gadā vien viņŗ pieteica trīs Latvijas Universitātes zinātnieku priekŗlasījumus Karaļauŗu universitātē. Lielu ievēriŗu izpelnījās prof. Dr. Mārtiņŗ Zīle, prof. Dr. Pēteris Ŗmits un prof. Dr. Arnolds Spekke ar savām neparastajām lekcijām.

Pēc tam Dr. Valters atkal atgriezās pilnīgi diplomātiskajā dienestā. 1934. g. 1. oktobrī viņŗ ar ministru kabineta lēmumu un Valsts prezidenta A. Kvieŗa rīkojumu tika iecelts par sūtņi Polijā, Rumānijā un Ungariŗā. Jau 9. novembrī viņŗ iesniedza svinīgā audiencē akreditēšanās dokumentus Polijas valsts prezidentam prof. Moscickim. Ar Rumānijas ārlietu ministriŗu viņam bija raduŗies sakari jau 1920. gadā, kas veicināja viņa jaunus uzdevumus. Ar visu to gāŗa roku rokā arī viņa diplomātiskā darbība Ungariŗā.

Sevišķi Polijā viņš izvērtā plaša stila diplomātisko darbību, kas saistījās ar jaunām norisēm Eiropas ārpolitikā. Bet atkal, līdzīgi Parīzei, arī Varšavā viņš atvēra latviešu mākslai un literatūrai plaši durvis.

Tanī laikā viņš bija apprecējies ar sūtniecības darbinieci Ēriku Vilsoni, kas reizē bija apdāvināta lietišķās mākslas pratēja. Viņa pievērsa mākslas pazinēju ievērību ar saviem vienreizējiem grāmatu iesējumiem mākslinieciskajā rotājumā. Par moderno grāmatu un seno mākslu, pievērsoties sevišķi estētikas jautājumam, viņa bez tam rakstīja latviešu un poļu mēnešrakstos.¹⁰⁶ Poļu akadēmija piešķīra viņai par mākslas veikumiem lauru ordeni.

Būdams sūtnis Polijā un Ungarijā, Dr. Valters rīkoja latviešu mākslas izstādes turienes kultūras centros. Latvijas sūtnis prata tām piešķirt sevišķu spožumu. 1936. g. 28. marta izstādi Varšavā atklāja Valsts prezidents Moscickis, piedaloties poļu ministriem. Sūtnis bez tam bija tanī pašā laikā ataicinājis Reitera kori, kas gādāja par koncertiem, un Latvijas pārstāvis bija panācis tā uzstāšanos arī Varšavas raidītājā. Sūtnis Dr. Valters rūpējās arī par to, lai 1938. gadā pazīstamā apgādā iznāktu profesora St. Kolbuševska sagatavotā *Latviešu dzejas antoloģija — Antologia Poezji Łotewskiej*. Poļu sabiedrība ievēroja kā sevišķu draudzības žestu Latvijas zemes ieguldīšanu nesen mirušā maršala Piļsudska piemiņas uzkalnā Soviņecā.

Ar ministru kabineta 1938. g. 9. augusta lēmumu Dr. M. Valteru pārcēla no Varšavas par sūtni Beļģijā, ar sēdekli Briselē, skaitot ar 1938. g. 1. septembri. Viņš no šī brīža bija sūtnis Beļģijā un Luksemburgā.

Ap to pašu laiku sākās sūtņa Dr. Valtera sīvas domstarpības ar ārlietu ministru Vilhelmu Munteru. Amerikāņu zinātnieks Davids M. Krovs (Crowe) apzīmē sūtņa Dr. Valtera atsevišķos gājienus Latvijas diplomātijā par t.s. "Valtera afēru". Stāvoklis bija tāds, ka Dr. Valters kontaktēja 1939. gadā angļu vēstnieku sēru Robertu Klaivu (Clive) Briselē, lai labāk izprastu rietumu lielvalstu politikas kursu Austrumeiropā. Zināmas pārdomas radīja toreiz kāds garantijas plāns Baltijas valstu labā. Tas nesaskanēja ar ārlietu ministra Muntera koncepciju. Ar šiem apsvērumiem saistīto problēmatiku Dr. Valters vēlāk apskatījis savā dokumentārajā krājumā *Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru*, bet šo pašu jautājumu sīkāk apskatījis Vilis Skultāns arī savā disertācijā.

Ministru prezidents K. Ulmanis atbalstīja tomēr ārlietu ministra politisko kursu. Domstarpībām saasinājoties, Valsts prezidents K. Ulmanis 1939. g. 6. maijā deva šāda satura paziņojumu (rīkojums nr. 233):

"Maksimālo vecumu sasniegušo ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Beļģijā un Luksemburgā Dr. Miķeli Valteru atstāju amatā vēl uz vienu gadu, skaitot no š.g. 25. aprīļa, pēc kam pilnvaroju ārlietu ministru vajadzības gadījumā pagašināt viņa palikšanu amatā, bet ne ilgāk par 1940. g. 31. decembri." Rīkojumu parakstījis Valsts prezidents K. Ulmanis un ārlietu ministrs V. Munters.¹⁰⁸

Ulmanis pats bija tikai trīs gadus jaunāks par Valteru. Valstsvīriem nav parasts piemērot ierēdņu vecuma mērauklas. Ja nu bija izņemta Dr. Valtera atbrīvošana no diplomātiskā dienesta, tad to neizraisīja vienīgi nesaprašanās ar ārlietu ministru V. Munteru, bet daudz nopietnāk Dr. Valtera prasība prezidentam Ulmanim atjaunot demokrātisko kārtību. Viņš to atkārtoti prasīja un brīdināja savu veco draugu no lišķu un maz atbildīgu personu iegalvojumiem par vienvadības režīma svētību.

Sarakstei šinī jautājumā turpinājoties, 1939. gada 27. novembrī rakstītajā vēstulē K. Ulmanim, Dr. Valters, cita starpā, teica: "Tev jāatrod normālas saites ar zemi — Tavā labā, Tava goda labā, bet vēl vairāk — vai man tas vēl jāsaka? — Latvijas labā. Ja Tu esi reiz atzinis, ka tautas pārstāvība vajadzīga, nekavējies to radīt, neuzklausī glūnīgus ierunu cēlējus ap sevi. Radi tautas pārstāvību un Tu redzēsi, ka Tevi cienīs arī tie, kas tagad no Tevis attālinājušies vai ir Tev naidīgi. Tādu ir vairāk, nekā Tu domā. Ļauj Tavam vecam draugam, kuŗš ar Tevi ir cīnījies ap domām un idejām par Latviju jau pirms gadu desmitiem — vai atminies? — ka tas izteic to, ko daudzi domā. Bet — tautas pārstāvība, par kādu Tu runā, nav radāma, tā jau pastāv un Tev vajaga tikai izbeigt viņas pārtraukumu. Tiesiski tā nav izbeigta; tas krīt politiski un vēl vairāk valststiesiski svarā. Lieta

negrozās ap kādiem teorētiskiem jautājumiem, bet gan ap smago problēmu, kā visu to legalizēt, kas noticis pagājušajos gados, kopš 1934. gada 15. maija."109)

Tanī pašā vēstulē viņš norādīja uz nepieciešamību atgriezties pie tiesiskas valsts. Viņš atgādināja Latvijas republikas satversmes negrozāmo eksistenci.

Viss tas bija privāti un personiski rakstīts. Bet viņa izstrādātajos *Paskaidrojumos*, kas nonāca ministra un ģenerāļa J. Baloža rokās, stāvoklis un nepieciešamie pārkārtojumi bija daudz sīkāk iztirzāti.

Tanīs bez tam bija atgādināts, ka "Igaunija un Lietuva ir tikušas savā konstitucionālajā dzīvē tālāk, to izceļ, tas tālu zināms, tas rada simpatijas — bet mēs?"110) Atgriešanās pie legalitātes — tā bija viņa galvenā prasība.

Minētais *Paskaidrojums* bija kopsavilkums visai sarakstei, kas Dr. M. Valteram bija divu gadu laikā radusies ar prezidentu Ulmani un ministru Munteru.

Prezidents Ulmanis palika negrozāms savos uzskatos. Tāpat viņš neļāva neko apšaubīt ārlietu ministra Muntera rīcībā. Ulmanis savā 1939. g. 26. jūnija rakstā Dr. M. Valteram atbildēja, ka *Brīvā Zeme* pauž ārlietu ministrijas atziņas, un ārlietu ministrs (V. Munters) savu politiku saskaņo ar visu kabinetu un arī ar mani."111)

Paturot vērā tālākās norises pēc 1940. gada, atliek teikt, ka oficiāli Dr. Miķeļa Valtera diplomātiskā darbība izbeidzās ar 1940. gada beigām, bet Latvijas okupācija radīja ārkārtējus apstākļus, kas neļāva lietām skatīt ne pārāk formāli, nedz birokrātiski. Dr. M. Valters turpināja arī pēc tam kalpot Latvijai kā valstsvīrs un diplomāts.

Bet, ja norobežojam šo jauno darbības cēlienu no Latvijas diplomātu normālās darbības laika, tad šis pēdējais laiks prasās pēc dažiem piebildumiem.

Visvairāk apbrīnas izpelnās sūtņa Dr. M. Valtera darbība sākuma posmā, jo viņš tad veica līdumnieka darbu. Jau pirms Latvijas valsts de jure atzīšanas viņš taču panāca Itālijā suverēnās Latvijas atzīšanu. Šeit iegūtās pozīcijas noderēja tālākajiem ārpolitiskajiem ieguvumiem. Tādēļ varam teikt, ka tā diplomātiskā darbība, ko veica Dr. Miķelis Valters, bija visnotaļ kreatīva diplomātija. Tāpat viss cits, ko viņš paveicis sabiedriski politiskajā darbā jau pirms tam, nebija nekas cits kā kreatīva politika. Kā viens, tā otrs sveķ daudz.

Viņam kā karjeras diplomātam darīja godu arī tas, ka viņam bija lemts pārstāvēt Latviju astoņās rietumvalstīs: Itālijā, Francijā, Polijā, Rumānijā, Ungarijā, Spānijā, Beļģijā un Luksemburgā. Viņa konsulārā darbība ietiecās bez tam Vācijā. Viss tas gāja roku rokā ar daudzko citu. Arī par to runāsim.

Neatkarības laiku latviešu intelliģence priecājās par trīs lielu Dr. M. Valtera grāmatu izdošanu rietumtautu valodās.

1923. gadā iznāca viņa 510 lappušu biezā grāmata *Letland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen (Latvija, tās izveidošanās par valsti un Baltijas jautājums)*. Tā aptvēra divpadsmit nodaļas. Tanīs vijas cauri latviešu tautas gribas un nacionālās kultūras radīšanas spēka pierādījumi. Šis grāmatas autors nāk ar gluži jaunu, patstāvīgu vēsturisku norišu izskaidrojumu. Bet pret to ar asu kritiku vērsās baltvācu vēsturnieks Hans fon Rimša. Nevarot taču ar tagadnes mērogu izvērtēt pagātni, teica viņš. Tāpat viņš nopēla Valtera divi citas grāmatas.

Tās bija *Baltengedanken und Baltenpolitik*, kas iznāca Parīzē 1926. gadā, un *Le Peuple Letton*, 1926. gadā Rīgā. Abu šo grāmatu nozīmi apskatīja docents K. Dišlers *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā*. Dr. M. Valters pierāda," rakstīja Dišlers, "ka šaurās muižnieku kārtas privilēģiju iznīcināšana bij vēsturiskā nepieciešamība, un tāda pat nepieciešamība bij arī agrārreforma. Aplūkots Dr. M. Valtera darbs *Baltengedanken und Baltenpolitik* ir ievērojams latvju tautas un Latvijas valsts patriota darbs, kuŗa pozitīvā nozīme mūsu jaunās valsts politikas laukā ir neapšaubāma un liela."113)

Un par *Le Peuple Letton* K. Dišlers teica, ka "tā nav latvju tautas vēsture šī vārda parastajā nozīmē, lai gan tanī ir daudz vēsturiska materiāla un patstāvīgs daudzdu svarīgu vēsturisku apstākļu iztirzājums un apgaismojums. Tas ir ar lielu lietpratību un veiksmi uzrakstīts pārskats par latvju

tautas attīstību un viņas ievērojamākiem sasniegumiem garīgās kultūras, saimnieciskās un politiskās dzīves laukos, sakot no senākajiem laikiem līdz pat jaunākajiem."114)

Prof. V. Sinaiskis, apsprieždams *Le Peuple Letton Tieslietu Ministrijas Vēstnesī*, no savas puses atzina, ka "vispār autora grāmata ierosina daudz jautājumu un pelna tiesību pētnieku un visu to ievērību, kuŗi mīl cilvēces kultūru."

Laikraksts *Latvis* norādīja, ka kaut gan šo grāmatu izdevis Valtera un Rapas apgāds, franču teksta salikuma dēļ tā iespiesta Briselē.

Šīs trīs grāmatas vien aptvēra kopā vairāk nekā 1200 lappuses. Bet sava diplomātiskā dienesta gados Dr. Valters atrada bez tam vēl laiku desmitiem rakstu iespiešanai latviešu un cittautiešu presē.

Arī tas galu galā nebija viss.

Jau no jaunības dienām piesaistīts skatuves mākslai, Dr. M. Valters nespēja no tās atrauties vismaz kā lugu rakstnieks. Viņa pirmais drāmatiskā darba mēģinājums bija *Mācītājs Jaudars*, kas radās Liepājā. Šī ludziņa nepretendēja uz paliekamu māksliniecisku vērtību. Jau liekas citādi tas bija ar viņa viduslaika leģendas drāmatizējumu *Kristus atriebšanās 5 cēlienos* un viņa trīscēlienu mistēriju *Dievs un cilvēks*. Abus darbus Dr. Valters nodeva vienlaicīgi Rīgas lielajām skatuvēm. Pirmo Nacionālajam teātrim, otru Dailes teātrim.

Kristus atriebšanās Nacionālajā teātrī uzdūrās bargai Paulas Jēger-Freimanis kritikai. "Diemžēl Valtera leģendas literārais smagums un drāmatiskais nespēks nekāda noskaidrojuma skatītājam resp. klausītājam nespēj sniegt," viņa atzina.¹¹⁵⁾ Apsprieždama viņa mistēriju *Dievs un cilvēks*, viņa turpretim plaši norādīja uz tās filozofisko elementu un apzīmēja pašu lugu par "monumentālu skatuves veidojumu."¹¹⁶⁾

Neatkarīgi no tā, kas bija teikts par Dr. M. Valteru kā filozofisku domu iešķetinātāju drāmatiskajā mākslā, pievienosim tam vēl ko citu. Iedziļinoties Dr. Valtera daudzajos darbos, kas skaŗ kā zinātnes un vispārējās kultūras dažādās jomas, tā mākslas teoriju un dzeju, gandrīz visur viņš parādās kā domātājs. Īstenība ir arīdzan tāda, ka viņš pa daļai jau Berlīnē un Cīrihē, bet jo sevišķi mūŗa otrajā pusē arvien vairāk pievērsās tīrajai filozofijai. Ja jau viņš studenta gados savai domu pasaulei bija atradis pirmos auglīgos aizmetņus Zimmela filozofiskajās atziņās, tad vēlāk viņam kļuva tuvs Džovanijs Džentile (Giovanni Gentile), Sent-Bēvs (Saint-Beuve), Adrians Tilgers (Adriano Tilgher), Ogists Konts, Dekarts, Paskals un sevišķi Anrī Bergsons. Par pēdējo viņš vēl deviņdesmit gadu vecumā teica, ka viņš remdina savu pirmo rīta izsalkumu, palasīdams kaut divdesmit minūtes viņa filozofiskos traktātus, tikai pēc tam sēstos pie brokastu galda un atšķirtu rīta laikrakstu.

Bieŗi dzirdējam viņu sakām, ka "domas vajaga mīcīt." Lasīdams franču un citu tautu domātāju vārdus, viņš nepārvērtās patērētājā, kas tikai kāro izlasīt un saprast, bet viņš visu šādā veidā iegūto tikpat kā ieslēdza savā domu aparātā, tur to, tā sakot, pārmīcot un maŗot. Pietuvinot latviskajai domu pasaulei, atsevišķas atziņas un domu graudus konfrontējot ar vienu otru tīri aktuālu notikumu vai parādību. Tāds pats viņš parādījās valststiesību teorijā. Kamēr latviešu jaunajiem tiesībniekiem labi pazīstamais valststiesībnieks Kārlis Dišlers apmierinājās ar valsts tiesību institūtu un konstitucionālas tiesību sistēmas normatīvu izvērtējumu, tikmēr Miķelis Valters to mēģināja padziļināt filozofiskajā un abstraktās teorijas dimensijā. Zīmīgs šinī ziņā ir viņa raksts "Pieci gadi", kur pat latviešu nācijas un valsts tapšana atrod viņa izpratnē dziļāku sakņojumu garīgajās un sociālās dzīves parādībās.

Un Andreja Papardes, t.i. Miķeŗa Valtera dzeja, kuŗai viņš visu savu mūŗa laiku palicis uzticīgs — kā tas ir tur?

Atkal prāta elements pārsvarā.

Kad 1914. gadā Helsinkos parādījās Andreja Papardes dzejoļu krājums *Mūŗība — mana dziesma*, tad mēneŗraksta *Domas* kreisie kritiķi nosmādēja šo "sausdzeju", kam vārds ir intelektuālisms.¹¹⁸⁾ Bet Kārlis Skalbe par šī paŗa dzejnieka pirmo dzejas darbu jau bija teicis: "Man priekŗā neliela grāmatiņa, kuŗa ar savu ārējo izskatu liekas kā izņemta no Somijas labāko

grāmatu pārdošanu loga — Andreja Papardes dzejoļi. Vienā ziņā tie laimīgi atšķiras no mūsu jaunākās dzejas — aiz viņiem nemana artistiska nodoma. Tie nav dzejoļi, kuŗus var rakstīt vai nerakstīt: aiz šiem diviem, trim sen runātiem vārdiem ar pusaprautu sāpju smaidu atklājas cilvēks. Viņš runā tūlīnā miglotām acīm, kuŗas neredz publikas, jo dziļi aizņemtas no savām domām, no savu sāpju iekšējas nozīmes.

Gandrīz ikkatrs no jaunākiem dzejniekiem vēlas izlikties savos sacerējumos labāks nekā viņš ir, ar nodomu pasvītrot vienu otru — varbūt pat nestiprāko pusi, lai izliktos tas, kas viņš gribētu būt. Tā lasītājs zaudē pašu interesantāko: dzejnieka patieso dvēseles ģīmi..."

Kā pretstatu tiem Skalbe nostāda Andreju Papardi. Un tieši par viņa pirmajiem dzejas darbiem Skalbe saka: "Pa vienam lasot, arī viņi neatstāj tā iespaids. Viņiem ir kopīga nozīme, tas ir ļoti intims dvēseles stāsts brīvos, nemeklētos pantos. Rakstīts bez patosa, bez pretenzijām uz lētu populāritāti, uz acīs krītošām līnijām. Viņu lasīs, kas interesējas par cilvēka sirdi." (119)

Atzinīgus vārdus par Andreja Papardes dzeju vēl teicis Teodors Zeiferts, Jānis Grīns un Pēteris Ērmanis. Jāpatur tomēr vērā, ka ne visi Andreja Papardes-Valtera dzejoļi iespiesti. Pat pirms viņa nāves Nicā, Francijā, palika prāva kaudzīte dzejas darbu, jo viņš, Pēteris Ērmaņa vārdiem runājot, nebija tikai Brīvās Latvijas kaŗotājs un valstsvīrs, bet arī dzejnieks. Bet tieši kā par dzejnieku Jānis Akuraters par viņu teicis: "... Bet bez šiem prātnieciskiem dzejas uzzīmējumiem Andreja Papardes dziesmās ir sava smaila estētiska uzbūve, kuŗas galvenais saturs atturība, dziļš subjektīvisms un vieglums. Ar Andreja Papardes dzeju var daudz ko izskaidrot Valtera dzīvē un personībā, bet iedziļinoties pat saprast, lai teiktu: Valters ir īpatnēja personība, kas arvien uzticas saviem principiem un apzinās savus mērķus un ceļus." (120)

Dr. M. Valteram bija vienādi tuva māksla, dzeja, literātūra, filozofija un vēl citi kultūras dzīves novadi. Par visiem tiem viņš ir rakstījis vai pielicis roku, kādēļ franči būtu varējuši viņu viegli un ērti apzīmēt par — homme de lettres, gara pasaules pilsoni.

Būdams kultūrpolitiķis, tiesību zinātnieks un tautas vitālo interešu aizstāvis, viņš sasaistījis savu dabu šinīs novados ar radniecīgu vai vismaz nepieciešamu problēmu izpēti. Tas vien, ka viss grozās ap latviešu lietu, nenozīmē, ka celts žogs pārējam. Miķelis Valters jutās tiklab mājās visā Rietumeiropā. Pat problēmas, kas neuzrāda tiešu sakarību ar Latviju, viņam tuvas. Pietiks, ja mēs teiksim, — Miķelis Valters bija tīrasiņu latvietis un tāds pat eiropietis.

Iekams runājam par viņu pēc 1940. g. 17. jūnija, kad Baltijas valstis tika atrautas Eiropai, norādīsim uz divi viņa grāmatām, kas izpelnījās lielu ievērību Šveicē. Vienai dots virsraksts *Probleme Europas*. Tā iznāca 1943. gadā Bernē. Otrai dots nosaukums *Das russische Problem. Ein neuer Weltkonflikt?*, kas savukārt parādījās Bernē un tika izpārdota 1949. gadā dažās nedēļās. Abās apskatītas tagadnes problēmas. Pirmā izdota pirms 2. pasaules kaŗa beigām, otra pēc tam.

Probleme Europas veltīta tautsaimniecības jautājumiem. Der atcerēties, ka jau 1934. gadā Rīgā parādījās viņa grāmata *No sabrukuma uz plānveidotu saimniecību*, kas ieguva pat Kultūras fonda balvu.

Kā vienā, tā otrā grāmatā Valters iestājas par plānveidotu saimniecību, par privātu iniciatīvu, bet *Probleme Europas* vēl jo sevišķi par "lieltelpas saimniecību", tas ir par to problēmu, ko vēl nesen tikai desmit Eiropas valstis atzinušas par dzīves nepieciešamību, izveidojot Eiropas koptirgu. Baltijas valstu jautājumam maz skarts, bet tomēr arī tam veltīta viena nodaļa, jo Dr. Valteram visā viņa darbībā ik reizes licies svarīgi atgādināt šīs valstis. Visai atzinīgs novērtējums par šo Dr. Valtera darbu parādījās ievērojamā Šveices zinātnieka prof. Vēberga izdotajā mēnešrakstā *Die Friedens-Warte*. (121)

Vēl lielākā mērā Dr. Valters palika sasaistīts ar Šveices presi. Tam jaunu sliksni radīja radikālās dzīves pārmaiņas, kādas radās ar 1940. gada otro pusi.

1940. gada vasarā, pakļaujoties Maskavas spiedienam, slēdza vienu pēc otras Baltijas valstu sūtniecības. Darbību turpināja Latvijas sūtniecība ASV un Anglijā, kā arī vairāki konsulāti. Sūtņa Dr. Valtera oficiālā diplomātiskā darbība bija ierobežota, bet viņš prata arī tādos apstākļos paveikt Latvijas labā ievērojami daudz. Kā apspiestas valsts diplomātam viņam pat atbrīvojās rokas

atklātākai cīņai. To viņš pilnā mērā izmantoja. Vispiemērotāko un asāko ieroci viņam deva rokās starptautiskā prese, kuŗas paspārnē viņš jau no laika gala bija pazīstams. Ar *Neue Zuercher Zeitung* redakciju viņam bija radusies sadarbība jau no studiju laika. Kad 1943. gadā viņš atjaunoja savu līdzdarbību šinī visā Eiropā pazīstamajā laikrakstā, viņš varēja atsaukties uz to, ka nu jau ir gandrīz četrdesmit gadu, kopš viņš nav viņiem svešinieks.

Vispār jau der ievērot, ka Miķeļa Valtera gaŗajā mūžā viņa darba cēliens pēc padomju agresijas Latvijā 1940. gadā aptveŗ divdesmit astoņus gadus. Ikvienu cilvēka dzīvē tas nozīmē krietni daudz, bet zinot M. Valtera nemitīgo darbošanos, arī šim mūža cēlienam pievēršama pienācīga ievēriba.

Šajos gados dzītas jaunas, dziļas vagas kā zinātniskajā laukā un publicistikā, tā jo sevišķi sīvajā cīņā par Latvijas valsti un tautas tiesībām. Blakus seno dienu viengabalainībai, tanī parādās jauni uzliesmojumi un atkal apbrīnojama drosme.

Turoties daudz maz pie chronoloģijas, uzrādīsim šeit tikai dažus viņa darbības epizodus, kā arī spilgtākos domu paudumus.

1943. gadā Dr. Valters nodibināja Ženēvā savu ziņu aģentūru "Lettpress" (Service de Presse Letton). Tieši Ženēva bija izlutināta ar milzīgu informācijas aparātu, kur šāds "sprīdītis" maz ko būtu iespējis, ja Dr. Valters nebūtu pratis ar viņam parasto izmaņu pievērst savam ziņu materiālam ievēribu. Viņš prata allaž piemēroties lielās politikas notikumiem, tos veikli sasaistot ar Baltijas valstu jautājumu. Arī Latvijas republikas divdesmit piecu gadu jubileju viņš izmantoja, piesūtot, vairāk nekā divdesmit Šveices laikrakstiem piemērotus rakstus. Protams, ne jau visus ar vienu un to pašu tekstu. Satura modificēšana prasīja manāmu darbu, bet Dr. Valters to izdarīja attapīgi un ar nelielām satura atšķirībām. Jau pirms tam Šveices prese nebija izturējusies vienaldzīgi pret Baltijas valstīm, bet tieši izšķirīgajās kara dienās norādīt uz Baltijas valstīm un pieteikt no jauna Latvijas pašnoteikšanās tiesību prasības bija jo sevišķi svarīgi. Viņš prasīja Latvijai pilnvērtīgu vietu jaunajā demokratiskajā Eiropā.

Bet arī latviešu pašu sektors Dr. Valteram nelikās mazāk svarīgs.

Ar 1943. gada oktobri Dr. Valters sāka izdot žurnālu *Latvju Domas*. Viņa šaurie līdzekļi neļāva to likt iespīest tipografijā, kādēļ viņš lika to pavairot hektografiskajā ceļā (tikai vāciņu iespīeda). Līdz 1944. g. beigām iznāca divpadsmit numuru. Tanī brīdī, kad Dr. Valters pārtrauca *Latvju Domu* izdošanu, Zvīdrijā, Vācijā un citās zemēs bija saradušās prāvas bēgļu masas. Latviešu trimdas dzīvei pienācās izveidot pašai savu cīņas arēnu. Dr. Valters deva tai priekšroku.

Bez tam viņa simpatijas bija iemantojusi Rīgā 1943. gadā dibinātā Latvijas Centrālā Padome, kuŗā bija apvienotas neatkarības laiku lielākās partijas, kuŗām pastiprinājumu deva vēl Latvijas teritorijā izveidotā pretestības kustība. Pateicoties Latvijas Centrālajai Padomei, brīvā pasaule bija ieguvusi vispār pirmās drošās ziņas par apstākļiem padomju un vācu okupācijas laikā. No Zvīdrijas tās nāca uz Šveici. Dr. Valters panāca šīs padomes izstrādātās deklarācijas iespiešanu Šveices franču un vācu presē, pie kam *Gazette de Lausanne* to iespīeda pilnā apjomā.¹²²) Turpat parādījās arī trīs Latvijas sūtņu (Dr. M. Valtera, J. Feldmaņa un V. Šūmaņa) kopīgi parakstīts vēstījums ASV prezidentam F. D. Rūzveltam un angļu premjeram Vinstonam Čerčilam, kā arī plaša informācija par padomju terroru Latvijā.¹²³ Latvieši, nonākot Rietumeiropā, bija pārsteigti par drošo valodu, kādu tautas interešu labā runāja pagrīdē iedzītā Latvijas Centrālā Padome Latvijā. Ārpus Latvijas tās pirmie atbalsta punkti radās Zvīdrijā un Šveicē, pie kam sūtņis Dr. A. Bīlmanis izmantoja plaši šīs padomes slepeni izsūtīto informāciju visas pasaules presē.

Atsaucības netrūka, kā parasti, arī *Neue Zuercher Zeitung* un Ženēvas franču laikrakstos. *Gazette de Lausanne* Dr. Valters ievietoja Latvijas Centrālās Padomes deklarāciju brīvajai pasaulei.

Vērodams, ka latviešiem pašiem ir miglaini priekšstati par Latvijas tiesisko iekārtu, Dr. Valters publicēja virkni rakstu *Latvju Domās*. Latvijas neatkarības pēdējos gados bija sagrozīti uzskati par demokrātiju un valsts konstitucionālajām tiesībām. Daži vērsās pat pret Latvijas republikas satversmi. Tiem Dr. Valters atgādināja, ko kāds franču tautas pārstāvis reiz bija teicis. Pēdējais salīdzinājis kādu savu tautieti ar suņa īpašnieku, kas, gribēdams tikt vaļā no sava suņa, to noslīcinājis, attaisnodamies kaimiņu priekšā ar apgalvojumu, ka suns bijis traks. Tagad dažs labs

latvietis, saklausījies lētus apgalvojumus, sakot, ka "Satversme neder" un to it kā savā prātā mēģina noslīcināt. Tas, varbūt, tādēļ, rakstīja Dr. Valters *Latvju Domās*, ka pēc 1934. g. 15. maija tauta palika ārpusē, palika aiz žoga."¹²⁴⁾

Latvju Domās lasāmi vēl citi asi vārdi par Latvijas demokrātijas ierobežošanu. To visu Dr. Valters attaisnoja ar to, ka ciets laikmets prasa cietus vārdus. Savā izteiksmē Dr. Miķelis Valters maz ko atšķīrās no Garlība Merķeļa, kas asām rīkstēm kapāja sava laika sadzīves apstākļus.

Ar 1945. gadu Dr. Valters sāka rakstīt *Latvju Ziņās*, kas iznāca Stokholmā, un kur viņam tuvi domu biedri bija Mintauts Čakste un Jānis Grīns. Kamēr Mintauts Čakste publicēja *Latvju Ziņās* nozīmīgus rakstus starptautisko tiesību jautājumos, tikmēr Miķelis Valters ļāva labāk izprast Latvijas valststiesību jautājumus. Viss tas noskaidroja akūtus valsts eksistences pamatjautājumus un kalpoja latviešu politiskajai kultūrai. Lai to vēl pastiprinātu, Dr. Valters pieteica priekšlasījumus trimdas latviešiem Zviedrijā un Rietumvācijā.

Priekšroku gan viņš deva latviešu kaņģu aprūpes akcijai Beļģijā. Viņš pat tādēļ vienu laiku pārcēlās no Šveices uz Beļģiju. Kā bēgļi, tā kaņģu piedzīvoja Beļģijā sākumā tikai nebaltas dienas. Lai atvieglotu viņu likteni, bija jālauž ledus iestādēs un militārajās instancēs. Grūtajā darbā Dr. Valteram daudz palīdzēja viņa dzīvesbiedrene Ērika Valtere, kas to turpināja vēl desmit gadus pēc tam, iekļaujot tanī Latvijas Sarkano Krustu arī Vācijas bēgļu labā.¹²⁵⁾

1949. gadā, kad Dr. Valters atradās priekšlasījumu turnejā pa Vāciju, apmeklējams Lībeku, Hamburgu, Pinebergu un Eslingenu, viņš tikās ar bij. latviešu kaņģvīriem. Vairāki no tiem griezās pie viņa apsūdzību lietās, lūdzot aizstāvību starptautiskajās iestādēs Šveicē, lai novērstu latviešu kaņģvīru diskrimināciju. Viena to daļa bija uzsākuši darbu kā ogļrači Beļģijā. Pateicībā par izšķirīgo atbalstu, ko viņš tiem bija veltījis, Latviešu ogļraču pašpalīdzības fonds Dr. M. Valteru ievēlēja 1948. gadā par savu goda biedru.

Kad pēķa Eiropā radās jauni, spirti idejiski strāvājumi, Dr. Valters nevarēja atrauties arī no tiem. Vinstons Čērčils, ar vienu savu celmsmīgu runu Šveicē, mēģināja toreiz iedzīvināt pagurušo Eiropu, paceldams dienas gaismā Eiropas ideju, par kuŗu laiku pa laikam bija gan runāts, bet kas nekad īsti nespēja atrast dzirdīgas ausis tur, kur tas solīja taustāmākus panākumus.

1948. gadā viss pēķšņi sakustējās. Kad tā paša gada beigās Briselē notika Eiropas Ūnijas kongress, tanī piedalījās arī Dr. M. Valters. Pēķšņi visur runāja par Eiropas kustību. Latvieši nepalika nomalē. Gandrīz vienā laikā četrās vietās radās trimdā dibinātas organizācijas Eiropas kustības veicināšanai: Stokholmā ar Mintautu Čaksti priekšgalā, Eslingenā (R. Liepiņa vadībā), Parīzē (Dr. O. Grosvalda vadībā), Briselē (K. Gulbja vadībā). Pēķējās divas turējās puslīdz kopā. Bet, tā kā Šveice nebija izveidojusies par latviešu trimdas centru, tad Dr. M. Valters šeit daudzko iznesa viens pats uz saviem pleciem.

Var apbrīnot Dr. M. Valtera neatlaidību. Ko viņš atzina par pareizu un veicināmu, no tā viņš vairs neatrāvās. Palikdams uzticīgs Baltijas valstu savienības lietai, viņš sagaidīja vēl lielākus panākumus Eiropas mieram un Baltijas valstu drošībai apvienotajā Eiropā.

Vērodams rietumu tautu politisko lētticību un neizpratni Maskavas īstajiem nolūkiem, viņš izmantoja katru iespēju, lai teiktu kādu vārdu arī no savas puses. Kad 1949. gadā Parīzē notika Kravčenko prāva, kas solīja jaunus atklājumus par padomju varas metodēm, Dr. Valters 16. februārī nosūtīja tiesas prezidentam telegrammu, kuŗā pieteica savu liecību par padomju varas briesmu darbiem Latvijā un par šīs brutālās varas jaunākajām izdarībām. Liecinieku saraksts jau tanī brīdī bija noslēgts, kādēļ viņš nevarēja prāvā piedalīties kā liecinieks, bet ieradās kā novērotājs. Viņš satikās ar Kravčenko, atrazdams vēl arvienu iespēju apgaismot arī Latvijas apstākļus.¹²⁶⁾

Eiropas kustībai 1950. gadā radās centrāli organi, kuŗu integrālas sastāvdaļas sastādīja nacionālas komitejas. Tikai apvienojot jau pastāvošās organizācijas, kas bija pievērsušās Eiropas idejas veicināšanai, varēja izveidot arī latviešu nacionālo komiteju. Tās serde atradās Stokholmā. No turienes Dr. M. Valters saņēma norādījumu un mandātu piedalīties Eiropas kustības Austrumu un Viduseiropas sekcijas pirmajā konferencē 1950. g. 21. augustā Štrasburgā. Minēto sekciju vadīja angļu parlamenta loceklis Makmilans. Nacionālās delegācijas, ieskaitot Dr. Valtera pārstāvēto

latviešu daļu, pieņēma Eiropas padomes prezidents Pauls Spāks. Delegāti iesniedza viņam memorandu, kurā bija izteikta vēlēšanās, lai apspiestajām tautām Eiropā būtu dota iespēja izteikt savu viedokli Eiropas padomē un, ka tādēļ Eiropas konsultatīvajai padomei derētu kooptēt šo nāciju pārstāvjus kā ekspertus un padomdevējus.

Apmeklējumam sekoja konference prezidenta P. Spāka un Makmilana vadībā. No nacionālajiem delegātiem kā pirmais runāja čehu bij. ministrs Ripka un pēc viņa ministrs Dr. M. Valters. Viņš norādīja vispirms uz maldīgo uzskatu, kāds valdījis rietumu zemēs, it kā ar Baltijas valstu okupāciju imperiālisms būtu savu izsalkumu apmierinājis.

Dr. Valters norādīja, ka Baltijas tautas ir nelokāmas savā pretlielinieciskajā politikā un tādas paliks arī turpmāk. Viņš apgaismoja bez tam padomju terroru Latvijā. Pēc viņa runāja vēl grāfs Račinskis, plašāk apgaismodams drūmos apstākļus komunistiskajā Polijā.¹²⁷⁾

Pēc tam Dr. Valters piedalījās daudzās citās starptautiskās sanāksmēs un preses konferencēs. Sevišķu ievērību izpelnās viņa rosmes t.s. četru "lielo" preses konferencē Ženēvā 1955. g. vasarā. Padomju Savienības varenība pēc 2. pasaules kara visus žilbināja. Rietumu lielvalstis cerēja ar pastiprinātu piekāpību un izdabāšanu palīdzēt Maskavai sastutēt tās sašķobīto ārpolitiku. Notika apspriedes pēc apspriedes, un tām sekoja preses konferences. Viena tāda notika 1955. g. 18. jūlija vakarā Tautu Savienības pilī, kurās izveidošanā Latvijas republika bija neatkarības laikā pielikusi savu roku. Vairāku simtu žurnālistu vidū bija arī 81 gadu vecais Dr. Miķelis Valters. Pārējās preses neievērots, viņš ieradās preses konferencē ar *Latgolas Balsis* līdzstrādnieka apliecību. Kolīdz četru "lielo" preses sekretāri beidza ziņot par lielvalstu valdības galotņu lēmumiem, Dr. Valters lūdza vārdu un jautāja: "Es vēlētos jautāt, kāds ir četru 'lielo' valdību galvu viedoklis Baltijas valstu jautājumā."

Ar to tad arī pietika, lai Dr. Valteru uzskatītu par preses konferences traucētāju. Pieaicinātais kārtībnieks izstūma Dr. Valteru no zāles, atņēma tam žurnālista apliecību un aizveda uz Ženēvas policijas namu. Tur viņam bija asa saruna ar policijas šefu, bet beidzot viņu, pēc dažu stundu aizturēšanas, atlaida. Policijas nopratināšanā Dr. Valteram pārmeta, ka viņš, nebūdams profesionāls žurnālists, esot ielavījies preses konferencē, lai teiktu politisku runu.

Gluži bez panākumiem nepalika arī šis Dr. Valtera solis. Viņa uzstādīto jautājumu dzirdēja simtiem lielās preses pārstāvju un daži amerikāņu korrespondenti viņu pēc tam intervēja.¹²⁸⁾ Arī Šveices presē radās atbalsis.

Kad 1959. gadā Ženēvā notika atkal četru "lielo" ārlietu ministru konference, Dr. Valters iesniedza tai Baltijas valstu jautājumā memorandu. Viņš pielika roku vēl citu līdzīgu memorandu izstrādāšanā.

Zinot, ka Dr. Valters no oficiālā diplomātiskā dienesta bija atrauts, piederas teikt šinī sakarībā Jāņa Grīna vārdiem: "Viņš bija akreditējies pats pie rietumu demokrātiskās pasaules."¹²⁹⁾ Un par viņu kā diplomātu runājot, der atcerēties vācu kādreizējā kanclera Bismarka salīdzinājumu. Bismarks teica, ka esot četras kategorijas diplomātu, proti: 1. gudri, bet slinki, 2. pamuļķi un slinki, 3. gudri un enerģiski, 4. pamuļķi un enerģiski.

Dr. Valters no savas puses vērsās jo sevišķi pret sliņķiem, kā arī "omulīgajiem, kam bezbēdība ir dzīves pamatā." Šinī ziņā viņš netaisīja nekādas atšķirības starp diplomātiem un jebkuŗu cilvēku. Bez tam viņš prasīja no diplomātiem godprātību.

Mūža vakarā viņam iznāca vērsšanās pret kādreizējo Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru, lai gan jau pirms tam bij radušās domstarpības par Latvijas ārpolitisko kursu.

Kad Vilhelms Munters 1962. gadā publicēja virkni rakstu Maskavas *Izvestijā*, kā arī Rīgas padomju laikrakstos, 1963. gadā izdotajā grāmatelē *Pārdomas* un 1964. gada ķēngu izdevumā *Savu tautu ienaidnieki*, Dr. M. Valters savam kādreizējam darba biedram nekavējās atbildēt.

Arī Munters kopš 1941. gada vasaras bija kritis Maskavas varasvīru nežēlastībā, piedzīvodams tādu pašu likteni kā liela tautas daļa, bet ne ik viens tādēļ padevās vai pazemojās. Vilhelms Munters to, diemžēl, darīja un tik necienīgā veidā, kā to no valstsvīra vismazāk varēja sagaidīt. Viņš

nozaimoja suverēno Latviju. Turklāt viņš neskopojās atzinīgiem vārdiem slavināt Padomju Krievijas imperiālismu.

Dr. M. Valteram pietika izlasīt V. Muntera *Pārdomas*, lai viņš jau nākamajā dienā reaģētu ar rakstu "Es atbildu".¹³⁰⁾

"Kaut arī tas ir pasūtīnāts darbs ar pasūtīnātiem uzskatiem," teica Dr. Valters, "tanī jo spilgti parādās melkulība un viltība. Lai kādā veidā šī brošūra tapusi, mums atliek konstatēt, ka Vilhelmam Munteram trūkst pašcieņas. Latviešu tauta turpretim, par spīti krievu virskundzībai, turpina uzrādīt spēku un izturību, tā saglabājusi savu pašcieņu, un varbūt vēl vairāk — tā parāda, ka tai ir garīgs uzdevums, pienākumi, kuņus atklās tikai nākotne. Muntera grāmateles nodoms ir pietuvināt Latviju Padomju Savienībai, lieliniecismam un tā politikai."

Savu atbildi Munteram Dr. Valters bija faktiski uzrakstījis jau gadu iepriekš, sarakstīdams vācu valodā savu pēdējo grāmatu — *Das Verbrechen gegen die baltischen Staaten. Warnung an Europa und die Welt* (Noziegums pret Baltijas valstīm. Brīdinājums Eiropai un visai pasaulei).¹³¹⁾ Šinī 243 lappušu biezajā grāmatā Dr. Valters apskata neatkarīgās Latvijas kultūras un saimnieciskos panākumus, tās nozīmi miera saglabāšanā un rietumu orientāciju. Kā ikviena viņa grāmata, tā arī šī pārsteidz ar autora ievēriību, kādu viņš pieradis piešķirt cittautu zinātniekiem un viņu publikācijām. No viņu darbiem viņš izloba to, kas ļauj vislabāk izprast Baltijas valstu problēmas, bet viņa kritiskais prāts un analītiķa skats spiež uzrādīt arī trūkumus to politisko un sociālo norišu izpratnē, kas sadūras ar mazo tautu attīstības ceļiem un pašnoteikšanās tiesību pamatjautājumu.

Dr. M. Valters izmantoja savu personisko paziņanos ar tādiem lieliem Eiropas zinātniekiem kā prof. Paulu Guggenheimu, prof. Maksu Huberu, prof. Vilhelmu Repki, prof. Hansu Vēbergu, vai tādām autoritātēm kā Avenolu, grāfu Karlo Sforcu un citiem. No jauno zinātnieku vidus viņš cildināja sevišķi čehu tiesībnieci Kristinu Mareku, kas savā Ženēvas universitātē aizstāvētajā disertācijā plaši apskatīja padomju noziegumus pret Baltijas valstīm.¹³²⁾

Dr. Valteram rūpēja vispār Eiropas tautu intelektuālā sadarbība.

Runājot par Dr. Valteru kā tiesībnieku, varētu likties, ka viņa skartie tiesību apvēršņi nobeidzas ar valststiesībām un starptautisko tiesību problēmām. Advokātūrā un tiesamatos viņš nav darbojies. Ar to tomēr nav teikts, ka citos tiesību novados viņš nebūtu orientējies un praktisku jautājumu atrisināšanā nebūtu pielicis savu roku. Tieši no tā brīža, kad viņu atstūma no Latvijas diplomātiskā dienesta, viņš pēc 2. pasaules kara iesaistījās Šveices farmaceutiskā lieluzņēmumā "Sandoz" par juriskonsultu. Jau ar savu izstrādāto atsauksmi "Imposta straordinaria" strīdu viņš panāca pret parādnieku, kuņa intereses aizstāvēja Itālijas ārlietu ministrija, žilbinošus panākumus. Prasības lietu Šveices juristi pirms tam uzskatīja par bezcerīgu, it īpaši, kur bija pagājuši gadu desmiti bez jebkādam vienošanās iespējām. Neskatoties uz izredžu trūkumu, Dr. Valters, pamatojot civīlprasību ar italiešu tiesību autoritāšu vispārējiem slēdzieniem un Hāgas starptautiskās tiesas praksi, panāca labvēlīgu atrisinājumu. Lieta grozījās ap prāvu prasības summu. Dr. Valtera veiksmīgais darbs Sandoza firmas juriskonsultācijā nodrošināja viņa mūža vakaru. Firma viņu pienācīgi honorēja un deva iespēju iepirkt Nicā dzīvokli. Visus pēdējos mūža gadus viņš tur varēja netraucēti nodoties zinātniskai pētniecībai, publicistiskajai darbībai un cīņai par Latvijas tiesībām.¹³³⁾ Nicā pie Vidusjūras viņa sabiedriskā darbība gan bija atrauta no lielajiem trimdas centriem. Ja jau agrāk bija licies, ka viņš ir vientulis, tad tagad šķita, ka viņš ieguvis vientulības pilnu mēru. Ja izdevās viņu šinīs gados satikt, tad tomēr radās iespāids, ka viņš ir vientulis bez vientulības iespaida.

Turklāt Miķelis Valters arī tad nebija gluži viens. Jau agrākajos gados viņš bija ieguvis tuvu savu dzīves līdzgaitnieci Anti, kas mēdza sevi apzīmēt par Liepājas Kaiju. Tā viņam bija dāvājusi dēlu Andri, kas uzauga franču kultūrā, bet kas ieslēdza savā sirdī tēva nebeidzamo mīlestību savai tautai. Arī Antes gara pasaule bija plaša, kas sakausēja sevī latviešu dzīvesziņu ar franču kultūras daudzšķautņaino plūsmu. Būdamā rados ar mākslu un dzeju, viņas patriotisms saslēdzās cieši jo cieši ar Miķeļa Valtera dinamisko tēvzemes mīlestību, kas līdzīgi Liepājas ostai un tās ūdeņiem nekad neapledoja.

Un, ja netrūkst latviešu, kam "patriotisms" atgādina svētku drānas, ko piemērotā brīdī uzvilkt mugurā, tad Dr. M. Valteram nepietika pat ar to, ko apzīmēja par "latvisko patriotismu", ko viņš no ikviena prasīja — t.s. v a l s t s p a t r i o t i s m u. Tikai neatkarīgā, brīvā Latvijā, Latvijas valstī Dr. Valters saskatīja pilnvērtīga patriotisma sasniegumu, kādēļ tieši par šāda kaluma patriotismu viņš aicināja runāt un cīnīties.

Ja jaunībā tā bija valsts ideja, par ko cīnījās un gāja cietumā Miķelis Valters, tad iecerētā ideja kopš 1918. gada bija kļuvusi reālitate un kā tiesībniekam Dr. Valteram Latvijas valsts turpināja pastāvēt.

Ielūkojoties Dr. Miķeļa Valtera personības vaibstos un saskatot pašu raksturīgāko viņa idejiski sabiedriskajā stājā, uzdušamies tikai vienam — viņa konsekvencei.

Jau valsts neatkarības sākuma gados Ernests Blanks par šo neparasto cilvēku latviešu tautas darbinieku galerijā teica: "M. Valters ar savu patstāvīgo nacionāli politisko domu, tās dziļumu un konsekvenci ieņēma visredzamāko vietu latvju nedaudzo politisko domātāju vidū. Latvijas valsts ideju kā degošu lāpu viņš nesis cauri krievu verdzības naktij un neviena vētra nav viņam to izdzēsusi."

Un Niklāvs Strunke daudzus gadus vēlāk, kad desmitiem tūkstošiem latviešu bija nonākuši trimdā, rakstīja savā vēstulē Dr. M. Valteram: "Tu — kā tāds latvietis, kas piesātināts visā savā būtībā ar nemierīgās Eiropas svēto garu, augstās mākslas kultūru — mūsu latviešu intelligenci esi ļoti vajadzīgs. Tu esi mūsu paškontrolē, Tu — mums esi ļoti nepieciešams."¹³⁵

Kā cara despotijas tumsā, tā suverēnās Latvijas rītausmā un trimdas dienu pakrēslī latviešu tautas vidū tātad atradās vīrs, kas gāja allaž kā pirmais sadzīves cīņu ugunīs, bet kas neatstāja atmatā arī mākslas un zinātnes, tiesību un tautu tuvināšanās nostūrus, kas apjauzdams cilvēces gaišāko ideālu siltumu, steidzās aizbultēt durvis šķiru naida un politiska barbarisma skaudrajām vēsmām. Šī darbīgā un drošprātīgā Liepājas zēna spertais patstāvīgais solis deva tam iespēju ierindoties starp redzamākajiem Latvijas valstsvīriem.

Dr. M. Valtera savdabīgā personība gan arī tad atšķīr viņu no citiem un iedala viņam vienreizēju vietu. Viņa deviņdesmit četri mūža gadi atstājuši tik bagātīgu mantojumu Latvijas valsts un nacionālās kultūras dzīvē, ka viengabalainā apskatā tas nemaz nav izvērtējams, tas prasa sīkākus aplūkojumus.

Miķelis Valters nomira 1968. gada 27. martā savā darba istabā Nicā. 30. marta pievakarē viņu guldīja Nicas Austrumu kapsētā (Cimetiere de l'Est). Bēres bija vienkāršas un klusas, kā to nelaiķis bija vēlējis. Pie viņa kapa stāvēja tikai trīs latvieši un daži franču draugi. Par šī Latvijas valstsvīra nāvi vēstīja tikai latviešu trimdas laikraksti.

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. g. 152. nr.
2. Miķeļa Valtera saruna ar šīs grāmatas autoru Nicā 1965. gada novembrī (Biografiskas piezīmes).
3. Miķelis Valters, *Atmiņas un sapņi I* (Stokholmā, 1969), 85.
4. turpat, 104.
5. turpat, 113.
6. turpat, 144.-145.
7. *Brīvā Zeme*, 1924. g. 13. dec. 284. nr. Sk. Ernesta Blanka rakstu "Dr. M. Valters un viņa nievātāji".
8. M. Valters, *Atmiņas un sapņi I*, 188.
9. turpat, 191.
10. turpat, 193.
11. turpat, 113.

12. turpat, 296. un 319.
13. *Latviešu zinātne un literatūra 1886-1895. g.*, no šī bibliogrāfiskā rādītāja redzams, ka Valters studējis Vācijā tehniskās zinātnes, jo viņam pierakstīti stud. rer. ing. un stud. rer. techn. grādi.
14. M. Valters, *Probleme Europas*, priekšvārds.
15. *Latviešu Strādnieks*, 1900. g. februāris, 3. nr., 94. lp.
16. *Latviešu Strādnieks*, 1900. g. aprīļa 5. nr., 151.-162. Sk. M. V. ziņojumu "Iz latviešu sadzīves."
17. 1897. gadā *Libausche Zeitung* ievietotā raksta nosaukums bija "Die Frau vom Standpunkt der modernen Geschichtsphilosophie". — Norāde uz Augustu Bebeli atrodama Dr. Valtera grāmatā *Atmiņas un sapņi* 251. lp.
18. V. Millers un Ē. Stumbaņa norāda šinī gadījumā uz t.s. Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu savienību, ko nedrīkst samainīt ar vēlāko "Latviešu Sociāldemokrātu Savienību", kas Dr. M. Valtera vadībā bija tieši iepriekš minētās savienības apkaņotāja.
19. V. Millers un Ē. Stumbaņa, *Fricis Roziņš 1870-1919, dzīve un darbs* (Rīgā, 1965), 74.-77. lp.
20. *Proletāriets*, politikas un zinātnes laikraksts, 1903. g. 11. nr., 67.
21. I. Apine, *Latvijas Sociāldemokratija un nacionālais jautājums* (Rīgā, 1974), 50.-51. lp.
22. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas *Vēstis*, 1983. g. 10. nr. Sk. I. Počas rakstu "Latviešu eseņu sīkburžuazisko uzskatu kritika par 1905.-1907. g. revolūcijas pamatjautājumiem Latvijā (krievu valodā), 47.
23. *Sociāldemokrāts*, 1900. g. 4. nr., 9.
24. Arnis, *Latvju tautas politiskā atmoda* (atkārtots izdevums Linkolnā 1971. gadā), 36.
25. Kādā savā rokrakstā Dr. Valters pieskaita Ernestu Rolavu Sociāldemokrātu savienības "stiprajiem vīriem".
26. *Uz priekšu*, 1905. g. 10. nr.
27. *Schweizerisches Rotes Kreuz* (laikraksts), 1978. g. 1. jūl. 5. nr.
28. *Die lettische Revolution*, 2. daļa (Berlīnē, 1907), 106. lp. Autors nav uzrādīts, bet tas bija barons Astafs fon Tranzejs (Transehe).
29. *Latvijas Sociāldemokratijas II kongress Londonā 1907. gadā* (Maskavā 1935. g.), 280. un 281. lp.
30. Atstāstīts pēc A. fon Tranzeja *Die lettische Revolution*, 104.-105.
31. Miķeļa Valtera šīs grāmatas autoram 1963. g. 14. oktobrī rakstītas vēstules izraksts.
32. *Students*, laikraksts, 1938. g. 16. nov. 4. (270.) nr., 93.
33. Kārlis Skalbe, *Raksti. Mazās piezīmes*, 59.
34. turpat. Sal. ar E. Blanka rakstu "Nerakstītā konstitūcija" *Burtnieks*, 1932. g. 10. nr., 769.
35. Al. Plensners, *Latvijas atbrīvošanās*.
36. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1930. g. 7./8. nr., 8. lp. Sk. A. Gobas rakstu.
37. Prof. Dr. Eduarda Kalniņa meitas Dr. Felicitas Kalniņas norāde šīs grāmatas autoram 1961. g. 12. novembrī Štutgartē.
38. "Narodņiku" kustība radās 1861. gadā, protestējot pret muižnieku jūgu un dzimtbūves paliekām.
39. Prof. B. N. Ponomarjovs, *Politiskā vārdnīca* (Rīgā, 1958), 119.
40. Miķeļa Valtera diskusiju sastāvdaļa Baltiešu apvienības (Baltische Gesellschaft in Deutschland) gada sanāksmē 1960. gada 11. martā Bad Pirmontā, Rietumvācijā.
41. E. Blanks, *Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs*, 212.
42. Artur Maegi, *Das Staatsleben Estlands waehrend seiner Selbststaendigkeit* (Stockholm 1967), 43. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*, III sējums, 387. lp.
44. *Brīvība*, 1964. g. 4./5. (148./149.) nr. Sk. F. Cielēna rakstu.
45. turpat.
46. *Latviešu literatūras vēsture IV* (Rīgā 1957), 97. lp. un *Latviešu literatūras vēsture V* (Rīgā 1959), 828. lp., abi sējumi LPSR Zinātņu akadēmijas apgādā.
47. *Latviešu literatūras kritika II*, 638. lp. Sk. arī indeku.
48. Andrejs Upīts, *Plaisa mākoņos* (Rīgā, 1955), 584. un 653. lp.
49. J. Jansons, *Vēsturiskais materiālisms*. Sk. ievadr. un 111. lp.
50. Črihē 1907. gadā izdotās M. Valtera grāmatas oriģinālais nosaukums ir: *Tolstoi nach seinem sozialekonomischen, staats-theoretischen und politischen Anschauungen*.
51. M. Valtera 1963. g. 15. novembra rakstīta vēstule šīs grāmatas autoram no Nicas, Francijā.
52. turpat.
53. Fiodoroff, E., *Die Vorbereitung der finnischen Revolution*, 33.
54. *Latvija*, 1914. g. 21. jūnija 140. nr. Sk. Dr. M. Valtera "Vēstules no Somijas".
55. *Latvija*, 1914. g. janv. 14. nr. Sk. M. Valtera rakstu "Somijas sēras".
56. *Lūdums*, 1914. g. 20. maija 39. nr.
57. Šo *Strādnieku* nesajaukt ar Sociāldemokrātu koporganizācijas laikrakstu, kas iznāca Bostonā no 1905.-1919. g. ar līdzīgu nosaukumu.— Sk. arī *Latv. Konversācijas vārdnīcas 20. sējumu*, 40800. sleju.
58. Citēts pēc Ernesta Blanka *Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs*, 217.-218. lp.
59. *Latvju Grāmata*, 1924. g. 3. nr. Sk. J. Akuratera rakstu "Miķelis Valters (Andrejs Pāparde), 216.-222.
60. Dr. M. Valters, *Florence*. Studija iz mākslas vēstures un teorijas (Rīgā, 1909. g.). 95.-96. lp.

61. Dr. M. Valters, *Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi* (Rīgā, 1913. g.), 4.
62. *Līdums*, 1915. g. 11. martā 69. nr. ievadraksts.
63. turpat.
64. Dr. Miķelis Valters, *Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni* (Ģenerālkomisijā pie Valtera un Rapas Rīgā, 1914).
65. turpat.
66. Savus iespaidus Londonā, sarunā ar vecmarksistiem, Dr. M. Valters *Latvijas* 1914. g. februāra nr.
67. *Valsts pieci gadi*. Sk. M. Valtera rakstu, 22. lp.
68. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. g.
69. E. Pelcis, 1917. gads Latvijā. *Revolucionāra darbinieka atmiņas* (Rīgā, 1957), 72. lp.
70. *Līdums*, 1915. g. 2. janv. 2. nr.
71. Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1914-1920* (Stokholmā). Der ievērot visas norādes personu rādītājā par M. Valteru. Arī: E. Andersona raksts "Vācijas valdības politika Baltijā 1918. gada beigās", *Universitas* 1964. g. 13. nr., 21.-30. lp.
72. *Universitas*, 1964. g. 13. nr., 24. nr.
73. Public Record Office.
74. Spr. Paegle, *Kā Latvija tapa* (Rīga), 208. lp. Arī: Andrieva Niedras *Tautas nodevēja atmiņas IV*, 52.-53. lp., Ivande Kaija, *Mana dienasgrāmata* (Rīgā,), 25. lp.
75. Ansis Gulbis, kultūrvēsturiskajā romānā *Zigfrīds Meierovics*, 80.-281. lp.
76. August Winnig, *Heimkehr* (Hamburg, 1935), 15.
77. *Londonas Avīze*, 1967. g. 17. nov. 1107. nr. Sk. A. Grāmatiņa rakstu "Latvijas valsts tapšanas smagākās dienas".
78. Tautas Padomes protokoli, 1918. g. 2. dec. sēde, 23. lp.
79. V. Sīpols, *Slepenā diplomātija* (Rīga, 1965), 15.-16. lp.
80. Tautas Padomes protokoli, 862. lp.
81. LKP dokumenti par 1918. gadu, sk. dokumentu nr. 76. un 77., 174. lp.
82. K. Ozoliņš, *Divas revolūcijas* (Rīgā, 1934), 152. lp.
83. turpat, 112. lp. Vispār K. Ozoliņa grāmata satur viskrasāko kritiku par Pagaidu valdības Liepājas posmu.
84. *Londonas Avīze*, 1967. g. 1107. nr. Sk. Grāmatiņa rakstu.
85. J. Bankavs, *1919. gads*, 37.
86. turpat, 106. lp.
87. E. Andersons, *Latvijas vēsture 1914-1920*, 427. u.c. lp. — Arturs Kroders, *Atmiņas* (Kopenhagenā, 1968), 306.-308. lp. Arī: *Baltische Hefte*, 14. sējums. Sk. Burcharda fon Klota rakstu "Die Dokumente de Affaire Stryk".
88. A. Kroders, *Atmiņas*, 308. lp.
89. Prof. H. fon Rimšas atmiņas, sarunā ar šīs grāmatas autoru.
90. *Latvis*, 1924. g. 19. sept. 898. nr., sakarā ar A. Niedras prāvu.
91. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gadus* (Rīgā, 1928), 32. lp.
92. Ivande Kaija, *Mana dienasgrāmata*, 157. lp.
93. Dr. M. Valtera 1963. g. 14. oktobrī rakstīta vēstule šīs grāmatas autoram no Nicas.
94. Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcijas darbība no 1917. līdz 1922. gadam. Protokoli (Rīgā, 1924. g.). Sk. sevišķi 6.-27. lp.
95. Saruna ar Dr. M. Valteru 1956. gadā Rietumvācijā.
96. *Valsts pieci gadi*, 30. lp.
97. Latviešu telegrafa aģentūras 1921. g. 8. marta ziņojums.
98. *Daugavas gada grāmata 1924. gadam*, sk. J. Akmeņa pārskatu 144. lp.
99. Satversmes Sapulces 1922. g. 18. jūlija sēdes stenogrammas, 18. burtnīca, 2787. lp.
100. *Valdības Vēstnesis*, 1922. g. 19— jūl. 157. nr.
101. M. Lazerson, *The Jews in Latvia*, 129.-131. lp.
102. Minoritāšu 1925. g. peticijas teksts un Latvijas valdības atbilde atrodamā īpašā izdevumā *Latvju Kultūras izdevumā Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei* (Rīgā, 1929).
103. E. Andersons, *Latvijas vēsture. Ārpolitika I*, 645. lp.
104. 1. Saeimas 1925. g. 8. sesijas stenogrammas, 350.-353. lp.
105. *Valdības Vēstnesis*, 1925. g. 3. nov. 246. nr.
106. Par grāmatu estētiku u.c. kultūras jautājumiem Ērikas Valteres raksti iespiesti *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā, Daugavā, Latvietē, Latvī* un poļu mākslas žurnālā *Pion, Latvju Domās*.
107. *Universitas*, 1981. g. 47. nr. Sk. Viļa Skultāna pārspridumu par D. M. Krova grāmatu *The Foreign Relations of Estonia, Latvia and Lithuania, 1938-1939*, Athena, Georgia, 1974, 71. lp.
108. Rīkojuma teksts publicēts *Valdības Vēstneša* 1939. g. 6. maija 102. nr.
109. Citēts pēc Dr. M. Valtera 1939. g. 27. novembra vēstules pirmrakstā, kas ņemts no viņa archīva.
110. Dr. M. Valtera *Paskaidrojuma* teksts mašīnrakstā, no viņa archīva.

111. Prezidenta K. Ulmaņa norādījums sūtnim Dr. M. Valteram lasāms viņa 1939. g. 26. jūnija vēstulē (Dr. M. Valtera arhīvs).
112. *Baltische Monatschrift*, 1927. g. 2. nr. Sk. H. fon Rimšas rakstu "Die Methoden des Herrn Dr. Walters", 111.-122. lp.
113. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927. g. 5./6.nr., 495.- 496.lp.
114. turpat, 496.- 497. lp. Sk.arī *Latvis*, 1926.g. 19. maija 1384. nr.
115. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928. g. 4. nr.
116. *Burtnieks*, 1930. g. 4. nr., 373. lp.
117. *Valsts pieci gadi*, 20.-26. lp.
118. *Domas*, 1914. g. 10./11. nr., 1271.-1272. lp.
119. Kārlis Skalbe, *Raksti. Raksti par latviešu literātūru, mākslu un kultūru* (Stokholmā, 1952), 339.-340. lp.
120. *Latvju Grāmata*, 1924. g. 3. nr. Sk. J. Akuratera rakstu, 222. lp.
121. *Die Friedens-Warte*, Zuerich, 1944. g. 4. nr.m 234.-238. lp.
122. *Gazette de Lausanne*, 1944. g. 24. okt. nr., kā arī pārejā Šveices prese.
124. *Latvju Domas*, 1943. g. 1. nr.,3.lp.
125. Latvijas Sarkanā Krusta archīva glabājas vairāki simti dokumentu, no kuņiem redzams plašais latviešu bēgļu aprūpes darbs, ko izkārtāja Ērika Valtere kā LSK pilnvarotā Beļģijā.
126. Par Kravčenko prāvu Parīzē Dr. M. Valters publicēja 1949. g. 23. febr. *Latvju Ziņās* pārskatu, sk. 15. nr.
127. Visplašāk par Eiropas kustības konferenci Štrasburgā ziņoja *Latvju Ziņas* savā 1950. g. 24. aug. 34. nr.
128. *Laiks*, 1955. g. 27. jūlija u.c. nr,
129. *Latvija* (Eutinā), 1964. g. 25. apr. nr.
130. Dr. M. Valtera raksts "Es atbildu" palika rokrakstā, bet daļa no tā parādījās *Laika* iespiestajā intervijā (1963. gadā).
131. *Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten* (Verlag Atlanta, Nicā, 1962. g.).
132. Kristina Marek.
133. *Latviešu Juristu Raksti*. Sk. Ād. Šildes rakstu "Miķelis Valters kā tiesībnieks un valstsvīrs", 5.-13. lp.
134. E. Blanks, *Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs*, 217.-218. lp.
135. Niklāvs Strunke, *Trimdas grāmata* (Stokholma, 1971. g.) 52.-57. lp.

Mārgers Skujenīks

MARGERS SKUJENIEKS

Piektgadnieks, bet viens no tiem, kuŗa mūŗa gājumu Baigajā gadā izbeidza čekistu lode Lubjankas cietumā, Maskavā. Zem sirpja un āmura zīmes šādi politiski paradoksi arvien piederējuŗi ikdienai.

Fēlikss Cielēns apzīmē Marģeru Skujenieku par 1905. gada "revolūcijas runātāju", pie tam tādu, kas nāca no Rīgas vidusskolnieku vidus.1) Aizrautīgi un droŗi pulcinādam ap sevi klausītājus slepenās sapulcēs, viņš vērsa uz sevi jau agrī uzmanību. Viņš iebiedrojās arī agrī apcietināto pulkā. No Pēterburgas tiesu palātas 1905. gadā iztiesātās prāvas redzams, ka smagi apsūdzēto trīspadsmit latvieŗu jaunieŗu vidū atradās 18 gadus vecais "kollēģijas asesora dēls Marģers Skujenieks".

Tos apsūdzēja, piemērojot viņiem krievu sodu likuma 126. un kriminālprocesa 269. pantu, t.i. par darboŗanos "noziedzīgajā Baltijas latvieŗu sociāldemokratiskajā strādnieku organizācijā, kuŗas mērķos ir gāzt patvaldību, visiem līdzekļiem un spēkiem strādāt pretim valdības pavēlēm un iestādēm". No apsūdzības raksta bez tam redzams, ka ŗie jaunieŗi esot sapulcējuŗies Ŗeizarmeŗā (vēlākajā Rīgas Meŗa parkā. Aut.) un pēc tam pie Ģertrūdes baznīcas, kur ar ieročiem rokās pretojuŗies likumīgajai varai. Parole Ŗeizarmeŗā bijusi: "Kur iet ceļš uz Kaķu krogu". Pie Ģertrūdes baznīcas tie, kam nav bijis ŗaujamo, gāzuŗi ar nūjām un metuŗi akmeņus. Bez tam vēl dalītas proklamācijas.

ŗī apsūdzība pret astonpadsmitgadīgo Marģeru Skujenieku un viņa domu biedriem aprakstīta, turoties pie apsūdzības raksta, kas parādījās dienas presē.2)

No ŗī paŗa apsūdzības raksta redzams, ka Marģers Skujenieks nācis no latvieŗu intelliģences vidus. Kas bija viņa vecāki?

Kādā Marģera Skujenieka dzīves gājuma aprakstā Ernests Blese par viņu saka, ka "jubilārs (toreiz 50 gadus vecs) ir mūsu pagājuŗā gadsimteŗa otras puses pazīstamā rakstnieka Vensku Eduarda un viņa laulātās draudzenes Luizes, mūsu teāŗa tēva Ādolfa Alunāna māsas dēls. Tādā kārtā viņš jau pēc savas izcelŗanās pieder vecai intelliģencei, var teikt, īstai latvju labieŗu ģimenei un no ģimenes klēpja paņēmis sev līdz arī dziļas garīgās dzīves tradīcijas, jo tēva mājās sastapās daudzi spilgti toreizējās latvieŗu intelliģences pārstāvji, starp citu arī Pumpurs un Blaumanis."3)

Par tēvu vēl sakāms, ka viņš bija pazīstams ne vien kā rakstnieks un redaktors, bet arī atbildīgs lauku paŗvaldības darbinieks (apriņķa priekŗnieka palīgs Smiltē). Viņš bija Pēterburgā studējis tiesību zinātnes. Pretēji sava dēla Marģera vēlākajiem centīniem, Edvarts Skujenieks, sabiedriski demokratiskajā strāvām latvieŗu vidū parādoties, tās sīvi apkaŗoja.4) Vērodams bez tam uzbāzīgo Baltijas pārkrievināŗanas sākumu, Vensku Edvarts savā grāmatā *Par ŗo un to* (1894. g.) cildināja latvieŗu tautiskos centīenus un vērsās pret rusofīliem. Jau te radās daŗi aizmetņi Marģera Skujenieka izŗķīrīgajai nacionāli ideoloģiskajai darbībai.

Liekas, ka no mātes puses iegūti vēl citi dzeņuļi. Viņa māte nāca no Alunānu dzimtas. Tēvs Pēteris bija latvieŗu garamantu krājējs un ŗurnālists. Brālis Ādolfs Alunāns — lugu rakstnieks un skatuves mākslas celmlauzis. Viņa tuvos rados bija Juris Alunāns, viens no tautas atmodas diŗgariem. Bet Marģera Skujenieka māte pati latvieŗu kultūras vēsturē bija nodroŗinājuŗi sev vārdu. Luize Skujeniece gadsimtu mijā vērsa uz sevi uzmanību kā teāŗa kriŗķe un raŗena ŗurnāliste. Viņai nekad netrūka paŗai sava sprieduma un mākslas izvērtējuma mērauklu. Tas pat noveda pie asa konflikta ar daudzināto aktieri Duburu, bet viņa palika savos spriedumos nelokāma. Luize Skujeniece iesaistījās ne vien latvieŗu laikrakstu darbā, bet aizstāja Rūdolfu Blaumani *Rigasche Rundschau* redakcijā viņa ieilguŗās slimības laikā.5)

Garīgas dzīves un latviskas izjūtas gaisotnē bija lemts uzaugt arī Marģeram Skujeniekam un viņa māsai Birutai, izcilai skatuves māksliniecei. Tas ļauj labāk izprast Marģera Skujenieka personības izveidoŗanos jau agrās jaunības gados. Būdam jau pirms 1905. gada notikumiem marksists, vismaz sociālistisma ideju dedzīgs piekritējs, viņš nespēja tomēr akli atzīt visu, ko pauda

sociālistu dogma, bet pakļāva to latviskajai domai un savas tautas vitālo interešu aizstāvības izpratnei.

Ja nebūtu radusies šī pretruna, tad ortodokso sociālistu acīs Skujenieks būtu atzīts par stingru sociālistu. Neskatoties uz to, Rīgas Sociāldemokrātu strādnieku partija deleģēja Skujenieku tūlīn pēc 1905. gada uz Krievijas sociāldemokrātu kongresu Kopenhāgenā un vēlāk uz Londonu.⁶⁾

Stučka, apraksfīdams latviešu sociāldemokrātu 1906. gada strīdīņus par to, vai viņu partijai derētu palikt patstāvīgai vai kļūt par Krievijas sociāldemokrātu partijas sastāvdaļu, uzslavē Skujenieku par to, ka vismaz jaunībā viņš uz brīdi kļuvis "antinacionāls".⁷⁾ Šīs nelielās svārstības tomēr neiezīmē viņa politiskajos vaibstos kādu principiālu, bet tikai īslaicīgu taktisku sāņu soli. To noskaidro viņa centienu biedrs Voldemārs Bastjānis, kas studiju laikā Maskavā dzīvoja ar viņu vairākus semestrus vienā istabiņā un diendienā visu redzēja un pārrunāja. Visskaidrāk tas parādās šādos Bastjāņa vārdos:

"Jau Rīgā bijām vienojušies ar Marģeru Skujenieku dzīvot vienā istabā," ievada savus novērojumus Bastjānis. "Mēs ar Skujenieku mājās nopietni strādājām. Viņš raksta, es lasu... M. Skujenieks tajā rudenī institūtam un lekcijām lielu vērtību nepiegrīza. Viņš bija aizņemts ar lielu un svarīgu darbu — Nacionālo jautājumu. Gandrīz katru dienu viņš apmeklēja plašo Rumjanceva bibliotēku, lasīja tur attiecīgu literātūru un krāja izrakstus."⁸⁾ Tas notika pirms 1912. gada, ar zīmīgu startu 1909. gadā, kad viņš, vēl būdams students, nolasīja Maskavas latviešu studentu biedrībā referātu par Latvijas autonomijas jautājumu, saistīdams savus uzskatus tautības jautājumā jau ar latviešu tautas patstāvības nepieciešamību.⁹⁾

Pirmos mājienus tautības jautājuma dziļākā izpratnē Skujenieks bija ieguvis jau Piektdā gada revolūcijas laikā no tā sauktajiem "savienībniekiem", kas no vienas puses sacentās ar sociāldemokrātu partiju, bet no otras puses izcīnīja vissmagākās pretiltības tieši nacionālajā jautājumā. No sociāldemokrātiem Skujeniekam stāvēja vistuvāk Fēlikss Cielēns, Voldemārs Salnais un Milda Kļaviņa (vēlākā Salnāja dzīvesbiedre). Viņu draudzība viņus arī idejiski tuvināja. Cielēns, runādams par sevi, ļauj ieskatīties arī Skujenieka domu pasaulē. Viņš pastāsta, ka šinī pulciņā "mēs vaļsirdīgi pārrunājām visu, kas mums bija uz sirds, un uz tās mums toreiz bija revolūcijas taisīšana. Šad un tad mēs četri satikāmies vai nu pie Marģera vai pie Voldemāra. Mēs bijām gan uzticīgi partijas biedri, bet cītīgi lasījām arī "Savienības" nelegālo literātūru. Pēdējās ietekmē mēs apšaubījām mūsu pašu partijas politikas pareizību divi svarīgos jautājumos: nacionālajā un agrārajā. It īpaši Skujenieks atzina par nepareizu partijas uzstāšanos pret "Savienību" valsts prasībā. Mēs pārējie noteikti pievienojāmies mūsu "līderam" Marģeram. Man atkal bija pavisam skaidrs, ka "Savienības" prasība konfiscēt Baltijas muižnieku zemi ir ļoti dibināta, jo bez šāda radikāla sociāla akta nemaz nevar iznīcināt muižniecības varu. Arī mani draugi atzina to pašu. Tomēr pie "Savienības" mēs nepārgājām un darbojāmies tālāk lielajā latviešu sociāldemokrātu partijā."¹⁰⁾

Kā liecina Piektdā gada revolūcijas aktīvie darbinieki, kādiem piederēja tikko minētie, viņiem šī revolūcija bijusi pirmā politiskā skola. Jo drīzi viņus uzskatīja par rūdītiem revolūcionāriem.

Soda ekspedīciju laikā vairāk apdraudētie revolūcionāri mēģināja doties pāri rietumu robežai. Dažiem tas laimējās, citiem ne. Pēdējo vidū atradās Skujenieks. Viņus notvēra Lietuvā. Kad viņš mēģināja izbēgt no Vilkovišķu cietuma, uzraugs ievainoja viņu ar zobenu galvā. Dragūnu pulka stingri apsargātajā cietumā viņu tādēļ ievietoja ar apsietu galvu.¹¹⁾

Ja pirmajā gadījumā Pēterburgas tiesu palāta viņu kā nepilngadīgu attaisnoja, tad tagad, izmeklējuma laikā, viņš izbaudīja jau smagākas sekas. Daudzkārtīgo apcietinājumu dēļ viņš sabija ieslodzījumā ap divarpus gadus. Šos upurus Skujenieks nesa sociālisma idejas vārdā. Stučka turpretim prata ierīkoties ērtāk un 1907. gadā nodevās savai ienesīgajai advokāta praksei Pēterburgā. Politiskajā stājā viņus šķīra jau no pirmā brīža spilgtas atšķirības. Kamēr Stučka iebrida ar abām kājām lielniecismā un atrada kontaktu ar Ļeņinu, tikmēr Skujenieks, sadarbībā ar Bastjāni, Cielēnu un Salno, izveidoja savu politisko kursu kā mazinieki. Sociālisma idejai viņš palika uzticīgs joprojām, tikai viņš nesekoja vientiesīgi tām mācībām, kas mēģināja iestāstīt ļaužu masām,

ka, lūk, "strādniekam nav un nevar būt savas tēvijas", ka tiem šķiru cīņas vārdā jāieplūst kādā bezgalīgā universālā masā. Bet par to ļausim izteikties Skujeniekam pašam, apskatot viņa sarakstītos darbus. To nav maz. Ja viņa rakstos uzdušamies allaž statistikai, tad savu izskaidrojumu tam dod apstākļi, ka Skujenieks pēc savām studijām Maskavas komercinstitūtā kopš 1910. gada strādāja Maskavas pilsētas statistiskajā pārvaldē. Pamatīgas zināšanas viņš bez tam ieguva, vienu laiku strādādam prof. Fortunatova statistiskajā seminārā. Teorētiskas zināšanas šādā ceļā teicami savijās ar profesionālu pieredzi statistikas darbā. Savā iedabā Marģers Skujenieks bija zinātnieks. Tikai latviešu zinātniskas periodikas trūkums piespieda viņu izšķirties par populāri zinātnisku rakstu rakstīšanu. Bez tam viņš jau agros gados pievērsās žurnālistikai, kas pati par sevi prasīja pieskaņošanu avīzes stilam un lasītāju prasībām.

Savas avīznieka gaitas Skujenieks sāka sociālistiskajā presē. 1911. gadā viņš darbojās *Laika Balss* redakcijā, kas valdības spaidu dēļ mainīja bieži savu nosaukumu. No 1912.-1915. gadam Skujenieks bija politiskas, literāriskas un sabiedriskas dienas avīzes *Dzīve* redaktors Liepājā. Skujenieks pulcināja ap šo laikrakstu kreiso intelliģenci. *Liepājas Dzīve* izraisīja plašu polemiku vispārējā presē.

Līdztekus savai darbībai Liepājas redakcijā, Skujenieks publicēja veselu virkni rakstu, no kuriem dažus var uzskatīt par pētījumiem. Tie parādījās parasti mēnešrakstos, saglabādami savu vērtību arī nākamajām dienām. Te minēsim dažus no tiem: Tautību un šķiru cīņa (*Laika Balss*, 1911. g. 26. u.c. nr.), Nacionālais jautājums (*Burtnieka pūrs*, studentu rakstu krājums. Pirmais bērumis, Rīgā, 1912. g.), Latvijas pilsētas (*Domas*, 1912. g. 6. nr.), Latviešu skaits (*Domas*, 1912. g. 7. nr.), Ieceļošana un izceļošana Latvijā (*Domas*, 1912. g.), Latvijas lielrūpniecība (*Burtnieka pūrs*, otrais bērumis, Rīgā, 1913. g.), Dzimstību skaita mazināšanās problēma (*Domas*, 1914. g.). Pārgrozības Rīgas iedzīvotāju nacionālajā sastāvā (*Domas*, 1915. g. 3. nr.), Austro-Ungārijas tautas (*Domas*, 1915. g. 4. nr.) u.c.

Pārsvārā tātad nacionālpolitisku un demografisku problēmu aplūkojumi, turoties pie statistiskajiem datiem.

Vislielāko ievērību tomēr izpelņījās viņa 1913. gadā Pēterburgā izdotā grāmata *Nacionālais jautājums Latvijā*. Ansis Gulbis, izdodams šo 290 lappušu biezo grāmatu, lika to Jūlijam Maderniekam ietērpt latviskajos ornamentos.

Tāpat Skujenieka 1916. gadā sarakstītā grāmatiņa *Vietējā pašvaldība Latvijā* iezīmēja jaunu posmu Latvijas autonomijas prasībās.

Pirms Pirmā pasaules kara blakus Ādāma Butuļa nodibinātai un vadītai Latviešu izglītības biedrībai (1908. g.) dibinājās vairākas strādnieku izglītības un kultūras biedrības. Kā norāda F. Cielēns, tad Skujenieks darbojies tanīs kā lektors. Tomēr Skujeniekam padevās vairāk rakstīšana nekā runāšana. V. Bastjānis, kas viņu labi iepazīna no studiju laikiem, raksturo Skujenieku kā domātāju un kā cilvēku ar atturīgu, solidu stāju, kur "viņa dabas dziļumos mitinājās vēsums un kundziskums".¹²⁾ Ja arī tas ir subjektīvi uztverts, tad kā runātājs strādnieku sarīkojumos viņš nelikās ik reizes piemērots. Turpretim akadēmiskajā jaunatnē viņš prata arvien modināt dzīvu atsaucību.

Apskatot Marģera Skujenieka literāro darbu, kas viņu raksturo kā ideologu un tiesību cīnītāju, nevaram pāris vārdos paskriet gaŗām jau minētajai grāmatai *Nacionālais jautājums Latvijā*, jo tā skaŗ dziļi un pamatīgi latviešu nacionālās problēmas.

Jāievēro tomēr, ka šai grāmatai papriekšu gāja viņa paprāvais raksts "Nacionālais jautājums", ko iespieda progresīvie studenti savā rakstu krājumā *Burtnieka pūrs*. Šo izdevumu viņi uzskatīja par latviešu marksistu pirmo vagu dzinēju izdotā rakstu krājuma *Pūrs* turpinājumam (1. laidniens 1891. gadā, pēc tam vēl divi krājumi 1892. un 1893. gadā).

Jau 1912. gadā Skujenieks savā rakstā "Nacionālais jautājums" norāda uz apspiesto tautu nacionālās pašapziņas pieaugšanu. Kā sociāldemokrāts Skujenieks šinī sakarībā uzsver, ka "vissāpīgāk nacionālo apspiešanu sajūt mazo tautu nemantīgās aprindas un strādnieki", jo šī apspiešana iet roku rokā ar skolas denacionālizēšanu un citiem spaidu līdzekļiem. Apspiesto tautu

strādniekiem tādēļ jāuzņemoties "cīņa dēļ savas tautas vienlīdzīgajām tiesībām", pie kam esot "jāatmet bērnīšķīgās bailes no vārda nacionālisms".¹³⁾

To rakstīdams, Skujenieks paguva šinī rakstā pamatot savu viedokli sīkāk.

Ar *Burtnieka pūra* rakstu nacionālais jautājums bija tikai aizsākts. Plašu un būtiski noteiktu izskaidrojumu tas atrada Marģera Skujenieka grāmatā *Nacionālais jautājums Latvijā*.

Ar Marģera Skujenieka *Nacionālo jautājumu Latvijā* un Miķeļa Valtera *Mūsu tautības jautājumu* varam nospraust politisko zinātņu sākumu Latvijā. Abas grāmatas iznāca tikai ar viena gada atstarpi. Kas pirms tam bija iznācis sīkākos rakstos, neaptvēra apskatāmo jautājumu tik pamatīgi, jo tie bieži izplūda polemikā.

Tāpat kā Miķeļa Valtera *Mūsu tautības jautājums*, tā Marģera Skujenieka *Nacionālais jautājums Latvijā* prasa īpašu aplūkojumu. Blakus latviešu tautas struktūrelementu apskatam, te aizskarti akūti nacionālās politikas jautājumi.

Skujenieks, tanī laikā būdams sociāldemokrats, apskata un izskaidro dažas parādības šķiru attiecību izpratnē, bet arī tad, kā redzams, pārsvaru ņem tieši nacionālais jautājums, tautas dzīvības intereses un apspiestas tautas tiesību problēmātika. Un šādā jautājumu samezglojumā Skujenieks krasi nostājās pret marksistu uzskatu ačgārnībām, kuŗu košākais zieds bija apgalvojums, ka nacionālu interešu vispār nav. Marksisti bija sākuši noliegt pat latviešu tautas esamību. Tie noliedza arī latviešu kultūras vajadzību. Pret šādiem marksistu vulgāriem uzskatiem Skujenieks vēršas vispirms (9.un 140.-141.lp.).

Tīri socioloģiskā skatījumā Skujenieks mēģināja noskaidrot pašas tautas jēdzienu. Kā šinī, tā dažos citos pamatjautājumos viņš balstās uz pazīstamo austromarksistu Kārļa Rennera un Oto Bauera rakstiem. Līdzīgi Krievijas impērijai, kur krievu tautības iedzīvotāji sastapās nekrievu tautību piederīgiem, tāds pats stāvoklis bija gadsimta sākumā Austrungarijā ar turienes tautībām. Austrieši vēlējās saspīlētajā tautības jautājuma atrisināšanā iet kultūras un politiskas tolerances ceļu, ko krievi vispār nepazīna. Arī austriešu sociālistiskais virziens uztvēra minēto problēmu, neieslīgdams gluži dogmātiskā vienpusībā vai trulumā.

Kauču Skujenieks pievērsās nacionālajam jautājumam Latvijā pats savā skatījumā, daži austriešu politiķu domu gājieni noderēja arī viņam šī kardinālā jautājuma noskaidrošanā.

Runādams vispirms par tautu, Skujenieks uzrāda tās esamībai dažādas pazīmes, bet atstāj nieievērotu tautisko apziņu, kas vieno tautu. Esot aplami runāt par "tautas garu", saka viņš (19. lp.). Turpretim Oto Bauera ietekmē viņš runā un atsaucas uz "šķiru". Grāmatas ievada daļa tomēr nav galvenā. Skaidrodams šķiras jēdzienu, Skujenieks vēl atzīst, ka šķiras jēdziens latviešiem ir kas jauns un radies samērā vēlu. "Tāpat kā latviešu strādnieku šķira, tāpat arī latviešu buržuazija ir tikai pēdējo 50 gadu attīstības auglis."

Skujenieks to saka 1913. gadā. Pieminēdams zemniekus, viņš norāda uz 19. gadsimta vidu, kad "latviešu zemnieks iekārvoja sev saimnieciskas tiesības, kļūstot par kungu uz savas zemes" (45. lp.).

Tuvs Skujeniekam ir latviešu kultūras jautājums. Pietuvinādams to strādnieku vajadzībām, viņš saka, ka "strādnieka labklājības un apziņas līmenis atrodas ciešā sakarībā no viņa izglītības līmeņa" un "visas sabiedrības šķiras ieinteresētas tautas izglītības līmeņa pacelšanā". Un, ja runājam par kultūru, tad "kultūra pēc savas formas ir vienmēr nacionāla. Tikai tad, kad kultūras ieguvumi ietērpušies nacionālajā formā, tie ir pieietami visai tautai. Tautskola jau pēc savas dabas ir nacionāla skola. Tautas nevar un negrib citā valodā piesavināties zināšanas, kā vienīgi mātes valodā. Tauta prasa skolotāju, kuŗš runā viņas valodā un kuŗu tā saprot bez tulka starpniecības. Vienīgi nacionāla skola ir pamats zināšanu demokratizēšanai. Plašās tautas masas var vienīgi tad piedalīties kulturālajā sadzīvē, kad kultūra tiek nacionalizēta, jo k u l t ū r a s d e m o k r a t i z ē š a n a i e t p a r a l l ē l i a r k u l t ū r a s n a c i o n ā l i z ē š a n u (Skujenieka pasvītrojums. Aut.). 58.-59. lp. Turpat, lappusi tālāk, Skujenieks vēl piebilst, ka tie, kas apgalvo, ka nacionālā kultūra ir lieka, izdarot reakcijai vislielāko pakalpojumu. Skujenieks, to teikdams, deva tiešu atbildi komunistam Kārlim Landeram un citiem marksisma sludinātājiem. Tas, ko prasīja Skujenieks, bija demokratiskas nacionālas kultūras priekšrocība, tātad kultūra, kas kalpo

visiem tautas slāņiem. Tādēļ Skujenieka grāmatā atrodamī atzinīgi vārdi tautas atmodas kustībai un tās darbiniekiem.

Neatkarīgi no nacionālās kultūras un izglītības nepieciešamības, Skujenieks vērsās pret tiem, kas noliedz mazo tautu pastāvēšanas tiesības. Tā kā ar to gāja roku rokā latviešu tautas pārtautošanas nolūki, tad Skujenieks veltī šim jautājumam veselu savas grāmatas nodaļu (60.-83. lp.). Tanī viņš iebilst ne vien Marksa teoriju izklāstītājiem, bet atbild savukārt "dažādiem pārskrējējiem, karjēristiem un puskoklēcējiem, kuŗi savu šaubīgo sabiedrisko darbību grib 'teorētiski' pamatot" (61. lp.). "No svara ir tas," norāda Skujenieks, "cik lielā mērā visplašākās masas iekāpojušas sev iespēju ņemt dalību tautas kultūrālajā dzīvē." Viņš konstatē, ka Krievijas rietumu tautu locekļi kultūras attīstībā dažā labā ziņā pārspēj lielo krievu tautu. Mazo tautu kultūras dzīve ir daudz intensīvāka. "Tas arī citādi nevarēja būt, jo pie šīm tautām nacionālo kultūru pati tauta iznesa uz saviem pleciem. Kamēr pie daudzām tautām zemnieki un strādnieki dzīvo daudzējādā ziņā pirmatnējiem cilvēkiem līdzīgu dzīvi un pilnīgi atšķirti no tautas intelligences garīgās dzīves, tikmēr pie latviešiem zemnieki (resp. saimnieki un saimniekdēli un meitas) un pilsētu strādnieki ir tās aprindas, no kuŗām rekrutējas galvenie latviešu literātūras patērētāji un citu kultūrālu pasākumu uzturētāji un veicinātāji" (66.-67. lp.).

Turklāt Skujenieks liek ievērot, ka "saimnieciska nošķirošanās saimnieku un kalpu savstarpējās attiecībās gandrīz nemaz nebija (pirms 1905. gada) manāma. Laukstrādnieki kā patstāvīgs faktors parādījās lauku sabiedriskajā dzīvē gandrīz vienīgi sākot ar 1905. gadu" (46.-47. lp.). "Starp saimnieku un kalpu ikdienišķā dzīvē nebija liela starpība. Nabadzīgākajos apvidos saimnieki un strādnieki vienlīdzīgi gāja muižas gaitās" (118. lp.).

Kaut arī Skujenieks bija Maskavā studējis ekonomiku, tad kā šeit, tā daudz citās vietās viņš parādās kā vērīgs sociologs. Protams, statistiskās studijas nāca viņam palīgā. Un, ja to lasām Skujenieka 1913. gada grāmatā, tad jāpabrīnās, cik sekla un tendencioza ir padomju literātūra un cik sagrozīti ir PSRS Zinātņu akadēmijas pseudozinātniskie pētījumi šinīs pašos jautājumos pēc 1945. gada. Laika tecējumā mēģina daudzko sagrozīt. Skujenieka priekšrocība, bez visa teorētiskā noskaidrošanas darba, bija tā, ka viņš no tiešas pieredzes pazina toreizējos saimnieciski sociālos apstākļus.

Kā tiem, tā nacionālajam jautājumam viņš veltīja vienādu ievērību. Viņa skatu nespēja apmīglot jebkādi dogmatiski žņaugi.

Stāvēdams nomodā par savas tautas likteņiem cara impērijā, viņš saskatīja briesmas ne vien krievu un vācu pārtautotāju kopsolī, bet tiklab gurdeno un pakalpīgo latviešu nacionālajā mīkstčaulībā. 1913. gadā, vienlaicīgi ar Skujenieka *Nacionālais jautājums Latvijā*, parādījās Rīgā iespiesta kāda grāmatale par "nacionālā naida kurināšanu starp latviešiem."¹⁴) Autors bija latvietis, kas slēpās aiz "J. Amicus" vārda. Skujenieks paguva savā lielajā grāmatā arī uz to reaģēt, lai nepaskrietu gaŗām arī t.s. kaunīgo latviešu domu pasaulei.

Amicus'a grāmatiņas slēdzieni bija, ka latviešiem un igauņiem ir jāpārtautojas, jāsakūst ar krieviem un vāciešiem. Latviešu kultūra esot nejēdzība, kādēļ katra latvieša svēts pienākums atmest savu tautību kā vecu, nederīgu grabažu. Iemācoties krievu un vācu valodu, tas varot veicināt mazo tautu izmiršanu. "Bet kā Amicus pamato šos ieskus" — jautāja Skujenieks. Tas pūloties to pamatot ar uzskatu, ka tām mazajām tautām, kuŗas nesastādot patstāvīgu politisku vienību "savas valodas piepaturēšana un savas literātūras radīšana esot nepamatota lepnība, neprātīga spītība un separātisms. Latvieši, cenzdamiēs attīstīt un konservēt savu "mazvērtīgo valodu", darot paši sev ļaunu."¹⁵)

Skujeniekam bija gluži vīenalga, kas pūlas noliegt vai nozākāt savu tautu un tautību, viņš vērsās pret ikvienu tādu. Ar to viņš nostājās latviešu tautas goda un tiesību cīnītāju priekšpulkā.

Savā stājā viņš ir konsekvents. Vīenalga, vai tie ir marksisti vai kosmopolītiķi vai tādi, kas pūlas pieglauzties krievu vai vācu sāniem, itin pret visiem tiem Margērs Skujenieks iziet nepiekāpīgā cīņā. Viņš pie tam nepaliek defensīvā, bet izvēlas ofensīvu.

Skujenieks bez tam nosprauž metus latviešu kultūras politikai. No vairākām viņa grāmatas lappusēm redzams, ka viņam nerūp tikai vidusskolu radišana ar latviešu mācības valodu, bet viņš runā jau par augstskolu ar latviešu mācības valodu.¹⁶⁾ Tikpat svarīga viņam šķiet zinātniskas literatūras sagādāšana tēvu valodā.

Ar tik plašu un pārdomātu latviešu kultūras dzīves kārtojuma iecerēm tanī laikā reti kāds uzdrīkstējās nākt atklātībā. Vēl gadus pēc tam latviešu prese nogaudās par "mūžam pelēko latviešu dvēseli."

Skujenieka vērsšanās pret latviešu mērķtiecīgu pārtautošanu nenožīmēja nekādu naida celšanu pret vāciešiem. Ja tautā tādas noskaņas bija parādījušās, tad Skujenieka nostāja no tā atšķīrās. "Ienaidis pret vāciešiem ir īpašība," teica viņš, "kuŗa mazāk kultūrālos latviešus pilnīgi pārvalda un zināmā mērā līdzinās instinktam". "Runāt par nacionālu cīņu ar vāciešiem kā tautu var vienīgi politiski bērni, vai arī ļaudis, kas apzinīgi mēģina noslēpt sabiedrisko attiecību patieso saturu."¹⁷⁾ Viņš nepazina naidu pret Baltijas vāciešiem. Pat Baltijas landtāga jautājumā viņam bija mērenāki ieskati nekā daudziem citiem latviešu publicistiem (124. lp.).

Viņa grāmatā nepalika neievērota arī slavofilu loma Baltijā. Izteikdams izbrīnu par dažu latviešu pakļupšanu slavu koptautas jautājumā, pieskaitot pat latviešus slavu tautu "jaunākajiem brāļiem", Skujenieks atzinīgi izsakās, ka "tālredzīgākie latviešu politiķi itin labi saprata, ka pret pārkrieivināšanu būs nesalīdzināmi grūtāk uzturēt latviešu nacionālītāti nekā pret pārvācotāju centieniem."¹⁸⁾

Uzmanīgi vērodams norises, kādām bija jāuzduŗas pirms Pirmā pasaules kaŗa, viņš kopsavilkumā saka: "Agrāk galvenā vērība tika piegriezta krieviskajai skolai. Domāja, ka krievu skola ātri pārkrieivinās cittautiešus. Šīs cerības tomēr nepiepildījās un tamdēļ bija jāmeklē jauni līdzekļi šovīnistisko centienu sasniegšanai. Kā viens no Baltijas un citu Krievijas nomaļu denacionalizēšanas līdzekļiem tagad (t.i. ap 1913. gadu. Aut.) tiek uzskatīta krievu zemkopju noņemšana nodibināšana "cittautiešu" apdzīvotajos apgabalos. Krievu šovīnisti atzinuši, ka "cittautieši" katrā ziņā pārkrieivosies, ja viņi ne vien skolās, tiesās un policijas kancelejās, bet arī uz katra soļa ikdienišķajā dzīvē dzirdēs krievu valodu un sastapsies ar krieviem. Tālab it visur, kā pilsētās, tā arī uz laukiem "jāstiprinot krievu elements". Ir pilnīgi saprotams, ka bez pabalsta no ārienes krievu zemnieki Baltijā nevar nostiprināties. Krievu šovīnisti mēģināja iegūt valdības palīdzību. Tas viņiem arī izdevās un tagad domeņu valde un zemnieku agrārbanka diezgan plašos apmēros nodarbojas ar krievu kolonistu dēstīšanu... Daži kroņa īpašumi nolemti vienīgi krieviem. 1911. gadā nolēma sekošas 6 Kurzemes kroņa muižas pārdot vienīgi krievu kolonistiem: Lielsanaksti un Suseju Jaunjelgavas apriņķī, Vagas muižu Kuldīgas apr., Briedeni un Mazbarbalu Bauskas apr. un Ņiles kroņa muižu Dobeles apriņķī" (214.-215. lp.). Norādīdams uz šo sākotnējo krievu invāziju Latvijā, Skujenieks tikko minētos faktus papildina vēl ar citiem piemēriem Kurzēmē un Latgalē.

"Šinī kaitīgajā rīcībā novērojama metode," konstatē Skujenieks kā faktu un statistisko datu apstrādātājs. "Tanī pašā laikā, kad Baltijā zeme tiek pārdota vienīgi krievu ienācējiem, tiek izplatītas aģitācijas brošūras, kuŗas uzaicina latviešus izceļot uz Sibīriju, un latviešu laikrakstos lasāmi sludinājumi, ka latviešu zemniekiem tiek zem visai izdevīgiem nosacījumiem pārdota zeme dažādās Iekšējās krievijas guberņās. Bet zemi kā tur, tā šeit pārdod zemnieku agrārbanka. Tātad metode skaidri saredzama. No vienas puses tiek veicināta latviešu izceļošana no Baltijas un Latgales un no otras puses tiek pabalstīta krievu kolonistu ieceļošana" (218. lp.)¹⁹⁾

Bez pārmetuma nepaliek arī Vidzemes un Kurzemes lauksaimnieki. Skujenieks norāda, ka laukstrādnieku trūkuma dēļ uz vietas, latviešu mazgruntnieki sākuši savervēt lauku darbam arī krievus. Drīzi gan viņi atskārtuši, ka krievu laukstrādnieki ir mazvērtīgs darbaspēks. Tādēļ priekšroku dod Latgales laukstrādniekiem un leišiem (228.-230. lp.).

Kamēr citi autori bija paraduši iztirzāt gandrīz tikai Vidzemes un Kurzemes latviešu dzīves un kultūras jautājumus, tikmēr Skujenieks apsveicamā veidā pietuvina visu nacionālo problēmatiku arī Latgalei.

Kā uz fundamentālu cilvēku tiesību pārkāpumu Skujenieks norāda uz krievu juridiskajām normām un administratīvo praksi, kas ierobežo Latgales latviešu tiesības darboties par skolotājiem un pildīt dažus sabiedriskus amatus (151. lp.). Skujenieks norāda, ka Latgales latviešiem noliegts pirkt īpašumus, kas lielāki par 60 desetinām. Bez tam Gorku mērnieku skolā, tāpat kā ebrējiem, tā latviešiem ieviesta 10 proc. norma. Latgales latviešu zemnieki uzskatīja tādēļ Krievijas agrārbanķu par savu ienaidnieku. Tā ne vien nepārdeva zemi latviešiem, bet nodarbojās ar zemes atņemšanu latviešu rentniekiem (157. un 213. lp.).

Pieskardamies Latgales piederības jautājumam, Skujenieks atzīst par pareizu ļaut izšķirt to pašiem Latgales latviešiem. "Baltijas latviešu daļas un Latgales apvienošana vienā administratīvā un pašvaldības vienībā saskan arī ar tālredzīgāko latgaliešu vēlēšanos. Jau pirmās 20) valsts domes latgaliešu deputāts Trasuns bij izstrādājis sīku likumprojektu par Baltijas un Latgales administratīvu savienošana," 21) norāda Skujenieks. No savas puses viņš konstatē, ka "jau tagad Latgale atrodas saimnieciskā atkarībā no Baltijas un latgaliešu kultūrālā atkarība no Baltijas palielinājās... Baltijas latvieši neko nezaudētu no Latgales pievienošanas Baltijas pašvaldības vienībai, bet latgalieši iemantotu ļoti daudz... Latgale, kā zināms, no laika gala bijusi nedalāma Vidzemes sastāvdaļa un vienīgi īsi pirms Livonijas valstu sadrupšanas tā tikai Polijai iekļāta. Tātad Latgales pievienošana Kurzemei un Vidzemei nozīmētu vienīgi zināmu restaurāciju" (268.-269. lp.).

Skujenieks apskata latviešu apdzīvotās telpas jautājumu bez tam vēl plašākā skatījumā. Viņš pierāda, ka Baltijas saimnieciskie un kultūras apstākļi atšķiras no Iekšējās krievijas stāvokļa, kādēļ apzīmējami ar pilnām tiesībām par vakareiropiskiem. Kā saimnieciskajā, tā arī kultūras ziņā Baltija pilnīgi pielīdzināma tipiski vakareiropeiskajiem apgabaliem un valstīm (272. un 276. lp.). Un arī šinī sakarībā atskan Skujenieka protesta balss. Viņš saka, ka "Baltijā, kur saimnieciskie pamati līdzīgi Vakareiropai, visi iedzīvotāji, izņemot mazu saujiņu, atrodas, līdzīgi bērniem, aizbildniecībā" (275. lp.).

Ja arī Skujenieks savā *Nacionālais jautājums Latvijā* vēršas lielāko tiesu pret marksistu ačģārnajiem uzskatiem nacionālās problēmas izpratnē, tad šis viņa ievērojamais darbs ne mazāk apgaismo beztiesisko stāvokli, kādā latviešu tauta bija nonākusi svešu varu kundzībā, un kas prasīt prasījās pēc pašnoteikšanās tiesību piešķiršanas tai. Kaut arī abas pamatproblēmas Skujenieks mēģina apskatīt atsevišķās grāmatas nodaļās, tad tās viņam ir tik tuvas, ka visās 290 lappusēs tās izvijās viena otrai cauri un virza domu tanī virzienā, kas neļauj samierināties ar latviešu tautas atstāšanu citu tautu aizbildniecībā un kundzībā.

Kamēr "sīkpilsoniskais nacionālisms" valdīja Latvijā, tikmēr tam piekrita visas šķiras un visi virzieni, izsakās Skujenieks. Ar "sīkpilsonisko nacionālismu" viņš sasaista tautībniekus, kam bijusi noteikšana līdz deviņdesmito gadu sākumam (132.-133. lp.). Līdz tam laikam visa tauta esot sekojusi tautiskās kustības vadoņiem. To darījusi sākumā arī jaunā strādnieku šķira. "Šo strādnieku tautiskumu parasti apzīmē par n a ī v o n a c i o n ā l i s m u," saka Skujenieks (pasvītrojums viņa. Aut.). Un viņš norāda, ka pret šo naīvo nacionālismu steigušies uzstāties pirmie marksisti. "Bet tam pa pēdām, marksistu ietekmē, sekojis n a ī v a i s k o s m o p o l ī t i s m s". Iztirzādams plaši marksistu un internacionālistu viedokli, Skujenieks nonāk pats pie patstāvīgiem slēdzieniem. Tie ir:

"Strādniekiem, bez savām šķiras intereseēm, vēl ir zināmas intereses kā vienas vai otras tautas piederīgiem" (160. lp.). Skaidrības labad viņš vēl paskaidro: "Vienīgi tādu soli, kuŗš saskan ar visu tautu sastādošo šķiru interesēm, var nosaukt par nacionālo interešu izpaušanu. Tādu nacionālo interešu parādīšanos mēs pēdējos gados vairākkārt esam novērojuši, piemēram, Somijā. Bet ja zināms sabiedriska solis reiz saskan ar visu šķiru interesēm, tad tas, protams, saskan arī ar strādnieku šķiras interesēm. Tamdēļ ir aplami runāt par pretišķībām starp strādnieku šķiras un nacionālajām interesēm. Tādu nav un nevar būt" (149. lp.). "Aizstāvēdami savas tautas intereses arī strādnieki ir nacionālisti" (152. lp.). "Nacionālo apspiešanu vissāpīgāk sajūt tautas nemantīgās aprindas, kuŗām jāaprobežojas vienīgi ar elementāro izglītību" (154. lp.). "Visu mazo, nepilntiesīgo

tautu locekļu interesēs ir izkopt savu kultūru un nepieļaut pārtautošanos. Tamdēļ šīs tautas uzstājas kā vesela noslēgta vienība" (148. lp.). "Tagad dzimtenes mīlestība nav vienīgi sīkpilsoņu un kapitālistu aprindās sastopama parādība. Kultūrālās valstīs un apgabalos arī strādnieki vienmēr vairāk sāk justies kā tautas sastāvdaļa. Arī strādnieki sajūt stiprākas vai vājākas saites, kuŗas tos saista ar savu tautu un to apgabalu, kuŗā šī tauta dzīvo. Tamdēļ arī kultūrālo tautu strādnieki sajūt svešumā zināmas ilgas pēc savas dzimtenes. Šī sajūta pieaug atkarībā no strādnieku intelliģences" (173. lp.). Ir maldīgi teikt, ka dzimtenes mīlestība ir modernajam rūpniecības strādniekam sveša" (177. lp.).

Skujenieks pie tam iebilst tiem, kas dižojas ar teicienu, "kur man labi klājas, tur mana tēvija" vai "strādniekam vispār nav tēvzemes". Drīzāk mantīgo ļaužu aprindās un akadēmiskajā intelliģencē viņš uzdūries latviešiem, kas noliedz savu tautu. Nenormālie apstākļi, kas to veicina, nav visam tam nekāds attaisnojums.

Savu plašo latviešu tautas kopības dažādo izpausmju iztirzājumu Skujenieks nobeidz ar atzinumu, ka "nacionāla pašapziņa un pašlepnums vajadzīgs tautai kā kolektīvam tāpat kā atsevišķai personai. Atsevišķais indivīds ir tautas loceklis. Ja pret tautu kā kolektīvu izturas ar nicināšanu, tad no tā cieš arī atsevišķo indivīdu pašcieņa. Jāmodina nacionālā pašapziņa, jo vienīgi tādi cilvēki, kuŗi prot pareizi novērtēt nacionālā momenta lielo nozīmi, pratīs sekmēt savas tautas tālāko attīstību un ziedos savus spēkus tautas normālo tālāktīstību traucējošo šķēršļu novēršanai" (285.lp.).

To rakstīja un un par to nepiekāpīgi iestājās Marģers Skujenieks, vēl būdams sociālists. Nedrīkstam piemirst, ka viņa grāmata *Nacionālais jautājums Latvijā* parādījās cara patvaldības laikā, kad visapkārt pūta citi vēji, kad arī Latvijas Sociāldemokratijā bija manāms pavērsiens uz lielniecisma pusi. Tas nekavēja Marģeram nākt ar savu nacionāli politisko programmu un virzīt prātus nacionālas pašapziņas un tautas pašnoteikšanās tiesību virzienā.

Kad Pirmā pasaules kara laikā politiskais termometrs uzrādīja jaunas iespējas, viņš 1916. gadā sarakstīja grāmatu *Vietējā pašvaldība*, par kuŗu Cielēns saka, ka šinī vērtīgajā grāmatā uzmanīgos vārdos aizstāvēta Latvijas politiskā autonomija.²²⁾ Uzmanīgos vārdos gan tikai tādēļ, ka jau 1911. gadā krievu žandarmērija atrada pie viņa rakstu, kuŗā bija prasīta Latvijas autonomija. Toreiz ar to pietika, lai Skujenieku izraidītu no Baltijas.²³⁾ Par 1916. gadu, kad iznāca Skujenieka darbs *Vietējā pašvaldība Baltijā*, viņš pats izteicās, ka tas bijis sevišķi svarīgs kā latviešu tautas politisko mērķu noteiktas formulēšanas laikmets.²⁴⁾ Ja Šveices latvieši apsprieda Fēliksa Cielēna autonomijas projektu, tad Rīgā un Pēterpilī notika slepenas sapulces pašnoteikšanās tiesību citu variantu apspriešanai.

Autonomijas prasību devītais vilnis vēlās pāri visai Latvijai gan tikai 1917. gadā. Kolīdz cara patvaldība bija gāzta, malu malās atskanēja prasība: "Brīvā Latvija brīvajā Krievijā". Ar "brīvo Latviju" gan nesaprata sākumā neko citu, kā politisku autonomiju Latvijai. Ārējie apstākļi atturēja no radikālākām prasībām. Prāti pievērsās vēl kam citam. It visur bija izmanāma vēlēšanās atbrīvot Kurzemi no vācu okupācijas, bet ar latviešu strēlniekiem vien tas nebija izdarāms. Vienalga, cik tālu katram sniedzās viņa domāšana par tautas nākotni, acu priekšā stāvēja saraustītā Latvijas teritorija, ko vajadzēja par jaunu saliedēt. Februāra revolūcija bija nogāzusi vismaz monarchiju, ko arī uzskatīja jau par ieguvumu. Notikumu straujā plūsma aizrāva prātu dažādos virzienos vai radīja pat samulsumu. Ja kas latviešu prātos bija palicis nemainīgs, tad tā tomēr bija autonomijas prasība. Pirmajā "visu latviešu strēlnieku pulku zaldātu un ofiēru kopējā sapulcē", kas notika Valmierā 13. martā, atzina, ka "galvenajam mūsu lozungam jābūt — autonoma Latvija demokratiskajā Krievijas republikā".²⁵⁾

Marģers Skujenieks, kas jau pirms Februāra revolūcijas bija daudz domājis par politisku autonomiju, sapulcināja 17. martā (4. martā pēc vecā stila) latviešu sabiedriskus darbiniekus, kas pieņēma rūpīgi izstrādātu rezolūciju. To piesūtīja Krievijas pagaidu valdībai. Tanī bija prasīta Latvijas parlamenta radīšana, sīkāki aprakstot likumdošanas tiesības. Latvijas teritorijas un dabisko robežu nosprausana parādījās šinī iesniegumā tik sīka un lietpratīga, ka to varēja aprakstīt

tikai pietiekami kompetenta persona. Šinī gadījumā varēja būt tikai Marģers Skujenieks, kas jau gadiem ilgi nodarbojās ar ģeopolitiskajiem un demografiskajiem jautājumiem, ieskaitot pētniecību.

Skujenieku drīzi pēc tam ievēlēja Vidzemes pagaidu Zemes padomē, Bezzemnieku padomē un abu padomju apvienotajā vadībā. Būdams sociāldemokrāts, viņš prata teicami sadarboties arī ar pilsoņiem. Ja viņam sāka rasties viena otra grūtība, tad drīzāk viņa paša partijas cilvēku vidū. Visskaidrāk tas parādījās ar *Brīvo Strēlnieku*.

Latviešu strēlnieku pulki sāka izdot šo dienas laikrakstu 1917. g. pavasarī. Par *Brīvā Strēlnieka* galveno redaktoru iecēla Marģeru Skujenieku. Viens no viņa palīgiem redakcijā bija Dr. Fricis Menders. Skujenieka roka bija manāma jau ar pašu pirmo numuru, jo *Brīvais Strēlnieks* sāka iestāties par Latvijas autonomiju. Apstākļu vispārējā vērojumā izpaudās bažas, ka visas Krievijas likumdošanas iestāde būšot demokrātiskāka par Latvijas vietējo parlamentu.²⁶) *Brīvais Strēlnieks* ievietoja 20. aprīļa un 9. maija nr. pagarus rakstus pret Ļeņinu un lieliniekiem. Komunisti to uztvēra tā, ka *Brīvais Strēlnieks* pielīdzinot lieliniekus revolūcijas kapračiem.²⁷)

Jūlija Daniševska un Semjona Nachimsona vadībā jau bija radušies tā sauktie sarkanie strēlnieki. Tie necieta jebkādu pretēju uzskatu un lepojās ar saviem aģitācijas panākumiem. 1917. gada 17. maija strēlnieku sapulcē bija jau noticis pagrieziena uz lielinieku pusi. Šis sapulces norisi atreferēja arī Skujenieka vadītais *Brīvais Strēlnieks*. Kā norāda lieliniecišķā Strēlnieku vēstures komisija, tad kreisajam vairākumam neesot tomēr paticis sapulces gaitas atstāstījums, ko deva *Brīvā Strēlnieka* korespondents Vaidavietis. "Skujenieks, tāpat arī viņa korespondents bij savos uzskatos naidīgi lieliniekiem un revolūcionārajiem strēlniekiem," konstatē šī Vēstures komisija.²⁸) Tūliņ pēc tam Marģeru Skujenieku, Frici Menderu un Vili Holcmani no *Brīvā Strēlnieka* redakcijas padzina. 2. Apvienotās latviešu strēlnieku pulku deputātu padomes 17. maija sēdē lielinieki piedevām vēl iesniedza priekšlikumu Jāni Akurateru izsludināt par "imperialistu pabalstītāju."²⁹)

No šī brīža viss vērsās sevišķi pret Skujenieku. Uzrakstīdams ziņojumu par "nodevīgu politiku vācu okupētajā Latvijā", Jūlijs Daniševskis izcēla, ka "galvenie patstāvības ideologi ir Dr. Valters un menševiks-aizsardzībasnieks M. Skujenieks."³⁰) Drusku citāds variants par viņu un viņa nobīdīšanu malā atrodams Latvijas Komunistiskās partijas dokumentācijā, kur teikts, ka M. Skujenieks — "1917. g. menševiks-internacionālists, par sadarbību ar latviešu buržuaziju un vācu okupantiem 1918. gada janvārī izslēgts no Latvijas Sociāldemokratijas (LSD)".³¹)

Komunisti, kā redzam, apzīmēja Skujenieku par Latvijas patstāvības ideologu, kāds viņš patiešām arī bija.

Ja Skujenieks vispār iegājis latviešu strēlnieku vēsturē, tad tikai ar savu pretkomunistisko stāju *Brīvajā Strēlniekā*. Viņš atteicās rediģēt šo laikrakstu lielinieku garā, kādēļ sabija par *Brīvā Strēlnieka* redaktoru tikai 39 dienas.³²)

Lielinieki netika ar Skujenieka atstāto idejisko mantojumu arī tad vēl labu laiku galā. Jebšu *Brīvais Strēlnieks* 1917. g. rudenī atradās lielinieku rokās, tur vēl arvien iespraucās nesakropļota doma, proti: "Latvijai vajadzīga plaša autonomija, Latvijas skola, krievu birokrātiskās ierēdniecības vietā vajadzīgi ierēdņi — latviešu valodas pratēji, strādniecībai vajadzīga ir latviešu kultūra un to visu mums garantēs plaša Latvijas autonomija."³³) Liktos, ka šīs prasības būtu norakstītas no Skujenieka grāmatas *Nacionālais jautājums Latvijā*. Arī strēlnieki, par spīti lieliniekiem, 1917. gadā turpināja prasīt Latvijas autonomiju un Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu. Ne jau ar vienu rāvienu lielinieku aģitatoriem bija izdevies visus latviešu strēlniekus pārvērst par t.s. sarkanajiem strēlniekiem.

No kāda pārskata, kas sastādīts pēc oriģināldokumentiem, redzams, ka 1918. gadā "strēlnieki-komunisti pulkos bija ap 10%, izņemot 9. pulku, kur skaitījās ap 350 komunistu. Komandieņu posteņus ieņēma instruktori un daļa no agrākajiem latviešu strēlnieku pulku mobilizētiem virsniekiem. Komandējošā sastāvā bij ne vien komunisti, bet arī komunistu noteikti pretinieki. Pārsvarā bij bezpartejiskie, kas par politiku neinteresējās."³⁴)

Šo kaņavīru masu Skujenieks līdz pēdējai iespējai negribēja atstāt savam liktenim. Tikai strēlnieku aizklāšana uz Krieviju ierāva viņus pilsoņu kara duļķainajā ūdenī.

Arī Rīgā un vācu karaspēka okupētajos Latvijas apvidos radās jauna situācija. Rīga krita vācu rokās 1917. gada 3. septembrī. Kāds stāvoklis no šī brīža radās, to apraksta Skujenieks pats kā aculiecinieks: "Latviešu politiskā un sabiedriskā dzīve bija galīgi nomākta. Sapulces bija noliegtas, laikraksta koncesijas izdeva vienīgi ļaudīm, kuŗi pabalstīja vācu nolūkus. Tanī pašā laikā visa latviešu tauta, izņemot pavisam niecīgu saujiņu reakcionāru, izturējās noteikti atraidoši pret vācu mēģinājumiem pievienot Latviju Vācijai. Pēc Rīgas ieņemšanas visdažādāko latviešu organizāciju priekšstāvji noturēja slepenībā periodiskas apspriedes. No šīm apspriedēm izveidojās tā sauktais R ī g a s d e m o k r a t i s k a i s b l o k s, kuŗš visiem līdzekļiem organizēja pretsparu vācu politikai."³⁵) Īstenībā formāls bloks, norāda Skujenieks, nekad nenodibinājās, bet slepenās apspriedes izveidojās tikai par spontāni radušos iestādījumu noteiktiem mērķiem. Arī tam bija dotajos apstākļos nozīme. Demokratiskā bloka kodolā bija septiņpadsmit politisko pārstāvju, kādēļ to sākumā dēvēja par "17 vīru bloku."

Ja jautā, kas stāvēja to priekšgalā, tad visas pazīmes rāda, ka tas bijis Margērs Skujenieks. Vispirms, tieši pie viņa notika visbiežāk apspriedes, turklāt viņa vadībā. Otrkārt, kā politiķis viņš bija pieņemams kā pilsoņu pārstāvjiem, tā sociāldemokrātiem. Protams, pēdējo vidū bija tikai mazinieki. Arī tad, kā redzams no vienas liecības, sociāldemokrāti nāca ar tādu sociālisma programmu, ko pilsoņi nevarēja pieņemt. Pilsoņu vidū atradās Kārlis Ulmanis, Miķelis Bružis, R. Benuss, Spricis Paegle un tanī brīdī arī Miķelis Valters. Par Kārli Ulmani Jūlijs Druva, kas bieži tikās ar viņu, saka, ka "šad tad viņš brauca uz Rīgu uz Demokratiskā bloka sēdēm, kur saprašanos nevarēja panākt."³⁶) Pat vēl 1918. gada 17. novembrī, kad bija jāizšķiras par Latvijas Tautas Padomes dibināšanu, pretišķības tikai ar piepūli nolīdzināja, lai gan tad pienāca vēl klāt viedokļu saskaņošanas nepieciešamība ar Nacionālās padomes pārstāvjiem. Par to runāsim vēl citā vietā, kādēļ atzīmēsim tikai, ka Tautas Padomei nodibinoties, Margēru Skujenieku izraudzīja par šīs latviešu tautas pārstāvības organa otro vicepriekšsēdi. 18. novembra valsts pasludināšanas aktā viņš redzams blakus Gustavam Zemgalam pie prezidija galda.

Par Tautas Padomi Skujenieks kādā savā rakstā devis nozīmīgus noskaidrojumus, kuŗus viņš vislabāk un objektīvāk apgaismo.

"Visgrūtākais uzdevums bija jāveic, radot Latvijas pirmo parlamentu — T a u t a s P a d o m i. Valsts pilsoņi bija sadalīti trijās lielās grupās. Pirmo sastādīja minoritātes un neliela latviešu pilsoņu grupa, kas balstījās uz vācu okupācijas varu un noteikti bija pret demokratisks iekārtas radīšanu Latvijā. Šīs grupas piekritēji neticēja, ka Latvijā ir iespējama demokratisks iekārta un ka pašu spēkiem būtu iespējams atsist draudošo lielinieku uzbrukumu. Šīs grupas piekritēji prasīja, lai Latvijā nebūtu vienlīdzīgas vēlēšanas, bet lai dažām saimnieciskām grupām un vācu tautības piederīgiem dotu pārsvaru. Toreiz pastāvošam Rīgas demokratiskam blokam bija sarunas ar šo vāciski orientēto grupu un vācu uzstādītās prasības ļoti noteikti noraidīja. Otro iedzīvotāju grupu sastādīja komunisti ar saviem līdzskrējējiem, kuŗi ar bruņotu varu centās Latvijā nodibināt savu diktatūru. Trešo grupu sastādīja tie politiskie virzieni, kuŗi grupējas ap Rīgas demokratisko bloku un Nacionālo padomi. Tie bija sociāldemokrātija, zemniecība, no kuŗas vēlāk izauga zemnieku savienība un dažādas centra grupas. Šī pēdējā grupa bija tā, kuŗai cīņā ar abām iepriekšējām bija jārada Latvijas valsts un līdz ar to šīs valsts varas augstākie organi — provizorisks parlaments un valdība.

Bija jārada augstākais valsts varas organs, bet trūka objektīvas mērauklas par politisko spēku samēru zemē, par atsevišķo politisko partiju un grupu iespaidu tautā, jo līdz tam laikam Latvijā vēl nebija notikušas vispārīgas vēlēšanas, kuŗas aptvertu visu Latvijas teritoriju un nebūtu iespaidotas no vienas vai otras ārējas varas. Bija jārada parlaments bez vēlēšanu cīņas, bez noteiktiem datiem, vienīgi pamatojoties uz paviršu spēka samēra novērtējumu."³⁷)

Visas pazīmes rāda, ka tikko minētajā politisko spēku samēra noteikšanā savu roku būs pielicis tieši Skujenieks kā statistiķis. Jebšu arī viņam šinī gadījumā trūka eksaktu datu, tad viņš tomēr varēja paturēt acīs dažādus noderīgus faktoros. Bez tam viņš bija vīrs, kas jau piecpadsmit gadus bija rosīgi darbojies sabiedriskajā dzīvē un arī tur iztaustījis savas apkārtnes cilvēku pulsu.

Skujenieks bez tam norāda, ka Tautas Padome un pat tās politiskā programma bija kompromisa auglis. Demokratiska iekārta un pilsoņu atsevišķo slāņu attiecības taču bez kompromisa tā kā tā nevarēja tikt ievirzīta. Jau pirmais solis, kaut pa grumbuļainu ceļu, deva tomēr panākumus. Tikai vēlāk bija jāuzdužas vēl asākiem grumbuļiem.

Margērs Skujenieks, līdzīgi Jānim Čakstem, tūliņ pēc Tautas Padomes nodibināšanas devās uz Parīzi. Viņš bija izraudzīts par Latvijas miera delegācijas locekli. Iekams Fēlikss Cielēnam izdevās caur Singapuru ierasties no Tālajiem Austrumiem Parīzē, Skujenieks bija vienīgais sociāldemokrātu pārstāvis minētajā miera delegācijā. Ne vien kā politiķis, bet arī kā eksperts viņš bija neatsverams.

Sūtnis Kārlis Zariņš savās atmiņās atstāsta, ko par Skujenieku viņam bija teicis delegācijas vadītājs Jānis Čakste. "Kādā privātā sarunā reiz Čakste smaidīdams teica: "Lai gan Margēram Skujeniekam kā sociālistam vajadzētu būt tam kreisākajam, bet mūsu starpā un debatēs viņš iznāk it kā būtu labā spārna pārstāvis."³⁸) Kārlis Zariņš no savas puses piebilst, ka Latvijas miera delegācijā Parīzē vispār nav pastāvējis partiju gars. Un Cielēns no savas puses piebilst, ka par spīti tam, ka Skujenieka tēlojumā un vērtējumā jaunās Latvijas valsts stāvoklis parādījās ārkārtīgi smags, Skujenieks to uztvēra kā pārvaramas neveiksmes un pašāvēģi raudzījās nākotnē.³⁹)

Ja norādījām uz Skujenieku kā ekspertu, tad tāda loma viņam piekrita it sevišķi oficiālo iesniegumu sastādīšanā. Sūtnis Dr. Oļģerds Grosvalds, būdams miera delegācijas sekretārs, novērtējis varbūt vislabāk Skujenieka līdzdarbību Parīzē. Viņš atceras, ka tad, kad bija jāsastāda memorands par Latviju, uzdodot visas vēsturiskās un statistiskās ziņas, tieši šinī darbā visai rosīgi piedalījies Skujenieks. Skujenieks teicis savu vārdu arī politiskās programmas sastādīšanā.⁴⁰)

Pēc vairāku mēnešu darba Parīzē, Skujenieks izvilcināja savu atgriešanos uz Latviju, jo sociāldemokrātu partija, Stučkas režīmam nodibinoties, bija izstājusies no Tautas Padomes. Ar to Skujenieks nevarēja samierināties.

Iekāms viņš 1919. gada beigās atgriezās Rīgā, viņš neatkarīgās Latvijas labā gribēja vēl ko darīt Šveicē. No vienas Aleksandra Liepiņa vēstules redzams, ka 1919. gada pavasarī, apceļodams Šveici, viņš sadarbojās ar turienes latviešu informācijas centriem.⁴¹)

Ierazdamies Rīgā pēc komunistu padziņšanas, Skujenieks kā Tautas Padomes priekšsēža vietnieks un TP loceklis R. Benuss uzturēja sakarus ar ģenerāļa (toreiz pulkveža) Jāņa Baloža stābu.⁴²) Tam toreiz bija liela nozīme, kur Pagaidu valdība vēl atradās Liepājā un bija faktiski traucēti savā darbībā Rīgā. Par to un neatkarīgās Latvijas pirmo gada gājumu Margērs Skujenieks kā Tautas Padomes (turpmāk: TP) vicepriekšsēdis runāja 1919. gada 18. novembra svētku runā. Cita starpā viņš teica: "Tautas Padome nodibinājās ārkārtīgi nelabvēlīgos apstākļos, Latvijas neatkarības pasludināšana notika visneizdevīgākajā brīdī tanī ziņā, ka mūsu zeme bija pārpildīta mums naidīgiem spēkiem. Latvijā pērn, tā kā šodien, skaitīja vairāk nekā 60 000 vācu bruņotu vīru (runa ir par fon der Golca bruņotiem spēkiem un bermontiešiem. Aut.), kuŗi bij naidīgi tiem centieniem, kādus gribēja izvest dzīvē latvju tauta. Bez tam mūsu zemē, mūsu dzimtenē vairāk nekā 4 gadus bija kaŗojušas miljoniem lielas armijas. Mūsu iedzīvotāju lielākā daļa no tiem apgabaliem bija izklīdināti pa plašo pasauli. Bez tam no austrumiem un dienvidiem sāka mums mākties virsū tie spēki, kuŗu priekšgalā bija ļaudis, kuŗi sēdēja Maskavā. Var teikt, ka grūti būs atrast pasaulē otru tādu zemi, otru tādu tautu, kuŗa būtu mēģinājusi nostāties pati uz savām kājām tik ļaunos, tik nelabvēlīgos un grūtos apstākļos. Bet tomēr, Tautas Padome, nodibinoties, nolēma to darīt un 18. novembrī pērn to arī izdarīja. Tā doma, kuŗa apvienoja galvenokārt Tautas Padomi, jau sen laikus pastāvēja tautā. Prasība par Latvijas satversmes sapulces sasaukšanu plašās tautas masās valdīja jau gadu desmitus."⁴³)

Norādīdams uz astoņu politisko partiju kopdarbu, kas uzņēmušās valsts dzīves kārtošanas darbu līdz satversmes sapulces sasaukšanai, Skujenieks vēl papildus teica, ka: "valdīja domas, ka Latvijas Satversmes sapulci varēs sasaukt ātri, ka viņu varbūt varēs sasaukt jau šī (1919. g.) februāra mēnesī. Ievēlēja sevišķu komisiju, un viņa jau decembrī bija izstrādājusi noteikumus, kādā kārtā satversmes sapulci varētu ievēlēt. Bet šī gada februārī uznāca tādi apstākļi, kas kavēja visu to

izdarīt. Vispirms latvju demokratijai neļāva nodibināties vācu okupācijas vara, kuŗa šeit atradās, un kuŗa lika ceļā visādus šķēršļus mūsu izpildu varai, kuŗu bija radījusi Tautas Padome. Tanī pašā laikā no austrumiem nāca bruņoti ļaudis, kuŗi neļāva nodibināties Latvijā demokratiskajai iekārtai. Tad Tautas Padome, apstākļu spiesta, atstāja Rīgu un pārgāja uz Liepāju."44)

Attēlodams tālākos notikumus, Skujenieks sevišķi izcēla Ziemeļlatvijas latviešu nacionālā kaŗaspēka nopelnus, kas atvēra Tautas Padomei jaunu darba lauku un iespēju strādāt. Īsā laikā taču bija noturētas 34 plenārsēdes un pieņemti 37 likumi. Galvenais likums, kas bija pieņemts, bija likums par Latvijas satversmes sapulces vēlēšanām. Kaut arī Latgale un vēl dažas zemes daļas nebija atbrīvotas, Skujenieks paredzēja, ka tas drīz notiks, jo mūsu nacionālā armija jau līdz tam bija veikusi apbrīnojamus panākumus.

Neatkarīgā Latvija ļāva Skujeniekam turpināt viņam tuvo darbu. Tā bija statistika. Jau 1917. gadā Vidzemes Zemes padome nodibināja Skujenieka vadībā Statistikas nodaļu, kas uzsāka vairākus statistiskus noskaidrojumus. Kaŗa apstākļi tos pārtrauca. Normālu darbu varēja atsākt 1919. g. 1. septembrī, kad ar Ministru kabineta pieņemtajiem notikumiem nodibināja Valsts Statistisko pārvaldi. Tā bija pakļauta tieši Ministru kabinetam. Tas palīdzēja visu labāk centralizēt. Ar 1919. gada 1. decembri Skujenieka tiešajā vadībā uzsāka darboties demografiskā nodaļa. Tanī laikā sākās bēgļu reevakuācija. Pēc gaŗajiem kaŗa gadiem un juku laikiem nācās noskaidrot jo steidzami Latvijas iedzīvotāju sastāvu. Arī Satversmes sapulces vēlēšanām tas bija steidzami jānoskaidro. Demografiskā nodaļa aptvēra bez tam vēl skolas un izglītību, kriminālstatistiku un citas parādības. Pateicoties Skujenieka izcilajām darba spējām un pieredzei, iedzīvotāju kustības datus Statistiskā pārvalde varēja publicēt jau 1921. gadā, lai to pēc tam rēgulāri turpinātu. Ar 1920. gadu sāka izdot "Statistisku gada grāmatu", kuŗā sakopoja galvenos skaitļus par visām statistikas nozarēm. Nākamais solis bija *Mēneša biļetenu* izdošana. Pēc tam gadu gadā iznāca īpašas publikācijas, kuŗu galvenais autors resp. redaktors bija Skujenieks. Viņš prata sev jau no pirmā brīža atrast labus darba biedrus. Viņa nopelns bija tas, ka viņš modernizēja statistikas darbu Latvijā, to piemērojot starptautiskajām mērauklām un zināmai unifikācijai.

Āronu Matīss pamatoti apzīmēja vienā *Valdības Vēstneša* rakstā Marģeru Skujenieku par "mūsu valsts statistikas tēvu".

Sevišķu ievērību izpelnījās Marģera Skujenieka darbība Satversmes Sapulcē un visās četrās Saeimās. Satversmes Sapulcē viņš darbojās pašā pamatkomisijā, t.i. satversmes komisijā. Kad priekšdarbi tanī bija nobeigti un Latvijas republikas satversmi pirmo reizi apsprieda plenārsēdē, Skujenieks, kopā ar Jāni Purgalu, bija referents. 1921. gada 20. septembra sēdē viņš deva pārskatu par šī pamatlikuma izstrādāšanas gaitu, ko apvienoja ar nozīmīgu motīvaciju. Kauču lielum lielā daļā tā sedzās ar Skujenieka paša uzskatiem, tad tā saturēja neatkarīgās Latvijas izcīnītāju stingru gribas izpaudumu un apņēmību nodrošināt demokrātiski parlamentārās iekārtas pamatprincipus.

Ievadot savu runu, Skujenieks kā referents teica: "Augstā sapulce! Satversmes Sapulce, stādamās pie valsts pamatlikuma izstrādāšanas un pieņemšanas izpilda savu galveno un svarīgāko uzdevumu. Savu galveno uzdevumu tamdēļ, ka tauta, sūtīdama Satversmes Sapulces locekļus šinī augstajā namā, ir devusi tiem ārkārtīgi plašas pilnvaras, ir uzticējusi šai sapulcei izstrādāt Latvijas republikas pamata likumus. Šis uzdevums ir pats svarīgākais tamdēļ, ka arī pēc projekta, kuŗu satversmes komisija ir izstrādājusi, satversmes likumu ir ļoti grūti grozīt. Šinī satversmes projektā ir vairāki panti, kuŗus var grozīt vienīgi tad, ja tie būs pārgrozīti parlamentā — Saeimā un, ja tauta par tiem būs balsojusi un, ja no visas balsstiesīgās tautas lielā puse būs izteikusies par šo pamatlikumu grozīšanu. Līdz ar to Satversmes Sapulce noteic valsts iekārtu ilgam laikam, varbūt daudzām paaudzēm.

Mūsu Latvijas Satversmes Sapulce stājas pie satversmes likuma izstrādāšanas samērā vēlu, jo daudzas valstis, kuŗas radās tanī pašā laikā, kad Latvijas neatkarība tika izsludināta, kuŗas ap to pašu laiku notika lielas, dziļas iekšējās pārgrozības un sakarā ar tām tika izstrādātas jaunas satversmes, šīs jaunās satversmes ir jau labi sen radītas... Latvijas valsts jau pastāv 3 gadus un mums līdz šim nav rakstītas konstitūcijas. Ir jāsaka, ka veselu pusotra gada Latvija ir pastāvējusi

faktiski bez rakstītas konstitūcijas, jo pirmais akts, kuŗā ir noteikumi par Latvijas valsts iekārtu, ir Latvijas Tautas Padomes platforma, bet šī platforma tikai rupjos vilcienos dod aizrādījumus par to, kādai jābūt Latvijas valsts iekārtai. Tautas Padomes platformā mēs velti meklēsim aizrādījumus tam, kas ir Latvijas valsts galva, kādas tiesības ir Tautas Padomei, kas ir likumdošanas iestāde... Pati prakse nodibināja zināmas attiecības starp iestādēm un radīja zināmu, vēl nerakstītu satversmi, vadīja mūsu valsts iestāžu darbu. Šos pašā dzīvē, pašā praksē radītos noteikumus, šīs normas Satversmes Sapulce ir pieņēmusi īsos vilcienos pērnā gada 27. maijā, pieņemdamā "deklarāciju par Latvijas valsti" un vēlāk, pērnā gada 1. jūlijā, pieņemdamā "Latvijas valsts pagaidu noteikumus". Šinīs abos likumdošanas aktos Satversmes Sapulce jau rada rakstītas normas, kuŗām jābūt vadošām valsts iestāžu darbībā un šo iestāžu savstarpīgās attiecībās. Deklarācija par Latvijas valsti ir pamats satversmes likumprojektam, ar kuŗu satversmes komisija ir nākusi šinī augstajā namā. Deklarācijas pirmais pants pārredīgētajā veidā — satversmes komisija to ir redakcionālā dabā grozījusi — skan sekojoši: "Latvija ir neatkarīga demokratiska republika". Šī pamatteze nosaka visu tālākā likuma saturu, garu un bija vadošais princips satversmes komisijas darbībā. Deklarācija par Latvijas valsti nosaka to, ka Latvijai jābūt republikai. Šī deklarācija nosaka, ka Latvijai jābūt demokratiskai valstij, t.i. ka visu valsts pilsoņu summa ir vienīgais valsts gribas nesējs."45)

Savu paskaidrojumu tālākajā daļā Skujenieks apskatīja satversmes projektu pa daļām, minot arī satversmes otro daļu, kas paredzēja ietvert sevī pilsoņu un cilvēku tiesību katalogu. Vēlāk, trešajā lasījumā šo satversmes 2. daļu noraidīja, kas konstitucionālo tiesību noapaļojamam nenāca par labu, bet Skujenieks to satversmes projekta sākotnējā apskatā nevarēja paredzēt. Ne mazāk strīdīgs bija jautājums par valsts prezidentu, kā arī jautājums par referendumu un tautas iniciatīvas tiesībām. Kamēr tautas vietnieku vairākums bija par atsevišķa valsts prezidenta institūta radīšanu, tikmēr Skujenieks bija tanīs domās, ka valsts prezidenta amats būtu savienojams ar citu augstu amatu Latvijas republikā.

Otrs referents satversmes jautājumā, Jānis Purgals no pilsoniskā spārna, izteicās turpretim par labu valsts prezidenta amata radīšanai.

Iepazīstoties ar Skujenieka runām Satversmes Sapulcē un Saeimā, redzam, ka tā pati problemātika, kas viņu nodarbinājusi rakstos, atrod atbalsi arī viņa parlamentārajā darbībā. Protams, nacionālpolitiskie un demokrātijas jautājumi tagad pietuvināti jaunajai situācijai. Tā to redzam viņa Saeimas 1925. g. 20. maija runā, kuŗā viņš visnoteiktākajā veidā vērsās pret krievu valodas mācīšanu neatkarīgās Latvijas skolās. It īpaši viņš iebilda savas partijas deputāta Andreja Petrevica uzskatam, ka krievu valodas zināšana ir nepieciešama saimniecisko sakaru uzturēšanai ar Krieviju. Arī izceļošanai tā it kā noderētu.

Skujenieks teica: "Petrevica kungs grib, lai visa mūsu tauta mācās krievu valodu, viņš grib, lai mēs izceļotu uz Krieviju. Pašlaik mūsu pamatskolas apmeklē 175 000 bērnu. Ja nu no mūsu valsts izceļotu katru gadu ap 5000 cilvēku, tad tas būtu katastrofisks stāvoklis mūsu valstij. Ja izceļotu katru gadu ap 5000 cilvēku, tad tas nozīmētu, ka mūsu valstī ir kaut kas sapuvis, kaut kas slikts, kaut kas ļauns, kas mums nepārprotami ir jānovērš."

Bet savu galveno pamatojumu Skujenieks deva kā kultūrpolitiķis, neielaidamies polemikā. Viņš norādīja, ka "katrs, kas iedomājas, ka ar krievu valodas prašanu vien nepietiek un ka krievu kultūra ļoti augstu stāv, tas gaužām maldās. Maldās tādēļ, ka krievu kultūra ir bezgala nabadzīgāka, salīdzinot to ar šo trīs lielo kultūras tautu kultūrām kuŗā katrā zinātnes nozarē, es it sevišķi gribu pastrīpot, zinātnes nozarē. Kādu literātūru krievu valodā jūs arī neņemat, jūs redzat, cik tā nabadzīga jau bija pirms kaŗa. Tie, kas savā laikā studējuši Krievijā, tie zin, ka tas tā ir. Jūs zināt, ka jūs gandrīz vai nevienu priekšmetu nevarējāt sagatavot bez grāmatas citā valodā. Parastie niecīgie konspekti krievu valodā bija derīgi, bet ja vajadzēja ko vairāk zināt, tad gribot negribot bija jāņem palīgā grāmatas citās valodās. Un tādēļ arī mūsu tautai, intelliģencei un tautas masām, lai varētu ņemt dalību starptautiskajā kultūrā, ir jāprot viena no lielajām kultūras valodām, vai nu vācu, franču vai angļu, bet ne krievu valoda. Krievu grāmatniecību raksturo sekojošais: krievi izdeva katru gadu krievu valodā tik daudz grāmatu, cik viena pati izdevniecība Leipciģā izdeva vācu

grāmatu. Aizstāvēt krievu valodu kā kultūras valodu, tas ir obskurantisms. Un ja krievu kultūra ir mazvērtīga priekš kara, tad 10 kara un revolūcijas gados tā ir pilnīgi panīkususi... Man liekas, ka ir ļoti pareiza un saprotama tā politika, kuŗu jau pirms kara piekopa Somijā. Somija uzskatīja par lepnumu norobežoties no Krievijas un visa, kas ir krievisks. Šī taktika bija ne tikai vienas partijas īpatnība Somijā, bet visas somu tautas īpatnība. Varbūt viņa tur zem Bobrikova un citu spaidiem pieņēma tik asu formu, bet savos pamatos šī kustība bija pareiza.

Mums, kur mēs tikko atsvabinājušies no Krievijas, kur mūsu kultūrā, par nožēlošanu, ieviesušās ļoti daudz negatīvas Krievijas kultūras īpašības, kur mums jādara viss, lai no tām atsvabinātos, tagad nāk ar priekšlikumu, lai mēs veco krievisko, pret ko mēs esam cīnījušies, atkal atjaunotu — tāda politika neiztur nekādas kritikas. Mūsu politiskais uzdevums ir turpmāk attālināties no Krievijas. Tāpēc uz visnoteiktāko jānoraida priekšlikums, lai mūsu skolās maziem bērniem, kuŗi tikai dažus gadus iet pamatskolā, mācītu šo maz vajadzīgo, maz lietderīgo un politiski mums nepieņemamo valodu."46)

Kolīdz Skujenieks nobeidza šo savu runu, no Saeimas kreisā spārna atskanēja sauciens: "Bijušais sociālists!"

Der atcerēties, ka tanī pašā laikā, kad Skujenieks izvērtēja krievu valodas un krievu kultūras nozīmi latviešiem, Anna Ķeniņa savukārt latviešu skolotāju konferencē atrunāja izglītības darbiniekus no krievu valodas ieviešanas latviešu skolā. Viņa norādīja uz rietumtautu valodu priekšrocībām.

Zīmīgi, ka Skujeniekam kā parlamenta loceklim nerūpēja tik daudz partijas piederība kā viņa paša principiāli skaidra nostāja. Ja viņš tikko pieminētajā runā vērsās pret sociāldemokratu maziņu Andreju Petrevicu, kas bija viņa frakcijas biedrs, tad nekas nemainījās viņa nostājā, kad bija jāiebilst ārpolitiskajos jautājumos sociāldemokratam Fēlikam Cielēnam, ar kuŗu viņu gan nesaistīja vairs partijas piederība, bet personiska draudzība. Tieši ārpolitikā atšķīrās viņu viedokļi.

Skujenieks bija draudzīgs, bet Cielēns ne gluži labvēlīgs Polijai un tās ārpolitikai. Savu politisko koncepciju Cielēns izklāstījis savā atmiņu grāmatā *Laikmetu maiņā*. Bet, kad viņš Satversmes Sapulces 1922. g. 14. jūnija sēdē kritizēja ārlietu ministra Z. Meierovica ārpolitisko sadarbību ar Poliju, deputāts Skujenieks tūliņ pieteicās pie vārda un, cita starpā, teica: "Priekšrunātājs (tas bija Cielēns. Aut.) uzskatīja par savu pienākumu izteikt dažus pārmetumus mūsu ārlietu ministrijai, it sevišķi pastrīpodams to, ka tai neesot sava politiska gīmja. Viņš noteikti prasa, lai mūsu ārējā politika ietu skaidrus un reālus ceļus, Par nožēlošanu mans priekšrunātājs neatrada par vajadzīgu pateikt, kādi tie skaidrie un reālie ceļi ir... Viņš uzstājās par to, ka Latvijai visnoteiktākā kārtā esot jāturas pie neitrālītes politikas. Principā pret šo priekšlikumu, man liekas, šinī augstajā namā neviens necels iebildumus. Bet lieta nu ir tā, ka viena lieta ir platoniska vēlēšanās un otra lieta tā, ko prasa praktiskā politika. Kas attiecas uz praktisko politiku, tad mēs zinām, ka atrodamies Eiropas austrumos, kur apstākļi vēl nav nokārtoti un kur vienkārša neitrālītes izsludināšana nekādas garantijas mums nedos.

Jūs zināt, ka 1919. gadā Maskavas armija atradās Varšavas priekšā. Es gribu uzstādīt jautājumu: ja 1919. gadā Krievijas armijai būtu izdevies ieņemt Varšavu, kas būtu noticis ar mums? Vai Latvija būtu pēc tam par neatkarīgu valsti tapusi? Vai pāri par Latvijas robežām nebūtu plūduši tie paši karaspēki, kas būtu Varšavu ieņēmuši? Man liekas, nebūs šinī augstajā namā divu domu par to un visi noteikti atbildēs, ka ja 1919. gadā Krievijas armija būtu uzvarējusi, tad nebūtu neatkarīgās Latvijas."47)

Šinī pašā runā Skujenieks atklāja, ka tanī laikā sociāldemokratu frakcijā arī atradušies deputāti, kas bijuši pārliecināti, ka "tādā gadījumā sarkanā armija, kuŗa ieies Varšavā, ienāks arī pie mums." Galvenais kā šinī runā, tā Skujenieka vispārējā viedoklī bija, ka Meierovica ārpolitiskais kurss ir pareizs. Viņš bez tam sociāldemokratu frakcijai pārmeta, ka: "Jūs arvien uzstādāt jautājumu tā, ka mums aizvien jāskatās un jāsaistās ar mūsu austrumu kaimiņu."48)

Kā šinī, tā citos politiskajos jautājumos parādījās diezgan krasas politiskas pretišķības sociāldemokratu partijas un maziņu starpā.

Ja Satversmes Sapulces laikā notika t.s. maziņu atšķelšanās no lielās Sociāldemokrātu partijas, tad to paveica Margērs Skujenieks savā ierosmē un vadībā.

Par sociāldemokrātu maziņu atšķelšanos no Sociāldemokrātu frakcijas un viņu lomu parlamentārajā laikā visplašāk izteicies Voldemārs Bastjānis. Viņš norāda, ka 1921. gada pavasarī, kolīdz bija nogāzta toreizējā Ulmaņa valdība, radās nodoms dibināt koalīcijas valdību ar sociāldemokrātiem. Pēdējo līderis sarunas izvilcinājis un Skujenieks ar Salnāju šaubījušies, vai Dr. Fricis Menders vispār vēlas šādu valdību. Valdības sastādīšanu bija uzņēmis Zīgfriids Meierovics, kas ar savu lokanumu un vispār pazīstamo politisko iecietību bija piemērots plašākas sadarbības bāzes atrašanai. Sociāldemokrātu partija taktisku iemeslu dēļ tomēr atzina vispār par izdevīgāku palikt opozīcijā. Tam nepiekrita M. Skujenieks, kas stādīja valsts intereses allaž augstāk par partijas interesēm.

Sociāldemokrātu partijai Satversmes Sapulcē no 152 vietām bija 58. Septiņpadsmit tās locekļiem atšķīroties, nodibinājās sociāldemokrātu maziņu partija. Kā norāda Bastjānis, tad tas radīja jaunu konstellāciju valdību sastādīšanai.

Pateicoties prāvās maziņu partijas iespaidam valdībā, izdevās pašķirt labvēlīgāku ceļu sociālajai likumdošanai. Viens no šādiem likumiem nodrošināja 8 stundu darba laiku rūpniecības strādniekiem un 6 stundu darba laiku valsts un pašvaldību ierēdņiem ar apmaksātiem vasaras atvaļinājumiem. 1921. gada šaurajos saimnieciskajos apstākļos tas bija varens solis uz priekšu iecerētās sociālās taisnības pamatu likšanā. Dīvaini izklausījās tādēļ lielās sociāldemokrātu partijas neapmierinātība vēl arī tad, kā arī pārmetums Skujenieka partijai par "nespēju panākt pilnīgāku un visus darba ļaudis apmierinošu darba laiku likumu."49)

Maziņi no savas puses pārmeta sociāldemokrātu partijai, ka tā nav izpratusi Latvijas politiskos apstākļus un ar savu aplamo taktiku valdību sastādīšanā pat kaitējusi strādnieku interesēm. Gluži bez panākumiem šāds pārmetums nepalika. "Tāpēc ir iemesls teikt," atzīst Bastjānis, "ka maziņu atšķelšanās un pusotra gada ilgā piedalīšanās valdībā bija atstājusi lielu un pat izšķirošu nozīmi uz sociāldemokrātu partijas vadību."50) Viskreisāko kursu sociāldemokrātu partijā gan turpināja uzturēt spēkā Fricis Menders, Ansis Buševics un Vilis Dermanis, kas sapinās beidzot pat ar komunistiem.

Maziņu partijai Saeimas vēlēšanās radās grūtības. 1. Saeimā tā ieguva tikai 7 un nākamajās Saeimās vēl mazāk mandātu.

1928. gadā pielaida komunistu darbību Saeimā. Tas izraibināja visa parlamentārā kreisā spārņa sastāvu. Maziņi, kas 1. Saeimā bija ieguvuši 7, bet 2. Saeimā 4 mandātus, 3. Saeimā vairs nevēlējās vispār iziet ar sociāldemokrātu vārdu. M. Skujenieks nodibināja tās vietā Progresīvo apvienību, kas jau bija pilsoniska partija. 3. Saeimā tā ieguva 2, bet 4. Saeimā 3 mandātus. Arī tik daudz mandātu šī partija spēja iegūt tikai Margēra Skujenieka personības dēļ.

Pārāk izplūdušajā partiju sistēmā arī sākotnēji lielās partijas saruka un arvien pieradās klāt jauni reflektanti, kas vēlējās iekļūt Saeimā. To varēja labot, bet Saeimas sastāvs bija jau tā izraibināts, ka kādas sapratīgas, kaut minimālas balsu daudzuma kvotas noteikšana likās neiespējama. Saeimas likumdošanas darbu ar apzinātu obstrukciju uzsāka bez tam traucēt ievēlētie komunistu deputāti, kas gan apzīmēja savu frakciju sev izdevīgākajā vārdā, proti, par strādnieku un zemnieku frakciju. Kamēr sociāldemokrātu partija, kaut arī tikai ārējā paskata dēļ, komunistu neskaitāmās interpellācijas un prasības atbalstīja, tikmēr Skujenieks bija viens no galvenajiem komunistu atmasketājiem.

Kolīdz komunistu deputāts O. Jankuss uzsāka runāt par fašisma briesmām un diktatūras rēgošanos Latvijā, tā Skujenieks kāpa katedrā un kā vecs revolūcionārs teica: "Runāsim skaidru valodu. Vai jūs nestāvat par diktatūru? Ja jūs stāvat par diktatūru, tad esat konsekventi un neuzstājaties ne pret kādu diktatūru. Ja jūs stāvat par diktatūru vienā veidā, tad jums nav morālistisku tiesību uzstāties pret diktatūru kādā citā veidā. Pret diktatūru var būt tikai tas, kas noteikti stāv par demokrātisku iekārtu."51) Un, atbildēdams komunistu deputātiem par it kā notikušu strādnieku vajāšanu, kur viņi tikko bija noorganizējuši politiskus streikus un nekārtības, Skujenieks teica: "Nu

rodas jautājums, vai Latvijas demokratiskajā valstī ir pielaižamas komūnistiskās kustības vajāšanas, vai nav pielaižamas. Mana dziļākā pārliecība ir tā, ka ir ne tikai pielaižams, bet tas ir nepieciešami jā dara. Demokrātija nedrīkst būt vārgulis, nespēcīgs un glēvs, kas ļauj sev uz galvas mīt un sevi izmantot. Nē, arī demokrātijas pienākums ir sevi aizstāvēt un aizstāvēt pret katru, kas tai draud ar briesmām."

Vērsdamies tieši pret komūnistu pagrīdi Latvijā, Skujenieks teica: "Mani kungi, jūs saņemat naudu no Krievijas." Atskatot naidīgiem starpsaucieniem, viņš piebilda: "Es nedomāju tieši kādu personīgi, bet tie, kas jūsu vārdā strādā tautā, tie nav strādnieki, bet ir algoti politiķi, kuŗi strādā saziņā ar jums un kuŗi no kādas ārvalsts saņem atalgojumu. Mani kungi, ja tas tā ir, tad runāt šeit pamācošus vārdus ārējās politikas jautājumos — ir ņirgāšanās."51)

Pie šīs Skujenieka runas tādēļ vien bija ilgāk jāapstājas, paturot vērā to, kādu likteni viņš piedzīvoja Baigajā gadā, padomju iebrucējiem uzmetoties par stāvokļa kungiem Latvijā.

Pakavēsimies tādēļ pie Skujenieka 1929. gada 22. janvāra runas noslēguma. Kā šeit, tā citās viņa parlamentārajās runās viņš izcēlās kā statistiķis, pie tam tāds, kam nebija jāuzšķir statistiskās gada grāmatas, bet kas no galvas visu svarīgāko zināja.

Vērsdamies pret komūnistu deputātu interpellāciju, Skujenieks vēl piebilda: "Gribu pāris vārdus teikt arī par iekšējo politiku. Jūs ļoti patētiski runājat par mūsu strādnieku saimniecisko stāvokli. Bez šaubām, Latvijas strādnieku stāvoklis ir grūts, tomēr tas nav tik grūts, kā jūs to tēlojat. Jūs teicāt, ka mūsu strādnieku algu līmenis ir uz pusi — pat vairāk — zemāks par šo līmeni, kāds bija pirms kara. Ja jūs runājat par šo tematu, tad jums gan vajadzēja vispirms iepazīties ar šo jautājumu, un ja jūs ar to būtu pamatīgi iepazīnušies, tad es nezinu, vai jūs vēl teiktu, ka ir tāds stāvoklis. (Starpsaucieni.) Jūs minat statistisko gada grāmatu, ko es esmu sastādījis. Ja jūs gribat, lai es ņemtu palīgā šo statistisko gada grāmatu, tad es jums arī varu minēt dažus skaitļus. Latos rēķinot, mūsu laukstrādnieku algas pirms kara bija caurmērā 375 lati, bet tagad ir 555 lati. Tātad kā reālā, tā faktiskā alga ir lielāka. (Starpsaucieni.) Ja jūs runājat par pilsētas strādniekiem, tad pilsētas strādnieku reālā alga pašlaik ir par 4 punktiem zem pirmskara līmeņa, bet nevis uz pusi. (Starpsaucieni). Tie ir ļoti precīzi skaitļi. Es domāju, ka uz to statistiku, kuŗu jūs šeit minējat, neviens nevar paļauties.

Viens no iepriekšējiem runātājiem teica, ka strādniecība stāvot par SSSR un galvenokārt tikai tamdēļ, ka mums blakus ir Krievija un, ka tikai pateicoties Krievijai, var pie mums pastāvēt demokrātiska iekārta: ja šīs Krievijas nebūtu, tad demokrātiskā iekārta pie mums nevarētu pastāvēt. Kungi, es jau aizrādīju uz piemēru Revelē. Jūs visi zināt, ka tur demokrātisko iekārtu apdraudēja (1924. g. decembrī, ar iesūtītu apvērsuma rīkotāju triecienpulku. Aut.) taisni tie cilvēki, kas bija iebrakuši no SSSR. Taisni tie cilvēki gribēja gāzt šo demokrātisko iekārtu.

Jūs, kungi, zināt, ka Vakareiropā pastāvēja demokrātijas — un labi izkoptas demokrātijas — arī tad, kad Krievijā valdīja patvaldība. Tātad Krievija nav tā, kas noteic mūsu valsts iekārtu, kas noteic Vakareiropas tautu dzīves veidu un viņu politiskos centienus un sasniegumus. Tie izaug no pavisam citiem apstākļiem

Mēs gribam stiprināt demokrātiju. Pēc manas pārliecības tikai stiprinātā demokrātijā strādniecība varēs sasniegt to, ko viņa ir sasniegusi Eiropā un citās pasaules kultūrālajās zemēs, kur strādniecības dzīves līmenis ir visaugstākais, bet nav tik zems, tik nospiests un tik nebrīvs kā tanī valstī, kuŗu jūs uzstādāt par mērķi tumšākajiem un neizglītotākajiem Latvijas strādniekiem."52)

Šī runa nokaitināja kā sociāldemokrātu A. Rudevicu, tā komūnistu L. Laicenu. Pēdējais steidzās kāpt Saeimas katedrā, lai pateiktu, ka Skujenieks te "aizstāvēja demokrātismu tā, kā to varētu aizstāvēt varbūt katrs fašists, bet ne sociālists, ne demokrats."53)

Vienalga, vai Skujenieks runāja par iekšpolitiku vai ārpolitiku, kā no komūnistu, tā no sociāldemokrātu kreisā spārna puses viņš uzdūrās mūžīgiem iebildumiem un naida izpauzumiem. Fricis Menders uzbruka reiz Skujeniekam šādiem vārdiem: "Arī ārējās politikas kurss, ko ar ļoti lielu sirsnību ieteic Skujenieks, — tas būs kaitīgs Latvijas nākotnei. Latvijas saimniecības atjaunošanai un līdz ar to, atļaujiet man jums teikt, nepieņemams arī Latvijas strādniecībai."54)

Ne vien savās runās un brošūrās Fr. Menders uzbruka Skujeniekam, bet 1926. gadā viņš iesūtīja vienu savu rakstu Dr. Rūdfam Hilferdingam, kas bija vācu sociālistu žurnāla *Die Gesellschaft* redaktors, un tur to turpināja.⁵⁵)

Skujenieka runas Satversmes Sapulcē un Saeimā iezīmē viņa spilgti politiskos vaibstus. Vispār parlaments bija Skujenieka kā tautas darbinieka īstā mājvieta. Jo drīzi to ievēroja latviešu prese un sabiedrība. Kolīdz bija kas sakāms par Saeimu vai jādod atskats par Satversmes Sapulces vēsturiskajiem lēmumiem, lielā prese griezās pie viņa. Arī Dr. Alfreds Bīlmanis, 1928. gadā sastādīdams plašo izdevumu par Latvijas republikas desmit pastāvēšanas gadiem (805. lp.), pamatrakstu par Latvijas parlamentiem lika uzrakstīt viņam. Nobeigdams rūpīgo pārskatu par pieciem Latvijas parlamentiem (viņš kā pirmo min jau Tautas Padomi), Skujenieks dod šādu izvērtējumu:

"Parlamentārā iekārta Latvijā ir jauna. Mums vēl trūkst tradīciju un piedzīvojumu, kuŗiem ir bagātas zemes ar vecu parlamentu. Tomēr arī pie mums vienmēr stiprāk iesakņojas tās parlamentārās ieražas, kuŗas vecās valstīs ir izrādījušās par derīgām."

Kaut arī raksta sastādīšanas laikā bija pagājuši tikai desmit valsts dzīves gadi, Skujenieks konstatē, ka "mūsu parlamentārajai iekārtai pēdējos gados izteic daudz pārmetumu. Tie atskan kā no kreisās, tā labās ekstrēmistu puses. Parlamentārās iekārtas vietā liek priekšā diktatūru. Ja arī nevar noliegt, ka parlamentārā iekārta pārdzīvo krīzi, tad tomēr ir nenoliedzams, ka valstīs ar augsti attīstītu kultūru vienīgā iespējamā valsts forma ir parlamentārā iekārta. Diktatūras var nodibināties un pastāvēt vienīgi tur, kur tautas plašās masas atrodas uz ļoti zema izglītības līmeņa un kur saimnieciskās attīstības pakāpe nav augsta. Tā tas ir Krievijā un dažās dienvidus zemēs. Turpretim Eiropas kultūrālajos rietumos un ziemeļos vienīgā iespējamā valsts iekārta ir parlamentārā, kuŗa ir pierādījusi, ka tā vislabāk prot nodrošināt sabiedrisko mieru un kārtību, ka tā vispilnīgāk pielaiž attīstībai brīvu ceļu un aizkavē pārmērības no valdošā vairākuma. Latvija pēc savas saimnieciskās struktūras un savu iedzīvotāju augstā izglītības līmeņa pieskaitāma Eiropas ziemeļu kultūrvalstīm un tālab tā var sekmīgi attīstīties tikai ejot arī turpmāk pa līdzšinējo ceļu. Tas Eiropas kultūras zemēs ir pārbaudīts un ir izrādījies par labāko. Arī pie mums tas desmit gadu laikā ir izrādījies par tādu, kas ved tautu un valsti uz priekšu."⁵⁶)

Marģeram Skujeniekam piekrita loma būt ne vien par likumdevēju visos piecos Latvijas parlamentos, kur viņš vispirms pielika savu roku Satversmes izstrādāšanā, kā arī valsts iekš- un ārpolitiskā kursa nosprausānā, bet vēlāk viņam piekrita uzdevums sastādīt divi Latvijas valdības.

Pirmā no tām nodibinājās ar viņu kā ministru prezidentu 1926. g. 17. decembrī, otrā 1931. g. 6. decembrī. Kā itin visas parlamentārā laika vadības, tā arī šīs bija koalīcijas valdības. Saeimas sastāvs bija pārāk raibs, lai tas būtu citādi. Ja 1926. gada Skujenieka valdība ieguva 52 uzticības balsis, tad tas puslīdz izvērtās par "normālo vairākumu".

Skujenieka pirmā valdība noturējās savās pilnvarās trīspadsmit mēnešus. Viņš uzņēmas arī iekšlietu resora vadību, kas toreizējā politiskā saspīlējuma brīdī bija svarīgi. Šī bija tā sauktā "kreisā valdība", jo sociāldemokrāti ar centru un dažu mazākuma tautību partijām panāca toreiz tās sastādīšanu. Par izglītības ministru Skujenieks aicināja Raini, kas šo amatu uzņēmas ar manāmu gandarījumu, ka viņa kandidātūra augstākajiem valst amatiem bija palikusi paēnā. Ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns un finanču ministrs Voldemārs Bastjānis bija ne vien veci viņa centienu biedri, bet katrs savā resorā arī ar kvalifikāciju. Tieši tam Skujenieks allaž piegriezta vērību.

Ja nu Cielēns pieraksta šai "kreisajai valdībai" demokrātijas sargāšanas lomu, tad tas gan ir pārspīlēts piedēvējums tai. Parlamentārās dzīves pirmajos gados demokrācija Latvijā vispār nebija apdraudēta.

Skujenieka valdība atkāpās 1928. g. janvārī, jo ar Demokrātiskā centra izstāšanos, tai pietrūka vairākuma.

Ja savu pirmo valdību Skujenieks sastādīja, būdams mazinieks, tad viņa otrās valdības laikā viņš ar Progresīvās apvienības dibināšanu bija pievirzījies pilsoņiem krietni tuvāk. Otrā Skujenieka valdība nodibinājās 1931. g. 6. decembrī, palikdama amatā piecpadsmit mēnešus un septiņpadsmit

dienas. Ar Ata Ķeniņa izvēlēšanos par izglītības ministru, šis Skujenieka kabinets sacēla kājās sevišķi vācu mazākuma tautību. Skujenieks pats turpretim pāris gadus agrāk bija izcēlies ar savu toleranci tieši pret vācu mazākuma tautību.

Eiropas zemju vācu minoritāšu kongresā, kas 1927. g. jūlijā notika Rīgā, Skujenieks kā toreizējais ministru prezidents izteica daudz atzinīgu vārdu vācu tautības piederīgiem Latvijā.⁵⁷ Turpretim Atis Ķeniņš bija tieši šīs tautību daļas viskrasākais ienaidnieks, kas izpaudās viņa ievadītajā izglītības politikā.

Skujenieks bija paradis dot ministriem vislielāko rīcības brīvību, un, kā liecina Bastjānis savās atmiņās par savu darbību finanču ministrijā, tad Skujenieks, kaut arī dažkārt lika saprast savu nostāju un bija visnotaļ apdomīgs, tad tomēr parasti savas valdības tiešā resora vadītāja priekšlikumam piekrita.

Bet ar 1931. gadu, ja ne pat agrāk, Skujenieka politiskajos uzskatos notika lūzums. Tas skāra arī viņa nostāju pret mazākuma tautībām un to saimniecisko iespaidu Latvijā. Ja arī tas tieši nevērsās pret Baltijas vāciešiem, tad viņš bija diezgan manāmi ierauts tanīs emocionālajos nacionālisma uzplūdos, kādi trīsdesmitajos gados parādījās Latvijā. "Vienmēr skaidrāk un noteiktāk redzams," izteicās Skujenieks kādā savā 1931. gadā rakstītā rakstā⁵⁸), "ka Latvija vienā ziņā spilgti atšķiras no visām pārējām jaunajām valstīm. Latvijas valstij nav nacionālas pašapziņas, nav nacionālas politikas. Kopš 1925. gada absolūti nekas nav noticis latvietības stiprināšanai, bet tanī pašā laikā sistēmiski, neatlaidīgi drupināts jau iegūtais un rezultātā noteicošais vārds mūsu valstī pieder atsevišķiem svešautiešiem." Tas maz ko atšķīrās no galēji labā spārna uzskatiem.

Drīzi pēc tam viņš kļuva ministru prezidents un viņam nelikās vietā iebilst pret dažām represijām, kādas izdarīja Atis Ķeniņš izglītības laukā pret mazākuma tautībām. Viss tas gāja tieši pretējā virzienā, kādu bija nospraudis Rainis, būdams izglītības ministrs Skujenieka pirmajā valdībā.

Ceturtajā Saeimā krasākie mazākuma tautību apkaņotāji nenāca vairs no labā spārna, bet no Demokratiskā centra puses. Visā latviešu sabiedrībā, bet sevišķi tanī jaunatnē, kas bija uzaugusi neatkarības laikā, patriotisma strāvojumi sāka iet roku rokā ar apzinātu attiecību saasināšanu ar minoritātēm.

Parlamentārisma sistēma pēdējās Saeimas laika nebija vairs tik stabila kā iepriekšējo Saeimu laikā. Bija redzams, ka partiju veikalos sapītās partijas meklēja sev kādu izeju, sīkās partijas baiļojās vispār par savu eksistenci, septiņvīru komunistu frakcija ar savām nemitīgajām obstrukcijas runām grāva Saeimas prestižu un kavēja saprātīgu likumdošanas darbu. Arī Skujenieka nodibinātā Progresīvā apvienība, kuŗai Saeimā bija trīs deputāti, nevarēja cerēt uz kādiem drošiem panākumiem. Marģers Skujenieks gan bija tautā populārs un saņēma vēlēšanās visvairāk talonu no citiem sarakstiem, tomēr politiskajā cīņā laukā tas vien nesolīja panākumus, jo gandrīz visa neatkarības laiku politisko partiju sistēmai bija uzbūvēta uz saimniecisku interešu bāzes. Par sociāldemokrātiem teica, ka tie aizstāvēt strādnieku, Zemnieku savienība lauksaimnieku, Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija jaunsaimnieku, Demokratiskās centrs ierēdņu intereses u.t.t. Par Progresīvo apvienību balsoja lielāko tiesu tā intelliģences daļa, kas aizstāvēja radikālos demokrātijas principus, kā arī daļa laukstrādnieku. Bet arī tā bija mainīga vēlētajū masa.

Daudzi redzami latviešu politiķi, kas likumdošanas darbam deva daudz, kā V. Zāmuēls, O. Nonācs, A. Bergs, K. Dišlers, J. Purgals un citi neiekļuva parlamentārajā darbā neizdevīgās partiju struktūras dēļ, kaut arī viņu vārds bija pazīstams un viņu spējas atzītas. Turpretim, izmantojot vēlēšanu likuma tehniskas priekšrocības vai lielo partiju līderu patmīlīgus aprēķinus, Saeimā arvien vairāk iekļuva cilvēki ar pavāju kvalifikāciju.

Marģeram Skujeniekam radās nodoms pirms piektajām Saeimas vēlēšanām apvienot visas latviešu centra partijas. Tas viņam neizdevās. Ne jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas līderis Ād. Bļodnieks, ne Demokratiskā centra J. Breikšs, nedz Latgales zemnieku progresīvās apvienības līderis Jēzups Trasuns neatsaucās. Pēc tam, kā liecina skolotājs Hermanis Kreicers, kas piederēja Progresīvās apvienības centrālajai valdei, Skujenieks sāka rezignēt.⁵⁹ Kad 1934. gada pavasarī

viņa partijas valde skubinājusi viņu braukt uz laukiem un aģitēt par Progresīvo apvienību, Skujenieks izvairījies to darīt. Viņš, kā saka zinātāji, neesot sevi uzskatījis par veiklu mītiņu runātāju. Rakstura ziņā viņš bija diezgan noslēgts. Vēlēšanu kņada viņu atbaidīja. Daudz tuvāk viņam stāvējusi grāmatu pasaule, teorētiskas pārrunas un parlaments ar lietišķu darbu.

Pazīstot Marģeru Skujenieku kā stingru demokrātu, bieži jautāts, kā tas bija iespējams, ka viņš atsaucās Kārļa Ulmaņa aicinājumam, atbalstīt viņa izdarīto 1934. g. 15. maija apvērsumu, uzņemoties pie tam ministru prezidenta amatu. Par apvērsuma nodomu viņš bija laikus informēts. To apstiprina Cielēns un tikko minētais Kreicers.⁶⁰)

Skujeniekam rūpēja jaunas satversmes un vēlēšanu likuma izstrādāšana. Šīs pārdomas un lēmums viņam neradās paša dibinātās partijas, bet tikai valsts interešu dēļ. "Ja mēs savuniecīgo skaitu pat divkārtotu," norādīja Skujenieks saviem Progresīvās apvienības tuvākajiem darbiniekiem, "viss paliktu pa vecam — tā pati ierastā valdību gāšanu un celšanu spēlīte, vietu un naudas gādāšana saviem cilvēkiem un organizācijām, valsts pīrāga dalīšana. Ne šī, ne nākamā Saeima nekā nedotu: sociālisti pārāk konservatīvi turas pie sava kreisuma un baidās kļūt reakcionāri, pilsoņi iestiguši sīkmanībā un veikalošanā. Ja negribam tikai zvejot balsis, ja skatāmies dziļāk un tālāk, tad nevaram šo nelāgo īstenību ignorēt."⁶¹) Tāds, lūk, bija viņa slēdziens.

Arī par tālāko pastāsta Hermanis Kreicers: "Skujenieka vārdam bija laba skaņa visos nogrupējumos, sevišķi liberālajā pilsonībā. Tāpēc viņa piedalīšanās apvērsumā, tā rīkotājiem šķita, visai nozīmīga. Šā vai tā, viņš apvērsumam deva savu svētību. Ir latvieši, kas viņam to nepiedod.

15. maija kabinetā Skujeniekam bija piešķirts liels postenis, — viņš bija prezidenta Ulmaņa biedrs, tātad otrā vietā valdības sastāvā. Bet īstenībā viņš kabinetā bija gandrīz nulle. Enerģiskais, darbīgais Ulmanis interesējās par visu, kārtoja visu pats. Ministri bija tikai viņa norādījumu īstenotāji. Tā nu iznāca, ka prezidenta biedram nebija nekā ko darīt. Viņu iecēla par Sporta komitejas priekšsēdi, un draugi vīpsnāja, ka viņam uzticēts svarīgs un goda pilns uzdevums — atklāt futbola un riteņbraucēju sacīkstes. Jā, Marģeram nu esot piešūta bārda, teica sarkastiski. Arī Skujenieks pats redzēja, ka iegrozīts kabinetā vairāk "dekorācijai", varētu arī teikt, ka bija "nolikts uz ledus."

Viena saruna, kas bija Kreiceram ar Skujenieku, sevišķi raksturīga un attēlo īstenību.

"Gadījās nejauša, īsa satikšanās," atstāsta Kreicers.

"Kā jums iet?" apvaicājos.

"Kā dzen, tā iet," Skujenieks atbildēja ar rezignētu smaidu.

"Un, kā tad dzen?"

"Taisnību sakot, nedzen nemaz."

"Tad iznāk, ka neiet ar' nemaz."

"Tā iznāk gan."⁶²)

Vispār šis Kreicera raksts, kas iespiests *Daugavas Vanagu Mēnešrakstā* nozīmīgs, jo satur aculiecinieka liecības par šo latviešu valstsvīru, viņa politiskās darbības pēdējo cēlienu un visbeidzot bojā eju.

Nebija gan gluži tā, ka Skujeniekam autoritārajā valdībā būtu likts teikt vienīgi runas sporta laukumos. Tradicionālā draudzība ar Igauniju deva viņam iespēju tikties ar igauņu valstsvīriem K. Ēnpalu un prof. A. Pīpu, nostiprinot tuvināšanos pēc Baltijas antantes nodibināšanas.

Sadarbība ar igauņu ārlietu ministru K. Selteru, ļāva pēdējam par viņu izteikties sevišķi atzinīgi: "Ministrs Skujenieks atstāja pamatīga valstsvīra iespaidu. Kā Skujenieks, tā Einbergs bija valstsvīri, kas darītu godu jebkurai Eiropas valdībai. Skujenieks gan bija parasti skops vārdos, bet apbrīnojami precīzs."⁶³)

Sākuma gados Skujenieks vadīja Ulmaņa autoritārajā valdībā t.s. mazo kabinetu, ar ko saistījās likumdošanas melnais darbs.

Kad Kārlis Ulmanis 1936. g. 14. aprīlī pārņēma no prezidenta Kvieša Valsts prezidenta amatu, Skujeniekam kā ministru prezidenta vietniekam lika teikt apsveikuma runu. Skujenieks izmantoja šo gadījumu, lai prezidentam Ulmanim atgādinātu jaunas satversmes došanas nepieciešamību.

Ulmanim tas nepatika. Šo prasību Skujenieks atkārtoja, jo tikai ar to, ka 1934. gada 15. maijā viņš bija saņēmis apvērsuma rīkotāja solījumu par jaunas, Latvijas apstākļiem piemērotākas satversmes došanu, viņš vispār ļāva sevi iesaistīt autoritārajā valdībā. Kad Skujenieks savu prasību katēgoriski atkārtoja, Ulmanis satversmes vietā solīja Skujeniekam uzdāvināt par valsts līdzekļiem vēl otru auto mašīnu. Skujenika atbilde bija, ka viņš nav piekukuļojams. Sarunu viņš nobeidza vārdiem: "Esmu diezgan pazemojies, vairāk ne."

Nesagaidījis solīto valsts satversmi un nespēdams samierināties ar Vadoņa personības kultu, Skujenieks izstājās no Ulmaņa valdības. *Valdības Vēstneša* 1938. g. 9. februāra nr. parādījās šāda satura LTA ziņojums: "Ministru prezidenta biedrs M. Skujenieks lūdzis Valsts un ministru prezidentu viņu, neapmierinošā veselības stāvokļa dēļ, atbrīvot no amata. Valsts un ministru prezidents M. Skujenika lūgumu ievērojis."⁶⁵)

Faktiskā atbrīvošana notika dienu vēlāk, t.i. 10. februārī.

M. Skujenieks pēc tam atgriezās Valsts Statistiskās pārvaldes darbā.

Kaut arī radikāli pārgrozītā situācijā. Skujenieks mēģināja vēl arvien kaut ko darīt demokrātiski parlamentārās iekārtas atjaunošanas labā. Viņš nestāvēja šinī jaunajā pozīcijā pie tam gluži viens. "Marģers Skujenieks inspirēja kaŗa ministru Jāni Balodi pret darbībai prezidentam Ulmanim," liecina bij. sabiedrisko lietu ministrs Alfreds Bērziņš. Ar "pretdarbību" gan bija jāsaprot šinī gadījumā ģenerāļa Baloŗa atgādinājums prezidentam Ulmanim, ka viņš jūtas līdzatbildīgs apvērsuma rīkošanā un no šīs līdzatbildības nevar tikt atbrīvots, iekams nav stājusies spēkā solītā jaunā satversme.⁶⁷) Ar ģenerāli Balodi viņa stājā un prasībās solidarizējās bez tam satiksmes ministrs Bernhards Einbergs. Viņiem abiem aizmugurē stāvēja kalpakieŗi, kas savā vairumā bija neapmierināti ar Vilhelma Muntera izraudzīšanu par ārlietu ministru.

Principiālās skaidrības labad atliek jautāt, vai iesaistoties 1934. g. 15. maijā Ulmaņa valdībā Skujenieks beidza pastāvēt kā demokrats. Par demokrātiju viņš taŗu visu savu mūŗa laiku bija stāvējis un cīnījies.

Ja ieklausāmies viņa runās, kas teiktas oficiālos brīŗos pēc 1934. g. 15. maija, tad gandrīz pie tāda uzskata varētu nonākt. Cik katra rinda toreiz iespējamos rakstos, kas ņemtas no viņa reŗimam pieskaŗotajām runām, atsedz īsti viņa pārliecību vai atkāŗto tikai valdības noteikto "ģenerāllīniju", dažādi izvērtējama. Sociāldemokratu dogmatisms un pāŗejo partiju polītiskā dekadence viņam, protams, rieba. Ka valsts dzīves gājumā nepiecieŗama kāda korrektūra, arī par to viņš bija domājis. Bet šai korrektūrai valsts dzīves gājumā, kaut īslaicīga apvērsuma ceļā, vajadzēja drīzāk demokratijai nodroŗināt stabilitāti un pienācīgu vietu.

Jau 1917. gadā, uzņemoties *Brīvā Strēlnieka* redaktora pienākus, viņš bīstama polītiska sastrēguma brīdī taŗu vēlējās glābt, kas vēl glābjams. Kaut arī viņš toreiz palika tukŗām rokām, tad viņš bez cīņas negribēja noiet malā. Arī pēc 1934. g. 15. maija viņš palika tukŗām rokām, lai gan radās apņēmība ko nepiekāŗīgi prasīt.

Viņš bija paradis iet arī pa neērtāko ceļu, vai arī akceptēt kompromisu, bet tikai ne kapitulēt pārliecības lietās.

Baigs bija viņa mūŗa pēdējais cēliens. Neskatoties uz to, ka viņš nebija vairs valdības loceklis, padomju vara viņu pakļāva mājas arestam, čekista cieŗā uzraudzībā. Sākusmā vēl viņam pieŗķīra pilnu kustības brīvību, bet stingrā uzraudzībā. Pagāja nedaudz nedēļu un viņu apcietināja.

Pateicoties poļu diplomātam Jozefam Čapskim, mums zināms viņa tālākais liktenis. Pēc deportācijas 1940. gada vasarā Skujenieks nonāca Butirku un kādu laiciņu Lubjankas cietumā Maskavā. Padomju tribunāls piesprieda viņam nāves sodu. Līdzīgs sods bija piespriests minētajam poļu diplomātam. Viņus vadāja no viena cietuma uz otru, bet Čapskis var pat uzrādīt Skujenika cietuma kameras numuru Lubjankā (nr. 13.) Viņu iepazīŗšanās, varētu pat teikt — draudzība, nodibināŗās nāvinieku kamerā.

Poļu diplomāts no pirmā brīŗa ievēroja, ka liktenis savedis viņu kopā ar izcilu personību. Savā vēlāk publicētajā atmiņu grāmatā *Na neludziej ziemi* (Necilvēcīgajā zemē), kas sarakŗtīta poliski, bet tulkota angļu un vācu valodā, Jozefs Čapskis piemin ŗi latvieŗu valstsvīra amatus un arī to, ka

Skujenieks bijis Poļu-Latviešu tuvināšanās biedrības priekšnieks. Viņš uzzinājis no sava likteņbiedra pat to, ka Skujenieks savā jachtā apmeklējis Skandināvijas valstis, kurp tiekušās arī viņa politiskās ieceres un kas pastiprinājis viņa rietumu kultūras valstu orientāciju. Poļu diplomāts apbrīno šī latviešu valstsvīra noblessi, ko konkrētā gadījumā viņš piedzīvojis un redzējis drausmīgajā padomju cietumā. Jozefs Čapskis ir aculiecinieks Marģera Skujenieka nošaušanai 1941. gada jūlijā Lubjankas cietumā, jo viņš no blakus kameras dzirdēja, kā viņu aizved nakts stundā uz neatgriešanos.⁶⁸)

Ja desmitiem tūkstošu latviešu deportācijas pieminētas, tad līdz šim mazāk aprakstītas valstsvīru, virsnieku un citu latviešu nošaušanas, kas kā tikko redzējām, sākās jau agri, tūliņ pēc Baltijas valstu pievienošanas Padomju Krievijai.

Ar to varētu nobeigt šī izcilā latviešu tiesību cīnītāja, demokrata un valstsvīra mūža aprakstu, ja nebūtu vēl jāpapildina dati ar neatkarības laikā viņa sarakstītām vai rediģētām grāmatām, kuŗu vērtība vēl arvien nav zudusi.

Te pirmā vietā minams viņa standartdarbs *Latvija, zeme un iedzīvotāji*, kuŗa pirmais izdevums parādījās 1920. gadā (sarakstīts gan pirms tam) un vēlākie, papildinātie izdevumi 1922. un 1927. gadā (pēdējais ar 752 lp.). Dodams pārskatu par Latviju tās pastāvēšanas pirmajos 10 gados, viņš laida klajā darbu *Latvija no 1918. līdz 1928. gadam*. Tai pa pēdām 1929. gadā iznāca *Latvija starp Eiropas valstīm*. Vienreizēja nozīme bija viņa 1930. gadā sarakstītajam pētījumam *Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā*. Ar viņa vārdu saistās krietni daudz Valsts Statistiskās pārvaldes izdevumu.

Tam visam pievienojas vēl prāva virkne rakstu avīžniecībā, sākot ar mazinieku jau 1917. gadā izdoto *Strādnieku Avīzi* un viņa prāvo rakstu pūru neatkarības laikā.

Latviešu kultūras dzīvei un valsts jauncelsmei Marģers Skujenieks devis neparasti daudz paliekamu darbu un nebeidzamas mīlestības pierādījumu tēvzemei.

VĒRES UN PASKAIDROJUMI

1. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā* 1. sējums, 143. lp.
2. *Tēvija*, 1905. g. 22. jūn. 25. nr.
3. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1936. g. 7./8. nr., 93. lp.
4. *R.L.B. Konversācijas vārdnīca*, 82. burtnīca, 3910. lp.
5. *Rigasche Rundschau*, 1932. g. Sk. interviju "Frau Luise Skujeneek erzaehlt."
6. *Valdības Vēstneša* 1927. g. 274. nr. ar Saeimas 1927. g. 2. dec. sēdes aprakstu, kuŗā runājis M. Skujenieks.
7. Padomju vēstures grāmata *LKP 25 gadi* uzrāda Pētera Stučkas atgādinājumu Marģeram Skujeniekam no viņa jaunības dienām, kad viņš ar savu balsojumu sekmējis Latvijas Sociāldemokratijas pieslēšanos Krievijas soc. dem. partijai.
8. Voldemārs Bastjānis, *Dzīves straumē* (Dr. Emīla Ogrīņa apgādā, Stokholmā, 1970), 142.-143.lp.
9. M. Skujenieks, *Latvija, zeme un iedzīvotāji*, 3. izd. (Rīgā, 1928), 737. lp., piezīme.
10. F. Cielēns, *Laikmetu maiņā I*, 144. -145. lp.
11. turpat, 236. lp.
12. V. Bastjānis, *Dzīves straumē*, 144. lp.
13. *Burtnieka pūrs*. Studentu rakstu krājums. Pirmais bērumis, 123., 134. 138.lp.
14. M. Skujenieka norāde uz J. Amicus brošūru: *Der Nationalitaetenhader in allgemeinen und in den Ostseeprovinzen im besonderen*. Riga, 1913.
15. Apskatot J. Amicus brošūru, turamies pie Skujenieka citātiem.
16. M. Skujenieks, *Nacionālais jautājums Latvijā*, 71. un 113. lp.
17. turpat, 141. lp.
18. turpat, 125. lp.

19. turpat, 218. u.c. lp.
20. turpat, 268. lp.
21. turpat, 269. lp.
22. F. Cielēns, *Laikmetu maiņā*, 421. lp.
23. *Valdības Vēstnesis*, 1926. g. 20. dec. 287. nr.
24. M. Skujenieks, *Latvija, zeme un iedzīvotāji*, 3. izd., 737. lp.
25. *Brīvais Strēlnieks*, 1917. g. marta nr.
26. *Pēc Latviešu strēlnieku vēstures* 1. sēj., Prometeja izdevumā (Maskavā, 1928. g.), 138. lp.
27. turpat, VI lp.
28. turpat, 566. lp.
29. turpat, 598. lp.
30. *Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā 1917*. Dokumenti un materiāli (Rīgā, 1957), 519. lp.
31. turpat, 574. lp.
32. *Latviešu strēlnieku vēsture*. Izd. Zinātne (Rīgā, 1970. g.), 86. un 101. lp.
33. *Brīvais Strēlnieks*, 9.(116.) nr.
34. *Burtnieks*, 1930. g. 8. nr., 705. lp.
35. M. Skujenieks, *Latvija, zeme un iedzīvotāji*, 3. izd., 738. lp.
36. *Sauksme*, mēnešraksts, 1946. g. 28.-31. nr., 56.-57. lp. Sk. Jūlija Druvas rakstu.
37. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados*, 61. lp.
38. Rakstu krājums *Jānis Čakste*, 1 12. lp.
39. Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 47.-49. lp.
40. Rakstu krājums *Jānis Čakste*, 133. lp.
41. Aleksandra Liepiņa (Bazelē) 1919. g. 15. apr. rakstīta vēstule. Glabājas grāmatas autora archīvā.
42. Atmiņu krājums *Jānis Balodis*, 77. un 80. lp.
43. Tautas Padomes protokoli, 467.-468. lp.
44. *Valdības Vēstnesis*, 1937. g. 31. maija 118. nr.
45. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1921. g. 20. sept. sēde, sk. 1303.-1309. lp.
46. 1. Saeimas stenogrammas, 1925. g. 20. maija sēde, 765.-767. lp. (teksts saīsināts).
47. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1922. g. 14. jūn. sēde, 1861.-1862. lp.
48. turpat, 1862. lp.
49. V. Bastjānis, *Demokrātiskā Latvija* (Stokholmā, 1966. g.), 127.-128. lp.
50. turpat, 128. lp.
51. Saeimas 1929. g. 20. janv. sēdes stenogramma, 34.-36. sleja.
52. turpat, 35.-36. sleja.
53. turpat, 43. sleja.
54. Fr. Menders, *Austrumeiropas savienotās valstis* (Rīgā, 1926. g.), 11.-12. lp.
55. *Die Gesellschaft* (vācu soc. dem. žurnāls), 1926. g. 6. nr, Sk. Fr. Mendera rakstu "Randstaaten-Problem".
56. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados* (Rīgā, 1928. g.), Dr. A. Bīlmaņa redakcijā, 64. lp.
57. *Pēc Latvija* 1927. g. 10. jūl. 1720. nr., kur norādīts uz *Rigasche Rundschau*.
58. *Jaunākās Ziņas*, 1931. g. 21. marta nr.
59. Grāmatas autora saruna ar Hermani Kreiceru Čikagā 1971. g. 18. jūnijā.
60. Sal. ar F. Cielēna *Laikmetu maiņā II*, 502.-503. lp. Arī: H. Kreicera raksts *Daugavas Vanagu Mēnešraksta* 1966. g. 4. nr., 12. lp.
61. turpat, 12.-13. lp.
62. turpat, 13. lp.
63. Grāmatas autora saruna ar Igaunijas bij. ārlietu ministru Kārli Selteru 1956. gadā Tībingenā, Vācijā.
64. Saruna ar Hermani Kreiceru Čikagā 1971. gadā.
66. Grāmatas autora saruna ar Alfredu Bērziņu 1973. gada novembrī Katskiļos, PBLA kopsēdes laikā.
67. Elvīras Balodes 1940. gada aprīļa vēstule sūtņa Ēķa kundzei, kas izsūtīta slepeni caur Francijas sūtniecību Rīgā uz Bukarestu. Grāmatas autora archīvā.
68. Joseph Czapski, *Unmenschliche Erde* (Ķelne-Berlīne, 1967. g.), 264. -266. lp.

Prezidents Gustavs Zemgals

PREZIDENTS GUSTAVS ZEMGALS

Politiķis bez godkāribas.

Vai vispār tā kaut kas iespējams? Nekļūdīsimies, ja šinī gadījumā tam noticēsim. Un, ja būtu vietā par godkāri tomēr runāt, tad tikai tādā izpratnē, ka draugu pierunāts, Zemgals galu galā uzņēmās svarīgus valsts amatus. Kolīdz tas notika, tad gan zināma godkāre lika viņam saprast, ka amati taču atbildīgi un cienīgi jāpilda.

Gustavs Zemgals piedzima tanī laikā, kad latvieši vēl pazina daudzbērnu ģimenes. Viņš dzimis 1871. gada 12. augustā Džūkstes pagasta Odiņu mājās kā amatnieka Jāņa Zemgala jaunākais dēls. Jānim un Grietai Zemgaļiem bija seši bērni, trīs dēli un trīs meitas, pie kam Gustavs bija pastarītis.

Jau tas vien, ka tēvs bija amatnieks, iezīmēja Gustava Zemgala tālākos mūža ceļus. Kaut arī viņš kļuva tiesībnieks, tad līdztekus tam viņa skats un sabiedriski saimnieciskā darbība pievērsās amatniecībai. Tomēr arī tas sākās ar sākotnējo lauku dzīvi. Tēva ģimene jau agri pārcēlās uz Aizputes Upesmuižu, kur dēls Gustavs sāka mācīties Sakas pagasta skolā. Lauku jaunatnes tālāka skolu gaitas raksturo tas, ka mātei bija jādod dēlam līdzī maizes un kartupeļu kule. Pieticīgais uzturs un pašaurā gulvieta rūdīja jauno censoni tālākajām dzīves gaitām.

Uzsākot ģimnazijas apmeklēšanu, apstākļi manāmi grozījās. Viņš varēja apmesties vecākā brāļa Roberta ģimenē, kas ar centību īsā laikā bija ieguvis turību. Arī vēlāk, pēc pabeigtajām studijām, Gustavs Zemgals palika cieši saistīts ar brāļa Roberta ģimeni, kā arī ar brāli Jāni, kas savukārt prata parādīt savas spējas. "Džūkstes namdaļa dēli," saka Pāvils Gruzna, "bija izcila parādība toreiz vēl tik maz latviskajā Rīgā."¹⁾

Studējams Maskavā tiesību zinātnes, Gustavs Zemgals pelnījās ar privātstundu pasniegšanu. Latviešu studentiem krievu ģimenēs bija labs vārds un tos kā apdāvinātus palīgskolotājus tieši meklēja. Zemgalam likās pareizi vēl laikus nokārtot kaņādienestu, kādēļ pirms valsts eksāmeniem viņš pieteicās par savvaļnieku armijā, kādu ceļu pirms viņa bija izvēlējis arī Andrejs Pumpurs. Kolīdz pusotra gada laikā bija nobeigts dienests, Zemgalu ieskaitīja par rezerves leitnantu (praporščiku). Viņa dienesta pakāpi krievu un japāņu kaņā laikā pacēla līdz kapitānam.

1899. gadā, nobeidzis Maskavas universitāti ar cand. jur. gradu, viņš pārnāca uz Rīgu par advokāta palīgu pie zv. adv. V. Beķera. Ar advokāta biroju vien nepietika. Jau studiju laikā viņš bija sapazinies ar jaunstrāvnikiem, kas iešķīla viņa prātā progresīvu domu dzirkstis. Nonācis Rīgā, viņš vēroja strādnieku un amatnieku ceņšanos uzlabot savu sociālo stāvokli. Tas viņu neatstāja vienaldzīgu. Arī Rīgas strādnieki pieskaitīja Zemgalu radikālajai intelligēncē, kas tiem stāvēja tuvāk.

Vienā rāvienā viņš izšķīrās par divi lietām. Vispirms viņš vēlējās sekmēt Rīgas strādnieku pašdarbību un izglītības centienus. Tas viņu saveda kopā ar Jonatana biedrību Pārdaugavā.

Kas īsti bija šī biedrība ar tik dīvainu nosaukumu?

Jonatana biedrība bija reģistrēta oficiāli kā bēņu un slimības palīdzības biedrība. Līdzīgi sātības biedrībai Auseklis, arī Jonatana biedrību bija dibinājuši fabriku strādnieki. 1905. gadā tai bija jau 3000 biedru. Kad 1901. gadā Zemgals ļāva sevi ievēlēt par šīs biedrības priekšnieku, tās biedru skaits bija daudz zemāks, kādēļ savi nopelni Jonatana biedrības straujā izaugsmē piekrita arī viņam. Kā liecina Indriķis Rītiņš, tad Zemgals "ieguva strādnieku aprindās daudz piekritēju ar savu objektīvo biedrības lietu vadīšanu un biedrības elementārskolas attīstības veicināšanu. Viņa darbības laikā Jonatana biedrība pabeidza celt jauno skolas namu ar četru klašu telpām un pieņēma vēl ceturto skolotāju — Juri Plāķi (vēlāko profesoru)."²⁾ Indriķis Rītiņš domā, ka Zemgals aizgājis no Jonatana biedrības jau gada laikā tādēļ, ka vecpilsoņu sabiedrība šo biedrību uzskatījusi par "sociālistu perēkli", kas kompromitējis viņu draugu un labvēļu acīs. Arī Piekta gada revolūcijā Zemgals nepiedalījās. Viņš turpretim palika uzticīgs pilsoņu progresīvajam virzienam, pat vēl lielākā mērā, nekā to darīja Jānis Čakste tanī laikā.

Vistuvāk viņam stāvēja joprojām amatnieki. Nepārsteidz tādēļ arī tas, ka viņš ar pilnu jaudu iesaistījās Latvijas amatnieku krājaizdevu sabiedrības darbā. Tā bija izaugusi no 1883. gadā dibinātās Rīgas latviešu amatnieku palīdzības biedrības krāšanas aizdošanas kases. Noguldījumi ieplūda ne vien no amatniekiem, bet arī latviešu intelligences, pie tam tik lielā mērā, ka jau 1904 ieņēma noguldījumu un bilances ziņā pirmo vietu visu toreizējo Krievijas krājaizdevu kasu vidū. Jau dažus gadus iepriekš uzsāktais darbs Zemgalu tik lielā mērā iesaistīja kredītkooperācijā, ka viņš nespēja no tā atrauties visu mūžu, ja neskaita īsu starplaiku, kad viņa valsts amati prasīja no tās atiet īslaicīgi sāņus. Zemgals bija šīs krājaizdevu sabiedrības valdes loceklis un direktors.

Tikpat aizrautīgi viņš sekmēja vispārējās Rīgas amatnieku palīdzības biedrības kultūras pasākumus. Būdams šīs biedrības valdes loceklis, Zemgals rūpējās par Rīgas Jaunā teātra nama celšanu Romanova (vēlāk Lāčplēša) ielā 25. Šī teātra nama celšana notika Zemgaļa ierosmē, un viņš nodrošināja tai visu financēšanas plānu.

Teātra uzturēšana prasīja arī pēc tam prāvus līdzekļus. Ar viņa gādību novērsa jebkādas grumbuļus. Bez tam viņa nopelns ir tas, ka Jaunajā teātrī uzveda Aspazijas *Sidraba šķidrautu*, Raiņa *Uguni un nakti* un citus nozīmīgus jaundarbus. Jaunajā teātrī Zemgals bija sākumā valdes loceklis, vēlāk priekšsēdis.

Tikai skatuves darbinieki un tuvi draugi ievēroja, cik tuva Zemgalam bija māksla un dzeja, jo plašākā sabiedrībā viņš par to nerunāja.

Meita Anna atceras no savas jaunības, cik lielā mērā viņas tēvs varējis sajūsmināties par dzeju. Ja viņam dažkārt kur citur pietrūkusi pacietība, tad nekad, kad "slīpējām Aspazijas dzejoļus skolas sarīkojumam. Šie dzejoļi tēvu tā aizkustināja, ka viņam beigās saskrēja acīs asaras klausoties, ka — "nekur vairs zvaigznes nemirdz tā, ka manā bērniņas lodziņā".³⁾ Tas tā meitas atmiņās.

Kad Zemgals jau bija Valsts prezidents, viņš priecājās, ka Skolotāju institūta direktors Ludis Bērziņš spēja noorganizēt Rīgas pilī Kurzemes seno dziesmu pazinēju folkloristiskos priekšnesumus. Tieši prezidents Zemgals atvēra Rīgas pils biezos vārtus šādam skandējumam.

Egons Tīdens, viņa sievas radnieks, līdz sava mūža vakaram nevarēja aizmirst pārsteigumu, kādu Zemgals sagādāja viņam 1. pasaules kara laikā, uzdāvinādams Ņekrasova dzejas, kas Zemgalam pašam bija iepatikušās. Bez tam viņš atceras pacilātību, kādu Zemgalam sagādājuši Ļeva Tolstoja darbi. Šī krievu klasiķa ģimēni Zemgals esot turējis pie savas darba istabas sienas.

Pats nebūdams literāts, viņš meklējis sakarus ar citiem rakstniekiem un māksliniekiem. Tuvu viņam stāvēja Ansis Gulbis, Atis Ķeniņš, Pāvils Gruzna, Ērmanis Pīpiņš un citi viņa laika biedri. Turpretim ar Andreju Upīti, kas vēl nesen no pilsoniskajiem rakstniekiem bija pārsviedies kreiso pusē, viņam ciešāka draudzība nenodibinājās, arī tad ne, kad viņi satikās *Domu* redakcijā. Bet Gustava Zemgala darbība avīžniecībā sākās jau agrāk, ar 1906. gadu, kad 1905. gada beigās uzsāka gaitas *Jaunā Dienas Lapa*, krievu valdības apturētās vecās *Dienas Lapas* vietā. Zemgals bija *Jaunās Dienas Lapas* pirmais redaktors, pēc kam laikraksta redaktori, cīnoties ar cenzūru, bieži mainījās. Šinī laikrakstā Zemgalam iznāca strādāt īsāku laiku nekā tā pēctecē *Mūsu Laiki*. Pēteris Ērmanis saka, ka *Jaunajā Dienas Lapā* Zemgals rakstīja maz, tomēr piedalījās tās vadībā un virziena noteikšanā.⁴⁾ Jau lielāka loma viņam piekrita *Mūsu Laiku* vadībā. Savas redaktora gaitas šinī avīzē Zemgals noslēdza ar 3 mēnešu arestu jeb 300 rubļu naudas soda samaksu. Prāvu iztiesāja 1903. gada 31. jūlijā Rīgas apgabaltiesā. Ja Zemgals nebūtu pratis sevi kā izveicīgs jurists aizstāvēt, sods būtu bijis lielāks.

Cara režīma attiecības ar Rīgas presi attēlo vēl šāds laikrakstā *Balss* 1097. gada 7. februārī iespiests paziņojums. Tanī lasāms: "Vakar vakarā mūsu avīzes redaktoram M. Āronam, *Mūsu Laiku* redaktoram G. Zemgalam, *Rižskije Vedomoski* redaktoram L. Vitvickim, *Pribalkijskij Krai* redaktrisei Francen un *Duena Zeitung* redaktoram Hornemanim pienāca paziņojums, ka viņi turpmāk nevar izpildīt redaktoru vietas, jo esot tiesas ceļā saukti pie atbildības."

Āronu Matīss, norādīdams uz šo kādreizējo apsūdzību, Izglītības Ministrijas Mēnešraksta 1922. g. 1. nr. piebilst: "Lieta šai gadījumā — tik daudz redaktoru atcelšana reizē, pie kam par vairākiem no viņiem sūdzības bija iesniegtas jau kopš sen un tomēr neviens līdz šim par to ne ausu nepacēla!

— izskaidrojas ar to, ka trīs no augšminētajiem redaktoriem (abi latviešu un viens krievu) bija uzstādīti un ievēlēti patlaban par balsotājiem uz Valsts domes Rīgas deputātu vēlēšanu, kuŗai nupat vajadzēja notikt. Lai nevēlamos balsotājus dabūtu pie malas, tad viņiem bija jāatņem pilsoņu tiesības. Ar visu to tomēr toreiz par domnieku no Rīgas ievēlēja valdības pretinieku — J. Ozolu."5)

Kā redzams, tad Gustavs Zemgals bija jo manāmi politiski apzīmogots. Pirmkārt, viņu kā redaktoru sodot, otrkārt, atņemot viņiem pilsoņu tiesības.

Pārpratuma novēršanai jāaizrāda, ka *Jaunā Dienas Lapa* un *Mūsu Laiks* nebija marksistu, bet progresīvi laikraksti, par kādiem tie uzrādīti arī latviešu avīžniecības vēsturē. Komunistu izpratnē *Jaunās Dienas Lapas* politiskie vaibsti parādās vēl jo košāk, ja ievērojam viņu izklāstu, ka šo avīzi pēc *Dienas Lapas* slēgšanas "nodibināja grupa buržuazisko darbinieku ar G. Zemgalu priekšgalā, gribēdami izmantot *Dienas Lapas* popularitāti. Pēc sava rakstura *Jaunā Dienas Lapa* bija sīkburžuazijas laikraksts ar svārstīgu politisko virzienu (atkarībā no patvaldības represijām, redaktoru, izdevēju, līdzstrādnieku maiņas), brīžiem nonāca reakcionārās pozīcijās."6) Gustavs Zemgals apzīmēts turklāt par buržuazisku politisku darbinieku.

Lielāka loma Gustavam Zemgalam bija kā literātūrai, zinātnei un sadzīvei veltīta mēnešraksta *Domas* (1912 -14) redaktoram, bet šo viņa darbību padomju enciklopēdija apzināti noklusē, neminot viņu pat kā redaktoru. Šis mēnešraksts iemantoja pirms 1. pasaules kara plašu sabiedrības ievērību.

Kad A. Golts 1912. gadā sāka izdot *Domas*, viņš par galveno redaktoru aicināja Gustavu Zemgalu, bet pēdējais pieaicināja redakcijas darbā vēl Ērmani Pīpiņu un Andreju Upīti. Pīpiņš pārzināja prozu, Upītis — dzejas un kritikas nodaļu. Tādā sastāvā gan viengabalainības trūka. Savus jaundarbus šinī mēnešrakstā publicēja no pilsoniskā novirziena puses Kārlis Skalbe, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Akuraters un Kārlis Strāls, bet no kreisajiem Vilis Knoriņš un viņa domu biedri. Ja 1912. gadā līdzstrādniekos nebija manāma kreisa nosliece, dodot vārdu kā vienam, tā otram novirzienam, tad to nevar teikt vairs par 1913. un tālākajiem gadiem. Sevišķi chronika noderēja "tautībnieku" apkaŗošanai. Dzirdēja sakām, ka *Domas* apvienojot "Rīgas demokrātisko intelliģenci", bet ar vārdu "demokratija" un "demokrātisks" toreiz saprata vairāk sociāldemokratus nekā citus. Šī mēnešraksta "Sadzīves nodaļā" Jūlijs Daniševskis plaši izrakstījās par Latvijas strādnieku dzīvi. Pamudinājumi uz politiskajiem streikiem un ielu demonstrācijām parādījās no tā paša autora mēnešraksta ziņojumu virknē "Iz Latvijas strādnieku dzīves". Andreja Upīša pirksts parādījās it īpaši sadzīves aprakstos, kur netrūka ņirgāšanos par latviešu "viskopas tautas lietu". Netieši šis tas vērsās pret pašu redaktoru Zemgalu, jo viņš taču pārstāvēja liberālos pilsoņus. Tikai Zemgala iecietība arī šādu paradoksālu ievirzi pielaida.

1914. gada beigās, kaŗam sākoties, *Domu* galvenā redaktora amatu pārņēma A. Kreplins. Arī izdevēja Golta vietā radās sabiedrība "Domas". Tanī bija pārstāvēts arī Zemgals.

Gustavs Zemgals pievērsās sevišķi skatuves mākslai. Jau tas vien, kā redzējām, ka viņa ierosmē bija radies Rīgas Jaunais teātris un viņš bija panācis cienīgas teātra ēkas celšanu, mudināja gādāt savukārt par labu lugu izvēli. Meklējumi pietuvināja viņu Rainim. Rainis tanī laikā mita Kastaņolā. Viņi sāka sarakstīties.

Der apstāties arī pie šīs nozīmīgās sarakstes, kas ļauj labāk izprast kā Raiņa, tā Zemgala tiešo līdzdalību latviešu skatuves mākslas izveidošanā un kopējās rūpēs ar lugu autoriem par viņu jaundarbu cienīgu parādīšanu mākslas draugiem.

Rainis 1909. gada 23. augustā rakstīja Zemgalam no savām trimdas mājām uz Rīgu:

"Dārgo Gustav! Esi tik labs un atraksti man drīzumā pāris rindiņu, kādā stāvoklī manas lugas "Uguns un nakts" izrādīšana? No malas dzirdu, ka arī jaunai priekšniecībai esot nodoms viņu izrādīt un esot pat jau lomas izdalītas. Tātad izrāde būtu nodomāta drīz. Avīzēs lasu, ka direktors būšot Mierlauks. Nu, tas ir gan ļoti krietns aktieris, bet viņš uzņēms *Vaideloti* iestudēt pāris mēģinājumus, un kas to var, tas to pašu darīs arī ar jaunu lugu. Bet, ko *Vaidelote*, 15 gadus pazīstama luga, pārcieta, to nespēs pārciest vēl neizrādīta luga. Tātad es vēlētos, ka šai lugai tiktu, kā viesis, pieņemts par režisoru D u b u r s . Tad es vēlētos arī, ka būtu jaunas dekorācijas un

kostīmi, jo šai lugā likts svars uz spožumu, dekorācijas un kostīmus, kā man teikts, labprāt gleznotu Kuga kungs un es to arī gribu likt par nosacījumu izrādēm, kad izrāde iznāk nabadzīga, tad labāk lai viņa nav nemaz. Krietna iestudēšana un labu dekorāciju gleznošana aizņemtu ilgāku laiku, tātad izrādes varētu sākties tik ap vai pēc svētkiem; tas nāktu tikai par labu visādā ziņā. Kādi teātrim spēki priekš galvenam lomām: Lāčplēša, Spīdolas, Laimdotas un Kangara? Man to arī gribētos zināt. Tad cik naudas teātris var izdot priekš lugas? Esi tik mīļš un atraksti man par to īsumā un drīzumā. Luga var teātrim kļūt par ļoti labu kases gabalu, bet tad viņai jābūt spoži inscenētai un iestudētai. Vai teātrim ir vēl mani aizrādījumi gleznotājam, kuŗi sūtīti H. Asarim?"7)

Jau no šīs Raiņa vēstules redzams, ka visur Zemgalam nebij roka jāpieliek, lai viss ritētu, kā pienākas. Būt par Jaunā teātra valdes priekšsēdi, nozīmēja nepārtrauktu skaidrošanos ar režisoru, māksliniekiem, instrukciju došanu un saņemšanu. Sarakste ar Raini vien prasīja laiku, jo tā saistījās ar atskaites došanu par pieprasītiem priekšdarbu nokārtojumiem. Kā redzams no citas Raiņa vēstules, tad tas nenācās viegli.

Apmēram pusgadu vēlāk Rainis rakstīja atkal Zemgalam: "Mīļo Gustav, gaidu no Tevis atbildi uz vairākiem jautājumiem. Tev gan maz laika, bet Tu būtu varējis palūgt kādu no jaunajiem cilvēkiem, kam vairāk laika. Kirpans man arī sen nekā nav rakstījis. Bet nu man Tev atkal jāraksta A. (Aspazijas. Aut.) dēļ. Teātrī bija jau nospriests uz *Raganu* par Liesmas tēlotāju uzaicināt B. Skujenieks, kā rakstīja Kirp., un nu tā loma esot nodota citai. To mazo vēlējumu Jūs jau gan varētu izpildīt sacerētājai, ka izrāda galveno lomu viņai pazīstama aktrise. Ar viņas vēlējumu izpildīšanu Aspazija nav izlutināta, to atgādina R. fonda lieta. A propos, kas ar to būs? Vai tiks celta pilnai sapulcei priekšā, jeb vai tā paliks, ka ir piespriests un samaksāts? Pret mani J. teātris bijis laipns, ievērodams arī manu lūgumu Dubura dēļ, vai arī Laimdotas loma tiks dota tai pašai B. Skujenieks; es viņai to nupat solīju, un A. Liesmu. A. jau grib tikai pirmizrādei B. Sk.; pret citām aktrisēm viņai nav nekas pretim, lai tās tēlo vēlāk arī Liesmu. Lūko, mīļais, šo lietu izdarīt. Lai man arī atraksta kādu kartiņu, kas būs ar *Zirga* izdošanu grāmatā, tik pāris vārdu."8)

Ansis Kurmis, kas izsekojis Gustava Zemgala mūža gaitām, apstiprina panākumus, ko visi Zemgala pūliņi lielās Raiņa lugas izrādes gatavošanā devuši, Viņš saka, ka "sevišķi Raiņa lugas *Uguns un nakts* izrādes sagatavošana prasīja tanīs laikos un apstākļos neparasti lielus līdzekļus un darba neatlaidību. Un G. Zemgals šē bija taisni šīs neatlaidības paraugs. Raiņa *Uguns un nakts* izrādīta uz skatuves 1911. gadā, ir gājusi nedzirdētu uzvaras gaitu. Latvijai nāca no tuvuma un tāluma un, elpu aizturēdami, dzīvoja un juta līdzī savam Lāčplēsim. Un, latviska spēka apgaroti, tie aizgāja mājās, ticēdami sev un savas tautas uzvarai nākotnē. Ar Lāčplēsi Rainis ienesa latvju tautā jaunu dzīvību un jaunu sauli. Un G. Zemgals bija šī lielā dzejas darba visrosīgākais un centīgākais izrādes realizētājs."9)

Gustava Zemgala maizes darbs tomēr bija advokātūra. Ar savu nasko darbošanos Jonatanā, Ziemeļi un citās Rīgas amatnieku un strādnieku biedrībās viņš bija plaši pazīstams tā saukto "mazo ļaužu" slānī. Netrūka problēmu, kas labu daļu no tiem atveda pie Zemgala kā advokāta. Vistuvāk viņam stāvēja civīlās lietas, bet, kolīdz apstākļi prasīja, viņš kļuva par aizstāvi kriminālajās lietās.

Sevišķu ievērību izpelnījās viņa aizstāvība dekadentu rakstnieka Pāvila Gruzņas prāvā. Tas vien, ka Zemgals bija noteikts dekadentiskā virziena pretinieks literātūrā, nekavēja viņu ar panākumiem aizstāvēt tiesā Pāvilu Gruznu par nemorāla tēlojuma ievietošanu žurnālā *Dzelme*. Pēterburgas tiesu palāta vērsa šinī lietā apsūdzību arī pret *Dzelmes* redaktoru Kārli Strālu. Pāvils Gruzna pastāsta pats par sava stāsta saturu un apsūdzību sekojošo: "Tur bija aptēlots kāda vietēja barona — psihopāta seksapils uz sava zirgu staļļa skaistuli ķēvi. Glāba šo prāvu jaunstrāvnīku advokāts Gusts Zemgals, atspēkodams apvainojumu, no kuŗa būtu jācieš vai nu Strālam, vai Pāvulam, ja Strāls kā redaktors, autoru izdotu."10)

Daudz vērtīgu apdomu un izpalīdzības Zemgals dāvāja kā advokāts saviem klientiem Piektā gada notikumu laikā un pēclaiķā, kad kaŗa tiesa iztiesāja latviešu revolūcionāru prāvas.11)

Sākoties Pasaulē kaŗam, Zemgalu kā rezerves virsnieku mobilizēja. Viņu iedalīja 356. Vidzemes kājnieku pulkā Tērbatā, bet dienesta gaitas aizveda viņu uz Somiju. Par tālāko stāsta

savās atmiņās meita Anna: "1915. gadā mūsu ģimene caur Petrogradu pārcēlās pie tēva, kuŗa rota bija stacionēta Fortā Inā, Somijā. Skaista meŗa malā virsnieku ģimenēm bija uzceltas mājas."12)

Bet vispirms pieminama Gustava Zemgala apprecēšanās ar Emīliju Tīdeni. Kāzas bija nosvinētas jau 1908. gada jūnijā Ceraukstē pie Bauskas, kur viņas vecāki bija Vepru māju saimnieki. Kā paliekamu piemiņu jaunās sievas māte deva savam znotam līdzī pelēku villaini, ko uzsedza viņam kāzu dienā uz pleciem. Tas tādēļ, lai atbilstoši vecu vecai paraŗai znots turētu savu līgvau silti visu mūŗu. "Šo villaini mans tēvs ļoti mīlēja," atceras viņa meita. "Tā viņam bija līdz Pirmajā pasaules karā Igaunijā un pēc tam Somijā, Kronŗtatē un vēl 1919. gadā Dānijā. Kad tēvs gulēja slims, nāves gultā, viņš šo villaini novēlēja savam znotam Aleksandram Ūdrim kā īpaŗu atzinību par labu satikŗanu."

Vēl turpinot stāstu par tēva karā gaitām, meita Anna priecīgi stāsta par karā dienām Somijā, kur īstenībā karā troksnis nemaz nenonāca, bet "1916. gadā tēva pulku pārcēla uz Kronŗtati. Arī ģimenes tika ar kuŗi tur pārvestas. Tēvu redzējam mājās tikai vēlu vakaros. Viņš daudz rūpējās par viņam pakļautajiem karāvīriem.

Viņa rūpes par citiem izglāba viņa dzīvību. Atceros vienu tumŗu nakti Oktobŗa revolūcijas sākumā, kad mūsu dzīvoklī ieradās bars ŗautenēm un durkļiem apbruŗotu karāvīru. Pastāstot tēvam par briesmu darbiem, ko krievu matroŗi pastrādājuŗi uz kuŗiem un pilsētā, viņi aicināja tēvu līdz uz rotu, kur viņš tiks pasargāts un paglābts no nāves. Tie teica: "Tu esi mūsu tēvs, mēs Tevi pasargāsim." Šie paŗi karavīri sadabūja vēlāk trijjuŗu (troiku), kas pārveda vispirms tēvu un pēc tam tādā pašā ceļā ģimeni pāri Somu jūras līcim uz Igauniju. Tērbatā apmetāmieŗ pie mātes māŗas, kas kopā ar saviem tuviniekiem bija tur nonākusi bēgļu gaitās."13)

Kolīdz Zemgals paguva pārcelties uz Rīgu, tā atjaunojās viņa sabiedriskā darbība. Tai gan radās cits raksturs nekā pirms tam. 1917. g. 1. aprīlī nodibinājās Rīgas pilsētas pagaidu dome no sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem. Par pilsētas galvu ievēlēja Gustavu Zemgalu. Pagaidu padome sagatavoja tūliņ priekŗdarbus Rīgas pilsētas domes ievēlēŗanai vispāŗēju demokrātisku vēlēŗanu ceļā. Tās notika tā paŗa gada 13. augustā (pēc vecā stila). Daŗas dienas pēc tam Rīgu ieņēma vācu karaspēks, kādēļ jaunā pilsētas dome nedabūja uzsākt darbu. Arī Zemgals palika tādēļ tikai pagaidu pilsētas galvas amatā, kaut arī bez darboŗanās iespējam.

Vācu okupācijas vara rīkojās patstāvīgi un ar nolūku iesaistīt Rīgu Baltijas hercogistes plānos. Šis starpcēliens gan bija īss, jo ar vācu frontes sabrukumu latvieŗi atguva noteikŗanu. Kad 1918. g. 3. decembrī sabiedrisko organizāciju ierosmē notika jauna pagaidu pilsētas domes sēde, par domes priekŗsēdi ievēlēja Gustavu Zemgalu.14)

Tanī laikā Zemgals bija ievēlēts arī par Latvijas Tautas Padomes priekŗsēŗa biedru. Parlamentārās funkcijas tātad apvienojās ar atbildīgu pašvaldības darbu. Normāla darbība tomēr bija traucēta. Sarkanajai armijai 1919. g. 3. janvārī iebrūkot Rīgā un nodibinoties Stučkas reŗimam, Zemgalam kopā ar pagaidu valdību un Tautas Padomes locekļiem bija jāatstāj Rīga. Kad pēc Stučkas un Andrieva Niedras valdības padzīŗanas Rīgā atkal nodibinājās kārtība, tad 1919. g. 4. jūlijā pilsētas pagaidu padome ievēlēja Zemgalu atkal par Rīgas pilsētas galvu. Tagad Rīga bija jau kļuvusi Latvijas galvaspilsēta.

Vēsturiski svarīgāka bija Zemgala loma Tautas Padomē un 1918. gada 18. novembŗa valsts neatkarības pasludināŗanas aktā.

Bet iekams pie tā apstājamies, vēl pieminami daŗi 1917. un 1918. gada notikumi. Ja pēc cara patvaldības gāŗanas Andrejam Krastkalnam un Kārlim Ulmanim piekrita uzdevums būt Vidzemes guberņas komisāram, tad Gustavs Zemgals izpildīja toreiz guberņas komisāra vietnieka amatu.

Tāpat maz ievērota palikusi Zemgala loma Nacionālajā padomē (LPNP), kur viņš, kā norāda Līgotņu Jēkabs, pārzināja okupēto Latvijas apgabalau lietas. Viņš ŗis darbības laikā bija vislabāk no visiem Nacionālās padomes locekļiem informēts par Kurzemes iedzīvotāju dzīves apstākļiem un tautieŗu politisko orientāciju. Līdz ar to viņš palika par sakarnieku ar Demokrātisko bloku Rīgā.

Šo laiku atceroties, Zemgals savā 1928. g. 18. novembŗa runā norādīja, ka "jau 1917. gadā nodibinātā Latvieŗu Nacionālā Padome centās apvienot starp daŗādām varām sadalītās Latvijas

zemes. Ne Latvijas okupācija, nedz Brestļitovskas līgumi nespēja salauzt, ne aptumšot dzimušo Latvijas neatkarības domu."

Ja bieži Nacionālās padomes darbība attēlota konfrontācijā ar Rīgas Demokrātisko bloku, tad no tikko minētās Zemgala darbības redzams, ka sadarbība abu nacionālo centru starpā bija sākusies vismaz šādā veidā.

Gustavs Zemgals bija ievēlēts Tautas Padomē no radikāldemokrātu partijas un viņa pievienošanās šai partijai šķita pamatota, pazīstot viņa ilggadējos sabiedriskos un ideoloģiskos centienus, kas jau bija ievirzījušies puslīdz šādā gultnē.

Gustavam Zemgalam piekrita 1918. gada 18. novembrā Latvijas republikas pasludināšanas aktā svarīgais uzdevums atklāt šo nacionālo sapulci, jo Tautas Padomes priekšsēdis bija aizkavēts laikus ierastes. Apzinādamies vietnieka lomā, Zemgals atturējās no savas puses šinī brīdī teikt svinīgu runu un aprobežojās tikai ar pašu atklāšanas pieteikumu. Deklaratīvas runas viņš atstāja vēlākajam laikam. Vienīgi 18. novembrā svinīgo sanāksmi noslēgdams, Zemgals griezās pie visiem tautas locekļiem ar uzaicinājumu nākt palīgā grūtajā Latvijas izveidošanas darbā. Kā atbalss viņa aicinājumam, apvienoties ap demokrātisko Latviju, svinīgā akta dalībnieki lielā sajūsmā nodziedāja trīs reizes Dievs, svētī Latviju!

Pēc tam, kad Jānis Čakste un Margērs Skujenieks devās uz Parīzi Latvijas miera delegācijas uzdevumos, Tautas Padomes vadība līdz 1919. gada vidum palika Gustava Zemgala rokās.

Faktiski jau ar 1918. g. decembra otro pusi, ārējo draudu dēļ, kopsēdes bija jāpārtrauc. Zemgals un citi Tautas Padomes locekļi sadarbojās ar Pagaidu valdību gan arī tad. 2. janvārī Zemgals ar dažiem Tautas Padomes locekļiem un Pagaidu valdības ministriem devās ar angļu karakuģi "Princess Margaret" uz Kopenhagenu. Ārējo lietu un Latvijas interešu aizstāvēšanu pie Sabiedrotiem uzņēmās citi, kādēļ Zemgals atzina par pareizu jau 1919. g. martā atgriezties uz Liepāju. Tas notika atkal ar angļu karakuģi. Viņam šinī braucienā piedrošās pulciņš citu TP locekļu. No Latvijas viņi bija šķīrušies tikai uz īsu brītiņu, lai nekristu lielnieku rokās. Tādu likteni tomēr piedzīvoja izglītības ministrs Kārlis Kasparsons, kas, atgriezdamies no Igaunijas, ieskrēja tieši komunistu nagos. Viņu taisījās nogalināt. Tikai veca pazīšanās ar Stučku glāba Kasparsonu no pazudināšanas.

Bet arī Liepājā pūta asi vēji. Ja nu Zemgals un ap to pašu laiku arī Ulmanis atgriezās no ārzemēm uz Liepāju, tad stingrā valstsvīru apziņā, ka viņiem jāīsteno valsts vara. Starplaikā viss Pagaidu valdības darbs bija uzgūlies Miķeļa Valtera kamiešiem, kas bija Pagaidu valdības ministru prezidenta vietnieks.

Ierzdamies Liepājā, Zemgals netaupīja pūles, lai sapulcinātu TP locekļus jaunam darba cēlienam. Ja kādi padomes locekļi nebija uz vietas, Zemgals sazinājās ar atsevišķo partiju vadītājiem par substitūtu izraudzīšanu. Tāpat viņš gribēja panākt sociāldemokrātu atgriešanos TP, kas Rīgas kritiskajās dienās bija pasteigušies izstāties no Tautas Padomes. Pēc baltvācu ekstrēmistu puča 16. aprīlī, tas Zemgalam tiešām arī izdevās.

Bet Zemgalam tanī pašā laikā bija jāuzmana pretinieku drudžainā rīkošanās Tautas Padomes un Pagaidu valdības darbības traucēšanā. 16. aprīļa puča priekšvakarā Zemgals noprasīja landesvēra nodaļas vadītājam fon Brimmeram, kāda iemesla dēļ pārtraukta telefona satiksme. Viņš protestēja pret latviešu virsnieku terorizēšanu un valdības iestāžu ieņemšanu. Protams, ar to savvērestību nevarēja novērst, bet viņa modrā rīcība rādīja, ka latviešu tautas pārstāvības organi uzmana stāvokli un apņēmušies aizstāvēt valsts intereses. Tas vien, ka latviešu pretinieku aizmugurē atradās spēcīgā vācu okupācijas vara, neļāva tiem gluži brīvi rīkoties. Pat sadomātās militārās direktorijas nodibināšanas brīdī, t.s. vācu drošības komitejas uzdevumā, zv. adv. Reisners jutās spiests ievadīt sarunas ar TP vicepriekšsēdi G. Zemgalu, lai iegūtu pagaidu stāvokļa atzīšanu. Zemgals konsekventi noraidīja arī to.

1919. gada 12. maija Liepājas pilsētas domes sēžu zālē varēja sanākt Tautas Padomes sēde. Šī notikuma svarīgumu Zemgals ietvēra sēdes atklāšanas runā. Vispār dažu mēnešu laikā bija

risinājušies tik daudz notikumu, ka Zemgalam bija pārskats arī par tiem. Nav nevietā tādēļ izsekot visam šīs runas saturam. Zemgals griezās pie TP locekļiem Liepājā ar šādu uzrunu:

"Augsti godātā sapulce! Apsveikdams jūs, ļoti godātie kungi, turu par vajadzīgu izteikt vispārēju prieku par to, ka tagad, kad Latvijas valsts dzīve atkal nolikta jaunu sarežģītu notikumu priekšā, Tautas Padome sanākusi tādā pat vienprātībā un spēkā, kā tas bij pie Latvijas neatkarības pasludināšanas. Man gribētos teikt, ka šodien, pēc pārdzīvotiem pārbaudījumiem, Tautas Padome būs vēl stiprāka un autoritīvāka nekā agrāk. Apsveicu sociāldemokrātu partijas iestāšanos Tautas Padomē. Tāpat apsveicu arī Vācu progresīvo partiju, kas reprezentē vācu iedzīvotāju lielāko vairumu. Viņas piedalīšanās tagad Tautas Padomē lielā mērā apgāž tās domas, it kā pie tagadējo apstākļu vadīšanas ņemusi dalību visa Latvijas vācietība. Tātad šinī grūtajā brīdī mūsu zemei neatraus palīdzīgu roku strādniecība, tāpat arī pilsonība no visām tautībām.

Mūsu īsajā valsts dzīvē bija jau manāmi pozitīvi panākumi. Bij iegūta lielāka uzticība pie Sabiedrotiem, nodibināti tuvāki sakari ar viņiem, saņemta palīdzība no viņiem, kā militārā, tā arī tautas apgādības ziņā. Bij vislabākās izredzes, ka šie pabalsti vairošies, un ka, pateicoties viņiem, valstiskā ideja nostiprināsies. Mēs ceram, pat izsakām pārliecību, ka pēdējā laika notikumi neko negrozīs šinī uzticībā, ko bijām ieguvuši no Sabiedrotiem. Mēs zinām, ka Latvijas liktenis atrodas viņu rokās, mēs protam cienīt viņu labvēlīgo izturēšanos pret mums. Visa tauta lūkojas uz viņiem ar cerību, ka viņi neatstās mūs arī šinī grūtajā brīdī un ka izmocītās, izpostītās zemes — Latvijas — tieksmes un cerības atradīs pabalstu viņu varenajā paspārnē. Tādas cerības viņi līdz šim mums ir devuši un par to viņiem visas zemes pateicība.

Ar nopietnu, dziļu sajūtu, kungi, paskatīsimies uz mūsu armiju. No Rīgas iznāca tikai dažas latviešu un vācu tautības rotas. Tagad pirmās, kā arī otrās ir jau ievērojams spēks, ar kuņu pretiniekam jārēķinājas. Iekams tālāk runāju par mūsu zemes kaŗaspēku, mūsu pienākums atminēt tos, kas krituši kareivju goda cīņā. Ar prieku jākonstatē, ka frontē ir labas jo labas attiecības starp latviešu un vācu tautības mūsu zemes kaŗaspēka nodaļām. Tas spilgti pierāda to, ka tikko latvieši ar vāciešiem nāk tuvākos sakaros, viņu saprašanās ir viegla un labām attiecībām nav šķēršļu.

Ar nožēlošanu jāatzīst, ka latviešu kaŗa vienības bij samērā daudz sliktākos apstākļos nekā viņu biedri. Bieži viņiem trūka visnepieciešamākā, nebija ziemā pietiekošā mērā siltu apģērbu. Arī pārtikas ziņā viņu apgādāšana varēja prasīt daudz ko vairāk. Nelūkojoties uz visu to, nelūkojoties pat uz to, ka bij gadījumi, kur kareivji ziemas laikā izgāja uz apmācībām koka tupelēs bez sekām — viņu garastāvoklis arvien bij možs; nelabvēlīgie apstākļi nemazināja viņos ideālismu cīņā par neatkarīgo Latviju pret visu izpostīto elementu. Kungi, šie kaŗavīri nāca no tautas. Vai šāda tauta ir lielnieciska? Ja Pagaidu valdībai būtu atļauts izdarīt vispārēju mobilizāciju, ja viņas rīcībā būtu bijis viss, kas kaŗa vešanai ir vajadzīgs — Rīga un Vidzeme nesmaktu zem lielinieku jūga. Ar lielāko atzinību jāizsakās par frontes izturēšanos pret 16. aprīļa notikumiem. Te mūsu kareivji izrādīja, ka viņos valda stingrs disciplīnas gars, kas var derēt par priekšzīmi veciem norūdītiem kaŗapulkiem. Kaŗaspēka cīņas gars ir lepnums katrai tautai.

16. aprīļa uzņēmums neatnesa nekādus augļus viņa autoriem, turpretim deva iespēju Latvijas tautai pierādīt, ka viņa ir politiski nobriedusi un izklaidēja viņas pretinieka apzinīgi ļaunprātīgos apvainojumus par lielniecisku garu viņā. Sevišķi spilgti tauta ar savu disciplīnu to pierādīja, ka reaģēja uz 16. aprīļa notikumiem. Lielniecisma gars nebija manāms ne tanīs apgabalos, kas bija izbaudījuši lielniecisma jūgu, nedz tanīs, kur lielniecisms vēl nebija paguvis izplatīt savu postošo varu.

Kungi, ir jau mēnesis, kamēr zemē nav likumīgas valdības. Tautas Padomes suverēno varu mēģina bez panākuma sev piesavināt dažas personas un neatbildīgas ļaužu grupas. Šie valsts varas uzurpatori nav atraduši pabalsta tautas masās un to arī neatradīs. Jūs esat un arī paliksīt tas valsts varas avots, kas vienīgi ir aicināts vadīt Pagaidu valdību un novadīt tautu līdz Satversmes Sapulcei. Tādēļ, kungi, stāsimies atkal pie valsts vadoša darba ar veco vienprātību. Ar vienprātību turpināsim cīņu pret lielniecismu, un ar vienprātību gādāsim par zemei vajadzīgajām reformām un likumiem, upurējot personīgas intereses tur, kur prasa tautas labums."(15)

Ja Zemgals kā Tautas Padomes toreizējais faktiskais vadītājs atkārtoti uzsvēra cīņu pret lielniecismu, tad ar to viņš pauda ne vien valsts aizsargāšanas prasību, bet deklarēja visas rietumu pasaules priekšā, ka Latvijas tautas pārstāvība stāv nelokāmi pret jebkādam destruktīvām tendencēm. Cik greizi tas arī neizklausījās, tad kā Zemgalu, tā Ulmani, Goldmani un citus suverēnās Latvijas pārstāvjus toreiz fon der Golca un citas naidīgas aprindas apzīmēja par "lieliniekiem". To teica ar nolūku, lai šādi apgalvojumi atbalsotos Londonā un Parīzē, kur Eiropas valstsvīru prātus mēģināja sajaukt sev par labu kā krievu monarchisti, tā arī Baltijas bruņniecības pilnvarotie. Bija jāuzdužas arī Baltijas "nacionālausšusa" līdzīgajai nostājai. Tieši šīm aprindām bija priekšplānā izvirzīts Andrievs Niedra.

Tas sakurināja latviešu virsnieku vidū tādu naidu un saspīlējumu, ka tanī pašā dienā, kad notika tikko minētā Tautas Padomes sēde, daži uzņēmīgi nacionālās armijas virsnieki nolēma "nolaupīt" Andrievu Niedru. Liepājas Kaŗa ostā tie izlika Niedram kā pretējās puses valdības galvai slazdus. Ievilinot viņu norunātā savvērestības vietā, drošsirdīgajiem (varētu teikt arī — dēkainajiem) latviešu virniekiem ar Stapranu un Durbes komandantu Ozoliņu priekšgalā izdevās sagūstīt Niedru un aizgādāt viņu prom no Liepājas.

Kolīdz to uzzināja vācu okupācijas vara, kas vēl arvien bija Liepājā stāvokļa kungs, sākās represijas pret Tautas Padomes vadību. Notika apcietināšanas.

Pastāstīdams par savu apcietināšanu, Jānis Bankavs, ko bija iesaistījuši darbā nacionāldemokrati, apraksta arī par Zemgala likteni. Te daži šī stāstījuma fragmenti:

"Naktī no 16. uz 17. maiju vācu Malmeda nodaļas kareivji, virsnieku vadībā, izdarīja plašas kratīšanas un arestus. Plkst. 2 naktī manā dzīvoklī Nikolaja ielā ieradās stipra vācu kareivju nodaļa. Uz manu jautājumu, ko tāda rīcība nozīmē, virsnieks paskaidroja:

"Es rīkojos valdības uzdevumā."

"Vai jums ir kāda rakstveida pavēle?" jautāju.

"Nē. Mutisks rīkojums."

"No kādas valdības?"

"No likumīgās valdības."

"Bet likumīgā valdība taču ir Ulmaņa valdība."

"Likumīga ir Niedras valdība."

Pēc šī dialoga virsnieks paskaidroja Bankavam kā TP loceklim: "Jūs tiek atrestēts un nāksit mums līdz."

"Kurp tad mani vedīs?"

"Uz cietumu."

Pie izejas uz ielas stāvēja vēl citas kareivju nodaļas. Mani ielēna no visām pusēm un virsnieks paziņoja: "Bēgšanas mēģinājums jums maksās dzīvību."16)

Jādomā, ka Zemgala un citas apcietināšanas norisinājās līdzīgi.

Bankavs pastāsta, ka viņu aizveduši stingrā apsardzībā uz landesvēra stābu. Un viņš apraksta, kas šinī telpā, piebāztā ar salmu maisu guļvietām, risinājās tālāk. "Pa to laiku telpa pildījās pazīstamām sejām. Ieveda četrus "Hanzas" viesnīcā arestētos latvju virsniekus, starp kuŗiem atradās kapt. Hartmanis. Beidzot bija saradušies gandrīz visi Tautas Padomes prezidija locekļi ar vicepriekšsēdi Gustavu Zemgalu priekšgalā... Gultu izrādījās par maz. Tās ieņēma vecākie vīri, bet jaunākie apmierinājās ar maisiem uz grīdas. Ļoti apdomīgs un tālredzīgs apcietināšanas brīdī bija bijis G. Zemgala kungs. Viņš iztina no segas (jau pieminētā pelēkā villaine. Aut.) ne vien spilvenu, bet arī rīta kurpes. Un no kabatas izvilka pīpi, rotātu tabakas maku un ... spēļu kārtis.

Buševics vienā padusē bija pasitis kādu biezu grāmatu, laikam Marksa *Kapitālu*, bet otrā — lietussargu.

"Tas laikam skolotājs vai ķesteris," teica man viens no virsniekiem, pamādams uz Buševica pusi.

"Tas ir Liepājas sarkanais pilsētas galva, Buševics," informēju sarunu biedru.17)

Kaut arī pārējais apraksts zīmīgs, tad atstāsim to malā, lai noskaidrotu tālāko norisi. Sevišķi ienīstos Pagaidu valdības ministrus — Jāni Goldmani un Kārli Puriņu apcietināšanas komandas tomēr nebija sadzinušas rokā. Pārējos sijāja. Virsniekus atbrīvoja vispirms. Citus veda uz galveno policiju un no turienes uz Liepājas centrālcietumu. Nekur tos nevarēja vienā rāvienā uzņemt, jo vācu okupācijas vara bija gādājusi, ka visas parastās telpas bija stāvgrūdām pilnas.

Daži nonāca cietuma slimnīcā, bet vairumu novietoja ģimnazijas telpās. Pēc tam sākās pratināšanas. Policijas direktors gribēja zināt, kurā Tautas Padomes sēdē lemts par Andrieva Niedras nolaupīšanu. Tā kā tāda lēmuma nebija un Niedra bija tikai aizturēts virsnieku grupas ierosmē, tad TP locekļus vienu pēc otra atbrīvoja. Aizturēja tikai TP vicepriekšsēdi G. Zemgalu, jo viņam bija nodots no virsniekiem Andrieva Niedras atteikšanās raksts, kurā viņš paziņoja atteikšanos no ministru prezidenta amata, un Zemgals bija Niedras pašrocīgo paraksta īstenību apliecinājis. Gustavu Zemgalu un TP sekretāru Erastu Biti vācieši paturēja apcietinājumā līdz 3. jūnijam.

Notikums ar Tautas Padomes vadības apcietināšanu pierāda, cik nespēcīgi bija vēl arvien neatkarīgās valsts organi, lai nepielaistu šādas patvaļības. Pirms tam jau bija apcietināts iekšlietu ministrs M. Valters. Tas pats būtu noticis ar ministru prezidentu Kārli Ulmani, ja viņš tanī brīdī nebūtu paglābies britu militārajā misijā. Pēc šiem rūgtajiem piedzīvojumiem tad arī Pagaidu valdība pārcēlās drošības dēļ "uz ūdeņiem", t.i. uz tvaikoņa Saratova.

Kā vēlāk noskaidrojās, tad rīkojumu par Zemgala un pārējo TP locekļu apcietināšanu bija parakstījis Andrievs Niedra kā fiktīvi nodibinātas valdības amatpersona. Ar Zemgala apcietināšanu Niedra bija cerējis ne vien pārtraukt Tautas Padomes darbību, bet vispār atbrīvoties no viņiem nepatīkamiem sāncensiem. Galu galā šāda patvaļīga Tautas Padomes darbinieku apcietināšana un turēšana cietumā nevis kaitēja, bet pacēla viņu prestižu. Ja jau viņus trenkāja un apcietināja, tad vismaz Kurzemes latviešiem kļuva skaidrs, ka te risinājās masīva cīņa Latvijas neatkarības aizstāvju un vācu varas pārstāvju starpā. Jau 16. aprīļa pučs lika neticīgajiem Kurzemes iedzīvotājiem noslaucīt zvīņas no acīm, bet nu tam radās jauns, spilgts apstiprinājums Pagaidu valdības attiecībām ar vācu varas organiem.

Gustavs Zemgals pats šim politiskajam incidentam vēlākajās dienās nav veltījis sevišķu vērību un nav atstājis nevienu atmiņu stāstu par cietuma dienām. Par Tautas Padomes locekļu apcietināšanām un Gustavu Zemgalu kā vissmagāk cietušo rakstījis bez Bankava vēlākajās dienās tikai notārs Gotfrīds Stengrevics.

No Zemgala tālākās darbības Tautas Padomē, kas noritēja jau puslīdz normālos apstākļos, redzams, ka viņš ar savu nosvērtību nolīdzināja pretrastības partiju strīdus gadījumos. It īpaši tas parādījās interpellāciju lietās. Ar nepārtrauktu interpellāciju iesniegšanu nodarbojās sevišķi sociāldemokrātu frakcija. Darbojoties TP interpellāciju komisijā, viņam piekrita uzdevums iedziļināties politisko interpellāciju saturā. Paturot acīs Latviju kā tiesību valsti, viņš uzmanīja sevišķi tiesību principu ievērošanu. Kaŗa stāvokļa laikā tas prasīja pastiprinātu uzmanību un atbildības sajūtu. Interpellāciju komisija izvēlējās viņu bieži par referentu vissvarīgākajos jautājumos.¹⁹⁾

Tāpat viņa pieredze kreditkooperācijā mudināja viņu brīdināt no pārmērībām valsts finanču politikā, kas ar sākotnēja Latvijas rubļa noteikšanu par vienīgo maksāšanas līdzekli, draudēja 1920. gadā izpostīt sīkos noguldītājus un lauciniekus. "Nedrīkstam iznīcināt tos mazos rūķīšus, kas cēla latviešu labklājību, nesdami savus mazos krājumiņus nevis latviešu kreditiestādēs vien, bet arī vācu bankās," norādīja Zemgals. "Lielais kapitālists caur to mazāk cietīs, jo tas noguldījumus ienes mazāk bankās, bet iegulda savus kapitālus lielajos uzņēmumos, kā akciju biedrībās, fabrikās u.t.t."²⁰⁾ Šinī norādē izpaudās arī latviešu nacionālpolitiskā doma, jo lielie īpašumi un akciju sabiedrības toreiz ar maz izņēmumiem atradās cittautiešu rokās.

Tautas Padome bija tā, kas sagatavoja ceļu Satversmes Sapulcei. Arī Gustavu Zemgalu ievēlēja šinī likumdošanas iestādē, bet viņš mandātu nepieņēma. Tas tādēļ, ka bija paredzēts viņu sūtīt par Latvijas pilnvaroto pārstāvi uz Vašingtonu. Visi prāti bija toreiz pievērsti Latvijas de jure atzīšanai,

Tautu Savienībā vēl neradās iespēja ceļa nolīdzināšanai šādai valsts starptautiskajai atzīšanai. Zīmes rādīja, ka arī ASV tas būs tikai pēc Latvijas uzņemšanas Tautu Savienībā panākams. Zemgala spējas un pieredze šķita tādā gadījumā noderīgāka iekšējam valsts uzbūves darbam. Viņš palika Latvijā.

Savu darbību Rīgas pilsētā arī viņš bija nobeidzis, pie kam ar viņa parakstu bija parādījušās pat Rīgas pilsētas naudas zīmes.

Zemgals izšķīrās par atgriešanos advokātūrā. Viņu izraudzīja par Zvērināto advokātu padomes priekšsēdi.

1921. g. 15. jūnijā, nodibinoties Z. Meierovica sastādītajai valdībai, Gustavu Zemgalu iesaistīja par apsardzības ministru. Šinī valdībā netrūka vispār izcili spējīgu valdības locekļu un Meierovica vadībā Zemgalam bija sevišķs prieks strādāt. Kā bijušais virsnieks viņš kaŗa resoram nejutās svešs. Ministra pienākumus viņš pildīja līdz 1923. g. 26. janvārim. Dažus gadus vēlāk, 1931. g. 11. decembrī Margērs Skujenieks aicināja viņu savā valdībā par finanŗu ministru, kādam amatam viņš savukārt kā ilggadējs Rīgas krājaizdevu kases direktors bija piemērots.

Tautas Padomē ievadīto parlamentāro darbu Zemgals turpināja, būdams 1. un 4. Saeimas deputāts no Demokrātiskā centra. Ja visi citi darbi un sabiedriskie centieni nebūtu viņu ierāvuši citā gultnē, viņam bija nodrošināta tautas uzticība visās vēlēšanās. Visur viņš bija gaidīts un labprāt piesaistīts. Viņš pats tomēr bija laimīgāks klusā, nepretenciozā darbā, kādēļ viņš ar 1924. gada martu izvēlējās notāra darbu Rīgā. Tas turpināja iet roku rokā ar jau agrāk veiksmīgi ievadīto darbu Rīgas amatnieku krājaizdevu sabiedrībā. Tieši amatnieku pasaule viņam bija tuva. Pat savai meitai viņš ieteica iemācīties amata prasmi, ko viņa arī izdarīja tēva pamudināta. Tas nenozīmēja, ka viņš vispārējo un akadēmisko izglītību noniecinātu. Tikai viņa dzīves pieredze rādīja un atgādināja, ka nepārredzamās dzīves situācijās arodnieciskajai izglītībai vienādi ir kāda priekšrocība un tā nodrošina eksistenci.

Bet rodas arī citādas dzīves situācijas. Tādu piedzīvoja Zemgals pats pēc Valsts prezidenta Jāņa Čakstes nāves. Trešajai Saeimai nācās ievēlēt jaunu valsts prezidentu. Zemnieku savienība apsvēra Kārļa Ulmaņa kandidātūras uzstādīšanu. Centrs, redzēdams, ka vairākumu nevarēs dabūt ne labā, nedz kreisā spārna kandidāts, apsvēra piemērotas personas atrašanu šim augstajam valsts amatam savās aprindās. Lielāko partiju prestiŗi arī tad prasīja sava kandidāta uzstādīšanu. Par tādu Zemnieki savienīb uzstādīja Albertu Kvieši, sociāldemokrati Fridriŗu Vesmani, sūtni Londonā. Pēc atkārtotiem nobalsojumiem, kur minēja vēl citus kandidātus, Saeima galu galā varēja vienoties par Gustavu Zemgalu, ko ievēlēja ar 73 balsīm. Ne vien latvieŗiem, bet arī minoritāŗu frakcijām Gustava Zemgala izvēle šķita vispiemērotākā.

Zemgals netiecās pēc ŗi amata. Pirmkārt jau tādēļ ne, ka viņam trūka godkāres, bet, otrkārt, arī tādēļ, ka tas viņam un viņa ģimenei nozīmēja smagus materiālus zaudējumus. Kā to liecina viņa meita Anna, tad kā Valsts prezidents Zemgals saņēma tikai vienu trešdaļu no tā, ko viņš pelnīja pirms tam kā notārs.

Sabiedrībā parasti par valstsvīru algām valda citādi uzskati. Zemgala piemērs rāda, ka profesionāli augsti kvalificēti darbinieki drīzāk zaudē, nekā iegūst no t.s. lielo vīru algām.

Meita Anna atceras 1927. g. 8. aprīļa dienu, kad viņas tēvu ievēlēja Valsts prezidenta amatā. "Biju skolā, kad klasē ienāca skolotāja un paziņoja, ka mans tēvs ievēlēts par Valsts prezidentu. Mana reakcija bija tā, ka tūliņ klasē sāku raudāt — zināju, cik nelabprāt tēvs uzņēmas ŗo pienākumu. Mana māte tai brīdī bija slima.

Māte bija ievietota Dr. Kurta Hacha sirds slimnieku sanatorijā Meŗa parkā. Man bija bezgala bailes, ka ŗi dzīves pārmaiņa viņai nenāks par labu.

Maz prieka viņai tika no dzīves pilī un goda būt prezidenta kundzei. Māte visu laiku slimoja. 1928. gada vasarā, 7-tajā jūlijā apstājās viņas samocītā sirds. Viņa mira Meŗa parkā, mūsu vasaras mājā, kurā tēvs, būdams prezidents, arī pavadīja vasaras. Tā man 18 gadus vecai bija jāuzņemas namamātes pienākumi. Nebij viegli, bez mātes padoma, visu apgūt un iemācīties."21)

Šim intīmajam stāstījumam meita Anna pievienojusi vēl Rīgas pils un Valsts prezidenta telpu un darbinieku aprakstu. Tā kā tas citur maz pieminēts, tad apstāsimies arī pie tā.

Prezidenta meitas apraksts šāds: "1927. gadā, pārejot uz dzīvi Rīgas pilī, dzīves ritms tēvam un ģimenei mainījās. Prezidenta darba kabinets un sekretāriāts atradās pirmajā stāvā. Liels labums bija, ka darbinieki palika pilī tie paši, kas prezidenta J. Čakstes laikā. Katrs zināja savu pienākumu un tēvam sākumā visādi varēja palīdzēt. Sirsnīgas attiecības izveidojās ar prezidenta adjutantu Edvardu Kuplo, ko lielnieki 1940. gadā ar visu ģimeni aizveda uz Sibīriju. Kuplais ar meitu Maiju Sibīrijā mira, bet kundze (dzimusi Benjamiņa) vēlāk tika ārā uz Zviedriju.

Valsts prezidenta sekretāriātu vadīja Jānis Grandaus. Miķelis Zanders zināja visu protokolu un bija liels valodnieks.

Prezidenta privātās telpas atradās 2. stāvā. Tās bija plašas, ar skatu uz Daugavu. Pa logu uz Valdemāra ielas pusi lejā varēja redzēt pils rožu dārzu ar fontānu. Tam apkārt bija biezs mūra valnis, kas nosedza dārzā skatu uz ielu. Uzejot augšā caur pāris mazākām dzīvojamām istabām, nonāca "sarkanajā zālē", ko mēs tā nosaucām sarkanā samta mēbeļu dēļ. Aiz lielās zāles nāca divi mazākas istabas (vienā kamīns), kuŗām mēbeles, tāpat arī guļamistabām, bija jāņem no mūsu dzīvokļa Krišjāņa Barona ielā 3. Visi guļamistabu logi bija uz Daugavas pusi. Pa tiem varēja vērot kuŗus, ledus iešanu pavasarī un parasto satiksmi. No Daugavas pūta bieži auksts vējš, kādēļ guļamistabas ar visai augstajiem griestiem bija grūti piekurināt siltas.

Daugavas pusē pie pils vaļņa arvien bija sardze, kas gādāja par prezidenta drošību. No vienas istabas Daugavas pusē veda durvis uz mazo torni, kur pa šaurajām spirālkāpnēm prezidents katrā laikā varēja nokļūt savā kabinetā tieši, neejot cauri sekretāriātam, vai adjutanta kabinetam un publikas uzgaidāmām telpām.

Pils lielajā tornī arvien plīvoja baltais prezidenta standarts, kuŗu noņēma, prezidentam aizbraucot."22)

Kaut arī Zemgala un vēlāko Valsts prezidentu laikā notika reprezentācijas telpu izdaiļošana, piešķirot tām latviskāku izteiksmi, tad tikko minētais Rīgas pils oficiālo telpu apraksts atbilst arī vēlākajam neatkarības laikam.

Uzņemoties Valsts prezidenta amatu, Gustavs Zemgals deva tādu pašu zvērestu kā pārējie parlamentārā laika Latvijas Valsts prezidenti:

*"Es zvēru, ka viss mans darbs būs veltīts Latvijas tautas labumam. Es darīšu visu, kas stāvēs manos spēkos, lai sekmētu Latvijas valsti un tās iedzīvotāju labklājību. Es turēšu svētus un ievērošu Latvijas Satversmi un valsts likumus. Pret visiem es izturēšos taisni un savus pienākumus izpildīšu pēc labākās apziņas."*23)

Kā doto zvērestu, tā visus amata pienākumus Gustavs Zemgals tiešām izpildīja ar stingru apņemšanos un par godu Latvijas republikai.

Viņa dziļo izpratni tautas likteņiem un neatkarības centieniem atspoguļoja viņa 1928. g. 18. novembra runa Nacionālajā teātrī, kur viņam pašam bija lemts pirms desmit gadiem pasludināt suverēnās Latvijas nodibināšanos un demokrātiskās dzīves sākumu. "Šis lielais notikums," teica šinī runā Valsts prezidents, "ievadīja jaunu laikmetu Latvijas tautas vēsturē. Šai faktā izpaudās mūsu tautas dziļākie gadusimteņu lolotie centieni, Valsts izsludināšana radīja uzdevumus, kas pacēlās pāri visiem citiem uzdevumiem."24)

Šiem galvenajiem uzdevumiem Zemgals pieskaitīja parlamentāri demokrātiskās iekārtas nodrošināšanu, tās piemērotu īstenošanu ikdienas dzīvē. Ka viņam šāda izpratne bijusi, rāda jau viņa 1923. gada 14. decembra runa ar iebildumiem pret politiskajiem ierobežojumiem, kādi it kā būtu uzliekami ievēlētiem tautas vietniekiem. Kā Demokrātiskā centra deputāts un kādreizējais redaktors viņš toreiz teica: "Manai frakcijai ir jāizsakās pret Dzeņa kunga (kas piederēja Latgales kristīgo zemnieku savienība Aut.) papildinājumu, kuŗš aizliedz deputātiem būt par redaktoriem. Liekas, Latvija būtu vienīgā, kas tādu likumu pieņēmusi. Es saprastu vēl Dzeņa kunga priekšlikumu, ja viņš aizliegtu deputātiem nodarboties ar tirdzniecību, advokāturu un tamlīdzīgi, ja teiktu, ka tāda nodarbošanās prasa daudz laika un, ka deputāts tad visu savu laiku nevar ziedot

likumdošanai. Bet noliegt deputātam būt par redaktoru un populārizēt savus uzskatus likumdošanā, kuŗus viņš Saeimā aizstāv un pūlas izvest, noliegt viņam tos darīt zināmus, ne tikai saviem vēlētajiem, bet varbūt arī citiem pilsoņiem, saviem pretiniekiem, tas runātu pilnīgi pretī deputātu pienākumiem. Mēs uzstājamies par to, ka deputātu pienākums ir cik iespējams plaši iepazīstināt vēlētajus ar savu darbību Saeimā. Ja to viņam liegtu, tad tas būtu nepareizi. Mēs balsosim tāpēc pret šo pārlabojumu."25)

Aizstāvēdams šādu uzskatu, Zemgals nebija ieinteresēts personiski nodrošināt sev redaktora tiesības, jo no aktīva preses darba viņš bija aizgājis Pirmā pasaules kara laikā, bet viņam rūpēja tikai panākt vietnieku darba pilnīgāku izpratni.

Līdzīgi presei, viņš piešķīra tikpat lielu nozīmi dzīvajam vārdam. Ne vien kā parlamenta loceklis, bet arī kā Valsts prezidents Zemgals izmantoja nozīmīgāko latviešu organizāciju sanāksmes, lai paustu demokrātijas idejas un iepazīstinātu sabiedrību ar valsts darbu.

Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā tas, piemēram, bija pateikts šādos lakoniskajos vārdos: "Valsts prezidents nobeidz savu apsveikumu ar aicinājumu stiprināt Latvijas demokrātisko iekārtu, veidot tālāk mūsu valsti un stiprināt viņas pamatus."26) Zemgals saprata, ka demokrātiskajā iekārtā bija jāieaug, kādēļ viņš ik reizes ietvēra kādu tautas pašdarbības domu savu runu kodolā. Panākt sabiedrības visu slāņu integrāciju demokrātijā, to viņš uzskatīja par vienu no Valsts prezidenta amata funkcijām.

Zemgalam bez tam rūpēja Latvijas valsts prestiža pacelšana. Pirmo soli kā Valsts prezidents šinī laukā bija spēris Jānis Čakste. Kad ārlietu ministrs Antons Balodis un sūtnis Kārlis Zariņš noskaidroja iespējas Latvijas valsts prezidenta vizītei Zviedrijā, Zemgals tūlīt atsaucās.

Latvijas pastiprināta tuvināšana Rietumeiropai jau no pirmā brīža bija ievadīta ar Zigrīda Meierovica aktivitātēm, bet arī pēc pirmā ārlietu ministra nāves citi valstsvīri turpināja to panākt. Būdami Valsts prezidenti, kā Čakste, tā Zemgals pievērsa vispirms uzmanību Ziemeļeiropai. Kā ziemeļvalsts pati Latvija jau iekļāvās tanī. Tikai agrāk iesakņotajai kultūras orientācijai, tagad vajadzēja sekot iespējami dzīvai politiskajai orientācijai.

Ārēji Latvijas Valsts prezidenta braucienu uz Zviedriju iztulkoja kā reprezentāciju. Latviešu tauta tomēr izjuta pret zviedru tautu tik lielu sirsnību, ka oficiālajam braucienam piešķīra dziļāku nozīmi.

Doties oficiālā braucienā uz karaļvalsti Zemgalam šķita grūts uzdevums, varbūt pat grūtāks uzdevums, nekā viņa priekštecim Valsts prezidenta amatā, kas jau bija apmeklējis Somiju. Somija kā demokrātiska republika šķita tuvāka, pie tam ar latviešu dzīves paradumiem radnieciskāku dzīves ritmu un gara ievirzi. Kad Valsts prezidenta brauciens uz Zviedriju jau bija izlemts, Zemgals sūtnim Zariņam, kuŗa sēdeklis toreiz atradās Stokholmā, jautāja: "Kā tad man ir karaļnamā jāuzvedas?" — "Tik vienkārši, cik vien varat," ieteica sūtnis. Sūtnis Zariņš ar savu dabisko stāju un vienkāršību bija pratis iegūt simpatijas, un to pašu viņš ieteica Gustavam Zemgalam, kas vispār nepazina augstprātību un samākslotu lepņību. Tikai steigā viņam bija jāiemācās franču valoda, cik tas dažu mēnešu laikā vispār bija izdarāms. Draugi mierināja, ka pietiks nolasīt tekstu no papīra, ko atbildīgā brīdī dara tā kā valstsvīri un diplomāti. Un kā rādīja pati ciemošanās Stokholmā, arī šinī ziņā neradās manāmas grūtības.

1929. g. 27. maijā prezidents Gustavs Zemgals ieradās ar ledlauzi "Krišjānis Valdemārs", flagkuģa "Virsaitis" pavadībā Stokholmā. Karalis Gustavs V noveda viņu Gustava Vazas laivā krastā. Viņus pavadīja karaliskā svīta.

Prof. Aleksandrs Dauge, būdams latviešu viesu vidū, apraksta svinīgo tikšanos šādi: "Milzīgs ļaužu bars gaida. Pašā priekšā, spīdošās uniformās augstākie valsts un galma ierēdņi. Apsveikumi. Mūzika. Mūsu sūtņa Zariņa kundze un konsula Andersena meitiņa prezidentam pasniedz košas puķes. Un nu pa platām un augstām sarkanu segu klātām kāpnēm spožās rindās karalis ar prezidentu un pavadoņiem kāpj uz augšu, nonākot karaļa pils laukumā. Tur galma spīdošajās ekipāžās tie dodas uz pili. Zilos mundieŗos, pušķainās cepurēs uz staltiem zirgiem tos pavada drošie gvardi."

Tādā pašā spožumā turpinājās notikumi karaļa pilī: "Pie galda karalis apsveic mūsu Valsts prezidentu franču valodā, prezidents tāpat atbild. Mani kaimiņi pa kreisi un labi, un visi, kuŗus redzu, nopietni klausās. Dzirdu šur tur sirsniņu vārdu. Visiem uzruna un atbilde acīmredzot ļoti patikusi," nobeidz savu iespaidu aprakstu bij. izglītības ministrs Dauge.

Kā vēsturisku dokumentāciju šim divu valstu tuvināšanās aktam pievienosim šeit abu runu nesaīsinātu saturu tulkojumā.

Viņa Majestāte Zviedrijas karalis savā uzrunā teica:

"Prezidenta kungs,

Ar lielu gandarījumu uzņemu Jūs šodien manā galvaspilsētā un apsveicu Jūs sirsniņi. Zviedrijai un Latvijai ir daudz kopīgu atmiņu. Tās sakņojas pagājības dienās, bet, ja arī šī pagājība jau sen pieder vēsturei, viņa tomēr ir atstājusi zviedru sirdī allaž dzīvu un dziļu simpātiju tautai, kuŗas priekšgalā Jūsu līdzpilsoņu uzticība Jūs ir nostādījusi.

Jūsu apciemojumā Zviedrijai man patīkas redzēt Latvijas vēlēšanos nostiprināt vēl jo vairāk un izveidot arvien jo plašāk saimnieciskos un kultūrālos sakarus, kādi pastāv starp abām mūsu valstīm. Jūs varat būt pārliecināti, ka Zviedrija patiesi daļa šo vēlēšanos, un ceru, ka Jūsu viesošānās, lai cik īsa tā arī būtu, manā zemē Jums dos iespēju pārliecināties par cieņas un draudzības jūtām, kādas apgāro zviedru tautu pret Latviju. Es paceļu savu glāzi un dzeŗu uz Jūsu veselību, Prezidenta kungs, kā arī uz latvju tautas laimi un labklājību."

Valsts prezidenta Gustava Zemgala runa:

"Sire,

dziļi aizkustināts par laipnajiem apsveikšanas vārdiem, kuŗus man teica Jūsu Majestāte, es lūdzu Viņu pieņemt par tiem manas izjustākās atzinības apliecinājumu. Tik sirsniņa uzņemšana no Jūsu Majestātes un Viņa skaistās galvaspilsētas iedzīvotāju puses nodod vislabāko liecību par simpātijas un draudzības jūtām, kādas Zviedrija vēltījusi Latvijai. Latviešu tauta glabā neizdzēšamā atmiņā laikmetu, kur viņas likteņi bijuši saistīti ar slavenās zviedru tautas likteņiem, kuŗas humānais gars un liberālie iestādījumi ir ļāvuši tai likt stūrakmeņus savas nacionālās kultūras ēkai. Tapusi brīva un neatkarīga, Latvija gluži dabiski vērsusi savus skatus uz Baltijas aizjūras pusi, drošā pārliecībā tur atrast draugus, kas gatavi viņu sekmēt milzīgajā jaunuzbūves darbā uz kaŗa šausmu izpostītās zemes gruvešiem. Ka Latvija nav vīlusies savās cerībās, to pierāda latviešu un zviedru attiecību turpmākā izveidošanās, kas uzrāda kontinuitātes tendenci kā kultūrālajā, tā saimnieciskajā laukā. To pierāda arī vienmēr augošā draudzība un pilnīga saskaņa, kas vieno Latviju ar Zviedriju un kas atļāva man izdarīt šo apciemojumu Jūsu Majestātei, lai izteiktu Viņam savu dziļāko apbrīnošanu par augsto kultūras līmeni, kas nostāda Zviedriju civilizācijas priekšgalā.

Ar šīm jūtām es paceļu savu glāzi uz Jūsu Majestātes, Viņas Majestātes karalienes, kuŗu apsveikt man par lielu nožēlošanu nebija izdevība, Karaliskā nama veselību, kā arī uz diženās zviedru tautas laimi un labklājību."28)

Prezidenta Zemgala runa ieguva svētku dalībnieku un plašas zviedru sabiedrības atzinību. Zviedru karalim Gustavam V vēltīto runu atstāstīja zviedru prese un tā nedaudzi saīsināta 1930. gadā parādījās *Svenska Dagbladet Arsbok*, tas ir dokumentētā gadagrāmatā.

Tāda ciemošanās bija apvienota ar ordeņa piešķiršanu. Jau pirms Valsts prezidenta brauciena uz Zviedriju Latvijas ārlietu ministrijā pārrunāja gaidāmo visaugstākās pakāpes ordeņa piešķiršanu Zemgalam. Būdams stingra principa cilvēks, Zemgals neatzina ordeņus. Tas nu šinī gadījumā nebija pa prātam sūtnim Zariņam un ārlietu ministrijai. Viņiem likās, ka to Zviedrijā var pārprast. Netrūka taču cilvēku, kas dzītin dzinās pēc ordeņiem, un nu šinī gadījumā Valsts prezidents it kā parāda necieņu visai šai procedūrai, par ko būs informēts arī zviedru karalis. Zemgals tomēr atteicās un palika pie sava lēmuma arī tad, kad ārlietu ministrijas amatpersona raudzīja Zemgalam iegālvot, ka tas zināmā mērā nonāk pretrunā ar to, ka Zemgals kā Valsts prezidents taču bija Triju zvaigžņu ordeņa domes priekšsēdis. Ja jau Latvijā viņam esot darīšanas ar ordeņiem, kā tad viņš varot ignorēt citas zemes ordeni. Zemgals atgādināja saviem labvēļiem, ka minētajā Ordeņa domē

viņš pēc sava amata nonācis tikai automatiski un tur viņš neko nevarot grozīt, kamēr sveša ordeņa pieņemšana ir gluži cita un turklāt puslīdz privāta lieta.

Zemgals nekur un nekad nedzinās pēc ārēja spožuma un goda.

Prezidenta meita šinī sakarībā atstāsta epizodu, ko atceras. Sūtnis Zariņš bija pat no Stokholmas atbraucis, lai tēvu pierunātu pieņemt zviedru lielkrusta ordeni, kas bija dārgakmeņiem izrotāts.

"Anniņ, vai tu gribi briljantus?" tēvs pa jokam prasīja. Meitene klusēja, un tēvs palika pie saviem uzskatiem.²⁹⁾

No jauna pierādījās Gustava Zemgala stingrais raksturs, vienkāršība un ārēja goda atstumšana, kur vien tas bija iespējams. Tas nenozīmēja, ka viņš atteiktos arī no valstsvīram svinību brīžos paredzētā cilindra un konvencionālo normu ievērošanas.

Atvadīdamies no zviedru karaļa, viņš viņu ielūdza savas valsts apmeklējumā. Tādu pašu ielūgumu jau bija nodevis Igaunijas valsts galva, jo gadu iepriekš arī Jans Tenisons bija viesojies Zviedrijā. Zviedru karalim likās izdevīgi pretvizīti apvienot abām Baltijas valstīm vienā laikā. Tā notika neparasti ātri, jau vienu mēnesi vēlāk.

Latvijā Gustavam V bija paredzēts ierasties 1929. gada 29. jūnijā. Par paredzēto norisi *Valdības Vēstnesis* ziņoja sekojoši:

1. Viņa Majestāti Zviedrijas ķēniņu Gustavu V sagaida ierodamies Rīgā sestdien, 29. jūnijā. Viņa Majestātes Ķēniņa rīcībā izsūtīs uz Tallinu speciālu vilcienu. Viņa Majestātes Ķēniņa vilcienu sagaida pienākam Rīgā pulksten 10.45.

2. Uz Latvijas-Igaunijas robežas, Valkā, vilcienu sagaida pulkst. 6.45. Tanī iekāpj Viņa Majestātei Ķēniņam piekomandētā latvju svīta — ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs, pilnvarotais ministrs H. Albats, bijušais armijas komandieris ģenerālis P. Radziņš un armijas komandiera stāba priekšnieka palīgs pulkvedis M. Hartmanis, kā arī Latvijas sūtnis Stokholmā K. Zariņš, Valsts prezidenta priv. sekretārs M. Zanders.

Valkas stacijā sapulcējušies vietējā administrācija, organizāciju delegācijas un skolu jaunatne.

Tāda pat sagaidīšanas kārtība arī citās stacijās starp Valku un Rīgu. Viņa Majestātes Ķēniņa vilciens pieturēs Cēsīs un Siguldā.

Rīgas stacijā Viņa Majestāti Ķēniņu sagaida uz perona un apsveic Valsts prezidents, pavadīts no Saeimas priekšsēža, ministru prezidenta, ārlietu ministra un Viņa Majestātes Ķēniņa uzņemšanas komisijas priekšsēža A. Kvieša. Viņa Majestātei Ķēniņam izkāpjot no vagona, kara orķestrs spēlēs Zviedrijas Ķēniņa himnu un artilerija salūtēs.

Valsts prezidents stāda Viņa Majestātei Ķēniņam priekšā savus pavadoņus un Ministru kabineta locekļus. Viņa Majestāte Ķēniņš un Valsts prezidents, svītas un sagaidītāju pavadīts, dosies caur skautu špalieri uz stacijas laukumu. Stacijas laukumā atradīsies Senāta apvienotās sapulces priekšsēdis, armijas komandieris, armijas komandiera stāba priekšnieks, Latvijas Universitātes rektors, Rīgas garnizona priekšnieks, Rīgas pilsētas komandants un Rīgas prefekts. Turpat stāv goda sardze ar karogu un orķestri.

Stacijas priekšā Viņa Majestāti Ķēniņu apsveic Latvijas galvaspilsētā ar īsu uzrunu Rīgas pilsētas galva.

Viņa Majestāte Ķēniņš Valsts prezidenta pavadībā sasveicinās ar goda sardzi, pēc kam viņi ar pavadoņiem dosies uz pili.

Pils pagalmā nostādīta goda sardze. Tāpat uz pils trepēm līdz Viņa Majestātei Ķēniņam rezervētiem apartamentiem.

Viņa Majestāte Ķēniņš un Valsts prezidents svītu pavadībā dosies augšā pa trepēm uz Pils Sarkano zāli, kur sagaida pirmā Valsts prezidenta Čakstes kundze, Saeimas priekšsēža Kalniņa kundze, ministru prezidenta Celmiņa kundze un Zemgala jaunkundze.

Pēc tam, kad Viņa Majestāte Ķēniņš un Valsts prezidents ienākuši Viņa Majestātei Ķēniņam nodomātos apartamentos, pārējie klātesošie atstāj pili. Svītas locekļi dodas uz viņiem rezervētiem mitekļiem."³¹⁾

Tikpat sīki tālāk programmā aprakstīta zviedru ķēniņa viesošanās norise. Tur figurē brokastis prezidenta Zemgala ģimenē, svinīga liturģija Māras baznīcā, svinīgs akts Latvijas Universitātē, tikšanās ar diplomātisko korpusu, izrāde Nacionālajā operā, svētku mielasts pilī.

Tas viss pirmajai viesošanās dienai, lai gan nākamajā dienā ceremoniālā programma nebija daudz trūcīgāka.

Svētdienas rītā Vidzemes apriņķu pašvaldību delegācija ieradās pilī, lai pasniegtu zviedru ķēniņam adresi sakarā ar Vidzemes apriņķu 300 gadu pastāvēšanas jubileju. Tam sekoja Reitera koŗa īss koncerts turpat pilī. Tūliņ pēc tam zviedru ķēniņš prezidenta Zemgala pavadībā devās uz Brāļu kapiem. Pulksten 12 dienā notika kaŗaspēka un aizsargu parāde Esplanādes laukumā. Tam pieslēdzās Valsts prezidenta rīkotas brokastis pilī par godu zviedru ķēniņam un viņa svītas locekļiem. Pēc tam brauciens uz Rīgas Jūrmalu. Vēlā pēcpusdienā izkārtotais Melngalvju nama apmeklējums ķēniņu sevišķi iepriecināja, jo reto portretu vidū viņš uzdūrās dažiem savas zemes dižciltīgajiem. Tas bija patīkams pārsteigums.

Pēcpusdienas tēja Rīgas Latviešu biedrībā saveda viņu kopā ar latviešu kultūras darbiniekiem. Apmeklējumu virkne noslēdzās ar dineju zviedru sūtniecībā. Tās pašas dienas, t.i. 30. jūnija, vakarā zviedru ķēniņš atgriezās uz savu zemi ar bruņu kuģi "Sverige", Zviedru kaŗakuģus līdz Latvijas teritoriālo ūdeņu robežām izvadīja Latvijas kaŗa flote.

Prezidents Zemgals saņēma gan no zviedru viesiem, gan no latviešu sabiedrības atzinību par teicami izkārtoto zviedru ķēniņa uzņemšanu.

Ja prezidents Zemgals apsveica zviedru ķēniņu franču valodā līdzīgi tam, ka Antons Balodis to darīja, uzrunājot zviedru ārlietu ministru Triggeru, tad Latvijas Universitātes rektors prof. Dr. Mārtiņš Zīle teica savus apsveikšanas vārdus latīņu valodā, pasniedzams viņa Universitātes aulā goda doktora diplomu. Šinīs runās kupli jo kupli atbalsojās zviedru laikmeta cildinājums Latvijā.

No šī brīža latviešu tautā nostiprinājās no jauna draudzība pret Zviedriju un ziemeļu kultūru. Tas sevišķi intensīvi izpaudās intelektuālajā kopdarbībā un latviešu grāmatniecībā, kur ziemeļniekiem jau tā bija piešķirta redzama vieta.

Prezidentam Zemgalam piekrīt bez tam nopelnis, ka viņš kā Brīvības pieminekļa komitejas priekšsēdis sava amata laikā pašķīra ceļu sen iecerētā nacionālā pieminekļa celšanai. 1929. g. 19. septembrā sēdē Zemgals panāca lēmumu par griešanos pie Rīgas pilsētas, piemērotas vietas ierādīšanai Brīvības pieminekļa celšanai. Ar to viņš noraidīja dažādus citus priekšlikumus, kas tūri praktisku apsvērumu dēļ ieteica mākslinieciski veidota monumenta vietā celt labāk jaunu tiltu pāri Daugavai, vai ierīkot bāku, vai celt kādu citu lietderīgu celtni, apzīmējot arī to par brīvības simbolu.

Rīgas pilsētas domes vairākums bija bez tam pret Brīvības pieminekļa celšanu Brīvības bulvārī. Ja vispār tādu ceļ, tad toreiz ieteica Daugavmalu, Kīpsalu vai Klīversalu.³²)

Brīvā Zeme, kuŗā darbojās līdz Edvarts Virza un citi redzami kultūras darbinieki, turpretim rakstīja: "Celsim idejisku Brīvības pieminekli! Celsim to viņam viscienīgākā vietā! Tad visa latvju tauta kopā viņu arī lielu un diženu uzcelsi!"

Šī nebija vienīga balss, kas to prasīja, bet to sadzirdēja arī uz laukiem un vienkāršie zemes rūķi tikpat izšķirīgi iestājās par pieminekli, kam mākslinieki atradīšot vispiemērotāko izteiksmi un kas uzrunāšot latviešu sirdis.

Prezidenta Zemgala darbības laikā uzsāka priekšdarbus tikko minētā idejiska pieminekļa celšanai. 1929. g. 17. oktobrī izsludināja pieminekļa projekta sacensības noteikumus. Uzsāka līdzekļu vākšanu, jo tieši tautas pašas domātajai artavai bija jāpanāk pieminekļa uzcelšana. Netrūka atsaucības.

Ikdiena prasīja vēl citu uzdevumu kārtošanu. Kā Valsts prezidentam Zemgalam piekrita notiesāto apzēlošanas lietas. Svarīgos gadījumos varēja apzēlot tikai tādus, kam tiesas spriedums jau bija stājies spēkā. Apzēlošana bija valsts augstākās varas akts, ar kuŗu varēja sodu pilnīgi atlaist vai mīkstināt. Iniciātīva šinī ziņā piekrita Valsts prezidentam. Bez tam viņš varēja kādu apzēlot uz notiesātā vai tiesas lūgumu. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, prezidents Zemgals izmantoja šīs

viņam piešķirtās amata tiesības diezgan plaši. Sava amata triju gadu laikā viņš apžēloja 648 personas, no tām 172 pilnīgi, 471 sodu mīkstināja un 5 notiesātiem atdeva tiesības pēc soda izciešanas.³³⁾ Ar mīkstu sirdi šādos gadījumos nepietika, katrā lietā bija jāiedziļinājas un jāredz apžēlošanas jēga. Kā tiesībnieks un humāns cilvēks, prezidents Zemgals ik reizes prata atrast attaisnojumu savam lēmumam.

Sava roka viņam bija jāpieliek arī valdību sastādīšanā. Viņa darbības laikā sastādījās Pēterļa Juraševska un Hugo Celmiņa kabinets.

Amata pildīšanā prezidents Zemgals ieguva vispārēju atzinību un respektu. Šo respektu vairoja vēl tas, ka Zemgals, būdams Valsts prezidents, kā divkārtšs ministrs, izvairījās draugiem piešķirt kādas priekšrocības. To sevišķi atzīmē viņa tuvs paziņa Eduards Hibšmanis, kas ar viņu bieži tikās un vēroja viņa gaitas dažādos darba cēlienos.³⁴⁾

Kad viņa amata laiks bija aptecējis, Zemgals neļāva viņa kandidātūru vēl otrreiz uzstādīt Valsts prezidenta amatam. Viņš vēlējās aiziet privātajā dzīvē. It īpaši viņu smagi nospieda viņa dzīvesbiedres nāve. Viņa, Emīlija Zemgale, pēc ilgākas slimības nomira 1928. gada 7. jūlijā. Kā liecina meita Anna, tad mātes sirdi un veselību jau bija sagrāvuši uztraukumi lielnieku laikā 1919. gadā. Arī Bermonta uzbrukuma laikā, kad viņa bija palikusi Bulduros ienaidnieka pusē, viņa baidījās, ka viņu, viņas vīra atbildīgo amatu dēļ, varētu apcietināt, kādēļ bēguļoja, naktis pārguļot šķūņos, lopu kūtī un citās slēptuvēs. Toreizējās šausmas un tuvā fronte ar pastāvīgu apšaudīšanos mājas tuvumā, atstāja manāmas pēdas viņas veselībā, no kā viņa nekad vairs neatspirga. Tam visam vēl lielnieku laikā bija pievienojies bads un mūžīga baiļošana par tikpat apdraudētiem bērniem. Zemgalam lielnieku laikā lielā steigā bija jāpārdod žīdu veikalniekiem viņa pašceltais nams Suvorova (vēlāk Krišjāņa Barona) ielā, lai iegūtu naudu eksistencei. Tikai pēc daudziem gadiem, sevišķi notāra darbības laikā, viņš ieguva mazākus īpašumus Rīgā, Meža parkā un Rīgas Jūrmalā. Par saviem lielajiem materiālajiem zaudējumiem viņš nekad nezūdījās, būdams apmierināts arī kā īrnieks citu īpašumā. Turklāt viņš jutās laimīgs, kad pēc atgriešanās Rīgā, 1919. g. varēja nomāt paprāvu ābeļu dārzu Bulduros, jo līdzīgi Jānim Čakstem, arī Zemgalam vislielāko prieku sagādāja dārzkopība.

Gustavs Zemgals bija ģimenes cilvēks. Redzot ap sevi meitu Annu, kas apprecējās ar tiesībnieku Aleksandru Ūdri, un dēlu Pauli, kuŗa dzīves ceļš savijās ar Jāņa Čakstes jaunāko meitu Dailu, viņš ģimenē redzēja dzīves piepildījumu.

Sabiedriskajam darbam, kas viņu pavadījis visu mūžu, arī vēlākajā dzīves posmā viņš atlicināja laiku. Tikai tagad atvērās plašāki apvāršņi. Kad 1933. gadā Rīgā nodibinājās īpaša apvienība Baltijas valstu sadarbībai, Zemgalu ievēlēja par tās priekšsēdi. Šīs apvienības atklāšanas svinībās, kuŗās piedalījās viņa pēctecis Valsts prezidenta amatā, Alberts Kviesis, kā arī Zviedrijas, Somijas, Igaunijas, Lietuvas, Beļģijas, Anglijas, Dānijas, Spānijas, Rumānijas un Argentīnas diplomātiskie pārstāvji, Zemgals savā atklāšanas runā norādīja, ka Latvijas, Igaunijas un Lietuvas saslēgšanās kopā vienā savienībā ir tikai dabisks sākums plašākai tautu sadarbībai ap Baltijas jūru.³⁵⁾

Zemgals joprojām uzturēja ciešu draudzību ar Žanu Tripjē (Jean Tripier), Francijas sūtni un pilnvaroto ministru Latvijā. Šī draudzība ar Francijas sūtni un viņa kundzi turpinājās vēl ilgi pēc aiziešanas no oficiālajiem valsts amatiem.

Īpašu sektoru viņa sabiedriskajā dzīvē izveidoja viņa piederība akadēmiskajām organizācijām. Neatkarīgi no tā, Zemgals studiju laikā pārstāvēja Maskavas studentus. Jaunībā viņš bija atradis draugus Zemgalijā, bet dažādi pagriezieni šīs studentu biedrības darbībā lika viņam pagriezt šai organizācijai muguru. Jaunus, uzticamus draugus viņš atrada studentu vienībā Austrums, kuŗas vecbiedrs viņš palika pēc tam visu mūžu. Kad Austrums 1937. gadā noslēdza draudzības līgumu ar vecāko igauņu studentu organizāciju — Eesti Uliopilaste Selts, kuŗas krāsas Igaunijas republika 1918. gadā izvēlējās savam valsts karogam, Gustavs Zemgals ieradās ar austrumiešu delegāciju Tartu. Viņa klātie draudzības līguma noslēgšanai deva pastiprinātu nozīmi un latviešu-igauņu ciešas vienotības apliecinājumu visnotaļ.

Atzīmējams vēl tas, ka Latvijas Universitāte ievēlēja G. Zemgalu 1929. gadā par savu goda biedru.

Zemgals atzina par izdevīgu atrast latviešu lietai draugus arī Rotary klubā, kurā viņš pats iestājās. Ja jaunības dienās viņš bija grozījies strādnieku un amatnieku palīdzības biedrībās, tad tagad viņam jaunajos apstākļos bija radusies cita vide, jauni mērķi un uzdevumi. Toreiz viņam rūpēja mazo ļaužu sociālo apstākļu uzlabošana, tagad intelligences pietuvināšana valsts izveidošanas darbam un nacionālās kultūras jaunu logu atvēršanai. Bet arī ārpolitika palika viņam tuvu. Rīgas krievu laikraksts *Sevodņa* neskopojās ar atzinīgiem vārdiem Zemgalam, kad viņš kā pēdējās Saeimas ārpolitikas komisijas loceklis izteicās par labu Francijas ciešākai sadarbībai ar Padomju Savienību, kas varētu paglābt Eiropu no Hitlera briesmām. Ap to laiku Francijas valdības galva Erio apmeklēja Maskavu, lai mēģinātu izveidot pretpēku gaidāmajai Vācijas ekspansijai. Zemgals nebija vienīgais, kas jau toreiz norūpējies par savas zemes un visas Eiropas nākotni. Arī Arveds Bergs apsveica Francijas sadarbību ar Padomju savienību, atzīdams to par reālu faktoru nacionālsociālistiskās Vācijas iegrožošanai.

Nepatiku Zemgalam kā stingram demokratam radīja tikai iekšpolitiskās dzīves pārmaiņas Latvijā, kas sākās ar 1934. gada 15. maiju.

Drīz pēc tam viņš sāka sirgt. "1938. gadā tēva veselība vairs nebija tik laba," stāsta meita Anna. "Viņš nekur negribēja iet, kļuva arvien vientuļāks un kaut kādu drūmu nojautu apmācīts. Vienreiz teica: "Latvijai vairs nekad nebūs tik labi laiki kā bija. Ies grūti." Tēvs vēl dabūja redzēt mana brāļa pirmo bērniņu — meitu Justīni. Viņa veselība arvien vairāk gāja uz leju. 1939. gada 6. janvārī agrā rītā, mājā būdams, tēvs mira. Viņa pēdējā brīdī klāt bija meita, dēls, znots, Dr. Arnolds Eicens un žēlsirdīgā māsa, kas viņu slimu kopa.

Bija auksta, sniegaina diena, kad tēvu daudz ļaužu klātbūtnē izvadīja no Rīgas amatnieku krājaizdevu sabiedrības lielās, skaisti dekorētās zāles, kur viņš visu mūžu bija aktīvi piedalījies darbā. Viņam tika veltīts daudz sirsnīgu vārdu, pateicībā par viņa veikto darbu Latvijai, kā arī palīdzot cilvēkiem. Zvērināts advokāts Atis Ķeniņš, kas bija dzejnieks, nolasīja savu veltījumu tēvam īpašā dzejolī:

*Draugs, latvju novembri vai tālo atceries,
Kad skaudrs rudens vējš bij tumsu satinies
Un cirta spējš un ass?
Bij Latves ozols kails un zaru zaros lauzts,
Kā cietējs tautas gars, kas, zibens rīkstēm šausts.
Vēl spēkā saslejas,
Bet maz, ai, maz bij to, kam šķēpu nest vēl prieks,
Un brīves saucienu kā guni tautā mest,
Lai ceļas, cīnās līdz.
Tai brīvo pulkā viens, kas šķēpu izkalis,
Jel neaizmirstiet to! — bij Gustavs Zemgalis,
Pirms ausa Latves rīts.
Viņš nebij daiļrunīgs, bet uzticams un drošs,
Bij viņa vēlējums kā liesmu cirtiens spožs:
Lai Latvei saules mūžs!
Pēc dižā Čakstes viņš bij prezidents mums jauks,
Kam krūtīs sila sirds kā zeltains kviešu lauks,
Lai tautai saulains mūžs.
Nu lauru ēnā auksts, uz mūžu mūžiem kluss
Šis tautas prezidents un saules kareivs dus.
Nāc, atvadies, mans draugs!
Dus cietējs noguris, balts matu vainags*

*Kā tautas liktens tulks, kā zvaigžņu sidrabā.
Nāc, atvadies, mans draugs." 36)*

Gustavu Zemgalu guldīja Rīgas Meža kapos, kur atdusējās jau viņa dzīvesbiedre. Nelaiķis bija vēlējis, lai tāpat kā viņa dzīve, arī viņa pēdējās gaitas iesegtos vienkāršības villainē. To no latviešu puses ievēroja. Tikai diplomātiskā korpusa vārdā sirsnīgus atvadu vārdus pie kapa teica Beļģijas sūtnis Selis de Fansons un igauņu akadēmiskās vienības Eesti Uliopilaste Selts pārstāvis, Tērbatas universitātes profesors V. Vadijs. Latviešu sveiciens izskanēja prof. Voldemāra Maldoņa vārdos: "Laimīgs tas, kas savu uzdevumu dzīvē piepildījis." 37)

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. *Jaunākās Ziņas*, 1939. g. 10. janv. 7. nr. Sk. Pāvila Gruznas rakstu Gustava Zemgala piemiņai.
2. *Atceries Austrumu* (hektografēts izd.), 1957. g. 12./13. nr. Sk. Anša Kurmjā rakstu "Gustavs Zemgals mūžības ceļos", 23. lp.
3. Annas Ūdres, dzim. Zemgales atmiņu raksts par tēvu (rokraksts), fotokopija grāmatas autora rīcībā, 26. lp.
4. Alberts Prande, *Latvju rakstniecība portretēs*, 283. lp.
5. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1922. g. 1. nr., 12. lp.
6. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*, 1. sēj., 682. lp.
7. *Atpūta*, 497. nr., J. Raiņa vēstules.
8. *Atpūta*, 410. nr., J. Raiņa vēstules.
9. *Atceries Austrumu*, 1957. g. 12./14. nr., 23.-24. lp.
10. Pāvils Gruzna, *Jaunā strāva* (romāns). Augsburgā, 1946., 37. lp.
11. *Jaunākās Ziņas*, 1939. g. 7. nr. Sk. P. Gruznas rakstu.
12. Annas Ūdres atmiņu raksts, 16. lp.
13. turpat. 19. lp.
14. *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*. Rīgas pilsētas izdevums, Rīgā, 1932, 54.-55. lp.
15. Tautas Padomes protokoli, 1919.12. maija sēde Liepājā, 72.-73. lp.
16. Jānis Bankavs, *1919. gads. Lielo notikumu mazās epizodes*. Rīgā, 1935. g., 134.-141. lp.
17. turpat.
18. Gotfrīda Stengrevica atmiņas par Latvijas Pagaidu valdības darbību Liepājā 1919. gadā (rokraksta fotokopija), gr. autora archīvā, 10. lp.
19. Tautas Padomes protokoli, 1919. gads, sk. 743.-744., 771.-773., 787., 903.-904. lp.
20. Tautas Padomes protokoli, 1920. gads, sk. 903.-904. lp.
21. Annas Ūdres atmiņu raksts, 30. lp.
22. turpat, 31.-32. lp.
23. Valsts prezidenta oficiālais zvēresta teksts atrodams 1. Saeimas stenogrammu 36. slejā.
24. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados*, sk. ievada daļu, VIII.
25. 1. Saeimas stenogrammas, sk. 1923. g. 14. dec. sēdes tekstu 461. slejā.
26. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927. g. 7./8. nr., 100. lp.
27. *Latvis*, dienas laikraksts, 1929. g. 1. jūnija 2281. nr. Sk. A. Dauges rakstu "Stokholmā".
28. *Valdības Vēstnesis*, 1929. g. 28. maija 116. nr.
29. Annas Ūdres atmiņu raksts, 34. lp.
30. *Valdības Vēstnesis*, 1929. g. 25. jūnija 138. nr.
31. *Valdības Vēstnesis*, 1929. g. 25. jūnija 138. nr.
32. *Brīvības pieminekļa Gada grāmata* 1936, 145.-148. lp.
33. *Atceries Austrumu*, sk. A. Kurmjā rakstu, 27.-28. lp.
34. *Jaunākās Ziņas*, 1939. g. 11. janvāra 8. nr. Sk. Eduarda Hibšmaņa rakstu "Gustavs Zemgals".
35. *Baltisches Monatsheft*, 1933. g. 5. nr.
36. Annas Ūdres atmiņu raksts, 54.-56. lp.
37. Plaši bērņu apraksti parādījās *Brīvās Zemes* 1939. g. 9., *Jaunāko Ziņu* 1939. g. 9. nr., *Studenta* 1939. g. 7.(273.) nr. un pārējā Latvijas presē.

Dr. Pauls Kalniņš

DR. PAULS KALNIŅŠ

"Latviešu sociāldemokrātiem netrūkst labs skaits vīru ar vadoņu spējām, kuŗu privātais dzīves gājums tik nevainojams un kas savā garīgajā attīstībā tik teicami pacēlušies, ka tie būtu piemēroti piešķirt valsts dzīves kuģim jaunu jaudu."1) Šādu spriedumu par Latvijas Sociāldemokrātu Strādnieku partiju (turpmāk LSDSP) un tās vadību 1927. gadā nodeva barons Vilhelms Firkss, kas jau dažus gadus bija sadarbojies ar sociāldemokrātu frakciju Latvijas Saeimā.

Viena no visredzamākajām politiskajām figūrām Latvijas parlamentā bija Dr. Pauls Kalniņš.

Viņš neparādījās pēkšņi uz Latvijas politiskās dzīves skatuves. Pietiek iemest kaut paviršu skatu viņa biogrāfijā, lai redzētu nemiera dzirksti, kas uzzibsnīja viņa prātā jau ģimnazista gados Liepājā. Pauls Kalniņš dzimis 1872. gada 3. martā Vilces Mazpečuļos kā lauksaimnieka dēls. Par savu bērnību un skolas gaitām Kalniņš pats maz ko pastāstījis.

Vismaz Liepājā pavadītie gadi nebija nemaz tik nenozīmīgi. Ap viņu bija Janis Jansons-Brauns, Miķelis Valters un citi garīgi moži zēni. "Vienmēr jutāmies kā kādas jaunas idejas nesēji, kas vēl meklēja savus ceļus, un tie izlikās dīvaini" — par saviem skolas biedriem tam laikā teicis Miķelis Valters.2) Skolas izglītība un ārēji uzspiestās sadzīves gultne nedeķa tomēr visu, un tieši to, ko prasīja latviskais prāts un sociālie dzēnuļi. Tas, kā pietrūka, to atlikās pašiem iedzīvināt.

Par Paulu Kalniņu teikts, ka viņš darbojies revolūcionārās romantikas apdvesto jauniešu pulciņos un piedalījies pirmajās jaunstrāvnieku apspriedēs.3) Ja arī toreiz par "revolūcionārājām noskaņām" liktos pāragri runāt, tad tās tiešām drīzi nāca. Nojausmām un jauniešu nemiera dzinulim gāja pa pēdām iepazīšanās ar jaunlaiku idejām. 1892. gadā nobeidzis ģimnaziju, Kalniņš gan meklēja, bet Krievijas augstskolu sistēmā neatrada šim idejām piemērotu studiju iespēju, ja neskaita Maskavas universitātes dabzinātņu fakultāti. Liepājā bija lauŗti šķēpi par darvinismu, kas tuvināja dabzinātnēm. Kalniņš tomēr izšķīrās pāriet uz Tērbatas universitāti, lai studētu medicīnu. Studijas ar ārsta diplomu viņš nobeidza 1898. gadā.

Studiju laikā viņš sadarbojās ar kreisi noskaņotajiem latviešu studentiem. Šinī sakarībā minēta 1892. gadā nodibinātā "Zemgalija"4), kā arī kāda mazāk pazīstama Latvijas Sociālistisko studentu biedrība,5) kas uzsākusi darbību 1898. gadā. Vismaz skaidrs ir tas, ka Kalniņš cieši sadarbojies ar jaunstrāvniekiem un studenta gados rakstījis *Dienas Lapā*. Kā jaunstrāvnieku viņu 1897. gadā apcietināja, noturot 5 mēnešus Jelgavas un Rīgas cietumā. Rainis un Miķelis Valters tanī pašā laikā saņēma smagākus sodus.

Beidzis studijas, Pauls Kalniņš 1898. gadā apprecējās ar Klāru Veilandi, zobārsti un idejisku centienu biedri. No tā laika viņu abu politiskā darbība tik cieši savijusies, ka ne uz brīdi nebija vairs šķirama. Viņiem abiem kā zemgaliešiem bija pa prātam apmešanās Tukumā, kur Pauls Kalniņš uzsāka ārsta praksi. Jo drīzi gan viņiem iznāca pārcelties uz Žagari, Lietuvā, jo, būdams iejaukts jaunstrāvnieku prāvā, Kalniņš nedrīkstēja vairs palikt Baltijas administrāŗivajās robežās. Kolīdz 1901. gadā izbeidzās viņa izraidīšanas laiks, Kalniņš atgriezās Latvijā, lai uzsāktu ārsta praksi Jelgavā. Jāņa Čakstes izdotās *Tēŗijas* 1901. g. 11. jūlija nr. atrodams šāds sludinājums: "No 12. jūlija dzīvošu un pieņemšu slimniekus Jelgavā, Lielajā ielā nr. 21, virs Alunāna kunga grāmatu veikala. Dr. P. Kalniņš, senāk ārsts Tukumā un Žagarē."

Bet ne jau ārsta gaitas vien Zemgalē sākās. Var apbrīnot Paula Kalniņa politisko nelokāmību un apņēŗību turpināt sociālistiskos centienus, pie tam jau dažas dienas pēc policejiskās uzraudzības atcelšanas. 1901. g. 31. jūlijā Paula un Klāras Kalniņu ierosmē Lielvircavā nodibināja t.s. Latviešu sociāldemokrātu grupu Kurzemē. Tā ierīkoja slepenu spiestuvi un izplatīja slepenus uzsaukumus. Spiestuvi novietoja Klāras Kalniņas tēva lauku mājās Vančos, Jēkabnieku pagastā. Zemgalieši varēja lepoties ar zināmu turību. Tās netrūka arī Kalniņiem. Miķelis Valters, kas bija Paula Kalniņa sākotnējais domu biedrs, bet izstaigāja savas jaunības tekas bez graša kabatā, kodīgi izsakās: "Sociālisms nāca no bagātām Zemgales mājām, no dēliem un meitām, kas trūkumu nepazīna."6)

Kalniņu idejiskā pārliecība viņus dzītin dzina izplatīt sociālisma idejas Latvijā. Tikai idejas spēks bija tas, kas viņus vadīja un lika uzņemties jaunus upurus.

Tikko minēta Kurzemes sociāldemokrātu grupa 1902. g. Ziemsvētkos izplatīja Paula Kalniņa uzsaukumu "Miers virs zemes!" To izplatīja 4000 eksemplāros. Slepēnās spiestuves apmēri ļāva laist klajā proklamācijas pat lielākos metienos. Tā kā īsā laikā nodibinājās nelegāli sociāldemokrātu pulciņi Liepājā, Ventspilī un Talsos, tad jo drīz radās lēmums par Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizācijas dibināšanu. Tai uzsākot darbību, izraisījās jau pirmās pretiliecinātības. Krievu žandarmērija pastiprināja turklāt uzraudzību.

Izvairīdamies no apcietināšanas, Pauls un Klāra Kalniņi emigrēja uz Šveici. Darba apstākļi bija toreiz Šveicē labvēlīgāki nekā vēlākajos gados. Kalniņš atrada ārsta asistenta vietu Cīriches epileptiķu slimnīcā.

Arī viņa idejiskajiem centieniem Šveice deva labas iespējas. Vispirms viņš jau 1903. gadā nodibināja Kurzemes sociāldemokrātu grupas Cīriches sekciju. Ārpus Krievijas jau atradās krietns skaits citu latviešu sociāldemokrātu. Kalniņam bija svarīgi ar tiem sadarboties. Bet ne mazāk svarīgi bija izveidot sakarus ar cittautu domu biedriem. Vispirms viņam nodibinājās pazīšanās ar sociāldemokrātu teorētiķi Paulu Akselrodu. Radās iespēja bez tam rakstīt Šveices un Vācijas presē. Reiz to sācis, Kalniņš to turpināja arī vēlāk. Netieši tas sagādāja iespēju iepazīstināt cittautiešus arī ar Latviju un latviešiem.

Kolīdz dzimtenē uzliesmoja Piektā gada revolūcijas mutūli, abi Kalniņi steidzās atpakaļ uz dzimteni. Viņi bija taču cīņai radīti cilvēki. Un viņu cīņas biedri gaidīja viņus Kurzemē. Tādēļ arī Pauls Kalniņš apmetās Liepājā, kur jau kādreiz viņa pirmās domas bija pievērsušās sociālisma idejai.

Kad Cīravas kaujā ievainoja daudzus revolūcionārus, Dr. Kalniņš devās cauri soda ekspedīcijas pārņemtajam apgabalam, lai sniegtu ievainotiem pirmo ārstniecisko palīdzību. Tiešā pieredze, ko viņš bija ieguvis revolūcionārajos notikumos, ļāva viņam 1905. g. oktobrī publicēt Berlīnes žurnālā *Die Neue Zeitung* divi burtnīcās pārskatu par latviešu strādnieku kustību, kā arī 1906. g. februārī dokumentāciju par latviešu revolūcionāro kustību.⁷⁾ Pauls Kalniņš parādījās no šī brīža Rietumeiropas presē kā autors ar "Kleinberga" vārdu. Ja arī ne daudz, tad arī šāda veida piesardzība šķita vietā. Pilnīgi anonīmus ziņojumus viņš piesūtīja bez tam vācu sociāldemokrātu laikrakstam *Vorwaerts* (Uz priekšu). Itin viss grozījās ap politiskajām aktualitātēm.

Kaut arī Kalniņš tanī laikā aprobežojās vairāk ar informātīva rakstura rakstiem, atturoties no plašiem idejiskajiem izklāstiem, tad pietika pat ar to, lai Pēteris Stučka vēlākajās dienās uzbruktu Kalniņam par viņa Piektā gada ziņojumiem vācu presē. *Die Neue Zeit* rakstā Kalniņš (ar pseudonimu Kleinbergs) bija apšaubījis Sociāldemokrātu partijas Centrālās komitejas taktiku 1905. gada revolūcijas laikā par ģenerālstreika iespējamību uz laukiem. Stučka nespēja ar šādu Kalniņa kritisku nostāju samierināties vēl daudzus gadus pēc tam. Rakstīdams par agrārrevolūciju un komūnismu grāmatā *Darbs un zeme*, Stučka pamatoja savu protestu pret Paulu Kalniņu šādiem vārdiem: "Man kā 'izputējušam zemniekam', kuŗš savā laikā 'izdzīvojis tēva mājas un aizgājis uz pilsētu, vieglas dzīves meklēdams', kur kā sociālists kritis cietumos un citādās klizmās un beigās nokļuvis komūnistos, arvien šķitās, ka es esmu parādā saviem bijušajiem šķiras biedriem zemniekiem un vēl vairāk saviem tagadējiem šķiras biedriem bezzemniekiem, cik iespējams, pārliecinoši un pie tam ar faktu materiāliem rokās aprādīt savus uzskatus uz agrāro, tas ir, uz zemes jautājumu."⁸⁾

Apstrīdēdams Paulu Kalniņu kā revolūcionāru, Stučka uzdūrās savos agrārrevolūcijas uzskatos pats vēl nīkākajiem iebildumiem no lielinieka Kārļa Soma-Kaufmaņa puses.

Ja nu esam minējuši tomēr Paulu Kalniņu kā avīznieku, tad atliek vēl norādīt, ka viņš Piektā gada revolūcijas laikā bija LSDSP laikraksta *Cīņa* redaktors tā nelegālajā darbības posmā, kā arī *Dzīves Balss* redakcijas darbinieks 1905. gada legālajā laikā.⁹⁾ Vēlāk viņš rediģējis vēl *Arodnieku*, kā arī rakstu krājumus un kalendārus.

Tas gāja roku rokā ar informācijas sniegšanu Vācijas un Šveices presē. Pēdējā viņš iekļuva atkal ar 1906. gadu, kad viņš pa otram lāgam devās emigrācijā. Atstādams dzimteni, viņš vispirms nonāca Berlīnē, pēc tam atkal Cīrichē. Abi uzturēšanās laiki Kalniņam, tāpat kā citiem latviešu politiskajiem bēgļiem deva teicamu iespēju iepazīties ar rietumu demokrātiju un tiesību valsts pamatprincipiem. Tieši krasais pretstats ar Krievijas patvaldības sistēmu ļāva viņiem uzskatāmi uztvert parlamentāri demokrātiskās sadzīves iekārtas priekšrocības. Liekas, ka tas palīdzēja nospraust viņa piederību mazinieku virzienam, kur 1906. gadā Latvijas Sociāldemokratijā parādījās jau lielinieckais novirziens. Arī šī partijas struktūrā radās pārmaiņas.

Kāda bija toreizējā situācija, to kā tiešs vēsturisko notikumu dalībnieks pastāsta Fēlikss Cielēns: "Līdz 1906. gadam mēs, latviešu sociāldemokrāti, maz bijām ierauti krievu marksistu taktikas strīdos. Pie mums Latvijā plašākas biedru masas nemaz nezināja ne Ļeņina, ne Pļechanova vārdus. Tikai nelegālos, teorētiskajos pulciņos rūditie propagandisti zināja vispārējos vilcienos, kas ir boļševiki, kas menševiki. Pavisam retais latviešu sociāldemokrāts bija lasījis krievu marksistu legālās grāmatas: (Pļechanova) *Monistiskais vēstures uzskats* un Ļeņina *Kapitālisma attīstība Krievijā*. Tikai 1906. g. latviešu sociāldemokrāti nokļuva tuvākā saskarē ar krievu marksistu politiskajiem uzskatiem un sākās arvien lielāka sadalīšanās boļševikos un menševikos. Tā jau 1906. gada pavasarī daži latviešu vecāki sociāldemokrātu darbinieki kļuva par noteiktiem boļševikiem — J. Lencmanis, J. Bērziņš, R. Endrupis un J. Luters, bet daži citi par tikpat noteiktiem menševikiem — J. Asars, A. Buševics, V. Dermanis un Kr. Šulcs. Pauls Kalniņš jau tāds bija kļuvis agrāk un no galēji labā spārna viedokļa jau minētajā *Die Neue Zeit* rakstā kritizēja 1905. g. latviešu revolūcionāru galējības, kā muižu dedzināšanu u.t.t.... Lielais vairums latviešu sociāldemokrātu darbinieku palika ārpus frakciju virzieniem."

Jāievēro gan, ka ar laiku arī tad notika virziena maiņas, kā, piem., ar Ansi Buševicu un Vili Dermani, kas no maziniekiem neatkarības gados aizvirzījās uz lielinieku pusi. Tāpat jāievēro, ka 1906. gada nošķirošanās procesam 1914. gadā sekoja vēl otrs tāds. F. Cielēns runā par latviešu mazinieku partijas tapšanu 1914. gadā, bet tāda partija īstenībā toreiz vēl nenodibinājās. Tikai Pauls Kalniņš un daži citi turējās mērenākos uzskatos, vēl arvien kavējoties sajaukt sociāldemokrātu koporganizācijas vienotību. Lūzums nāca vēlāk.

Mazinieki noturēja savas pozīcijas Latvijas Sociāldemokratijā līdz 1914. gadam. Pauls Kalniņš palika Centrālās komitejas vadībā līdz Pirmajam pasaules kaņam, kad viņu mobilizēja. Pārstāvēdams mazinieku virzienu, viņš blakus savas partijas nelegālajai organizācijai izmantoja arī legālās iespējas, kādas vēl arvien pastāvēja. Neskatoties uz cenzūru un laikrakstu apstādīšanu, kā viņš, tā viņa domu biedri arvien atrada iespēju jauna laikraksta vai žurnāla izdošanai. Vajadzēja prast tikai apstākļiem piemēroties. Turklāt, Pauls Kalniņš atzina par pareizu un nepieciešamu partijas darbiniekiem darboties līdz arī legālajos preses izdevumos, ja vien tie bija demokrātiski.

Pat ar to nepietika, viņš mudināja savus domu biedrus piedalīties sabiedriskajā darbā, vismaz progresīvajās biedrībās. Tādu netrūka ne Rīgā, ne provincē. Pretēji stingro marksistu pretējam viedoklim, Kalniņš ieteica izmantot balsstiesības, kādas iedzīvotāju vienai daļai netrūka, lai piedalītos Krievijas Valsts domes un pašvaldību vēlēšanās.¹¹ Tikai tādā ceļā Valsts domē iekļuva sociāldemokrātu deputāti Jānis Ozols un Dr. Andrejs Priedkalns, kā arī viņiem tuvu stāvošais Edvards Treimanis-Zvārgulis.

Pats Pauls Kalniņš parādīja lielu drosmi un izmaņu, darbosies pagrīdē. Tieši viņa politiskās darbības posms līdz 1. pasaules kaņa sākumam bija visgrūtākais. Tas aptvēra visu viņa jaunību. 1914. gada vasarā, kad viņu mobilizēja, viņš bija sasniedzis sava mūža 42. gadu, tā tad jau bija pusmūža.

Kā kaņa ārstu Paulu Kalniņu nosūtīja vispirms uz Čerepovecu, Ziemeļkrievijā. Labāki darba apstākļi viņam radās Somijā, kur viņš no 1915. līdz 1916. gadam bija Sveaborgas cietokšņa garnizona ārsts. Kaut arī militārais dienests prasīja daudz laika, tad tomēr kā kaņa ārstam Kalniņam bija savas priekšrocības. Viņam nelika palikt nepārtraukti pulkā. Viņš ar ģimeni varēja irēt privātu

vasarnīcu. Tas deva iespēju vērot somu tautas dzīvi, kultūru un zemes autonomiju. Līdzīgi Šveicei, arī šeit Kalniņš guva nozīmīgus salīdzinājumus politiskajā darba laukā, kā arī ierosmes.

1916. g. augustā Dr. Kalniņa pulku līdz ar visu 116. divīziju pārcēla uz Latviju, novietojot to Daugavas frontē pie Lielvārdes. Protams, no jebkāda partijas darba Kalniņš kara dienesta laikā bija atrauts. Apstākļi uzlabojās tikai pēc Krievijas Februāra revolūcijas. 1917. gada vasaras sākumā Kalniņu pārcēla darbā uz Rīgas kara slimnīcu. Tas tad viņam atvieglāja tikšanos ar partijas biedriem. Bet kāds tagad bija stāvoklis?

Par to pastāsta Dr. Paula Kalniņa dēls Brūno Kalniņš savās atmiņās:

"Mazinieku stāvoklis sociāldemokrātu partijā revolūcijas piecos mēnešos Rīgā bija mainījies vairākas reizes. Martā un aprīlī partijā vēl valdīja vienības gars... Kad es aprīlī ieradās Rīgā, tad vēl pastāvēja laba saskaņa tiklab partijā, kā arī Rīgas padomē. Apstākļi mainījās pēc Ļeņina atgriešanās Krievijā un latviešu lielnieciskās Centrālkomitejas pārceļšanās uz Rīgu, maija sākumā. Tad arī sākās pirmās atklātās diskusijas starp maziniekiem un lieliniekiem. Rīgas padome balsoja par un pret mazinieku un lielinieku priekšlikumiem par attiecībām pret Krievijas Pagaidu valdību. Maija pārrunās partijas organizācijas biedru vairākums nosvērās lielinieku pusē, bet padomē mūs atbalstīja 25 proc. padomes deputātu. Galvenajā jautājumā, proti, par karu, mums joprojām bija kopīgs viedoklis ar lieliniekiem, kas prasīja tā drīzu izbeigšanu. Šī prasība bija ļoti populāra to vairāku desmittūkstošu Kurzemes bēgļu vidū, kas toreiz bija apmetušies Rīgā un Vidzemē. Šādos apstākļos mēs maijā nespējām atšķēlēties no kopējās partijas.

Maija beigās un jūnijā Rīgā no Šveices un Beļģijas atgriezās emigranti Fricis Menders un Kristaps Eliass, bet no Krievijas - V. Rikveilis, A. Petrevics, K. Kurševics, V. Bastjānis, K. Dēķens u.c. mazinieci sociāldemokrāti."12) Un ap to laiku uz Rīgu bija pārcelts arī Dr. Pauls Kalniņš. Sociāldemokrātiem maziniekiem tātad netrūka vairs vadības. Tomēr lielinieku iegūtais pārsvars turpinājās. Kad 1917. g. jūlija beigās Rīgā notika sociāldemokrātu 5. kongress, par vienu no trim kongresa priekšsēžiem gan ievēlēja Paulu Kalniņu, bet lēmumus jau pieņēma lielinieku garā.13)

Par tālāko norisi arī pastāsta Brūno Kalniņš: "Drīz pēc kongresa mēs, mazinieki-internacionālisti, sapulcējāmies uz pirmo slēgto sanākumi. Pārrunājām kongresa rezultātus, kas nesolīja nākotnē labas izredzes mūsu darbam kopējā partijā ar lieliniekiem. Stāvokli pasliktināja Beikas kreiso lielinieku uzstāšanās un panākumi Rīgas organizācijā, kur viņiem bija izdevies pilnīgi iekārot lielāko pirmo rajonu. Revolūcijas attīstība gāja strauji uz priekšu, radot arvien lielāku masu radikālizēšanos. Arvien jūtāmāk tā izpaudās arī Rīgas un citās padomēs, bet jo sevišķi svarīgajos latviešu strēlnieku pulkos."14) Maz ko varēja panākt arī Pauls Kalniņš, ko ievēlēja Rīgas strādnieku deputātu padomes izpildu komitejā.

Kā norāda Brūno Kalniņš, tad mazinieki un sevišķi Pauls Kalniņš toreiz atzinis, ka sadarbība ar lieliniekiem vienā partijā nav iespējama. Tikai tuvo vēlēšanu dēļ, kas saistījās ar Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes ievēlēšanu, galīgo atšķelšanos izvilkcināja.

Rīgas pilsētas domes 1917. gada vēlēšanās mazinieki ar Dr. Paulu Kalniņu priekšgalā tiešām ieguva zināmus panākumus, jo no Latvijas Sociāldemokratijas saraksta ievēlētiem 49 domniekiem 14 bija mazinieki.

Ja vēsturnieks Andrievs Ezergailis savā disertācijā par politiskajiem strāvojumiem Latvijā 1917. gadā saka, ka "lielinieki guva Latvijas Sociāldemokratijā virsroku tādēļ, ka tiem partijā nebija efektīva pretspēka,"15) tad tas tikai daļēji apstiprinājās. Lielinieki bija tikai skaļāki un nekautrējās pielietot visrupjākos aģitācijas paņēmienus, kas kara beigu posmā, kur visi iedzīvotāji ilgojās miera, iedarbojās spēcīgāk. No tā vēl vairāk cieta pilsoņu partijas. Zīmīgi, ka tādos apstākļos arī Paulu Kalniņu, kas bija ievēlēts, izraudzīja par Rīgas pilsētas domes priekšsēdi. Savu amatu viņš tomēr nedabūja izpildīt, jo vācu kaŗaspēks dažas dienas vēlāk ieņēma Rīgu, pēc kam noteikšana bija vairs tikai okupācijas varai.

Ja tikko aplūkojām savstarpējās pretišķības un spēka samērus Latvijas Sociāldemokratijas nogrupējumos, tad Latvijas valsts dibināšanas priekšvakarā jaunu aktuālitāti ieguva sociāldemokrātu nostāja politiskās autonomijas un valsts idejas jautājumā.

Dzimtenes Atbalss 1917. 9. augustā pārmeta dibināti latviešu sociāldemokratiem ignoranci tautas pašnoteikšanās tiesību jautājumā. "Krievu sociāldemokrati runā par brīvo Krieviju, somi, ukraiņi savukārt aizstāv savas tautas neatkarību, tikai latviešu nejēgas uzskata nacionālo jautājumu par tīro lietuvēna krustu," šādiem vārdiem latviešu patrioti Maskavā pārmeta sociāldemokrātu vadoņiem viņu trulo nostāju. Domstarpības vēl pastiprinājās, kad dienas gaismā izlauzās prasība dibināt Nacionālo Padomi.

Kādā *Brīvā Strēlnieka* ziņojumā bija lasāms: "Pret Nacionālpadomes dibināšanu nostājās (Vidzemes) Zemes Padome un Latvijas Sociāldemokratijas Centrālā komiteja, paziņodamas, ka Nacionālpadome ir buržuāzijas knifis un ka Latvijas darba tautai nav nekā kopēja ar šādām Nacionālpadomēm."17) *Laika Vēstis* tanī pašā laikā nožēloja, ka LSD CK nolēmusi pārstāvi uz Pēterpils apspriedi nesūtīt un boikotēt jauno organu.18) Ja arī lielnieki teica šinī jautājumā galveno vārdu, tad arī mazinieki bija sākumā apmulsuši un pēc Latviešu Pagaidu nacionālās padomes nodibināšanās pat naidīgi. Kamēr vēl runāja tikai par Nacionālās padomes ideju, tikmēr vismaz mazinieks Rūdolfs Veidemanis nostājās tās pusē, teikdams: "Nacionālā Padome latviešiem nepieciešami vajadzīga jau Latvijas nedalāmības aizstāvēšanai, tad visplašākās atklātības informēšanai par Latvijas prasībām un stāvokli, kā arī Latvijas autoritātīvai aizstāvēšanai miera konferencē. Pēdīgi Nacionālā Padome nepieciešama Latvijas atdzīvināšanai, kas nav paveicams ne vienai otrai partijai, ne arī vienai otrai šķīrai vien, bet tikai visai nācijai kopā."19)

Arī tas palika bez atbalss.

Ka Latvijas interešu aizstāvēšanai nepieciešama piemērota nacionāla pārstāvība, bija arī Paulam Kalniņam skaidrs. Ja viņa rosmes aizgāja pa citu ceļu, tad tīri ārēju apstākļu dēļ. Valkā nodibinātā Nacionālā Padome bija spiesta okupācijas apstākļu dēļ pārcelt savu darbību uz Pēterpili, atstājot Valkā tikai prezidiju nelielā sastāvā. Savas orientācijas dēļ vien Nacionālā Padome nevarēja palikt vācu okupācijas apgabalā. Turpretim tie latviešu pārstāvji, kas palika Rīgā, cerēja ko panākt arī okupācijas režīma apstākļos. To vidū bija Pauls Kalniņš un vairāki mazinieki. Dīvainā kārtā uz vietas palika arī labs pulciņš lielnieku, kuŗus gan vācu drošības iestādes 1918. g. 5. un 6. janvārī apcietināja.

Vispār "pāreja no revolūcijas uz okupācijas laikmetu Rīgā bija ļoti krasa. To sajuta ne vien politiķi, bet visi iedzīvotāji. Visas Februāra revolūcijas laikā nodibinātās pašvaldības iestādes, padomes un partijas, kuŗas bija vadījušas pēdējos piecos mēnešos politisko un saimniecisko dzīvi, bija slēgtas."20)

Pauls Kalniņš, kā redzējām, bija tikko ievēlēts par Rīgas pilsētas padomes priekšsēdi. Šāds amats lika viņam rīkoties, spītējot pārmaiņām. Pilsētas domes sēdi viņš nevarēja sasaukt, kādēļ izvēlējās citu ceļu. Caur Rīgas strādnieku deputātu padomes izpildu komiteju, kuŗā vairākums bija maziniekiem, P. Kalniņš ar saviem domu biedriem iesniedza Rīgas pilsētas kuŗa apgabala priekšniekam memorandu. Tanī bija prasīts atļaut darboties pilsētas domei un tās komisijām. Bet, tā kā memoranda iesniedzēja bija Strādnieku deputātu padome, tad, protams, tā prasīja ļaut arī viņai darboties. Motīvācijā izpaudās demokrātiski argumenti: "Militārā pārvalde nomierinātu lielā mērā visu tautību pilsoņu uztrauktos prātus, ja tā paziņotu, ka paliek spēkā visas politiskās tiesības un tautības neaizskars, kā arī netiks aizskarta pastāvošo arodniecisko un politisko organizāciju darbība." Kuŗa stāvokļa laikā ar to bija daudz prasīts, latviešu pašapziņai tas darīja godu.

Okupācijas iestādes vēlējās sadarboties ar vietējiem vāciešiem un par pārgrozībām ieņemtajos apgabalos jau gadiem iepriekš bija izstrādāti plāni. Jebkāda latviešu politiska pašdarbība vācu varai bija nevēlama, drīzāk apkuŗojama. Tas Paulam Kalniņam un Marģeram Skujeniekam no vienas puses, kā arī latviešu pilsoņu pārstāvjiem no otras puses nebija noslēpums, taču tas neatturēja viņus rīkoties. Spirgtos vējus, ko atnesa cara patvaldības gāšana, vairs nevarēja atturēt. Ja ne legāli, tad nelegāli atlika darboties. Bez tam pāri okupantu galvām Rīgā un Jelgavā likās paveŗamies pa mākuņu spraugai Berlīnē.

Kaut arī politiku parasti sasaista ar reālītātēm, tad tomēr vienmēr un visur kāda loma piekritusi arī politiskajai intuīcijai. Tieši Paulam Kalniņam tās netrūka. Sava tiesa politiskas tolerances arī

viņam bija. Tas mudināt mudināja sazināties ar pilsoniskajiem demokrātiem par kopēju soli. Tik gluži gurdēni, kā tos atkārtoti apzīmējis Brūno Kalniņš, pilsoņu pārstāvji arī nebija. Pirmā kopējā apspriede notika jau septembra mēnesī pie demokrātu partijas līderu Erasta Bites, viņa dzīvoklī. Pirmajās pārrunās piedalījās vēl Miķelis Bružis un Miķelis Valters, pēdējais arī jau kā pilsoņu pārstāvis.

No šīm rosmēm izveidojās tā sauktais Septiņpadsmit vīru jeb Demokratiskais bloks, par ko jau iepriekš runāts, apskatot Marģera Skujenieka un Miķeļa Valtera darbību.

Uzduroties okupācijas iestāžu rezervētajai nostājai, ja ne pat atklātai nelabvēlībai latviešu sabiedriski politiskajiem centieniem, Pauls Kalniņš izvēlējās citu ceļu, proti, stājoties tiešos sakaros ar vācu sociāldemokrātu redzamiem pārstāvjiem Berlīnē. Ar reichstaga deputātu Georgu Ledeburu viņš bija iepazinies jau emigrācijas gados. Visciešākie sakari izveidojās no jauna ar vācu Neatkarīgo sociāldemokrātu partiju, kas pacifisma uzskatu dēļ bija atšķēlusies no apvienotās partijas.

Starp vācu karavīriem, kas atradās Rīgā, netrūka sociālistu. Ja sākumā tikai nejaušība saveda Kalniņu ģimeni ar tiem kopā, tad jo drīz izdevās izveidot pietiekami labu sakaru ceļu ar vācu partijas vadoņiem Berlīnē. Katrā ziņā tai šķita noderīgi izmantot pazīstamo sociāldemokrātu starptautisko solidaritāti. Paula Kalniņa izpratnē tai šobrīd vajadzēja kalpot arī latviešu nacionālajām interesēm. Pareizā politiskajā formulējumā no latviešu puses tas solīja sekmes. Visizdevīgāk šķita vērsties pret uzmācīgo monarchistiskās Vācijas imperiālismu un Baltijas aneksijas tieksmēm. Lūk, ar šādu politiskās situācijas izvērtējumu Pauls Kalniņš izgāja cīņas arēnā. Jau dažas nedēļas pēc vācu okupācijas varas nostiprināšanās Rīgā, Pauls Kalniņš nosūtīja informācijas materiālu par latviešu sociāldemokrātu maziņu, Strādnieku deputātu padomes un Demokratiskā bloka lēmumiem un iesniegumiem vācu militārajām iestādēm. Šim sūtījumam pievienoja pavadrakstus, kuŗos izcēla svarīgākās problēmas.

Raksti un iesniegumi nepalika Berlīnē bez ievēribas.

Deputāts Ledeburs jau savā 1917. gada 1. decembra runā Vācijas reichstagā pievērsās jo plaši Latvijas jautājumam. Tikai šis tas viņa runā jaucās ar provinciālajiem jēdzieniem, minot vairāk Kurzemi un Vidzemi nekā Latviju kā viengabalainu zemi. No militāro iekārojumu viedokļa tas bija pareizi un turklāt vācu reichstagā locekļiem saprotamāki, jo Kurzeme un Zemgale atradās vācu okupācijā jau kopš 1915. gada vasaras un Jelgavā darbojās ģenerāļa Ludendorfa ieceltā civilpārvalde ar fon Gosleru priekšgalā. Pēdējais pats bija reichstagā viskonservatīvākā spārna deputāts. Kurzeme jau agrāk bija pieminēta reichstagā debatēs.

Ledebura iepriekš minētā parlamentārā runa rādīja, ka viņš bija informēts par apstākļiem Latvijā ne vien no Paula Kalniņa un Demokratiskā bloka, bet arī no Jāņa Čakstes un viņa vadītās Kurzemes Zemes padomes.

Reaģēdams uz vācu kanclera viedokli Austrumeiropas tautu pašnoteikšanās jautājumā, Ledeburs brīdināja no politiskajām kombinācijām, kas tiecās Kurzemi un Lietuvu pievienot Prūsijai. Runādams savas partijas vārdā, Ledeburs teica: "Mēs protestējam pret to uz visnoteiktāko, ka tādas sarunas turpina, jo mūsu pārliecībā tam jābūt pilnīgi izslēgtam, ka taisa šādus lēmumus pāri lietuvju un latviešu galvām."21)

Ledeburs norādīja, ka šādi nodomi ir pretrunā ar valsts sekretāra fon Kīlmana deklarāciju tautu pašnoteikšanās jautājumā. Viņš to sasaistīja arī ar mazākuma tautību aizsardzību. Viņa runa rādīja, ka izdevies atmaskot sevišķi Kurzemes "landesrāta", t.i. zemes pārvaldes un landtāga, nolūku apiet latviešu pašnoteikšanās tiesības. "Tie kungi," teica Ledeburs, "kas iestājas par Kurzemes un Lietuvas pievienošanu šādā vai tādā veidā vācu valstij vai pakļaušanu Prūsijas kronim, atsaucas uz kādu īpašu piekrišanu, ko tiem devušas augstdzimušo personu sapulces minētajās zemēs. Lieta grozās ap tā saukto Kurzemes landtāgu un dižvīru sanākumi Lietuvā. Viņi izmanto demonstratīvi šādus lēmumus it kā par pierādījumiem, ka Kurzemes, Latvijas un Lietuvas iedzīvotāji tieši šādā veidā domā īstenot savas pašnoteikšanās tiesības, ka tie vēlas kaut kādā veidā pievienoties Vācijai."22) To teikdams, Ledeburs vēl ar sevišķu uzsvāru norādīja, ka pāris duŗu bruņniecības

muižu un dižciltīgo nav tie, kas var runāt Kurzemes iedzīvotāju vārdā. Kā pierādījumu latviešu pašu gribai un lēmumiem viņš norādīja uz latviešu sabiedriskajiem centriem un pārstāvībām, kas jau izlēmušas pašas savus nacionālos jautājumus. Vispirmām kārtām Ledeburs nosauca vārdā Kurzemes Pagaidu Zemes Padomi, ko ievēlējuši Kurzemes bēgļi, un nolasīja tās rezolūciju.²³)

Centrālo vietu Ledebura runā tomēr atrada Paula Kalniņa atsūtītie materiāli ar Demokratiskā bloka deklarāciju latviešu pašnoteikšanās tiesību jautājumā. Tai bija divi daļas, no kuŗām pirmā atsaucās uz latviešu Sabiedrisko organizāciju 1917. g. 30. jūlija lēmumu, bet otrā aktualizēja politiskās prasības jaunā skatījumā.

Cik lielu nozīmi šim dokumentam veltījis Ledeburs, redzams no tā, ka viņš to gandrīz pilnā apmērā nolasīja reichstaga 1917. g. 1. decembra sēdē. Tā kā tas palaikam Latvijas vēstures aprakstos parādās, bet dažādi iztulkots, tad apskatīsim to arī šinī vietā.

Teksts sākas ar norādījumu uz Sabiedrisko organizāciju lēmumu jau 1917. g. 30. jūlijā, kuŗā bija vēl apvienoti visi politiskie novirzieni.

"Konference vienbalsīgi nolēma:

1. *Latvijas tautai (t.i. visiem Latvijas iedzīvotājiem), līdzīgi citam tautām, ir pilnīgas pašnoteikšanās tiesības.*

2. *Latvija ir nedalāma un aptver Dienvidvidzemi, Kurzemi un Latgali (sauktu Inflantiju), t.i. Vitebskas guberņu Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķus.*

Piezīme: Latvijas pierobežas apgabalos vietējie iedzīvotāji paši nosaka, vai viņi grib piederēt pie Latvijas vai pie kādas citas valsts vai apgabala.

3. *Latgalei kā sevišķai Vidzemes sastāvdaļai ir pilnīga pašnoteikšanās visās vietējās pašvaldības, administratīvās, valodas, skolu un baznīcas lietās.*

4. *Latvija ir politiski autonoma vienība Krievijas demokratiskajā republikā.*

5. *Likumdošana, izpilde, tiesas vara un vietējā pašvaldība atrodas Latvijas tautas un tās Satversmes sapulces rokās. To ievēl vispārējās, vienlīdzīgās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās.*

6. *Konference protestē pret aneksijām un vispār pret katru mēģinājumu noteikt Latvijas vai tās sastāvdaļu valstisko stāvokli un robežas bez Latvijas tautas ziņas un piekrišanas.*

Saskaņā ar šo minētajā konference vienbalsīgi izteikto l a t v i e š u t a u t a s g r i b u, latviešu politisko noteicēju aprindu pārstāvji tagadējos apstākļos pasludina sekojošo:

Ar vācu kaŗaspēka virzīšanos uz priekšu, jautājums par Latvijas turpmāko izveidošanos izvēršas par s t a r p t a u t i s k a s p o l i t i k a s p r o b l ē m u, jo pie tā nokārtošanas paliekošā veidā stipri ieinteresētas ne vien kaimiņu valstis, Vācija un Krievija, bet arī visa Eiropa.

Iziedami no 1917. g. 30. jūlija lēmuma un no tautu pašnoteikšanās principa, mēs, ņemdami vērā jaunradušos stāvokli, uzsveram, ka apstākļos, kad starptautisko interešu pretišķības padarītu par neiespējamu Latvijas atgriešanos Krievijas demokratiskās valsts robežās, Latvijas turpmākais liktenis nav darāms atkarīgs no kaŗa konflikta turpināšanās. Mierīga atrisinājuma labā vajadzīgs internacionālizēt ar Latviju sakarā esošo tiesisko jautājumu. Sevišķi ņemot vērā to apstākli, ka turpmāk draudzīgu kaimiņu attiecību nodibināšanās starp Vāciju un Krieviju iespējama vienīgi tādā kārtā, ja ar saprašanos miera ceļā panāktu interešu saskaņošanu pie Baltijas jūras, kas tomēr nebūtu iespējams, ja viena vai otra valsts šīs jūras svarīgāko daļu paturētu savās rokās, mēs, cenzdamiēs pēc demokratiska miera, kam jānodrošina arī Latvijas politiskā un saimnieciskā nākotne, prasām Latvijas neitrālizēšanu tādā kārtā, ka starptautisko tiesību garantēta, Latvija kļūst par starpvalstu autonomiju. Republikāniska, neitrālizēta, nedalīta Latvija, kuŗai ir brīva noteikšana par savu valsts satversmi, savu teritoriju un savu neitrālu jūras piekrasti un ostām, ir nenoraidāma prasība, kāda izriet no 1917. g. 30. jūlija lēmuma. Šāda jautājuma atrisināšanā latviešu tauta redz vienīgo iespēju nodrošināt Baltijas zemju kultūrālo attīstību un saimniecisko progresu. Sakarā ar to noraidāmi visi centieni ģermanizēt, rusificēt vai kolonizēt Baltiju.

*Pavisam nebūdami naidīgi pret vācu tautu, mēs tomēr noteikti noraidām latviešu zemes vai tās atsevišķas daļas pievienošanu Vācijai, vienalga ar kādām tiesībām tas tiktu darīts, jo tāds solis tikai slēptu sevī jaunu konfliktu dīgļus un kaitētu Latvijas saimnieciskās attīstības iespējām."*24)

Pauls Kalniņš un viņa centienu biedri šo lēmumu apzīmējuši par "Latvijas neatkarības rezolūciju."25)

Pareizāk to būtu bijis apzīmēt par "Latvijas pašnoteikšanās tiesību rezolūciju", jo runa ir par politiskas autonomijas piešķiršanu "Krievijas demokratiskajā republikā". Alternatīvai gan minēts vēl kāds "starpvalstu autonomijas" veids un starptautiski garantēta Latvijas neitrālizācija, kas liktu domāt, ka tomēr nepieciešama valsts dibināšana. Tiesību izpratnē rodas priekšstats, ka šinī gadījumā runa ir par mandātu zemes stāvokļa radīšanu. Jebšu deklarācijas teksts ir neskaidrs, tas ietvēra tāli ejošu pašnoteikšanās tiesību prasību. Kā tādu to uztvēra savā reichstaga runā deputāts Ledeburs. Un tieši tādā ceļā latviešu pašnoteikšanas prasības kļuva dzirdamas ne vien Vācijā, bet arī pārējā pasaules daļā, jo vācu ārpolitiku uzmanīja tiklab Sabiedrotie.

Minēto iesniegumu neparakstīja Demokratisks bloks, bet šinī gadījumā "latviešu nācijas politiski noteicēju aprindu pārstāvji" ("Vertreter politisch massgebender Kreise der lettischen Nation"). Tas tādēļ, ka Demokratisks bloks kā organizācija nemaz nepastāvēja un ārzemēs varētu rasties šaubas par tāda politiska organa leģitimitāti runāt visus latviešu tautas vārdā. Izvēlētais veids šķita labāks. Latvieši tika šādā veidā vācu reichstagā pie vārda. Turklāt Ledebura vārds un iespaids nebija mazs.

Neapšaubāmi tas bija pirmā kārtā Dr. Paula Kalniņa nopelns.

Georgs Ledeburs nebija vienīgais vācu parlamentārietis, kas iestājās par Latviju un latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām. Ar pārliecību to darīja vēl Eduards Davids, Hugo Hāze un O. Kons, tas ir — tie reichstaga deputāti, kuŗu uzskati saskanēja ar Paula Kalniņa uzskatiem. Jo spilgti te apstiprinājās, cik svarīgi ir politisko partiju sakari starptautiskajā laukā. Kā rādīja reichstaga debates pēc Brestļitovskas miera noslēgšanas 1918. gada martā, tad ne vien neatkarīgie sociāldemokrāti, bet citu vācu partiju deputāti savukārt bija diezgan sīki informēti par apstākļiem Baltijā pasaules kara pēdējā cēlienā. Tikai konservatīvie deputāti ar grāfu Vestarpu un liberāļi ar Gustavu Strēzemanu priekšgalā nosvērās vairāk uz baltvācu pusi.

Strēzemans, pieskardamies Latvijas jautājumam reichstaga 19. marta sēdē, nevarēja samierināties ar to, ka aizskaŗ Baltijas baronus. Minēdams tieši vārdā Kurzemes baronu fon Rādeni, viņš uzsvēra, ka šinī personā viņš redzot tikai vācu interešu, nevis kādu kungu šķiras pārstāvi. Arī prūšu junkurus Baltijā lai liekot mierā. Galvenais, ko viņš pateica, grozījās tomēr ap to, ka Latvija un Igaunija piederot vācu interešu sfairai. Pārsteidza turklāt tas, ka viņš apšaubīja latviešu, igauņu un lietuvju izglītības līmeni, kas pieļautu vispār viņiem dot parlamentārisku iekārtu un ļaut izpildīt administratīvus amatus.26) Strēzemans, kas vēlāk izvērtās par vienu no redzamākajiem valstsvīriem, vācu monarchijas laikā attaisnoja pat vācu iekāŗošanas tieksmes. Strēzemans runāja toreiz nacionālliberāļu vārdā, kādēļ viņš nepauda tikai subjektīvus uzskatus. Raksturīgi bija viņa vārdi: "Teikšu atklāti, ka doma par pilnīgi patstāvīgām nomaŗvalstīm man vispār izklausās pēc tīras terorijas, kas nav izvedama praksē."27)

Ledeburam iznāca atbildēt arī Strēzemanam. Neminot šeit itin visus pretargumentus, Ledeburs reaŗēja arī uz tumsonīgo apgalvojumu par latviešu un igauņu zemo kultūras līmeni. "Latvieši un igauņi visnotaļ prot rakstīt un lasīt un nestāv šinī ziņā daudz zemāk par vācu iedzīvotājiem," norādīja Ledeburs. "Viņi veido visizglītotāko iedzīvotāju slāni krievu impērijā."28)

Deputāts Ledeburs iebilda pret Kurzemes hercogistes radīšanu. No Ledebura runām bija redzams, ka viņam pašam bija savs spriedums par latviešiem un viņu kultūru, bet arī tad parlamentārajās debatēs viņam bija absolūti nepieciešama aktuālā informācija, kā arī pārliecība, ka latvieši savā pašnoteikšanās gribā nav salauzti arī okupācijas spaidos.

Protesti nāca no Demokratiskā bloka un Nacionālās Padomes puses, kādēļ vācu valdība jutās spiesta sūtīt stāvokļa noskaidrošanai uz Rīgu savu pilnvaroto, prof. Šulce-Gverniciu, lai noskaidrotu, kāpēc latvieši nav apmierināti ar okupācijas varas un Baltijas muiŗnieku radītiem

landtāgiem un landrātiem. Tikpat svarīgi tai likās tiešās sarunās ar latviešu sociāldemokratu un pilsoņu pārstāvjiem noskaidrot viņu prasības. Tas gan maz ko deva, jo tanī laikā vācu rietumu fronte sabruka, izraisot radikālas pārmaiņas pašā Vācijā.

No notikumu apraksta tomēr redzams, ka latviešu izveidotās nacionālās pārstāvības 1917./1918. gadā bija kļuvušas par politisku faktoru, kuŗas vairs nevarēja apiet. Ja Demokratiskais bloks meklēja sakarus ar Berlīni, bet Nacionālā Padome ar Londonu un Parīzi, tad tas arī liecināja par politisku izmaņu, neatstājot neizmantotu jebkuru iespēju, kas varētu nodrošināt latviešu tautai pašnoteikšanos. Vēl 1918. gada vidū nebija gluži skaidrs, uz kuŗu pusi galu galā nosvērsies lielvalstu kuŗa laime.

Lietuvju Zemes padome ar tās prezidentu Antanu Smetonu priekšgalā tanī laikā vērsa savus skatus vienīgi uz Vāciju. Tā pasteidzās jau 1917. gadā vācu valsts kancleram grāfam Hertlingam paziņot, ka tiklīdz no vācu puses nāks Lietuvas neatkarības atzīšana, Lietuvas valsts izveidos ar Vācijas monarchiju ciešu savienību (festes Buendnisverhaeltnis).²⁹) Šāds solis bija tikai piemērošanās acumirkļa politiskajiem apstākļiem.

Demokratiskais bloks bija apdomīgāks. Paulam Kalniņam rūpēja novērst Baltijas muižnieku (sevišķi pārlieku rosīgās "ritteršaftes") un vācu okupācijas varas politisko manipulāciju un latviešu tautas gribas viltošanas atmakošana, ko viņš arī lielā mērā panāca.

Jau sarežģītākas izvērtās viņa attiecības ar Augustu Vinnigu, Veimaras republikas ģenerālpilnvaroto Baltijā. Pēc tam, kad vācu monarchija bija sabrukusi, 1918. gada novembrī sāka nodibināties kareivju padomes, kuŗās jau no pirmā brīža zināma loma piekrita sociāldemokrātiem. Latviešu domu biedri stājās ar tiem sakaros. Jaunais politiskais kurss lika minētajām padomēm respektēt arī vietējos apstākļus. 1918. g. 13. novembrī vācu 8. armijas Kareivju padomes kongress Rīgā izteica velēšanos, lai vācu jaunā valdība Berlīnē ieceltu par ģenerālpilnvaroto Baltijas valstīs vācu sociāldemokratu un arod kustības darbinieku Augustu Vinnigu, kas vācu iekšlietu ministrijas uzdevumā bija ieradies jau jūlijā, bet kopš oktobra beigām uzturējās Rīgā un Tallinā. "Viņš ļoti vēlējās šo amatu un griezās pie Fr. Mendera ar lūgumu, lai mūsu partija viņa kandidātūru atbalstītu," raksta Brūno Kalniņš savās atmiņās. "Partijas centrālkomiteja atzina, ka šāds pilnvarotais steidzīgi vajadzīgs, un, ievērojot Vinniga doto solījumu, ka viņš sadarbosies ar mūsu partiju, deva savu piekrišanu. 14. novembrī Vācijas ārlietu ministrija telegrafiski apstiprināja Vinniga iecelšanu."³⁰)

Vācu ārlietu ministrijai bija ienācis jau pietiekami daudz sūdzību par vācu militāro iestāžu izricību Latvijā. Jādomā, ka dažas no tām bija iesūtījis Pauls Kalniņš, vai tās bija sūtītas vismaz ar viņa ziņu, jo sociāldemokratu reichstaga deputāts Dr. Eduards Davids uzskatīja sūdzības par tik nopietnām, ka deva tās Vinnigam līdz uz Rīgu, ieteikdams sazināties ar sūdzību iesniedzējiem, sarežģījumu novēršanai.^{30a}) Eduards Davids bija tikko iecelts par ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieku. Tāpat kā ar Ledeburu, arī ar Davidu Paulam Kalniņam bija pazīšanās. Turpetim Vinniga īstos nolūkus viņi sākumā neizprata. Latviešu sociāldemokrātiem Augusts Vinnigs bija gluži svešs, tiem pietika ar to, ka viņš ir sociāldemokrats. Viņi tādēļ piekrita Vinniga sūtīšanai uz Latviju. ^{30a})

Cik tas bija kļūmīgs lēmums, to iepriekš nevarēja paredzēt. Ja nu mūsu sociāldemokrāti apzīmējuši daudzus vietā un nevietā par reakcionāriem, tad tieši Augusts Vinnigs bija visreakcionārākais vācu politikas pārstāvis Latvijā 1918. gadā, kas pilnā mērā varēja sacensties ar ģenerāli fon der Golcu.

Vinnigam rūpēja Latvijas pakļaušana Vācijai ne mazāk kā Baltijas aneksijas sagatavotājam fon Gosleram un citiem agresoriem. To vajadzēja latviešu sociāldemokratu vadoņiem jau laikus izmanīt, bet viņi to nespēja. Viņi ļāva Vinnigam pat piedalīties savas partijas sēdēs un viņš prata no savas puses uzturēt sakarus ar Demokratisko bloku.³¹) Lai jauktu Nacionālās Padomes darbu, kas konsekventi orientējās uz Sabiedrotiem, viņš spēra vēl vienu soli, un, kā saka pats Vinnigs: "Es ieteicu pašiem latviešiem nodibināt Tautas Padomi un ar to iecelt vienu pagaidu valdību."³²) Vismaz viņa pirksts bija klāt arī šeit, kur tam nevajadzēja būt.

Kaut latviešu tauta bija vāciešiem naidīga, latviešu sociāldemokratu Vinnigs pūlējās apzīmēt par "vāciešiem draudzīgiem".

Kādā savā rakstā, ko Vinnigs publicēja 1918. gada beigās Berlīnes sociāldemokrātu žurnālā *Die Glocke*, viņš jutās spiests atzīt vācu austrumu politikas sabrukumu un arī savas neveiksmes, bet vaino tanī vispārējo vācu austrumpolitiku, kas balstījies uz vācu kungu kārtu un tās privilēģiju saglabšanu Baltijā. Šinī rakstā Vinnigs apšaubīja vispār Latvijas un Igaunijas valsts pastāvēšanas iespēju.

No Vinniga un citām liecībām redzams, ka Paulam Kalniņam ar Augustu Vinnigu nebija pa ceļam. Viņš apzīmē Paulu Kalniņu par radikālu latvieti. Zinot Vinniga nostāju vācu austrumu politikā un mērķtiecīgo darbību Rīgā, tas vien jau pasaka daudz. Jau no pirmās tikšanās brīža Vinnigam iznāca konflikts ar Kalniņu un viņš norāda uz šī latviešu sociāldemokrata "strupo valodu un neiecietību". Polītisko uzskatu sadursmē Vinnigs, kā viņš pats to aplicina, arī esot kļuvis pret Kalniņu rupjš un uzskatījis viņu par savu ienaidnieku.³³) Turpretim viņš cildina Frici Menderu.

Iekšpolitiski notikumi gāja savu ceļu. Kaut vēl arvien okupācijas vara lika sevi izmantīt, tas neatturēja vairs latviešus steidzināt savu valststiesisko organu izveidošanu. Demokratiskajam blokam neizdevās, diemžēl, saprasties ar Nacionālo padomi. Bloks gāja savu ceļu un izveidoja jaunu struktūru tautas pārstāvības lietai. Astoņas politiskās partijas bija tās, kas 1918. gada 17. novembrī nodibināja Latvijas Tautas Padomi. Latgale vēl atradās padomju ielenkumā, kādēļ šinī daļā vajadzēja apmierināties ar viena viņas pārstāvja piedalīšanos 18. novembra svinīgajā aktā. Tautas Padomes politiskā platforma ļāva piedalīties valsts darbā arī mazākuma tautībām. Demokratiskajai iekārtai tas bija nepieciešams.

Tautas Padomes un Pagaidu valdības nodibināšanās norise plaši aprakstīta Latvijas vēstures sējumos un dalībnieku atmiņās, kādēļ pie tā nepakavēsimies. Apskatot Paula Kalniņa lomu un viņa politisko aizmuguri tanī laikā, atliek teikt tomēr dažus vārdus. Zinot, cik Pauls Kalniņš bija daudz darījis pašnoteikšanās tiesību izcīņā, radās izbrīns un nesaprašana, kā viņš savas partijas deklarācijā varēja teikt, ka "brīva, neatkarīga Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles pamatiem." Viņš norādīja arī uz šķiru cīņas nepieciešamību.³⁴)

Šī disonance, kas sekoja Latvijas valsts principiālai atzīšanai, metusi ēnu uz Dr. Paulu Kalniņu kā valstsvīru. Nesaskaņa paliek arī tad, ja paturam vērā, ka Pauls Kalniņš visu savu dzīves laiku bija cīnījies par sociālistisko ideju un viņam tuvs bija arī marksisms. Bet viņa latviskā sirds pukstēja Latvijai. Ir mēģināts minēto formulējumu dažādi izskaidrot un mīkstināt, bet tas īsti nav izdevies.

Ir gan kas cits, kas būtu jāievēro. Ar minēto deklarāciju Pauls Kalniņš nenāca savā, bet Latvijas Sociāldemokrātu strādnieku partijas vārdā. Un, kas tobrīd bija LSDSP? — Taču maz kas cits, kā tikko no lieliniekiem atšķēlusies sastāvdaļa. Mazinieki viņi bija tanī laikā politisko uzskatu ziņā, bet vēl jo vairāk sava nelielā skaita dēļ. Lai nezaudētu jau tā nelielās pozīcijas ļaužu masās, uz kuņģam sociāldemokrāti allaž atsaucās, tiem tīri taktisku ieganstu dēļ radās vajadzība uzsvērt savu marksistisko pareizticību. Ar to viņi cerēja palikt cīņas spējīgi sāncenši pret lieliniecisķo spārnu. Viņi jauda, ka latviešu strādnieku masas nebūt nav pārsvarā lieliniecisķas, bet revolūcionārajos notikumos apmulsušas un noilgojušās turklāt miera. Viņu ievirzīšanai sapratīgākā gultnē derēja atrast kādu pārejas formulu, un liekas, ka to mazinieki bija atraduši šādā veidā 1918. gadā atjaunotajā LSDSP. Šī formula tad bija iebūvēta Paula Kalniņa kā partijas runātāja deklarācijā. Kā Satversmes Sapulces vēlēšanas pusotru gadu vēlāk rādīja, LSDSP guva jau manāmus panākumus. Lielinieki Latvijā nogāja no politiskās skatuves un demokratisķie sociāldemokrati kļuva par nozīmīgu faktoru Latvijas neatkarības izveidošanā.

Ja ne gluži to pašu, tad daudz ko līdzīgu pārdzīvoja arī citu tautu sociāldemokrati. Tā kā jau bijusi runa par vācu sociāldemokratiem, tad viņu piemērā redzam kādas līdzīgas iezīmes, kaut arī ne tik bīstamā sarežģījumā kā Latvijas apstākļos ar komunistiem.

Nav par ļaunu šinī sakarībā minēt pazīstamā vācu sociāldemokrātu ideologa un vadoņa Kārļa Kautska (1854-1938) vārdu. Viņš aizstāvēja viedokli, ka sociālismu var īstenot bez šķiru cīņas, bez proletāriāta diktatūras un revolūcijas. Iesaistījies Neatkarīgo sociāldemokrātu partijas rindās, viņš 1. pasaules kara laikā nepārtraukti cīnījās pret radikālajiem sociālistiem. Vissīvāk viņš pretojās lieliniekiem.

Kārlis Kautskis, viņa ideoloģija un nostāja nebija nepazīstama latviešu sociāldemokrātiem. Pauls Kalniņš iepazinās ar viņu jau 1911. gadā Berlīnē. Bet Fricis Menders turklāt norāda, ka "visi tagadējie Latvijas vadītāji sociālisti ir vairāk vai mazāk Kautska skolnieki."³⁵) Menders to teica Latvijas neatkarības laikā.

Brūno Kalniņš, apskatīdams LSDSP nodibināšanos un darbības sākumus 1904. gadā, piemin, ka šī partija balstījies uz sociālistiskajām atziņām, kas bija smeltas no vācu teorētiķiem, it īpaši no Kārļa Kautska.³⁶) Piektā gada revolūcijas laikā Kautska sarakstītie idejiskie raksti jau parādījās latviešu valodā.

Ja tas tā bija latviešu sociālistiskās kustības sākumā, tad 1919. gada pirmajos mēnešos, Paulam un Klārai Kalniņiem uzturoties Berlīnē, viņiem nodibinājās personiska draudzība ar Kārli Kautski un viņa dzīvesbiedrēni. Tam bija liela nozīme vispār Paula Kalniņa politiskajā darbībā neatkarības laikā, jo tas viņu kā latviešu sociāldemokrātu vadoni satuvināja ar starptautiskā sociālisma labo spārnu. Der ievērot, ka Pauls Kalniņš bija Latvijas neatkarības laika sākumā ne vien LSDSP centrālās komitejas vadītājs, bet viņam piekrita zināma loma arī sociāldemokrātu starptautiskajā kustībā.

Parlamentārajā posmā, sākot ar Tautas Padomi un Satversmes Sapulci, Pauls Kalniņš bija sociāldemokrātu frakcijas priekšsēdis. Satversmes Sapulcē viņš darbojās satversmes komisijā. Kādu laiku viņš bija arī Rīgas pilsētas valdes loceklis un pilsētas galvas biedrs (1919.-1921. g.). Visās četrās Saeimās viņu ievēlēja ar lielu balsu skaitu par deputātu. Tauta viņu pazina kā vienu no izcilākajiem parlamenta locekļiem.

1925. gada 20. martā Dr. Paulu Kalniņu ievēlēja par Saeimas priekšsēdi. Par viņu šinī amatā bija nodotas 56 balsis. Tas nozīmēja, ka par viņu balsoja ne vien sociāldemokrāti, bet gandrīz tikpat daudz pilsoņu pārstāvju un maziņu (sociāldemokrātu frakcijai 1. Saeimā bija 32 locekļi).

Pārņemdam sēdes vadību, Dr. P. Kalniņš teica: "Augsti godātie tautas vietnieki! Es pateicos visiem augstā nama locekļiem, kas dāvājuši man šodien savu uzticību. Es no savas puses apsolos sargāt augstā nama cieņu, mūsu jaunā parlamenta tradīcijas un Latvijas demokrātiskās republikas Satversmi. Es lūdzu augstā nama locekļus nākt man pretim ar tādu pašu objektivitāti, kādu parādījat manam priekšgājējam. No savas puses centīšos ievērot vislielāko objektivitāti sēžu vadīšanā. Arī no preses priekšstāvjiem, kuŗi strādā kopā ar mums šinī augstajā namā, es sagaidu, ka viņi izrādīs pret mani tādu pašu iecietību, kuŗu tie izrādījuši manam priekšgājējam."³⁷)

Kā šinī, tā citos gadījumos Pauls Kalniņš atsaucās uz Latvijas republikas satversmi. Un savu objektivitāti, korrekto sēžu vadības prasmi viņš pierādīja arī nākamo Saeimu laikā. To ar sevišķu atzinību no savas puses apliecināja labā spārna līderis Dr. Gustavs Reinhards, kas citādi bija krass sociālistu pretinieks.

Būdam parlamenta sēžu vadītājs, Pauls Kalniņš atturējās no pieteikšanās pie vārda kā tautas vietnieks no deputātu soliem. Ja par viņa darbību un viedokli gribam spriest Saeimas laikā, atliek ieklausīties viņa oficiālajās runās. Tauta bija pieradusi, ka Saeimas priekšsēdis teiks kādu vārdu kā 1. maijā, kas bija Satversmes Sapulces pirmā sanāksšanas diena, tā arī 18. novembrī. Tad Saeimas locekļi pulcējās svinīgā sēdē.

Lai rastos nedaudz priekšstata par veidu un saturu, kādu Dr. Pauls Kalniņš izvēlējās savām runām, dosim no tām šeit dažus izvilkumus. Ieskatīsimies viņa 1930. gada 18. novembra runā pat pilnīgi, jo tā iekrita valsts krīzes gados, kad bija radušās īpašas problēmas.

Vispārēja daļa 1929. g. 1. maija runā, kam sekoja pārskats par valsts dzīves atsevišķajām norisēm (lauksaimniecībā, saimniecībā), vispār bija šāda:

"Godātie deputāti, godātie viesi! Pēc tam, kad latvju tauta varonīgās cīņās bija nokratījusi svešu varu jūgu un kopā ar drošsirdīgo armiju atbrīvojusi savu zemi, pirms 9 gadiem sapulcējās šeit vēsturiskā 1. maija dienā pirmie vēlētie Latvijas tautas pārstāvji, lai pārņemtu Tautas Padomes pilnvaras un stātos pie valsts satversmes izstrādāšanas. Atbrīvotās tautas sajūsma toreiz bija nedalīta, un tautas ievēlētie veica samērā neilgā laikā lielu darbu. Izstrādāja valsts satversmi, lika pamatus mūsu agrārai reformai un sociālai likumdošanai. Arī daudzos citos jautājumos Satversmes Sapulce centās izteikt tautas gribu un ietvert viņu likumos. Valsts veidojās kā demokrātiska republika.

Diemžēl, man šodien jāsaņķ, ka pašreizējā svētku brīdī nevalda zemē gluži tāda noskaņa kā pirms 9 gadiem. Pilsētās un uz laukiem sastopamas šodien daudzas drūmas sejas, kuŗās lasāmas pēdējā gadā pārciestās grūtības un dažādās likstas. Atskan vienā otrā vietā arī balsis, kas dara atbildīgu par šīm likstām mūsu satversmi un mūsu demokrātisko iekārtu. Bet greizi būtu censties mūsu valsts satversmi pieskaņot ikreizējiem dabas untumiem un viena otra cilvēka iegribai.

Nav noliedzams, turpretim, ka mums aiz muguras ir viens no grūtākiem gadiem, kādu pārdzīvojusi Latvijas tauta savas neatkarīgās republikas pastāvēšanas laikā. Jau 1927. gads bija neizdevīgs l a u k s a i m n i e k i e m, bet pagājušā gada vasaras plūdi, aukstā vasara un rudens neraža atnesuši zaudējumus, kuŗus pilnos apmēros nav iespējams noteikt pat vēl tagad, jo nelabvēlīgo dabas apstākļu sekas būs sajūtamas daudzās nozarēs vēl tekošā un arī nākošā gadā. Pēc oficiālām ziņām 98.644 saimniecības ir cietušas vairāk par 25%, un lauksaimnieku zaudējumi aprēķināti uz 118.000.000 latu. Samazinājusies sējumu platība, bet jo strauji kritusi caurmēra raža.

Tikai laba raža un sapratīga finansu politika var mūs glābt no saimnieciskām grūtībām un iedvest darba rūķiem uz laukiem un pilsētās īstu darba un dzīves prieku. Es ceru, ka mūsu saimnieciskās dzīves bilance līdz nākošam 1. maijam varēs uzrādīt rožainākus skaitļus, ka no visiem par lielu atzītais valsts budžets būs samazinājies, ka atvieglota būs kaut cik arī smagā nodokļu nasta un izvests dzīvē viens otrs sen gaidīts sociālas dabas likums. Šais cerībās apvienosimies visi mūsu tautas lūgšanā. (Klātesošie nodzied valsts himnu.)

Saeimas svinīgā sēde slēgta."38)

VII sesijas 9. — svinīgā — sēde 1930. gada 18. novembrī

(Atklāta plkst. 12 dienā.)

S a t u r s.

1. Saeimas priekšsēdētāja svinīga runa389
2. Sēdes slēgšana394

Priekšsēdētājs **P. Kalniņš**: Saeimas svinīgā sēde atklāta.

Augsti godājamais Prezidenta kungs, augsti godājamie Tautas Padomes locekļi, augsti godājamie deputāti! Divpadsmit gadi ir pagājuši, kopš proklamēta Latvijas valsts. Arvien tālāk mēs attālināmies no lielā sajūsma un varonīgo cīņu laikmeta un pirmajiem grūtajiem saimnieciskās dzīves atjaunošanas gadiem, kad latvju kaŗavīrs ar plikām rokām stājās pretim saviem ienaidniekiem un tos uzvarēja, kad latvju zemnieks dzina pirmo vagu nezālēm aizaugušā tūrumā un latvju strādnieks atgriezās miera darbā un sāka atkal cilāt kalnu un veseri.

Skats tagadējā Latvijas zemnieka un rūpnieka sētā un mūsu tirdzniecības bilance liecina vislabāk, ka arī Latvijas darba rūķa sajūsmā veiktais darbs ir nesis simtkārtīgus augļus, kaut arī šie darba augļi ne visur un ne arvien palikuši pašu ražotāju rokās.

Neliekuļotas rūpes par tautas labklājību un griba redzēt latvju tautu arvien brīvu un kā pilntiesīgu saimnieku savā zemē bija tas, kas vadīja mūsu pirmo tautas vēlēto likumu devēju domu un spalvu, rakstot mūsu demokrātisko satversmi un radikālo agrārās reformas likumu. Kā jums,

godājamie deputātu kungi, zināms, tad taisni šoruden paiet desmit gadu, kopš stājušās spēkā mūsu agrārās reformas likuma svarīgākās daļas. Lai tāpēc man būtu atļauts šodien savu runu veltīt mūsu agrārās reformas likuma attīstības gaitai.

Mēnesi pēc pirmo tautas vēlēto pārstāvju sanāksšanas Satversmes Sapulce pieņēma Latvijas satversmes pagaidu noteikumus, kuŗu 2. pants noteic, ka: "Satversmes Sapulces uzdevums ir izstrādāt un izdot valsts pamata un agrārās reformas likumus."

Pēdējo likumu Satversmes Sapulce uzdeva izstrādāt savai agrāro lietu komisijai, kuŗai savā darbā nācās izšķirt ne vien ļoti svarīgus principiālus politiskas, sociālas un saimnieciskas dabas jautājumus, bet iet arī gluži jaunus patstāvīgus ceļus. Ja mūsu konstitūcijas projekta izstrādātāji varēja pieturēties pie citu valstu paraugiem, tad agrāro lietu komisijas darbiniekiem tādu paraugu tikpat kā nebija. Un ja agrārās reformas likuma svarīgākās daļas Satversmes Sapulce tomēr varēja pieņemt jau savā pirmajā darbības gadā, tad tas liecina, ka Satversmes Sapulcē un viņas agrāro lietu komisijā ir darbojušies mūsu agrāro lietu labākie pazinēji.

Izstrādājot agrārās reformas likuma pirmo daļu, kuŗā ir runa par valsts zemes fonda nodibināšanu un juridisko attiecību nokārtošanu, komisijā pacēlās jautājums, vai zemes fonds ir nepieciešams un vai nepietiktu ar jaunsaimniecībām vajadzīgās zemes reģistrāciju un atsavināšanu pēc vajadzības. Bet komisijas vairākums, cenšoties panākt reformas plānveidīgu izvešanu, atmata domu par zemju reģistrāciju un nolēma nodibināt valsts zemes fondu.

Lielas domstarpības pastāvēja Satversmes Sapulces locekļos jautājumā par neatsavināmās daļas atstāšanu agrākiem īpašniekiem. Komisijas vairākums izsacījās pret šādas daļas atstāšanu, bet Satversmes Sapulces plenārsēde otrā lasījumā pieņēma ar 79 pret 65 balsīm pārlabojumu, ar kuŗu bijušiem zemes īpašniekiem tika atstāta zemes daļa, kas līdzinās neatsavināmo vidējo saimniecību platībai. Trešā lasījumā šis pārlabojums tika vēl papildināts ar nosacījumu, ka agrākiem īpašniekiem atstājamo daļu ierāda valdība un ka tā nav saistāma ar lielsaimniecības centru.

Jautājumā par atlīdzību bijušiem zemju īpašniekiem par atsavinātām zemēm komisijā vienošanos napanāca, un šinī jautājumā plenārsēdē Satversmes Sapulces locekļiem vajadzēja izšķirties starp 4 variantiem. Pirmais variants paredzēja, ka varbūtēju atlīdzību par atsavināto zemi un ēkām nosaka ar sevišķu likumu. Otrs variants paredzēja, ka šī varbūtējā atlīdzība maksājama par zemi un ēkām, kas iegūtas atlīdzības ceļā pēdējos 25 gados. Trešais variants paredzēja, ka atlīdzība maksājama par zemi, kas atlīdzības ceļā iegūta pēdējos 25 gados, bet par ēkām, ja līdzšinējie īpašnieki tās cēluši resp. atlīdzības ceļā ieguvuši pēc 1861. gada. Ceturtais variants beidzot paredzēja, ka valsts zemes fondā atsavinātās zemes līdz ar piederumiem pāriet valsts īpašumā bez jebkādas atlīdzības viņu bijušajiem īpašniekiem.

Par strīdīgiem jautājumiem gandrīz visu frakciju pārstāvji deklarēja savu viedokli, un vispārējās debātes aizņēma vairāk sēžu. Likuma I daļu pieņēma ar 81 balsi, vienam atturoties, pie kam jautājumu par atlīdzību neizšķīra, bet paredzēja to izšķirt ar sevišķu likumu. Galīgi šo jautājumu izšķīra 1924. gada pavasarī I Saeima, nolemjot par atsavināto zemi neatlīdzināt. Agrārās reformas likuma II daļā bija paredzēts nokārtot valsts zemes fonda sadalīšanu un fonda zemju piešķiršanu. Neskatoties uz to, ka tika izteiktas šaubas, vai mazsaimniecības būs lietderīgas un dzīves spējīgas. Satversmes Sapulce nolēma lielsaimniecību vieta nodibināt saimniecības, kuŗās racionāli un intensīvi varētu saimniekot viena ģimene. Šo saimniecību platību noteica 22 ha.

Domstarpības vēl pastāvēja par jaundibināto saimniecību piešķiršanas veidu — vai nodot tās dzimtsnomā, vai dzimtsīpašumā. Satversmes Sapulce izšķīra šo jautājumu tādi, ka zemes pieprasītājam tika dotas tiesības pašam izvēlēties, kādā veidā viņš vēlas zemi saņemt. Šo daļu Satversmes Sapulce pieņēma 1920. gada 21. decembra plenārsēdē.

Agrārās reformas likuma III daļa, kuŗā ir runa par agrārās iekārtas nostiprināšanu, satur aizliegumus apvienot turpmāk vienās rokās vairāk par 50 ha zemes un sadalīt jauniedalītos vai pastāvošos lauku zemes īpašumus zem 10 ha. Agrārās reformas likuma III daļu Satversmes Sapulce pieņēma 1922. gada 3. maija plenārsēdē.

Vismazāk debātes izsauca agrārās reformas likuma IV daļa — par zemes ierīcības komitejām. Domu starpības pastāvēja vienīgi par centrālās zemes ierīcības komitejas sastāvu. Šo likuma daļu Satversmes Sapulce pieņēma tūlīt pēc pirmās, un centrālās zemes ierīcības komitejas vadībā un tai kontrolējot visus šos 10 gadus, ir noritējusi agrārās reformas likuma izvešana dzīvē.

Tikai, likumu dzīvē izvedot, izrādījās, ka vajadzīga vēl vesela virkne papildu likumu un pārlabojumu. Tas noskaidrojās jau pēc pirmās galvenās likuma daļas pieņemšanas, kad Satversmes Sapulce ar pārejas formulu uzdeva savai agrārlietu komisijai izstrādāt likumu par to muižu un zemju atsavināšanu un izlietošanu, kuŗas ietilpst pilsētu patrimoniālapgabala robežās. Vēlāk pirmā un otrā Saeimā tika pieņemti šādi ar agrārās reformas likumu visciešākā sakarā esoši likumi: likums par privāto un piešķirto valsts fonda zemju atsavināšanu, likums par nekustamu īpašumu koroborēšanu, likums par valsts zemes fonda piešķirto un piešķiramo zemju novērtēšanu un pārdošanu dzimtsīpašumā vai atdošanu dzimtsnomā, likums par valsts zemes fondā ieskaitīto zemju hipotēkarisko parādu nolīdzināšanu un dzēšanu, likums par atlīdzības nokārtošanu un pilsētu zemju likums.

Pēdējais likums, kas kārtu pilsētu pašvaldību un nomnieku attiecības, pieņemts Saeimā tikai 1928. gadā. Tas liecina, ka agrārās reformas likuma dzīvē izvešana vēl turpinās.

To rāda arī centrālās zemes ierīcības komitejas skaitļi. Sadalāmā zemes fonda platība par Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali kopā bija 1.633.515 ha. Līdz š. g. 1. novembrim bija sadalīti un centrālā zemes ierīcības komitejā apstiprināti 1.587.248 ha, kas sadalīti 165.269 vienībās. Vēl nesadalīti ir 46.267 ha, no kuŗiem 20.500 ha skaitās kultūrālo centru vajadzībām. Zemes vērtēšanas darbi paveikti 131.577 vienības ar ēku kopskaitu 132.650 un zemes kopplatību 1.562.320 ha.

Arī sādžu sadalīšana Latgalē ir gājusi sekmīgi uz priekšu. Līdz šim sadalītas un centrālās zemes ierīcības komitejā apstiprinātas 2908 sādžas 50.343 viensētās. Vēl nesadalītas paliek 1058 sādžas ar apmēram 55.500 ha lielu zemes platību.

Uz pusmiljona ha aŗamzemes, kas pirms 10 gadiem gulēja atmatā kuŗa postījumu un darba spēka trūkuma dēļ, zaļo atkal labība. Savas izpostītās ēkas atjaunojuši ne tikai vecsaimnieki, bet pa lielākai daļai (65%) apbūvējušās arī uz agrārās reformas pamata jaunierīkotās saimniecības. Un tikai tagad šiem jaunsaimniekiem būs iespēja veltīt lielāku vērību savas ražas pacelšanai.

Bet jau tagad lauksaimniecības statistika uzrāda sējumu un lielo mājlopu pieaugumu. Arī tīrumu raŗība jau sasniegusi priekškaŗa līmeni, un noteikti jau iespējams apgalvot, ka agrārā reforma labvēlīgi iespaido zemes racionālu izmantošanu. Aŗamzemes procents Latvijā, salīdzinot ar priekškaŗa stāvokli, pieaudzis no 28% uz 31%.

Līdz ar jauno lauksaimniecību apbūvi un nostiprināšanos pieaugs, bez šaubām, arī iedzīvotāju biežums uz laukiem, un uzplauks vēl lielākā mēŗā ar lauksaimniecības raŗojumu pārstrādāšanu saistītās rūpniecības nozares. Pareģojumi, ka liela daļa jauno saimniecību būs spiestas izputēt — nav piepildījušies.

Nav noliedzams, ka daļa jaunsaimniecību pārdzīvo lielas grūtības, jo pēdējie gadi vispārīgi nav bijuši lauksaimniecībai labvēlīgi un ir traucējuši lielā mēŗā arī jaunsaimniecību apbūvi un nostiprināšanos.

Bet kādas grūtības arī nebūtu vēl nākotnē jāpārvar jaunsaimniecībām, tagad jau mums jākonstatē, ka nav piepildījušies arī agrārās reformas likuma pretinieku pareģojumi, ka tik radikāla agrārā reforma novedīs lauksaimniecību pie sabrukuma. Jau tagad skaitļi liecina pretējo. Es paredzu, ka skaitļu valoda pēc nākošiem 10 gadiem būs vēl daudz labvēlīgāka mūsu agrārāi reformai.

Bet par visām lietām mēs nedrīkstam aizmirst, ka radikālā agrārā reforma bija visas latviešu tautas seno ilgu piepildījums, politiskas un saimnieciskas nepieciešamības akts. Tāpat kā Latvijas valsts, arī mūsu agrārā reforma dzima cīņu ugunīs, un, tikai demokratiskai valsts iekārtai pastāvot, turēsies uz drošiem pamatiem agrārā reforma; tai pašā laikā šī reforma būs viens no spēcīgākiem mūsu demokratiskās republikas balstiem.

Izsacīdams no šīs vietas pateicību visiem, kas piedalījušies lielajā agrārās reformas darbā, es novēlu visiem, un vispirms jaunajiem zemes rūķiem šodien justies kā īstos darba un uzvaras svētkos!

Dievs, svētī Latviju. (Klātesošie pieceļas un nodzied valsts himnu).

Svinīgā sēde slēgta."39)

Sevišķu ievēribu izpelnās savukārt 4. Saeimas 1934. gada 1. maija sēde, kas notika divi nedēļas pirms valsts apvērsuma. Saeimas priekšsēža Dr. P. Kalniņa runa noslēdzās vārdiem: "... sargāsim Latvijas demokrātiskās republikas pamatus un viņas neatkarību."

Dodam arī šīs Dr. P. Kalniņa runas pilnu tekstu pēc stenogrammas.

IX sesijas 2. — svinīgā — sēde 1934. gada 1. maijā.

(Atklāta plkst. 12.02.)

Saturs.

1. Saeimas priekšsēdētāja svinīgā runa35
2. Sēdes slēgšana38

Priekšsēdētājs **P. Kalniņš**: Saeimas svinīgā sēde atklāta! —

Augsti godājamā sapulce! Priekš 14 gadiem 1. maija gaišajā pēcpusdienā šais pašas telpās pulcējās Latvijas pirmie vēlētie likumdevēji, un Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste no šīs katedras svinīgi paziņoja, ka Latvijas pagaidu likumdošanas iestāde — Tautas padome ir nolikusi savas pilnvaras un likumdošanas darbu Latvijā ir uzsākusi pašas tautas izredzēti likumdevēji — Satversmes sapulce, kuŗas lēmumiem no šīs dienas, kā to ziņoja Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste, Latvijas tauta sekos lielā uzmanībā.

Satversmes sapulces pirmais un galvenais uzdevums bija — izstrādāt valsts pamata likumus. Šo likumu viena daļa jau faktiski pastāvēja dzīvē un bija fiksēta Tautas padomes platformā, t.i., ka "Latvija ir neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu" un ka "Latvijas suverēnā vara pieder Latvijas tautai". Satversmes sapulcei šos pantus sankcionējot, pārņemot tos negrozītā veidā mūsu satversmē, Latvijas valstij bija dots v ā r d s; tāpēc, ja 18. novembri dēvējam par Latvijas valsts dzimšanas dienu, 1. maiju varam apzīmēt par Latvijas v ā r d a d i e n u. Man ir sevišķs prieks redzēt šodien mūsu vidū labi daudz Latvijas valsts krusttēvu.

Savu neatkarīgās demokrātiskās republikas vārdu Latvija ir godam valkājusī visus šos gadus un nav ļāvusi sevi iespaidot pretdemokrātiskiem vējiem, kas arvien skarbāk sāk plosīties ap Latvijas demokrātijas saliņu, saceldami indīgus putekļus zemes iekšienē. Ar savām pilsoņu politiskām brīvībām, progresīvo sociālo likumdošanu un nacionālo iecietību Latvijas vārds ir ieguvis labu skaņu valstu starptautiskā saimē, un mūsu valsts iekārtu uzskata par vienu no stabilākām pēc kara nodibinātās valstīs. Mēs lepojamies ne tikai ar savām varonīgajām brīvības cīņām, bet arī ar savas tautas čaklumu, kā arī ar to, ka protam savās cīņās iekārotās brīvības un tiesības sargāt un aizstāvēt. Šodien tikai atliek izsacīt vēlēšanos, kaut Latvijas tauta arvien varētu lepoties ar šīm īpašībām, jo tās ved tautas pretim saimnieciskai un kultūrālai labklājībai.

Sociālus pamatus jaunajai valsts iekārtai Satversmes sapulce centās nodrošināt ar radikālu agrārās reformas likumu, kuŗa lietderīgumu tagad spiesti atzīt daudzi tā agrākie pretinieki.

Atskatoties šodien uz Satversmes sapulces veikto darbu, mēs bez pārspīlējuma varam sacīt, ka šis Latvijas likumdošanas posms ir bijis viens no svarīgākajiem un mūsu pirmie likumdevēji ir strādājuši rūpīgi un ar prasmi. Reti kad vēlāk šinī namā ir risinājušās tik dzīvas debātes par lieliem un principiāliem jautājumiem.

Ikvienam no mūsu likumdošanas darba posmiem ir bijusi sava vairāk vai mazāk īpatnēja seja, ikvienā no tiem ir atspoguļojies pārdzīvojamais laikmets ar savām vajadzībām un likstām; tāpēc viens leģislāturā periods ir bijis bagātāks politiskas un administrātivās dabas likumiem, kamēr otrā

ir bijuši pārsvarā saimnieciski likumi. Vienā sesijā pieprasījumu un jautājumu ir bijis vairāk, otrā — mazāk, vai, kā pie mums pieņemts teikt, viena sesija ir bijusi ražīgāka, otra — mazāk ražīga.

Deputātu kungi! Šodien noslēdzas ne vien mūsu likumdošanas darba četrpadsmitais gads, bet mēs tuvojamies arī IV Saeimas darbības noslēgumam; tāpēc lai man atļauts visā īsumā raksturot arī šo darbības posmu.

To varētu izdarīt nedaudz vārdos: IV Saeima ir bijusi krīzes apkaņošanas Saeima, jo no 250 šai Saeimā pieņemtajiem likumiem un lēmumiem apmēram 75% attiecas uz šo tematu.

Kā svarīgākos krīzes apkaņošanas līdzekļus, kas izlietoti — valsts varai bieži iejaucoties privātā saimniecībā — pēdējos gados arī pie mums, varētu minēt: cenšanos apmierināt iekšzemes tirgus ar vietējiem ražojumiem, kas jau pirms vispārējās krīzes izcelšanās tika propagandēti, bet, sākot ar 1931. gadu, likumdošanas ceļā tiek arī realizēti, ievēdot kontingentus, augstas muitas, ārzemes maksāšanas līdzekļu kontroli un cietas iekšzemes cenas labībai.

Valsts ir nākusi palīgā dažām ražojošām nozarēm, izmaksājot prēmijas vai piemaksas eksportējamām precēm, pazeminot procentu likmes, pārvēršot īstermiņa parādus ilgtermiņa parādos un tos pat atļaujot. Tā, piemēram, lauksaimnieki, bekona un sviesta ražotāji, ir saņēmuši piemaksu veidā pagājušajos trīs gados no valsts kases apaļus 24,5 miljoniem latu. Bezdarba apkaņošanai tai pašā laikā izdots apmēram 21 miljons latu, pie kam bezdarbnieku skaits 1932. gadā un 1933. gada ziemā bija divkārtšojies un pārsniedza 30.000 cilvēku.

Lai līdzsvarotu budžetu, paaugstināja tiešos un netiešos nodokļus, nodibināja cukura monopolu ar fiskālu raksturu un samazināja valsts darbinieku algas. Nelūkojoties uz šiem soļiem, pēdējo triju gadu valsts budžeti ir noslēgušies ar iztrūkumu, pie kam vislielāko iztrūkumu uzrāda 1931./32. gada budžets ar 24,2 miljoniem latu, un nupat aizejošais budžets noslēgsies laikam ar 9 miljonus latu lielu deficītu. Šie budžeta iztrūkumi ir segti no valsts rezerves fonda līdzekļiem, un šis fonds ir samazinājies no 75,5 miljoniem latu uz 33 miljoniem latu. Jaunie krīzes nodokļi un ietaupījumi no valsts darbinieku algu samazināšanas ir devuši tai pašā laikā 40,5 miljoniem latu.

Nupat minētie krīzes apkaņošanas līdzekļi tikai daļai ir sasnieguši savu mērķi, jo ir izsaukuši reizē daudz negatīvu parādību. Dažāda veida importa ierobežojumi, piemēram, ir bijuši par cēloni tieksmei uzturēt iekšzemes ražojumiem augstas cenas. Ar ierēdņu algu samazināšanu ir sašaurinājušās viņu pirkšanas spējas. Ar devīžu ierobežojumiem ir radies valūtām dubultkurss. Pabalstu un piemaksu sistēma savukārt smagi ir atsaukusies uz valsts kasi, kuņai krīzes laikā jau tā bija uzveltīti ārkārtēji pienākumi.

Saimnieciskā krīze pagājušajos trīs gados ir dziļi skārusi visu pasauli. Viņas cēloņi ir starptautiski un meklējami pašā ražošanas iekārtā. Tāpēc nevarēja prasīt, lai Latvijas likumdošanas iestāde ar saviem lēmumiem kaut cik redzami ietekmētu pašas krīzes gaitu. No atsevišķu valstu valdībām un parlamentiem turpretim lielā mērā atkarājās krīzes nastu vairāk vai mazāk tainīga sadalīšana. Te nu man jāliecina, ka mūsu Saeimai un krīzes laika valdībām tā ne visai ir izdevusies. Šai apstākli meklējami pa lielai daļai arī cēloņi asajai kritikai, kas vērsās tiklab pret likumdevējiem kā izpildu varu un nedibināti skāra pašu valsts iekārtu.

Deputātu kungi! Tik gaiša un sajūsmas pilna kā priekš 14 gadiem mūsu šī gada maija diena nav, bet daudz zīmju liecina, ka saimnieciskā krīze ir sasniegusi kulminācijas punktu un nākotne — par cik to neapdraudēs citas briesmas — kļūs gaišāka. Pēdējie gadi būs mūs dažā labā ziņā skolojuši — un ne tikai mūs, bet arī mūsu tuvākos kaimiņus. Pieliksim visus spēkus, lai diplomātiskās aktivitātes spēle, kas tagad risinās ap Baltijas valstīm, atbrīvojot dažus šķēršļus, novestu mūs jo drīz pie šo valstu trejsavienības, padarot to par miera sargposteni Austrumeiropā. Tādi tiktu veicināti mērķi, kuņus spraudusi sev arī Tautu savienība.

Izlietosim, deputātu kungi, tās nedaudz nedēļas, kuņas mēs šai sastāvā vēl kopā strādāsim, lai sargātu tos ideālus, par kuņiem cīnījās un krita Latvijas labākie dēli, sargāsim Latvijas demokrātiskās republikas pamatus un viņas neatkarību!

Dievs, svētī Latviju! (Klātesošie pieceļas un nodzied valsts himnu.)

Saeimas svinīgā sēde slēgta.40)

1934. gada 15. maijā notika Saeimas pēdējā sēde. Tā iekrita otrdienā. "Saeimas kopsēdes parasti notika otrdienās un piektdienās, pulksten piecos pēc pusdienas. Saeimas priekšsēdis Dr. Pauls Kalniņš, kas sēdes gandrīz vienmēr pats atklāja un vadīja, bija ļoti precīzs un ar sēdes atklāšanu ilgāk par piecām minūtēm negribēja gaidīt. Tāpēc arī visi deputāti centās sēdēs ierasties laikā."41) Šādiem vārdiem ievadīdams Saeimas pēdējās dienas aprakstu, deputāts Voldemārs Bastjānis savā grāmatā *Gala sākums* sīki apraksta novērojumus, kas nāca līdz šai dienai un ievadīja pilnīgi jaunu laikmetu Latvijas neatkarības vēsturē. Neminot citu, apstāsimies tikai pie tā, kas skāra Paula Kalniņu personu un viņa amata pilnvaras.

Apvērsuma naktī Paulu Kalniņu viņa savrupmājā Rīgā, Meža parkā, izkratīja tāpat kā visus citus sociāldemokratiskos Saeimas deputātus, Rīgas pilsētas valdes un domes locekļus, kā arī redzamus sabiedriskus darbiniekus, kopskaitā ap 400-500 personas.42) Apcietināto vidū bija Pauls Kalniņš. Kamēr citus aizveda uz Liepājas koncentrācijas nometni, tikmēr Paulu Kalniņu ievietoja Rīgas centrālcietumā. Tur viņu turēja kriminālizmeklējumā piecus mēnešus. Tāda Saeimas priekšsēža izolācija apvērsuma rīkotājam Kārlim Ulmanim likās nepieciešama, baidoties, ka Pauls Kalniņš, izmantodams savas pilnvaras, varētu mēģināt sasaukt Saeimas sēdi. Kā stingrs demokrats un bezbailīgs cīnītājs kopš Jaunās strāvas laikiem, Pauls Kalniņš tiešām bija spējīgs šādu soli spert. Bez tam viņš bija devis amata zvērestu, ka sargās satversmi un demokrātisko valsts iekārtu. "Bez demokrātijas nebūs Latvija!" — bija atkārtoti teikti viņa vārdi.

Kaut arī apvērsuma brīdī par daudz ko nedomā, tad tomēr Saeimas priekšsēža apcietināšana notika parupjā veidā. "Dr. Paula Kalniņa mājoklim Meža parkā Ulmaņa kratītāji nezin kāpēc," jautā Bastjānis, "bija atraduši par vajadzīgu vispirms izdauzīt logus un sapostīt logu rāmjus."43) "Dr. Paulu Kalniņu kopā ar apcietināto dēlu Brūno Kalniņu un vēl diviem Saeimas deputātiem — Jūliju Celmu un Pēteri Ulpi — nodeva kaŗa tiesai. Par ko? par "sazvērestību un valsts apvērsuma rīkošanu." Jā gan — par mēģinājumu ar bruņotu sacelšanos gāzt Latvijā pastāvošo demokrātisko valsts iekārtu! Tas izklausās smieklīgi un neticami, bet tā tas bija."44)

Bastjānis nebija vienīgais, kas Saeimas priekšsēža nodošanu kaŗa tiesai tā komentēja. Dr. Pauls Kalniņš bija starptautiski pazīstams, kādēļ nāca protesti no ārzemēm. Autoritārā valdība atzina drīz pēc tam par nepieciešamu vajāšanu pret Paulu Kalniņu izbeigt. Kaŗa tiesa nekādu sodu nepiesprieda. Jau no cara patvaldības laikiem Pauls Kalniņš bija politiski vajāts, bet arī tad viņam nebija lemts tik ilgi nosēdēt cietumā kā Latvijas neatkarības laikā.

Runājot par Paula Kalniņa starptautiskajiem sakariem kopš tā laika, kad viņš bija parlamenta loceklis, jāpiemin vēl, ka viņam piekrita uzdevums piedalīties, kaut arī tikai reprezentatīvi, pārējo Baltijas valstu parlamentu svinīgās sēdēs. Kā Latvijas delegācijas vadītājs viņš bez tam piedalījās gadskārtējās Interparlamentārās ūnijas sēdēs.

Viena no visdrāmatiskākajām bija šīs ūnijas 1932. g. konference Ženēvā. Faktiski tā bija ūnijas ārkārtēja sesija toreizējās atbruņošanās konferences sanāksšanas laikā. Interparlamentārās ūnijas locekļu vidū netrūka italiešu. Tie, protams, pārstāvēja fašismu. Kad viens viņu delegāts gaŗā runā slavināja Itālijas fašismu, franču sociāldemokrātu vadonis Pols Renodels nenocietās un sauca: "Nav tiesību, kur nav brīvības. Brīvība ir tiesību pamats!" Ar to pietika, lai notiktu kņada un sēdes pārtraukums. Samierināšanos neizdevās panākt. Itālija uz karstām pēdām izstājās no minētās ūnijas.

Kad jautāja P. Kalniņam, ko viņš par to saka, viņa atbilde bija: "Man šķiet, nav iemesla nožēlot Itālijas izstāšanos no ūnijas, jo tā taču nav parlamentāra valsts." Un par Renodela starpsaucienu viņš piebilda: "Tas jāuzskata par parastu domu izteikšanu, kādu katram parlamentārietim tiesība lietot. Renodels tikai kritizēja režīmu, kāds pastāv Itālijā. Itālijas delegācijas mēģinājums apspiest domu brīvību mums nekādi nav pieņemams. Šķiet, ka italiešiem vajadzēja apmierināties ar to, ka Renodels izteica savu nožēlošanu, viņu sauca pie kārtības un viņš atteicās no sava starpsauciena. Vai viss tas nebija pietiekošs gandarījums? Bet italieši gribēja panākt Renodela izslēgšanu. Tas bija par daudz prasīts. Šādu diktatorisku prasību starptautiskā parlamentāriešu ūnija nevarēja pieņemt."45)

Šī intervija, kas parādījās presē, ļauj pietiekami labi izprast Paula Kalniņa kā parlamentārieša stāju un uzskatus. Pauls Kalniņš pārstāvēja arī LSDSP daudzajās sociāldemokrātu starptautiskajās konferencēs. Jau 1921. gadā viņš ieradās Vīnē, 1922. gadā Berlīnē, 1925. gadā Marselā. Latvijas republika toreiz vēl bija jauna, kādēļ tikšanās ar Eiropas redzamākajiem sociāldemokrātu vadoņiem kalpoja arī Latvijas lietai. Sevišķi pēc Pirmā pasaules kara tieši šī virziena pārstāvji sastādīja jo bieži valdības un tiem bija spēcīgs vārds savu zemju parlamentos. To pašu varēja teikt par Tautu Savienību un intelektuālo kopdarbību. Kur Dr. Kalniņš pats nevarēja būt klāt, viņš gādāja par piemērotu Latvijas pārstāvju piedalīšanos.

Viņš pats gan piedalījās Baltijas valstu sociāldemokrātu konferencēs, kur netrūka arī somu pārstāvju, ar kuriem tieši viņam bija teicami sakari.

Par neatkarības laiku vēl runājot, jāievēro, ka Dr. Pauls Kalniņš, pildīdams svarīgo un atbildīgo Saeimas priekšsēža amatu, aizstāja Valsts prezidentu tanīs gadījumos, kad tas viesojās ārzemēs. Tādi gadījumi bija. Bet, ja ievēro vēl citas viņa kompetences, tad arī tās bija stingri noteiktas. Latvijas republikas Satversmes 52. amata punkts paredz: "Ja Valsts Prezidents atsakās no amata, nomirst vai tiek atsaukts, pirms viņa amata laiks izbeidzies, Valsts Prezidenta vietu izpilda Saeimas priekšsēdis, kamēr Saeima izvēl jaunu Valsts Prezidentu. Tāpat Saeimas priekšsēdis izpilda Valsts Prezidenta vietu, ja pēdējais atrodas ārpus valsts robežas vai citādi aizkavēts izpildīt savu amatu."

Turklāt Saeimas priekšsēža amats bija apvienots ar Kultūras fonda domes priekšsēža amatu. Pauls Kalniņš darbojās Kultūras fonda vadībā gandrīz desmit gadu. Ne jau tikai sava amata dēļ vien viņš pielika roku kultūras darbā, bet tieši šinī laukā bija dzinis dažu labu vagu jau agrākajās dienās. 1919. gada vasarā, darbodamies Rīgas pilsētas valdē, viņš bija Mākslas un kultūras nodaļas vadītājs. Viņam toreiz nācās saglābt tos postījumus, ko kultūras iestādēm bija nodarījis tikko padzītais Stučkas režīms. Bija jāatgādā atpakaļ noteiktā vietā izvazātās bibliotēkas un mūzeju vērtības, jāsteidzina ēku savešana kārtībā kultūras krātuvēm, jāatrod piemērotie darbinieki, no kuriem daudzi atgriezās no bēgļu gaitām ar apņēmību vēltīt savus spēkus un zināšanas Latvijai.

Vēlākajos gados viņš sekmēja manāmi skatuves mākslu. Rīgas Strādnieku teātris ievēlēja viņu par savu goda priekšsēdi. Pauls Kalniņš to izprata ne tik daudz par viņam piešķirtu godu, kā iespēju ar savu līdzdarbību teātra vadības sēdēs pacelt mākslinieku sajūsmu.

Pēc tam, kad Dr. Kalniņš 1934. g. beigās atgriezās no cietuma, viņš pūlējās saglābt vismaz Raiņa piemiņas fondu. Kārlis Dziļleja, kas arī bija šī fonda valdē, apraksta šo darbības cēlienu šādiem vārdiem: Raiņa piemiņas fonds palika tādā kā puslikvidācijas stadijā, mums bija atņemti visi dokumenti, neļāva noturēt pilnsapulces, taču valdei atļāva darboties un noturēt sēdes, iepriekš pieteicot tās policijai un pēc sēdēm sniedzot ziņojumus par darbību sabiedrisko lietu ministram A. Bērziņam. Vākt līdzekļus ar izrīkojumiem vai ziedojumu veidā vairs nevarējām, bet vēl bija jānomaksā lielāka summa pieminējamā figūrālās daļas cēlējam tēlniekam K. Zemdegam. Kā nu tikt pāri šai grūtībai? Te atkal Dr. Pauls Kalniņš ar savu priekšzīmi un taktu atrada izeju: viņš pirmais ziedoja kādu summu, kaut gan viņa toreizējais materiālais stāvoklis nebija nekāds spožais. To pašu darīja arī citi fonda valdes locekļi. Bet nu vēl palika diezgan prāva summa, ko nespējām segt. Tad arī lieliskā monumenta autors K. Zemdega atteicās no iztrūkstošās summas. "Ierakstait to kases grāmatā kā anonimu ziedojumu, bet es parakstīšu kvīti par pilnu summu." Dr. Paulam Kalniņam asaras iemirdzējās acīs. Sirsnīgi spiezdams Zemdegam roku, viņš teica: "Tā, tiktāl mēs esam! Kase nu mums ir tukša, kaut ko jaunu apsākt vairs nevaram, bet nu mēs varam nodot tautai Raiņa pieminēkli, uz kuŗa vairs negulstas neviens santīms parādu."⁴⁷⁾

Pauls Kalniņš bija bez tam priecīgs, ka policijai pietika uzmanīt tikai pirmo Raiņa piemiņas fonda sēdi viņa dzīvoklī, pēc kam tā vairs nerādījās.

Kolīdz bija pātraukta viņa politiskā darbība. Dr. Pauls Kalniņš tūlī pēc cietumā pavadītajiem mēnešiem atsāka ārsta praksi. Bet, tā kā par viņa darbošanos ārstniecības laukā tikpat kā nekas līdz šim nav teikts, tad apskatīsim arī šo viņa profesionālo darbalauku.

Pirms Pirmā pasaules kara Dr. P. Kalniņš bija darbojies par ārstu ne vien Žagarē, Jelgavā un Tukumā, bet visilgāk Rīgas Jūrmalā, Majoros. Sociāldemokrātu partijas vēsturē tādēļ Majori bieži

minēti, jo Dr. Kalniņš, blakus ārsta darbam palika allaž uzticīgs saviem jaunības centieniem. Bet arī tanī laikā, kad viņš bija mobilizēts un pildīja kara ārsta pienākumus, gluži no sabiedriski politiskā darba viņš neatrāvās, cik tas bija iespējams. Spilgtas atmiņas no šī laika saglabājušās Dziļlejam, kas 1915. gadā darbojās par skolotāju Majoru tirdzniecības skolā.

Viņš pastāsta sekojošo: "1915. gada pavasarī, ap Lieldienu laiku, uz dažām nedēļām atvaļināts, Majoros ieradās Dr. Pauls Kalniņš. Kara ārsta uniformā, ar zobenu pie sāniem, viņš izskatījās ļoti brašs. Mati deniņos tikko bija sākuši sirmot. Tad nu viņa māja vai katru dienu bija pilna ciemiņiem. Tieši Dr. Paula Kalniņa atvaļinājuma laikā nāca rīkojums par baku potēšanu visiem skolniekiem un skolotājiem. "Kādēļ lai aicinām kādu svešu ārstu? Palūgsim uz skolu mūsu pašu Kalniņu!" skolotāji sprieda. Viņš labprāt arī izpildīja mūsu vēlēšanos, pastāstīdams pa starpām mums pa jokam no savas kara ārsta dzīves.

Ap to pašu laiku Majoru-Dubultu labdarības biedrībā (tā bija mūsu skolas uzturētāja) bija sasaukta pilna biedru sapulce. Kā jau biedrību dzīvē parasts, arī tur bija sava pozīcija un opozīcija. Sapulcē abas puses bija diezgan ķildīgas un trokšņainas. Tad kāpa katedrā Dr. Pauls Kalniņš. Savu zobenu pacēlis un to itin bargiem žestiem kratīdams, viņš sauca: "Mieru, kungi! Iecietību. Par ko jūs te īsti plēšaties? Kādu tēvzemi jūs te dalāt? Klausait mani — kaŗavīru. Turēsim vienprātību augstāk par visu savā biedrībā!" Jā, Dr. Pauls Kalniņš bija autoritāte. Viņam arī izdevās nomierināt sakarsētos prātus, viņam klausīja."48) Paturot šo neparasto ainu acu priekšā, der atcerēties mierīgo, nosvērto Saeimas priekšsēdi viņa krēslā pie prezidija galda. Pat komunistu frakcijas deputātu rīkoto jandāliņu laikā viņš nepazaudēja aukstasinību un pierādīja, ka satrakotu pūli var savaldīt arī citādi.

Vienreiz Saeimā minēja viņa kandidātūru uz Valsts prezidenta amatu.49) Viņš no šādas kandidātūras atteicās. Tāpat 1932. gadā, kad viņa partijas kreisais spārns bija ieguvis vairākumu, viņš atteicās kandidēt uz šīs partijas centrālkomiteju.50)

Kad 1940. gada 17. jūnijā sarkanā armija iebruka Latvijā un daži viņa partijas biedri iedomājās, ka varēs atjaunot demokratisko iekārtu, Dr. Kalniņš tiem pateica: "Tā ir okupācija, krievi nāks ar savu iekārtu. Tas ir Latvijas neatkarības gals!"51) Viņš gan steidzīgi saaicināja savās mājās, Rīgā, Jachtkluba ielā 5, dažus parlamenta locekļus, lai apspriestos par to, ko vispār jaunajos apstākļos varētu darīt Latvijas labā. Apspriedē piedalījās Saeimas priekšsēža biedrs Jāzeps Rancāns, Zemnieku savienības kādreizējais līderis Ād. Klīve, bij. ministru prezidents Ād. Bļodnieks.52) Domu izmaiņa un saskaņošanās likās nepieciešama, bet tālākajām sanāksmēm jau pārāk bīstama.

Dr. Emīls Ogriņš, kas ārsta darbā bija iepazinies ar Dr. Paulu Kalniņu jau 1919. gadā un kopš tā laika palika ar viņu pastāvīgā saskarē, pastāsta par sava kollēgas gaitām un pārdzīvojumiem Baigajā gadā un pēclaiķā. "Ar 1940. gada rudeni Pauls Kalniņš sāka atkal strādāt par kādas Rīgas poliklīnikas ārstu, bet šoreiz Miera un Hospitāļu ielas apvidū. Tas bija strādnieku rajons, un šeit viņš nāca ar tiem tuvākā kontaktā. Slimnieku bija ļoti daudz. Bieži vien beidzamajā gadā mājas apmeklējumos vajadzēja kāpt 4. vai 5. stāvā, kas viņam ar viņa slimo sirdi un augsto asins spiedienu nenācās viegli, bija bīstami. Bet viņš nekurnēja, jo vācu laikā Rīgā strādātāju ārstu bija palicis mazāk, kā arī visa medicīniskā palīdzība bija nostādīta ārkārtēji slikti un nemākulīgi. Cietēju bija ļoti daudz, un tiem Pauls Kalniņš centās palīdzēt."53) Dr. Ogriņš stāsta savās atmiņās arī par Dr. P. Kalniņu kā slimo kasu ārstu neatkarības sākuma gados. Nopelnu dēļ viņu ievēlēja par Latvijas slimo kasu biedrības vienīgo goda biedru. Tādēļ būtu vienpusīgi atzīt Dr. Paula Kalniņa nopelnus tikai sabiedriski politiskā laukā.

Valsts darbā Dr. Kalniņš katrā ziņā parādīja lielu vērienu. Viņa personības un valstsvīra lielumu visspilgtāk izcēluši Ādolfs Bļodnieks, Jānis Breikšs un Ādolfs Klīve, ilggadēji Latvijas likumdošanas iestādes locekļi, tā tad tieši no pretējo partiju puses. Viņu liecinājums ar šī valstsvīra raksturojumu ir tik plašs, ka to šeit nevaram atkārtot, bet ikvienam, kam no veciem laikiem būtu sakrājušies kādi aizspriedumi pret Dr. Paulu Kalniņu kā redzamu sociāldemokrātu vadoni, derētu ievērot viņu atzinumus.54)

Turklāt par Dr. P. Kalniņu izteikušies redzami Eiropas politisko likteņu vadītāji un t.s. lielās politikas pazinēji. Kamills Huismans, bij. Beļģijas ministru prezidents un parlamenta priekšsēdis,

teicis par latviešu lielo valstsvīru šādus vārdus: "Dr. Pauls Kalniņš bija viens no starptautiskā sociālisma viskvalificētākiem reprezentantiem Latvijā. Ar retu prasmi un lielu autoritāti viņš prezidēja Latvijas parlamenta sēdēs un sargāja savas valsts demokrātisko iekārtu."55) Vācu reichstaga prezidents Pauls Lēbe kā labs Latvijas un kaimiņvalstu apstākļu pazinējs atzina, ka "Dr. Pauls Kalniņš piederēja pie izcilākajām personībām Baltijas valstu politiskajā dzīvē. Ar savu vienkāršību, taisnīgo un humāno raksturu viņš bija ieguvis cieņu un respektu visās aprindās."56) Zviedru zinātnieks un latviešu draugs prof. Birgers Nermans pielīdzinājis Paulu Kalniņu zviedru valstsvīram un sociāldemokratu vadonim Jalmaram Brantingam.57)

Otrā pasaules kara laikā Baltijas valstis nebija vienīgās, ko okupēja nacionālsociālistiskā Vācija. Tāpat kā Rietumeiropas zemēs, kas nonāca svešas varas aizbildniecībā, arī visās trijās Baltijas valstīs izveidojās pretestības centri vācu varas politikai. Demokratiskie pilsoņi un nacionālā jaunatne no vienas puses, kā arī sociāldemokrāti no otras puses kāpināja pretestību Hitlera ievadītajai austrumu politikai. Tam pievienojās sūtņa V. Salnā iniciātīva no Zviedrijas, kas panāca Latvijas Centrālās Padomes nodibināšanu. Šī padome, kas apvienoja neatkarības laiku lielākās politiskās partijas, nodibinājās 1943. gada 13. augustā Rīgā. Kā nelegāls politisks centrs Latvijas Centrālā Padome uzņēmās pretestības kustības vadību. Priekšnieka pienākumus atstājot prof. Konstantīnam Čakstem, viņam manāmu atbalstu visās lietās deva Dr. P. Kalniņš un bīskaps J. Rancāns. Tā kā pēdējam bija lemts Latvijas Centrālās Padomes darbību turpināt pēc 1945. gada, tad par šīs nozīmīgās organizācijas darbību runāsim vēlāk, sakarā ar bīskapa Rancāna nacionālpolitiskajiem centieniem. Šeit tikai atzīmēsim, ka Dr. Pauls Kalniņš sekmēja minētā pretestības centra darbību ne vien pats, bet ar viņu roku rokā strādāja vēl Voldemārs Bastjānis un prāva sociāldemokratu grupa. Pēc prof. K. Čakstes apcietināšanas Latvijas Centrālās Padomes darbība līdz 1945. gada rudenim pārgāja Dr. P. Kalniņa vadībā, bet tas saistījās jau ar visai drāmatiskiem blakus apstākļiem.

1944. gada rudenī Latvijas CP deleģēja Dr. P. Kalniņu uz ārzemēm. Tanī brīdī viņš, saskaņā ar Latvijas republikas satversmi, bija uzskatāms par augstāko Latvijas valsts oficiālo pārstāvi. Valsts prezidents K. Ulmanis bija jau 1940. gadā deportēts un pēc visām pazīmēm Krievijā miris. Valsts prezidenta vietnieks, kā jau iepriekš noskaidrots, konstitucionālajā izpratnē bija Dr. P. Kalniņš kā pēdējās likumīgi ievēlētās Saeimas priekšsēdis.

Par izdevīgāko dotajos apstākļos šķita Dr. P. Kalniņa pārcelšanās uz Zviedriju. Izpildīdams viņam paredzēto uzdevumu, Dr. P. Kalniņš kopā ar savu dzīvesbiedreni Klāru Kalniņu devās 1944. gada rudenī motorlaivā uz Gotlandi, kas nelaimīgā kārtā iestrēga vācu karakuģu ceļā. Vācu ātrlaivas lika mainīt šīs laivas virzienu un noveda viņu ar pavadoņiem uz Dancigu. Tālāk par Copotu viņš sākumā netika, jo smagi saslima. Daudzmaz atveseļojies, viņš pārcēlās uz Drēzdeni. Uzsācis ārsta praksi, viņš tur ilgi nepalika, jo Drēzdeni nopostīja uzlidojums.

Jau tanī laikā viņam bija izgādāta iebraukšanas atļauja Zviedrijā, bet vācu iestādes neļāva viņam turp doties. Tad radās doma nokļūt Šveicē, kur viņš pa divi lāgiem jaunībā jau bija uzturējies un šo zemi iemīlojis. Protams, tas prasīja laiciņu formālītāšu nokārtošanai, kādēļ Kalniņš atzina par izdevīgu pārcelties uz Foralbergu, Šveices robežu tuvumā. Par vislielāko pārsteigumu visiem tanī laikā vajātiem Eiropas tautu pārstāvjiem, arī Dr. Paulam Kalniņam bija jāpiedzīvo, ka viņam Šveice atteica tradicionālās patvēruma tiesības. Viņš dabūja mēnešiem ilgi nīkt kādā nožēlojamā mājvietā Lustenavā. Turpat viņš 19. augustā smagi sasirga. 21. augustā viņu ķēra trieka, un viņš zaudēja valodu. Pievienojās plaušu karsonis. 26. augustā Dr. Kalniņš mira. No Bregencas kapličas viņu pārveda pāri Šveices robežām uz St. Gallenas krematoriju, ko gan atļāva.

Notika vēl kāds cits starpgadījums. Kauču tanī Austrijas daļā, kur nomira Dr. Pauls Kalniņš, bija daudz latviešu bēgļu, tad tur trūka mācītāju. Uz vietas atradās vienīgi baptistu mācītājs S. un viņa palīgs. Nelaiķa sieva Klāra Kalniņa ieradās pie šī mācītāja un lūdza savu mirušo dzīves draugu izvadīt. Mācītājs atteicās.

Ticības piederība te nebija izšķirīga, drīzāk tas, ka mirušais neesot piederējis nevienai baznīcai. Ja Kalniņš būtu bijis ateists, tad diezin vai Klāra Kalniņa būtu tomēr mācītāju apmeklējusi. Liekas,

ka mirējs bija tieši vēlējies, lai viņam tiktu nodrošināta reliģioza izvadīšana, kādēļ viņa dzīvesbiedre neatlaidās. Viņa gāja pēc tam pie mācītāja pa otram un trešam lāgam, un, cik varēja izprast, lai izpildītu vienu no vīra pēdējām vēlmēm. Tomēr viņš atteica arī tad, kad sieva bija lūgusi ja ne vairāk, tad ierasties kaut pie kapa un noturēt klusu lūgšanu vai noskaitīt tēvreizi.58)

Sirsnīgus atvadu vārdus pie Paula Kalniņa nāves šķirsta teica no vietējiem trimdas latviešiem Francis Ķempelis un bij. Saeimas deputāts Ādolfs Klīve, abi pilsoniski politiķi. Klīve raksturoja nelaiķi kā īstu un priekšzīmīgu Latvijas demokrātijas aizstāvi. No Latvijas Sarkanā Krusta atvadījās bijušais ministrs Roberts Liepiņš. No tuvākajiem idejas biedriem plašu atvadu runu teica Bernes latviešu sociāldemokrāts un Piektā gada revolūcionārs Jānis Kļava. Viņa vācu valodā teiktā runa atbalsojās Šveices presē.59)

Dr. Pauls Kalniņš mira kā trimdinieks.

Viņš devās trimdā, apliecinādams demokrātiskās pasaules priekšā, ka Latvija kļuvusi par padomju agresijas upuri. Viņš bija viens no tiem, kuŗu prāvajā trimdinieku pulkā taču drīzāk varēja ievērot, jo viņu pazina tālu ārpus Latvijas. Šī latviešu sociāldemokrātu darbinieka tālais ceļš uz brīvo pasauli runāja pats par sevi skaidru valodu. Tas pie tam notika laikā, kad pēc otrā pasaules kara tieši rietumu pasaulē valdīja apjukums, pat politiska tumsa. Uz ik soļa bija jāuzduŗas politiskajām ačgārnībām.

Ja Dr. Paulam Kalniņam būtu bijis lemts pēc 1945. gada iziet kaut tikai Eiropas starptautiskās dzīves arēnā, tas nebūtu palicis nepamanīts un būtu licis saklausīt vienu otru nepareizu skaņu Staļina uzrakstītajā politmūzikas partitūrā. Ja arī ne daudz, tad arī tam ir sava nozīme, vismaz rietumu pusē.

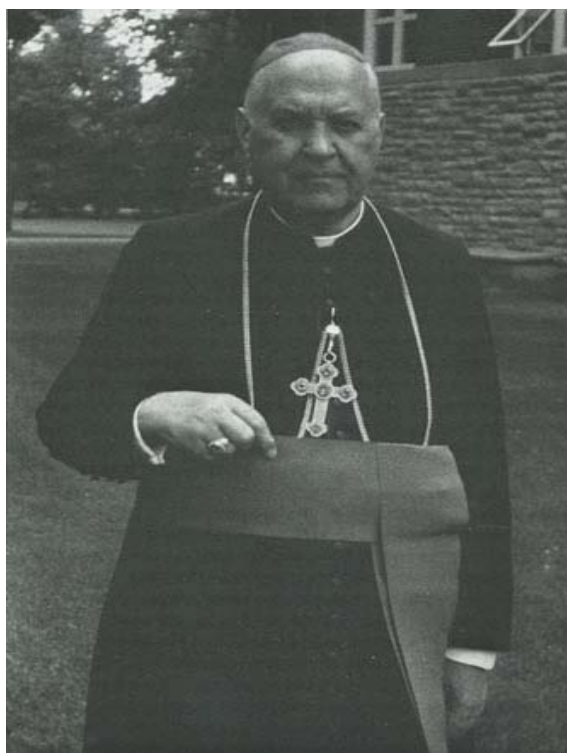
Dr. Paula Kalniņa pāragrā nāve bija manāms zaudējums smagi vajātai tautai.

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. *Baltische Monatsschrift*, 1927. g. 2. nr., W. Baron Fireks: Lettlandische Innenpolitik und wir, 181. lp.
2. Miķelis Valters, *Atmiņas un sapņi* (Stokholmā, 1969), 137. lp.
3. *Tautai un brīvībai*. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai (Stokholmā, 1952), 149. lp.
4. turpat, 149. lp.
5. *Latvijas grāmatrūpnieks* (žurnāls), 1932. g. 14. marta 1. nr., 5. lp.
6. Miķelis Valters, *Atmiņas un sapņi*, 256. lp.
7. *Die Neue Zeit* (vācu žurnāls), 1905. un 1906. g. Sk. P. Kleinberga rakstu "Aus der Geschichte der lettischen Arbeiterbewegung" un "Einige Dokumenten der lettischen revolutionären Bewegung".
8. Citēts pēc P. Stučkas rakstu izlases 3. sējuma (Rīgā, 1980), 21. lp.
9. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā I*, 294. nr. 362. lp.
10. turpat, 244. lp.
11. *Tautai un brīvībai*, 150. lp.
12. Brūno Kalniņš, *Vēl cīņa nav galā* (Stokholmā, 1983), 120.-121. lp.
13. turpat, 121. lp.
14. turpat, 125. lp.
15. Andrew Ezergailis, *The Bolshevik Revolution in Latvia March to August 1917*. Dissertation, New York University, 339. lp.
16. *Dzimtenes Atbalss*, 1917. g. 9. aug. 62. nr. raksta domu kopsavilkums.
17. *Brīvais Strēlnieks*, 1917. g. 3. nov. 8. (115.) nr.
18. *Laika Vēstis*, 1917. g. 4. (17.) okt. 9. nr.
19. *Laika Vēstis*, 1917. g. 13. nr.
20. B. Kalniņš, *Vēl cīņa nav galā*, 143. lp. Tas pats: *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados*. Sk. Dr. Paula Kalniņa rakstu "Kā izauga Tautas Padome", 54. lp.
21. Vācu reichstaga 1917. g. 1. decembrā 128. sēdes stenogramma 3974.-3975. lp.

22. turpat, 3975. lp.
23. Runa ir par 1917. g. 7. maijā Tērbatā ievēlēto Kurzemes Zemes Padomi, kuŗas priekšgalā atradās Jānis Čakste un Kārlis Pauļuks. Tās pārstāvji vēlāk darbojās Nacionālajā Padomē Valkā un Pēterpilī.
24. Demokrātiskā bloka iesnieguma teksts ņemts no *Tautai un brīvībai* 22.-24. lp. Tas pats *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados*, 56.-57. lp.
25. turpat.
26. Vācu reichstaga 1918. g. 19. marta sēde, 4458. lp.
27. turpat, 4459. lp.
28. turpat, 4478. lp.
29. P. Klimas, *Der Werdegang des Litauischen Staates* (Berlin, 1919), 104. u.c. lp.
30. Brūno Kalniņš, *Vēl cīņa nav galā*, 167. lp.
- 30a. *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten* (Marburg, 1971), 305. lp.
31. August Winnig, *Am Ausgang der deutschen Ostpolitik* (Berlīne, 1921), 13. u.c. lp.
32. turpat.
33. turpat.
34. Tautas Padomes protokoli I, 9.-10. lp.
35. *Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 8. sējums, 16347. sleja.
36. Brūno Kalniņš, *Latvijas LSDSP 50 gados*, 44. lp. Arī 79. lp.
37. Saeimas 1925. g. 20. marta stenogramma, 782. sleja.
38. Saeimas 1929. g. 1. maija sēdes stenogramma, 417.-420. sleja.
39. Saeimas 1930. g. 18. novembra sēdes stenogramma, 389.-393. sleja.
40. Saeimas 1934. g. 1. maija sēdes stenogramma, 35.-38. sleja.
41. Voldemārs Bastjānis, *Gala sākums* (Stokholmā, 1964), 27. lp.
42. turpat.
43. turpat.
44. Voldemārs Bastjānis, *Gala sākums*, 107. lp.
45. *Jaunākās Ziņas*, 1932. g. 29. jūl. 167. nr. Sk. Arveda Arenstama ziņojumu "Skandāls Starptautiskās parlamentārās ūnijas konferencē."
46. Ziņas ņemtas no 1929. gada dienas preses.
47. Kārļa Dziļlejas manuskripts. Teksts pēc tam iespiests *Latvju Ziņās* Stokholmā.
48. turpat.
49. Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā II*, 430. lp.
50. A. Rudevics, *Meņševisma bankrots* (Rīgā), 132. lp.
51. K. Dziļlejas manuskripts, Stokholmas krājumā.
52. Ādolfā Bļodnieka liecinājums šīs grāmatas autoram 1956. g. Parīzē, Zaļās konferences laikā.
53. *Latvju Ziņas*, 1945. g. 8. septembra 34. nr. Sk. Emīla Ogriņa "Īsas atmiņas".
54. Ād. Bļodnieka, J. Breikša, Ad. Klīves u.c. atmiņu raksti par Dr. Paulu Kalniņu kā valstsvīru un demokrātu iespiesti rakstu krājumā *Tautai un brīvībai*.
55. *Tautai un brīvībai*, 132. lp.
56. turpat, 133. lp.
57. turpat, 138. lp.
58. Mācītāja S. notikuma atstāstījums šīs grāmatas autoram 1983. gada vasarā Mīnsterē.
59. Šveices sociāldemokrātu laikrakstā *Seelaender Volksstimme* 1932. g. martā parādījās 200 rindiņu gaŗa J. Kļavas apcere par Dr. Paulu Kalniņu. Jānis Kļava piemin Paulu Kalniņu arī savā atmiņu grāmatā *Der Rebell* (Aaran. 1958).

Bīskaps Jāzeps Rancāns

BĪSKAPS JĀZEPS RANCĀNS

"Gadās arī Latgales zemnieka dēliem šo to darīt un paveikt." Šādu pieticīgu atbildi deva bīskaps un Latvijas Saeimas pēdējais vicepriekšsēdis Jāzeps Rancāns Jānim Klīdzējam, kad tas viņu apmeklēja Grand Rapidos, lai iegūtu ziņas par šī Latgales dēla valstsvīra gaitām.

Ar "šo to" tomēr nevar aizsegt bīskapa Rancāna izcilo lomu Latvijas neatkarīgās republikas vēsturē.

Bīskapa Jāzepa Rancāna personā mūsu priekšā nostājas liela vēriena latviešu nacionālideologs, Latvijas Romas katoļu baznīcas izveidotājs valsts suverēnitātes robežās un redzams valstsvīrs. Viņa personības vaibsti liktu norādīt vēl uz ko citu, par viņa daudzpusīgajiem centieniem nemaz nerunājot. Minēsim šeit tikai to, kas kalpojīs visai latviešu tautai, tās vienībai, brīvībai, godam un neatkarībai.

Nav iespējams par bīskapa Rancāna darbību un centieniem runāt, atstājot neievērotus Latgales likteņu ceļus.

Līdz 1629. gadam Latgale bija cieši saistīta ar Vidzemi, jo tikai ar Altmarkas pamiera līgumu izveidojās īpašs apgabals, ko apzīmēja par Inflantiju jeb poļu Vidzemi. Ne vien teritoriāli, bet arī ticības ziņā tad radās nošķiršanās. Tagadējā Latgalē poļu valdīšanas laikā, kur sava loma bija arī Lietuvai, Latgales latvieši kļuva katoļticīgi. Arī pēc 1772. gada, kad Latgali pakļāva Krievijai, iedzīvotāju vairākums palika uzticīgs katoļticībai. Pareizticīgo baznīca pūlējās tur gan ielauzties, bet palika bez panākumiem, vismaz pie latviešiem.

Kamēr Baltijā garīgās dzīves novados sava teikšana bija evaņģēliski luteriskajai baznīcai, tikmēr Latgalē iesakņojās katoļu ticība. Tas nozīmēja, ka latvieši jau ticības ziņā vien piederēja pie rietumu pasaules. Ar to bija nosprausta savukārt pietiekami skaidra demarkācijas līnija pret pareizticīgo Krieviju un bizantisko kultūru. Latgales latvieši, līdzīgi pārnovada latviešiem paaudzū paaudzēs saglabāja savus rietumnieciskas kultūras vaibstus. Un arī tam pierakstāma sava nozīme vēlākajos vēstures risinājumos.

Vissmagāk Latgales latvieši cieta no Muravjova tumsonīgā iespiestu darbu aizlieguma, kas ilga no 1863. līdz 1904. gadam, tātad vairāk nekā četrdesmit gadus. Nedrīkstēja neko iespiest latīņu burtiem. Ar kirillisko rakstu Latgales latvieši tomēr atteicās savu rakstniecību piesārņot. No krievu valdības represijām vispār smagi cieta Romas katoļu baznīca, visa Latgale, kas vēsturiski bija apzīmēta par "Terra Mariana", par Māras zemi.

Par vajāšanām, ko katoļu baznīca pārcietusi zem krievu virskundzības, bīskaps Rancāns 1928. gadā publicēja Šveices presē nozīmīgu rakstu, kur sīkāk aprakstīta ticības brīvības apspiešana Latgalē un vēršanās pret katoļu baznīcas iestādījumiem.¹⁾

"Kad pamanām pirmos saules starus?" — jautāja reiz Rancānam latgaliešu avīžnieks. Tas notika tad, viņš norāda, kad radās droši un neatlaidīgi modinātāji no pašu Latgales latviešu vidus, kas ar pilnu tiesību pielīdzināmi lielākajiem pārējās Latvijas modinātājiem un kultūras celmlaužiem.²⁾

Gados vecākais, kas to darīja, bija Francis Trasuns (1864.-1926.), kam sekoja Nikodems Rancāns (1870.-1933.), Kazimirs Skrinda (1875.-1919.) un Jāzeps Rancāns (1886.-1969.), lai gan spilgtu gaismu latviešu sadzīves pakrēslī bija metis jau Pēteris Miglinieks (1850.-1883.). Pēdējā mūžs bija tikpat īss kā Juŗa Alunāna mūžs un darbošanās tautiskajā kustībā, kādēļ izpalika viņu centieni un spēju tālākā kulminācija.

No visiem diženākajiem Latgales patriotiem tieši Jāzepam Rancānam piekrita loma turpat sešdesmit piecus gadus no vietas kaldināt latviešu nacionālo pašapziņu, kā arī drosmīgi aizstāvēt tautas un ticības brīvību.

Rūdījumu tam Jāzeps Rancāns ieguva jau pagasta un Ludzas divgadīgajā aprinŗa skolā, kur plūstin plūda smacīgs pārkrievināšanas gaiss. Rancāna biografs, prof. Hironims Tichovskis, apraksta stāvokli šādi: "Latviešu tautības skolēni nedrīkstēja skolā sarunāties savā valodā un pat tika spiesti svētdienās apmeklēt pareizticīgo dievkalpojumu. Bet šie spaidi latviešu jauniešu

nacionālo apziņu vairs nespēja nomākt. Viņi gan izglītojās krievi valodā, bet viņu ticību, viņu dzimto valodu, nekas vairs nespēja tiem atņemt. To jo spilgti redzam Jāzepa Rancāna piemērā."3)

1904. gadā, iegūdam gatavības apliecību Kronštates ģimnazijā, viņš tā paša gada rudenī iestājās Katoļu garīgajā seminārā Pēterburgā. Nobeidzis studijas seminārā, viņš turpināja tās Pēterburgas Romas katoļu garīgajā akadēmijā. Pēc triju gadu sekmīgām studijām akadēmijā Jāzeps Rancāns ieguva teoloģijas kandidāta gradu. Sevišķu uzmanību viņš veltīja sociālajām un politiskajām zinībām, kā arī morālteoloģijai. Šo interešu joma ievirzījās arī viņa disertācija, kuŗas oriģinālais apzīmējums bija: *Cooperatio oeconomica eiusque valor moralis in vita hominum*.

Ar ļoti sekmīgu aizstāvēto disertāciju viņš ieguva teoloģijas maģistra grādu. Arī pēc akadēmijas beigšanas viņš palika tai uzticīgs. 1912. gadā viņu izraudzīja par latviešu valodas profesoru. Pirms viņa šo amatu pildīja Fr. Trasuns un K. Skrinda, kas jau tanī ziņā zīmīgi, ka viņi iekarsa vispār latviešu lietai. Viņi sagādāja semināram un akadēmijai latviešu grāmatu krājumu. Tas viss pavēra plašākus gara apvārsņus.

Teoloģijas un filozofijas studijas gāja roku rokā ar latviešu kultūras vērtību izprašanu un ievirzi latviešu dzīvesziņā. To no pirmā brīža izmanīja citi latviešu semināristi un teoloģijas zinību studenti, ejot Trasuna, Skrindas un Rancāna pēdās. Krišjāņa Valdemāra, Krišjāņa Barona un Juŗa Alunāna iedegtās pagales nebija nodzisuŗas, bet turpināja ar jaunu spoŗumu Pēterburgā uzliesmot.

Studiju nolūks bija viņu sagatavot par priesteri un par tādu viņš kļuva jau pirms maģistra grada iegūšanas. Pēc tam, kad viņš tonsūru bija ieguvis no Mohiļevas archibīskapa G. Šembeka, 1911. gada 12. jūnijā archibīskaps Vincents Kļučinskis viņu iesvētīja par priesteri. Pirmo svinīgo misu viņam ļāva noturēt dzimtenes draudzes baznīcā, t.i. Naurānos, kur viņš 1886. g. 25. oktobrī bija dzimis kā Franŗa Rancāna ģimenes atvase.

Par tālākajām viņa darba gaitām pastāsta Tichovskis: "Pēterpils Romas katoļu garīgās akadēmijas uzdevumos un mērķos bija izlaist labi sagatavotus priesterus akadēmiskajam darbam mācību iestādēs, kā arī misiju un administrātīvajiem pienākumiem attiecīgās draudzēs un diecēzēs. Semināru vai akadēmiju beiguŗos latviešu tautības priesterus diecēzēs vadība nozīmēja pa lielākai daļai Latvijas resp. Latgales, bet daŗus Pēterpils un apkārtnes katoļu draudzēs, neizslēdzot Sibiriju vai Iekŗkrieviju. Tūliņ pēc akadēmijas beigšanas archibīskaps V. Kļučinskis Jāzepu Rancānu nozīmēja par vikāru Jaunavas Marijas pro-katedrāles baznīcā un par kapellānu zēnu un meiteņu ģimnazijās pie sv. Katrīnes draudzes, bet ar 1912. gada rudenī arī par mācībspēku Katoļu garīgajā seminārā, kuŗā pats bija mācītjies. Pēc bīskapa Jāzepa Rancāna liecības viņš savu profesora karjeru seminārā uzsāka ar Ievadu morālteoloģijā un ar latviešu valodas mācīšanu semināristiem. Viņš pats vēl neilgi pirms nāves par sava akadēmiskā darba sākumu izteicās sekojoŗi: "Archibīskaps V. Kļučinskis mani nozīmēja par "Linguae Lettonicae" profesoru 1912./13. akadēmiskajā gadā, un es saņēmu algu "kak professor Lotevskego jenzyka". Latviešu valodas stundas bija obligātas visiem latviešu un lietuviešu studentiem. Praktiskos darbus homīlētikā bija atļauts rakstīt kā latgalieŗu, tā vidusdialektā."4)

Būdam profesors, Jāzeps Rancāns atlicināja laiku arī sabiedriski kultūrālajam darbam un deva rakstus latgaļu avīzei *Dryva*.

Kad archibīskaps Kļučinskis 1914. gadā devās uz Latgali plaŗā draudŗu kanoniskajā vizītācijā, viņš par savu pavadoni izvēlējās jauno baznīckungu Jāzepu Rancānu. Jau pirms tam baznīcēni bija klausījuŗies Dieva vārdu kroplainā latgaļu dialektā, tad tagad jaunais, staltais metropolita pavadonis pārsteidza ikvienu tīrā, gleznainā tēvu valodā.

Boļeslavs Sloŗkāns, vēlākais bīskaps, kā kuriozu piemin un atgādina kādu minētā vizitācijas brauciena notikumu: "Ekselence, droŗi vien, ir aizmirsis kādu gadījumu Viļakā, kad metropolīts, sēŗot Augstā Ganītāja tronī, Jums uzdeva pasludināt tautai, ka iestiprināšanas sakraments tiks izdalīts pulksten trijos pēc pusdienas. Ekselence īso paziņojuma teikumu izmantoja reizē arī pamācībai, kas vilkāŗ savas piecas minūtes. Metropolīts turpat baznīcā beigās piezīmēja: kas tā par dīvainu valodu, ka viens teikums jātulko piecas minūtes."5) Jāzepam Rancānam rūpēja sakramenta

cienīga saņemšana no metropolīta rokām, kādēļ viņš pacentās savus tautas brāļus pamācīt. Tulka pienākums viņam šķita par šauru.

Izceļoties 1. pasaules karā, profesoru Rancānu kā vairāku valodu pratēju oficiāli nozīmēja par desmitās krievu armijas kapellānu frontes joslā. Katoļticīgos kareivjus viņš aprūpēja poļu, leišu, latviešu, krievu un vācu valodā.

Piefrontē viņš nonāca nāves briesmās. Ievērojot viņa pašuzpurēšanos un drosmi, viņu apbalvoja ar Sv. Staņislava un Sv. Annas ordeni. Frontē viņš pavadīja divi gadus un trīs mēnešus. Pārtraukums radās ar to, ka vācu uzbrukumā viņš saindējās ar gāzēm. Vissmagāk cieta elpošanas organi un balss saites. Piekritīgais bīskaps viņu 1916. g. beigās no karavīru aprūpes darba atbrīvoja. Kā teoloģijas profesors viņš bija nepieciešams Garīgajā seminārā Pēterpilī, bet ne vien tur. Jāzeps Rancāns par šo laiku teicis vārdus: "Atkal es kļuvu tuvāks savai tautai."6)

"Jāzeps Rancāns tagad bija vīrs labākajos spēka gados, darbīgas enerģijas un garīgu ierosmju pilns," saka Tichovskis. "Blakus profesora un priesterā pienākumiem viņš pievienojās Latgales sabiedriskā un kultūrālā darba veicēju rindām un kļuva par Latgaliešu palīdzības biedrības kasieri. Šai amatā viņam nācās sadarboties ar citu Pēterpils valdības, labdarības un sevišķi ar latviešu palīdzības organizāciju pārstāvjiem un vadītājiem. Bez tīri praktiskām palīdzības akcijām latviešu palīdzības organizācijām bija jāaktivizē arī latviešu sabiedrisko un valstisko problēmu risināšana."7)

Šis fakta konstatējums ir visai svarīgs un dīvainā kārtā maz ievērots. Varbūt arī tādēļ, ka vēlākie vēsturiskie notikumi varēja jau risināties dienas gaismā, kāds bija 1. Latgales kongress Rēzeknē pusgadu vēlāk.

Dienas laikraksts *Līdums* 1916. gada decembrī, nedēļu pirms Ziemsvētkiem, uzmanīgos vārdos ziņoja par kādu apspriedi Pēterpilī, ko bija sasaukusi Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, kuŗas priekšgalā atradās Vilis Olavs, Jānis Čakste un Arveds Bergs. Minētajā apspriedē no latgaļiem piedalījās baznīckungs Francis Trasuns, prof. Jāzeps Rancāns, Dr. Kazimirs Skrinda un citi. Apspriedi vadīja zv. adv. Jānis Čakste un baznīckungs Fr. Trasuns. Darba kārtībā bija likti trīs jautājumi, no kuŗiem pēdējais bija: "Vai vēlama apvienošanās un, ja apvienojas, tad kādā kārtā tā veicama? — a. administratīvā, b. sabiedriskajā un ekonomiskajā, un c. kultūras ziņā.

Tieši šādā svarīgā problēmu aplūkojumā kārtu pa kārtai ritēja pārrunas, kas noslēdzās ar rezolūciju.

Abpusīgi pieņemtajā rezolūcijā bija teikts: "Baltijas latvieši un latgalieši ir viena latviešu tauta ar vienu latviešu valodu. Tā kā latviešiem ir dažādas izloksnes, tad katram jāatstāj pilnīga brīvība lietot savu izloksni visas iestādēs, baznīcās, skolās un rakstos."8)

Šīs apspriedes nozīmi sevišķi izcēlis bīskaps Rancāns, teikdams, ka: "1916. gada 14. decembrī sanāca Pēterpilī pirmā kopējā visu latvju kultūrālo, sabiedrisko un ekonomisko darbinieku apspriede. Latviešu bēgļu komitejas telpās saradās pārstāvji no visiem latvju apdzīvotās zemes apgabaliem, šeit norisinājās ļoti svarīgas un vēsturiskas debātes par latvju tautas šķirto daļu apvienošanu vienā stiprā un nesaraujamā organismā. Šī doma vēl vairāk nobrieda vēlākajās sanāksmēs un kopapspriedēs. Sevišķi liels nopelns pie tā bija toreizējai latgaļu preseī *Dryvas* redaktora maģistra K. Skrindas vadībā, kas stingri nostājās par nešķobāmu nacionālu pamatu: "Viena — latviešu tauta, un viena — valoda, nodrošinot, saprotams, latgaliešu izloksnei un katoļu ticībai pilnīgu brīvību."9)

Arī Valerija Seile, kas kopš 1915. gada darbojās "Latgalīšu bīdreības paleīga kara uperem" centrālajā valdē, sarakstīdama grāmatu par Latgales likteni bēgļu laikmetā, atgādina viedokli, kāds toreiz valdījis, proti, ka Latgales latvieši pieder kopīgajam tautas celmam. 1916. gadā pastāvējusi neapstrīdama fōrmula, ka "ticība un valoda mūs nevar šķirt."10)

Faktiski tas nebija nekas jauns. Par latviešu apvienošanas tautiskā, kultūrālā un administratīvā ziņā Francis Trasuns bija runājis jau no pagājušā gadsimta beigām. Ievēlēts no Vitebskas apgabala Krievijas pirmajā Valsts domē, viņš uzsvēra atšķirto tautas daļu savienošanās nepieciešamību. Jau soli tuvāk apvienošanās doma pavirzījās 1. pasaules kara laikā. Kamēr *Dryva* deva iespēju savās

Bīskaps Rancāns, norādīdams uz 1916. gada plašo apspriedi Pēterpilī, vēl atklāja, ka tanī laikā notikušas vēl citas sazināšanās apvienošanās jautājumā.

Zīmīgi, ka šīs rosmes notika jau pirms Februāra revolūcijas, tātad pirms cara patvaldības gāšanas. Slepēnības dēļ toreizējos apstākļos sēžu protokoli nav uzglabāti, ja tādi vispār rakstīti. Ja tas būtu noticis, atklātos vēl daudz citu, nozīmīgu lēmumu.

Minētās rosmes turpinājās ar vēl lielāku kāpinājumu pēc Februāra revolūcijas. Jau 1917. gada 12. martā Pēterpilī notika vēl viena izšķirīga sapulce apvienošanās jautājumā. Nu vairs nefigurēja tik daudz atsevišķi idejiski cīnītāji, kā frontālas pretinieku grupas. Izdarot nobalsojumu Latvijas apvienošanas jautājumā, Franča Kempa grupa jeb t.s. separātisti dabūja 23, bet Fr. Trasuna, J. Rancāna, K. Skrindas un V. Seiles kopgrupa 43 balsis. Tanī pašā dienā ievēlēja īpašu komisiju, kuŗai lika Latgales pašvaldības un apvienošanās jautājumā izstrādāt "apvienošanās programmu". Komisijā ievēlēja apzināti lielu skaitu locekļu, lai programma būtu vispusīga. Komisijas sastāvs bija šāds: Fr. Trasuns, prof. J. Rancāns, K. Skrinda, P. Apšīnīks, Vl. Rubulis, J. Grišāns, V. Seile, A. Laurinoviča, J. Pabērzs, I. Rampāns, J. Opincāns, Al. Stafekis, Ag. Gari-Jone (pēdējie trīs no jaunatnes puses), St. Veituls (no strēlniekiem), J. Džeriņš (no strādniekiem) un Trubiņš. Sastāvu pie tam paredzēja vēl paplašināt.¹⁶⁾

Lai "Latvijas pastāvēšanas jautājumu" padarītu plašākām masām saprotamāku, tā paša gada 26. martā Pēterpilī noturēja mītiņu.

Nebūs nevietā šinī sakarībā norādīt, ka pretēji sociāldemokrātu autoru un padomju vēsturnieku apgalvojumiem, ka pilsoņi vispār pirms 1918. gada neesot neko darījuši politiski izšķirīgajos nacionālpolitiskajos jautājumos un ceļa nospraušanai Latvijas valsts dibināšanai, tieši no pilsoniskajiem demokrātiem ar V. Olava vadītās Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas gādību no vienas puses jau 1916. gadā un no Latgales garīdzniekiem no otras puses pat agrāk, apbrīnojami daudz darīts tieši nācijas un valsts izveidošanas darbā. *Dzimtenes Atbalsis* jau 1917. gadā iestājās par atdalīšanos no Krievijas un nacionāldemokrāts Ernests Blanks pauda drošu domu, ka "kamēr vēl nav par vēlu, Latvijai vajaga iet revolūcionārus ceļus." ¹⁷⁾

To, ko pie tam nepateica *Dzimtenes Balsis* un *Dryva* laikraksta slejās, par to lēma slepenajās apspriedēs vai pārrunāja domu biedru vidū.

Latgales jautājumā vien viss bija tiktāl sagatavots un pamatots, ka līdzšinējās mentālītātes vietā visus satvēra tautas kopības apziņa. Gala vārds bija jāteic tikai vēl Latgales kongresam Rēzeknē, kas sanāca 1917. gada 9. un 10. maijā (pēc vecā stila 26. un 27. aprīlī).

Par šo Latgales kongresu daudz rakstīts, kādēļ šeit pieminēsim tikai to, ka tanī no visiem Latgales pagastiem, biedrībām un bēgļu apvienībām, kā arī strēlnieku Latgales sekcijas ieradās 230 pilnvarotu delegātu. Opozicionārs Francis Kemps bija ieradies uz savu roku, atvezdams sev līdz kādu strādnieku pulciņu no Pēterpils Putilova fabrikas, ar kuŗiem viņš sarunājās krieviski.

Kongresa vadība palika katoļu garīdznieku rokās, jo to skaits vien pārsniedza trīsdesmit. Bīskapam Rancānam iznāca šo faktu atgādināt neatkarības dienās. 1931. gada 22. jūlija Saeimas sēdē, kur likumdevēju solos sēdēja prāvs skaits tādu partiju pārstāvju, kas nebija pielikuši roku valsts izcīņā, bīskaps Rancāns atstāja uz brīdi parlamenta vicepriekšsēža sēdekli, lai no Saeimas tribīnes pieminētu vairākus desmitus patriotiskos Rēzeknes kongresa dalībniekus, draudžu ganus: "Tas nav mazs skaits no Latgales, apmēram sešdesmit draudžu ganiem. Tie pašreizējā tautiskā vienībā. Bet daži jūsu tagadējie draugi ieteica vienoties ar lielo Krieviju... Ne viens vien mūsu garīdznieks dabūja triecienus ar akmeņiem no tiem... Mani līdzstrādnieki zināja, par ko viņi stāvēja, tāpēc nācās ciest. Daži no viņiem pat dzīvību zaudēja."¹⁸⁾

Rēzeknē prof. Jāzeps Rancāns bija izraudzīts par referentu apvienošanas un citos Latgales pamatjautājumos. Viņš savos slēdzienos varēja dibināties uz to, kas jau bija izlemts Pēterpilī. Miķelis Bukšs pamatoti saka, ka Rēzeknes kongresa faktiskā organizēšana un līdz ar to idejiskais saturs bija jau nokārtots Pēterpilī, "kur Priekšlatvijas laikā bija vienīgais latgaļu intelliģences centrs."¹⁹⁾ Un kas vienai latgaļu daļai toreiz vēl nebija skaidrs, tas noskaidrojās un ievirzījās tagad

tikpat labvēlīgā gultnē. Arī Francis Kemps kļuva drīz pēc tam par neatkarīgās un apvienotās Latvijas aizstāvi.

Ja vēl 1910. gadā Latgales lauku skolās pie sienām karājās uzraksti: "latviski sarunāties šeit stingri aizliegts", tad reizē ar pašnoteikšanās lēmumiem Rēzeknē uzsāka rosīgu darbu Latgales latviešu skolotāju savienība. Jau 1917. un 1918. gadā, kā liecina Valerija Seile, skolotājuursos Latgales dēli un meitas pirmo reizi dzirdēja atklāti runājam latviešu valodā, "tur skanēja latvju dziesmas, tur dvesa pretī latviskais gars, tur klausītāji dzirdēja stāstus par latviešu tautas likteni un zemi, iegūstot iedvesmi kalpot savai nabaga tautai."20)

Rēzeknes kongress pieņēma Jāzepa Rancāna izstrādātās tezes un atzinumus par Latgales latviešu apvienošanos ar Vidzemes un Kurzemes latviešiem. Nodibināja Latgales zemes padomi, kas no šī brīža sāka darboties pati savā iniciatīvā.

Latgales iedzīvotāju sastāvs bija raibāks par pārējās Latvijas iedzīvotāju masu, kādēļ teicamā demokrātisko principu izpratnē Zemes padomē no sešdesmit locekļiem latvieši paturēja 36, krievi paredzot 12, žīdiem 8, poļiem 3 un citu tautību piederīgajiem 1 locekli. Rēzeknes kongress nenāca vienīgi ar deklaratīvu nostāju Latvijas jautājumā, bet īstenoja apvienošanās un sadarbības domu jau no pirmā brīža, plašāk stājoties sakaros ar Vidzemes un Kurzemes Zemes padomi.

Īsi pirms savas nāves, dodams atskatu uz notikušo, bīskaps Rancāns teica, ka "skatoties un vērtējot Latgales kongresa darbu un lēmumus 1917. gadā no 50 gadu perspektīvas, mums jāatzīst, ka tas ir viens no veikumiem, kas likti kā stūra akmeņi neatkarīgās Latvijas pamatos. Latgales kongresā valdīja liela vienprātība un saskaņa visos pamatjautājumos, un visus lēmumus un atzinumus pieņēma gandrīz vienbalsīgi, neskaitot tos apvienošanās pretiniekus, kas atstāja kongresu pirmajā dienā. Ar kongresa noteikto un drošo stāju Latgales latviešu pārstāvji pierādīja savu politisko briedumu, tautisko apziņu un latviskumu."21)

Pazīstot bīskapa Rancāna lietišķību un apsvērto domu, viņa kā tieša dalībnieka atzinums sveķ daudz. Tādēļ daudzie iebildumi pret Rēzeknes kongresu, kā arī bīskapa Rancāna lomas noklusēšana, ar kādiem nācis Miķelis Bukšs, nepārlicina, it īpaši, kur viņš nebeidz daudzināt separātistu Franci Kempu un viņa politiskās akcijas.

Katrā ziņā jāievēro, kādos apstākļos sanāca šis un vēlākais Rēzeknes kongress. Latgale toreiz vēl arvien atradās Vitebskas guberņā. Ne Krievijas pagaidu valdība, nedz lielinieki pēc Oktobra apvērsuma nebija labvēlīgi Latgales apvienošanai ar pārējo Latviju. Stučka savukārt, vismaz sākumā, bija pret tādu Latvijas novadu saliedēšanu, jo "atpalikušais Latgales proletāriāts"22) kaitēšot Rīgas, Liepājas un visas Baltijas "apzinīgajam proletāriātam" un marksistu samulsinātajai tautas daļai.

Pateicoties latviešu katoļu garīdzniecībai un tiem spēkiem, kurus izraisīja Rēzeknes kongress, lieliniekiem Latgalē patiešām neveicās.

Kā norāda Valerija Seile, tad visu 1917. gada vasaru piecpadsmit latgaliešu cilmes strēlnieki brauca no pagasta uz pagastu, sludinot tautiskās atziņas un palīdzot izprast tautas apvienošanās nepieciešamību. No atsevišķiem Latgales pagastiem un draudzēm tādēļ ienāca gandrīz ik dienas vietēji lēmumi par pieslēgšanos Vidzemei un Kurzemei. Tieši Vidzeme Latgales latviešiem bija tuva, apzinoties viņu priekšteču kādreizējo piederību tai. Un pašvaldību vēlēšanās, kādas 1917. gadā notika Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos, allaž uzstādīja latviešu kandidātus. Latgales sīkzemniekiem un bezzemniekiem lika saprast, ka nav jēgas gaidīt ko no Krievijas un lieliniekiem, bet visu izšķirs latviešu ievēlētie tautas vietnieki, pie tam apvienotās Latvijas apmērā. Neko vairs negaidāmi no krievu administrācijas, Latgales latvieši sāka gādāt par skolām un skolotāju izglītošanu paši. Rēzeknē tam visam bija jau dots mājiens un ar to pietika, lai pašdarbības ceļā vismaz galveno izkārtotu. Krievu armijas sabrukuma dēļ Strēlnieku Latgales sekcijai, Zemes padomes vadībā, bija jānovērš arī nekārtības un laupīšanas, kādas izdarīja demoralizētie krievu kaņavīri. Pat vēl pēc Oktobra apvērsuma Krievija, Latgales Zemes padome sprieda par savu pulku dibināšanu Latgales aizstāvēšanai pret anarchiju un svešu varu postīšanas kāri.23)

Tiešā konfrontācijā Latgales patrioti nonāca Latgales otrajā kongresā, kas arī notika Rēzeknē. Tanī laikā jau bija jāuzdužas politiskajam saspīlējumam un mērķtiecīgām lielinieku akcijām. Komunisti bija paraduši visu izkārtot sev par labu patvaļas ceļā.

Bet Latgales interešu pārstāvji parādīja lielāku izmaņu un nepiekāpību lielinieku machinācijām, nekā tas bija noticis tā paša gada 17. maijā latviešu strēlnieku sanāksmē Rīgā un dažādajās Vidzemes padomēs.

Lielinieki sadibināja gan arī Latgalē savas padomes, tikai tām neveicās tik labi kā Pēterpilī, Maskavā un Rīgā. Par to pietiekami labu pārskatu devis Jānis Rubulis un Aloizs Bojārs. Turoties pie Jāņa Rubuļa liecības, redzams, ka pēc Oktobra apvērsuma nodibinājās Rēzeknes izpildu komiteja, kuŗas zemnieku sekcija stājās pie otrā Latgales kongresa rīkošanas. Negulēja arī krievi. Jau 2. jūlijā, kad noteikšana vēl bija pagaidu valdībai, Latgales krievi pasteidzās sarīkot savu sapulci, kuŗ izlēma, ka Latgali nedrīkst atdalīt no Krievijas. Šī protesta kustība pret vēsturisko Latgales latviešu kongresu maijā turpinājās zīmīgi otrajā Rēzeknes kongresā, 3. decembrī. Latviešu patriotiem iznāca tagad sadurties jau ar divi pretiniekiem, — ar lieliniekiem un sava novada krieviem.

"Tas radīja lielu uztraukumu Latgales pagaidu Zemes padomes, latgaļu intelliģences un strēlnieku aprindās," atceras Jānis Rubulis. "Jau likās, ka iesāktajam Latgales apvienošanas darbam ir pienākušas beigas. Varu Latgalē savās rokās bija sagrauši boļševiki un pret viņiem vairs nevarēja atklāti aizstāvēt savu lietu. Tika noturētas vairākas slepenas apspriedes, lai atrastu pareizākus ceļus un veidu Latvijas apvienošanas jautājuma pozitīvam atrisinājumam."²⁴) Rubulis norāda, ka tieši šo bažu dēļ daži uzņēmīgākie Latgales latviešu tiesību cīnītāji izšķīrās par pretdarbību lieliniekiem un savu ievadīto centienu aizstāvēšanu. Kā jau iepriekš teikts, viens no visdedzīgākajiem Latvijas apvienošanas domas paudējiem bija Jāzeps Rancāns, kas savukārt atradās komunistu ielenkumā, bet tanī brīdī Pēterpilī. Uz vietas atlikās rīkoties viņa domu biedriem. Viens no tiem, Aloizs Bojārs, kas bija miertiesnesis un virsnieks, pārspēja lieliniekus visās izdarībās. Apsveŗot situāciju, viņš gādāja par to, lai 3. decembra kongresa vadība nenonāktu lielinieku, bet paliktu, tā sakot, pašu rokās. Par sanāksmes vadītāju viņš izraudzījās seržantu J. Greivuli, par prezidija locekli D. Ločkoju.

Steigā izveidojās nelielas strēlnieku grupas, kas sadalījās pa visu kongresa telpu. Viņi iespraucās starp zemniekiem un citiem gadījuma delegātiem. Lielinieku funkcionāri nonāca ar to gandrīz ielenkumā. Kad telpā ienāca vēl iepriekš norīkotā strēlnieku grupa ar šautenēm, kas teicās uzturēt kongresā kārtību un mieru, tad "čekistiem kļuva skaidrs," saka Bojārs, "ka viņi šai sanāksmē nevarēs terorizēt delegātus, tiem uzspieŗot savu gribu ar metodēm, kādas sarkanie gvardi un matroŗi pusotra mēneŗa vēlāk pielietoja Pēterpilī, Satversmes sapulcē."²⁵)

Jebŗu šo kongresu bija sasaukuŗi komunisti, tie nespēja ne ar savu klātieni, nedz runām panākt neko savā labā. Turpretim ar lielu balsu vairākumu viņu pretinieki panāca, ka pieņem A. Bojāra izstrādāto rezolūciju par Latgales apgabala pievienošanu pārējai Latvijai.

Ar to vien nepietika, kongresa laikā izraudzīja delegāciju, kuŗai lika novest rezolūciju Krievijas iekŗlietu komisāriātam. Par vispiemērotāko delegācijas vadītāju izraudzīja serŗantu Znūtiņu, kas pie tam vēl bija matrozis. Pēdējais, kā norāda Bojārs, prata iekŗlietu komisāriātā Pēterpilī visu teicami izkārtot. Komisāriāts deva 1917. g. 18. decembrī rīkojumu nr. 92, kuŗā bija teikts, ka tas neceļ iebildumus pret Rēzeknes, Ludzas un Daugavpils apriņķu atdalīšanu no Vitebskas guberņas un ŗ apgabala pievienošanu Vidzemei.²⁶)

Divu Latgales latvieŗu kongresu vēsturiskie lēmumi izšķīra Latgales integrāciju ar pārējo Latviju. Ceļu tam bija sagatavojuŗi Francis Trasuns, Kazimirs Skrinda un Jāzeps Rancāns. Bet izšķīriŗu vārdu notikumam brīdī, kā redzējam, teica vēl Nikodems Rancāns, Valerija Seile, Jānis Rubulis, Aloizs Bojārs, Staņislavs Kambala, Jānis Greivulis un Znūtiņŗ. Demokratiskā Latgale stāvēja ar viņiem. Kristīgā un tautiskā dzīvesziņā nostiprinātā tautas daļa atrada par ejamu tikai ŗo ceļu.

No tā redzams, ka atšķirtās Latgales apvienošanās ar pārējo Latviju bija plašs kopdarbs. Tichovskis pamatoti brīdina izcelt Jāzepu Rancānu kā gandrīz vai vienīgo novadu apvienošanas idejas izcīnītāju, ko mēdzot darīt daži bīskapa J. Rancāna nopelnu slavinātāji.²⁷) Kauču viņam tiešām šinī idejiskā darbā lieli nopelni, protams, viņš nebija vienīgais, un tas pat mazinātu sasnieguma nozīmi, ja apvienošanās gribā nebūtu likusi darboties vēl citiem. Tāds apgalvojums neatšķirtos no tā, kad pēkšņi vienīgu personu izdaudzinātu arī par Latvijas valsts dibinātāju. Jāzepa Rancāna nopelni apvienošanās jautājuma noskaidrošanā un izcīņā ir tik lieli, ka goda vieta viņam pienākas jau tā atliku likām.

Bet šis nebija vienīgais nopelns viņa darba gājumā.

Viņš visnotaļ bija baznīcas vīrs un dedzīgs Dieva vārda paudējs. Kā tāds viņš bija pakļauts savam piekritīgajam archibīskapam, un tas viņu 1917. gada jūnija iecēla par Pēterpils Sv. Katrīnas draudzes prāvesta palīgu. Tas ļāva viņam turpināt sadarboties arī ar abām bēgļu centrālajām organizācijām (vispārējo, ko vadīja Vilis Olavs, un latgaliešu, kuŗu priekšgalā atradās Vladislavs Rubulis). Kad nu vēl nodibinājās Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome, arī tur bez viņa nevarēja iztikt.

Kā jau no iepriekšējiem aprakstiem redzējām, tad šī Nacionālā Padome no paša sākuma kļuva par latviešu tautas autoritātīvāko pārstāvību, ko par tādu atzina arī Sabiedroto varas. Tā apvienoja visplašākos latviešu tautas slāņus, un, ja arī tās darbā atteicās piedalīties sociāldemokrāti, tad to atsvēra ar uzviju Latgales latviešu aktīva līdzdalība (caur Latgales Zemes padomi bez tam bija ieslēgtas arī mazākuma tautības).

Prof. Jāzepa Rancāna līdzdarbība bija gaužām svarīga Nacionālās Padomes ārlietu komisijā. Ne vien kā teoloģijas profesors viņš bija nodrošinājis sev cienīgu stāvokli Pēterpilī, bet ārlietās noderēja viņa plašās valodu zināšanas. Bez viņa Nacionālajā Padomē darbojās virkne citu Latgales sabiedrisko darbinieku, pie kam vairums to bija saņēmuši mandātu no Latgales Zemes padomes. To vidū bija J. Grišāns, P. Lazdāns, V. Strelevičs, J. un V. Rubulis, Fr. Trasuns un J. Trasuns, kā arī vēl papildus no Vitebskas latviešu kolonijas A. Ūuze. Demokratiskajā blokā jeb t.s. 17 vīru blokā Rīgā latgaliešu turpretim nebija, kas aprūtināja tam runāt visas Latvijas vārdā.

Ar Nacionālās Padomes sasniegumiem saistās ne vien tas, ka tās pilnvarotam pārstāvim Zigfrīdam Meierovicam izdevās jau 1918. gada 23. oktobrī iegūt Latvijas republikas de facto atzīšanu, bet arī tas, ka tā gādāja par to, lai atbrīvotu Latvijas katoļu baznīcu no svešas aizbildnības. Šī iniciatīva noveda pie tā, ka pāvests Benedikts XV piekrita lūgumam atjaunot Rīgas bīskapa amatu ar sēdekli Latvijā. Tas notika 1918. gada 29. septembrī. Tāds izkārtojums bija iespējams, tikai atzīstot valsts eksistenci. Nacionālā Padome bija jau savā otrajā sesijā, 1918. gada 30. janvārī lēmusi par Latvijas atdalīšanos no Krievijas un pārņēmusi kā augstākā iestāde Latvijas interešu aizstāvību. Kā Vatikānam, tā angļu valdībai ar to pietika, lai uzskatītu šīs jaunās valsts patstāvību. Kā redzams, tad abi starptautiskie atzīšanas akti nāca pirms 1918. gada 18. novembra. Ar šo padomju varai nepatīkamo starptautisko atzīšanu vēl nodarbojies 1978. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts. Tā zinātniskais līdzstrādnieks Zigmunds Balevics konstatē, ka "Rīgas bīskapija atjaunota vēl pirms Anglijas ārlietu ministra lorda A. Balfūra 1918. g. 11. novembra vēstules Latviešu pagaidu nacionālās padomes pilnvarotajam pārstāvim Z. Meierovicam, ar kuŗu Anglijas valdība būtībā atzina Latvijas valsti."²⁸) Arī Vatikāns bija spēris līdzīgu soli.

Šiem starptautiskajiem lēmumiem pievienojās vēl citi aspekti, kas saistās kā ar katoļu baznīcas stāvokli līdz 1918. gadam Latvijā, tā ar tīri nacionāliem apsvērumiem. Dažreiz stāvoklis saasinājās, kā to vēl 1915. gadā aprakstīja mēnešraksts *Varavīksne*. Rakstā "Poļi un polonisms" bija lasāms: "Ne vien Latgalē, bet arī Rīgā katoļu mācītāji, kas bija politiski orientēti, uzspieda saviem draudzes locekļiem dievkalpojumu poļu valodā. Rīgas katoļu "Sāpīgās Dievmātes" mācītāja Strakšas vienpusīgā rīcība sacēla pārējos draudzes locekļos (latgaliešos, leišos) pretestību. Notika demonstrācijas un policijas iejaukšanās, "lai apsargātu garīdznieka personu pret iespējamām uzbrukumiem no dievlūdzēju puses."²⁹)

Ar ticības brīvības un Romas katoļu baznīcas autonomijas garantijām, ko prasīja Rēzeknes kongress, tādēļ nepietika. Pašā latviešu baznīcas struktūrā bija nepieciešami steidzīgi pārkārtojumi, un tādus varēja panākt, ja valsts neatkarībai pievienojas arī nacionālās baznīcas neatkarība no pagātnes atliekām. Tieši šis jautājums dzīvi nodarbināja prof. Jāzēpu Rancānu. Nacionālās Padomes darbības laikā viņš jau spēra pirmos soļus latviešu katoļu baznīcas stabilitātes nodrošināšanā. To ievēroja Zigfrīds Meierovics, kas, drīz pēc tam kļūdams par ārlietu ministru, Jāzēpu Rancānu izvēlējās par vispiemērotāko līdzdarbinieku tanī ārpolitiskajā darbā, kas aizsniedzās līdz Svētajam Krēslam.

Kopš Jāzēps Rancāns 1917. gada 1. jūnijā bija izraudzīts par Rīgas diecēzes kūrijas padomnieku, viņš kļuva par speciālo delegātu pie Svētā Krēsla līdz 1920. gada 1. augustam, pēc kam viņu iecēla par Rīgas diecēzes kancleru. Šajos amatos viņš palika līdz 1922. gada 7. novembrim. Tas gāja roku rokā ar vēl citiem amatiem. Pēterpilī iegūtā pieredze lika viņam uzņemties Katoļu garīgā semināra un Teoloģijas augstskolas rektora un profesora amatu. Cik tuvs viņam bija šis paidagoģiskais un zinātniskais darbs, redzams no tā, ka viņš tikko minētos amatus turpināja no 1920. līdz 1938. gadam.

Radikālie pārkārtojumi katoļu baznīcā Latvijā prasīja šai baznīcai vispār jaunu struktūru un personāla maiņas tās vadībā.

Ar Rīgas bīskapijas atjaunošanu, pāvests Benedikts XV par tās bīskapu iecēla grāfu Eduardu O'Rurku, īru tautības pēcnācēju, kas bija dzimis un uzaudzis Lietuvā, pēc tam studējis Rīgas Politehniskajā institūtā. Latviešu katoļu baznīca, kas ar Latvijas valsts dibināšanu bija nostājusies uz jauna sliekšņa, tomēr vēlējās, lai tās priekšgalā atrastos latvietis. O'Rurks neprata pat latviešu valodu. Rīgas diecēze, sadarbībā ar Latvijas ārlietu ministriju sūtīja tādēļ prof. Rancānu uz Vatikānu, lai diplomātiskā ceļā panāktu kādu vēlamu pārgrozību.

Par šo diezgan delikāto uzdevumu Rancāns drīz pēc tam rakstīja baznīckungam Antonijam Springovičam sekojošo: "Nokļuvu Romā laimīgi un varbūt vislabākajā laikā. Jo bīskaps O'Rurks jau taisījās projām. Tad man bija pašas grūtās dienas, kamēr ar viņu pamatīgi izrunājos un viņš atzina, ka mūsu prasības ir taisnīgas un pareizas. Tad es viņam liku priekšā, lai atvieglo Svētajam Tēvam darbību un rīkošanu, un, kad bijām abi pie Sv. Tēva — tad viņš atteicās no Rīgas bīskapa amata. Bet, baidīdamies, ka tas viss nepaliktu tikai vārdos, pieprasīju, lai atteikšanās rakstu atstāj manās rokās un lai dod man pilnvaras to rakstu attiecīgā brīdī Svētajam Apustuliskajam Krēslam iesniegt. Un patiesi, to man izdevās izdabūt bīskapa O'Rurka izbraukšanas dienā 4. decembrī 1919. gadā. Bet atteikšanās rakstā tomēr atzīmēja 20. decembra dienu, lai es tikai vēlāk viņa rezignāciju iesniedzot Sv. Tēvam. Zināms, ka datums pats jau saistīja un novilcināja, — bet bez tam bīskaps grib, lai ne agrāk kā pēc svētkiem es to viņa rakstu atdodot. Zināms, tas viss bija jāizpilda. Jo es pamanīju, lai gan varbūt uzspiestu, bet savādu labvēlību latviešiem, un patiesi, bīskaps O'Rurks izturējās kā goda cilvēks un labs baznīckungs. Un bez tam vēl deva man pilnvaru viņa vārdā vadīt šeit Rīgas bīskapijas darīšanas (to rakstu norakstus šeit pielieku klāt).

Tas viss, zināms, milzīgi atviegloja jau manu darbību, jo citādi pat būtu ļoti grūti šeit Romā palikt un kaut ko pastrādāt."³⁰

1920. gada 14. aprīlī pāvests Benedikts XV iecēla kanoniķi Antoniju Springoviču par Rīgas bīskapu. Viņa konsekrācija notika tā paša gada 22. augustā Aglonā. Bet Jāzēpu Rancānu 1923. gada novembrī izraudzīja par Rīgas archibīskapa palīgbīskapu un ģenerālvikāru. Te jānorāda, ka bīskapu Springoviču 1923. gadā paaugstināja par archibīskapu un, ja jau laikus atzīmējam tālāko, tad viņu 1937. gadā iecēla par metropolitu.

Tāds attīstības gājums Romas katoļu baznīcai Latvijā gāja roku rokā ar citiem nepieciešamiem izkārtojumiem. Latvijas Romas katoļu baznīca nosprauda sev valsts neatkarības laikā robežas, kas neaprobežojās vairs ar Latgali vien, bet kas aptvēra tiklab Vidzemi, Kurzemi un Zemgali. Ja arī skaita ziņā mazāk, tad katoļticīgie latvieši un citu ticību piederīgie bija arī tur.

Sadarbība ar archibīskapu Springoviču Jāzepam Rancānam bija laba, jo viņi abi bija nākuši no Pēterburgas Garīgā semināra un akadēmijas, kur strāvoja viņu nostūrī latvisks gars un apņēmība nostiprināt nacionālo kodolu Latgales latviešos.

Jau ar saviem pirmajiem soļiem diplomātijas laukā Jāzezs Rancāns parādīja teicamu prasmi un apdāvinātību. Respektējot katoļu baznīcas autonomiju, ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics saskaņoja visus nepieciešamos ārpolitiskos soļus ar viņu, kur lieta grozījās ap konkordāta noslēgšanu un citiem konfesijai jautājumiem. Praktiski abu sadarbība bija sākusies jau agrāk, vispirms Pēterpilī, gan bēgļu aprūpes, gan Nacionālās Padomes darbā, kā arī Rēzeknes kongresa laikā, kur Meierovics kā viesis pārstāvēja Vidzemes Zemes padomi.

Ja nu latviešu katoļu baznīca bija ieguvusi nacionālo koloritu, tad Meierovicam šķita svarīgi izmantot arī šīs baznīcas starptautiskos sakarus. Visas domas valsts sākuma gados grozījās ap brīvās Latvijas de jure atzīšanu. Ja Polijai kā katoļticīgai valstij radās bez grūtībām atbalsts antantes valstīs un Romas kūrijā, tad ap Latviju tanī laikā kustējās tikai sīki vilnīši. Daudz kas vēl bija jānoskaidro. Pat memorandam, ko Jāzezs Rancāns 1919. gada beigās iesniedza pāvestam, bija nepieciešamas četrpadsmit lappuses, lai visu apgaismotu. Viņš to uzrakstīja un iesniedza latīņu valodā. Vispirms bija jāattēlo savas zemes katoļu baznīcas stāvoklis kopš sirmās senatnes. Apgaismodams katoļu baznīcas stāvokli 1. pasaules kara laikā un 1919. gadā, viņš bija spiests norādīt, ka visa Latgale vēl nebija no lieliniekiem atbrīvota. Memorandā teikts: Sevišķi grūts ir latviešu katoļu stāvoklis Latgalē. Tur vēl arvien valda lielinieki, kas sevišķi apspiež un vajā katoļu priesterus, met viņus cietumā, apietas ar tiem visnecilvēciskākajā kārtā, apgāna baznīcas, nolauž krustus un izvazā baznīcas mantu. Ja tam visam pievieno klāt kaŗā pārciestās grūtības un zaudējumus, tad saprotams, ka katoļu ticības stāvoklis Latvijā visai grūts... Latvijas iedzīvotāju liela daļa izturas pret katolicismu ļoti labvēlīgi, gribēdami tikai, lai latviešu katoļu draudzes augstākais garīgais gans būtu no pašu latviešu vidus, kas labi pazīst savas draudzes locekļu valodu, ierāžas un tādēļ no sirds varētu runāt uz viņu dvēselēm."³¹⁾

Ja Jāzezs Rancāns minētajā memorandā norādīja uz lielinieku briesmu darbiem Latgalē, tad te neizpaudās parastais terors, bet zvēriska naida izpausme pret ticīgajiem, jo tie turējās pie baznīcas un ignorēja lielinieku sadibinātās padomes un krievu "zaldātu komitejas." Un "Latgales pilsētu proletāriāts bija vājš," atzīst komunistu partijas vēsturnieks, apzīmēdams to visu Latgalē par "buržuāzisku kontrrevolūciju."³²⁾

Galvenais Rancānam bija un palika konkordāta noslēgšana ar Vatikānu.

Par to runa bija jau Tautas Padomē, kuŗas loceklis bija arī Rancāns, un ap viņu atradās prāvs skaits Latgales pārstāvju. Satversmes Sapulcē tas turpinājās.

Z. Meierovics, 1921. gadā sastādīdams savu valdību, — "Lai ievērotu Latgales garīgas prasības, valdība rūpēsies par katoļu baznīcas attiecību nokārtošanu ar valsti, pārcels bīskapiju un garīgo semināru uz galvaspilsētu un nokārtos valsts attiecības ar Vatikānu, noslēdzot konkordātu."³³⁾

Gadu vēlāk, kad konkordāta noslēgšanu Satversmes Sapulcē pārrunāja un uzklusēja opozīcijas iebildumus, Z. Meierovics kā ministru prezidents un ārlietu ministrs vienā no savām plašākajām runām, cita starpā, teica: "Sākot no 1916. gada, kad bija runa par Latgales pievienošanu Latvijai, tad viena no Latgales neatlaidīgām prasībām bija par konkordātu. Tad visas partijas bez izņēmuma,³⁴⁾ kā tās, kas pastāvēja galējā labā spārnā, tā arī kreisais spārnis stāvēja par to, ka Latgales pievienošanai šis konkordāta upuris ir jānes. Es atceros ļoti labi apspriedi, kuŗa notika 1916. gada 14. decembrī Pēterpilī, kuŗu vadīja vēl latviešu bēgļu centrālā komiteja. Tur šis jautājums uzpeldēja. Pēc tam par viņu sprieda Vidzemes Zemes padomē un Vidzemes Zemes Padomes valdē. Tātad arvien, kad bijusi runa par Latgales pievienošanu Latvijai, mazāk Kurzeme, kas bij mazāk reprezentēta, bet galvenokārt Vidzeme, kas bija stipri reprezentēta, ir devusi solījumu attiecībā uz šo konkordātu. Ja reiz solījumi doti, tad tie jātur. Jau agrākajos laikos, kad bija tā saucamā Ulmaņa valdība ar ministru prezidentu Ulmani priekšgalā, tika ievadītas šīs sarunas. Toreiz valdībā bij reprezentētas arī minoritātes un arī minoritāšu pārstāvji atzina, ka konkordāts ir

nepieciešams, ja gribam dot arī latgaliešiem zināmu iespēju kārtot savas ticības lietas... Ja mēs patiešām gribam domāt par mūsu valsts konsolidēšanos, ja mēs patiesi gribam tuvoties viens otram, ja gribam radīt tādus apstākļus, ka lai arī latgalieši justos Latvijā kā mājās, tad šis konkordāts ir nepieciešams."35)

Pēc šī vēsturiskā atskata un motīvācijas, ministru prezidents Meierovics vēl norādīja, ka jau iepriekšējās valdības laikā ārlietu ministrija bija sūtījusi uz Romu delegāciju, kuŗas vadītājs bija Hermanis Albāts un pilnvarots loceklis Jāzeps Rancāns, kas panāca vienošanos. Ja taņī brīdī nebūtu radusies valdības krīze, tad būtu bijusi jau runa par abpusēgi sagatavotu konkordāta tekstu.

Satversmes Sapulces ārlietu komisija nāca pēc tam ar vairākiem norādījumiem. Uz tiem un citiem argumentiem un pretargumentiem valdības galva ar pamatojumiem, kādi atbilda valsts interesēm un tolerancei. Kutelīgākais jautājums radās ar Rīgas Jēkaba baznīcas nodošanu katoļiem, lai tiem būtu cienīga katedrāle, kā to prasīja konkordāts.

Jāzeps Rancāns bija visu četru Saeimu loceklis, bet bija atturējies kandidēt uz Satversmes Sapulci. Viņš tādēļ debatēs par konkordātu Satversmes Sapulcē nepiedalījās. Īstenībā tas bija tomēr viņa rokdarbs. Argumentācija, ar ko izšķirīgajā parlamenta sēdē nāca Zīgfriids Meierovics, bija lielum lielā mērā viņa ieteiktā argumentācija. Tāpat Romā viņa teiktajam vārdam bija izšķirīga nozīme.

Satversmes Sapulce pieņēma likumu par konkordāta ratificēšanu 1922. gada 19. jūlijā un ratifikācijas grāmatas apmainīja Hermanis Albāts kā Latvijas pilnvarotais ministrs tā paša gada 3. novembrī.

Bīskaps Rancāns palika visu Latvijas neatkarības laiku sargvietā par noslēgtā konkordāta nevainojamu izpildīšanu. Ulmaņa autoritārā režīma laikā viņš tikai iebilda Senāta virsprokurora uzskatam par konkordāta XIX panta iztulkošanu, kur lieta grozījās ap notiesāto katoļu garīdznieku sodu izpildīšanas kārtību pēc laicīgās tiesas sprieduma spēkā stāšanās. Apzīmēdams sevi par konkordāta slēgšanas līdzdalībnieku, bīskaps Rancāns publicēja toreiz savus iebildumus *Tieslietu Ministrijas Vēstnesī*. Kaut arī pārsvarā bija konkordāta minētā panta un Latvijas kriminālprocesa 974. un sekojošo pantu interpretācija, bīskapa Rancāna gala slēdziens bija, ka "līguma slēdzēju valstu nacionālpolitiskie mērķi, principi un likumi ņemami vērā tikai pie līguma slēgšanas, bet starptautiski līgumi iztulkojami, vadoties no kontrahentu vienošanās ceļā panāktās kopīgas domas un gara, kas ietērti attiecīgajā līgumā."36) Tas lika padomāt arī latviešu tiesībniekiem.

1938. gadā viņš rakstīja par katoļu baznīcas tiesisko stāvokli Latvijā arī kristīgās jaunatnes žurnālā *Zīdunis*.

Īpašu stāvokli atrod bīskapa Rancāna parlamentārā darbība, kas aptveŗ divpadsmit gadus Saeimā un tas pelnī sevišķu ievērību. Viņš bija šīs likumdošanas iestādes otrais vicepriekšsēdis vipirms prezidenta Jāņa Čakstes laikā un nepārtraukti pēc tam līdz 1934. gada 15. maijam, kad pēc apvērsuma viņam uzlika mājās arestu. Bīskapa Rancāna apcietināšana būtu sadūrusies ar konkordātu. Tāda izpalika.

Atskatoties uz bīskapa Rancāna parlamentāro darbību, redzam, ka, būdams Saeimas deputāts no Kristīgo zemnieku un katoļu frakcijas, ka arī 2., 3. un 4. Saeimas prezidija otrais priekšsēŗa vietnieks, viņš vadījis Latvijas likumdošanas iestādes sēdes, runājis un bijis referents vairāku likumprojektu lietās. Savās lielajās runās viņš skāra galvenokārt nacionālpolitiskos, baznīcas un kultūras jautājumus.

Kad pēc Latvijas agrārreformas likuma pieņemšanas vēl apsprieda atlīdzības maksāšanu muižniekiem par atsavināto zemi, Saeimā notika bangainas debātes. Ne vien sociāldemokrāti, bet arī progresīvie pilsoņi bija pret jebkādas atlīdzības maksāšanu. Turpretim pārējais pilsoniskais spārns, ieskaitot Jāzepa Rancāna vadīto Kristīgo zemnieku un katoļu frakciju, atzina, ka neliela atlīdzība maksājama, atstāŗot lielo zemes īpašnieku rīcībā vidēji lielu saimniecības platību (50 hektārus, lai gan daŗi ieteica nedaudz lielāku neatsavinājamu platību). Kaut arī agrārreformā lieta grozījās ap "sava stūrīŗa un kaktiŗa" sagādāŗšanu bijušajiem muiŗu kalpiem, daudzajiem bezzemniekiem un brīvības cīnītājiem, tautas vietnieki pilsoņu solos paturēja acīs privātīpaŗuma

aizsardzības prasību. Arī bīskaps Rancāns 1924. g. 3. aprīļa sēdē pieteicās šinī jautājumā kā runātājs. Viņš uzsvēra jo sevišķi ētisko momentu likumdošanā un noraidīja atreibības jūtas. Viņa runa krasī atšķīrās no viņa priekšrunātāja runas, kas bija Rainis. Rainis, kas ne katrreiz pakļāvās sociāldemokrātu partijas priekšrakstiem, šoreiz nostājās to pusē, kas bija pret jebkādas atlīdzības maksāšanu muižniekiem.³⁷⁾ Tā bija sociāldemokrātu partija.

Kā visu zemju parlamentos, tā arī Latvijas Saeimā ievērtību izpelnījās kritika par valsts budžetu. Bīskaps Rancāns nepiederēja tiem Latgales deputātiem, kas nāca ar nebeidzamām prasībām Latgales vajadzību apmierināšanai. Latgales labā viņš panāca daudz ko arī citā ceļā. Apspriežot budžetu, viņš paturēja acīs vispārējas vajadzības un turklāt arī taupības iespējas. Viņam rūpēja lietderība. Tā, piemēram, 1927. gadā, paredzot līdzekļus *Latvijas Universitātes Rakstu* izdošanai, viņš ierosināja Universitātes seriju rakstu izdošanu. Norādīdams uz LU 15. rakstu krājumu, viņš lika ievērot, ka tanī ievietots garš pētījums grieķu valodā, kam seko raksti par medicīnu un veterinārmedicīnu, inženieru zinātnēm un matemātiku, kamēr lietderīgāk būtu bijis, "lai Latvijas Universitātes raksti tiktu sakopoti pēc zinātnes nozarēm."³⁸⁾ Šo viņa priekšlikumu pēc tam tiešām ievēroja. Bet viņš pievērsa uzmanību vēl citām lietām, kur runa grozījās tikai ap lietišķību nevis partijas interesēm. Viņa partija un domu biedri panāca, ka skolu remontiem un ēku atjaunošanai Latgalei piešķīra 18 miljonus no 37 miljonu kopsummā, tā tad gandrīz pusi no visa piešķīruma.³⁸⁾ Latgales labā tas bija jādara.

Stāvēdams nomodā par savas tautas labklājību un eksistenci, bīskaps Rancāns uztraucās, kad deputātes Bertas Pīpiņas ierosmē apsprieda pārgrozījumus un papildinājumus sodu likumos, kuŗu 465. pants paredzēja abortu sodāmību, bet jaunajā priekšlikumā prasīja soda mīkstinājumus par augļa nomirdināšanu.

Saeimas 1932. gada 2. decembra sēdē bīskaps Rancāns teica vienu no savām lielākajām parlamentārajām runām, kas skāra tikko minēto jautājumu. Lai iepazītos ne vien ar viņa viedokli, bet arī runas tehniku, ieklausīsimies šīs runas galvenajās daļās. Pēc neliela vēsturiska atskata dzimstības problemātikā un pēc norādes uz neomaltuziānisma teoriju, bīskaps Rancāns teica: "Šis jaunais priekšlikums, kas ir mūsu priekšā, ir vērstas pret mūsu tautu. To ir izdomājuši tie, kas grib mūsu tautas bojā eju un sapūšanu. Tāpēc, ja mēs gribam iet īsto ceļu un gribam savas tautas uzplaukšanu un stiprumu, mums jāstājas to rindās, kas visādos veidos stiprina cilvēka apziņu, veicina morāliskas atbildības apziņu un atbalsta mātes un bērna tiesības uz dzīvību."³⁹⁾

Norādīdams uz Franciju, Ungariju, Austriju un Beļģiju, kur daudz dara daudz bērnu ģimeņu labā, bīskaps Rancāns atgādināja arī Padomju Savienības apstākļus. "Sovetu valdība," teica viņš, "1920. gadā deva ļoti lielu un plašu brīvību. Tā atvēra ceļu dzīvības nogalināšanai katrā stadijā un katrā laikā. Bet ar šo likumu lepojās neilgi. Padomju valdība, redzēdama, ka šinī ziņā gājusi pārāk tālu, sāka to ierobežot. 1924. gadā ar speciālu dekrētu nodibināja sevišķu ārstu komisiju. Komisija pamatīgi pārbauda katru atsevišķu gadījumu, pamācīdama par veselībai draudošo postu un par lielo zaudējumu Padomju Savienības republikai. Tātad bez šīs komisijas atļaujas nav vairs brīv abortu izdarīt."⁴⁰⁾

Pievēršoties Latvijas apstākļiem, bīskaps Rancāns atsaucās uz latviešu ārstu atzinumiem, kas bija likumprojekta apspriešanā piedalījušies Saeimas juridiskās komisijas sēdēs. "Man šeit priekšā ir profesora Putniņa dati par Rīgu un visu Latviju. Profesors Putniņš raksta, ka no šī gadusimteņa sākuma līdz pasaules kaŗam Rīga pārdzīvoja savus ziedu laikus. Tad par spaidīgiem dzīves apstākļiem nevarēja būt ne runa, kā tas piemēram ir tagad. Un tomēr redzam, ka taisni šinī laikā dzimstība ir slīdējusi stipri uz leju, un abortu skaits šai laikā gājis strauji uz priekšu... Bez šaubām, pareizi ir tas, ka tās ģimenes, kur ir mazāks bērnu skaits, var lielāku rūpību piegriezt savu bērnu audzināšanai un var arī labāk materiālā ziņā nodrošināt bērnu nākotni. Bet nav jāaizmirst, ka cilvēki, kuŗiem vecāki pašķīr ceļu dzīvē, bieži vien dzīvē negūst tādas sekmes kā tāds, kuŗš, ar lielām grūtībām kaudamies, ir ticis dzīvē uz priekšu. Vadošās personas bieži vien dzimušas trūcīgās daudz bērnu ģimenēs... Mūsu uzskats ir, ka aborts ir nedabīgs un nelikumīgs darbs un tātad ir noziegums un liels grēks."⁴¹⁾

Bīskapa Rancāna runa dzimstības problēmas lietā atbalsojās presē un sabiedrībā. Pozitīva atbalss radās arī akadēmiskajā jaunatnē, un sakarā ar Leonida Breikša rakstu, pat notika tiesas prāva.42)

Blakus vispārējiem sadzīves jautājumiem, īpašu vērību bīskaps Rancāns piegriezta Romas katoļu baznīcas un katoļu teoloģijas jautājumiem. Ja par tiem viņš visvairāk izteicās savos rakstos, tad daži akūti jautājumi bija pārrunājami un aizstāvami arī Saeimā. Atkārtoti viņš iebilda pret kanoniskā klēra stāvokļa pasliktināšanu kaŗa klausības likumā. Tas pirmā kārtā būtu skāris šīs konfesijas teoloģijas studentus, kam bij jāiziet vesels praktiskais dievkalpojumu cikls. Kā 1933. g. 17. oktobrī Saeimā norādīja bīskaps Rancāns, tas draudēja nostādīt katoļu baznīcu sliktākā stāvoklī par citām konfesijām, pie tam tādā laikā, kad katoļu baznīcai vēl arvien trūka latviešu tautības garīdznieku.43)

Bīskapam Rancānam iznāca atkārtoti runāt par nacionāliem un politiskiem apstākļiem pierobežas joslā. Dažkārt tas saistījās ar parlamentārās izmeklēšanas komisijas darbību. Tāpat Saeima viņu bieži izmantoja par referentu dažādu konvenciju apspriešanā un motīvēšanā. Viņš vispār ļabi orientējās ne vien starptautisko tiesību, bet arī civīl- un krimināltiesību jautājumos. Tas saistījās ar nopietnu darbu vispirms Saeimas komisijās. Atklātība ievēroja parasti tikai to, kas norisinājās plenārsēdēs, bet demokratiskajai iekārtai arī tas ir svarīgi.

Parlamentārajā darbā bīskaps Rancāns parādīja ik reizes lietišķību un lielu atbildības sajūtu. Ja arī viņa runu laikā no opozīcijas soliem netrūka starpsaucienu, tad tiem nebija tās pieskaņas, kādu piedzīvoja pareizticīgo archibīskapa Jāņa Pommera runas.

Bīskapa Rancāna runas manāmi atšķīrās no Latgales otrā redzamākā pārstāvja — no baznīckunga Franča Trasuna runām. Pēdējais bija vairāk t.s. tautas runātājs, pie kam pievilcību viņa runām vairoja sprigans humors, kamēr bīskapa Rancāna runas iezīmēja akadēmiska noskaņa. Varēja manīt, ka viņa ilggadējā darbība katoļu garīgajā akadēmijā un teoloģiskajā augstskolā, bija pārgājusi, tā sakot, viņa miesā un asinīs. Būdams stingrs un nelokāms savos principos, viņš nebija agresīvs, bet ieguva piekritējus ar savu taisnīgo prātu un atslābināja pretiniekus ar savu iecietību un labsirdību. Vismaz parlamentārajā laikā, par kuŗu mēdza teikt, ka tur mutuļojot ķildas un partiju strīdiņi, viņam nebija neviena īsta pretinieka.

Bīskapa Rancāna stāja un attiecības ar otru cilvēku bija rietumnieciskas. Saeimai bija liels ieguvums, ka tā varēja viņu iesaistīt Interparlamentārās ūnijas gadskārtējās konferencēs. Ar labiem panākumiem viņš atgriezās tādās reizēs no Ženēvas vai Bernes starptautiskās parlamentāriešu tikšanās, kas sekmēja Tautu Savienības darbu. Vislabāk gan viņš jutās Romā, no kurienes viņš nekad neatgriezās tukšām rokām. Tieši šinīs lielajos pasaules pagalmos Latvija kā demokrātiska republika varēja nostiprināt sev vārdu un iegūt kultūras nācījas izpratni.

Jau krietni daudz ieguvušu latviešu katoļu baznīcas uzplaukumam, viņu nemītīgi apstāja rūpes par ļabi sagatavotu garīdznieku izaudzināšanu. Bīskaps Rancāns bija paglābis latviešu katoļu baznīcu no provinciālisma, nu viņam rūpēja ikviens tālāks pakāpiens, kā to pacelt. Tas viņam arī izdevās ar Romas katoļu teoloģijas fakultātes nodibināšanu Latvijas Universitātē.

Ar 1938./39. akadēmisko mācības gadu sāka darboties Romas katoļu teoloģijas fakultāte, ko prof. P. Strods apzīmēja par visjaunāko Latvijas Universitātes ozola zaru.44) Tā aizstāja Katoļu teoloģijas augstskolu, kuŗas rektors un profesors bīskaps Rancāns bija kopš 1920. gada. Ar 1938. gada 1. jūliju viņš kļuva par Latvijas Universitātes profesoru un tikko dibinātas katoļu teoloģijas fakultātes dekānu.

Konkordātu starp Svēto Krēslu un Latvijas valdību tagad papildināja ar īpašu konvenciju. Konvencijā, turoties pie autentiskā teksta bija teikts: "Augstākām garīgām studijām Latvijas Universitātē nodibināma katoļu teoloģijas fakultāte." Ar ratifikācijas dokumentu apmaiņu šī konvencija stājās spēkā 1938. g. 26. martā. Saskaņā ar pāvesta Pija XI dekrētu fakultātei paredzēja tiesības piešķirt akadēmiskus gradus, kādus noteica Apustuliskā konstitūcija "Deus scientiarum Dominus" un tai pievienotās "Ordinationes".45) Šādā kārtā bija juridiski nokārtota fakultātes nodibināšana.

Pastorālās teoloģijas fakultātes vadību uzticēja bīskapam Jāzepam Rancānam. Viņam tuvu morāloteoloģijas katedru vadīja bīskaps Boļeslavs Sloskāns. Arī pārējām katedrām atrada labi sagatavotus mācībspēkus.

Latvijas Universitātes divdesmit gadu vēsturē, ko sastādījis prof. Dr. Ludis Adamovičs, teikts: "Pie šī darba veikšanas no fakultātes mācībspēkiem daudz pūļu ir pielikuši bīskaps profesors J. Rancāns un profesors P. Strods."46) Turpat norādīts, ka prof. Jāzeps Rancāns kopš 1920. gada augstākajās mācību iestādēs mācījis pastorālo teoloģiju, homilētiku, paidagoģiku, katehētiku, socioloģiju, baznīcas vēsturi, kristīgās mākslas vēsturi, katechismu un franču valodu. Ar 1938. gadu viņš Latvijas Universitātē mācīja vēl poļu valodu.

Fakultātes atklāšanas svinības iesākās ar dievkalpojumu fakultātes baznīcā, ko vadīja bīskaps J. Rancāns. Pateikdamies Dievam, savā uzrunā bīskaps Rancāns teica: "Mēs uzsāksim darbu jaunnodibinātajā Romas katoļu teoloģijas fakultātē. Brīvās Latvijas divdesmitajā gadā piepildās tas, par ko sapņoja mūsu labākie dēli. Latvijas katoļi ar gandarījumu varēs apliecināt, ka Rēzeknes kongresa 1917. gada solījumi nav bijuši tukši un nav gājuši aizmirstībā."47) Arī šiem vārdiem bija sava nozīme.

Jaunus piemeklējumus teoloģijas fakultātes mācībspēki un abas Latvijas Universitātes teoloģijas fakultātes piedzīvoja padomju varas un vācu okupācijas laikā no 1940. gada vasaras līdz atkārtotajam sarkanās armijas iebrukumam Latvijā 1944. gadā. Komunisti vienā rāvienā likvidēja šīs humānitārās fakultātes, bet vācu okupanti nevēlējās Latvijas Universitāti sākumā vispār atjaunot. Kad tas tomēr latviešu stingrās pretestības dēļ notika, tad teoloģijas zinātniekus akceptēja tikai pēc divi gadiem. Ari tad teoloģijas fakultātes toreizējā politiskā kursa dēļ uzskatīja tikai kā akadēmijas pie universitātes.48) Tādos apstākļos bija jāstrādā arī prof. J. Rancānam.

Noapaļojot pārskatu par bīskapa Jāzēpa Rancāna darbību līdz 1944. gadam, jāpatur vispirms vērā, ka vienlīdz svarīga bija viņa darbība kā nacionālpolitiskajā un valsts darbā, tā celsmīgajā baznīcas laukā. Jau ar to vien, ka 37 gadu vecumā viņš bija ievēlēts par Rīgas archibīskapa palīgbīskapu (sufraganu), ko papildināja vēl tas, ka 1923. gadā viņu iecēla par Markapoles titulāro bīskapu, viņa autoritāte kā garīgajā, tā laicīgajā pasaulē bija savienota ar cieņu un autoritāti.

Archibīskapa un vēlākā metropolita A. Springoviča uzdevumā Rancāns 1928., 1933. un 1938. gadā apmeklēja pāvestu, lai sniegtu viņam baznīcas kanonos paredzētos ziņojumus par Rīgas archidiecēzes darbību un baznīcas stāvokli Latvijā. Viņš uzturēja ciešus sakarus ar apustuliskajiem nuncijiem Rīgā. Ieslēgts Baltijas valstu sadarbības darbā, viņš piedalījās Eucharistiskajā kongresā Telšos un citur. Pēterburgā nodibinātās sadarbības saites viņu tuvināja arī vēlākajās dienās Lietuvas katoļu baznīcai.

Izsekojot bīskapa Rancāna gaitām, dažkārt grūti pateikt, kas īsti kalpoja baznīcai, kas valstij. Latvijas valsts svētku dienās, kad notika pieņemšanas Rīgas pilī, bīskaps Rancāns ieradās parasti krāšņā oficiālā tērpā. Kā Saeimas ārlietu komisijas loceklis viņš izmantoja šos gadījumus sarunām ar diplomātiskā korpusa locekļiem. Respekts, ko viņš ieguva, noderēja vēlāk arī sūtnim prof. Arnoldam Spekkem diplomātiskajā darbā Romā. To viņš ar prieku atzīmē savos memuāros. Sevišķi šinī sakarībā jāmin Vatikāna austrumu kongregācijas priekšnieks un pēdējais pāvesta nuncijs Rīgā A. Arata.49)

Arī Rīgas pilsētas pašvaldības darbā bīskapam Rancānam piekrita sava loma. 1931. gada aprīlī viņu ievēlēja par Rīgas pilsētas domnieku.50)

Pēc tam, kad bīskaps Rancāns bija atstumts no parlamentārā darba un izbeidzās viņa līdzdarbība komūnālajā politikā, viņš turpināja lietas izkārtot pats savā iniciatīvā. Diezgan daudz kas bija kārtojams vēl Latgalē, lai panāktu pilnīgāku Latvijas austrumu stūra integrāciju ar kopīgi izveidoto valsti, 1939. gadā viņš devās plašos pierobežas draudžu dievkalpojumos, skaņot t.s. tumšo robežu, ko bija apstājuši padomju aģenti.51)

Bet jau gadu vēlāk Latvija piedzīvoja visļaunākās dienas. Padomju armijas tanku kāpurķēdes kapāja lielceļus un ielu bruģus, vienā rāvienā austrumu despots nožņaudza tautas brīvību. Un baznīca?

Par to liecinājis bīskaps Rancāns pats šādiem vārdiem: "Baznīcas zemes un īpašumus, metriku grāmatas un archīvus komunistu valdība konfiscēja. Draudzju gani spaidu kārtā tika padzīti no draudzēm piederošām mājām. Garīdzniekus apcietināja, spīdzināja, vajāja... Skolu programmā bija svītrotas ticības mācības un to vietā nāca bezdievības propaganda. Katoļu laikrakstu un grāmatu drukāšana un izdošana bija aizliegta. Sākās tumšākie bezdievības reakcijas un ticības vajāšanas laiki, kādus katoliskā Latvija vēl nekad nebija redzējusi."52)

Pazīstot padomju varu un asinsterroru, būtu atlicies prātu sastingumā to pieciest. Tomēr tas nenotika. Bīskapam Rancānam netrūka drosmes pieprasīt sarunu ar Rīgas čekas vadītājiem. 1940. gada 23. decembrī pulksten 10 vakarā viņš ieradās čekas citadelē, norādot uz pārestībām ticīgo garīgās dzīves laukā. Saruna turpinājās divi stundas, dodot iespēju uzrādīt tiešos pārkāpumus. Uz visiem jautājumiem komisārs solījās atbildēt vēlāk, bet tāda vispār nenāca.⁵³⁾ Ne šādos, nedz tamlīdzīgos gadījumos Rīgas iestādes, protams, nespēja neko izšķirt, viss atradās Maskavas rokās, bet čeka kā Rīgā, tā Maskavā nebija piedzīvojusi, ka vispār kāds baznīcas pārstāvis padomju iekārtā uzdrošinās pret viņu rīcību iebilst un ko prasīt.

Protams, arī bīskaps Rancāns saprata, ka ar viņa pārdrošo gājieni nekas negrozīsies, bet drīzāk sagaidāma viņa apcietināšana. Lai komunistiem nesagādātu zvērisku prieku, viņš drīz pēc tam paslēpās un izvairījās no apcietināšanas, kādu jau savā laikā bija piedzīvojis bīskaps B. Sloskāns Krievijā.

Vācu okupācijas laikā radās jaunas grūtības, bet arī pret tām bīskaps Rancāns nostājās ar drošu pieri.

Kolīdz noskaidrojās, ka latviešu tauta nostādīta divu ienaidnieku priekšā, jau drīz radās nacionālā pagrīde. Ar to latviešu tauta iesaistījās apspiesto Eiropas nāciju pulkā, kas nesamierinājās ar jebkādu svešu virskundzību. Latviešu pretestības kustība ieguva lielāku svaru un nozīmi ar Latvijas Centrālās Padomes nodibināšanos 1943. gada 13. augustā. Šinī dienā četru lielāko latviešu politisko partiju pārstāvji izveidoja pastāvīgu politisku centru. Sociāldemokrātu partiju pārstāvēja Dr. Pauls Kalniņš un viņa dēls Brūno Kalniņš, Zemnieku savienību Ādolfs Klīve un Kārlis Pauļuks, demokrātisko centru senators Mintauts Čakste un viņa brālis Konstantīns Čakste, Kristīgos zemniekus un demokratiskus bīskaps Jāzeps Rancāns. Bīskapa Rancāna dzīvoklī notika vairākas Latvijas Centrālās Padomes (turpmāk: LCP) sēdes. Visi dalībnieki respektēja viņu ne vien kā bīskapu, bet tikpat kā valstsvīru un Latgales dabisko vadoni.

Par LCP priekšsēdi izraudzījās Latvijas Universitātes profesoru Konstantīnu Čaksti, kas kā tiesībnieks un stingrs demokrats spēja nospraust darbībai vēlamo kursu. Līdzīgi jaunajam Masarikam Čehoslovākijā, Konstantīns Čakste un viņa brālis Mintauts gāja ar to tēva pēdās.

Pateicoties LCP, Latvijas sūtņi rietumzemēs ieguva pirmo, pamatīgo informāciju par apstākļiem abu okupāciju laikā. Ziņu materiālu nogādāja slepeni pa jūras ceļu LCP ārzemju delegācijas loceklis Leonīds Siliņš. Latvijas sūtņi izstrādāja pēc tam faktiem pamatotus iesniegumus savu zemju valdībām, kā arī informēja presi. Tāpat ārzemju presē izdevās publicēt LCP izstrādāto memorandu, ko parakstīja 188 redzami Latvijas valstsvīri, parlamenta locekļi un kultūras darbinieki. Stokholmā LCP no šī brīža radās atbalsta punkts.

Iekšpolitiski bija nozīmīga LCP izstrādātā politiskā platforma, kas deklarēja, ka Latvijas tautas politiskā līnija jādibina uz neatkarības un demokrātijas principiem bez agrākās demokrātijas trūkumiem. Bez tam tanī noteica, ka "saskaņā ar Latvijas republikas satversmi Saeimas priekšsēdis ir likumīgs valsts prezidenta vietas izpildītājs līdz jauna prezidenta ievēlēšanai." Tas deva iespēju atjaunot Saeimas prezidija darbību. Ja Saeimas priekšsēdim Dr. Paulam Kalniņam būtu 1944. gada rudenī izdevies nokļūt Zviedrijā, tur būtu nodibināts prezidija sēdekļis. Bet viņam, kā redzējam, radās kuģa klizma un LCP priekšsēdi prof. Konstantīnu Čaksti vācu gestapo apcietināja. Pēdējais nonāca drausmīgajā Štuthofas koncentrācijas nometnē un drīz pēc tam mira necilvēciskos apstākļos.

Kad Austrijā arī Dr. Pauls Kalniņš bija miris, saskaņā ar jau minētajiem lēmumiem, Saeimas prezidija vadību šādos ārkārtējos apstākļos pārņēma Saeimas vicepriekšsēdis bīskaps Rancāns.

Bet nu jau bīskaps un Latvijas tiesību cīnītāji bija nonākuši trimdā. Kā nelokāms patriots, demokrats un pienākuma cilvēks bīskaps neatteicās uzņemties grūto amatu. It īpaši tādēļ grūtu uzdevumu, ka darbs bija jādara svešumā, trimdas apstākļos, kur reti kāds grib atzīt jebkādu autoritāti, par citu nerunājot. Ja nu nonākam pie šī jaunā darba posma, tad trimdas laiks bīskapam Rancānam aptvēra divdesmit piecus gadus, tātad gaŗāku laiku nekā viss valsts neatkarības posms.

Dažs labs skaita savu mūža darba cēlienu ar nostrādātiem divdesmit pieciem gadiem. Bet Jāzeps Rancāns jau pirms suverēnās Latvijas bija taču atstājis aiz sevis brangu darba cēlienu. Ielūkosimies tomēr vēl trimdas gadu darbā.

Pateicoties Bīskapa Jāzepa Rancāna fondam, ir savāktas diezgan pilnīgas ziņas par viņa trimdas gaitām, par viņa trimdas darbu.⁵⁴⁾

Šeit atzīmēsim tikai to, ka bīskaps J. Rancāns, nonācis Rietumvācijā, vispirms apzināja trimdā nonākušos katoļu mācītājus, rūpējoties par līdzekļu sagādi viņu iztikai un viņu iesaistīšanu nometņu draudzēs. Viņš stājās sakaros ar vācu katoļu baznīcas vadību, arī ar Svētā Krēsla nunciu Chiarlo Vācijā. Viņš pats sākumā apmetās Burghauzenas klosterī Bavārijā.

Pēc 2. pasaules kara sevišķi smags un sarežģīts bija izvērties latviešu karaģūstekņu jautājums. Bīskaps Rancāns nekavējās uzmeklēt angļu un amerikāņu virspavēlniecības stābus, lai panāktu drīzāku gūstekņu atbrīvošanu. Angļu virspavēlniecības stābā viņš uzdūrās armijas kapellānam M. Dauningam (Downing) ģenerāļa pakāpē. Šī brauciena pirmais panākums bija tas, ka no gūsta atbrīvoja teoloģijas studentus. Ar bīskapa Sloskāna atbalstu viņš panāca, ka šos studentus tūlī iesaistīja Luvēnas universitātē pārtraukto studiju turpināšanai. Kad arī pārējos gūstekņus sāka atbrīvot, radās jauni sarežģījumi ar viņu uzņemšanu UNRRAs nometnēs. Bīskaps Rancāns, sadarbībā ar Latvijas Sarkanā Krustu, stājās sakaros ar augstākajām instancēm, lai atrastu atrisinājumu arī šīnī lietā. Dažkārt bija izmanāms Maskavas spiediens, kādēļ bija nepieciešama atkārtota intervencija. Garīgu un materiālu palīdzību gaidīja arī bēgļiem, kuŗu vidū netrūka atraitņu un daudz bērnu ģimeņu.

Piedalīdamies "Caritas" starptautiskajā kongresā Lucernā, Šveicē, viņš panāca pirmo atbalstu no ārienes. Tai sekoja vēl citas pabalstu akcijas. Bīskapam Rancānam izdevās sagādāt Latvijas Sarkanajam Krustam pāri par tūkstoš zīdaiņu pūriņu, ko šī organizācija varēja ilgus gadus izsniegt kā bezmaksas velti latviešu mātēm. Pirmajos trimdas gados tas bija manāms atbalsts ģimenēm. Zināmu stabilitāti daudziem bēgļiem nodrošināja tas, ka izdevās panākt viņu iesaistīšanu amerikāņu un angļu inženieru vai sardžu vienībās. Vairākiem simtiem tas pat nozīmēja mūža maizes sagādāšanu, jo latviešu vīri ar savu izmaņu un inteliģenci izvirzījās vadītājās vietās, kur tie desmitiem gadiem ilgi palika. Citiem bīskaps Rancāns izpalīdzēja izceļošanas lietās. Līdz 1951. gada sākumam bīskapa Rancāna nemitīgie pūliņi kalpoja latviešu bēgļiem Rietumvācijā, kur to skaits vienu brīdi sasniedza 130 000.

Bēgļu aprūpes un baznīcas darbs tomēr bija tikai daļa no tā, ko viņš uzskatīja par pašu par sevi saprotamu pienākumu. Visur pirmā vietā stāvēja tautas un valsts interešu aizstāvēšana.

Sarežģītajos apstākļos, kādi bija radušies, viņš koncentrēja politisko darbu Latvijas Centrālajā Padomē. Tieši viņa līdzdarbība tur bija svarīga, kādēļ viņš turpināja to, ko bija sācis 1943. gadā Rīgā, arī trimdā.

Ir kāds dokuments, kas noskaidro stāvokli.

Eslingenā 1947. gada 26. aprīlī piecu neatkarības laiku partijas līderi parakstīja šādu aktu: "Ņemot vērā, ka Saeimas priekšsēdis Dr. Pauls Kalniņš un pirmais priekšsēža biedrs zv. adv. Kārlis Pauļuks ir miruši — pirmais — 1945. g. 27. augustā un otrs — 1945. g. 21. janvārī, Latvijas Centrālā Padome, kuŗā ieiet pēdējās likumīgi ievēlētās Saeimas piecas lielākās demokrātiskās partijas, un proti: Latgales Kristīgo zemnieku partija, Latvijas Sociāldemokratu strādnieku partija un Demokrātiskā centra apvienība, un kuŗām 1931. gadā ievēlētajā Saeimā pieder lielākais vairākums, konstatē, ka saskaņā ar Latvijas satversmes 16. un 52. pantu Saeimas priekšsēža un Valsts prezidenta funkcijas pārgājušas uz Saeimas priekšsēža otro biedru bīskapu Jāzepu Rancānu."⁵⁵⁾

Šim lēmumam pievienojās Latvijas piecu senatoru atzinums, ka bīskaps Rancāns, saskaņā ar konstitucionāliem noteikumiem kļuvis par augstāko Latvijas valsts reprezentantu, pie kam "šādam Valsts prezidenta vietas izpildītājam ir visas Satversmē paredzētās tiesības."⁵⁶⁾

Sūtnim K. Zariņam un trimdas organizācijām bija citādi uzskati valsts interešu pārstāvības jautājumā.

Bīskapam Rancānam kā Saeimas vicepriekšsēdim nebija pašam nekādas ambīcijas, kādēļ viņš aprobežojās ar politisku darbību tur, kur tas rietumu demokrātijās solīja labākus panākumus.

1946. gada augustā, Parīzes miera konferences laikā viņš, pieaicinādam sūtni Dr. Oļģerdu Grosvaldu un bij. ārlietu ministru Fēliksu Cielēnu, apmeklēja Latvijai draudzīgas delegācijas, aprādot padomju varas izdarītos starptautiskos deliktus un apliecinādam latviešu tautas gribu būt brīvai un neatkarīgai. Latvijas Centrālās Padomes un Saeimas prezidija vārdā viņš iesniedza memorandus ASV, Anglijai, Francijai un Ķīnai, norādot uz padomju hegemoniālām tieksmēm un tautu pašnoteikšanās tiesību pārkāpumiem. Tie bija gājieni starptautiskajā forumā, lai vērstu pasaules uzmanību uz notikumiem Baltijas valstīs.

Lai novērstu paralēlismu dažādu latviešu politisko centru starpā, LCP ierosināja kompetenču sadalījumu. Tas arī 1946. gadā notika sūtņu konferences laikā Šveicē. No Ženēvas bīskaps Rancāns tad devās uz Romu.

Ap to laiku bijušais ministrs A. Valdmanis sāka organizēt kampaņu pret t.s. parlamentāriešiem. No citas puses notika vēršanās pret Latvijas republikas satversmi.

Kad *Latviešu Ziņu* redaktors Arveds Klāvsons šinī jautājumā intervēja bīskapu Rancānu kā Saeimas prezidija vicepriekšsēdi, viņš 1947. gada izteicās: "Visi parlamentārieši, kā šeit Vācijā, tā arī Zviedrijā, kuŗu kopskaits pārsniedz 40 un kuŗi pieder pie visdažādākiem novirzieniem, ir pilnīgi vienoti un visi vienprātīgi stāv par Latvijas 1922. g. Satversmi, kas jāglabā kā svētums. Tāpēc viņi visi arī nosoda uzbrukumus minētajai satversmei un lūdz Saeimas paplašināto prezidiju, tas ir, Latvijas CP, tāpat kā līdz šim, sargāt šo satversmi, kas ir Latvijas tiesiskais pamats, un kopā ar mūsu sūtņiem darīt visu iespējamo neatkarīgās Latvijas aizstāvēšanai un atbrīvošanai. Parlamentārieši nevar saprast, kādā nolūkā zināmas aprindas cenšas sēt neuzticību un aizdomas pret parlamentāriešiem, negrib ar tiem sadarboties, un tādējādi kaitē visai Latvijas un latviešu tautas aizstāvēšanas lietai. Bet, cik liela nozīme parlamentāriešiem, tas redzams no mūsu sūtņa Dr. Bīlmaņa raksta — Mans viedoklis, kuŗā viņš ieteic mūsu parlamentāriešiem nodibināt savu centru."⁵⁷⁾

Bīskaps Rancāns aicināja visus trimdas latviešus kopējā darbā. Viņam rūpēja Latvijas pamatlikuma atzīšana un saderīgs darbs. Jebkādu varaskāri pat pretinieki viņam nepārmeta. Viņi vēlējās nospraust savu ceļu, kas no bīskapa Rancāna ieteiktā sadarbības priekšlikuma atšķīrās.

Kamēr bīskaps Rancāns atradās Eiropā, viņš savu politisko darbību turpināja nepārtraukti. 1948. gadā viņš devās uz Fānciju, Beļģiju un Holāndi, lai atdzīvinātu Latvijas jautājumu šinīs zemēs. Tieši cittautu parlamentāriešu vidū viņš atrada dzirdīgas ausis. Jau tas vien, ka viņš bija bīskaps un turklāt neatkarības laiku valstsvīrs, pašķīra viņam ceļu, kur tas citādi nemaz nesolīja panākumus.

1950. gadā bīskaps Rancāns vēl apmeklēja angļu ārlietu ministriju (Foreign Office) Londonā. Angļi savā ārpolitikā pēc 2. pasaules kara neizturējās pret Baltijas valstīm tik konsekventi kā amerikāņi, kādēļ šķita pareizi novērst vēl ko ļaunāku. Latvijas zelta jautājumā tas notika. Pretsolī bija vajadzīgi. Bīskaps Rancāns bija kā Saeimas deputāts darbojies likumdošanas iestādes ārlietu komisijā. Bez viņa sākotnējās ārpolitikas misijas Romā, arī šinī komisijā viņš bija nepārtraukti varējis izsekot Eiropas politiskajām norisēm tautu ārējās attiecībās. Arī jaunajai situācijai tas deva daudz.

Pasaules politikas konjunktūrā pēc 1945. gada bija notikušas krasas pārmaiņas, bet arī tad bija meklējami ceļi Baltijas valstu tiesiskā stāvokļa nodrošināšanai. Vismaz Latvijas vārds nedrīkstēja pazust anonīmitātes dūksnājā.

Pirms savas izceļošanas uz ASV, bīskaps Rancāns saaicināja vēl Bad Dīcenbachā, netālu no Štutgartes, bijušos parlamenta locekļus, lai apspriestos ar tiem, jo politiskajām partijām nodibinājās

tīri labi sakari ar viņu politiskā virziena starptautiskajām apvienībām. Tādi sociāldemokrātiem bija ar Sociāldemokrātu internacionāli, Demokratiskā centra darbiniekiem ar Pasaules Liberālu apvienību, Ād. Bļodnieka jaunsaimniekiem ar Zaļo internacionāli, bet bīskapam Rancānam ar spēcīgām katoļu organizācijām.

Kad 1951. gada sākumā mūsu bīskapam nāca aicinājums no Grand Rapidu bīskapa Mičigenas statā, iesaistīties darbā viņa bīskapijā, viņš atsaucās un darīja to sevišķi tādēļ, ka latviešu trimdinieku vairākums jau bija nonākuši aizjūrā. Viņš vēlējās ar tiem palikt tuvumā. Viņš izceļoja un Ņujorkā viņu 13. martā sagaidīja prelāts Ed. Stukels ar latviešu draudžu pārstāvjiem.

Kā izveidojās bīskapa jaunais dzīves un darba solis, to visskaidrāk pasaka viņa dzīves teku rūpīgais izsekotājs Heronims Tichovskis. "Drīz vien," konstatē viņš, "blakus savam tiešajam darbam, bīskaps J. Rancāns gadu gadā ieradās personīgi un ar svinīgiem dievkalpojumiem lielākos baznīcas svētkos un dažādās sanāksmēs un kongresos, ar savu klātieni, ar savu dzīvo latvisko vārdu stiprinot tautiešus ticībā, cerībā un savas tautas mīlestībā. Ar augstākās baznīcas vadības ieteikumu viņš ar politiku vairs oficiāli vairs nenodarbojās, bet Amerikas latviešu sabiedrībai viņš joprojām simboliski palika Latvijas valsts augstākais pārstāvis, labais gans katoļiem, draugs un labvēlis visiem tautiešiem. No gada uz gadu viņš kopā ar pārējiem Latvijas katoļu bīskapiem Latvijas dibināšanas atceres gadījumā publicēja gan rakstus, kuŗu autors lielāku tiesu bija bīskaps J. Rancāns un kuŗos ietvertas lielas reliģiskās un morāliskās vērtības, laba savas tautas vēstures un dzīves pazīšana un dziļš patriotisms."58)

Ja der kāds salīdzinājums, tad jānorāda šeit, ka tāds pats gara līdzinieks trimdas latviešu garīgajā vadībā tanī laikā bija Latvijas ev. lut. baznīcas archibīskaps Dr. Teodors Grīnbergs. Arī viņa dedzīgais patriotisms iešķīla latviešu sirdīs jaunu ticību Latvijai, tās brīvības rītam un taisnības uzvarai.

Kaut arī bīskaps Rancāns ASV ārēji norobežojās no politiskas darbības, tad viņa atziņas un ieteikumus ievēroja tie politiskie centri, kas no jauna bija radušies. Tā bija Komiteja Latvijas brīvībai, ar sēdekli Ņujorkā, un Eiropas apspiesto nāciju asambleja, ar plašu darbības izveidojumu kā Amerikā, tā Eiropā. Abu minēto cīņas organizāciju priekšgalā atradās latviešu vidējās paaudzes diplomāts Dr. Vilis Māsēns. Bīskaps Rancāns sekmēja šī spējīgā diplomāta un politiķa darbību, pie kam viņu iepriecināja šī tautas darbinieka stingri demokratiskā stāja. Par demokrātiem tanī laikā sevi apzīmēja gan itin visi, bet viņu vidū netrūka tādu, kuŗus Francis Trasuns savā laikā bija apzīmējis par "demokrātiem no otrā gala."

Svarīgs notikums bīskapa Rancāna pēdējā dzīves posmā bija viņa piedalīšanās no 1962. līdz 1965. gadam Vatikāna otrajā koncilā. Tanī piedalījās arī bīskaps Sloskāns un bīskaps Urbšs. Šī koncila laikā Romā Latvijas katoļu bīskapi trimdā rūpējās it īpaši par to, lai izkārtotos dzimtenes bīskapa iecelšana un konsekrācija. Katoļu baznīca Latvijā joprojām smagi cieta no padomju restrikcijām, pie kam daudzi katoļu mācītāji bija nonākuši Sibīrijā.

Tāpat bīskapam Rancānam rūpēja nodrošināt katoļu baznīcas darbu trimdā. Monsinorā Dr. Kazimirā Ručā viņš saskatīja drošu sava ceļa turpinātāju. Vienīgi to, ka Latvijas katoļu baznīca reiz iegūs savu kardinālu, viņš nevarēja paredzēt. Jaunības dienās pat Rīgas bīskapijas atjaunošana, kā arī vēlāk, sava archibīskapa un metropolita iegūšana, viņam šķita jau liels ieguvums un cienīgs atrisinājums. Gandarījumu sagādāja tas, ka šo dabisko attīstības procesu viņš bija vai nu tieši vai netieši ievadījis.

Drīz pēc sava aostoņdesmitā mūža gada bīskaps smagi saslima. No laicīgās dzīves viņš šķīrās 1969. gada 2. decembrī Grand Rapidos.

Par viņu monsinjors un Vatikāna galma prelāts Dr. K. Ručs teicis šādus vārdus: "Nebrīvajā Latgales sētā dzimis un audzis, pēc tam brīvību izcīnījis un baudījis, bet pasaules ļaunās varas dēļ to atkal zaudējis, bīskaps J. Rancāns līdz pēdējam elpas vilcienam cīnījies par tās atgūšanu un ticībā tai arī aizgājis no šīs dzīves. Viņa nav vairs mūsu vidū, bet viņa dzīves piemērs paliek. Bīskaps J. Rancāns bija liels cilvēks, liels kristietis un liels latvietis, tāpēc viņš ir un būs liels paraugs kā tagadnei, tā nākotnei."

Ja to teicis viens no viņa ticības brāļiem, tad tas maz ko atšķiras no tā, ko teicis par viņu prof. Dr. Arnolds Spekke, zinātnieks un diplomāts: "Šis lielais patriots, laipnais un mīlais cilvēks pilnā augumā ieaudzis savas dzimtās Latvijas likteņos, labos un ļaunos; pilnā mērā dalījies viņas ausmās un norietos, vārdu sakot, grūti iedomāties Latvijas tapšanu un gaitas bez viņa un bez viņa nesalaužamās ticības tai."⁵⁹⁾

Bīskapa Rancāna izcilo personību un gara dāvanas bija ievērojuši un apbrīnojuši arī daudzi cittautu valstsvīri un kanoniķi, kuŗu cildinājumi ir pazīstami.

Vienīgie, kas viņu nav atzinuši un nevēlējās atzīt, bija komunisti un ateisti.

Glūži bez nozīmes nav tas, ka padomju varai pakļautā Zinātņu akadēmija Rīgā rakņājusies gadiem ilgi pa latviešu Romas katoļu kūrijas archīviem un mēģinājusi bīskapu Rancānu un visu latviešu katoļu baznīcu nomelnot. Tās uzdevumā tad arī tāds okšķeris kā Zigmunds Balevics apsūdz bīskapu Rancānu "polītiskajā klerikālismā", ar tā nepārprotami antikomunistisko ievirzi.⁶⁰⁾ To visu šis Balevics sasaista ar bīskapa J. Rancāna konsekvento nostāju neviltotas demokrātijas daļā. No jauna te uzduŗamies faktam, ka ticība un demokrācija ir bieds komunistu acīs. Komunisti zin, ka ar viņu reŗīmu iestāŗies jauns ledus laikmets Latvijā, līdzīgs tam, kādu Muravjovs savā laikā ieveda Latgalē ar t.s. "drukā aizliegumu" un bezjēdzīgām represijām, ar gara nomērdēšanu. Ņauŗu skati tādēļ pavirzāmi citā virzienā.

Ja esam šeit puslīdz izsekojuši bīskapa Rancāna mūŗa gaitām, centieniem un ticības apliecinājumam Latvijai, tad nedrīkstam neievērot viņa ticīgo paŗāvību, kas iezīmē viņa personību un ko gribētos apzīmēt par mūŗīgo optimismu. Tas viņu pavadīja līdz pēdējai nāves stundai.

Zīmīgi ir vārdi, ko viņš rakstīja, nonācis sava mūŗa pēdējā cēlienā: "Visiem ir skaidrs, ka reiz nāks gals visām mūsu dienu netaisnībām, veselu tautu un atsevišķu cilvēku verdzināšanai. Paŗiem cilvēkiem jānāk pie atziņas un saprāta, ka reizi jādara gals meliem un starptautiskajām viltībām, jādara gals diplomātiskām krāpšanām un pārspēka dievināšanai. Jāatgrieŗas tautu attiecībās pie saistību ievērošanas un starptautisko līgumu pildīšanas, bet līgumu lauŗēji saucami pie atbildības un tie jāpiespieŗ ar stingru varu pildīt dotos solījumus un parakstītos līgumus, citādi tautas un valstis nevarēs atrast izejas no mūsu dienu strupceŗa.

No starptautisko līgumu lauŗējiem jāpieprasa skaidri, noteikti un bez vilcināšanās mazajām tautām izdarīto pārestību izlabošana: jau pietiek pasauli barot ar tukŗiem solījumiem. Mazām tautām arī ir savas tiesības un tās nedrīkst neviens apspiest, verdzināt un izmantot. Lielo tautu valstsvīriem reiz jāsaprot savi pienākumi pret mazajām tautām un arī atbildība Visvarenā Dieva priekŗā."⁶¹⁾

Latviju bīskaps Rancāns saprata kā Eiropas tautu kopības locekli. Tāpat kā viņš neredzēja distanci starp Latgali un Latviju, viņš neredzēja Latvijai nekādus robeŗu stabus ar Rietumeiropu. Bīskaps Rancāns nebija provinciālis un nevēlējās tāds būt. Un sava novada ļaudīm viņš bija paradis atkārtot latgaŗu parunu viņu izloksnē: "Vēl vaci uzuli nava nulauŗti un zynam mēs, ka asam latvīŗi."

Latvieŗu tautai un Latvijas suverēnajai valstij piederēja viss bīskapa Jāzepa Rancāna mūŗs.

VĒRES UN NORĀDĪJUMI

1. *Solothurner Anzeiger*, 269. nr., 1928. g. 16. novembŗa nr., Sk. bīskapa J. Rancāna ievadrakstu "Die Lage der kath. Kirche in Lettland."
2. *Brīvā Zeme*, 1939. g. 7. sept. 202. nr. Sk. Antona Svarāna rakstu "Latgales atbrīvošanas priekŗvēsture."
3. *Bīskaps Jāzeŗs Rancāns. Dzīve un darbs*. Dr. H. Tichovska redakcijā (ASV, 1973.), 26.1p.
4. turpat, 41.-42. lp., ar norādi uz bīskapa Antonija Urbŗa rakstu *Katoļu kalendārā* 1969. g.
5. *Katoļu kalendārs* 1956. g. Sk. bīskapa B. Sloskāna rakstu.

6. H. Tichovska raksts bīskapam J. Rancānam veltītajā monografijā, 48. lp.
7. turpat, 49.-50.lp.
8. *Lūdums*, 1916. g. 17. dec. 291. nr.
9. *Rakstu krājums Z. A. Meierovics*. Sk. bīskapa Jāzepa Rancāna rakstu "Zigfrīds Meierovics un Latgale, 112.-113. lp.
10. V. Seile, *Latgales likteņi bēgļu laikmetā* (Latgaliešu skolotāju Centrālās biedrības izd. Daugavpilī), 7.-11. lp.
11. *Jaunais Vārds*, 1916. g. 23. nov. 271. un 25. nov. 273. nr.
12. turpat.
13. *Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 10. sējums, 20175. un 20227. sleja.
14. Tautas Palīdzības 1942.-44. gadam savāktie dati, sakarā ar dzīvi palikušo Krievijas latviešu pārvešanu uz Latviju.
15. *Māras Zeme*, 1959. g. 5./6. nr. Sk. A. Bojāra rakstu.
16. V. Seile, *Latgales likteņi bēgļu laikmetā*, 60. lp.
17. *Dzimtenes Atbalss*, 1917. g. 5. jūlija 51. nr.
18. *Saeimas stenogrammas*, 1931. g. 22./23. jūlija sēdes stenogramma, 1886. sleja.
19. M. Bukšs, *Skices un dokumenti*, 31. lp.
20. *Latvijas republika 10 pastāvēšanas gadus*. Sk. V. Seiles rakstu "Latgales liktenis līdz Latvijas brīvvalsts nodibināšanai un Latvijas 10gadu pastāvēšanas laikā", 66. lp.
21. Rakstu izlase *Bīskaps Jāzeps Rancāns*, 174.-175. lp.
22. P. Stučka, *Pjati mesjacev sovjetskoj Latvii* (Maskavā, 1919), 27. lp.
23. *Latviešu Konversācijas vārdnīca*, 10. sējums, sk. V. Seiles sarakstīto šķirkli "Latgales pagaidu zemes padome", 20242.-20243. sleja.
24. Latvijas katoļu un demokrātisko zemnieku bloka *Biļetens*, 1954. g. 6. nr. Sk. J. Rubuļa rakstu "Latgales ceļš uz Latvijas valsti".
25. *Māras Zeme*, 1959. g. 3./4. nr. Sk. A. Bojāra rakstu "Rēzeknes otrais vēsturiskais kongress 1917. g. 3. decembrī".
26. *Māras Zeme*, 1959. g. 7./8. nr., kur ievietots Krievijas Iekšlietu komisāriāta rīkojuma pilns teksts. — Padomju vēsturniekiem lēmums un rīkojums paslīdējis garām.
27. Monografija *Bīskaps Jāzeps Rancāns. Dzīve un darbs*, 57. lp.
28. Z. Balevics, *Katolicisms Latvijas sociālpolītiskajā vēsturē*, Rīga, "Zinātne", 1978, 103. lp.
29. *Varavīksne*, 1915. g. 17. janvāra 3. nr.
30. No Rīgas katoļu kūrījas dokumentiem.
31. Latvijas delegāta un baznīckunga J. Rancāna memoranda teksts atrodams *Valdības Vēstneša* 1920. g. 24. janv. 19. nr., kur viņš apzīmēts par Latvijas sūtni pie Svētā Krēsla Romā.
32. Zinātņu akadēmijas *Vēstis*, 1963. g. 11. nr., 6.
33. Satversmes Sapulces 1921. g. 17. jūnija sēdes stenogramma, 1263.-1264. sleja.
34. Ja ministru prezidents Z. Meierovics savā 1922. g. 19. jūlija runā norāda uz 1916. g. partijām, tad ar to viņš domāja dažāda novirziena nogrupējumus un politisko uzskatu pārstāvjus.
35. Satversmes Sapulces 1922. g. 19. jūlija sēdes stenogramma, 2853. sleja.
36. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937. g. 2. nr., 370.-375. lp.
37. Saeimas 1924. g. 3. apr. sēdes stenogramma, 736.-738. sleja.
38. *Valsts pieci gadi 1918-1923* (Rīgā, 1923), 61. lp.
39. Saeimas 1932. g. 2. dec. sēdes stenogramma. 667. sleja.
40. turpat, 668. sleja.
41. turpat, 668.-670. sleja.
42. *Universitas* 1932. un 1933. gada vairāki nr.
43. Saeimas 1933. g. 17. oktobra sēdes stenogramma, 106.-107. sleja.
44. *Latvijas Universitāte 20gados*, 906. lp.
45. turpat, 907.-908. lp.
46. turpat.
47. turpat, 913.lp.
48. *Universitas*, 1963. g. 12. nr. Sk. prof. K. Strauberga rakstu "LU 2. pasaules kara laikā", 14. lp.
49. Arnolds Spekke, *Atmiņu brīži* (Stokholmā 1967), 390. lp.
50. *Valdības Vēstnesis*, 1931. g. 15. apr. 82. nr.
51. Sal. ar Pēterļa Upes *Tumšā robeža, Latviešu robežsargu cīņas ar slepenajiem aģentiem* (Eslingenā 1948), Autors ir Bernhards Lamejs (Lamey) ar šeit uzrādīto uzvārdu.
52. Citēts pēc H. Tichovska biografiskās ievaddaļas monografijai *Bīskaps Jāzeps Rancāns*, 86. lp.
53. turpat, 87. lp.
54. Ievēribu izpelnās prof. Dr. H. Tichovska redakcijā un Astras apgādā izdotie sējumi: 1. *Bīskaps Rancāns. Dzīve un darbs*. Izdots ASV 1973. gadā. 2. *Bīskaps Jāzeps Rancāns. Rakstu izlase*. Toronto 1977. g. — Bez tam bīskapa J. Rancāna fonds 1971. un 1972. gadā izdevis divus viņam veltītus rakstu krājumus.
55. Monografija *Bīskaps Jāzeps Rancāns*, 187.-188. lp.
56. turpat, 188.-196. lp.

57. *Latviešu Ziņas* (Eslingenā, Vācijā), 1974. g. 24. oktobra nr.
58. Monogrāfija *Bīskaps Jāzeps Rancāns*, 93. lp.
59. turpat, 130. lp.
60. Z. Balevics, *Katolicisms Latvijas sociālpolitiskajā vēsturē*, 229. lp.
61. *Katoļu kalendārs* 1959. Red. Norberts Trepša. Iespiests Čikāgā. Sk. bīskapa J. Rancāna rakstu "Lai dzīvo brīvā un neatkarīgā Latvija", 23.-24. lp. Vispār šis ir viens no nozīmīgākajiem bīskapa Rancāna trimdas rakstiem.

PERSONU SARAKSTS

Adamovičs, Ludis 225
Adlers, Viktors 112
Akels, Fridrichs, igauņu valstsvīrs 56
Akmens, Jānis 128
Akmentiņš, Roberts 100
Akselrods, Pauls 189
Akuraters, Jānis 67, 111, 114, 118, 119, 133, 139, 141, 152, 170
Albats, Hermanis 181
Alberings, Arturs 75
Alberts, Fridrichs 64, 87
Alunāns, Ādolfs 11, 107, 144
Alunāns, Indriķis 7, 188
Alunāns, Juris 7, 11, 113, 144, 188, 212, 213
Alunāns, Pēteris 7, 10, 144
Andersons, Edgars 23, 38, 49, 59, 124, 129, 140
Andris (Jēkabsons) 137
Ante (Jēkabsone) 137
Antons, Mārtiņš 22
Apšinīks, Pēteris 216
Apsītis-Apsesdēls, A. 111
Arata, Antonio, nuncijs 225
Arnis (īstajā vārdā: Runcis), Ernests 110, 111
Āronu Matīss 155, 169
Asaris, Hermanis 66, 81, 171
Asars, Jānis 117, 190
Aspazija 11, 12, 65, 86, 102, 107, 169, 171
Avenols, Jozefs 137
Avots, Arvids 98

Bachmanis, Kristaps 38, 44, 67, 77
Bakuņins, Michails 116
Baldvins, Stenlijs 57
Balevics, Zigmunds 219, 230, 231, 232
Balfūrs, Arturs Džeims 45, 47, 48, 50, 56, 69, 94, 219
Balodis, Antons 179, 182
Balodis, Jānis 101, 131, 154, 163, 165
Balodis, Kārlis, prof. 33, 77, 120
Bandrevičs, Ansis 8
Bankavs, Jānis 126, 140, 175, 176, 185
Barons, Krišjānis 11, 113, 178, 183, 213
Bastjānis, Voldemārs 43, 66, 76, 145, 146, 158, 160, 161, 164, 165, 191, 204, 207, 209
Bauers, Ernests 77
Bauers, Oto, austriešu sociālists 121, 147
Bēbels, Augusts, vācu marksists 109
Beika, Davids 191
Beķers, Voldemārs 168
Benedikts XV, pāvests 219, 220

Benešs, Eduards 56
 Benuss, Rūdolfš 153, 154
 Bergmanis, Fricis 11
 Bergs, Arveds 21, 23, 42, 50, 59, 67, 76, 78, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 161, 184, 214
 Bergs, Kristaps 85, 102
 Bergsons, Anrī 132
 Bermonts-Avalovs, Pāvels, dēkainis 25, 51, 52, 72, 80, 94, 183
 Berts (Burt), sērs Alfrede 24
 Bērziņš, Alfrede 163, 165, 205
 Bērziņš, Ludis 13, 37, 85, 169,
 Bērziņš-Ziemeļis, Jānis 190
 Biezbārdis, Kaspars 113
 Bīlmanis, Alfrede 134, 160, 165, 228
 Bīriņš, Eduards 111
 Birkerts, Antons 120
 Birks, Armins, igauņu valstsvīrs 73
 Birznieks, Aleksandrs 53
 Bisenieks, Jānis 14, 32
 Bīskaps, Davids 21, 38
 Bismarks, Oto 136
 Bite, Erasts 72, 176, 193
 Blanks, Ernestš 107, 113, 114, 138, 139, 141, 216
 Blaumanis, Rūdolfš 21, 63, 64, 65, 144
 Blese, Ernestš 144
 Bļodnieks, Ādolfš 59, 72, 161, 206, 209, 229
 Blumberģis, liepājnieks 107
 Blumbergs, Jānis 126
 Bojārs, Aloizš 45, 218, 231
 Botičelli, itaļu gleznotājs 119
 Brantings, Jalmars 207
 Breikšš, Jānis 161, 206, 209
 Breikšš, Leonids 224
 Bremers, Arveds 18, 19
 Briāns, Aristids 55, 56, 57, 75
 Briedis, Augustš 43
 Brigadere, Anna 93
 Brimmers, fon 173
 Brīvzemnieks, Fricis 8
 Bruņenieks, Mārtiņš 44
 Bružis, Miķelis 72, 153, 193
 Bukšš, Miķelis 216, 217, 231
 Burdelēns, Moriss (Maurice Bourdelain) 58
 Buševics, Ansis 99, 126, 158, 175, 190
 Butuls, Ādams 65, 127, 146

 Celmiņa, Marta 181
 Celmiņa-Zariņa, Maija 34, 39
 Celmiņš, Hugo 129, 183
 Celms, Jūlijs 204

Chiarlo, nuncijs 227
Cielēns, Fēlikss 33, 39, 50, 51, 53, 58, 59, 60, 71, 72, 76, 78, 81, 82, 101, 102, 103, 115, 129, 139, 144, 145, 146, 151, 154, 157, 160, 162, 164, 165, 190, 208, 209, 228
Čaikovskis, Nikolajs, krievu politiķis 43, 48, 49
Čakste, Daila 183
Čakste, Jānis 55, 67, 70, 77, 78, 88, 89, 90, 94, 102, 114, 124, 154, 165, 168, 173, 177, 178, 179, 183, 184, 188, 193, 202, 209, 214, 222
Čakste, Justīne 181
Čakste, Karoline Matilde 7
Čakste, Konstantīns 207, 226
Čakste, Krišjānis 7
Čakste, Mintauts 135, 226
Čapskis (Czapski), Jozefs, poļu diplomāts 163, 164
Čerčils, Vinstons 134, 135
Čerņiševiskis, N. G. 116
Čičerins, Georgijs 51, 52, 53

Da Gamma, Brazīlijas politiķis 128
Dāle-Ķeniņa, Austra 36, 39
Dāle, Pauls 42, 43, 127
Daniševskis, Jūlijs 49, 120, 152, 170
Dauge, Aleksandrs 75, 179, 180, 185
Dauge, Pauls 38, 42
Daunings (Downing), kapellāns 227
Davids, Eduards 195, 196
Dekarts 132
Dēķens, Kārlis 191
Deņikins, Antons, krievu ģenerālis 49
Dermanis, Vilis 87, 97, 112, 120, 121, 158, 190
Dināns (Dunant), Anrī, Šveices humānists 111
Diparkē (Du Parquet), Emanuēls 24
Dišlers, Kārlis 39, 69, 81, 102, 131, 132, 161
Dobelis, Ādolfs 68, 91
Dollijs, amerikāņu misijas pārstāvis 24
Drumonds, sērs Džeims Ēriks 30, 57
Druva, Jūlijs 128, 153, 165
Duburs, Jēkabs 144, 171
Ducmanis, Kārlis 36, 39, 86, 102
Dumergs (Doumergue), Gastons, franču valstsvīrs 57, 129
Dzenis, Antons 178
Džentile, Džovanijs (Giovanni Gentile) 132
Džeriņš, J., Latgales pārstāvis 216
Dziļleja, Kārlis 205, 206
Dzinters, Ernests 11
Džordžs V, angļu karalis 57
Džotto 119
Džiolitti 128

Eberhards, Valters fon, vācu ģenerālis 51, 52
Edlunds, zviedru pulkvežleitnants 126

Eglītis, Viktors 115
 Eicens, Arnolds 184
 Einbergs, Bernhards 162, 163
 Eliass, Kristaps 191
 Ellis, angļu majors 24
 Endrups, Rūdolfs 125, 190
 Engels, Fridrichs 121
 Ēnpalu, Kārlis, igauņu valstsvīrs 162
 Erio, Francijas valstsvīrs 184
 Ērmanis, Pēteris 13, 85, 116, 133, 169
 Ēverss, Gusts 63
 Ezergailis, Andrievs 191, 208

Fegesaks (Vege sack) Manfrēds fon 75
 Feldmanis Jūlijs 129, 134
 Felsbergs, Ernests 85
 Firkss, Vilhelms fon 75, 81, 188
 Flomane-Valtere, Estere 118
 Fra Andželiko, itāļu gleznotājs 119
 Francene, vācu redaktore 169
 Freijvalds, sekretārs 95
 Frīdenbergs, Andrejs 42

Gailītis, draudzes skolotājs 64
 Gailītis, Markus 77
 Gari-Jone, Agnese 216
 Goba, Alfreds 9, 37, 139
 Golcs, Rīdigers fon 52, 80, 94, 126, 154, 175, 196
 Goldmanis, Jānis 45, 47, 65, 66, 67, 68, 71, 88, 90, 91, 93, 94, 99, 175, 176
 Golts, Augusts 170
 Goppers, Kārlis 35, 67
 Goslers, Alfreds fon 69, 81, 193, 196
 Grabskis, Vladislavs 57
 Grāmatiņš, Antonijs 125, 140
 Grandaus, Jānis 178
 Graudiņš, Kārlis 11
 Greivulis, Jānis 218
 Grīnbergs, Teodors, archibīskaps 229
 Grīnbergs, Voldemārs 53
 Grīns (Greene), Voriks, amer. pulkvedis 24
 Grīns, Jānis 133, 135, 136
 Grišāns, J., Latgales pārstāvis 216, 219
 Grosbergs, Oskars 7
 Grosvalds, Fridrichs 18
 Grosvalds, Oļģerds 49, 53, 59, 67, 135, 154, 228
 Gruzna, Pāvils 168, 169, 171, 185
 Guggenheims, Pauls, prof. 137
 Gulbis, Ansis 43, 51, 59, 124, 140, 146, 169
 Gulbis, Kārlis 135
 Gulbītis, Jānis 32

Gustavs V, zviedru ķēniņš 179, 180, 181

Hachs, Kurts 177

Hamsuns, Knuts 71

Hartmanis, Mārtiņš 175, 181

Hāze (Haase) Hugo 195

Hēdenštrēms, Afreds fon 32

Herners (Hoerner-Ihlen), Rūdolf fon 92

Hertlings, grāfs 68, 196

Hibšmanis, Eduards 183, 185

Hilferdings, Rūdolf, vācu politiķis 160

Hindenburgs, Pauls fon 57, 100

Hitlers, Ādolfs 100, 115, 184, 207

Holcmanis, Vilis 152

Holsti, Rūdolf, somu valstsvīrs 48

Hornemans, vācu redaktors 169

Hovards (Howard of Penrith) sērs Esmē 49

Hubers, Maksis, Šveices prof. 137

Huismans, Kamills, beļģu valstsvīrs 206

Irbe, Kārlis, bīskaps 98, 99

Jākons, Jirijs, igauņu valstsvīrs 28, 29

Jākobsons, Z., jelgavnieks 17

Jankavs, Jānis 106, 111, 119

Jankuss, Oskars 158

Jansons-Brauns, Janis 11, 107, 115, 116, 119, 139, 188

Janševskis, Jēkabs 127

Jaunsudrabiņš, Jānis 170

Jēgere-Freimane, Paula 132

Judeņičs, Nikolajs, krievu ģenerālis 49

Juraševskis, Pēteris 16, 78, 183

Kaija, Ivande (īstajā vārdā: Antonija Lūkina) 32, 39, 127, 140

Kaimiņš, muitas ierēdnis 126

Kallio, Kyoesti, somu valstsvīrs 28

Kalniņa, Klāra 181, 188, 189, 198, 207

Kalnings, Ringolds 76

Kalniņš, Arvīds, prof. 32

Kalniņš, Brūno 191, 193, 196, 198, 204, 208, 209, 226

Kalniņš, Eduards prof. 113, 139

Kalniņš, Krišjānis 21

Kalniņš, L., lauksaimnieks 66

Kalniņš, Pauls 80, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 226, 227

Kalpaks, Oskars 126

Kambala, Staņislavs 44, 67, 215, 218

Kārkliņš, Oto 66, 67

Karlsbergs, Ernests 87

Karneģijs (Carnegie) A. 23

Kasparsons, Kārlis 124, 173
Kaudziši, brāļi 21, 75
Kautskis, Kārlis 198
Kēmans, Juris 89
Kēlle, sekretārs 95
Kemps, Francis 75, 215, 216, 217
Kēniņa (sk. Rūmane), Anna 112, 157
Kēniņš, Atis 43, 80, 161, 169, 184
Kerenskis, Aleksandrs 44, 48, 49, 66, 69, 124
Kersons (Curzon), Džordžs 55
Kīlmans, Richards fon 193
Kīnans (Keenan), Alfreds 24
Klaivs (Clive), Roberts 130
Kļava, Jānis 208, 209
Kļaviņa, Milda (sk. Salnais) 145
Kļaviņš, Rīgas advokāts 63
Klāvs, Arveds 228
Klīdzējs, Jānis 212
Klinklāvs, Pēteris 95
Klīve, Ādolfs 23, 24, 38, 43, 57, 59, 60, 66, 67, 68, 70, 71, 76, 78, 81, 96, 99, 102, 206, 208, 209, 226
Kļučinskis, Vincents, katoļu archibīskaps 213
Kokoškins, krievu prof. 20
Kolbuševskis, Staņislavs 130
Kolčaks, Aleksandrs 49, 96
Komarovskis, grāfs, krievu prof. 8
Kons, O., vācu politiķis 195
Konts, Ogists 132
Kovaļevskis, Jānis 53
Kovaļevskis, M., krievu prof. 8
Krapotkins, Pēteris, kņazs 116
Krauskalns, Andrejs 101, 172
Kravčenko, Viktors 135, 141
Kreicbergs, Jānis 8, 15, 18, 19, 23, 34, 38, 67, 91, 94
Kreicers, Hermanis 161, 162, 165
Krieviņš, Edgars 50, 59
Krodērs, Arturs 126, 140
Kronvaldu Atis 7, 9
Krovs (Crowe), Davids, amer. zinātnieks 130, 140
Krusa, Fēlikss 85, 102, 103
Krūza, Kārlis (īstajā vārdā: Vēsmiņš) 111, 115
Kuga, Jānis 171
Kūķis, Krišs 76
Kundziņš, Kārlis 127
Kuplā, Maija 178
Kuplais, Eduards 178
Kurmis, Ansis 7, 21, 37, 39, 171, 185
Kurševics, Kārlis 191
Kūze, Aleksandrs 219
Kviesis, Alberts 8, 32, 78, 101, 129, 162, 177, 181, 183

Laicens, Linards 159
 Lamejs (Lamey), Bernhards 58, 231
 Landers, Kārlis 113, 147
 Lapiņš, Jānis 58
 Larošs, franču valstsvīrs 97
 Laurinoviča, Apolonija 216
 Laursons, Eduards 66
 Lavrovs, P. 116
 Lazdāns, P., Latgales pārstāvis 219
 Lazdiņš, Hugo 79
 Lēbe (Loebe), Pauls 207
 Lēbers (Loeber), Augusts, prof. 32
 Ledeburs, Georgs 193, 194, 195, 196
 Ļedņickis, Aleksandrs, poļu politiķis 16, 21, 38
 Ļeņins 22, 112, 114, 145, 152, 190, 191
 Leonardo da Vinči 119
 Lerchs-Puškaitis, Ansis 11
 Liepiņš, Aleksandrs 154, 165
 Liepiņš, Roberts 51, 60, 135, 208
 Līgotņu Jēkabs (īstajā vārdā: Roze) 22, 38, 46, 59, 68, 81, 87, 90, 91, 102, 172
 Ļitvinovs 52
 Loids Džordžs (Lloyd George) 55
 Ludendorfs, vācu ģenerālis 193
 Luksemburga, Roza 114
 Luters, J., lielnieks 190
 Ļvovs, Georgijas kņazs 124

Madernieks, Jūlijs 146
 Makmilans (MacMillan), H. 135, 136
 Maldonis, Voldemārs 85, 185
 Malmēde, Hanss, ģenerālmajors 175
 Manaseins, Nikolajs 9
 Mansirevs, Serafims 65
 Markss, Kārlis 107, 121, 148, 175
 Mareka, Kristīne 137
 Martins, Viljams 79, 82
 Masariks, Tomass Gariks 36, 39, 57, 226
 Māsēns, Vilis 229
 Māters, Juris 9, 31
 Meierovics, Gunars 58
 Meierovics, Helmūts 58
 Meierovica, Rūta 58
 Meierovics, Zigfrīds 23, 24, 30, 32, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 91, 94, 96, 124, 127, 128, 129, 140, 157, 158, 177, 179, 219, 220, 221, 222, 231
 Mekelins, Leopolds 117
 Meļņikovs, krievu skolotājs 18
 Menders, Fricis 75, 97, 98, 99, 125, 127, 152, 158, 159, 160, 165, 191, 196, 197, 198
 Menšikovs, M., slavofils 15
 Merķels, Garlībs 135

Michailovskis, N. K. 116
 Mierlauks, Aleksis 170
 Miglinieks, Pēteris 212
 Mikkola, Jooseppi 29, 116
 Millers, Visvaris 109, 139
 Miltons, Džons 108
 Miļukovs, Pavels 48
 Mokrcīnskis, Jozefs, poļu politiķis 48
 Morisons, angļu prof. 49
 Moscickis, Michaels, poļu valstsvīrs 129, 130
 Muchka, Arvids 71
 Muncis, Jānis 129
 Munters, Vilhelms 130, 131, 136, 137, 163
 Muravjovs, Michails 108, 212, 230
 Musolini, Benito 57

Nagobads, skolotājs 95
 Nabokovs, S. D. 21, 48
 Nachimsons, Semjons 152
 Neikens, Juris 64
 Nermans, Birgers, zviedru prof. 207
 Ņekrasovs, krievu dzejnieks 169
 Niedra, Andrievs 31, 80, 94, 122, 127, 140, 172, 175, 176
 Nikolajs II, krievu cars 18, 19, 22
 Nūlens (Noulens), Jozefs 69
 Ņuroks, Mordechais 34

Ogrīņš, Emīls 164, 206, 209
 Olavs, Vilis 15, 21, 22, 38, 42, 64, 88, 89, 90, 102, 214, 216, 219
 Opincāns, Jānis 216
 O'Rurks (O'Rourke), Eduards 220
 Ozoliņš, brīvības cīņu dalībnieks 175
 Ozoliņš, Kārlis, Krievijas valsts domes deputāts 18, 140
 Ozols, Jānis, Krievijas valsts domes deputāts 170, 190
 Ozols, Kārlis, sūtnis 24

Pabērzs, Juris 75, 216
 Paegle, Spricis 140, 153
 Palcmanis, Jānis 67
 Pāparde, Andrejs (M. Valtera segvārds) 118, 132, 133, 139
 Paskals, B., franču filozofs 132
 Pauļuks, Kārlis 11, 17, 18, 32
 Penlevē (Painlevē), Pauls 57
 Petražickis, Leons 16
 Petrevics, Ansis 31, 156, 157, 191
 Pets, Konstantīns 101
 Pijs XI, pāvests 224
 Piļsudskis, Jozefs 114, 130
 Pīpiņa, Berta 223
 Pīpiņš, Ērmanis 169, 170

Pīps, Anss, igauņu valstsvīrs 47, 48, 162

Plāķis, Juris 168

Plāte, Ernsts 86

Pļechanovs, G. V. 114, 190

Pommers, Jānis 224

Ponomarjovs, B. N. 113, 139

Poruks, Jānis 116

Poska, Jirijs 47

Potapovs, krievu ģenerālis 21

Preisbergs, Jānis 79

Priedkalns, Andrejs 190

Puankarē (Poincare), R. 79

Pumpurs, Andrejs 21, 144, 168

Punga, Hermanis 109

Purgals, Jānis 155, 156, 161

Puriņš, Kārlis 32

Pusta, Kārlis 47, 57, 60

Putniņš, prof. 223

Račinskis, grāfs 136

Rādens, A. fon 195

Radziņš, Pēteris 35, 181

Rainis 27, 35, 37, 86, 102, 107, 108, 113, 115, 118, 120, 160, 161, 169, 170, 171, 185, 188, 205, 223

Rampāns, I., Latgales pārstāvis 216

Rancāns, Francis 213

Rancāns, Jāzeps, bīskaps 43, 59, 67, 90, 91, 206, 207, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232

Rancāns, Nikodēms 212, 218

Reinhardts, Gustavs 32, 50, 96, 198

Reinics, Nikolajs 50

Reisners, M. A. 173

Relanders, Lauris, somu valstsvīrs 29

Renneris, Kārlis, austriešu sociālists 121, 147

Renodels, Pauls 204

Repke (Roepke), Vilhelms 137

Ričards, V. 111

Rikveilis, V. 191

Rimša, Hanss fon 127, 131, 140, 141

Rītiņš, Indriķis 168

Rolavs, Ernests 109, 111, 112, 114, 139

Ropps, Jūlijs fon der 13, 18, 19

Roziņš, Fricis 68, 109, 110, 111, 112, 122, 139

Rubinšteins, Kurzemes ārsts 18

Rubulis, Jānis 67, 215, 218, 231,

Rubulis, Vladislavs 67, 89, 216, 219

Ručs, Kazimirs prelāts 229

Rudzītis, Davids 67

Rudevics, Ansis 76, 126

Rūmane-Ķeniņa, Anna 112

Rumpēters, Augusts 101, 102, 103
 Ruškevics, Jēkabs 35
 Rūzvelts, Franklins Delano 134

Saldavs, P. 111
 Salnā, Milda 145
 Salnais, Voldemārs 145, 158, 207
 Seile, Valerija 89, 102, 214, 216, 217, 218, 231
 Sēja, L. 111
 Selis de Fansons (de Selys-Fanson), Florents 185
 Selters, Kārlis, igauņu valstsvīrs 57, 60, 162, 165
 Sentbēvs (Saint-Beuve) 132
 Seržants, komūnists 44, 59
 Seskis, Jānis 23, 29, 35, 38, 47, 67, 81
 Sforca, Karlo, grāfs 47, 56, 128, 137
 Siliņš, Leonīds 226
 Sīmanis, Andrejs 79
 Sinaiskis, Vasilij, prof. 132
 Skalbe, Kārlis 24, 36, 37, 38, 39, 42, 67, 68, 72, 74, 77, 81, 102, 111, 113, 117, 118, 132, 133, 141, 170
 Skalbe, Lizete 33, 39, 117
 Skirmunts, Romāns, poļu politiķis 16
 Skrinda, Kazimirs 90, 212, 213, 214, 216, 218
 Skruzītis, Mikus 12
 Skubiķis, Emīls 109, 111, 112
 Skubiņš, Viļums 32
 Skujeniece, Biruta 144, 171
 Skujeniece, Luize 144
 Skujenieks, Edvarts (sk. Vensku Edvarts)
 Skujenieks, Marģers 24, 30, 42, 58, 66, 77, 115, 120, 121, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 171, 173, 177, 192, 193,
 Skultāns, Vilis 207
 Sleiņi, M. Valtera tuvinieki 106
 Sloskāns, Boļeslavs 213, 225, 226, 227, 229, 230
 Smetona, Antanas, lietuvju valstsvīrs 8, 196
 Soms-Kaufmanis, Kārlis 189
 Spāks, beļģu valstsvīrs 136
 Spekke, Arnolds 54, 129, 225, 230, 231
 Springovičs, Antonijs, kanoniķis 220, 221, 225
 Spunde, tautskolotājs 85
 Stafeckis, Al. 216
 Staļins, Josifs 115, 208
 Staprāns, Sergejs 175
 Staunings, dāņu min. prez. 100
 Stengrevics, Gotfrīds 176, 185
 Stērste, Andrejs 9, 10, 15, 31, 37
 Stērste, Elza 9
 Stoks (Stock), Kārlis 126
 Stolbergs, Kārlis, somu valstsvīrs 28
 Strakša, katoļu mācītājs 219

Strāls, Kārlis 170, 171
 Strautzels, P. 11
 Strelevičs, V. 219
 Strēzemans, Gustavs 195
 Striks, Heinrichs fon 126
 Strods, P., prof. 224, 225
 Strunke, Niklāvs 138, 141
 Stučka, Pēteris 20, 37, 38, 49, 66, 86, 94, 107, 110, 124, 145, 154, 164, 172, 173, 189, 205, 208, 217, 231
 Stukels, Eduards 229
 Stumbergs, Jēkabs 65
 Stumbiņa, Ērika 109, 139
 Sverbējevs, Kurzemes gubernātors 15
 Svinhufvuds, Edvinds, somu valstsvīrs 28, 35

Šablovskis, advokāts 31
 Šembeks, G., katoļu archibīskaps 213
 Šīmans, Pauls 82, 87, 98
 Šmits, Pēteris, prof. 129
 Šmollers, vācu tautsaimnieks 108
 Šreiners, Vilhelms 50, 52, 60
 Šulcs-Gevernics, Gerhards, prof. 93, 94, 195
 Šulcs, Kr., sociālists 190
 Šulcs, Lotars, prof. 56, 60
 Šūmanis, Vilis 58, 134
 Švēde, Edgars 101, 102

Tallents, Stefans-Džordžs 24, 73
 Tenisons, Jans 16, 28, 36, 87, 181
 Tepfers, Jānis 55, 60
 Tichovskis, Heronims 212, 213, 214, 219, 229, 230, 231
 Tīdene, Emīlija 172
 Tīdens, Egons 169
 Tilgers, Adrians (Adriano Tilgher) 132
 Tolstojs, Ļevs 116, 139, 169
 Tranzejs (Transehe), Astafs fon 111, 139
 Trasuns, Francis 14, 18, 19, 67, 75, 90, 150, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 224, 229
 Trasuns, Jēzups 161, 219
 Traubergs, Alberts 111, 114
 Traubergs, Eduards 118, 124
 Treimanis-Zvārgulis, Eduards 190
 Triggers, zviedru ministrs 182
 Tripjē, Žans (Jean Tripier) 183
 Trubiņš, Latgales pārstāvis 216

Ūdre, Anna (sk. Zemgale) 185
 Ūdris, Aleksandrs 172, 183
 Ukstiņš, Klāvs 106
 Ukstiņš, M. 15

Ulmanis, Kārlis 3, 24, 27, 32, 44, 45, 52, 57, 59, 64, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 94, 95, 99, 100, 101, 120, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 141, 153, 158, 162, 163, 172, 173, 175, 176, 177, 204, 207, 221, 222

Ulpe, Pēteris 204

Upīts, Andrejs 65, 115, 139, 169, 170

Urbšs, Antonijs, bīskaps 229, 230

Vadijs, V., igauņu prof. 185

Valdemārs, Krišjānis 8, 10, 13, 17, 29, 37, 63, 178, 179, 213

Valdmanis, Alfreds 228

Valtere, Ardī (Papardīte) 118

Valtere, Ērika 140

Valters, Miķelis 9, 44, 56, 94, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 147, 152, 153, 173, 176, 188, 193, 208

Valters, Nikolajs 82

Vēbergs, Hanss, Šveices prof. 133, 137

Veidemanis, Rūdolfs 102, 192

Veilande, Klāra (sk. Kalniņa)

Veinbergs, Fridrihs 8, 64, 65, 85, 87, 113

Veituls, St. 216

Velme, Jēkabs 42

Vensku Edvarts 144

Vesers, Fridrihs 21

Vesmanis, Fridrihs 78, 109, 112, 177

Vēsmiņš (sk. Krūza, Kārlis)

Vičs, A. 21, 38

Vīgneru Ernests 12

Vīgrabs, Juris 49

Viktors Emanuēls III 128

Viljams, angļu žurnālists 57, 79

Vilsons, Ērika 130

Vilsons, ASV prezidents 25

Vinnigs (Winnig), Augusts 94, 102, 125, 196, 197

Virza, Edvarts 57, 182

Vītols, Jāzeps 12

Vitvickis, L., krievu redaktors 169

Voicechovskis (Wojciechowski), Staņislavs 8

Voits, Oskars 50

Vrangels, Pjotrs 49

Zālīte, Pēteris, prof. 67

Zālītis, Frīdis 34

Zālītis, Jānis 23, 65, 66, 67, 88, 94, 126

Zāmuēle, Anna 63

Zāmuēle, Nora 63

Zāmuēls, Oto 64

Zāmuēls, Pēteris 63

Zāmuēls, Voldemārs 64 - 82, 87, 91, 94, 99, 161

Zāmuēls, Voldemārs, jun. 63

Zanders, Miķelis 178, 181
Zankevics, Jānis 10, 37, 95, 102
Zariņš, Kārlis 22, 35, 38, 50, 59, 80, 90, 102, 154, 179, 180, 181, 228
Zariņš, Richards, prof. 34
Zeiferts, Teodors 37, 133
Zemdega, Kārlis 205
Zemgale, Anna (sk. arī Ūdre) 169, 181, 183, 184
Zemgale, Emīlija 172, 183
Zemgale, Grieta 168
Zemgale, Justīne 184
Zemgals, Gustavs 153, 168 - 185
Zemgals, Jānis 168
Zemgals, Pauls 183
Zemgals, Roberts 168
Zēringa, Arturs, vācu agrārpolitiķis 108
Zīle, Mārtiņš, prof. 129, 182
Zimmels, vācu filozofs 108, 132
Znūtiņš, Latgales pārstāvis 218
Zudermans, Hermans 107

Žers, Arturs 99